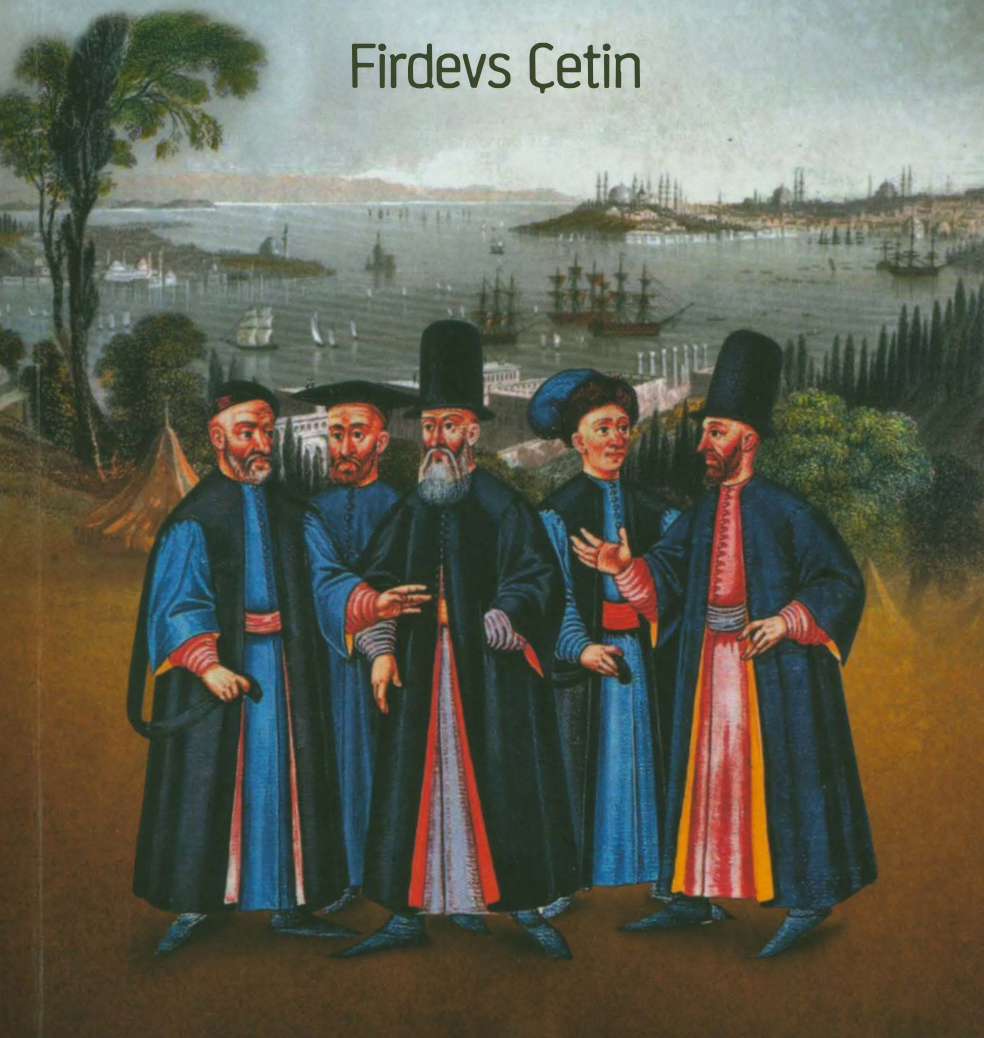
YEDİTEPE

Batılı Seyyahlara Göre

İSTANBULLU GAYRİMÜSLİMLER

Firdevs Çetin

Batılı Seyyahlara Göre

İSTANBULLU GAYRİMÜSLİMLER

(1553-1673)

Batılı Seyyahlara Göre

İSTANBULLU GAYRİMÜSLİMLER

(1553-1673)

Firdevs Çetin

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör
Erhan Afyoncu

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-91-2

Yeditepe Yayınevi: 168
Araştırma İnceleme Dizisi: 139

1. Baskı: Mayıs 2012

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com
online alış-veriş: www.kitapadresi.com

Batılı Seyyahlara Göre

İSTANBULLU GAYRİMÜSLİMLER

(1553-1673)

Firdevs Çetin

YEDİTEPE

İstanbul - 2012

FİRDEVS ÇETİN

1972 Elmadağ (Ankara) doğumlu olan Firdevs Çetin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1996'da mezun oldu. İlk yüksek lisansını Ankara'da Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptı. YÖK'ün denklik vermediği bu kurumdan yüksek lisans diploması ile olmasa da "büyük kazançlarla" ayrıldı ve 1998-2009 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kırıkkale Anadolu Lisesinde İngilizce öğretmeni olarak çalıştı. İkinci defa yüksek lisans öğrenimini Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda tamamladı. 2006 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı doktora programını, 2011 senesinde tamamladı. Halen Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olan Firdevs Çetin, evli ve üç çocuk annesidir.

Rahmetli babacığım Mehmet Keser'e ve
fedakâr annem Hikmet Keser'e...

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11

GİRİŞ / 15
Konu ve Yöntem Üzerine Bir Deneme

- Konu: Osmanlı Tarih Araştırmalarında Seyahatnameler 15
- Yöntem: Kaynak ve Sorun Yönelimli Düşünmek 29
  Seyyah, Seyahatin Amacı ve Seyahatnamenin Niteliği 31
  Dönemin Siyasî, Dinî ve Kültürel Etkenlerinin Seyyah Üzerindeki Tesiri 36
  Seyahatnamelerin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması: Metodolojik Bir Yaklaşım 42
- Gayrimüslim Çalışmalarına Dair Bir Literatür Değerlendirmesi 51

1. BÖLÜM / 61
İstanbul'un Seyyahları

- Hans Dernschwam: İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü .. 62
- Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1573-1578 67
- Salomon Schweigger: Eine Newe Reyssbeschreibung 71
- Domenico Hierosolimitamo: Domenico's Istanbul 75
- John Sanderson: The Travels of John Sanderson 76
- Polonyalı Simeon: Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi ... 81
- George Sandy: Sandy's Travels 83
- Thomas Roe: The Negotiations 87
- Jean Baptiste Tavernier: Tavernier Seyahatnamesi ve 17. Yüzyılda Topkapı Sarayı 91

• Jean Thevenot: The Travels of Monsieur de Thevenot into The Levant 96
• Paul Ricaut: The Present State of the Greek and Armenian Churches 101
• Antoine Galland: İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar 104
• Seyyah Tipolojisi 109

2. BÖLÜM: MEKÂN / 127
Seyyahların Gayrimüslimlerle Buluştuğu Yerler

• Galata 128
• Patrikhane 134
Rum Patrikhanesi 134
Ermeni Patrikhanesi 139
• Kilise 140
• Ayazma 154
• Mezarlık 157
• Meyhane 159
• Ev 161

3. BÖLÜM: İNSAN / 165
Cemaatler, Din Adamları ve Birey

• Cemaatler 165
Rumlar 200
Ermeniler 218
Yahudiler 226
Karamanlılar 261
Çingeneler 265
• Hıristiyan Din Adamları 268
Patrik 274
Rum Patriği 274
Ermeni Patriği 297
Metropolit 300

Papaz 309

• Önde Gelen Gayrimüslim Şahsiyetler 322
Mihail Kantakuzen 322
Gracia Nassi ve Kira 334
Josef Nassi 338
Vaiz Zigomala ve Ailesi 342
Patrik Metrophanes - Patrik Yeremias 351
Panaioti Nicoussios 361
Mavrocordatos 365
Sabatay Sevi 367

• Gayrimüslimlerin Cemaat Dışı Toplumsal İmajı 373

4. BÖLÜM: İNANÇ / 391
Hıristiyanlık ve Yahudilik

• İnancın Temel Esasları 391
• Augsburg İnancası 406
• Ayinler ve İbadet 410
Kuddas Ayini 413
Ekmek-Şarap Ayini 416
Son Yemek Ayini 417
Ayak Yıkama Ayini 421
İhbar Bayramı Ayini 423
Ermeni Kilisesinde Ayin 424

• Yortular 427
Hrisopeyi Yortusu 431
Paskalya Yortusu 431
Konstantini Yortusu 436
Yükseliş Yortusu 437
Vaftiz Yortusu 438
Meryem'in Göğe Çıkışı Yortusu 439
Aziz Demetrius Yortusu 440
Noel Yortusu 441
Pasque Yortusu 441

Kutsal Paraskeve Yortusu 442
Kırk Şehitler Yortusu 443
Pantkot Yortusu 444
Ölülerin Yadı Bayramı 445
Aziz Nicolay Bayramı 446
Ayazmos Kutlaması 447
Aziz Georgius Kutlaması 447
Haç Yortusu 449
Purim Kutlaması 450
Çardak (Kamış) Bayramı 450
Hamursuz Bayramı 451

- Perhiz 452
- Bağış Toplama 460
- Törenler 464

Vaftiz 465
Kutsama 470
Evlenme 473
Cenaze 481

Sonuç 489

Kaynakça 495

Ekler 515

- EK 1: İstanbul'la İlgili Batılılara Ait Seyahatnameler Bibliyografyası 515

1453-1699 Döneminde İstanbul'u Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri 519

Tablolar 545

Dizin 549

Önsöz

Seyahatnameler, seyyahların önyargılarını taşımaları sebebiyle eleştirilseler de tarihsel gerçeklerle bütünleşen önemli ayrıntılar da içerirler. Bu kaynaklar, hem "dışarıdan bir bakış açısı" ile yeni bilgilere ulaşmamıza hem de bilgi sahibi olduğumuz konularda "farklı yorumlarla" geniş bir perspektif yakalamamıza yardımcı olurlar. Nihayet seyahatnameler birincil kaynaklardır ve her birincil kaynak gibi tarih araştırmalarında çok büyük önem taşırlar. Biz de arşiv belgelerinin tamamlayıcısı olarak gördüğümüz bu kaynakları kullanarak 1553-1673 döneminde gayrimüslim Osmanlı tebaasının bir tasvirini elde etmeyi amaçladık.

Doğu kültür ve mirası gibi Osmanlı medeniyetinin de Batı'ya aktarılmasında son derece önemli rol oynayan seyyahlar, ziyaret ettikleri İstanbul'u ve ahalisini dikkatle gözlemlemişler ve düşüncelerini kaleme almışlardır. Yazıları dönemin en çok okunanları arasındadır. Onların bu yazıları sayesindedir ki XVI.-XVII. yüzyıl İstanbul'unda yaşayan gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve dinî hayatlarına dair oldukça net bir panorama elde edilebilmektedir. Bu panoramanın en belirgin özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz İstanbul'un bir kavşak noktası olmasıdır. Bu kavşakta buluşan seyyahlar ve gayrimüslim Osmanlı tebaası arasında özellikle Rumlar, seyyahlara bilgi, belge, kitap ve diğer değerli eserleri temin ederek Doğu-Batı temasına zemin hazırlamıştır.

Seyyahların İstanbul'un gayrimüslim ahalisi konusunda verdiği bilgilerden, halinden memnun ve kuyumculuktan çok para kazanan bir Rum cemaati; ticaret ve zanaatla meşgul, fiziksel özellikleri Türklere çok benzeyen bir Ermeni topluluğu; diğer cemaatlere kıyasla Osmanlı Sarayı'na daha yakın; iç ve dış ticaretle uğraşan bir Yahudi cemaati ile karşılaşıyoruz. Bunların yanında Türkçe konuşan Hıristiyanlar olarak seyyahların ilgisini çeken Karamanlı Hıristiyan cemaati ile yarı göçebe halde yaşayan Çingeneleri de unutmamak gerekir.

Çalışmamıza seyahatname diye adlandırdığımız kaynak türünün özellikleri ve Osmanlı Tarihi araştırmalarında kullanımı hakkında bir Giriş ile başladık. Bu bölümde aynı zamanda kullanacağımız yöntemi de izah ettik. Özellikle günümüzde gayrimüslimler hakkında yapılan araştırma sayısındaki artışı göz önüne alarak, literatüre dair bir değerlendirme yapmanın, bilinenleri ortaya koymak ve araştırmamızın farkını vurgulamak için gerekli olduğunu düşündük.

Seyyahı tanımak seyahatnamedeki verileri değerlendirmek için son derece önemlidir. Bu düşünceyle ilk bölümü İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar ile seyahatnamelerinin tanıtılmasına ayırdık. Bu bölümde, çalışmamızın temel kaynağı olarak ele aldığımız 12 seyyah, önce kısa biyografileri ve meslekî uğraşları ile tanıtıldı, ardından eserleri, farklı baskıları, çeşitli dillere tercümeleri ve hakkında yapılan araştırmaları ile ortaya konuldu.

Asıl konumuz olan seyyahların gayrimüslimlere dair izlenimlerini üç bölümde topladık: Mekân, İnsan, İnanç. Mekân adını taşıyan ikinci bölümünde gayrimüslimlerin dinî hayatlarını ve gündelik yaşamlarını sürdürdükleri yerleri genelden özele doğru bir sıraya dizdik. İstanbul şehri coğrafi sınırınızı oluşturduğundan ve en yoğun gayrimüslim nüfusu barındırdığından ilk olarak Galata'yı ele aldık. Galata, hem Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin hem geçici bir süre için İstanbul'da ikâmet eden yabancıların hem de

yabancı ülke elçililerinin yaşadığı bir dünyadır. Aynı dinî inanca sahip olmalarına rağmen, farklı etnik köken ve mezhebe dayanan Rum ve Ermeni patrikhanelerini ayrı ayrı inceledik. Hıristiyanlık'ta ibadet yeri olan kilisenin yanında, seyyahların zaman zaman Müslüman Türklerin de gittiğini yazdığı ayazma ve meyhaneleri, Yahudi ve Hıristiyanlara ait mezarlıkları, son olarak da gayrimüslimlerin yaşadığı evleri bahse konu ettik.

İnsan adını verdiğimiz üçüncü bölümü cemaatlere, din adamlarına ve bireye tahsis ettik. Cemaatler kısmı Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Karamanlılar ve Çingeneler olarak sınıflandırılmıştır. Hıristiyan din adamlarını anlattığımız ikinci kısımda onların giydikleri tören kıyafetlerinden aldıkları ücretlere kadar ayrıntılı bir anlatım sunduk. Bu bölümün son kısmında ise kendi cemaatleri için önemli şahsiyetler olarak görünen ve seyyahların ismen kaydettiği kişileri sıraladık. Gayrimüslimlerin Cemaat Dışı Toplumsal İmajı adını verdiğimiz kısım, seyyahların gayrimüslimlerin toplumsal görünümü ile ilgili yazdıklarının bir değerlendirmesidir.

İnanç başlığını taşıyan dördüncü bölümde, Hıristiyan inancının temel esaslarını ve dönemin Hıristiyan dünyası için oldukça önemli olan Augsburg İnancası'nı seyyahların dilinden aktardık. Bu kısımda kitabî bilgilerden ziyade, inancın hayata yansımasını vermeye çalıştık. Bu doğrultuda, dinî mekânlarda icra edilen ayin, vaftiz, evlenme ve cenaze gibi dinî törenler ile yortular olabildiğince teferruatlı bir şekilde anlatıldı.

Eserin içeriği hakkında verilen bu bilgilerden sonra, hazırlanışının da bahse konu edilmesi gerekiyor. Bir kitap olarak okuyucuya ulaşan bu çalışma, 2011 yılında tamamlanan "Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)" başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş halidir. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yürütülen tez çalışmasının danışmanlığını Doç. Dr. Rüya Kılıç üstlenmiştir. Kendilerinin özenli takibi beni de titiz davranmaya sevk etti.

Emeği için minnettarım. Seyahatname türü birincil kaynaklara karşı akademik ilgimin artması, Prof. Dr. İsmail Aka'nın yönlendirmesi sayesinde olmuştur. Seyahatnamelerle tanışmamı sağlayan Aka'nın verdiği destekle Schuyler'in "*Türkistan*" adlı seyahatnamesi (İstanbul: Paradigma, 2007, Halil Çetin ile birlikte) Türkçeye kazandırılmıştır. Hocama müteşekkirim ve kendisine sağlıklı uzun ömürler diliyorum. Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız ve Prof. Dr. A. Nezihi Turan, yaptıkları değerlendirme ve eleştirileriyle araştırmamın yönünü belirlemede bana yardımcı oldular. Kendilerine teşekkürü zevkli bir borç biliyorum. Akademik hayata girişimde ve devamında bana duyduğu güven ile esirgemediği destek için eşim Halil Çetin'e çok teşekkür ediyorum. Gotik Almanca metinlerin tercümesinde benden yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Battal Arvasi ve Doç. Dr. H. Bayram Soy'a da şükranlarımı sunuyorum. Türkçe dilbilgisi imlasına uygunluğu açısından çalışmamı okuyan kıymetli ağabeyim Vasfi Keser'e de çok şey borçluyum, sağ olsun.

Seyahatnamelere ulaşmamda yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Mehmet Öz, Prof. Dr. A. İbrahim Savaş ve Doç. Dr. Hüseyin Çınar'a da ayrıca teşekkür ederim. TBMM Kütüphanesi'ndeki kitaplara kolayca ulaşmamı sağlayan yeğenim Ali Tezcan'a, tüm üniversite kütüphanelerinden en hızlı şekilde yararlanmamı sağlayan Çankırı Karatekin Üniversitesi Kütüphanesi personeline de yardımları için müteşekkirim.

Çalışmamı yayınlayan Yeditepe Yayınlarına ve yayına girmeden önce kitabımı okuma zahmetine katlanan Ebubekir Keklik'e çok teşekkür ederim. Son olarak doktora tezinin doğasında olan eksiklikler bir yana, karşılaşılan her türlü hatanın sorumluluğu bendenize aittir.

Firdevs Çetin
Aralık, 2011

GİRİŞ

Konu ve Yöntem Üzerine Bir Deneme

Konu:
Osmanlı Tarih Araştırmalarında Seyahatnameler

Bilindiği gibi, Annales Okulu'nun Türkiye'de Osmanlı araştırmalarında etkisini göstermesiyle, siyasî tarih yerini büyük oranda sosyo-ekonomik tarih incelemelerine bırakmaya başlamıştır.[1] Bu alanda Ömer Lütfü Barkan ve Halil İnalcık'ın artık klasikleşen araştırmalarının arşiv belgelerini öne çıkaran çok sayıda çalışmaya örnek olduğu bilinmektedir. Ancak, özellikle son yıllarda seyahatname, anı, günlük ve mektup gibi öznel kaynakların bibliyografyalarda yer alması, yeni bir yaklaşımın ifadesi olarak yorumlanabilir.[2] İşte bu çalışmanın temel amacı, Batılı seyyahların anlatımlarına göre Osmanlı başkentinde yaşayan gayrimüslim ahalinin durumunu ortaya koymaktır. Hemen belirtelim ki dönem, konu ve coğrafî alan seçiminde eldeki seyahatnamelerin

---

1 Halil İnalcık, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Muhafazakar Düşünce*, Ankara 2006. İnalcık, Annales ekolünü ilk defa Türk tarihçiliğinde tam bir yetkiyle temsil edenin Ö. Lütfi Barkan olduğunu belirtir.

2 İnalcık *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* adlı eserinin "Batı Gezgin Gözlemcilerinin Betimlemeleri" başlığı altında, bir düzineden fazla seyyahın eserine atıfta bulunur. Hatta tımar sisteminin amacını açıklarken, 1634 yılında İngiliz gezgini Henry Blunt'un gözlemlerine yer vermesi bu açıdan oldukça kayda değer bir örnektir. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2006, s. 117.

kalitatif ve kantitatif yeterliliği belirleyici olmuştur. Kaynakların yoğunluğu dikkate alınarak seçilen süre, 1553-1673 yılları arasıdır. Bu zaman kesitinin sınırlarını belirleyen asıl etken, çalışmamızda temel kaynak olarak kullanılacak belirli sayıdaki seyahatname yazarının İstanbul'a ulaşma / kalma / ayrılma yıllarıdır. Bu noktadan bakıldığında, kaynaklarımızdan ilki olan Alman seyyah Hans Dernschwam'ın İstanbul'a ulaştığı 1553 senesi, seçilen dönemin başlangıcıdır. 1673 yılı ise kaynaklarımızdan kronolojik sırada sonda bulunan Antoine Galland'ın seyahatinin nihayet bulduğu yıldır.

Bu çerçevede mekân sınırımızı seyyahların en çok uğradığı Osmanlı şehri olan İstanbul olarak çizeceğiz. İstanbul şehri seçilerek, yapılması planlanan çalışmaya coğrafi bir sınırlama getirilmesi amaçlanmıştır. İstanbul'un seçilmesinin birkaç temel sebebi vardır. İlk sebep, Osmanlı toplum yapısının izdüşümüne ev sahipliği yapmasıdır. Diğer taraftan, Osmanlı'nın başkenti olarak önemli sayıda seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. Bu sebeple İstanbul'dan bahseden pek çok seyahatname vardır. Çünkü İstanbul, dünyanın en önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri, hatta birincisidir. Vratislav anılarında İstanbul için "Tanrı burasını bir imparatora başkent olmak üzere yaratmıştır" diye yazar.[3] İstanbul, XVI. yüzyılın ilk yarısında 400.000'e varan nüfusuyla Avrupa'nın en büyük kenti idi.[4] Bu özelliği ile şehir, Osmanlı ülkesinin ve dünyanın en yoğun gayrimüslim nüfusunu barındırmıştır. Bu sebeple, ilgimizin odağında yer alan gayrimüslimleri araştırmak için bulunmaz bir saha özelliğine sahiptir. Nihayet böyle bir konu seçmemizde, seyahatnameler ve gayrimüslim topluluk-

---

3 Venceslav Vratislav, *Baron Vratislav'ın Anıları XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, Çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul 1998, s. 45.

4 Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. M. Ali Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara 1990, s. 45-46.

lar üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmalarda eksik olan farklı bir rengi yakalayabileceğimize duyduğumuz inanç yatıyor.

XVII. yüzyılda İstanbul nüfusunun % 40'ını gayrimüslim cemaatler oluşturuyordu.[5] Başta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere bütün gayrimüslim toplulukların sosyal, kültürel ve ekonomik durumları ile günlük yaşayışlarından kesitler ortaya koymak için Batılı seyyahların yazdıkları seyahatnameler, Osmanlı arşiv belgelerini tamamlayıcı nitelikte önemli bir kaynak çeşididir. İncelenecek olan yayınlar, günlük, anı, mektup veya elçilik raporu gibi farklı isimler altında kaleme alınmış olsalar da müelliflerin İstanbul'a seyahatleri sebebiyle seyahatname genel başlığı altında değerlendirilmeleri uygun görülmüştür. Dolayısıyla böyle bir tercihte belirleyici olan, müelliflerinin görgü tanıkları olması ve eserlerin birincil kaynak niteliği taşımalarıdır.

Osmanlı toplum hayatına dair kaynaklar olan vakayinâmeler, tahrir defterleri ve şer'iyye sicilleri gibi resmi kayıtların sunduğu veriler, sosyal hayatın ve günlük yaşantının eksiksiz bir resmini çizmek için yeterli değildir. Resmî kayıtların doğasından ileri gelen bu açığı kapatacak malzemeyi temin edebileceğimiz kaynak türlerinden biri de seyahatnamelerdir.[6] Günlük yaşamın parçası haline gelmiş davranışlar ve bireysel ya da toplumsal zevkler seyyahların tanıklığıyla daha kolay öğrenilebilir. "Tarihçiler için anlaşılması en zor olanı anlaşılır kılan kaynaklar" olan kimi seyahatnameler "insanların zihniyeti, kafalarının içi, dünyaya ve

---

5 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...* s. 150.

6 Sosyal tarih ve kültür tarihi araştırmaları için, resmi kayıtlardan başka, seyahatnamelerin yanında farklı kaynak türleri de mevcuttur. Kullandıkları farklı kaynak türleri açısından Kafadar (2010) ve Ze'evi'nin çalışmaları (2008) dikkate değerdir. Ze'evi, *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk 1500-1900* ismiyle Türkçe yayımlanan kitabında gölge oyunu metinleri, Bin Bir Gece Masalları, tıp kitapları ve hadis-i şerifler gibi pek çok farklı kaynak kullanmıştır.

komşuya bakışları" gibi konularda ipuçları verirler.[7] Bu kaynaklara müracaat, sadece tarihçinin bilgi toplama amacına hizmet etmez, aynı zamanda farklı bir bakış açısı ile konuya yaklaşımını da mümkün kılar. Seyyahların çoğu kez bizim dikkat etmediğimiz hususları görmeleri önemli bir katkıdır.[8] "Geçmişimizi anlamak için başkalarının da değerlendirmesine muhtaç olmamız" şeklindeki yaklaşım da bu değerlendirmeyi teyit eder[9].

Payitaht İstanbul'a ayak basan yabancıların sayısının artmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. asrın ilk yarısında bir "Dünya Gücü" haline gelmesi de etkili olmuştur. 1519'da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtına seçilen Avusturya'nın Habsburg hanedanından V. Karl (Şarlken), rakibi Fransa kralı I. Fransuva (François) ile Avrupa'da hakim güç olma mücadelesine başlamıştı. Diğer taraftan, 1526 Mohaç zaferi ile Macaristan hâkimiyetini elde eden Osmanlı, Avusturya ile hem-sınır olmuş ve uzun süreli savaş ve ittifaklar sürecini başlatmıştı. Bu mücadelede Osmanlı İmparatorluğu Avusturya'ya karşı Fransa ile ittifaka girmiş ve her iki tarafla da diplomatik münasebetler kurmuştur. Daha sonraki dönemde hem Fransa hem de Avusturya elçilik heyetlerini Osmanlı başkentine göndermişlerdi. Konumuz açısından bu heyetlerin özelliği, farklı alanlarda birçok uzmanı barındırması ve onların da izlenimlerini kayda geçirmeleridir. Bunların yanı sıra İngiltere, İtalyan Cumhuriyetleri, İspanya, Portekiz, Polonya gibi farklı ülkelerden birçok seyyah da çeşitli amaçlarla İstanbul'a yolculuk yapmıştır. Kısaca, Doğu'ya yapılan yolculuklar her zaman belirli amaçlara yönelik olmasa da XVI. yüzyılda ço-

---

7 İlber Ortaylı, *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2006, s. 89-90.

8 Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985, s. 59-60. Togan, bu literatürün taşıdığı vazgeçilmez değeri ifade etmek için Avrupalıların seyahatname ve diğer araştırmalarını göz önüne almadan XVII.-XIX. yüzyıl Türkiye tarihinin yazılamayacağını belirtir.

9 Ortaylı, *Osmanlıyı Yeniden...* s. 90.

ğalmıştır ve XVII. yüzyılda daha da artmıştır.[10] İşte bu dönemde kaleme alınan seyahatnameler, hem "dışarıdan bir bakış açısı" ile yeni bilgilere ulaşmamızı sağlayacak hem de bilgi sahibi olduğumuz konularda "farklı yorumlarla" geniş bir perspektif yakalamamıza yardımcı olacaktır.

Şüphesiz İstanbul'un gayrimüslim ahalisi konusunda Batılı gezginlerin notlarında, arşiv belgeleri ve resmi kayıtlarda bulunmayan bilgi ve yorumlar bulabiliriz. Bununla birlikte toplumun eksiksiz bir resminin çizileceğini beklemek yersizdir. Çünkü seyahatnameleri kaleme alanlar, farklı amaçlarla çıktıkları yolculuklarında sadece dikkatlerini çeken konulardan bahsederler. Örneğin 1573-1578 yılları arasında İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi David Ungnad'ın heyetinde Protestan vaizi olarak yer alan ve Ortodoks Rumlar hakkında önemli izlenimler edinen Stephan Gerlach, burada bilhassa zikredilmelidir. Rumların cenaze törenlerini anlatırken kaydettiği:

> Tıpkı hayvanlar gibi bir yakınları öldüğü zaman kadınlar saçlarını yoluyor, göğüslerini dövüyor, yanaklarını tırmalıyor, feryat ediyorlar. Yahudilerin yaptığı gibi bazı kadınlara para verip onları ölülerin arkasından ağlamakla görevlendiriyorlar.

sözleri, onun ilgi alanına giren Rum cemaatinin dikkate değer bir kültürel özelliğini ortaya koyar.[11] Böyle bir canlı tasviri arşiv belgelerinden veya hukuki metinlerden çıkarmak oldukça zordur. Bu tür örnekler, seyahatname anlatılarının kültürel hayata ve günlük yaşayışa dair incelemelere ne denli katkı sağlayabileceğini gösterir.

---

[10] Thierry Hentch, *Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Çev. Aysel Bora, İstanbul 1996, s. 91.

[11] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, s. 233.

Klasik dönem Osmanlı payitahtı, çok az sayıda ve sınırlı incelemelere konu olmuştur. Henüz bir "İstanbul Tarihi" yazmaya imkân verecek durumda olmayan belge yığınının derlenmesi, ancak uzman bir ekibin uzun vadeli bir çalışması ile mümkün görünüyor.[12] Bu kaynaklar arasında Osmanlı tarihi için çok değerli bir arşiv malzemesi olan siciller, yetersiz yayın ve inceleme sebebiyle İstanbul hakkındaki sosyal tarih araştırmalarına şimdilik önemli bir katkı sağlamıyor. Örneğin, Yunus Uğur'un Şer'iyye Sicillerini konu alan bibliyografya denemesinin[13] kaynakçasında araştırmamızın kapsadığı döneme ait sadece iki adet sicil yüksek lisans tezi olarak bulunmaktadır.[14] Bu kaynakçada yer almayan bir diğer yüksek lisans tezi Sümeyye Akça'ya (2005) aittir. Bir kadılığın seri halinde belirli bir dönemi kapsayan mahkeme defterlerinin neşri ve değerlendirilmesi sonucunda ancak o mahallin gerçek anlamda bir toplumsal tarihi yazılabilir.[15]. Kaldı ki, İstanbul konulu bir araştırma için 10.000 civarında defter söz konusudur. Dolayısıyla, bir veya birkaç deftere göre İstanbul'un veya bir başka şehrin toplumsal tarihini yazmak şimdilik pek mümkün değildir.[16] Yine de sicillerin tarihçilere "içeriden" veya "aşağıdan" tarih yapma imkânı verdiği, vakanüvis veya seyyahların taşıdığı

---

[12] Mantran, *a.g.e.*, s. 1.

[13] Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, (İstanbul 2003), s. 305-344.

[14] Bu tezler şunlardır: Arif Bilgin, *İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 142 Nolu Ferman ve Hüccet Defterine Göre (1622-3) Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Yüksek Lisans Tezi; Selçuk Coşkun, *Üsküdar Şer'iyye Sicili (9 Cemaziyelevvel 1082 – 16 Şevval 1082 [13 Eylül 1671- 15 Şubat 1672])*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1993, Yüksek Lisans Tezi.

[15] İnalcık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜDTCFD*, C. I, (Ankara 1943), s. 89.

[16] Uğur, a.g.m., s. 309.

önyargıları ve bunlardan hareketle çalışmalar yapan kişilerin kafalarındaki modelleri sarsma gücüne sahip olduğunun farkındayız.[17]

Resmî belgelere gayrimüslimler hakkında yansıyan konular nelerdir? Meselâ bir gayrimüslimin kılık-kıyafeti veya mutfağı hakkında tasvirleri arşiv belgelerinde bulmak güçtür.[18] Seyyahlarımızdan Gerlach ve Heberer'in Rum kadınlarının giyim-kuşamlarına dair tespitlerini burada kısaca alıntılamakla seyahatnamelerin ne tür bir katkı sağlayabileceğini görebiliriz.

> Rum kadınları, altın, gümüş ve ipekten ipliklerle dokunmuş çok değerli kumaşlardan yapılma elbiseler giyiyorlar, saçlarının arasına som altından kordonlar örüyorlar, kollarına altın bilezikler takıyorlar, ayaklarına da gümüş terlikler geçiriyorlar. Bizim imparatoriçemizin ziyneti bile onların süsü yanında sönük kalır.[19]

Heberer'in tespiti de aynı yöndedir:

> Rum kadınlarının ve kızlarının gösterişli ve mağrur görünümünden söz etmeden geçemeyeceğim... Rum kadınları ister zengin bir tüccarın, ister orta halli bir kentlinin karısı olsun, en mütevazi olanları bile kadife, Şam kumaşı, ipek, atlas gibi değerli kumaşlardan yapılma ve sırmalı işlemelerle, çiçek desenleriyle veya düğmelerle süslenmiş elbiseler giyerler. Boyunlarına, kollarına, kulaklarına, hatta saçlarına bile değerli mücevherler takarlar.[20]

---

17 Nelly Hanna, *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, İstanbul 2006, s. 9.

18 Rahmi Tekin'in ifadesine göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Selim ve Sultan III. Murat dönemlerine ait giyim kuşamla ilgili beş adet hüküm tespit edilmiştir. Bunlardan dördü Altınay tarafından yayımlanmıştır. 7 Safer 976 / 1 Ağustos 1568 tarihli belge gayrimüslimlerin kadın ve erkek giyimleri hakkında bugüne kadar tespit edilebilen en ayrıntılı belgedir. Rahmi Tekin, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Erzurum 2008, s. 69.

19 Gerlach, *a.g.e.*, s. 95.

20 Michael Heberer, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2003, s. 296-297.

Bir de bu tasvirleri Nicolas de Nicolay'ın (1568) çizimleriyle karşılaştırdığımızda, sağlam bir tarihî bilgiye ulaşacağımızı varsayabiliriz. İşte bu örneklerde seyahatnamelerin nasıl bir boşluğu doldurduğu, dolayısıyla hangi noktada önemli oldukları açıklık kazanmaktadır.

Araştırmacıların İbn Battuta ve Evliya Çelebi'ye gösterdikleri ilgiyi diğer seyyahlar için gösterdiklerine dair çok fazla örneğe rastlayamıyoruz. Belki düşünce planında bir ayrım söz konusu değil, ancak uygulamada açıkça görülen budur.[21] Nitekim seyahatnameleri temel kaynak olarak kullanan yerli araştırmalar, oldukça yakın sayılabilecek bir dönemde artış gösterir. Osmanlı tarihi hakkında yapılmış temel araştırmaların bibliyografyalarında yapılacak bir inceleme sonucunda bu hükme kolaylıkla ulaşılabilir. Benzer şekilde, yabancı dildeki seyahatnamelerin Türkçeye tercümelerinin, yapılacak bir literatür taraması neticesinde son zamanlarda hızlandığı görülecektir. Kaynak olarak kullanım ve tercümelerdeki bu artış Üçel-Aybet'in işaret ettiği gibi 1980'lerden sonradır.[22]

---

[21] Sadece "Batılı seyyahların gözlemlerine göre Osmanlı'yı konu alan" 1991'den sonra hemen hemen her yıl bir veya iki olmak üzere toplam 13 yüksek lisans tezi ile 1980'den başlamak üzere altı adet doktora tezi hazırlanmıştır. Halbuki, bu tür kaynaklar arasında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin gördüğü ilgi doğal olarak çok daha fazladır. Sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında 15 yüksek lisans tezi ile dört doktora tezine kaynaklık etmiştir. 3-5 Nisan 2008 tarihleri arasında Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi tarafından düzenlenen "Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu" ise hem katılımcıları hem de bildirileriyle dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., *http://www.bilkent.edu.tr/~tebsite/* Erişim: 10.10.2010 Sadece bu örnekler seyahatnamelerin kaynak olarak kullanımındaki artış için önemli bir gösterge olarak yeterlidir. Tezler için bkz. *www.yok.gov.tr* internet adresinde yer alan Ulusal Tez Merkezi tarama sayfasında "seyahatname, Evliya Çelebi, seyyah, gezgin" gibi anahtar kelimelerin tarama sonuçlarına bakılabilir.

[22] Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul 2003, s. 21-22. Meselâ Gürsoy

Seyahatnamelere dayalı yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısında da aynı dönemde bir artma eğilimi görmek tesadüfi olmasa gerek.[23] Bu kaynak türünün kullanımındaki artışın Türk tarihçiliğindeki eğilimlerle yakından ilgili olduğu muhakkaktır.

Bilindiği gibi, Osmanlı araştırmalarında birincil kaynak olarak seyahatnameler hakkında çığır açan çalışma Stefanos Yerasimos'a aitir.[24] *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman XIVe-XVIe Siecles* (14.-16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyyahlar) adını taşıyan monografide Yerasimos, Osmanlı araştırmaları için kaynak olabilecek söz konusu döneme ait seyahatname literatürünü sunar. Ayrıca seyyahların sosyo-politik statülerini, kısa özgeçmişlerini, yazma veya tercümelerini, eserlerinin isimlerini, yayın tarihlerini, Osmanlı ülkesinde bulundukları tarihleri, takip ettikleri güzergâhları ve coğrafi yer adlarını verir. Bibliyografya çalışmaları arasında Yerasimos'un eserinden önce yayımlanan bir diğer kitap Romanyalı tarihçi Carl Göllner tarafından hazırlanmıştır. Yazar, Avrupa'da XVI. yüzyılda Türkler hakkında yapılan yayınların yıllara, şehirlere ve dillere göre dağılımını inceleyen bir araştırma kaleme almıştır.[25] Bunun yanında başta Robert Mantran,

---

Şahin'in eserine kaynaklık eden seyahatnamelerin birçoğu Üçel-Aybet'in öne sürdüğü gibi 1970'lerin son yıllarından itibaren Türkçeye tercüme edilmişlerdir. Yazarın verdiği toplam 29 seyahatnameden 17'si Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı*, İstanbul 2007, s.350-352.

23 Ayrıca Türkiye'de son yıllarda üniversite sayısındaki artış da bu konuyla ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısındaki artış üzerinde etkili olmuştur.

24 Bu eserin henüz Türkçeye kazandırılmamış olması yaygın kullanımına engeldir. Fransızca eserin Türkçe kısa bir tanıtımı için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999, s. 178-179.

25 Carl Göllner, *Turcica – Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts* (16. Yüzyılda Avrupa'da Türkler ile İlgili Yayınlar), I, (1501-1550), Bucuresti-Berlin 1961; II, (1551-1600), Bucuresti-Baden 1968.

Semavi Eyice ve Muin M. Tayanç'ın çalışmaları olmak üzere çeşitli bibliyografya denemeleri de yayınlanmıştır.[26] Ancak söz konusu yazarların çalışmaları sadece bir literatür taramasıdır, açıklama ya da değerlendirme içermez. Bernard Lewis, seyahatnamelerin kaynak olarak kullanımının artmaya başladığının bir tespiti olarak bu hususa dikkat çeker. Ona göre, bu konuda bilimsel çalışmaların artması, geçmişte ve yakın zamanlarda yapılan seyahatlerin kayıtlarına gösterilen ilgiyi yansıtır.[27]

Nejat Göyünç, Romen tarihçinin bibliyografyasında, bir eserin muhtelif baskı ve tercümelerinin de dahil olduğu 2463 kitap ismi kaydettiğini bildirir. Yazara göre bu rakam henüz keşfedilmiş Amerika hakkındaki kitap sayısının iki katına karşılık gelmektedir. Nejat Göyünç, 16. Yüzyılda Avrupa'da Türkler ile İlgili Yayınlar, *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), C. 19, (İstanbul 1999), s. 313-319.

[26] Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s. 233-242. Aynı bibliyografya için bkz. Mantran, 1990, s. 257-263; Semavi Eyice, "İstanbul/Tarihi Eserler", MEB*İA*, C. V/2, (Eskişehir 1997), s. 1214/137-144. Yabancı dildeki yayınların dâhil edildiği Muin M. Tayanç'ın iki makalesi vardır: Muin M. Tayanç, "Türkiye İle İlgili Seyahatnameler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (1972a), s. 42-48 ve (1972b), s. 39-42. Sadece Türkçe tercümeleri olan seyahatnameleri içeren İrfan Karakoç'un makalesi ise oldukça yetersizdir. İrfan Karakoç, "Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe'de Yayınlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Osmanlı*, C. IX, (Ankara 1999), s. 94-99. Sema Çiğdemoğlu'nun (Eylül 1986: 46-54) Ortaçağ Fransız seyyahlarının bir kısmını inceleyen makalesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Sema Çiğdemoğlu, "Ortaçağ, XVI., XVII., XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış", *Milli Kültür*, C. 54, (1986), s. 46-54. Önemli bir çalışma olarak Berna Moran'ın Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası (1964) adlı eserini burada zikretmek gerekir. Berna Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, İstanbul 1964.

[27] Bernard Lewis, "Doğuya Giden Bazı İngiliz Seyyahları", Çev. E. Erdim ve S. Özbaran, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. II, (1984), s.246. Yazar,

Mevcut bibliyografyalar, seyahatnamelere dayalı Osmanlı araştırmaları için oldukça önemli bir katkı sayılabilir. Ancak Türk araştırmacılar için bu kaynakların kullanımını zorlaştıran en büyük engellerden biri, seyahatnamelerin Türkçe tercümelerinin bulunmayışıdır.[28] Dolayısıyla ideal anlamda bu kaynakları kullanmak için temel Avrupa dillerini bilmek bir gerekliliktir. Bunun zorluğu, kullanımını da sınırlı kılmıştır. Nitekim ülkemizde yapılan çalışmalarda genellikle İngilizce, Almanca veya Fransızca seyahatnamelerin toplu olarak kullanılmamasının sebebi de bu olsa gerektir.[29] Şüphesiz bu sorunu aşmada tercüme faaliyetlerinin artması önemli bir katkı sağlayacaktır. Sistematik tercüme faaliyetleri arasında Tercüman 1001 Temel Eser serisi[30] ile yakın zamanda yayımlanan Kitap Yayınevi'nin Sahaftan Seçmeler serisi[31] önemli

---

yurtdışında hazırlanan bibliyografya denemelerinden bir kısmını makalesinde vermiştir.

28 Göyünç şu makalesinde bu konuya dikkat çeker. Nejat Göyünç, "Salomon Schweigger ve Seyahatnamesi", *Tarih Dergisi,* C. XIII, S. 17-18, (1963), s. 121. 1950'lerde İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın da bu hususta tavsiyeleri bulunduğunu Üçel-Aybet ifade ediyor. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 20.

29 Yerasimos'un kaydettiği 450 seyahatnamenin 136'sı İtalyan, 80'i Alman, 43'ü Fransız, 34'ü İngiliz, 18'i Portekiz, 16'sı İsveç 15'i Dalmaçya kaynaklıdır. Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman XIVe-XVIe Siecles,* Ankara 1991, s. 9. Bu kadar geniş bir dil yelpazesi içerisinden seçim yapmak zorunlu görünmektedir. Gürsoy Şahin'in adı geçen eseri (2007), Tülay Reyhanlı'nın *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat 1582-1599* (1983) adlı çalışması ve Gerald Maclean'in *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)* (2005) adlı kitapları bu seçime örnek olarak verilebilir. Üçel-Aybet ise eserinde (2003) böyle bir sınırlamaya gitmez.

30 Bu seride yer alan seyahatname tercümeleri çoğunlukla tam metin olmadığından, çoğu tarihçi tarafından akademik araştırmalarda kullanımı mahzurlu görülmektedir.

31 Bu yayınevi tarafından yayımlanan seyahatnameler, Tercüman 1001 Temel Eser serisine nazaran oldukça akademik bir seviyede tercüme edi-

bir yer tutar. Bu seriler altında tercüme edilen seyahatnameler, Türkiye'de seyahatnamelerin Osmanlı araştırmalarında kullanımına önemli bir ivme kazandırmıştır. Ancak bu alanda daha çok çabaya ihtiyaç olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğiz.

Seyahatnamelerin Türkiye'de sosyal tarihin "temel ve müstakil" kaynakları olarak kullanılması oldukça geç bir döneme tekabül eder. Üçel-Aybet'e göre seyahatnamelerin kullanımını geciktiren şey, tarihçiler arasındaki "bilinçli bir ortak eylemdi."[32] Yazarın ileri sürdüğünün aksine, seyahatname türü kaynaklara karşı yürütülen bilinçli bir "program"dan ziyade, tarihçilik anlayışındaki bir eğilimden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu anlayışa göre, arşiv kaynakları, araştırmacılara hem daha çok belge sunuyor hem de daha kesin bilgiler sağlıyordu.[33] Bu görüşü benimsemekle birlikte konuya farklı bir açıdan yaklaşan Bernard Lewis seyahat

---

lip yayımlanmışlardır. Hem mütercimleri hem de editörleri açısından oldukça tatmin edicidir. Özellikle XVII. yüzyıl Alman ve Fransız seyahatnamelerinin bu tercüme serisinde yer almış olması, çalışmamızı teşvik eden unsurların arasında bulunmaktadır.

[32] Yazarın değerlendirmesi şu şekildedir: "Seyahatnamelerin incelenmesini geciktiren nedenlerden biri, 1945'te uygulanmaya başlayan yeni benimsenmiş bir programdan kaynaklanır. Bu program 1970'lere kadar uygulandı. Programın amacı Osmanlı araştırmalarında sadece Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı kaynaklarının incelenmesiydi. Amerika, Avrupa ve Türkiye'deki üniversitelerde Osmanlı incelemeleri için açılan yeni bölümlerde çalışmalar sadece Osmanlı dili ve Osmanlı kaynakları üzerine odaklandı. Bu program Halil İnalcık, Andreas Tietze, Kemal Karpat ve diğerleri gibi Türk ve Avrupalı araştırmacılar tarafından başlatıldı. Bu üniversitelerde yazılan doktora tezlerinde seyyahların gözlemleri dikkate alınmadı. Bununla beraber bazı tezlerde sadece birkaç seyahatnameden alıntılar yapıldı. Bu tezler genellikle Osmanlı tarihi üzerine yazılmış Osmanlı metinlerini inceler." Üçel- Aybet, *a.g.e.*, s. 22.

[33] Ranke'nin tarihçilik anlayışında arşiv belgesinin önemi için bkz. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi, Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Ankara 2006, s.31-32.

anlatılarının değerinin oldukça sınırlı olduğunu ileri sürer. Yine de bu tür eserlerin "tarihin yaratılan imaj ve onun etkileri ile ilgilenen bölümünde küçümsenmeyecek bir yeri" olduğunu savunmaktan geri kalmaz.[34] Nitekim 1985 yılında Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenen *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*'na ve *Dünyada Türk İmgesi*[35] konulu Bahçeşehir Üniversitesi I. Tarih Sempozyumuna bu bakış açısı ilham verir.[36] Diğer taraftan B. Lewis'in *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* adlı çalışmasına seyyahların notları önemli bir temel oluşturur.[37]

Burada vurgulamaya çalıştığımız üzere, seyahat notlarının arşiv belgelerinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olması gerektiği fikri, günümüzde artan bir kabul görmektedir. Faroqhi, seyahatnamelerin kullanımındaki yetersizliği, arşiv kaynakları ile "öznel kaynaklar"ın kullanımında bir "kopukluk" olarak değerlendirir.

---

34 Lewis, a.g.m., s. 246.

35 Bu sempozyumda sunulan tebliğler *Dünyada Türk İmgesi* başlığıyla Kitap Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

36 *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987. Ağırlıklı olarak "imaj" meselesi ile sınırlı kalan bildirileriler yanında, XIV.-XIX. yüzyıllar arası seyahatnamelerine dayalı çeşitli hususlar da tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu "imaj" konusu birçok makale ve kitaba da konu olmuştur. Bu konunun bu denli ilgi görmüş olması ayrı bir ilgi ve tartışma konusudur. Bu konuda çok sayıda yayın şimdiden oluşmuştur. Birkaç örnek için şu kaynaklar gösterilebilir: Metin And, *Gönlü Yüce Türk, Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler*, Ankara 1958; Zeki Arıkan, "Avrupa'da Türk İmgesi", *Osmanlı*, C. IX, Ankara 1999, s. 81-93; Ahmet Ö. Evin, "1600-1750 Arası Batılıların Türkiye Görüşlerinde Olan Değişim", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri- Metin- Tartışmalar*, Ankara 1975; Şahin, *a.g.e.*; Özlem Kumrular, *Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu*, İstanbul 2008.

37 Bkz. Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. Nimet Yıldırım, İstanbul 2000, s. 371-402.

Ona göre, son yıllarda bu kopukluğu gidermeye çalışan araştırmacılar[38] çıkmışsa da bu kusur henüz giderilmiş sayılmaz. Bu yönde ilk teşebbüsler, Gülgün Üçel-Aybet, Tülay Reyhanlı ve Gürsoy Şahin'in çalışmalarıdır. İlgi çekici son yayınlardan biri de Metin And'ın "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam" ismini taşıyan makalesidir.[39] Makalenin kaynaklarını sadece dönemin seyahatnameleri oluşturur. Daha erken dönemde yazılmış bazı Genel Osmanlı Tarihlerinde seyahatnamelerin kullanıldığını zikretmeliyiz. Özellikle Busbecq ve Gerlach tercih edilen isimlerden birkaçıdır.[40]

Seyahatnameleri konu alan çalışmalar arasında iki önemli ve ilgi çekici çalışmadan bahsetmeden geçemeyeceğiz. Bunlardan ilki Hintli tarihî coğrafya uzmanı Usha M. Luther'in *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya), 1550's to 1850's, A Methodological Study* (1989) adını taşıyan çalışmasıdır.[41]

---

38 Faroqhi Osmanlı'da Bir Köle adlı kitabın Michael Heberer'in Anıları veya Kadırgalardan Kurtulmak başlığını verdiği önsözde (İstanbul 2003, s. 21), Cemal Kafadar'ın şu makalelerine atıfta bulunur: "A Death in Venice (1577): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima", *Journal of Turkish Studies*, C. 10 (1986), s. 191-218; Aynı müellif, "Self and Others: The Diary of A Dervish in Seventeenth-century Istanbul and First-person Narratives in Ottoman Literature", *Studia Islamica*, C. LXIX (1989), s. 121-150.

39 Metin And, "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam", *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara 2004, s.421. And'ın daha önceki bir tarihte yayımlanmış şu eseri özellikle görsel zenginliği ile kayda değerdir. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul 1993.

40 Örnek olarak bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 167-187. Eserde, Hakimiyet Altına Alınan Milletlerin (Frenkler, Ermeniler, Yahudiler, Rumlar) İmparatorluğun Yönetimi Üzerindeki Etkisi başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm'de toplam 182 atıfın 83'ü Gerlach'tan yapılmıştır.

41 Kaynakları arasında yer alan seyyahların takip ettiği güzergâhları da incelediğinden yazar, verdiği bibliyografyada bazı seyahatnamelerin künyesi ile birlikte kısa tanıtıcı bilgiler de vermektedir. Usha M. Luther, *His-*

Seyahatnameleri kaynak alan bu eser, Anadolu'nun tarihî yollarını tespit eder. Çok daha farklı bir alanda ses getirme iddiasındaki diğer çalışma ise, TRT yönetmenlerinden İ. Taha Feyizli'nin projelendirdiği *Seyahatname* adlı belgeseldir.[42] Maalesef Kültür Bakanlığı'nın 2006 yılında aldığı bir kararla[43] maddî kaynak sağlayarak desteklemeyi uygun "bulmadığı" bu proje, Batı gözü ile Doğu'yu; Doğu gözü ile Batı'yı anlatmayı hedeflemekteydi. Bu projenin danışmanlığını Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Murat Belge, İsenbike Togan, Beşir Ayvazoğlu, Enis Batur, Robert Dankoff gibi önde gelen tarihçi ve edebiyatçılar yapacaktı. Bizim için bu projenin işaret ettiği en önemli gerçek, seyahatnamelerin bilimsel araştırmaların yanısıra sinema sektöründe bir belgesele de kaynak olarak düşünülebileceğidir.

Yöntem: Kaynak ve Sorun Yönelimli Düşünmek

Bu çalışmada, kaynaklara yönelik eleştirel yaklaşım ve karşılaştırma olarak özetleyebileceğimiz iki temel yöntem izlenecektir. İlk olarak, seçilen seyyah, seyahat ve seyahatnameler ele alınıp bir kimlik tespiti yapılacaktır. Daha sonra mevcut veriler dönemin diğer kaynakları ile karşılaştırılacaktır. Böyle bir karşılaştırma için kimi zaman modern araştırmalara kimi zaman da Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi'nin seyahat notlarına başvurulacaktır.

Araştırmamıza *kaynak* ve *sorun* yönelimli düşünce yön verecektir.[44] Kaynak olarak Batılı seyyahların kaleminden çıkan

torical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya), 1550's to 1850's, A Methodological Study, Ankara 1989, s. 135-148.

42 Bkz. Aslıhan Aydın, (25 Ocak 2005), Zaman Gazetesi, "Seyahatnameler Belgesel Oluyor", *http://zaman.com.tr*, Erişim: 19. 09.2007.

43 Bkz. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Haziran 2006), Sinema Destekleme Kurulu'nun 2006/3 Sayılı Kararı, Erişim: 02.02.2010. *www.telifhaklari.gov.tr*

44 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997, s. 55.

seyahatnameleri, konu/sorun olarak da İstanbul'un gayrimüslim ahalisinin Osmanlı sosyal ve kültürel yaşamı içerisindeki konumu belirlenmiştir.

Seyahatname adı altında zikredilen gözlemler, taşıdıkları önyargı ve bilgi eksikliği gibi kusurlara rağmen vazgeçilmez değerde kaynaklardır. Çünkü "bugün büyük ihtiyaç duyduğumuz farklı türlerden bilgi sadece bu yazarlarca kaydedilmiş olduğu için, son derece temkinli yaklaşmak gerekse de bu eserleri kullanmayı öğrenmek zorundayız."[45] Seyahatnameler birincil kaynaklardır ve her birincil kaynak tarih araştırmalarında çok büyük önem taşır. Ancak bunun zorluğu da ortadadır: "Ustalaşmış tecrübeli tarihçi için bile birincil kaynaklar üzerinde araştırma yapmak çok zaman alır; acemiler içinse ıstırap verecek kadar ağır ilerleyen bir süreç olabilir."[46] Dolayısıyla eleştirel bir yaklaşım ve sağlam bir yöntem bu zorluğun üstesinden gelmenin ilk şartıdır.

Diğer taraftan, seyahat anlatılarının değeri tartışılmaktadır. Gerald Maclean, "seyahatname yazarları abartıya kaçmakla, uydurmacılıkla ve ahlaksızlıkla suçlandıklarından böyle eserler edebiyatın en kalitesiz ve saygın olmayan yazı türü olarak kabul edilirdi." diyerek bu gerçeğe işaret eder.[47] Bir zamanlar seyyahların, duyduklarını veya okuduklarını karşılaştırma, doğrulatma imkânından yoksun okuyucu kitlesine karşı fazla sorumluluk taşımadıkları anlaşılıyor.[48] Ancak bu olumsuzluğun, seyahatname-

---

45 Faroqhi, "Önsöz", s. 16.

46 Tosh, *a.g.e.*, s. 57.

47 Gerald Maclean, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul 2005, s. 80.

48 Seyyahların, 21. yüzyılda sahip olduğumuz ve bir yazarın önemli meziyetlerinden olarak kabul ettiğimiz "objektiflik ya da taraf sızlık" gibi kavramlarla sorgulanması onlara haksızlık olacaktır. Dolayısıyla o dönemde seyyah gördükleri arasından ilginç bulduklarının yanına kendi anlatmak istediklerini de ekleyerek okuyucusunu "doyurmaya" çalışmaktadır denilebilir.

leri dönemin en çok okunanlar listesinden düşüremediği de bir gerçektir.[49] Şüpheli bilgilerin ayıklanması maksadıyla eserin sorgulanması araştırmacıların temel görevidir. Eleştirel yaklaşım, seyyahların ve seyahatnamelerin niteliğini ortaya çıkaracak tek yöntemdir. Öznelliğin eserin değerini düşürmemesi için kaynağa eleştirel bir bakış gerekir. Bu yaklaşım, seyyahın kişiliğini, seyahatin amacını ve dönemin seyyah üzerindeki etkisini ortaya çıkarmalıdır. Ancak bu şekilde seyahatnamenin değeri tayin edilebilir.

Seyyah, Seyahatin Amacı ve Seyahatnamenin Niteliği

Arıkan'ın da belirttiği gibi, Yerasimos, XIV.-XVI. yüzyıllarda kaydedilen toplam 463 yolculuğun 191'i diplomatik görev, 147'si hac ibadeti, 31'i ticari faaliyet, kalanlarının da esaret veya bilimsel ve askeri gezi gibi sair amaçlarla yapıldığını tespit etmiştir.[50] Bu seyyahları İstanbul'a çeken farklı görev ve amaçlar olsa da başkent her şeyden öte başlı başına bir cazibe merkezi idi.[51] Çünkü "Konstantinopolis, Roma ve Kudüs'ün yanı sıra üç mistik kentten biridir ve insanların aklından ve hayalinden hiçbir zaman çıkmamıştır."[52] Bu seyyahlar kimlerdi ve amaçları ne idi? Neler ilgilerini çekmişti? Birbiriyle çok yakından ilgili olan bu soruların cevapları, seyahatnamelerin değerini belirleyecek olan mühim bir ölçü olarak kabul edilebilir.

Evvela, seyahatname yazarı olarak seyyahın üstlendiği rolün çerçevesini çizmek gerekir. "Seyyah; kişiliği, işlevleri, aidiyetleri ve

---

[49] Nejat Göyünç, "16. Yüzyılda Avrupa'da Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987, s. 317.

[50] Arıkan, a.g.m., s. 82; Yerasimos, *a.g.e.*, s. 12.

[51] Nitekim Yerasimos XIV. ve XVI. asılar boyunca yapılan seyahatlerin %35'inin İstanbul'a yapıldığını ifade etmiştir. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 16.

[52] Jean Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, Çev. İlhan Arda, İstanbul 1996, s. 1.

dahası yaşadığı dönem aracılığıyla tanıklık ettiği toplumla günümüzün okurları arasında bir yansıtıcı görevi yapar."[53] Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, her zaman "doğru" bir yansıtıcı olmadıklarını bir İspanyol atasözü dile getirmektedir: "Uzak yolculuklara çıkan, kuyruklu yalanlarla eve döner."[54] Bu atasözü, tarih araştırmalarının en önemli meselelerinden biri olan kaynakların güvenilirliği sorununu, çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Tarihî bilgiyi üretmede kullanılan ana kaynak durumundaki seyahatname yazarlarının ve verdikleri bilgilerin güvenilirliği konusunda tereddütleri ortadan kaldırmak için öncelikle yapılması gereken, seyyah, seyahati, seyahatnamesi ve dönemin şartlarının seyyah üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olmaktır. Ancak bu şekilde eldeki malzemenin niteliği ve değeri anlaşılabilir.

Esasen seyyahın kişiliğini oluşturan unsurlar bir yerde onun seyahat amacını ve ilgi alanlarını da belirler. Halil İnalcık'ın "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?" adlı makalesi, seyyahı ve eserini değerlendirmemizde bizlere yol gösterecek niteliktedir. İnalcık eserin ne amaçla yazıldığı, kime hitap ettiği, kaynaklarının ne olduğu, yazarın dönemin sosyo-ekonomik ve politik tesirinden ne derece etkilendiği gibi sorulara verdiği cevaplarla, Âşıkpaşazade'nin kişiliğini, amacını ve eserinin niteliğini belirler.[55] Bu cevaplar sayesindedir ki eserde gizli veya açık, dolaylı ve doğrudan verilen "tarihî bilgi"ye ulaşmak mümkün olabilir. Böylece birincil kaynağın niteliği ortaya konur ve değeri belirlenir. Benzer şekilde seyyahların verdiği bilgiyi kullanıma hazır, mamul hale getirmek için bir dizi işlemden geçirmek gerekir. İşte bu işlem, yukarıda sıralanan sorulara cevap bulma işidir. Bu cevap-

---

53 Stephane Yerasimos, "Giriş", *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006, s. 10.

54 Şahin, *a.g.e.*, s. 26.

55 Halil İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Haz. Oktay Özel ve Mehmet Öz, Ankara 2005, s. 126-131.

larla seyyahın bakış açısı yakalanır, seyahatin amacı tespit edilir ve eserin niteliği ile değerini belirleyen ilgili-ilgisiz, doğru-uydurma, özgün-aşırma, gerçek-hayali, vs. ikileminden kurtulmuş "tarihî bilgi" elde edilebilir.

Burada kişiliği ile seyahat amacı çok belirgin olan ve bu yöndeki ilgisini bariz şekilde eserine yansıtan birkaç seyyahı örnek vermekle yetineceğiz. 1553-1555 yıllarında Osmanlı ülkesinde bulunmuş Alman seyyah Hans Dernschwam, ne bir devlet görevlisi ne de bir şirket çalışanı idi. Avusturya elçisi Ogier Ghislain de Busbecq'in heyeti içinde seyahat etmiş olsa da masraflarını kendisi karşılamıştı. Onun en büyük uğraşı antik kitabeleri, yazıları, resimleri ve kitapları toplamaktı. Eseri (1992) bu yönde bilgiler ve çizimlerle doludur. Busbecq'in amacını, görevinin niteliği belirlemiştir. Her şeyden önce o bir diplomattı ve Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin devamı için başkentte bulunuyordu. Bu görevi sırasında devrin önde gelen devlet adamlarıyla görüşmüş, devrin siyasi konularına vâkıf olmuştu .[56] Ondan tam bir asır sonra İstanbul'a gelen Fransız Jean Thevenot'yu seyahate teşvik eden, sadece merak ve öğrenme isteği idi. İyi bir hazırlıkla çıktığı yolculuktan sonra ilgi alanının genişliğine uygun bir şekilde Osmanlı ülkesi ve insanları hakkında oldukça ayrıntılı sayılabilecek bir eser (1978) kaleme almıştı.

Seyyahlar arasında kimlikleri ve ilgi alanları itibariyle ön plana çıkan diğer iki isim Stephan Gerlach (1576-78) ve halefi Salomon Schweigger'dir (1578-80). Elçilik heyetlerinde yer alan bu Protestan vaizlerinin görevi, İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin Protestanlarla birleşme olanağını araştırmaktı. Bu görevleri gereği kilisenin hiyerarşisinden dini ayinlerine, cemaatin mali durumundan din adamlarının Latince seviyelerine kadar çok geniş bir yelpazede izlenim sahibi olmuşlardı. Dolayısıyla Ortodoks Kilisesi ve

[56] Busbecq, *a.g.e.*; Önen, Onaltıncı Yüzyıl..., s. 8, 10.

cemaati hakkında bu seyyahların izlenimleri vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Seyahatin amacı ve seyyahın mesleğinin seyahatnamcye en açık biçimde yansıdığı örnek, XVII. yüzyıl seyyahı Jean-Baptiste Tavernier'dir. Tek amacı ticaret yapıp para kazanmak olan Tavernier için;

> Ermeniler iyidir, çünkü toptan ticareti ellerinde tutarlar; Persepolis hiç ilginç değildir, çünkü ticarete kapalıdır. Onun tüccar kimliği seyahat notlarına belirgin bir şekilde yansımış, menfaatine uygun olanları iyi ve hoş olarak anlatırken, ilgi alanına girmeyenleri bahis mevzuu etmemiştir.[57]

İlk Fransız diplomatik heyetlerin birinde yer alan Nicolas de Nicolay, Türk giyim-kuşam geleneklerini yerinde ve aslına uygun olarak çizmekle görevlendirilmişti. Onun eserini çağdaş örneklerinden ayıran en belirgin özellik, konuya uzman bir görüşle eğilmesidir. Dolayısıyla görüşleri, mesleği ve görevi gereği daha çok sanata yönelikti. Osmanlı toplumunda değişik sosyal ve askeri figürlere dair yaptığı çizimler Avrupa'da uzun yıllar model olmuştu.[58]

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi, seyyahın uzmanlık alanı ve İstanbul'daki görevini bilmemiz onun az veya çok nelere ilgi duyacağı konusunda bize bir fikir verir. Fakat Pietro Della Vella gibi bazı seyyahların kişiliğini tespit bazen oldukça zordur. Onun kişiliğini ortaya koymak için diplomat veya tüccar gibi tarifler yetersiz kalır. Bir aristokrat olan Della Vella'nın hedefi Kutsal Topraklara yolculuktu ve ailesinin ününe ün katmak istiyordu. Bir hacı adayı olarak çıktığı yolculukta iki yılını Osmanlı ülkesinde geçirmişti. Bu süre zarfında önyargıları pekişmiş ve neticede yönünü Bağdad'a çevirip Osmanlılara karşı I.

---

[57] Yerasimos, a.g.m., s. 28-31.

[58] Tülay Reyhanlı, "Nicolas De Nicolay'ın Türkiye Seyahatnamesi ve Desenleri", *Erdem*, C. V, S. 14, (1989), s. 584-587.

Şah Abbas'a hizmetinde olduğunu bildirmişti.[59] Eğitimli, meraklı ve aristokrat bir Avrupalının hac yolculuğu bu şekilde bir işbirlikçiliğe dönüşmüştü. Dolayısıyla eseri bu zikzaklı hayat çizgisinin izlerini taşır.

Üçel-Aybet eserinde yer alan seyyahları oldukça "genel" bir bakış açısıyla tasnif eder. Yazara göre Busbecq ve Dernschwam "tarafsız ve önyargısız" olduklarından değerli; Dallam ve Vignau "taraflı ve dar görüşlü" olduklarından "belgesel bir kaynak niteliğinde değildir" ve "kaynak literatüre alınamaz."[60] Oysa Burian, Dallam için "şahsı da eseri de dikkate değerdir" diye yazar.[61] Üçel-Aybet'in yaklaşımı, bir taraftan "genellemeci" diğer taraftan "kestirip atma" eğilimi gösterir. Yaptığı tasnifte "tarafsız ve önyargısız" seyyahların eserleri çok değerli; "taraflı ve dar görüşlü" gezginlerin anlatıları kıymetsizdir. Dernschwam'ın veya Busbecq'in önyargısız olduğunu söylemek mümkün değildir. Hattâ bu olumsuz özellikten kurtulabilen seyyah olduğunu düşünmek çok zordur.[62] Açıklamaya çalıştığımız üzere, seyyaha ve eserine tesir eden bu etkilerin varlığından haberdar olmak için tarihçinin sergilemesi gereken eleştirel yaklaşımda, kaynağın *nasıl*, *ne zaman* ve *niçin* meydana getirildiğinin bilinmesi gerekir. "Bu da hem destekleyici bilgiden yararlanmayı gerektirmektedir, hem de kuşkucu bir zekâyı."[63]

---

[59] John Gurney, "Della Vale, Pietro". Erişim: 15.12.2010, www.iranica.com

[60] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 25-26.

[61] Orhan Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, C. XV, S. 58, s. 230.

[62] Bu konu ile ilgili olarak Thiery Hentch'in *Hayali Doğu* adlı kitabı Batı'nın Doğu'ya bakışını, tarihi süreç içinde geçirdiği değişiklikleri ve bu bakış değişikliklerinde etkili olan faktörleri gözler önüne sermesi bakımından değerlidir. Bkz. Hentch, *a.g.e.*

[63] Tosh, *a.g.e.*, s. 57.

Dönemin Siyasî, Dinî ve Kültürel Etkenlerinin Seyyah Üzerindeki Tesiri

XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden seyyahların ortak özelliği, görevlerinden ayrı olarak Rönesans ruhunun yücelttiği öğrenme, tanıma ve araştırma gayreti ile Osmanlı toplumuna dair meraklı izlenimleridir. Bu merak sayesindedir ki eserleri Osmanlı toplumunun ayrıntılı bir resmini vermektedir. Seyyahlar, diplomatlar, tüccarlar veya hacılar, Osmanlı ülkesini ziyaret eden kim olursa olsun, Osmanlı başarısının sırrını merak etmişlerdi. Yazdıkları eserlerde üstü kapalı cevabı aranan soruların başında bunun geldiğine şüphe yok.[64] Ayrıca bu devirde yapılan seyahatlerde hümanizmin büyük etkisi vardı. Seyahat, ya kişisel tatmin veya zevk ya da bilgi ve görgüyü arttırmak için yapılıyordu. Seyahat yaparak olgunlaşmak isteniyordu. Siyasi görevlerle seyahat edenler dahi bulundukları memleketlere ait yeni izlenimlerini ülkelerinde duyurmaya önem veriyorlardı.[65]

Çalışmamıza kaynaklık eden seyyahların, Osmanlı toplumunun asli unsuru olan Müslümanları (Türkler) değerlendirirken etki altında kaldıkları birkaç "tarihi Türk imajı" vardır. Bu genel anlamda Bizans kroniklerine yansıyan ve bu yolla Batıya intikal eden bir Türk imajıdır. Buna göre, Türkler "dinsiz, hoşgörüsüz, kaba, hoyrat, yıkıcı, vicdansız, acımasız, ahlaksız ve günahkar"dır.[66] Meselâ, Stephan Gerlach, yaptığı bir genel değerlendirmede Türklerin fiziki özelliklerini bir taraftan överken, diğer taraftan "barbar adamlar" ifadesini kullanmaktan kendini

---

[64] Blunt, seyahat notlarının ilk sayfalarında bu düşüncesini açıkça dile getirmiştir. Henry Blunt, *A Voyage Into the Levant*, London 1650, s. 4

[65] Yaşar Önen, "On altıncı Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi* (Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı), C. I, S. 4, (1969), s. 4-5.

[66] Arıkan, a.g.m., s. 81.

alamaz.[67] Salomon Schweigger ise dönemin diplomasisi gereği elçilerin sultan önünde göstermesi gereken itaat karşısında müteessir olur ve bu durumu hazmedemez. "Barbar Türkler" diye başladığı cümlesine "bu yontulmamış barbarlar" diyerek devam eder.[68] Busbecq de "Türkiye gibi barbar bir ülkeden zarif bir üslup bekleyemezsiniz" diyerek sık sık kullandığı "barbar" tabirine yeni anlamlar yüklemektedir.[69]

Bazı seyyahların düşünce dünyasını etkileyen temel etkenlerden biri de, "Protestan din adamı bakışı"dır. Bu zihniyete sahip Biddulph

> Gittiği yerlerde süren toplumsal, kültürel ve siyasal yaşama ya hiç ilgi göstermiyor ya da bu çok sınırlı oluyordu. Osmanlıların zorbalığı, Yahudilerin vefasızlığı, Katoliklerin boş inançlara düşkünlüğü veya Arapların geri kalmışlığı benzeri bir önyargıyı arada sırada yinelemekten ya da onun doğruluğunu gösteren bir olayı aktarmaktan başka bir şey düşünmüyordu.[70]

Kısacası; insanlarla yaşadıkları alanları kutsal kitaba göre yargılamaya meraklı biriydi. Bu ölçü her zaman onun bakışını etkilemişti.[71] Özellikle Protestan öğretisi etkisindeki seyyahlar, Türkleri Tanrı tarafından gönderilmiş, tanrının günah içerisindeki Hıristiyanları cezalandırmakta kullandığı bir nevi ceza aracı olarak tasvir etmişlerdir. Bu çerçevede Schweigger, "Tanrının ce-

---

[67] Gerlach, *a.g.e.*, s. 61. Hentch'in (1996:14) "kollektif muhayyile" terimi ile ifade ettiği bu tür davranışlar yine ona göre çağa bağlıdır ve "bakılandan" çok "bakan" hakkında pek çok gerçeği dile getirir. Hentch, *a.g.e.*, s. 14

[68] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Çev. Türkis Noyan, Haz. Heidi Stein, İstanbul 2004, s. 62-63.

[69] O. Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul 2005, s. 115.

[70] Maclean, *a.g.e.*, s. 140.

[71] Maclean, *a.g.e.*, s. 80.

zası" olarak Atilla[72] ve Timur'u tanımlar ve üçüncü olarak "Terror Europae" olarak Türkleri zikreder.[73] Schweigger'in Türklerin vasfına ve rolüne dair bu yorumu devrinin bakışını aşikâr olarak yansıtır. Schweigger'dan başka Sherley'in de "Terrible Turk" imajının yaratılmasında önemli katkısı olduğunu Parker ifade etmiştir.[74]

Dönemin siyasî havası da seyyahlara tesir ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi sırasında sultanların orduları başarılı oldukça, Avrupa'nın Türklere bakışı korku, saygı ve samimi bir hayranlıkla karışıyordu. Akdeniz dünyasının en büyük gücü olarak bakılan, dikkat çekici şekilde örgütlenmiş bu devlete karşı korkuyla karışık bir saygıydı bu. Bu bakış açısı, XV. yüzyılda olduğu kadar, XVI. ve belki de XVII. yüzyıllar için de geçerlidir.[75]

Türkler, Haçlı Seferleri'nden sonra bu defa Hıristiyanlığı tehdit eden "din düşmanı" olmuşlardı. Hans Dernschwam, "Şeytan Türk" olarak adlandırdığı Osmanlı'nın başlıca duasının Hıristiyanların birlik içinde olmaması olduğunu kaydederken, *Hıristiyan Düşmanı Türk İmgesi*'nin kuşaktan kuşağa aktarıldığını göstermektedir.[76] Roderic H. Davison, dış dünyadaki Türk görünüşünün sadece tek bir görüntüden ibaret olmadığını, birden fazla algılamanın söz konusu olduğunu ileri sürer. XIII ile XIX. yüzyıl arasında değişen bu imajlar arasında Osmanlı imparatorluğunun genişlemesi sırasında "korku, saygı ve gerçek hayranlık

---

72 Günaha batan Hıristiyanları cezalandırmak gayesi ile Tanrı'nın göndermiş olduğu Allah'ın Kamçısı Attila inancı hakkında bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", *Türkler*, C. I, (2002), s. 915.

73 Schweigger, *a.g.e.*, s. 157.

74 Kenneth Parker, *Early Modern Tales of Orient A Critical Anthology*, London and Newyork 1999, s. 17.

75 Roderic Davison, "Türkiye'nin Batı'daki Tarihsel İmajı", *Tarih ve Toplum*, 19/109, (1993), s.35; Hentch, *a.g.e.*, s. 93-94.

76 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 87,123.

karışımı" bir imajın oluştuğunu ifade eder.[77] Osmanlı tarihi ile ilgili Avrupa kaynakları kullanılırken bu durum hiç akıldan çıkarılmamalıdır. Bu tür kalıplaşmış görüşler ve önyargılar sebebiyledir ki Oryantalist bakış açısının pek çok unsuru ilk olarak XVII. ve XVIII. yüzyıl gezginlerinin yazdıklarında şekillenmiştir.[78]

Okur kitlesinin beklentileri de seyyahın kayıtlarında belirleyici bir unsur olabiliyordu. Bir Fransız tüccar olarak Doğu'da kervan ticareti yapmış olan Tavernier "anılarını tüccar olarak yazdı; bu anıları yazmasını bekleyenler de, her şeyden önce, ondan ticaret alanındaki deneyimlerini aktarmasını istemişlerdi. Onun yazdığı metni okurken öncelikle kabullenilmesi gereken budur."[79] Piskopos Henry King, "Asil ve Makul Dostum Sir Henry Blunt'un Seyahati Hakkında" diye başlayan dizelerinde beklentisinin ne olduğunu bize açıkça ifade eder:

> Zatıma mekânları ve insanları öğretti,
> ...
> Zengin keşiflerde bulundum,
> Gördüğünüz diyarları gördüm,
> Âdeta seyahatinize refakat ettim.[80]

Tarih araştırmalarında birinci elden kaynaklar olma özelliklerine rağmen seyahatnameler, bir taraftan önyargılı / öznel /

---

77 Davison, a.g.m., s. 34-35.

78 Faroqhi, a.g.m., s. 15; Maclean, *a.g.e.*, s. 131. Batılıların Oryantalist bakış açısının her yönüyle irdelendiği ve eleştirildiği çalışma Edward Said'in *Oryantalizm* adlı çalışmasıdır. XIX. yüzyılı konu alan eseri, dünyada Oryantalist bakış açısının sorgulanmasına yol açmıştır. Bkz. Edward Said, *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İstanbul 1998. Ayrıca Said'in emperyalizm ile bağdaştırdığı Oryantalizmin farklı bir yorumu ve akademik bir disipline dönüşme sürecini anlamak için bkz. Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2008.

79 Yerasimos, a.g.m., s. 28; Faroqhi, Osmanlı..., s. 199-200.

80 Maclean, *a.g.e.*, s. 178-179.

taraflı / uydurma / alıntı bilgiler verebilirken, diğer taraftan gerçek / nesnel / özgün bilgiler içerir. Dolayısıyla bilimsel bir değerlendirme yöntemi olarak seyahatnamelerin birbiriyle karşılaştırılması usulünün takip edilmesi zarureti vardır. Bu yöntem izlenerek seyahatnamelerden elde edilen bilgi, dönemin diğer çağdaş kaynaklarıyla kıyaslanarak değerlendirilmelidir. İki farklı kültürden birbirinin çağdaşı olan Tavernier ve Evliya Çelebi'nin anlatımlarının karşılaştırılması sonucunda elde edilecek bilgi, kaynak olarak vazgeçilmez olacaktır.[81] Böyle bir karşılaştırma ile "tarihsel belgelerin değerlendirilmesi, mahkeme salonunda şahitlerin yüzleştirilmesine benzer."[82]

Seyahatnamelere dayalı çalışmalarda en büyük eksiklik, bu tür öznel kaynakların kullanımında takip edilen karşılaştırma yöntemine dair kayda değer bir tartışma açılmamasıdır. Dolayısıyla bu çalışmaların yol gösterici olduklarını söyleyemeyiz. Üçel-Aybet, eserinde "Kaynakların Sınıflandırılması" alt başlığı altında, seçilen seyahatnamelerin kaydettiği birkaç veriyi Osmanlı resmi belgeleri ile karşılaştırdığını, doğruluğunun onaylanması ile de seçtiği seyahat notlarının değerli kaynaklar olduğunun kanıtlandığını ifade eder. Kullandığı yöntemi izah ettiği *"Yorum"* adını taşıyan kısımda ise kaynakların değerini ortaya çıkarmak için ilk önce yapılması gerekenin seyahatnamelerin karşılaştırılması sonucunda "en az birkaçının aynı bilgiyi" verdiğinin görülmesi gerektiğini belirtir. İkinci olarak, seyahatnamelerden elde edilen "belgesel bilgi"nin Osmanlı resmi belgelerinde de bulunmasının gerekli olduğunu ileri sürer. Anlaşılacağı üzere sağlam tarihî bilginin elde edilmesi için gösterilen kaynakların karşılaştırmasında "iki aşamalı" çözüm söz konusudur. Yazara göre seyahatnamelerin karşılaştırılması sonucu bulunan "ortak veri" değerlidir.[83] An-

[81] Faroqhi, a.g.m., s. 15.

[82] Tosh, *a.g.e.*, s. 64.

[83] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 23-24,26.

cak iki aşamalı değerlendirmenin ilki problemlidir. Çünkü böyle bir karşılaştırmada elde edilecek bilgi her zaman doğru ve özgün olmayabilir. Meselâ, Faroqhi'nin Revan hakkındaki çalışmasında farkına vardığı, Tournefort'un yaptığı "aşırma" bilgi[84] nasıl izah edilecek? Çağdaşı diğer seyyahlar olan Chardin ve Tavernier'den alınan bu aşırma bilgiler, üç seyyahta da ortaktır. Bu durumda eldeki bilgi değerli midir? Görüldüğü gibi, bu yaklaşım tek başına yeterli değildir.

Bu durumda sorulması gereken, dönemin özelliklerine uygun "özgün" bilgiler içeren, fakat Osmanlı resmi kaynaklarının doğrulama imkânı vermediği Dernschwam'ın kopyaları, ya da Nikolay'ın çizimleri gibi veriler değersiz midir? İşte bu noktada, Tosh'un karşılaştırma yöntemini kullanımdaki ölçüsü çözüm sunmaktadır. Ona göre eldeki bilginin sağlamlığının ölçüsü "eldeki bütün kaynaklara uygunluğu"dur.[85] Çalışmamızda bizim ölçümüz de bu olacaktır.

Kaynakların karşılaştırılmasını yaparken Evliya Çelebi gibi bir Osmanlı seyyahının eserine de başvurucağız. Şüphesiz farklı kültürlere sahip seyyahların anlatımları daha sağlam veriler sağlayacaktır. Bununla birlikte, aynı yüzyıl içinde Osmanlı topraklarında bulunmuş diğer seyyahların notlarının da bu değerlendirmenin yapılmasında yardımcı olabileceği muhakkaktır. Bu amaçla, dönemin seyyahlarının anlatımları gözden geçirilecektir. Ancak bu geniş literatürün daraltılması zarureti olduğundan her onar yıllık sürede belirli sayıda seyahatname seçilecektir. Ayrıca konu hakkında arşiv ve kütüphane kaynakları ile bunlara dayalı inceleme ve araştırma eserlerine de, hem seyahatnamelerdeki kayıtların doğruluğunun tespiti hem de tezin içeriğinin sağlam bir temele oturtulması için müracaat edilecektir.

---

[84] Faroqhi, a.g.m., s. 16.

[85] Tosh, *a.g.e.*, s. 33.

Seyahatnamelerin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması: Metodolojik Bir Yaklaşım

Temel kaynağı seyahatnameler olan bir çalışmada, bizden beklenenin ilk olarak seyahatnamelerin tarih araştırmalarında ne şekilde kullanılabileceği ve bunda ne tür güçlüklerle karşılaşılabileceği üzerinde düşünülmesi olduğunun farkındayız.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, seyahatnameleri kaynak ve konu alan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bunun sebebi öncelikle dil sorunudur. Tahmin edileceği üzere, seyahatnameler konusunda çalışmak isteyen bir araştırmacı en az bir yabancı dili iyi derecede bilmelidir. Araştırmacı, kaynaklarını ve bir dereceye kadar da konusunu, bildiği dile göre seçerse bu sorun çözülebilir. Yani İngilizce bilen bir araştırmacı İngiliz seyyahları, Almanca bileni de Alman seyyahları çalışmayı tercih edebilir.[86]

Belki de bu sebeple, özellikle ülkemizde yabancı diller eğitimi almış olanlar, araştırma konularının seçiminde daha ziyade seyahatnamelere yönelmektedir. Bu çerçevede Özlem Kumrular (2008) ve Arzu Etensel İldem (2000) ilk aklımıza gelen isimlerdir.

Seyahatname çalışan araştırmacıların çalışma konularını bilinçli olarak seçtiklerinde aşabilecekleri dil probleminden başka onları bekleyen bir diğer sorun, künyesi (bibliyografik çalışmalardan ya da kütüphane kataloglarından) tespit edilen seyahatnamelerin kullanılabilir durumda olmamalarıdır. Çünkü bu seyahatnamelerden bir kısmı hâlâ yazma haldedir. Bir kısmının ise yeni baskısı mevcut değildir. Bu durumda XVI.-XVII. yüzyıl baskılarını temin etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan araştırma konusu bilhassa XV. ve XVI. yüzyıl olan araştırmacılar, şayet dilbilimci değillerse, o seyahat notlarının dilini

[86] Bu hususta Gürsoy Şahin (2007) ve Yaşar Önen'in (1969) çalışmaları örnek verilebilir.

anlamayacaklardır.[87] Çünkü canlı olduğu bilinen dillerin dört–beş asır boyunca değişime uğrayacakları muhakkaktır. Diğer bir ifade ile, 1553-1673 yıllarında İstanbul'da bulunmuş seyyahların isim ve eserlerini verdiğimiz bibliyografyamızdaki tüm seyahatnamelerin kullanımı, bu sebepten, mümkün görünmemektedir. Meseleyi çözebilmenin tek yolu dilbilimcilerle yapılacak olan disiplinler arası ortak çalışmalardır. Seyahatname çalışan bazı araştırmacıların da, dil sorunlarını eserin farklı dillerdeki tercümelerini esas alarak aştıkları görülmektedir.[88]

Dolayısıyla, araştırmacıları sınırlayan dil yetenekleri, geniş literatürün daraltılmasında bir zorunluluktur. Oysa buradaki çalışmada böyle bir tercih ve sınırlama yoluna gidilmediğini hemen belirtmeliyiz. Zira gayrimüslimler konusu kaynak açısından pek fazla zengin olmadığından bu kadar dar bir sınırlamaya çekilmenin imkan dahilinde olamayacağı ortadadır.[89]

İmaj çalışan araştırmacılar için birincil kaynak durumunda olan seyahatnamelerin niceliği de tartışılmalıdır. Kaynak sayısının

---

[87] Bu konuda Semavi Eyice, Dernschwam'ın seyahatnamesi için "yüksek Almanca ile yazıldığından kolaylıkla anlaşılamadığı" ifadesini kullanır. Semavi Eyice, "Dernschwam de Hradiczin Hans", TDV*İA*, C. IX, (1994), s. 182. Aynı konuda Kemal Beydilli "Gerlach'ın Ruzname'si 1674'teki basımıyla bulunması ve incelenmesi zor, rahat kullanma imkanı olmayan bir eser olarak kalmıştır." diyerek bu zorluğa işaret eder. Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruznamesi'nde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs- 1 Haziran 1988, Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 83.

[88] Bu hususta örnek olarak Tufan Gündüz'ün *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar* (2007) adlı çalışması gösterilebilir. Gündüz, bu çalışmasında orijinal dili İtalyanca olan seyahatnamelerin Farsça tercümelerini esas almıştır.

[89] Bu tür tercihlerde bulunan araştırmacıların konuları, Türkler ya da Osmanlılar gibi her seyyahın bir şekilde bahsettiği konulardır. Bu yöndeki çalışmalara Üçel-Aybet (2003), Şahin (2007), Gündüz (2007) ve Kumrular (2008) örnek olabilir.

artmasının, niteliği ve içeriği zenginleştireceği kabul edilirse de bazı görgü tanıklarının notları bir-iki sayfalık mektup ya da rapor şeklindedir ve çok somut resmi noktalara temas eder.[90] Bunlar siyasi tarihin vazgeçilmez kaynakları olabilirler. Diğer taraftan, bazı seyyahlar ise amaçları ve ilgileri doğrultusunda gördüklerini ayrıntılı olarak kaydetmişlerdir.[91] Bu tür anlatılar, sosyal tarih çalışmaları için çok değerli gözlemler sunarlar. Bu durumda araştırmacının konusu ile ilgili doğrudan bilgi veren seyahatnameleri "bilinçli" tercihi ve ağırlıklı olarak kullanımı söz konusu olacaktır.

Hem nicelik hem de nitelik olarak birbirinden çok farklı olan seyahatnamelerin kaynak olarak değeri de araştırmacıya göre farklılıklar gösterir. Meselâ Thomas Dallam'ın seyahat notları buna güzel bir örnektir. Üçel-Aybet "Dallam'ın yazıları gibi metinler Osmanlı sosyal tarihi için kaynak literatüre alınamaz"[92] derken aynı kişinin "İstanbul'a yaptığı yolculuğun etkileyici öyküsü" Maclean'a göre "eşsiz bir malzeme"dir.[93] Öyleyse seyahatnamenin kaynak değerini tayin için başka araştırmacıların yorumlarından ziyade kendi araştırma konumuzla olan ilgisine bakmak gerekmektedir. Özellikle gayrimüslimler konusunda böyle bir tutumun tercih olmaktan öte, bir gereklilik olduğu kanaatindeyiz.

---

[90] Bkz. Anthony Jenkinson, *The Maner of the Entring of Soliman the Great Turke with His Army into alepo in Syria, anno 1553*, Ed. Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voiages, Traffigues and Discoveries of the English Nation*, C. V, Glasgow 1904, s. 105-108.; William Harborne, "The Presents Made to the Grand Signor and Others the Chief of His Court by the English Ambassador in Constantinople", Haz. Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, Galsgow 1905, s. 1581-1582.

[91] Bu araştırmanın da kaynakları arasında olan Gerlach'ın *Türkiye Günlüğü 1573-1578* buna iyi bir örnektir.

[92] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 26.

[93] Maclean, *a.g.e.*, s. 16

Demek ki dil, nitelik, içerik ve kaynak olarak değeri farklı olan seyahatnameler arasından bir seçim yapma zorunluluğu vardır. Bu seçim, yukarıda sayılan sorunların da üstesinden gelmeye yardımcı olacak şekilde yapılmalıdır. Başlangıçta "sondaj usulü" ile yapılması planlanan bu seçimin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Çünkü sosyal bilimlerde bilimsel bir yöntem olarak hakkında hiçbir teorik bilgi bulunmayan sondaj uygulamalara bakıldığında, sosyal bilimcilerin zengin kaynaklar içinden bir seçim yapma durumunda başvurdukları bir yöntem olarak görülür.[94] Seyahatler, düzenli aralıklarla yapılmadığı gibi, yukarıda ifade ettiğimiz güçlüklerden dolayı da bir kısmı bu araştırma için kullanılamayacak durumda olduğundan kullanacağımız seyahatnameleri sondaj usulü ile belirlememiz mümkün görünmemektedir. Ayrıca sıralanan güçlükleri aşarak sondajla seçim yapsak bile bazı kaynaklar konumuz olan gayrimüslimler açısından bir değer taşımadığından bu araştırmaya hiçbir katkısı olmayacaktır. Böyle bir araştırmada kaynakların sondajla seçilebilmesi için konunun seyahatnameler ya da İstanbul gibi çok genel bir mevzu olması gerektiği kanaatindeyiz.

Seyahatname çalışan araştırmacılar, sondaj yöntemi ile olmasa da kullanacakları seyahatnameleri farklı ölçülerle sınırlandırmışlardır. Bunlar arasında konusunu coğrafi alanla sınırlandıran Veysel Usta (1999) ve M. Şefik Korkusuz'un (2003) çalışmaları örnek verilebilir. Araştırma konusu ve kaynakların coğrafî alan sınırlamasıyla daraltıldığı bu örneklerin dışında, yerli ve yabancı

[94] Meselâ Bahaeddin Yediyıldız başkanlığındaki bir ekip tarafından 1987 yılında başlatılan "Sondaj Metoduyla Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi", 1996'da Türk Tarih Kurumu'nun projesiyle birleştirilmiştir. Bu proje kapsamında oluşturulan farklı ekipler, 19 farklı ilde çalışmalarını sürdürmektedir. Yine Michael Cook'un *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1630* (1972) araştırması sondajla belirlenen şehirler hakkında yapılan çalışmalara dayandırılmıştır.

araştırmacıların eserleri incelendiğinde sadece birkaç seyyahın kaynak olarak seçildiği görülecektir.[95] Salih Özbaran ve Gerald Maclean'dan başka sanat tarihçisi olan Tülay Reyhanlı'da *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda Hayat (1582-1599)* adlı araştırmasında (1983) hem 17 yıllık bir dönem hem de seyyahların milliyetini esas alan bir sınırlamaya gitmiştir. Reyhanlı, sonuçta, görsel malzemenin dışında 11 seyyahın notlarını temel almıştır.

Görüldüğü gibi seyahatnameler arasından bir seçim yapmak araştırmacılar için bir zorunluluktur. Bu zorunluluğu doğuran hem izah etmeye çalıştığımız güçlükler hem de birincil kaynak durumunda olan seyahatnamelerin çalışılan konu açısından kaynak değeri olup olmaması ile ilgilidir. Araştırmacı seyahatnameyi değerlendirebilmek için seyyah ve eseri üzerinde titiz bir çalışma yürütmelidir. Geniş bir literatür için böyle bir yöntem izlemek ise mümkün görünmemektedir. Fazla sayıda seyahatname kullanmak değerlendirmeleri yüzeysel kılacak, neticede araştırmanın derinliği olumsuz etkilenecektir.[96]

Sonuç olarak, verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, seyahatnameleri kaynak olarak kullanan araştırmacıların yaptığı gibi biz de bu araştırmada dönem ve coğrafi alan sınırlamasına gittik. Seyyahın milliyeti ya da meslek grubuna göre bir seçim yapılamamasının sebebi gayrimüslimler gibi bir konunun araştırılıyor olmasıdır. Bu durumda araştırmamıza esas olacak seyyahlar, 1553-1673 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve gayrimüslimler konusunda bilgi verenlerdir. Bunlar Alman, İngiliz

---

[95] Bkz. Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007, s. 11. Yazar, bu çalışmasında dört Portekizli seyyahın "Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklardan geçerken edindikleri izlenimlerin bir bölümünü" aktarır. Maclean'in *Doğuya Yolculuğun Yükselişi* (2005) adlı çalışması, üç İngiliz seyyahın notlarına dayanır. Yazar, özellikle farklı bakış açıları taşıyan seyyahları seçtiğini ifade eder. (Maclean, *a.g.e.*, s. 16-17)

[96] Şahin, *a.g.e.*, s. 29.

ya da Fransız olabilir. Bu kişiler elçilik heyeti içinde bir görevli olabileceği gibi kutsal topraklara seyahat eden bir hacı ya da uluslararası ticaret yapan bir tacir de olabilir. Ayrıca seçimimizde 120 yıllık araştırma döneminin bütününü yansıtması amacıyla farklı senelerde İstanbul'da bulunmuş seyyahların notları dikkate alınmıştır.

Kaynak olarak belirlenen seyahatnameleri değerlendirme aşamasına gelindiğinde uygulanılabilecek farklı yöntemler vardır. Seyahatnamelerden elde edilen bilgilerin dönemin diğer kaynak türlerindeki bilgilerle kıyaslanması bunlardan biridir. Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda Avrupalı seyyahların yazdıkları Osmanlı kanunnameleri ve diğer arşiv belgeleriyle kıyaslanabilir.[97] Bunun yanında farklı ülkelerden ya da farklı etnik gruplara mensup seyyahların gözlemleri de böyle bir karşılaştırma için kullanılabilir. Ermeni olan Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695) notları bize bu imkanı vermektedir. Ayrıca seyyahın mutlaka bir yabancı olması da gerekmez. Şayet aynı tarihsel dönem için hem içeriden hem dışarıdan bakış açılarıyla yazılmış seyahat notları mevcut ise, bu iki tür seyahat notları da karşılaştırılabilir.

Seyahat notlarını değerlendirme aşamasında muhteva analizi yöntemi de kullanılabilir. Aslında ilk kez XX. yüzyılda, Kolombiya Gazetecilik Okulu'nun gazeteler üzerinde yaptığı araştırma ile uygulanmaya başlanan yöntem [98] Acun'un ifadesiyle, "bir veya bir dizi metin içerisinde belli kelimelerin/kavramların varlığını, kullanım sıklığını ve aralarındaki ilişkileri belirlemek için kullanılan bir araştırma metodu"dur.[99] Amacı, mevcut belgeler üze-

---

97 Üçel-Aybet, eserinde bu değerlendirme yöntemini kullanır. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 26.

98 Nuri Bilgin, *İçerik Analizi*, Ankara 2006, s. 3.

99 Fatma Acun, "Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 27.

rinde analiz yaparak mevcut olmayan sosyal gerçeğe dair çıkarın yapmaktır.[100] Ülkemizde de çok yaygın olmasa da, bilinen ve kullanılan bir yöntem[101] olarak muhteva analizine dayalı araştırmalar, yapılan tezlerin tarihlerinden de anlaşıldığı kadarıyla 2000 yılından sonra yoğunluk kazanmıştır. Hatta muhteva analizi üniversitede "İçerik Çözümlemesi" adı ile okutulan bir derstir.[102] Yöntem, kimi zaman başlı başına bir araştırma konusu,[103] kimi zaman da araştırmada amaca ulaşmak için kullanılan bir araç olmuştur.[104]

Seyahatnameler üzerinde muhteva analizi yönteminin nasıl uygulanabileceğinin daha iyi anlaşılması için yöntemin belli başlı

---

[100] Orhan Gökçe, *İçerik Analizi*, Ankara 2006, s. 20.

[101] İnternet ağı üzerinden "muhteva analizi" kelimesiyle yaptığımız aramada, bu yöntemin en erken 1964'te Berin U. Yurdadoğ tarafından DTCF'de yapılan "Muhteva Analizi Açısından Anglo-Amerikan Kitaplarında Türk Devrimleri" isimli tezde kullanıldığını tespit ettik. Ayrıca YOK'ün internet sitesi üzerinden yapılan basit tarama ile isminde muhteva analizi kelimesi geçen beş yüksek lisans tezi ve iki doktora tezi olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

[102] Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın Yayın Bölümünde "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri" dersinin yanında "İçerik Çözümlemesi" dersi de okutulmaktadır. Bkz. http://home.anadolu.edu.tr/~eyuksel/Dersler.htm. Erişim: 16.12.2009.

[103] Kaynakça'da künyeleri verilen Nuri Bilgin ve Orhan Gökçe'nin kitapları ile Rıza Filizok ve Fatma Acun'un makaleleri buna örnek teşkil eder.

[104] Hatipoğlu, Daniel W. Brown'nun *Rethinking Tradition in Modern Islamic Thought* kitabında muhteva analizi yaptığını ifade eder. Bkz. www.isam.org.tr, Erişim: 11.09.2009. Ayrıca içerik analizi yönteminin farklı bilimsel konularda uygulanabildiğine örnek olması bakımından şu araştırmalarda gösterilebilir: Selçuk Bengü - Emine Çolakoğlu, "Dünya Basınında Türkiye İmajı: Güney Kore Örneği", *Selçuk İletişim*, 4, 1, 2005; Murat Bayram, Ali Yaylı, "Otel Web Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Erişim: 10.12.2009, www.esosder.org; Necati Yalçın ve Diğerleri, "Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin İçeriği: İçerik Analizi", oc.eab.org.tr. Erişim: 16.12.2009.

özelliklerini vurgulamamız gerekir. Muhteva analizi yapmak, metindeki duygu ve düşünceleri kavramaya çalışmak ve yazarın bu düşüncelerini nasıl ifade ettiğini, duygularını nasıl aktardığını keşfetmektir.[105] Analizin başarılı olabilmesi için eserin nitelikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü "bir tür edebi eser olan seyahatnameleri yazanlar bize bir dünya görüşü sunarlarken, eserleriyle çağrışımlar yaratma gücüne sahiptirler."[106] Dilleri de içerikleri kadar anlamlı bu metinleri muhteva analizi yöntemi ile incelerken iki temel teknikten söz edilmelidir: kavram analizi ve ilişkili analiz. Kavram analizinde metinler üzerinde önceden belirlenen kelime / kavram / terimlerin varlığı ve sıklığı tespit edilir. İlişkili analiz de ise kavramların sayısı ve sıklığından daha ileri gidilerek kavramların tek başına bir anlam ifade etmediği ve birlikte kullanıldığı diğer kavramlarla anlamlı bir ilişki içinde olduğu düşüncesi ile analiz yapılır. Analiz sadece bir kavram üzerine kurulacağı gibi 500 kavram üzerine de kurulabilir. Bu konuda asıl olan araştırmanın gerekleridir.[107]

Muhteva analizi yönteminin kaynağımız olan seyahatnameler ile ilgili olarak iki farklı amaç için kullanılması planlanmıştı: ilki eseri kaleme alan seyyahın tanınması; ikincisi seyyahın gayrimüslimlerle ilgili gözlemleri. Fakat, muhteva analizi içinde, diğer edebi türler söz konusu olduğunda sorulan "eseri kaleme alan kimdir?" şeklindeki araştırma sorusunun cevabını bulmak seyahatnameler

---

[105] Rıza Filizok, "Edebi Analiz Nedir?", Erişim: 11.11.2009, Ege-edebiyat.org..

[106] İlber Ortaylı, Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in Sefaretnamesi'nin ve Schweigger'ın yaptığı bu tür çağrışımlara işaret eder. İlber Ortaylı, "Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987, s. 119-124.

[107] Acun makalesinde muhteva analizi yönteminin uygulaması sırasında takip edilmesi gereken basamakları ve bu yöntemin bilgisayar üzerinden "Concordance" programıyla nasıl uygulanacağını ayrıntısıyla izah etmektedir. Acun, a.g.m., s. 27-50.

söz konusu olduğunda mümkün görünmemektedir.[108] Seyahatnamelerin edebi özelliklerinden kaynaklanan sorunun sebebi, seyyahın herhangi bir konu sınırlaması olmadan, her türlü mevzudan bahsetme özgürlüğünün olmasıdır. Böyle bir metin için anahtar kelime ya da kavram belirlemek kolay olsa da elde edilen sonuç anlamlı bir bütün ifade etmeyecektir. Zira seyahat halinde olan yazarın farklı coğrafi bölgelerden ve konulardan bahsetmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca çoğu tercüme olan seyahatnamelerin dili üzerinden yapılacak "ilişkili analiz" yöntemi de seyyahla aramıza tercümanı bir engel olarak çıkarır.[109] Çünkü seyahatnameler her ne kadar tam tercüme ile elimize ulaşsalar da farklı dillerde sözcüklerin farklı yerlerde, farklı sıklıkla kullanılmaları doğaldır. Bunun gibi, eserin özgün dilindeki bir kelimenin tercüme edilen dilde birden fazla karşılığının olması ve metinde yer alması da içeriği değiştiren bir etkendir. En önemlisi, özellikle "eski dilde" yazma eserlerin "yeni dilde" yayınları dilde değişimi beraberinde getirir.[110]

Bilgisayar programlarını araç edinerek muhteva analizi yönteminin seyahatnamelere tatbik edilmesi hususunda sıralanan tüm bu olumsuzluklar ve gayrimüslimler gibi hususi bir konu seçmiş olmamız sebebiyle, yöntem bu şekliyle araştırmamızda kullanılmamıştır.[111] Böyle bir araç ve yöntemin, seyahatnamenin orijinal dili üzerinde çalışılacak bir metnin niteliğinin araştırılacağı bir monografide kullanılmasının daha sağlıklı sonuç vereceği kanaatindeyiz.

---

[108] Araştırmamızın konusu ve amacı, seyahat notları üzerinde yapacağımız muhteva analizi ile seyyahı tanımak değildir. Böyle bir konu müstakil bir inceleme olacak kadar kapsamlıdır.

[109] Muhteva analizi konusundaki çalışmalarıyla tanıdığımız Fatma Acun da yazışmalarımızda endişemizde haklı olduğumuzu ifade etmiştir.

[110] Bu konuda John Sanderson'un her ikisi de İngilizce olan 1625'teki ilk baskısı ile bu araştırmada kullanacağımız 1931 baskısı arasında dil yönünden farklılıklar örnek gösterilebilir.

[111] Muhteva analizinin bir amacı da çok sayıdaki metin içeriklerinin ortak yönlerini ortaya koymaktır (Früh 2001:119-132'den aktaran Gökçe, *a.g.e.*, s. 18.)

Gayrimüslim Çalışmalarına Dair Bir Literatür Değerlendirmesi

İstanbul'un gayrimüslimlerine dair seyyahların anlatımlarına geçmeden önce, bu konuda ülkemizde ve yurtdışında yapılmış akademik çalışmalardan bahsetmemiz ve kısa bir literatür değerlendirmesi yapmamız gerektiği kanaatindeyiz. Aslında Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası söz konusu olduğunda yerli ve yabancı araştırmacıların temelde iki ayrı görüşe sahip oldukları görülmektedir. Birbirine tamamen zıt bu iki görüşten birincisi, sonsuz hoşgörü ile eşitliğin hakim olduğu bir toplumu anlatır. Karşı tarafta yer alan düşünce ise "bir elinde kılıç bir elinde Kur'an" cihada giden hoşgörüsüz Osmanlı resmi çizer.[112] Oysa gerçek, Braude ve Lewis'in ifade ettiği gibi, tam da bu iki görüşün arasındadır ve Osmanlı yönetimi altındaki gayrimüslimlerin konumu söz konusu olduğunda, bu kadar geniş bir coğrafya ve zaman dilimi için bir genellemede bulunmak zordur.[113] İşte buradaki amacımız, bir genellemenin kolaylığı yerine, seyyahların ve gayrimüslimlerin buluşma mekanı olarak İstanbul'a bakmak ve eldeki verilerle gayrimüslim ahali hakkında bir *tipoloji* ve *imaj* çalışması yapmaktır.

Gayrimüslimler konusu, Osmanlı sosyal tarih araştırmaları içinde, hem "Millet Sistemi" adı altında monografik bir çalışma olarak[114] hem de ayrı ayrı etnik ya da dini gruplar olarak

---

[112] Braude ve Lewis hoşgörüsüz Osmanlı resmi çizenlerden en iyi bilinen ismin Gibbons olduğunu ifade ederler. Bkz. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, C. I, Newyork 1982, s. 12.

[113] Braude ve Lewis, *a.g.e.*, s. 2-3.

[114] Bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992; Daniel Goffman, Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century, *New Perspectives on Turkey*, (1994), s. 135-158; Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Haz. Ke-

incelenmiştir.[115] Arşiv belgeleri, çağdaş kaynaklar ve inceleme eserlerine dayalı bu çalışmalar içinde doktora tezleri önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında, Ali Özgökmen'in *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Müslim Gayrimüslim Münasebetleri* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996); Ahmet Bostancı'nın *İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslimler* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999); Macit Kenanoğlu'nun Osmanlı Devleti'nde *Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri (1453-1856)*[116] (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001); Ali İhsan Karataş'ın *Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler* (Uludağ Üniversitesi

---

mal Çiçek, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s. 333-354; Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", Haz. Kemal Çiçek, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s. 315-332; Halil İnalcık, Ottoman Archival Materials on Millets, (Ed.) Benjamin Braude ve Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, C. I, Newyork 1982; Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 208-216; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", Türkler, C. X, Ankara 2002, s. 216-220. Sadece örnek olması amacıyla verilen bu künye listesi uzatılabilir.

[115] Bkz. Frederic William Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929; Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg 1980; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. B. S. Şener, Ankara 1996; Stanford Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, London 1991; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", *Osmanlı*, Ankara 1999, s. 307-321; Nejat Göyünç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s. 233-247; Sabri Sürgevil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s. 251-260; Enver Konukçu, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 326-333.

[116] Kenanoğlu'nun bu araştırması 2004 yılında *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* adı ile yayımlanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005)[117]; Ahmet Şeref Ceran'ın *XIII. Asırda Anadolu Selçuklularında Müslim Gayrimüslim Münasebetleri* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992); Ahmet Hikmet Eroğlu'nun *Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin Dini ve Sosyal Durumu* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996);[118] Rahmi Tekin'in *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008) adlı doktora tezleri sayılabilir. Bunların yanında yurt dışında yapılan şu iki tez de konumuz ile alakalıdır: Marc David Baer, *Honored By The Glory of Islam: The Ottoman State, Non-Muslims, and Conversion To Islam in The Late Seventeenth Century Istanbul and Rumelia*, Chicago University, 2001;[119] Richard Wittmann, *Before Qadi and Grand Vizier: Intra Communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews*

[117] Karataş'ın İslam Tarihi Ana Bilim Dalı'nda tamamladığı bu doktora tezi 2009 yılında Gökkubbe yayınlarından *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı - Bursa Örneği* adı ile yayımlanmıştır. Çalışma hem kaynakçası hem de Bursa şehri açısından değerlendirildiğinde oldukça kapsamlı ve emek sarf edilmiş bir araştırmadır. Eser her ne kadar Bursa ile ilgili olsa da diğer Osmanlı şehirleri için de bir örnek teşkil etmektedir. Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı - Bursa Örneği*, İstanbul 2009, s. 13. Ayrıca Karataş'ın araştırması, Ronald Jenings, "Zimmis (Non- Mulims) in the Early 17th Century Ottoman Judicial Records - The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. XXI, Part III, 225-293 adlı makale ile hem araştırma kaynakları hem de coğrafi sınır olarak bir Osmanlı şehrini seçmiş olması bakımından benzerdir.

[118] Eroğlu'nun bu araştırması 2000 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Ahmet hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara 2000.

[119] Baer'in bu çalışması İngilizce ve Türkçe olarak da yayımlanmıştır. *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih* adıyla Türkçe tercümesini Ahmet Fethi'nin yaptığı kitap, Hil Yayınlarından 2010 yılında çıkmıştır.

in The Plural Society of Seveteenth Century İstanbul, Harward University, 2008.[120]

Yukarıda isimleri geçen akademik çalışmalardan özellikle Tekin'in tezi konumuz ile isim olarak benzer olsa da içerik ve konuya yaklaşım tarzımız tamamen farklıdır.[121] Ayrıca, Kenanoğlu'nun araştırması ile araştırmamızın dönemi örtüşmesine rağmen, adı geçen araştırmanın sosyal tarihten ziyade bir hukuk tarihi araştırması olduğu hemen fark edilecektir. Kenanoğlu'nun çalışması ile birlikte Tankut Soykan'a ait *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler* isimli araştırma da bir hukuk tarihi çalışması olup Müslüman olmayanların gündelik yaşamları ve kültürleri sadece hukuki yönden incelemeye tabi tutulmuştur. Bu yönüyle genel tarih çalışmasından daha dar kapsamlıdır.[122] Bu noktada Gülnihal Bozkurt'un gayrimüslimlerin hukuki durumlarını incelediği eseri (1996) unutulmamalıdır. Bir yönetim bilimci olan Bilal Eryılmaz'ın *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi* isimli çalışmasından başka, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi* adlı araştırması da bahse değerdir. Bu araştırmada, Kuruluştan Cumhuriyet'e kadar olan uzun bir dönemde, gayrimüslimler daha çok yönetim bilimi açısından değerlendirilmiş, yönetimin koy-

[120] Witmann asıl olarak Hasköy ve Galata Kadılığı'na bağlı mahkeme kayıtlarını kullanmasının yanında, 1680 ve 1690 yılları boyunca Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupalıların seyahatnamelerinin önyargı ve tekrarlardan dolayı sorunlu kaynak olmalarına rağmen, özgün ayrıntıları aktarmaları bakımından mevzunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaklarını ifade eder. Richard Wittmann, *Before Qadi and Grand Vizier: Intra Communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in The Plural Society of Seventeenth Century İstanbul,* Doktora Tezi, (2008), s. 37-38.

[121] Tekin'in tezine şu bağlantıdan ulaşılabilir: Erişim: 14.11.2010, www.docstoc.com/docs/45120007/254937

[122] Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler: Klasik Dönem Osmanlı Hukuku,* İstanbul 1999, s. 8.

duğu kurallar ve bu yönetim çerçevesi içinde yönetilenlerin hakları dile getirilmiştir.[123]

Araştırma konumuzun dışına çıkmadan ve amacımızdan sapmadan mevcut diğer çalışmalar hakkında tek tek değerlendirme yapmak yerine genel bazı özelliklerden söz etmekle yetineceğiz. Yalnız gayrimüslimlerle ilgili yaptığı araştırmalarla adını duyurmuş Yavuz Ercan'ın burada bir ayrıcalık hak ettiği düşüncesindeyiz. Çalışmaları, hem zaman diliminin genişliği hem de tüm gayrimüslim toplulukları konu edinmesi bakımından önemlidir ve araştırmaları makale ve kitap olarak defalarca yayımlanmıştır.[124]

Bütün akademik araştırmalarını gayrimüslimler odaklı olarak yapmış olan tarihçinin yazdıklarını okurken, dikkatimizi çeken bazı hususlara temas etmeliyiz. Farklı başlıklar taşımasına rağmen, genelde aynı içerikli bilgilerin verildiği makalelerin yanı sıra[125] bazen makaleye verilen isim ile o başlık altında temas edilen bazı noktaların birbirine uygun düşmediği yayımlar da görülmektedir.[126] Ayrıca Ercan'ın kullandığı bazı ifadelerde Ok-

---

[123] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 13.

[124] Bkz. Kaynakça. Ercan'ın çalışmaları *Toplu Eserler I, II, III* ismiyle Turhan Kitapevi'nden 2007 yılında yayımlanmıştır.

[125] Örneğin Ercan'ın "On Beş ve On Altıncı Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Toplulukların Sosyal, Hukuksal ve Ekonomik Durumu" adlı makalesinde, "Fatih'in Kilise Politikası" makalesindeki gibi patrikhanelerin ayrı ayrı uzun tarihsel geçmişleri anlatılır. Bkz. Ercan, *Toplu Eserler*, C. II, (2007), s. 219-261; 99-123.

[126] "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Topluluklar" başlıklı makalesinde Ercan: "Kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı topraklarında yaşamış Hıristiyan toplulukların sahip oldukları kilise örgütleri özetle bunlardır" derken, aslında bu uyumsuzluğu ifade eder. Bkz. Ercan, *a.g.e.*, s. 98.

tay Özel'in (2006) üzerinde durduğu "Klasik Dönem" yanılgısına düştüğü görülmektedir.[127]

Gayrimüslimlerle ilgili araştırma yapanların hemfikir oldukları husus, bu konuda hem ülkemizde hem de yurt dışında çok sayıda yayın yapıldığı konusudur.[128] Bunun sebebi konunun genişliği ve farklı yönlerden ele alınıp değerlendirilmesidir. Gayrimüslimler konusu ilahiyatçılar, hukukçular, edebiyatçılar, siyaset bilimciler, sosyologlar, halkbilimciler ve tarihçiler gibi birçok sosyal bilimcinin araştırma konusudur. Konunun farklı yönlerinin olmasının yanı sıra gayrimüslim adı altında en az üç farklı etnik grup ve iki farklı dini topluluğun bulunuyor olması da konuya ilgiyi arttırmaktadır. Bu topluluklar arasında literatürde "Ermeni Sorunu" çerçevesinde Ermeniler[129] ilk sırada; dini bir topluluk olarak da Yahudiler ikinci sırada gelmektedir. Ermenilerle ilgili araştırmaların konuları çoğunlukla

---

[127] "600 yıllık tarihi boyunca Osmanlı topraklarında Müslümanlarla Müslüman olmayan topluluklar birlikte yaşadı. Özellikle klasik dönemde bu birlikte yaşayış, barış ve huzur içinde geçti." Bkz. Ercan, *a.g.e.*, s. 74; Krş. Oktay Özel, "Modern Osmanlı Tarihyazımında Klasik Dönem: Bir Eleştirel Değerlendirme", *Tarih ve Toplum*, C. 4, (2006), s. 273-294.

[128] Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004, s. 27; Ercan, a g. e., s. 221.

[129] Ermeniler hakkındaki araştırmalar özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünya kamuoyunda "Ermeni Sorunu"nun gündeme taşınmasından sonra yoğunluk kazanmıştır. Türk akademisyenler konuya hazırlıksız yakalandılarsa da ehemmiyeti itibariyle çalışmalar yoğunlaştırılmış, yapılan yayınların yanı sıra sempozyum ve kongre gibi bilimsel etkinlikler düzenlenmiş ve hâlâ düzenlenmektedir. Bkz. *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Tebliğler ve Panel Konuşmaları*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayın no: 2, 1983; *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara 1985. Ermeni Sorunu ile ilgili geniş bir kaynakça için bkz. *www.kaynakça.info* Erişim: 02.09.2009

XIX. yüzyıl ağırlıklıdır.[130] Yahudilerle ilgili çalışmalar ise Ermeniler hakkındaki gibi XIX. yüzyılla sınırlı değildir, fakat dikkat çekecek şekilde konu tekrarları içermektedir.[131] Justin McCarty (1998) gibi bazı araştırmacılar ise konuyu "azınlıklar" konusu çerçevesinde işlemiştir.[132]

XIX. yüzyıl öncesi gayrimüslimler çalışanların yazdıkları, genel hatlarıyla birbirinin tekrarı niteliğinde olan bilgileri kapsamaktadır. Örneğin konuya *zımmi* kelimesinin sözlük ve kavramsal anlamı ile başlanmakta[133], ardından İslam'ın ilk dönemlerinde

---

[130] Düzenlenen sempozyumlarda sunulan bildirilere bakılarak bu fikre kolayca ulaşılabilir.

[131] Örneğin, Osmanlı topraklarına Almanya'dan göçmüş bir Yahudi olan İsaac Sarfati'nin Avrupa'da yaşayan dindaşlarını göçe teşvik için yazdığı mektup, Yahudilerden bahseden hemen her çalışmada söz konusu edilmiştir. İnalcık da bahsettiği bu mevzua kaynak olarak "büyük Yahudi tarihçi" dediği Salo Wittmayer Baron'u gösterir. Bkz. İnalcık, Foundations of Ottoman Jewish Cooperation, Haz. Avigdor Levy, *Jews, Turks, Ottomans A Shared History, Fifteenth Trough the Twentieth Century*, Newyork 2002, s. 4. Yine Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki "kan iftirası" konusu da sık sık tekrarlanan konulardan biridir. Bkz. Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001, s. 293; Karataş, *a.g.e.*, s. 168-170; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 213; Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1992, s. 64-65; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. B. S. Şener, Ankara 1996, s. 181. Yahudiler hakkında yerli ve yabancı araştırmacıların yayımlarını daha sonraki bölümde kullanacağımızdan burada ayrıca künyelerini vermeye gerek duyulmamıştır.

[132] Bu noktada biz de tıpkı Braude gibi, özellikle XIX. yüzyıl öncesi dönemler için "azınlık" ifadesinin kullanımının yanlış olduğu kanaatindeyiz. Braude, a.g.m., s. 316.

[133] Genel olarak gayrimüslimler konulu araştırmaların yanı sıra, sadece "zımmî" kavramı konusunda yazılmış makaleler de mevcuttur. Bkz. Clifford Edmund Bosworth, "The Concept of Dhimma in Early Islam", Haz. B. Braude ve B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, Newyork 1982.

gayrimüslimlerle ilişkiler, İslam hukukunda *zımmilik* statüsü ve gayrimüslimlerin ayrıcalık ve sorumlulukları anlatılmaktadır. Konu Osmanlı'da gayrimüslimler ise; 1453 yılı, bir dönüm noktası olarak kabul edilerek, II. Mehmet'in Hahambaşı, Ortodoks ve Ermeni Patriklerini İstanbul'a yerleştirip onlara verdiği Ahidnameler'den bahsedilmektedir.[134] Bu çerçevede gayrimüslimlerin ödedikleri vergiler, inanç ve ibadet özgürlükleri içindeki çan çalma yasağı, kiliselerin tamiri ve yeniden inşası meselelerindeki sınırlandırmalar, camiye çevrilen kiliseler anlatılmaktadır. Bu düzenlemelerin 1839 yılında Tanzimat'ın ilanına kadar ufak tefek değişikliklerle aynen devam ettiği ifade edilmektedir. İkinci dönüm noktası olarak 1839 tarihi verilir.[135] Özellikle gayrimüslim tebaanın sosyal tarihi, 1453 ve 1839 yıllarına temas edilerek, fakat XVI. ve XVII. yüzyıllar geçiştirilerek anlatılmaktadır.[136] Bu yüzyıllar söz konusu olduğunda araştırma yapan yerli ve yabancı araştırmacıların sayısı ise iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır.[137] Osmanlı

---

[134] Kenanoğlu gibi bazı araştırmacılar bu ahidnamelerin gerçekten verilip verilmediği üzerinde tartışırlar. Bkz. Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 62-65.

[135] İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki gayrimüslimlerin durumunu araştırırken dört temel dönemden bahseder. Bkz. İnalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, S. 21-23, (1991), s. 408,

[136] Bkz. B. Braude and B. Lewis (Haz.), *a.g.e.* ; Avigdor Levy (Haz.), *Jews, Turks, Ottomans A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, New York 2002. Bahsettiğimiz konuya çarpıcı bir misal teşkil etmesi açısından şu örneği verebiliriz. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi* (1992) adlı kitabında gayrimüslimlerin nüfusu konusunda 1477'de İstanbul'un nüfusunu İnalcık'tan alıntılayarak vermiş ve devamında 1831'e ait Enver Ziya Karal'dan aktardığı bilgilerle neredeyse 350 yıllık bir dönemi göz ardı etmiştir. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 31-32, 48-49.

[137] XVI. ve XVII. yüzyıllar için şu kaynaklar gösterilebilir: Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara 1987; Mantran, 17. Yüzyılın... Braude, bu son kitap için "başlığına rağmen XVII. yüzyılın ilk yarısını kapsıyor" değerlendirmesinde bulu-

egemenliği altındaki gayrimüslimleri konu alan araştırmalardan bir kısmı da toplumsal tarih çalışmasından ziyade, kurumsal örgütler olarak kilise veya patrikhane odaklıdır.[138]

Bu araştırmada gayrimüslimler hakkında daha önce yapılmış çalışmalarda tekrarlanan içerik söz konusu edilmeyecek, bilinenlerin onaylanmasına çalışılmayacaktır. Bu doğrultuda ne millet

---

nur. Braude, Millet Sisteminin..., s. 323. Ayrıca, Austin'in yazdığına göre Mantran, Dominic'in yazdıklarını aşıran Mussi'yi kaynakları arasında kullanmıştır. Bkz. Mantran, XVI ve XVII. Yüzyılda...; M. J. L. Austin, *Domenico's İstanbul*, Warminster 2001, s. XVI. Epstein, *a.g.e.* ; Yaron Ben-Naeh, *Jews in the Realm of Sultans, Ottoman Jewish Society in the Seveenteenth Century*, Tübingen 2008; Minna Rozen, "A History of Jewish Community in İstanbul The Formative Years 1453-1566", Haz. S. Faroqhi ve H. İnalcık, *The Ottoman Empire and Its Heritage*, Leiden 2002. Bunlardan başka XVI. ve XVII. yüzyıl sosyal tarihini bir bütün olarak değerlendirmemelerine rağmen, örneğin bir cizye defteri ya da bir etnik grup konusu çerçevesinde çalışan araştırmacıların emeklerini görmezden gelmemek lazımdır. Bkz. Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu" [Elektronik Sürüm], *Selçuk Üniversitesi Soysal Bilimler Dergisi*, S. 17, (2007), s. 625-652; Fatma Acun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, C. II, Ankara 2005, s. 1403-1411; Muharrem Kılıç, "Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Feteva-yi Ali Efendi Örneklemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 13, (2009) s. 63-82; Louis Mitler, "The Geneose in Galata 1453-1682" [Elektronik Sürüm], *Middle East Studies*, S. 10, (1979), s. 71-91; Hasan Çolak, *Co-Existence and Conflict Between Muslims and Non-Muslims in the 16th Century Ottoman İstanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2008; Ben-Naeh, "Hoor and Its Meaning Among the Ottoman Jews", *Jewish Social Studies*, S. 11, (2005), s. 19-50.

[138] Frazee (1983); Runciman (1968); Papadopoullos (1952); Pantazopoulos (1967); Benlisoy ve Macar (1996); S. Şahin (1980); İnalcık (1991:415-436); Bardakjian (1982:89-100); Anagnostopulu (1999:1-36).

sisteminden[139] ne de Osmanlı toplumu içinde yaşayan gayrimüslimlerin Avrupa'daki çağdaşlarına göre ne kadar özgürlük içinde yaşadıkları gibi bir takım iddialı tezlerden bahsedilecektir.[140] Onun yerine gözlemcilerimizin gayrimüslimlerle ilgili bizzat şahit oldukları veya duydukları[141] ve Avrupa'da bahsetmeye değer buldukları gözlem ve değerlendirmelerine yer vereceğiz. Bu veriler, İstanbul'un gayrimüslim ahalisinin tipolojisini ve imajını ortaya koyacak nitelikte bilgilerdir. Böylece, seyyahların Osmanlı toplumunu anlamada, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin ve gayrimüslim din adamlarının oynadıkları aracı rol de ortaya çıkacaktır.

---

[139] Millet sisteminin kaynağı, ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl uygulandığı konusunda farklı görüşler vardır. Bkz. Gibb ve Bowen, 1957, s. 206-261; Bardakjian, 1982, s. 96-97; Braude, 1982; Kenanoğlu, 2003, s. 70-74. Ayrıca millet sistemi konusunda kısa ve özlü bir değerlendirme için bkz. Çolak, 2008, s. 22-33.

[140] Bu konulardan bahsetmememiz "Osmanlı Hoşgörüşü"ne inanmadığımızdan değil, sadece tekrardan kaçınma ve hedefimizden uzaklaşmama adınadır. Osmanlı Devleti'nin uzun tarihi boyunca yönetimi altındaki gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörü bugün yerli yabancı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Bu hoşgörünün temelini İslam hukukundan aldığı muhakkaktır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Lewis, *Çatışan Kültürler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, İstanbul 2009, s. 33, dipnot 3).

[141] Evliya Çelebi konusunda "seyahatnamedeki tarihi malumatın eski ve ortaçağlar ile müellifin idrak etmediği devirlere dair olan kısımları kaynak sayılamaz" yazan Cavid Baysun'un işaret ettiği konuya bu araştırmada da dikkat edilecektir. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", MEB*İA*, C. IV, s. 410.

1. BÖLÜM

İstanbul'un Seyyahları

Bu bölümde amacımız araştırmamızın temel kaynakları olan seyahatnameleri ve yazarlarını tanıtmaktır. 1553-1673 yılları arasında İstanbul'da bulunan Avrupalıları tanımak, onların kim adına ve ne için Osmanlı başkentinde olduklarını öğrenmek, bir başka ifadeyle amaçlarını bilmekle mümkündür. Yabancı gözüyle yaptıkları bu gözlemleri okumak bizi aydınlatacaktır. Tecrübelerini yazıya geçiren gezginlerin almış oldukları eğitim, sahip oldukları önbilgi ve önyargıları, Osmanlı dünyasına ve İstanbul halkına bakışlarını, onların ilgi alanlarını belirlemiştir. Dolayısıyla onları ne kadar iyi tanırsak kaleme aldıkları seyahat notlarını o kadar sağlıklı değerlendirebiliriz. Burada hakkında bilgi vereceğimiz ve araştırmamızın birincil kaynakları olan seyahatnamelerin yazarları ve eserleri şunlardır:

Hans Dernschwam: *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*

Stephan Gerlach: *Türkiye Günlüğü 1573-1578*

Salomon Schweigger: *Eine newe Reyssbeschreibung ...*

Domenico Hierosolimitamo: *Domenico's Istanbul*

John Sanderson: *The Travels Of John Sanderson*

Polonyalı Simeon: *Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*

George Sandy: *Sandy's Travels*

Thomas Roe: *The Negotiations*

Jean Baptiste Tavernier: *Tavernier Seyahatnamesi* ve *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*

Jean Thevenot: *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*

Paul Ricaut: *The Present State of Greek and Armenian Churches*

Antoine Galland: *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*

Seyyahı tanımak seyahatnameyi anlamak ve kullanmak için kilit önemdedir. Bunun için önce seyyah hakkında bilgi vermeyi, ardından da seyahatnamesini ele almayı uygun gördük. Eserin yayın yılı, farklı baskıları ve varsa farklı dillere tercümeleri verildikten sonra bu kaynağın Osmanlı tarih araştırmaları ve özellikle araştırmamız için taşıdığı değer ifade edilecektir. Bunun yanında adı geçen seyyah ve seyahatnamesi konusunda daha önce yazılmış yazılar da kısa bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Kullanacağımız seyahatnameler yukarıdakilerle sınırlı değildir fakat her seyyah ve seyahatname hakkında ayrıntılı bilgi vermek hem çalışmamızın amacı olmadığından hem de meselâ Evliya Çelebi gibi seyyahların birkaç sayfa ile anlatılması daha önce yapılan kapsamlı araştırmalara haksızlık olacağından, biz sadece özellikle en sık kullandığımız, diğer bir deyişle özellikle konumuz gayrimüslimler hakkında kayda değer bilgiler veren seyyahları ve seyahatnamelerini ayrı başlıklar altında tanıttık.

Hans Dernschwam: İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü

Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) İstanbul'a gelen Hans Dernschwam, Bohemya'nın Alman sınırları içinde olduğu yıllarda 1494'te Brux'de doğmuştur.[1] Varlıklı bir aileden

[1] Franz Babinger, "Giriş", *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1992, s. 7.

geldiği anlaşılan Dernschwam'ın henüz 13 yaşındayken Viyana Üniversitesi'ne devam ettiği bilinmektedir. 1510'da ise Leipzig Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olmuştur.[2] Ayrıca Roma ve Yunan klasikleri, özellikle tarih yazıcılarına ve coğrafyacılarına ilgi duymuştur. Bir süre Viyana'da yaşadıktan sonra 1514'te Ofen'e (Budin) Macar kraliyet sarayında prenslerin mürebbisi olan Hieronymus Balbi'nin yanına gitmiştir. 1515'te Pressburg'a geçmiş, daha sonra 1520-1530 yılları arasında ise Macaristan ve Erdel'de dolaşarak gördüğü Roma kitabelerini kopya edip saklamıştır.[3] Dernschwam'ı, 1525'te, o dönemin en büyük ticaret firmalarından birinin sahibi, koleksiyonlarıyla ünlü Augsburglu banker Anton Fugger'in yanında muhasip olarak çalışırken görüyoruz. Bir yandan Fuggerler adına iş seyahatlerine çıkarken oralarda gördüğü antik eser kalıntılarıyla ilgilenmiş, bu işlerden bir servet kazanmıştır.[4]

1553 yılında Alman İmparatoru I. Ferdinand'ın yıllık vergisini Sultan Süleyman'a ödemek üzere 22 Haziran'da Viyana'dan yola çıkan elçilik heyetinde kendi hesabına seyahat eden Hans Dernschwam da vardı. Heyet, 25 Ağustos'ta İstanbul'a ulaştığında padişah Anadolu'ya hareket etmek üzere olduğundan huzura kabul edilmedi.[5] Kral I. Ferdinand'ın elçi olarak tayin ettiği ve bir seyahatname yazarı olarak tanıdığımız Ogier Ghiseln von Busbeck elçilik heyetinin başkanıydı. Heyet payitahttan ayrılan padişahla görüşmek için Amasya'da bulunan ordugâha hareket etti. 9 Mart'ta İstanbul'dan çıkan heyet Gebze, İznik, Ankara, Çorum üzerinden bir ayda Amasya'ya ulaştı.[6]

---

2 Eyice, a.g.m., s. 182.

3 Bu koleksiyonu içeren eserinin başlığı şöyledir ve eser Viyana'da Nationalbibliothek'te mevcuttur: *Inscriptiones Romanae e lapidibus in territoriis Hungariae et Transsylvaniae repertis a. 1520-1530 collectae,* (Babinger, a.g.m., s. 8).

4 Babinger, a.g.m., s. 10.

5 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 50.

6 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 207.

Dernschwam elçilik heyetiyle beraber iki ay Amasya'da kaldığından şehri gezebilmiş ve bu sırada şehre ulaşan İran barış heyetinin gelişine şahit olmuştur.[7] Siyasi bir başarı elde edemeyen Alman heyeti, aynı güzergâhtan İstanbul'a ulaşmış ve 3 Temmuz 1555'te İstanbul'dan ayrılmıştır. Dernschwam, İstanbul'da rastladığı ve fidyesini ödeyerek esaretten kurtardığı bir Alman tüfek ustasını da beraberinde götürmüştür. Heyet Silivri, Babaeski, Edirne, Sofya, Niş, Belgrad ve Osijek yoluyla Budin'e, 11 Ağustos 1555'te de Viyana'ya ulaşmıştır.[8]

Türkiye seyahatinden sonra ne işle uğraştığı, nerede oturduğu ve ölüm tarihi tam olarak belli değildir. Fakat, Şubat 1569'da hayatta olmadığı kesindir. Bilgin ve tanınmış çağdaşları, onun kitaplığını ve çalışma arzusunu övmüşlerdir. Zira sahip olduğu kitaplıkta 2000 civarında eser bulunmaktadır. Bunların çoğunu derlemeler, Yunan ve Roma klasiklerinin değerli eserleri, ilahiyat kitapları ve elyazmaları teşkil ediyordu. Dernschwam, Johannes Zonaras Codex'ini 1554'te Pera'da (Beyoğlu) satın alarak bilim dünyasına kazandırmıştı.[9]

Dernschwam'ın seyahatnamesinin yazma nüshası, Fugger ailesinin arşivinde Dr. Friedrich Dobel tarafından bulunmuştur. Bu asıl nüshadan XVI. ve XVII. yüzyıllarda kopya edilmiş pek çok nüsha vardır.[10] Seyahatname hakkında ilk çalışmayı Anadolu coğ-

---

7 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 290-293.

8 Eyice, a.g.m., s. 182.

9 Babinger, a.g.m., s. 12. Üçel-Aybet aynı konuda şu ifadede bulunur: "1554 yılında 'Pera' hakkında yazmış olduğu bir çalışma nedeniyle 'Juhannes Zonaras' ödülünü 184 ducats (altın) ile almıştır." Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 47. Biz bu konuda bir tercüme hatasının olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca o dönem seyyahlarının önemli kitap ve elyazmalarını satın alarak Avrupa'ya götürdüklerini farklı seyyahlardan öğrendiğimizden Yaşar Önen'in tercümesini doğru olarak kabul etmeyi uygun buluyoruz.

10 Babinger, a.g.m., s. 13.

rafyacısı Heinrich Kiepert yapmış ve bir makale halinde yayımlamıştır. Kiepert'in yaptığı, Dernschwam'ın seyahat güzergâhını gösteren taş basması harita ise piyasaya verilmemiştir. Daha sonra Fugger arşivindeki nüshayı esas alan F. Babinger, metnin tamamını neşretmiştir.[11] Önen'in de ifade ettiği gibi, eserin bize ulaşan şekliyle basılmasının düşünülmediği ortadadır zira basit bir günlük mahiyetindedir.[12] Kesintisiz bir üslupla kaleme alınmamış, tek tek birçok sayfaya yazılmıştır.[13]

Ayrıca Babinger'e göre asıl yazmada verilmiş bulunan kitabe kopyalarının hepsi Dernschwam'a ait değildir. Bazıları seyahat arkadaşı Wittenberg Yüksekokulu'nda yetişmiş bilgin Johannes Belsius tarafından seyahatnameye aktarılmıştır.[14]

Dernschwam'ın günlüğü Kanunî devri Osmanlı coğrafyasının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının gerçekçi bir tablosunu vermiştir. Zaten onun günlüğünün diğer seyahatnamelerden en önemli farkı gördüğü ve işittiği her şeyi aynen vermesindedir.[15] Üçel-Aybet'e göre onun seyahatnamesinin önemi gördüklerini ayrıntısıyla kaydetmenin yanında, kendinden önceki seyyahların etkisinde kalmamasından ileri gelir.[16] Seyahatnamede zaman zaman Türkleri küçümseyen ifadeler kullanmakla beraber, özellikle Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudiler hakkında da etraflı bilgiler vermiştir.[17] Babinger'in de ifade ettiği gibi

---

[11] Eyice, a.g.m., s. 182.

[12] Yaşar Önen, "Önsöz", *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1992, s. 14.

[13] Yazarın İstanbul'da geçirdiği rahat günlerinde yazdıklarıyla yolculukta, yorgun halde, dar zamanda yazdıkları arasında büyük fark vardır. Babinger, a.g.m., s. 14.

[14] Babinger, a.g.m., s. 15.

[15] Önen, a.g.m., s. 4.

[16] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 49.

[17] Eyice, a.g.m., s. 183.

seyahatname doğru ve güvenilir bilgiler vererek bilimsel araştırmalara kaynak olacak niteliktedir.[18]

Eserinin farklı kütüphanelerde iki ayrı kopyasının olması Dernschwam'ın sağlığında veya ölümünden hemen sonra seyahatnamenin belli bir ölçüde tanınmış olduğunun kanıtıdır.[19] Dernschwam'ın seyahat notlarının bilim dünyasına kazandırılmasında ilk adım Kiepert tarafından atılmış olsa da en büyük emek kuşkusuz Babinger'e aittir. Yerasimos'tan öğrendiğimiz kadarıyla seyahatnamenin 1923'teki baskısından başka 1984'te yayımlanmış tıpkıbasımı mevcuttur.[20] Eserin Türk okuyuculara tanıtılması ise 1969 yılında Yaşar Önen'in yazdığı bir makale ile başlamış, bunu Ortaylı'nın 1972 ve 1984 yıllarında iki ayrı dergide, iki ayrı isimde aynı içerikle yayımlanan makalesi izlemiştir.[21] Önen'in yaptığı Türkçe tercüme de Kültür Bakanlığı tarafından 1987 ve 1992 yıllarında yayımlanmıştır. Seyahatname "İstanbul'a Seyahat" ve "Anadolu'ya Seyahat ve Viyana'ya Dönüş" başlıklarından oluşmuş iki bölüm halindedir. Semavi Eyice'nin Dernschwam hakkında yazdığı ansiklopedi maddesi de Türkiye'de bu konuda son yıllarda yazılmış en ciddi makaledir. 2008 yılında ülkemizde yayımlanan iki ayrı dergide makaleleri bulunan Ferruh Toruk ve Ayalp Talun İnce'nin araştırmaları Dernschwam'ın seyahat günlüğüne dayanmaktadır. [22]

---

[18] Babinger, a.g.m., s. 15.

[19] Babinger, a.g.m., s. 13.

[20] Yerasimos, *a.g.e.*, s. 230.

[21] Önen, "Onaltıncı Yüzyıl...s. 1-23; Ortaylı, "Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine", *AÜSBFD*, C. XXVII, s. 135-159; aynı müellif, "16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Tarih ve Toplum*, C. I, s. 26-31. Ortaylı, bu makalede ilk makalenin sonunda verdiği 13 sayfalık "Salomon Schweigger'in İstanbul Hakkında Yazdıkları" adlı bölümü çıkarmıştır.

[22] Talun Ayalp İnce, "Hans Dernschwam'ın İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü'ndeki Türk İmajı Üzerine Bir Deneme", *Türkbilig*, S. 15, s.

Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1573-1578

Stephan Gerlach 1546-1612 yılları arasında yaşamıştır. Avusturya İmparatoru II. Maximilian'ın elçisi olarak ikinci defa İstanbul'a gönderilen Sonnegk ve Preyburg asilzadesi David von Ungnad'ın heyetinde papaz olarak bulunmuştur.[23] Elçilik heyeti 10 Haziran'da yola çıkmış, 28 Temmuz'da Edirne'ye ve yola çıkıştan 58 gün sonra, 6 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşmıştır. Çemberlitaş'taki Elçi Hanı'na yerleşen heyet, 16 Ağustos'ta hediyelerini takdim etmek üzere saraya kabul edilmişlerdir. Gerlach 1573'te geldiği şehirden 4 Haziran 1578'de ayrılmıştır.[24]

Martin Luther ve Calvin'in çağdaşı olan Gerlach, Önen'in ifadesiyle, Hümanizm ile Reformasyon arasında bir köprü kurma görevindedir.[25] Protestanlık hareketlerinin çok güncel olduğu bir dönemde, bu akımın önemli isimlerinden olan Martin Kraus'un (Crusius) talebesidir. Kraus, Yunan dili ve dünyası uzmanı idi. Buna paralel olarak, öğrenci Gerlach'ın ilgi sahası da Protestanlarla Ortodoks kilisesinin birleşmesidir.[26] Bunun içindir ki

---

110-125; Ferruh Torık, Alman Seyyah Hans Dernschwam'ın Gözüyle XVI. Yüzyılda Ankara", *Erdem*, S. 52, s. 231-244. Toruk, makalesinde Dernschwam'ın hayatı ile ilgili bilgilerin tamamını Babinger'in yazdığı "Giriş" bölümünden derlemiş, fakat makalenin hiçbir yerinde Babinger'in ismini zikretmediği gibi bu bilgiler için herhangi bir dipnot da vermemiştir. Toruk bunun yerine, eserin Türkçe tercümesine atıfta bulunduktan sonra geniş bir bibliyografya için Eyice'nin makalesini göstermiştir. Toruk, a.g.m., s. 234.

23 Bertold Spuler, "1739 Belgrad Barış Antlaşması'na Kadar Avusurya Devleti Tarafından İstanbul'a Gönderilen Elçiler", Çev. Ali İbrahim Savaş, (Yayımlanmamış Çeviri), *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, S. 2, (1936), 19.

24 Gerlach, *a.g.e.*, s. 811.

25 Önen, a.g.m., s. 6.

26 Kemal Beydilli, "Önsöz", *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, Çev. Türkis Noyan, C. I, İstanbul 2007, s. 18-19.

Knitlingenli M. Stephan Gerlach, elçi Ungnad'ın, "örnek niteliklere sahip, bilgili, Grek dilini iyi bilen bir rahip bulunması" isteği üzerine Tübingen'deki yüksekokulda ders veren öğretim görevlileri tarafından "bu önemli görevi üstlenmeye en uygun kişi" olarak önerilmiştir.[27] Görevine başlamadan önce, Tübingen'deki öğretim görevlileri tarafından kendisine yüksek dereceli diploma verilmiştir."[28] Tübingen Üniversitesi'nden ilahiyat doktoru unvanı alan Gerlach, İstanbul'a geldiğinde 26 yaşındaydı. Bu şehirde beş yıl kalan seyyahımız, ülkesine dönünce bu üniversitede profesörlük yapmıştır.[29]

Ortodoks kilisesi ile birleşme düşüncesinde olan Protestanlar, bu amaç doğrultusunda Luteran öğretinin esaslarını içeren *Agusburg Öğretisi*'ni (Confessio Augustana) Yunancaya tercüme etmişlerdir.[30] Yapılan tercüme 1559'da Wittenberg'te bulunan Ortodoks bir rahibe teslim edilmiş ve Patrik'e iletmesi istenmiştir. Fakat aradan çok uzun zaman geçmesine rağmen İstanbul'dan hiçbir ses çıkmayınca mektupların yerine ulaştırılamadığı düşünülmüştür.[31]

---

[27] 1477'de Wittenberg Dükü Kont V. Eberhard'ın kurduğu Tübingen Üniversitesi, o dönemde Almanya'da Luterist ilahiyatçıların merkezi konumundaydı.

[28] Beydilli, Önsöz, s. 14. Bu kısım, eseri 1674'te baskıya hazırlayan Gerlach'ın torunu M. Samuel Gerlach'ın baskısı için, Tübingen Üniversitesi'nden üç profesörün yazdığı Önsöz'den alıntılanmıştır.

[29] Beydilli, Önsöz, s. 19. Maalesef Gerlach'ın özgeçmişi hakkında bundan daha fazla bilgiye sahip değiliz.

[30] Bu öğreti, 1530 yılında Augsburg Diyeti'nde kral V. Karl'a sunulan ve Protestanların Tanrı, İlk Günah, Vaftiz, Kutsal Ayin vb. konulara (28 farklı konu) dair inanışlarıdır. Confessio Augustana'nın Türkçe tercümesi için bakz. http://www.ilcnet.org (Erişim: 07.08.2010).

[31] Aslında mektuplar Patrik II. Juasaph'a teslim edilmiş, fakat içeriği itibariyle hem Patrik'i hem de Kutsal Sinod'u çok şaşırtmıştı. Bu öğreti, onlara göre doğru yoldan ayrılmış, sapık bir öğretiydi. Patrik, Avrupa'daki dostlarını tamamen dışlamak yerine, mektubu hiç almamış gibi davranmaya karar vermişti (Beydilli, Stephan Gerlach'ın.., s. 84).

İşte bu sebepten 1573'te İstanbul'a gelen Gerlach'ın ilk işi en kısa zamanda patrikhane yetkilileriyle irtibata geçmek olmuştur. 1573 Nisan ayında günlüğüne ilk notları düşmeye başlayan Gerlach, 15 Eylül 1573'te yeni patrik seçilmiş olan II. Jeremias'la tanışmış ve böylece Luteranlarla Ortodoks kilisesi tekrar temasa geçmiştir.[32] *Confessio Augustana*'nın Grekçe tercümeleri tekrar hazırlanarak gönderilmiş ve Gerlach tarafından patriğe ve kilisenin önde gelenlerine teslim edilmiştir. Ortodoks kilisesi ile Luteranların arasında Gerlach gibi bir "aracı"nın bulunması ve ısrarları karşısında Patrik, gerçek düşüncelerini açıklamak zorunda kalmış ve 12 Mayıs 1576 tarihli mektubuyla bunu gerçekleştirmiştir.[33]

Gerlach'ın günlük halinde tutmuş olduğu notlardan oluşan seyahatnamesi, emsallerine kıyasla hacimli bir eserdir. Torunu Samuel Gerlach tarafından yayına hazırlanarak 1674'te Frankfurt'ta 552 sayfa olarak ve tablolarla basılmıştır.[34] Gerlach, önce 1856'da Macarcaya, sonra 1976'da Bulgarcaya ve tekrar 1986'da Macarcaya seçmeler yapılarak tercüme edilmiştir.[35] Beydilli'nin de ifade ettiği gibi, Almanya'da Türkiye ile ilgili diğer seyahatnameler gibi çağdaş veya mükerrer baskıları olmayan Gerlach'ın sağlam bir şe-

---

[32] Beydilli, a.g.m., s. 85.

[33] Bu cevabî mektup, Ortodoks Kilisesi'nin içinde bulunduğu, hiç de parlak olmayan durumunu göstermesi bakımından önemli bir belgedir. 1577 senesinde Almanya'dan gelen ikinci mektuba patrik, Gerlach'ın ısrarlarıyla cevap vermiştir. İki taraf arasındaki bu temas, Gerlach ülkesine döndükten sonrada, 1581 yılına kadar devam etmiştir. Bütün bu yazışmalar 1584'te Wittenberg'de yayımlanmıstır (Beydilli, Önsöz, s. 20-21).

[34] Yerasimos, *a.g.e.*, s. 302-305.

[35] Tercümler şu isimlerle yayınlanmıştır: Lazszlo Szalay, *Adalekok a magyar nemzet törtenetehez.* (Macar Milletinin Tarihine Katkılar), Pest, 1856; *Drevnik na edno potuvane do Osmanskata Porta v. Cargrad.* Sofia, 1976; Josef Laszlo Fenyvesi, *Ungnad David Konstantinapolyi utazasai* (David Ungnad'ın Konstantiniyye Seyahatleri), Budapest, 1986. (Beydilli, Önsöz, s. 17).

kilde Türkçeye tercüme edilmiş olması övgüye değerdir.[36] Eser Türkis Noyan'ın yaptığı tercümeyle 2007 yılında Kitap Yayınevi tarafından iki cilt olarak basılmıştır. 874 sayfa olan Türkçe tercümeye, 1674 baskısından farklı olarak, bazı Latince mektuplar dâhil edilmemiştir.

Gerlach'ın *Türkiye Günlüğü* Ortodoks kilisesi ve inanç dünyasıyla ilgili kayıtları kadar, XVI. yüzyılın son çeyreğindeki siyasi gelişmelere dair kayıtlarıyla da Osmanlı-Türk dünyası için önemli bir kaynaktır.[37] Gerlach'ın elçilik heyeti içinde olması, siyasî gelişmeleri yakından takip etmesine olanak sağlamıştır. Konumuz olan gayrimüslimlerle ilgili verdiği bilgileri, hem bir ilahiyatçı hem de Ortodokslarla birleşmeyi düşünen Luteranların "sözcüsü" olmasına borçluyuz.

Gerlach'ın *Türkiye Günlüğü*'nün, yayınlandığı XVII. yüzyıldan sonra fazla dikkat çekmemiş ve XX. yüzyıl tarihçilerinden sadece birkaçının araştırmalarına kaynaklık etmiş olması ilginçtir. Seyahatnamenin Türkçe tercümesindeki önsöz, Kemal Beydilli'nin 1988'de sunduğu bildiriye bazı ilaveler yaparak genişlettiği çalışmasıdır. Beydilli'nin bu araştırması ülkemizde bu konuda yapılmış tek araştırma özelliğini hâlâ muhafaza etmektedir. Demek oluyor ki, Gerlach zaten sınırlı araştırmalara konu ve kaynaklık eden seyahatnameler içinde en az başvurulanlardan biridir. Fakat bu durumun, araştırmamıza farklı bir değer katacağı kanaatindeyiz.[38] Çünkü seyahatnamesi konumuz olan gayrimüslimlerle yakından ilgilidir.

---

36 Beydilli, "gös. yer."

37 Beydilli, Önsöz, s. 21.

38 Gerlach, Runciman ve Jorga'nın, bu araştırmada kullandığımız eserlerinde, önemli kaynakları arasındadır. Bunun yanında Doğan Kuban ve Robert Qusterhout'un araştırmaları da Gerlach'a hak ettiği önemi vermişlerdir. Bkz. Doğan Kuban, *İstanbul, An Urban History*, İstanbul 1996; R. Qusterhout, "A Sixteenth-Century Visitor to the Chora", *Dumbarton*

Salomon Schweigger İstanbul'da 1577-1581 yılları arasında bulunmuştur.[39] Kutsal Roma Germen İmparatoru Habsburglu II. Rudolf'un İstanbul'a daimi temsilci olarak gönderdiği Joachim Freiherr von Sintzerdorf'un maiyetinde Protestan vaizi olarak yer almıştı.[40]

1551 senesinde Almanya'da Haigerloch şehrinde doğan Schweigger,[41] gençliğinin ilk yıllarını, babasının noteri olduğu Wittenberg Dükalığı'na ait, Sulz kentinde geçirmiştir. Wittenberg düklerinin Protestan Reformu'nu desteklemeleri neticesinde bölge her yönüyle bu hareketin etkisi altına girmiştir. Schweigger, bu dönemde Protestanlık etkisi altındaki okullarda eğitim almış ve 1572'de Tübingen Üniversitesi'ne kaydolmuştur. Burada ilahiyat ve klasik filoloji öğrenimi görmüş ve özellikle Gerlach'ın da hocası olan Martin Kraus'un etkisi altında kalmıştır.[42] "Uzak ülkeleri

---

Oaks Papers, S. 39, s. 117-124. Fakat araştırmamızın başından beri ettiği rehberlik ve Türkiye'de seyahatnameler konusunda yapılan en kapsamlı çalışma olma özelliği inkar edilemeyecek olan Üçel-Aybet'in çalışmasının kaynakları arasında, ne yazık ki, Gerlach yoktur. Aynı şekilde, ünlü Bizantinist Jean Ebersolt (1879-1933) da *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları* isimli kitabında Gerlach'ı kullanmamıştır.

39 Anton Schwob'un Schiltberger ile Schweigger'ı ve seyahatnamelerini karşılaştırdığı makalesi dikkate değerdir. Bkz. Anton Schwob, "15. ve 16. Yüzyıllarda Almanca Seyahatnamelerde ve Sefaretnamelerde İstanbul", *Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Çev. Zeki Cemil Arda, Eskişehir 1987, s. 61-81.

40 Sintzerdorf David von Ungnad'ın yerine atanmıştır (Spuler, a.g.m., s. 20).

41 Heyd, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, XXXIII (1891), s. 339'dan aktaran Göyünç, Salomon Schweigger.., s. 122.

42 Gerlach da ilahiyat eğitimi almıştı ve aynı hocanın talebesiydi. Kraus, Almanya'da Yeni Yunanca'nın öğretmenliğini yapan ilk kişidir ve Schweigger İstanbul'da iken Patrik ile din konusunda yoğun tartışmaya girmiştir (Heidi Stein, "Sonsöz", *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2004, s. 212).

görmek ve deneyimler edinmek için" 1576'da, üç yıllık bir eğitimden sonra, okulunu terk etmiştir.[43] Bir müddet farklı şehirlerde ve farklı işlerde bulunduysa da sonunda Graz'da girdiği sınavda başarılı olarak papaz olmuştur. Viyana'ya döndükten sonra, burada tanıştığı kişilerin vasıtasıyla İstanbul'a gönderilecek olan heyet içinde vazifelendirilme sözü almıştır. Yeni elçi olarak seçilen Joachim von Sintzerdorf, pek çok itibarlı kişinin tavsiyesi ve Schweigger'ın bu işe olan hevesinden dolayı elçilik heyeti içinde vaizlik yapma görevini ona teklif etmiştir. Uzun zamandır böyle bir fırsat arayan Schweigger bu teklifi kabul etmiştir.[44]

10 Kasım 1577'de Viyana'dan ayrılan kafile, 1 Ocak 1578'de İstanbul'a ulaşmıştır.[45] Schweigger İstanbul'da iken, tıpkı selefi Gerlach gibi hocası Martin Craus'la mektuplaşır.[46] Seyyah, üç yıl, üç ay kaldığı şehirden Kudüs'e, hacca gitmek üzere 3 Mart 1581'de ayrılmıştır.[47] Kudüs, Şam, Trablus, Girit, Venedik ziyaretlerinden

---

[43] Schweigger, *a.g.e.*, s. 19. Stein'nın Schweigger'dan aktardığı şu dizeler seyyahın hayata bakışını ifade eder:

> Nasıl ki kartallar yükseklerde uçar
> En yüksek bulutların üstünden aşar,
> Nasıl ki leylekler, kırlangıçlar
> Havada gezip dolaşırlar,
> ...
> Öyle olmalı her yiğit insan
> Gezmeli dünyayı usanmadan. (Stein, a.g.m., s. 211)

[44] Schweigger, *a.g.e.*, s. 20-21.

[45] *A.g.e.*, s. 22, 54. Bu durumda Schweigger, elçilik vaizi olarak Gerlach'ın halefidir. Aynı hocadan eğitim almış, birbiriyle halef-selef ilişkisi olan iki vaizin İstanbul'da bulunma amaçları da yaptıkları da aynıdır denilebilir. Bu da Ortodoks ve Protestanlar arasında dini konulardaki ayrılıkları ortadan kaldırmaktır (Göyünç, Salomon Schweigger..., s. 124).

[46] Ebersolt, *a.g.e.*, s. 93.

[47] Spuler'den öğrendiğimiz kadarıyla, Sintzerdorf'un halefi olarak İstanbul'a 1580'de Johann, Freiherr von Preyner gelmiştir. Schweigger'in İstanbul'dan ayrılması ancak yeni heyetin gelmesinden sonradır. Spuler, a.g.m., s. 20.

sonra 20 Ekim 1581'de Almanya'ya, Agusburg şehrine ulaşmıştır. Bu arada Nürnberg'deki Frauenkirche'de vaiz olan Schweigger, ülkesine döndükten yaklaşık 21 yıl sonra bir zamanlar derleyip topladığı seyahat notlarını, planlarını ve resimlerini yayımlatmak için harekete geçti ve bunlar 1608'de yayımlandı.[48] Seyyah hayatının geri kalan kısmını kilise hizmetinde geçirmiştir ve 27 Haziran 1622'de son görev yaptığı yer olan Nürnberg'de ölmüştür.[49]

Schweigger'in eseri *Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem...Mit hundert schönen newen Figuren in III unterssch iedlichenBüchern* (Almanya'dan Konstantinopolis'e ve Kudüs'e Yapılan Bir Yolculuk Hakkında Yüz Adet Güzel ve Yeni Çizimle Donatılmış Üç Kitaptan İbaret Yeni Bir Yolculuk Öyküsü) adını taşır ve ilk defa Nürnberg'te 1608 yılında yayımlanmıştır.[50] Schweigger'ın, seyahatnamesinden önce, "II catechesimo" adını taşıyan ve 1585 yılında yayımlanan İtalyanca tercümesi mevcuttur.[51] Bunun yanında seyyaha Kur'an-ı Kerim'i Almanca'ya ilk tercüme eden kişi unvanını kazandıran "Alcoranus Mohameticus" adını taşıyan tercümesi mevcuttur.[52]

Eser 1664 yılına kadar altı kez basılmıştır.[53] XVII. yüzyılda çok okunmuş bu seyahatnamenin, 1964 yılında "Akademische Druck und Verlagsanstalt Graz" tarafından yapılmış tıpkıbasımı

---

48 Schwob, a.g.m., s. 71.

49 Heyd 1891: 339'dan alıntılayan Schweigger, *a.g.e.*, s. 125. Stein, seyyahın ölüm tarihini 21 Haziran olarak verir. Stein, a.g.m., s. 213.

50 Stein, a.g.m., s. 14.

51 Bu Luther'in *Catechismus*'unun tercümesidir ve Osmanlılar elinde esir bulunan Hıristiyanlara dini telkinler yapmak amacıyla vücuda getirilmiştir (Schweigger, *a.g.e.*, s. 125).

52 Fakat o bu eserinde hatalı ve pek çok eksiği bulunan İtalyanca bir başka tercümeyi esas almış, orijinalinden faydalanmamıştır (Göyünç, Salomon Schweigger.., s. 125).

53 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 317.

mevcuttur.[54] Bu kaynağı, 1608 baskısını esas alarak, Türk okuyucularına tanıtan, Nejat Göyünç'ün *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*'nde yayımlanan "Salomon Schweigger ve Seyahatnamesi" adını taşıyan makalesi olmuştur. Türkis Noyan'ın yaptığı çeviri ile büyük bir kısmı Türk okuyucusuna sunulan seyahatname, 2004 yılında Kitap Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.[55] Eser hem Türk hem de yabancı araştırmacılar için tarihten müziğe pek çok konuda kaynak olarak kullanılmışsa da müstakil olarak çalışılmamıştır.[56]

Schweigger, seyahatnamesini üç kitap olarak düzenlemiştir. Birinci kısımda Viyana'dan çıkıp Budapeşte, Belgrad, Sofya, Filibe, Edirne üzerinden İstanbul'a yaptıkları yolculuğu; ikinci kısımda İstanbul'da yaşadığı günleri; üçüncü kısımda ise Kudüs'e yaptığı yolculuğu anlatır.[57] Eserde yüze yakın gravür, İstanbul'a ait bir şehir planı ile Kudüs'e ait bir manzara bulunmaktadır.[58] Seyahatnamenin içeriği hakkında birkaç söz söylemek gerekirse; seyahatname boyunca yazarın bir din adamı olarak beslediği kaygılar hissedilir.[59] Yazar bilimsel bir eser ya da Busbecq'in mektupları

---

54 Stein, a.g.m., s.15.

55 Maalesef tıpkı basım olmayan bu tercümeye, seyahatnamenin üçüncü bölümünün yanında ikinci bölümün, özellikle konumuzla ilgili olan kısımları (İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Ermeniler) dâhil edilmemiştir.

56 1587-1588 yıllarında elçi Bartholomaeus Petz'in maiyetindeki eczacı Reinhold Lubenau, anılarını yazarken Schweigger'ın kitabından bazı kısımları aynen almıştır (Stein, a.g.m., s.221). Maalesef bilgisayar ağı üzerinden seyyah ve seyahatnamenin isimleriyle yaptığımız aramalarda monografik hiçbir araştırmaya rastlanılmamıştır. Tıpkı Gerlach gibi, Schweigger da Üçel-Aybet'in kaynakları arasında yoktur.

57 Stein, a.g.m., s. 14.

58 Göyünç, Salomon Schweigger..., s. 126.

59 Faroqhi'ye göre dine yapılan bu vurgunun dünyevi bir tarafı da vardır. Çünkü yazdıkları Schweigger'in ülkesine döndükten sonra yeni bir iş bulup bulamamasında etkili olacaktı. Faroqhi, Osmanlı Tarihi.., s. 180.

gibi zarif bir üslup sergileme iddiasında olmadığından, görüp yaşadıklarını anlatırken okuyucunun karşısına bazen açık fikirli bir gözlemcinin, bazen kültürlü bir aydının, bazen de bir vaizin bakış açısıyla çıkar. Ayrıca gözlemlerini kuramsal olarak da desteklemek çabası içinde, bazı gelenekleri açıklarken antikçağ dönemine ait yazılarda ya da İncil'de paralellik arar. Kendi görüşlerini ifade edeceği zaman açıkça ya da gizlice hicvetme yöntemini kullanır.[60] Dikkatini çeken bir konuda önce acımasızca eleştirir, sonra takdir duygularını gizleyemez.

Schweigger'ın kitabı Doğubilim araştırmaları için döneminin ilk ve en etkin yapıtlarındandır.[61] Bunun yanında araştırmamız için kıymeti, Avrupa'daki Protestanların İstanbul Ortodokslarıyla birleşme düşüncelerinin ilerleme kaydedip etmediğini, ayrıca selefi Gerlach'ın gayrimüslimlerle ilgili verdiği malumatın tasdikini ve devamlılığını kontrol etme imkânı vermesindendir.

Domenico Hierosolimitamo: Domenico's Istanbul

Domenico, Sultan III. Murat'ın doktorudur. Batıda "Kudüslü Katolik" olarak bilinir. Çünkü, İstanbul'da iken Yahudi olan Domenico, görevi sona erdikten sonra Avrupa'ya geçmiş ve Katolik Hıristiyan olmuştur. Onun doğudaki yaşamına dair tek bilgi kaynağı kendisinin yazdırdığı ve iki İtalyan asil önünde imzaladığı metindir. *Domenicos Istanbul*'u yazan M.J. L. Austin onun verdiği bilgilere dayanarak İstanbul'da 1578-1588 tarihleri arasında bulunduğunu ifade eder.[62]

Domenico'nun yazdıkları bir tarih değildir. Bunun yanında yazdıklarına kişisel notlar da denilemez. Onun yazdıkları sultanların ve Osmanlı geleneklerinin genel bir tarifidir. Dominic, sadece

[60] Stein, a.g.m., s. 221-222.

[61] Stein, a.g.m., s. 225.

[62] Austin, *a.g.e.*, s. i,v-vi.

kendisini değil diğer bireyleri de bu tarife dahil etmemiştir. Ayrıca, saraydaki görev süresi içinde Sultanın kız kardeşi Gevheri Mülük ile hacca gönderilmiştir.[63]

Relatione Della Gran Citta Di Constantinopoli adını taşıyan yazma Ranke'nin İstanbul'daki Venedik balyoslarının raporlarını araştırdığı XIX. yüzyıl başlarına kadar ortaya çıkmamıştır. *Relatione* 1919'da Heidelberg Üniversitesinden Emil Jacops tarafından çalışılıncaya kadar dikkati çekmemiştir. Ortada biri kısa ve eski tarihli, diğeri uzun ve daha yeni tarihli iki yazma vardır.[64]

John Sanderson: The Travels of John Sanderson

John Sanderson, Kuzey İngiltere'den Londra'ya göç eden bir babanın oğlu olarak 1560 yılında dünyaya gelmiştir. Ailesinin en büyük çocuğu olan Sanderson'un çocukluk yılları sürekli hastalıklarla geçtiği için hayatı boyunca insanlarla iletişime geçmekte zorlanmıştır. Londra'da St. Paul okulunda eğitime başlayan seyyah, sıkı disipline ayak uyduramadığından okulundan ayrılarak bir dönem babasına işlerinde yardımcı olmuştur. İşleri pek de yolunda gitmeyen babasından başka, amcasının etkisinde kalarak maceracı tüccar Martin Calthorpe'un yanında çalışmaya başlamıştır. 1578'de onun yanına dokuz yıllığına çırak olarak verildiyse de yedi yıl bu görevi yapmıştır. Bu olaydan bir yıl sonra babasını kaybeden genç çırak, ailesinin düştüğü maddi sıkıntılar esnasında,

---

[63] Austin, *a.g.e.*, s. iv-vii.

[64] Austin, *a.g.e.*, s. x-xi. Austin'in Ek:II'de çizdiği şemadan anlaşıldığına göre, birbirlerinden hemen hemen 20 yıl ara ile İstanbul'dan ayrılıp orijinal eserler kaleme alan iki seyyahın yazdıklarından faydalanarak altı farklı kişi, başka eserler ortaya koymuşlardır. Bu kişiler Baudier, Mussi, Chierici, Withers, Alberti, Lenoir'dir. (Austin, *a.g.e.*, s. 144) Aslında Dominic'in yazdırdıkları ve Venedik balyoslarından olan Ottavio Bon'un yazdıklarının başına gelenler seyahatnameler konusunda aşırmacılık ya da eser kopyalamanın sınırlarını göstermesi bakımından son derece dikkate şayandır.

bir de iki kız kardeşini kaybetmiştir. Bu arada ailenin ikinci oğlu olan Thomas ise Oxford'da kilisenin hizmetine girmiştir.[65]

Sanderson, 1584'te Türkiye ile ticarete başlayan Calthorpe'un şirketinde dört yıllığına görevlendirilmiştir. Aslında Doğu'ya gitme konusunda pek de istekli olmayan Sanderson, 1584 yılının Kasım ayında yola çıkmış ve Mart 1584'te İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da İngiliz elçisi William Harborne'un yanında ikamet etmiştir. Maaşı ve masrafları şirket tarafından karşılanan elçinin evinde kâhya olarak bulunmuştur. Altı ay sonra İskenderiye'ye giden seyyahın bu ziyareti ticarî anlamda pek önemli olmasa da bu vesile ile piramitleri iki kez görme imkanı olmuştur. 1587 Kasım ayında *Hercules* adlı gemi ile Trablus'dan İngiltere'ye doğru yola çıkmıştır. Sanderson, bu yolculuk dönüşünde getirdiği çiviti Calthorpe adına satmış ve 1588'de yine onun adına Hollanda'ya seyahat etmiştir. Fakat seyyahımız, ancak işvereninin 1589'da ölümünden sonra, şirketten bir miktar maddi kazanç elde edebilmiştir.

1590 yılında İngiliz tüccarlardan, Doğu Hindistan'a, tıpkı Hollandalılar gibi ulaşmaya teşebbüs edenlerin arasında Sanderson da vardır. Fakat bu teşebbüs başarıya ulaşamamıştır. Sanderson, İstanbul'a 1592 yılında, ikinci kez gelişinde Thomas Cordell adına satış yaparken bir yandan da hem kendi hesabına hem de şirketteki diğer üyeler adına komisyon alarak satış yapmayı sürdürmüştür. Bu tarihte İngiliz elçisi Edward Barton'dur. Harborne'un sekreteri olan Barton, onun ayrılmasından sonra bu göreve getirilmiştir. Sanderson, Barton'un teklifi ile yine elçilikte ikamet ettiyse de oradakilerle sürekli sorunlar yaşamıştır.

Barton'un elçi olduğu dönemde, Osmanlı tahtında padişah değişikliği olmuş ve III. Murat'ın ölümünden sonra tahta III. Mehmet

---

[65] Sanderson'un hayatı hakkındaki tek kaynağımız, onun bıraktığı seyahat notları ve bu notların başlangıcına kendisinin yazdığı biyografidir. Burada aktardığımız tüm bilgiler onun kitabından (1931) alınmıştır.

geçmiştir. Bu değişimden sonra yeni Sultan'ın katledilen 19 kardeşinin cenaze törenini izleyen Sanderson, aynı zamanda başkentteki askerlerin akçenin değerinin düşmesinden dolayı çıkardıkları huzursuzlukları gözlemlemiştir. 1596'da Sultan, Macaristan'a savaşa giderken barış görüşmelerinde yararlı olabileceği düşüncesiyle elçi Barton'un da kendisine eşlik etmesini istemiştir. Sanderson, Elçinin yokluğunda ona vekâlet etmiştir. Altı ay süren bu vekillik, onun itibarını artırmıştır.[66] 1597 yılında İngiltere'ye dönmeye karar veren Sanderson, 23 Eylül'de İstanbul'dan ayrılarak Halep'e doğru yola çıkmış, Kıbrıs ve Venedik'e uğradıktan sonra Avrupa'da bazı şehirlerde kalmış ve ancak 1598 Haziran'ında İngiltere'ye ulaşmıştır.

Sanderson'un İstanbul'a üçüncü gelişi, İngiltere Kraliçesi'nin Sultan III. Mehmet'in tahta çıkışını tebrik amacıyla gönderdiği hediyeyi ulaştırmak maksadıyla gerçekleşmiştir. Bir org olan bu hediyenin her türlü masrafını şirket üstlendiği için, Sanderson da ilk kez şirket adına resmî bir görevle İstanbul'a gönderilmiş oluyordu. 1599 Şubat'ında yola çıkan *Hector* adlı gemide orgun yapımcısı Thomas Dallam da vardı.[67] Bu gemi İstanbul'a 1599 Ağustos'unda ulaşmıştır. Sanderson'un buradaki asıl görevi Türk limanlarına ulaşan İngiliz mallarından *Levant Company* adına para almaktı. Fakat, bazı tüccarlar bu parayı vermek istemedikleri için Sanderson İstanbul'da sıkıntılı günler geçirmiştir. Sanderson gibi, Barton'un ölümünden sonra elçi olan Henry Lello da zor günler yaşıyordu. Çünkü bir yandan Sultan'ın İngilizlere daha önceden tanıdığı ayrıcalıkları tekrar onaylatmaya çalışırken

---

66 Sanderson, *a.g.e.*, s. 58-59.

67 Dallam'ın günlüğü yine Hakluyt Society tarafından Thedore Bent'in editörlüğünde 1893'te yayımlanmıştır. Fakat Maclean, gerek bu baskı da gerekse Stanley Mayes'in *An Organ for the Sultan* [Sultan'ın Orgu, Çev. Mehmet Haşim Spatar, İstanbul 2000] adlı 1956 tarihli yapıtında çok fazla yanlışlıklar olduğunu belirtir. Maclean, *a.g.e.*, s. 27.

bir yandan da buna karşı gelen Fransız Elçi ile mücadele etmek zorunda kalıyordu.

1600 yılı İstanbul'u, Sultan ve annesinin gözdeleri olan Yahudilerin cezalandırılmasını isteyen sipahilerin ayaklanmalarına şahit olmuştur. Seyyahımız bu isyan sırasında öldürülen Yahudi kadının cesedinin şehrin etrafında dolaştırıldığından ve Sultan'ın bu olanları sarayın penceresinden seyrettiğinden bahseder.[68] Bu isyan neticesinde Halil Paşa'nın yerine getirilen Hafız Ahmet Paşa, Elçi Lello'ya karşı daha sert davrandığından iki ülke arasındaki ilişkilerde bir duraksama yaşanmıştır. 14 Mayıs 1601'de İstanbul'dan ayrılan Sanderson, Sayda'dan kara yoluyla Kudüs ve Şam'a gitmiştir. Kudüs'e kılıcıyla girmesinden ötürü başı belaya giren seyyahı, İstanbul'dan birlikte gemiye bindiği Yahudiler kurtarmışlardır. Seyyah burada kendisine İstanbul Patriği'nden tavsiye mektubu getirdiği Rum Patriği'nin yanında ikamet etmiştir. Seyyahın özellikle bu tür tecrübeleri konumuzla yakından ilgili olduğundan dikkate şayandır. 8 Temmuz'a kadar Kudüs'te kalan seyyah, Şam'a dönüş yolculuğunu da Yahudi arkadaşlarıyla yapmış ve Londra'ya 25 Ekim 1602'de ulaşmıştır.

Deniz aşırı seyahatleri burada sona eren Sanderson, aile onuruna verdiği önemden dolayı bir aile arması elde etmiş, ayrıca Kuzey'deki akrabası, Henry Sanderson ile iletişime geçmiştir. Brancepeth Kalesi muhafızı olan bu kişinin önerisi ile seyahat notlarını bir araya getirmiştir. Bu arada kardeş Thomas Sanderson, İncil'in yenilenmesi için Londra'da kurulan heyetin önemli bir üyesiydi ve bu komite seyyah Sanderson'un İstanbul'dan satın aldığı eski Yunan yazmasını kullanıyordu. Sanderson, 1605'e kadar *Levant Company*'nin bir üyesi olarak ticaret yaptıysa da bu tarihten sonra sermayesi olan parayı faizle borç vermeyi daha

[68] John Sanderson, *The Travels of John Sanderson in the Levant*, Haz. William Foster , London 1931, s. 85.

cazip bulmuştur. Ticareti bıraksa da Sanderson İstanbul'daki arkadaşlarıyla bağlantısını devam ettirmiştir. Bu kişiler arasında, Lello'nun yerine elçi atanan Thomas Glover en önemlisidir. Ölüm tarihi kesin değilse de Sanderson'un 1627 Ocak veya Şubat'ında hayatta olmadığı anlaşılmaktadır.

Düzenli günlük tutup tutmadığını bilemediğimiz seyyahın seyahatleri boyunca zaman zaman notlar almış olduğu muhtemeldir. Böylece, anlatının geri kalan kısmını hafızasına dayanarak yazmıştır. Seyyah bu işi 1604'te tamamlamış ve seyahat notlarının ikinci bir kopyasını çıkarmıştır. Sanderson'un seyahat notları 1625'te basılan *Purchas His Pilgrimes* içinde yayımlanmıştır. Sanderson'dan kalma yazma eser, Burian'ın yazdığına göre British Museum'da Landsdowne yazmaları arasında 241 numarada kayıtlıdır. Bu cildin içinde Sanderson'un kendi yazdığı hayat hikayesi, yazdığı ve aldığı pek çok mektubun kopyaları, ilaç tarifleri gibi pek çok evrak vardır.[69] Sanderson'un yayımlamak niyetiyle yazmadığı anlatı, mektup ve biyografisi sayesinde onun döneminde İstanbul'da bulunan ilk beş İngiliz elçi hakkında, İstanbul, Şam, Kahire, Halep ve Kudüs gibi Doğu'nun önemli şehirleri ve kendisi gibi maceracı seyyahlar hakkında bilgi edinmek mümkündür.[70]

Araştırmamız için İstanbul'da bulunduğu tarih ve o dönemde şahit olduğu olaylar, ayrıca İstanbul'dan Avrupa'ya taşıdığı kitap, bilgi ve birikim incelenmeye değerdir. Hakluyt Society yayınları içinde ayrı bir kitap halinde basılmış olan seyahat notları Foster'ın Giriş yazısından başka Sanderson'un kendi yazdığı biyografisi, seyahat anlatısı ve bazı mektuplarını kapsamaktadır.[71]

---

[69] Burian, "Türkiye Hakkında...", s. 230.

[70] William Foster, (Haz.) "Introduction", *The Travels of John Sanderson in the Levant*, London 1931, s. XI.

[71] 1931 baskısı olan bu esere, Türkiye'de sadece İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde ulaşabildik.

Ayrıca Sanderson İstanbul'da iken kendisine bir Yahudi hekim ve şair tarafından İtalyanca'dan tercüme etmesi için verilen kısa risale de bu baskıya dahil edilmiştir.[72]

Polonyalı Simeon: Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi

Aslen Kefeli bir Ermeni aileye mensup olan Simeon, takriben 1584 yılında Polonya'nın Zamotsa şehrinde doğmuştur. Zengin bir aileden gelmeyen Simeon, sadece ilk derecede bir tahsil görmüştür.[73] Polonya'daki Ermenilerin merkezi durumunda olan Lvov şehrinde Ermeniceyi öğrenmiştir.[74] Çok dindar bir insan olarak Ermeni kilisesinde ancak *tıbir* (kilise hanendesi) mertebesine çıkabilmiştir. Andreasyan, dindar olduğu kadar bilgiye ve öğrenmeye hevesli olan Simeon'un, mukaddes yerleri ziyaret amacıyla 24 yaşında iken hac yolculuğuna çıktığını söyler.[75]

15 Şubat 1608'de Lemberg'den yola çıkan Simeon, 10 Eylül'de İstanbul'a ulaşmış ve bir yıl burada kaldıktan sonra Venedik ve Roma'ya gitmiştir. 1612'de deniz yolu ile dönüşünde İzmir'e, 1613'de Tokat, Amasya, Malatya, Diyarbakır ve Muş'a gittikten sonra 1614'te tekrar İstanbul'a gelmiştir. Simeon hacca gidebilmek için gerekli yol parasını İstanbul'da çalışarak biriktirmiştir.[76] 15 Ağustos 1615'te ise asıl hedefine ulaşmak üzere gemi ile şehirden ayrılarak Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Kudüs ziyaretinden sonra Şam, Halep, Maraş, Kayseri, Ankara, Afyon, İzmit güzergâhından 1618'de tekrar İstanbul'a ulaşmıştır.[77] Seyyah aynı yıl Polonya'ya dönmüştür.

---

72 Burian, "Türkiye Hakkında...", s. 228; Sanderson, *a.g.e.*, s. 38, 61, 82.

73 Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 7.

74 G. Bournoutian, "Simeon of Poland", Erişim: 11.11. 2009, www.ottomanhistorians.com

75 Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 8.

76 Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 122.

77 Bournoutian, a.g.m.

Simeon yolculuğu boyunca hacılar ve seyyahlara faydalı olabilecek olan eserinin notlarını tutmuştur. Seyyah bu notlarını 1619'da Lemberg'de tasnif etmiş ve yazmaya başlamıştır. Eserini Ermenice yazan Simeon, birçok yerde Türkçe, bazen de Lehçe kelimeler kullanmıştır. Seyahatname 1932 yılında filolog Nerses Akinian tarafından bulunmuş ve 1936'da Viyana'da bastırılmıştır.[78] Seyahatnamenin Lvov Üniversitesi Kütüphanesi'nde olan tek yazma nüshası, II. Dünya savaşında şehrin Alman işgali sırasında kaybolmuştur.[79] Eser Türkçeye H. Andreasyan tarafından tercüme edilmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında 1964'te yayımlanmıştır.[80] Andreasyan bu tercümeye seyyahın yazdığı önsözü ve İstanbul'dan ayrıldıktan sonraya ait izlenimlerini içeren XV-XVIII. bölümleri dâhil etmemiştir. Ayrıca bazı paragrafları özetlemiş ve özellikle Türk ve Müslüman karşıtı ifadeleri çıkarmıştır.[81] Seyahatnamenin Rusça tercümesi 1965 yılında yayımlanmıştır. Bunun yanında, eserin bir bölümü 1962 yılında İtalyanca, 1972 yılında başka bir bölümü Romence ve 1984'te de 30 sayfalık bir bölümü Bulgarca yayımlanmıştır.[82] Modern Ermenicede son baskısı 1997'de Erivan'da yapılmıştır. 2006 yılında yayımlanan açıklamalı İngilizce baskının tercümesini G. Bournoutian yapmıştır.

Seyahatname 14 bölümden oluşmaktadır. Özellikle İstanbul'u anlattığı ikinci bölüm, Ege ve Marmara kıyılarındaki şehir ve

---

78 P. Nerses Akinian (Ed.). *Das Armeniers Simeon aus Polen Reisebechreibung Anlagen und Kolofone, Zusamenfassung in deutscher Sprache*, Wien: Mechitarist Press, 1936. Bu baskıda Ermenice metnin yanında Almanca özet de bulunmaktadır (Bournoutian, a.g.m.)

79 Bournoutian, a.g.m., "gös. yer."

80 Aynı eserin iki baskısı daha mevcuttur. Simeon, *Tarihte Ermeniler 1608-1619*, İstanbul 1999; Polonyalı Simeon, *Polonyalı bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, Çev. Hrand Andreasyan, İstanbul 2007.

81 Bournoutian, a.g.m.

82 Elisabette Borromeo, *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman: 1600-1644*, C. II, s. 609.

kasabaları anlattığı üçüncü bölüm ve Anadolu şehirlerini anlattığı sekiz, dokuz ve on dördüncü bölümler bu şehirlerin tarihi için dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir. Simeon'un dindar, sıradan bir Avrupalı Ermeni gözüyle tuttuğu notlar, görüp işittiklerini olduğu gibi aktarması sonucunu doğurmuştur.[83] Bu notlarda gezdiği şehirlerdeki Müslüman ve Hıristiyan nüfusun sosyal ve ekonomik durumlarını izah etmiştir.[84] Ayrıca uğradığı mahallin etnik ve topografik durumunu belirten ayrıntılar vererek sosyal hayatına da ışık tutmuştur. Simeon'un sadece Avrupalı bir gözlemci değil, aynı zamanda Ermeni olması onun tuttuğu notlara ayrı bir değer katmaktadır. Onun, özellikle kendi gibi Ermenilerle ilgili kayıtları sayesinde Ermeni halkı ve yaşam tarzı hakkında elde ettiğimiz bilgileri Evliya Çelebi ya da Salomon Schweigger ile karşılaştırma imkânımız olacaktır.

George Sandy: Sandy's Travels

George Sandy, İngiltere'de York şehrinde Başpiskopos Edwin Sandy'nin yedinci oğlu olarak 1577'de doğmuştur. Onun hakkında bir biyografi yazan Davis başarısız bir evlilikten sonra, belki de biraz teselli bulmak amacıyla seyahatlerine başladığını yazar.[85] XVII. yüzyılda ülkesinde seyahatleri kadar şairliği ve Amerika'nın sömürge olduğu yıllarda, Virginia'da aldığı görevlerle şöhret kazanmıştır. Soylu, zengin ve dindar bir aileden gelen Sandy, eğitimini Oxford'da, St. Mary Hall'da tamamlamıştır.[86] Babasının mesleği ve abisi Edwin Sandy'nin meclis liderliği yapmasından

---

[83] Bu özellik, Andreasyan'a göre (Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 8), eserin kaynak olarak değerini arttırmaktadır.

[84] Bournoutian, a.g.m.

[85] Richard Beale Davis, *George Sandys, Poet-Adventurer: A Study in Anglo-American Culture in the Seveenteenth Century*, London 1955, s. 43.

[86] V. Palmer, *Who's Who in Shekaspeare's England*, Palgrave 1999, s. 215.

dolayı, küçük yaşlardan itibaren hem politika ile hem de dini konularla ilgilenmiştir.[87]

Sandy, 1610 yılında, 33 yaşındayken başladığı seyahatlerinde önce Fransa'yı gezdi. Kuzey İtalya'dan, Venedik'ten 20 Ağustos'ta *Little Defence of London* isimli gemiyle ayrıldığını ifade eder. Bu gemiyle Adriyatik Denizi'nden, İllirya, Zakinthos, Delos, Sakız, İzmir, Lesbos (Midilli), Lemnos (Limni), Çanakkale ve Gelibolu üzerinden 27 Eylül'de İstanbul'a gelmiştir.[88] İstanbul'da İngiltere elçisi Thomas Glover'ın yanında kalmıştır. Dört ay kaldığı İstanbul'da Türklerin geleneklerini bizzat gözlemlemiştir.[89] Buradan Mısır'a geçen Sandy, Filistin'i de gezdikten sonra Kıbrıs, Sicilya, Napoli üzerinden Roma'ya ulaşmıştır.

Diğer çalışmalarını olduğu gibi seyahat anlatılarını da Prens Charles'a ithaf etmiş olan Sandy'nin eseri ilk kez 1615 yılında yayımlanmıştır. *The Relation of a Journey begun an. Dom. 1610, in four Books* başlığını taşıyan eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Türk İmparatorluğunun şimdiki durumu, kanunları, yönetimi, idaresi, askeri güçleri, adalet sistemi, ticaret, Muhammed dini ve inançları, İstanbul'un tasviri, Büyük Senyör'ün sarayı ve yaşam şekli alt başlıklarından oluşur. İkinci bölümde hiyeroglifleri, Nil, Şam ve Kahire'yi anlattığı Mısır'dan bahseder. Üçüncü bölümde ise Kutsal Topraklardan, Yahudilerden, orada yaşayan Hıristiyanların mezheplerinden, İsa'nın Mezarı'ndan ve Süleyman'ın tapınağından bahseder. Son bölüm

---

87 James Ellison, *George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the 17th Century*, Cambridge 2002, s. 2.

88 George Sandy, *Sandys Travels, Containing an History of the Original and Present State of the Turkish Empire: Their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts of Justice, and Commerce:..*.İllustrated with Fifty Graven Maps and Figures, the Sixth Edition, London 1670, s. 1-23.

89 Davis, *a.g.e.*, s. 52.

ise Kıbrıs, Girit, Malta ve Sicilya adalarının yanında Roma, Venedik ve Napoli şehirlerini anlattığı kısımdır.[90] Sandy'nin harita ve resimlerle süslenmiş Kutsal Topraklara yaptığı geziyi anlattığı bölüm çok ilgi çekmiş ve 1621, 1627, 1637, 1652 ve 1673 yıllarında tekrar basılmıştır. "The Relation of Africa" adını taşıyan, Mısır'la ilgili bölüm *Purchas's Pilgrims* içinde 1625'te yayımlanmıştır.[91] Sandys-Wunsch'ın araştırmasına göre ilk baskısı 1615 olan Sandy'nin kitabı, tercümelerle beraber 1673'e kadar dokuz kez basılmıştır.[92]

Sandy'nin seyahatlerinden sonraki ilgi alanı, Amerika'daki ilk İngiliz kolonisi olan Virginia'dır. Sandy, oraya ilk kez 1621'de Virginia Company'nin bütçesinden sorumlu kişi sıfatıyla gitmiştir. Ayrıca Virginia yönetiminde 1624, 1626 ve 1628'de üye olarak yer almıştır. 1621'de, Virginia'da iken Ovid'in *Metamorphoses* adlı eserinin tercümesini yapmış, bu tercümeyi 1626'da tamamlamıştır.[93] Sandy'nin hem bu tercümesi hem de seyahatlerini anlattığı kitabının tekrarlanan basımlarının yazar ve sanatçılar üzerindeki etki ve yansımaları kolayca görülebilir.[94] XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki ününü bu esere borçludur. Ayrıca 1636 ve 1641 yıllarında Eski ve Yeni Ahit'ten yaptığı tercümeler de mevcuttur.

Özellikle Avrupa ve Amerika'da, şiir ve dini kaynaklardan yaptığı tercümeleriyle tanınan seyyah hakkında yazılan monografilerden

---

[90] Sandy, *a.g.e.*, s. A1.

[91] Bkz. Erişim: 06.12.09, http://www.archieve.org/stream/ditionaryoftani50stepuoft

[92] J. Sandys-Wunsch, *What Have They done to the Bible?: A History of Modern Biblical Interpretation,* Collegeville 2005, s. 84.

[93] 15 kitaptan oluşan bu tercümenin İngiliz ve Amerikan edebiyatı için değeri konusunda bkz. Davis, "America in George Sandys' Ovid", *The William and Mary Quarterly,* C. 4, (1947), s. 297-304.

[94] Jonathan. Haynes, *The Humanist as Traveler: George Sandy's Relation of a Journey begun an. Dom. 1610,* Fairleig 1986, s. 14.

ilki Richard Beale Davis'e aittir. Biyografik bir çalışma olan bu eser 1955 tarihinde yayımlanmıştır.[95] Özellikle Sandy'nin seyahatleri üzerine yoğunlaşan diğer bir çalışma Jonathan Haynes'ın 1986 yılında yayımlanan kitabıdır.[96] Türkiye başlığı altında 17 sayfalık bir bölümün mevcut olduğu bu çalışmada Haynes, doğrudan tercümeden ziyade kendi değerlendirmelerine yer vermiştir. Bir diğer monografik eser, James Ellison'un yazdığı *George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the 17th Century* adlı araştırmadır.[97] Ellison incelemesinde sadece biyografi ve kültür tarihi ile sınırlı kalmayıp Sandy'nin tüm eserlerinin edebi değerini vurgular.[98]

Sandy eserlerinde, özellikle geniş Osmanlı topraklarında farklı inançlardan insanların gördüğü hoşgörü ile yakından ilgilenmiştir. Seyyah Osmanlı topraklarında Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlarla yan yana gelmiş, hatta Hıristiyan olmayanlara karşı bir sempati duymuştur.[99] Çünkü o aynı topraklarda yaşayan Hıristiyanlığın farklı mezheplerinden insanların birbirlerine tahammül edemediği bir ortamdan çıkıp Hıristiyan kiliselerinin birleşmesi ile yakından ilgilenmiştir. O ve arkadaşları sömürgeleştirilen Hindistan'daki insanlara dahi bu hoşgörünün gösterilmesi taraftarı idiler. Hem dindar hem de politikanın içinde olan bir ailenin ferdi olarak bu düşünceleri, kiliseler

---

95 Bkz. Richard Beale Davis. (1955). *George Sandys, Poet-Adventurer: A Study in Anglo-Amerikan Culture in the Seventeenth Century*, London: The Bodley Head; New York: Columbia University Press.

96 Haynes, *a.g.e.*

97 Ellison, *a.g.e.*

98 B. Andrea, "Review of James Ellison, George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the seventeenth Century", *Early Modern Literary Studies*, C. 9/3 (2004), s. 1.

99 Helene Pignot, *Christians under the Ottoman Turks*, New Jersey 2009, s. 134.

arasında birlik sağlama adına zorlamayı haklı gören babasından dahi onay almamıştır.[100]

Dikkatli bir gezgin olan Sandy, Üçel-Aybet'e göre tarafsız olmayı başarmıştır.[101] Kendisinden önce doğuya gitmiş Pierre Belon gibi bazı seyyahları eleştirse de bugün bıraktığı notlar Petrus Gillius ve Busbecq'in yazdıklarını tamamlayıcı nitelikte olduğundan ayrı bir öneme haizdir. Sandy kaynağımız olan kitabının birinci bölümünün sonundaki eleştirilerinde kitaplarda yazılanları alıntılamak yerine ne gördüyse onu yazdığını ifade etmiştir. Örneğin, bu gözlemlerinden biri olarak; Rumların fiziksel açıdan Türklere çok benzediklerini yazmıştır.[102] Bu araştırmada eserin 1670 Londra baskısı kullanılacaktır.[103]

Thomas Roe: The Negotiations

1581'de Wanstead yakınlarında, Essex'de doğan Thomas Roe, ilk eğitimini 1593-1597 yılları arasında Magdalene College'da, Oxford'da almıştır. Henüz eğitimini tamamlamadan, 1601'de, Kraliçe I. Elizabeth'in kişisel koruması olarak görevlendirilmiştir.[104] 1604'te şövalyelik unvanını alan Roe'nun ilk denizaşırı seyahati 1605 yılında İspanya'yadır. 1610 yılında çıktığı ikinci yolculukta ise Amazon'da hiçbir İngiliz'in gitmediği kadar uzağa gitmiş ve ülkesine 1611'de dönmüştür.[105]

---

[100] Ellison, *a.g.e.*, s. 5.

[101] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 67.

[102] Pignot, *a.g.e.*, s. 135.

[103] Bkz. *Sandys Travels, Containing an History of the Original and Present State of the Turkish Empire: Their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts of Justice, and Commerce:...*İllustrated with Fifty Graven Maps and Figures, the Sixth Edition, London 1670.

[104] James Speake, *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, London. [Elektronik Sürüm]

[105] Michael Strachan, *Sir Thomas Roe 1581-1644: A Life*, Salisbury 1989, s. 1019.

Roe, 1614'te İngiltere Kralı I. James tarafından Hint-Türk İmparatoru Cihangir'e, ilk İngiliz elçi olarak gönderilmiştir.[106] 1619'da evine dönen Roe, William Baffin'e (*Indolstani...Descriptio,* London, 1619) Hindistan bölgesi haritasının çizim ve yayımlanmasında verdiği bilgilerle yardımcı olmuştur.[107] Roe'nun ikinci elçiliği yine aynı kralın görevlendirmesi ile 1621 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı sarayına doğru Ekim 1621'de yola çıkan Roe, kendinden önceki ve sonrakilerin yaptığı gibi, Truva'yı ziyaret etmiştir. [108]

Aralık 1621'den ve 1628 yılı ortasına kadar kaldığı İstanbul'dan eşiyle birlikte haziranda ayrılan Roe, Floransa, Venedik ve İsviçre'yi dolaştıktan sonra Ocak 1629'da Londra'ya ulaşmıştır. Ülkesinde iken politik ve ekonomik görüşmelere görevli olarak katılmış, Lehistan ve İsveç arasında yapılacak ve 30 yıl savaşlarına son verecek olan barış anlaşmasında arabuluculuk yapmıştır. 1638'de, Hamburg'a olağanüstü elçi sıfatıyla gönderilmiş ve Avrupa'da Habsburg hakimiyetinden korkan Fransa, İsveç, Danimarka ve Hollanda'nın uzayıp giden görüşmelerine katılmıştır. 1640'ta çağırılıncaya kadar Hamburg'da kalmıştır. En son dış seyahati 1641'de Regensburg'daki Diet'e katılmak üzere elçi olarak görevlendirilmesiyle olmuştur. Roe, kendisini Viyana'ya davet eden Kral III. Ferdinand ile karşılıklı samimi bir ilişki kurmuş ve 1642'deki Viyana Kongresi'ne katılmıştır. 1640-1644 yılları arasında devlet danışma kurulu üyeliği yapmış, 1640-1643 yıllarında Oxford'dan meclis üyesi olmuştur. 1643'te emekli olduktan sonra 1644'te vefat etmiştir. [109]

---

[106] Roe'nun bu seyahati David Waters'ın The Art of Navigation in England kitabında ele alınır. Roe'nun gemicilikle ilgili hesaplamaları üzerinde durulan bu çalışmada onun günlüğü de mevcuttur.

[107] Strachan bu sebepten bu haritanın Sir Thomas Roe's Map olarak bilindiğini ifade eder. Strachan, *a.g.e.*, 1018.

[108] Strachan, *a.g.e.*, "gös. yer."

[109] Strachan, *a.g.e.*, s. 1019.

Tüm hayatını, aldığı önemli devlet görevlerini yerine getirmekle geçiren Roe, İstanbul'daki elçiliği sırasında Türk devletinin yapısını, idaresinin temellerini, ekonomik ve askeri durumunu, eyaletlerinin vaziyetini ve bütün bölgelerdeki ahalinin içinde bulunduğu ahvali tanımıştır. İstanbul'daki elçiliği sadece İngiliz elçilerinin azalan itibarını değil, aynı zamanda Rum Kilisesi'nin, hatta tüm Hıristiyanlığın itibarını kurtarmıştır. Çünkü o, Fransız elçilerin, iddia ettiği gibi, Osmanlı sarayında İngiliz elçilerden önce gelen konumlarını kabul etmemiş, üstün kabiliyeti ona Fransız elçi karşısında avantaj sağlamıştır. Özellikle, papanın Osmanlı topraklarındaki temsilcisi gibi hareket eden Fransız elçi, Vatikan ve Yahudi topluluğunun birleşik entrikalarında Rum Kilisesi ve İstanbul Patrikhanesi'ni savunmuştur.[110] Bunun yanında Levant Company'nin ticaretini canlandırmış, Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında barış imzalanmasında arabuluculuk yapmıştır. Ayrıca Tunus ve Cezayir limanlarındaki korsanların yağmasını azaltacak bir anlaşma imzalanmasında muvaffak olmuştur. Osmanlı topraklarında bulunduğu yıllarda tüm bunları yaparken bir yandan da hem kendisi hem de başkaları için eski eserler, madalya, para, değerli taş ve erken Yunan Hıristiyan yazmaları toplamıştır.[111] 242 gümüş madalyadan oluşan bu koleksiyon, onun vefatından sonra Bodleian Library'ye teslim edilmiştir.[112]

Roe'nun kendisi ölümünden önce, 1622'de, *True and Faithful Relation...concerning the Death of Sultan Osman*'ı yayımlamıştır. Bunun yanında, Roe bulunduğu diplomatik görevleri sırasında hem kendi ülkesinden hem de başka ülkelerden önemli devlet adamlarıyla yaptığı yazışmaları, mektupları ve hatıratını bırakmıştır. Hindistan topraklarına yaptığı ilk elçilik yazışmaları 1899'da *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court*

[110] Roe, *a.g.e.*, s. VI-X.

[111] Strachan, *a.g.e.*, s. 1018.

[112] Roe, *a.g.e.*, s. XVI.

of the Great Mogul, 1615-1619, as narrated in his journal and correspondence ismi ile yayımlanmıştır. Fakat Strachan'ın ifade ettiğine göre bu baskıya Roe'nun günlüğü alınmamıştır.[113] Onun İstanbul elçiliği sırasındaki yazışmaları *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Otoman Porte, from the Year 1621 to 1628* ismi ile ilk kez 1740'da Londra'da yayımlanmıştır. Roe'nun Hindistan'a yaptığı yolculuk sırasındaki notları özet olarak 1767'de yayınlanan *A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels* içinde bulunabilir.[114] Diğer yazışmaları, 1860'da F. Maclean'in ve 1875'te Sr. Gardiner'ın editörlüğünde Camden Society Miscellany tarafından yayımlanmıştır.

Araştırmamızın kaynaklarını kaleme alan diğer seyyahlardan hem kendi ülkesi hem de dönemin Avrupa ve Asya siyasetinde oynadığı önemli rollerle ayrılan Roe hakkında, doğal olarak daha kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Bunlar arasında ilk olarak Michael Brown'un hazırladığı *Itinerant Ambassador: The life of Sir Thomas Roe* ve Michael Strachan'ın yazdığı *Sir Thomas Roe 1581-1644; A Life* zikredilmelidir.[115] Modern bir biyografi olan Brown'un araştırmasından başka Roe'nun diplomatik görevleri Beller ve Mowat'ın kitaplarına konu olmuştur.[116] Bunlardan başka

---

[113] Strachan, *a.g.e.*, s. 1018.

[114] *A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels.* Erişim:10.02.2011, http://books.google.com

[115] M. Brown, *Itinerant Ambassador: The Life of Sir Thomas Roe*, Lexington 1970; Strachan, *a.g.e.* Her iki araştırmacı da Roe'nun İstanbul'daki elçilik dönemi için kitaplarında ikişer bölüm ayırmışlardır. Brown'un "to The Ottoman Port" ve "Pirates, Princes and Patriarchs" isimlerini verdiği bölümleri 260 sayfalık kitabının 62 sayfalık bir bölümünü teşkil eder. Strachan'ın bölüm başlıkları "Ambassador at Constantinople 1621-1625" ve "Vicissitudes at the Port 1625-1628" dir.

[116] E. A. Beller, *The Mission of Sir Thomas Roe to the Conference at Hamburg, 1638-1640*, London 1926; R. B. Mowat, *The Mission of Sir Thomas Roe to Vienna*, 1641-1642, Oxford 1910.

Roe, XVII. yüzyıl siyaset ve ekonomisinin yanı sıra, Hindistan seyahatlerinin anlatıldığı pek çok kitaba konu olmuştur.[117]

Özgeçmişinden de anlaşıldığı gibi Roe, döneminin önemli devlet adamlarındandır. Onun İstanbul'daki yazışmalarını kapsayan *Negotiations* sadece bir elçinin ülkesine gönderdiği mektuplar değildir. Bunlar bir rapordan çok Roe'nun kendi gözlemlerine dayanır. O, sadece dönemin önemli siyasal, ekonomik ve askeri olaylarını aydınlatmakla kalmayıp kendisi gibi önemli görevlerde bulunan devlet adamları hakkında da önemli bilgiler verir.[118] Özellikle araştırmamızın konusu olan gayrimüslimlerin temsilcisi İstanbul Patriği'ni onun yazdıklarından tanımak mümkün olacaktır. Ayrıca onun sayesinde Yahudi cemaatinin, Katolik Roma ve Fransız elçilerin Rum Kilisesi üzerinde oluşturdukları tehditler ortaya konulabilecektir.

Jean Baptiste Tavernier: Tavernier Seyahatnamesi ve 17. Yüzyılda Topkapı Sarayı

Jean Baptiste Tavernier, 1605'te Paris'te doğmuştur. Harita tüccarı Protestan bir babanın oğludur.[119] Baba mesleği dolayısıyla çocukluk yıllarını geçirdiği ortam, onun kişiliğinde etkili olmuştur. Hem ticaretle ilgilenmiş hem de haritalarda gördüğü yerleri

---

[117] Örneğin, R. C. Prasad, *Early English Travelers in India : a study in the travel literature of the Elizabethan and Jacobean periods with particular reference to India*, (1980); G. B. Berridge, *Notes on the Origins of the Diplomatic Corps: Constantinople in the 1620s*, (2004).

[118] Roe, *a.g.e.*, s. XIV-XV.

[119] Tavernier'ın hayatı hakkında ki en kapsamlı ve neredeyse tek kaynak Yerasimos'un onun seyahatnamesinin Fransızca baskısına hazırladığı ve Türkçe baskıya da dâhil edilmiş olan Giriş'ten alınmıştır. Bkz. Jean Baptiste Tavernier, *Les six voyages en Turquie & en Perse, II, İntroductionet notes de Stephane Yerasimos*, Paris 1981; aynı müellif, *Tavernier Seyahatnamesi*, Haz. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006.

gezip dolaşma fırsatını kaçırmamıştır. XVII. yüzyılda altı kez doğu yolcuğuna çıkmış, bu yolculuklar sırasında iki kez İstanbul'da bulunmuştur.

Tavernier'ın kendisinden öğrendiğimize göre "22 yaşına geldiğinde Avrupa'nın Fransa'nın, İngiltere'nin, Hollanda'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin, Lehistan'ın, Macaristan'ın ve İtalya'nın en güzel yerlerini görmüştü." [120] O, Macaristan kral naibine dört yıl nedimlik yapmıştır. III. Ferdinand'ın taç giyme törenine katılmak için Regensburg'a gitmiş ve İstanbul'dan geçerek Kutsal Topraklara gidecek olan iki Fransız soylusuna eşlik ederek, Budapeşte, Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden 1631 yılında İstanbul'a ulaşmıştır. İsfahan'a gitmek için tam 13 ay bu şehirde bulunmuştur.[121]

Tavernier İstanbul'dan Şubat 1632'de ayrılarak Doğu'ya hareket etmiştir. Eski kervan yolunu izleyerek Ankara, Tokat, Erzurum ve Tebriz'den geçerek İsfahan'a ulaşmıştır. Tüccar bir babanın evladı olan seyyahın çıktığı bu ilk gezi bile sadece macera amaçlı değildir. Safevî sarayı ile ticari ilişkiler kurmuş ve iki yıl süren bu seyahatten sonra Marsilya'ya dönmüştür.[122]

Yerasimos'a göre Tavernier gerçek tüccarlığa ikinci seyahatinde başlamıştır.[123] 1638'de, küçük kardeşi ile birlikte Marsilya'dan yola çıkıp önce İskenderun, sonra Halep ve oradan Hindistan'a da gitmiştir. 1643'te Paris'te üçüncü yolculuğuna çıkan seyyahın bu yolculuğunun farkı Avrupa ile ilişkilerde Şah II. Abbas'ı ve Şah Süleyman'ı perde arkasından yönlendirecek olan Kapusen din adamı Raphael du Mans'ı eğitme çabasına girmesidir. 1651'de dördüncü seyahatine çıkan seyyah, 1655'te dönüşünde Revan, Erzurum ve

---

[120] Yerasimos, a.g.m, s. 11.

[121] Tavernier, *Topkapı Sarayında Yaşam*, s. 7. Tavernier bu süre zarfında *La Nouvelle Relation du Serail* adlı kitabı için gerekli malzemeyi toplamıştır.

[122] Yerasimos, a.g.m, s. 5-6.

[123] Yerasimos, a.g.m, s. 15.

İzmir'e uğramıştır. Beşinci yolculuğunda ise Tokat, Erzurum, Kars, Revan ve Tebriz'den geçerek 1657'de İsfahan'a ulaşmıştır. Yerasimos, Tavernier'ın son seyahatine 1663'te çıktığını ve bu seyahati sırasında Thevenot ile karşılaştığını ifade eder.[124]

1668'de Paris'e ulaşan seyyah ticarete devam etmiştir. XVI. Louis'e Hindistan'da satın aldığı elmasları satmış ve soyluluk unvanları elde etmiştir. Yaptığı ticaret sırasında çok zengin olan seyyah, İsviçre'de Aubonne Baronluğu'nu satın almıştır. Fakat yeğenlerinden birinin ihaneti sebebiyle mülkünü satarak kendine yeniden sermaye edinmek maksadıyla 1687'de Rusya üzerinden İran'a gitmek için yeni bir seyahat hazırlığına başlamıştır[125] 1688'de Kopenhag, Stockholm ve Smolensk'e geçmiş, 1689 yılında Moskova'da ölmüştür.[126]

Sakaoğlu'nun ifadesiyle "sağlıklı, varsıl, seyahat koşullarına dayanıklı, hem de cesur bu Doğu gezgininin ilk kitabı *Nouvelle Relation de l'interieur du serrail du Grand Seigneur...*" olmuştur.[127] Bu kitap, Paris'te ilk kez 1675'te basılmıştır. Aynı kitap, 1984'te Türkçe olarak Perran Üstündağ'ın *Topkapı Sarayında Yaşam* ve 2007'de Teoman Tunçdoğan'ın *17. yüzyılda Topkapı Sarayı* isimli tercümeleriyle Türkçeye de kazandırılmıştır. [128] Konumuz

---

[124] A.g.m., s. 16-21. Yerasimos, bu iki seyyahın birbirleriyle karşılaşmalarından bahsetmemelerine dikkat çekmektedir.

[125] Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul 1980, s. 14.

[126] Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında...*, s. 25-27.

[127] Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2007, s. 6.

[128] Tavernier, *Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Perran Üstündağ, İstanbu 1984. Mütercim Üstündağ, maalesef, XVII. yüzyıl Fransızcasından yaptığı bu tercümede eserin hangi baskısını esas aldığını ifade etmemiştir. Aynı eserin bir başka tercümesi için bkz. Jean Baptiste Tavernier, *17. yüzyılda Topkapı Sarayı*, Haz. Necdet Sakaoğlu, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2007.

İstanbul ile sınırlı olduğundan seyyahın bu şehir hakkındaki anlatısı araştırmamıza kaynaklık edecektir. Tüm seyahatnamelerin artı ve eksilerinin farkında olarak başladığımız araştırma sırasında, kaynaklar içinde bilhassa Tavernier'ın eserine temkinli yaklaşmamız gerekmektedir.[129] Çünkü O seyahatnamesini Sicilyalı bir devşirmeden ve sarayda *içoğlanı* olan bir Parisliden dinlediklerine dayanarak kaleme almıştır. Bunun yanında, Fransa elçisi Marcheville'in, İstanbul'da huzura kabulü sırasında maiyetine katılarak saraya girmiş ve bu ziyaret sırasındaki gözlemlerini de dile getirmiştir.[130]

Ölümüyle sonuçlanan son yolculuğa çıkmadan evvel Tavernier, hayatı boyunca yaptığı seyahatlerinin notlarını krala ithaf etmeyi düşünerek, bir yardımcının vasıtasıyla yayına hazırlamıştır.[131] Seyahatleri, genellikle farklı yollardan İran'a yaptığı yolculuklardan ibarettir.[132] Altı Doğu seyahatinin gözlem ve izlenimlerini özetlediği *Les six voyages de J. B. Tavernier en Turquie, en Perse et en Indes*'in (J. B. Tavernier'in Türkiye, İran ve Hindistan'a Altı Seyahati) ilk baskısı 1676'dadır. Bundan sonra 1724'e kadar yedi kez tam baskısı çıkmıştır.[133] Yedi cilt halinde yayımlanan 1817 bas-

---

[129] Austin, Tavernier'ın bu eserinin büyük oranda ikinci elden bir kayıt olduğu kanaatindedir. Austin, *a.g.e.*, s. xvii.

[130] Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 7. Özellikle temkinli yaklaşmamızın sebebi, faydalanacağımız anlatıların kendi gözlemleri mi, yoksa ona anlatılanlardan mı ibaret olduğunu ayırt etmenin güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

[131] Yerasimos, a.g.m., s. 25. Yerasimos, aynı yerde bu yazıcının Protestan yazar Samuel Chappuzeau olduğunu belirttikten sonra, dikkate değer bir tespitte bulunur: "Metinden yazarın karakteri ortaya çıkıyorsa Chappuzeau'nun mu, yoksa Tavernier'ın mı edebi üslubunun daha iyi olduğu tartışmasının bilimsel bir anlamı yok." Tavernier'ın 1810'daki baskısını hazırlayan Breton'a göre ise Chappuzeau, eserin üçte ikisini, La Chapelle de üçte birini kaleme almıştır. Breton, *a.g.e.*, s. 11.

[132] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 77.

[133] TBMM Kütüphanesi'nde mevcut olan Tavernier'ın *Suite Des Voyages De Mr Tavernier* ismini taşıyan Fransızca seyahatnamesinin 1679 bas-

kısı kısaltılmıştır. Eserin 1676 ve 1678 tarihli iki İngilizce tercümesi, 1681 tarihli bir Almanca ve 1682 tarihli bir İtalyanca baskısı mevcuttur. Baskı ve tercümelerinden de anlaşıldığı gibi eser büyük başarı kazanmıştır.[134]

Yolculuk gözlemleri, özellikle XVII. yüzyıl yaşantılarına ait anlatıları fevkalade önemli olan bu eser, Ertuğrul Gültekin'in yaptığı özet çeviri ile 1980'de çıkmıştır.[135] *Tavernier Seyahatnamesi*'nin, Sakaoğlu'nun "tam bir çeviri" dediği Kitap Yayınevi'nden 2006 yılında çıkan baskısında da maalesef bazı eksiklikler vardır.[136]

Araştırmamız ve Osmanlı toplum tarihi kaynağı olarak Tavernier'ın (1605-1689) bir özelliği de Evliya Çelebi (1605-

---

kısını inceleme fırsatımız oldu. Kitabın adının yazılı olduğu iç kapak sayfasının karşısında 74 yaşında olduğu belirtilen Tavernier'ın bir portresi vardır ve altında Boileau'nun yazdığı şu mısralar bulunur:

"Paris'ten Delhi'ye, Batı'dan Doğu'ya her yeri,
Birçok defa gezdi gördü bu ünlü seyyah:
Hind'in ve Pencap'ın krallarını sık sık ziyaret etti;
Ganj'ın kıyılarında hâlâ saygı ile anılır.
Her yerde fazileti en emin dayanağı olmuştur;
Bugün geri döndüğü ülkemizde,
Güneşin yarattığı en nadide hazineleri,
Toplu halde gözlerimizin önüne serse de,
Kendisi kadar nadide hiçbir şey getirmemiştir" (Breton, *a.g.e.*, s. 14.)

[134] Yerasimos, a.g.m., s. 26.

[135] Tavernier, XVII. Asır Ortalarında..., s. 8. Gültekin'in tercümeye esas aldığı metin için bkz. *Voyages de Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes avecAtlas*, (ed.) J. Breton, Paris: Librairie Veuve Lepetit, 1810. Gültekin'e göre ilk baskının geniş ölçüde değiştirilmiş şekli olan bu baskıda metin daha sade ve muntazam bir şekle sokulmuştur. Tavernier, *a.g.e.*, s. 8.

[136] Bu tercümeye "Giriş" yazan Yerasimos, ilk seyahatte Bağdat ve Halep üzerinden İskenderun'a yolculuğun öyküsünün anlatıldığı üçüncü kitabın beşinci bölümünün ayrıntılarının ve beşinci kitabın 12. bölümünün bu baskıya alınmadığını ifade etmektedir. Yerasimos, a.g.m., s. 15,30.

1683?) ile tam anlamıyla çağdaş olmasıdır.[137] Bunun yanında her iki seyyah da sahip oldukları şehirli kültüründen olsa gerek, kırsal bölgelerden ve insanlarından hemen hiç bahsetmemişlerdir.[138] Buna rağmen "başka birinin gözlemek fırsatını bulamadığı şeyleri Tavernier'ın görmüş olduğu asla inkar edilemez; onun gerçekçiliği de hiç şüphe götürmez."[139] Yerasimos'un da ifade ettiği gibi, Tavernier tam bir uluslararası tüccar olarak uluslararası ticaret yapan Ermenilerle ilgilenmiş, toplumun diğer unsurlarını yok saymıştır. Tavernier'ın yazdıklarının bir önemli yanı da "Doğu despotizmi" fikri, dolayısıyla Batı'nın üstünlüğü düşüncelerinin üzerinde yükseldiği temellerden birini oluşturuyor olmasıdır.[140]

Jean Thevenot: The Travels of Monsieur de Thevenot into The Levant

Jean Thevenot, 16 Haziran 1633'te Paris'te doğmuştur. Varlıklı bir aileye mensup olan Thevenot, Navarre Kolej'de eğitim almıştır. O, "büyük adam" Melchisedech Thevenot'un (1620-1692) yeğenidir.[141] Amcası dışında, ailesi hakkında herhangi bir bilgi ol-

---

[137] Her iki seyyah da kendilerinden sonraki seyyahlara faydalı olacak nitelikte bilgiler ihtiva eden seyahat notları kaleme almışlardır. Faroqhi, Tavernier'ın bu tarz notlarını Evliya'nın Mekke'ye hac yolculuğunu anlattığı bölümlere benzetir. Faroqhi, Osmanlı Tarihi..., s. 200.

[138] Faroqhi, Osmanlı Tarihi ..., s.199-201.

[139] Tavernier, XVII. Asır Ortalarında ..., s. 12.

[140] Yerasimos, a.g.m., s. 30-31,33. Yerasimos, aynı yerde Montesquieu'nun yazdıklarında Tavernier'dan ne kadar yararlandığını açıkça ifade ederek bu konuyu izah etmiştir.

[141] Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 29. Doğu'ya hiç ayak basmasa da bu kişi doğu memleketleri hakkında *Relations de plusiuers voyageurs cruieux* adlı hacimli eseri yayımlamıştır (Thevenot, "gös. yer."). Ayrıca *L'Art de Nager avec des Avis pour se Baigner Utilement* adlı risalenin de yazarıdır (Yerasimos, a.g.m., s. 12). Bu kişi aynı zamanda Academie des Sciences'in kuruluşuna katkıda bu-

masa da önemli olan, yeğen Thevenot'un küçük yaşta amcasının etkisiyle doğuya ve doğu dillerine ilgi duymuş olmasıdır.[142] 1652 yılında Fransa'dan ayrılan seyyah, önce İngiltere, Hollanda, Almanya ve İtalya'yı ziyaret etmiştir. Roma'da karşılaştığı, dönemin ileri gelen şarkiyatçılarından Barthelemy d'Herbelot'dan etkilenmiş ve onunla birlikte Doğu Akdeniz seyahatine çıkmayı tasarlamışlardır. Tıpkı amcası gibi, Herbelot'un, onun yetişmesinde büyük rolü olmuştur. Thevenot, seyahatinden önce hocasından doğu dilleri ve kültürleri hakkında eğitim almıştır.[143] Bu eğitimin bir parçası olarak, yolculuğuna başlamadan, doğuya dair daha önce yazılmış eserleri okuduğundan "sağlam bir şark kültürüne sahiptir."[144]

Herhangi bir bilimsel kaygı taşımadan ve siyasî bir vazifesi olmadan, sadece öğrenmek amacıyla Mayıs 1655'te Roma'dan yola çıkan Thevenot, beş ay Malta'da bekledikten sonra İstanbul'a doğru, tek başına yola çıkmıştır.[145] 2 Aralık 1655'te İstanbul'a ulaşmış ve 30 Ağustos 1656 tarihine kadar, dokuz ay, bu şehirde kalmıştır. Bursa, İzmir ve bazı Ege adalarını gezdikten sonra gemiyle İskenderiye'ye giden seyyah, Mısır'da bir yıl kaldıktan sonra Kudüs'e gitmiştir. [146] Tekrar Kahire, İskenderiye ve Tunus üzerinden İtalya'ya, Livorno'ya ulaşmıştır. 1659'da ulaştığı ülkesinde geçirdiği dört yıl boyunca seyyahlara yardımcı olacak notlarını düzenlemekle meşgul olmuştur. Kasım 1663'te tekrar çıktığı doğu yolculuğunda Şam, Halep, Musul ve Bağdat'ı gezdikten sonra 1664 Ağustos'unda İran'a

---

lunmuştur (G. Sundeen, "Thevenot the Tourist: A Frenchman in the Ottoman Empire", Haz. G. J. Ames ve R. S. Love, *Distant Lands and Diverse Cultures: The French Experience in Asia, 1600-1700*, Connecticut 2003, s. 15.

[142] Sundeen, *a.g.e.*, s. 2.

[143] Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 32-34.

[144] Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 29-30.

[145] Bkz. http://www.1911encyclopedia.org/Jean_De_thevenot (Erişim: 13.11.2009).

[146] Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 18.

ulaşmıştır. Basra'dan deniz yoluyla 1665'te ayrılarak Hindistan'a doğru yola çıkmıştır.[147] 13 ay Hindistan'da kaldıktan sonra tekrar İran'a dönmüş, 1667 yazını İsfahan'da geçirip bilahare Tebriz'e giderken yolda, 28 Kasım 1667'de, henüz 34 yaşında iken ölmüştür.

Yerasimos'a göre Thevenot'un diğer seyyahlara göre daha çok öne çıkarak Doğu'yu konu alan tüm eserlerde kullanılması onun "ortalama seyyah" olmasıyla ilgilidir.[148] Thevenot diğer seyyahlardan farklıdır, çünkü ne Tavernier gibi tüccar ne de Galland gibi "eski yazma yağmacısı"dır. Fen bilimlerinde, özellikle botanikte başarılıdır ve Hindistan'da iken bu alanda geniş bir koleksiyon oluşturmuştur.[149] Ayrıca astronomi, matematik, coğrafya ve felsefede de maharetlidir.[150] Onun en önemli vasfı daha önce anlatılmış şeyleri basitçe, doğrudan anlatmasıdır.[151] Türkçe, Arapça ve Farsça bilmesinin yanısıra zeki ve meraklı bir gözlemcidir de. Bildiği diller sayesinde gittiği bölge halkını daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Yeni tanıdığı bu halklara karşı, Billacois'e göre, hiçbir dini önyargısı yoktur, çünkü Katolik olmasına rağmen dindar bir kişi değildir.[152] Sundeen de onun Osmanlı toplumuna karşı

---

147 Sundeen'in ifade ettiğine göre Hindistan'da kendisi gibi seyyah olan iki ünlü Fransız'la karşılaşmıştır. Bunlar Francois Bernier ve Jean-Baptiste Tavernier'dır. (Sundeen, *a.g.e.*, s. 3.)

148 Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 11. Thevenot'un özellikleri dikkate alındığında ona "ortalama seyyah" demektense "örnek seyyah" denilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Yerasimos'un onun hakkındaki bu nitelemesinin yanlış tercüme edilmiş olma ihtimali de mevcuttur. Hentch de Thevenot'da "örnek bir seyyah tipi" bulduğunu ifade etmiştir. (Hentch, *a.g.e.*, s. 118.)

149 " Seyahatinden dönerken beş ciltlik bir kurutulmuş ot derlemesi getirmiştir" (Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 11).

150 Sundeen, *a.g.e.*, s. 6.

151 Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 11-12.

152 Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 32. Nuray Yıldız'a göre de dini konular hariç son derece tarafsızdır. (Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 18)

takındığı tarafsız tavrın, çağdaşı olan seyyahlardan ne Tavernier'da ne de Grelot'ta bulunduğunu ifade eder.[153]

Thevenot'un 1659-1663 yılları arasında, ilk doğu seyahatinden sonra, seyahati sırasında tuttuğu notları düzenleyerek hazırladığı eseri *Voyages de M. De Thevenot en Europe, Asie et Afrique*'dır. Bu seyahatname üç bölümden meydana gelmektedir. Türkiye sınırlarını içine alan birinci kısım "Voyage du Levant"; Mısır, Irak ve İran'ı içine alan ikinci kısım "Suite du Voyage de Levant" ve Hindistan'ı içine alan üçüncü kısım "Les Voyages des İndes Orientales" adını taşımaktadır.[154] Thevenot'un doğuya olan ilk seyahatinin notları Paris'te 1665'te basılmıştır.[155] Seyahatnamenin bu birinci cildinin ikinci baskısı aynı yıl Rouen'da yapılmıştır. İkinci seyahate dair notları iki cilt halinde çıkmıştır: 1674'te İran seyahatinin anlatıldığı kısım ve 1684'te Hindistan seyahatinin notları yayımlanmıştır. Bu ciltlerin tamamı 1689'da Paris'te ve 1705, 1723, 1725'de Amsterdam'da Almanca olarak tekrar yayımlanmıştır.[156] Seyahatnamenin İngilizce tercümesi A. Lovell tarafından yapılmış ve *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant* adıyla 1687'de yayımlanmıştır.[157] Ayrıca seyahatnamesinin bir

---

[153] Sundeen, *a.g.e.*, s. 15.

[154] Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 18.

[155] 1980'de Stephane Yerasimos'un giriş ve notlarıyla yayımlanan Fransızca baskı, 1665'te ki bu baskının büyük bölümünü kapsamaktadır. Jean Thevenot, *Voyage Du Levant*, Paris: Francois Maspero, 1980. Ayrıca Thevenot 1663'te ikinci kez doğuya doğru seyahate çıkıp dönemeden vefat ettiğine göre kitabının basılmış halini hiç görememiştir. Ayrıca bu ciltte bölüm başlıkları olarak Halep, Şam ve Beyrut görünüyorsa da bu şehirler sadece kulaktan dolma bilgilerle kısaca betimlenmişlerdir. Thevenot, Şam ve Halep'i ancak ikinci doğu seyahatinde gezmiştir (Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 26-30).

[156] Sundeen, *a.g.e.*, s. 3.

[157] Bkz. http://www.1911encyclopedia.org/Jean_De_thevenot (Erişim: 13.11.2009).

özeti 1767'de yayımlanan *A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels* içinde bulunabilir.[158]

Thevenot'un dört-beş ciltlik seyahatnamesinin tam Türkçe tercümesi yoktur. Eserin bazı seçilmiş bölümleri, önce Reşat Ekrem Koçu tarafından 1939'da, daha sonra 1978'de Nuray Yıldız'ın yaptığı tercüme ile yayımlanmıştır.[159] Seyahatnamenin yine tam olmayan, fakat ilmî bir tercümesi Kitap Yayınevi'den 2009'da çıkmıştır.[160] Bu tercümede araştırma konumuz ile ilgili kısım dâhil edilmediğinden, biz eserin 1687 Londra baskısının 1995'teki tıpkıbasımını kullanacağız.[161] *Thevenot Seyahatnamesi*'nin konumuz ile ilgili anlatısı, yani İstanbul ile ilgili olan kısmı üç bölüme ayrılır: Birincisinde kent betimlenir, ikincisinde Türklerin örf ve âdetleri ve üçüncüsünde ise tarihi ve idari bilgiler nakledilir.[162] Seyyah

---

158 *A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels* Erişim:10.02.2011, http://books.google.com

159 Jean de Thevenot, *1655-1656'da İstanbul ve Türkiye*, Çev. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul 1939. Koçu, bu tercümeyi eserin 1689 Paris baskısını esas alarak yapmıştır. İçinde İstanbul'a ait, muhtelif ressamlar tarafından yapılmış 14 gravür bulunan bu kitap 56 sayfadan ibarettir. Çanakkale Boğazı ve Gelibolu, Saray, Saraylar, Hanlar, Evler ve Yangınlar, Galata, Üsküdar, ve Kız Kulesi, Ramazan ve Bayram, Hamamlar ve Kahvehaneler, İstanbul'da Bir Hint Elçisi gibi 12 farklı bölüm başlığı altında yayımlanmıştır. Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978. Yıldız'ın çevirisi Türkiye'yi içine alan, seyahatnamenin birinci kısmıdır. Tercümede, Francois Billacois tarafından sadeleştirilerek *L'Empire du Grand Turc* adıyla 1965 yılında Paris'te yayımlanan metin esas alınmıştır.

160 Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnames*, Haz. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktay, İstanbul 2009.

161 Fuat Sezgin (Haz), "The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant", *The Islamic World in Foreign Travel Accounts 45*, (Londra 1687 baskısından ayrıbasım), Frankfurt amı Main 1995.

162 Yerasimos'a göre (Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 14), bu anlatım sırasında olağanüstü bir şey yoktur. Çünkü hemen her seyyah aynı şemayı kullanmıştır. Sundeen de şehre ait tanıtımının modern gezi rehberleri gibi okunabileceğini ifade eder. (Sundeen, *a.g.e.*, s. 7.)

İstanbul'da bulunduğu süre boyunca, sağlam bilgilere sahip olabilmek için araştırmalar yapmış ve yetkili kişilerle görüşmüştür.[163] Bu kişiler halkın içinden bir kahveci olabildiği gibi, bir yeniçeri, bir alim ya da İstanbul'daki Avrupalılar arasından bir soylu da olabilmiştir. Thevenot şehri anlatırken halkın belirgin alışkanlıklarından da bahseder. Bunlar arasında özellikle kahve ve kullanımına dair yazdıkları onun "kahveyi Avrupa'ya tanıtan kişi" olarak bilinmesine neden olacaktır.[164]

Thevenot seyahatnamesinin araştırmamız için haiz olduğu kıymet aslında onun diğer seyahatnameler içindeki kıymetinden pek farklı değildir. Çünkü kullandığı üslup sade ve açıktır, gereksiz hiçbir ayrıntıya rastlanmaz.[165] Özellikle, Türk âdet ve örflerine ayrılmış bölümler, alışılmış seyahatname üslubundan farklıdır, çünkü amaç gözlem yoluyla yabancı olanı tanımaktır. İşte bu yüzden dikkate değerdir. Ayrıca kullandığı anlatım biçimi hem çekici hem de gözlemleri genellikle eksiksiz olduğu için gerçeğe uygun bir metin ortaya çıkarmaktadır.[166] Bunun yanında dönemin Avrupa'sında Yahudilere karşı beslenen önyargı göz önüne alındığında Thevenot'un sergilediği açık müsamaha dikkate değerdir.[167] Pignot'a göre seyyah Müslümanların dindarlıklarını takdir etmesine rağmen Rumlar söz konusu olunca sıkı bir eleştirmendir.[168]

Paul Ricaut: The Present State of the Greek and Armenian Churches

Antwerpli Protestan zengin bir tüccar olan Peter Ricaut'nun onuncu oğlu olarak dünyaya gelen Ricaut, tahsilini Cambridge'de

---

[163] Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 79.

[164] Sundeen, *a.g.e.*, s. 6.

[165] Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 30.

[166] Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, s. 15.

[167] Sundeen, *a.g.e.*, s. 13.

[168] Pignot, *a.g.e.*, s. 87.

yapmıştır. Eğitiminden sonra Avrupa, Asya ve Afrika'da on yıl seyahat etmiş ve diplomat olmaya karar vermiştir.[169] 1661'de, İngiltere kralı II. Charles'ın elçisi olarak İstanbul'a gönderilen Lord Winchelsea ile birlikte şehre gelmiştir. 1670 yılına kadar kaldığı İstanbul'da Osmanlıların din ve geleneklerini yakından tanıma imkanını bulmuş ve 1667'de yayımlanan [170] *The Present State of the Ottoman Empire* adlı kitabını hazırlamıştır.[171] Eserini ilmi bir Osmanlı tarihi yazmak maksadıyla değil, kralına Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumunu, idari, dini ve kültürel yapısını tanıtmak gibi tamamen pratik bir maksatla kaleme almıştır.[172] Üç bölümden oluşan bu kitabında seyyah, Osmanlı hükümetini ve toplum yapısını analiz etmiştir. Eserinin orijinalliği konusunda iddialı olan Ricaut kaynaklarını sıralamış, özellikle Polonya kökenli olup sarayda 19 yıl geçirmiş olan Ali Bey'in (Albert Bobovski)[173] anlattıklarından faydalandığını yazmıştır.[174] Ocak Ricaut'nun yazdıklarının çoğunun Osmanlı kaynaklarında olmadığını işaret ederek eserin değerini vurgulamış ve "XVII. yüzyıl ortaları Osmanlı din ve düşünce tarihi için ihmal edilmeyecek bir kaynak" olduğunu ifade etmiştir.[175] Diğer taraftan, Hentch bu eserden "Türkiye hakkında en çok yararlanılan ve

---

[169] Anderson, seyyahın ilk tecrübelerini ayrıntısı ile anlatır. Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1668*, Oxford 1989, s. 19-40.

[170] Schefer bu kitabın 1669'da neşredildiğini yazar. (Galland, *a.g.e.*, s. 73.)

[171] Pignot, *a.g.e.*, s. 161.

[172] Ahmet Yaşar Ocak, "Paul Ricaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. XXVII, (1989), s. 233.

[173] *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayı'nda Yaşam* adı ile Kitap Yayınevi tarafından basılan "bir içoğlanının anıları" ayrıca kullandığımız kaynaklar arasındadır.

[174] Anderson, *a.g.e.*, s. 41.

[175] Ocak, Paul Ricaut..., s. 242.

yaklaşımı bir hayli olumsuz" diye bahsederken[176] Ze'evi "genellikle lehte bir anlatım" ifadelerini kullanmıştır.[177]

Ricaut, Lord Winchelsea'nın tavsiyesi ile İzmir'e konsolos olarak tayin edilmiş ve orada 1678'e kadar kalmıştır. İngiltere'ye dönüşünde Lord Clarendon kendisini Leinster ve Connaught eyaletlerinin kâtibi tayin etmiştir. Kral II. Charles tarafından İrlanda müşaviri ve amirallik hakimi olarak atanmıştır. 1700'de Londra'ya dönen Ricaut aynı yılın Aralık ayında vefat etmiştir.[178]

Pignot'a göre seyyahın 1679'da yayımladığı ve araştırmamızda sıklıkla başvurduğumuz eseri olan *The Present State Of The Greek And Armenian Churches*'ın amacı İngiliz okuyucuya Rum kilisesini, ayinlerini ve inançlarını tanıtmaktır. Çünkü Ricaut, Hıristiyanlar arasında tekrar birleşme olmasını istemektedir.[179] Ricaut, bu eserinde kralın isteği üzerine sadece teorik dini tartışmalara değil, Rum Kilisesinin inançlarına da yer vermiştir. Bu kitabı yazabilmek için Ortodoks kilisesinin ileri gelenlerinin yazılarını toplamış, İstanbul patriği ile görüşmüş ve Athos Dağı'ndaki keşişlerle konuşmuştur. Araştırmamızda kullandığımız bu kitabın yeni baskısı olmadığından temininde yaşadığımız güçlüğü Türk Tarih Kurumu'nun yardımları ile aştık.[180]

---

[176] Hentch, *a.g.e.*, s.127.

[177] Droe Ze'evi, *Müsliiman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk 1500-1700*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2008, s. 178.

[178] Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, C. I, Haz. Charles Schefer, Çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1998, s. 73.

[179] Pignot, *a.g.e.*, s. 162.

[180] Bu eser, Türkiye'de sadece Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttu. Fakat eserin fotokopisine ya da fotoğrafının çekilmesine izin verilmediğinden kullanmamız mümkün olamadı. Bu durumda eserin Boğaziçi Kütüphanesi'nde "neden" bulunduğunu anlayamadık. Eserin temini konusunda hocam Prof. Dr. Mehmet Öz'ün yönlendirmesi ile TTK'ya yaptığımız başvuru sonucunda eser, yurtdışından TTK Kütüphanesi'ne satın alındı. Hocama ve TTK'nın tüm çalışanlarına burada teşekkürü bir borç biliyorum.

Schefer'in verdiği bilgiye göre Ricaut, 1680 yılında *L'Histoire des trois derniers Empereurs Turcs* (Son Üç Türk İmparatorunun Tarihi) isimli eserini yayımlamıştır.[181]

Ricaut, *The Present State Of The Greek And Armenian Churches* adlı eserini krala ithaf etmiştir. 17 sayfalık bir önsözden sonra, önce Rum Kilisesini (1-380) sonra da Ermeni kilisesini (385-452) anlatmıştır. Rum kilisesini anlattığı ilk bölümü 20 alt bölüme ayırmıştır. Bunların içinde perhiz, yortu, vaftiz, kutsanmış ekmek, ölülere yapılan işlemler ve evlenmeye ayrılmış bölümler dikkate değerdir. Ayrıca Rumların takvimini, ayinlerde kullanılan nesneleri, ayin yerlerini ve ayinde okunan dua metinlerini anlatmıştır. Ermeni kilisesini anlattığı ikinci bölüm, 12 alt bölüme ayrılmıştır. Ermenilerin yortu, perhiz ve evlenmelerinin anlatıldığı bölümlerin yanında aforoza da bir bölüm ayrılmıştır. Ricaut'nun kitabı, Ortodoks yetkililer tarafından okunup onaylanmıştır.

Anlatımları, kendi kültürel ve dini üstünlüklerinden emin, aynı dönemdeki Fransız seyyahlardan farklı olan Ricaut, aydın bir seyyahtır. Ayrıca onun yazdıkları sosyolojik açıdan değer taşır. Örneğin evlilik törenini anlattığı bölüm sayesinde o dönemdeki Rum kadın ve genç kızları hakkında fikir sahibi olabiliyoruz.[182] Bunun yanında Ricaut'nun yazdıkları Rumları imparatorluklarının devamı yerine dinlerinin devamını tercih etmiş insanlar olarak tanıtmıştır.

Antoine Galland: İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar

Asıl ününü *Binbir Gece Masalları*'nı Avrupa'ya tanıtmasıyla kazanan Antoine Galland, 6 Nisan 1646'da Kuzey Fransa'da, Rollot kasabasında doğmuştur.[183] Fakir bir ailenin yedinci çocuğu

[181] Galland, "gös. yer."

[182] Pignot, *a.g.e.*, s. 163.

[183] Turgut Akpınar, "Galland Antoine", TDV*İA*, C. XIII, s. 337.

olan Galland, dört yaşında babasını kaybetmiştir. Annesinin bulduğu hamilerin tahsil masraflarını karşılamaları sayesinde, Noyon Koleji'nde 13-14 yaşına kadar eğitim görmüştür. Bu eğitim ona biraz Latince, Yunanca ve İbranice öğretmiştir. Hamilerinin ölümü ile okuldan ayrılmak zorunda kalan Galland, bir yıl aradan sonra, imkânsızlıklar içinde gittiği Paris'te, Plessis Kolejinden sonra Sorbonne Üniversitesinde eğitimine devam etmiştir. Sorbonne Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Doğu yazmaları katalogunu hazırlarken ve Kraliyet Koleji'nden aldığı dersler neticesinde, İbranicesini ve bildiği diğer doğu dillerini geliştirmiştir. Mazarin Koleji'nde Latince hocalığına atandığı sırada İstanbul büyükelçiliğine tayin edilen M. De Nointel tarafından özel kâtipliğe seçilmiştir.

Görevi kapitülasyonların yenilenmesini sağlamak olan elçi, 22 Kasım 1670 yılında İstanbul'a ulaşmıştır. Galland'ın vazifesi ise Rumların itikatlarıyla ilgili olarak o tarihlerde tartışmalara sebep olan hususlar hakkında Rum kiliselerinden malumat toplamaktı. Görevi gereği, azledilmiş patrik ve metropolitlerle yaptığı görüşmeler sayesinde halk Rumcasını da öğrenmiştir. Görevlerini tamamlayan elçi ve Galland, Yakındoğu seyahatine çıkarak Doğu Akdeniz'in liman şehirlerini ve Kudüs'ü görmüştür. Buralardaki kitabelerin resimlerini çizen Galland, bu kitabelerin bir kısmını da beraberinde götürmüştür. Gezinin sonunda elçi ile İstanbul'a dönmeyen seyyah, 1675 yılında Paris'e gitmiştir.[184] Pek çok tarihi eser topladığı bu seyahatin notlarını kitap haline getirmiştir.

1677 yılında üç koleksiyon meraklısı için yeniden Türkiye'ye gelerek bir yıl kalmış ve tarihi eser toplamıştır.[185] Bu seyahatte

[184] Galland, *a.g.e.*, s. 13-15.

[185] Akpınar, a.g.m., s. 337. Galland'ın bu ikinci seyahatinin tarihi kesin değildir. Çünkü Charles Schefer'ın yayınladığı A. Galland'ın *İstanbul'a Ait Günlük Anılar*'ının giriş kısmında M. Galland'ın Senası başlığı ile onun hayatını anlatan M. De Boze tam bir tarih vermezken, Akpınar 1677, Üçel-Aybet ise 1676 tarihlerini verir.

topladığı kabartmalar kralın koleksiyonuna alınmıştır. 1679'da üçüncü defa çıktığı Yakındoğu seyahatinde masrafları Doğu Hindistan Şirketi tarafından karşılanıyordu. Dokuz yıl süren bu gezi boyunca masraflarını karşılayanlar değişmişse de Galland, ancak 1688'de, İzmir depremini yaşadıktan sonra, ülkesine dönmüştür. Paris'e ulaştıktan sonra birkaç yıl Kral Kütüphanesi muhafızının hizmetinde çalışmış, daha sonra Barthelemy d'Herbelot'un yanında, *Bibliotheque orientale* adlı eserin basımına yardımcı olmuştur.[186] Herbelot'un ölümünden sonra Yüksek Şura birinci reisi M. Bignon'un himayesinde vazifelendirilmiş ve bu kişinin bir yıl sonra vefatıyla Galland'a bıraktığı gelir, onun ömrünün sonuna kadar geçim sıkıntısı çekmeksizin ilmi çalışmalarla meşgul olabilmesine imkan sağlamıştır. 1709'da College de France'a Arapça hocası tayin edilen Galland, 18 Şubat 1715'de, 69 yaşında, Paris'te ölmüştür.[187]

Binbir Gece Masalları olarak bilinen, *Les mille et une nuits, Contes arabes traduits en francais* adlı eserinin bir kısmı 1704'te yayınlanmıştır.[188] Galland'ın yayımladığı eserler arasında 1676'da, Sultan Mustafa'nın cülusunu anlatan, Türkçe'den çevirdiği bir eser de vardır. Galland ayrıca tarih ve dilbilgisi açıklamaları olan bir Kur'an tercümesi hazırlamış fakat bu eseri basıl-

---

[186] Herbelot'un 1695'te ölümü üzerine Galland, kitabın tamamlanmasını sağlayarak girişini yazmıştır (Galland, *a.g.e.*, s. 15). Fransız oryantalistlerin ilki olan Herbelot, kendisini Doğu dillerine adamıştır ve tüm hayatı boyunca hazırladığı bu eserin tam ismi şöyledir: *Bibliotheque orientale, ou dictionnaire universel contenant tout ce qui regarde la connoissance des peuples de l'Orient*.

[187] Galland, *a.g.e.*, s. 18.

[188] Çeşitli Avrupa dillerine çevrilerek defalarca basılan bu kitap Akpınar'a göre Doğu'nun zenginlikleri ve sevimli yönleriyle Batı'ya açılmasını sağlamıştır. Akpınar, a.g.m., s. 338. Galland'ın *Binbir Gece Masalları* hakkında Hentch'in dikkate şayan bir değerlendirmesi için bkz. Hentch, *a.g.e.*, s. 136-137.

mamıştır. Basılmayan diğer eserleri arasında İstanbul şehrinin tanımı, seyahatlerinin ayrıntılı hikayesi, Türk-Arap ve Fars yazarlarının izahlı bir listesi, Osmanlı Devleti'nin genel tarihi, ayrıca Naima'nın *Tarih*'inin Fransızca tercümesi, bir meskukat sözlüğü ile tarihi madalyalara dair bir çok araştırması vardır. Galland'ın eserleri arasında seyyah Jacop Spon'un *Le Voyage de Grec* adlı seyahatnamesinin tenkidine dair üç mektubu da vardır.[189]

Mütevazı hayat şartları içinde kendini ilmi araştırmalara adamış Galland'ın bu kadar çok eser ortaya çıkarmasında şüphesiz aralıksız çalışması en önemli etken olmuştur. Ayrıca mizaç olarak da bütün hayatı boyunca çocuklara dilbilgisi öğretecek kadar sabırlıdır.[190] Yakındoğu ve Osmanlı ülkesine yaptığı seyahatler sırasında topladığı tarihi eser, sikke, madalya ve satın aldığı yazma kitapları Fransa'ya götürmüştür.[191]

Galland sadece Avrupa'da değil, ülkemizde de *Binbir Gece Masalları* denilince akla gelen ilk isimdir. Çünkü son yıllarda farklı yayınevlerince basılan masalların üstünde onun ismi görülecektir.[192] Aynı zamanda onun ismiyle İzmir'de bir araştırma merkezi kurulmuştur.[193] Galland ismi hem yerli hem ya-

---

189 Galland, *a.g.e.*, s. 20; Akpınar, "gös. yer."

190 Galland, *a.g.e.*, s. 17.

191 Bunlar arasında, bugün Bibliotheque Nationale'de bulunan, minyatürlerle süslü ve Uygur alfabesiyle yazılmış bir *miraçname* de bulunmaktadır. (Galland, *a.g.e.*, s. 11; Akpınar, "gös. yer.").

192 Antoine Galland'ın *Binbir Gece Masalları* başlığı tanınan eserinin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yapı Kredi Yayınları, Dost Kitapevi Yayınları ve Engin Yayıncılık'tan farklı tarihlerde yapılmış baskıları buna örnek gösterilebilir.

193 İzmir Fransız Kültür Merkezi bünyesinde, 2006 yılında, Antoine Galland Araştırma Merkezi kurulmuştur. İstanbul gibi İzmir'de de uzun yıllar yaşamış olan seyyahın adının bu tür bir merkeze verilmesi, onun şehir ve kültür tarihi açısından önemini ve unutulmadığını ispat için önemli bir delildir.

bancı araştırmacıların iştirak ettikleri farklı tarihlerdeki bilimsel toplantılarda konu edinilmiştir.[194] Hakkında monografi bulunmayan Galland, diğer seyyahlarla kıyaslandığında, Türk tarihçileri ve okuyucularının daha çok ilgisini çekmiştir.[195] Zira *Binbir Gece Masalları*'ndan başka, Frederic Bauden'ın yazıp Türkçeye Erol Üyepazarcı'nın, *İzmir Gezisi: Antoine Galland'ın Bir El Yazması 1678* adıyla tercüme ettiği, bir eser de Türk okuyucuların beğenisine sunulmuştur.[196]

Galland'ın Türkler hakkındaki eserlerinin en meşhuru, Charles Schefer'in ilmi açıklamalarla birlikte yayımladığı seyahat notlarından oluşmaktadır. Schefer'ın Bibliotheque Nationale'da bulduğu yazma, açıklamalar ve eklerle 1881 yılında yayımlanmıştır. Eser, Nahid Sırrı Örik tarafından, 1881 Paris Ernest Leroux Kitapevi'nin baskısı esas alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercüme 1949'da Türk Tarih Kurumu tarafından *Antoine Galland, İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar, (1672-1673)* adıyla yayımlanmıştır. Eserin aynı kurum tarafından 1987 ve 1998 baskıları da mevcuttur. Bu araştırmada eserin son baskısı kullanılacaktır.

---

[194] 7-12 Nisan 2001 tarihinde, "Fransız Seyahatnameleri ve Tarihin Aynasında İzmir" konulu konferans, İzmir'de Sorbonne ve Ege Üniversitesi'nin İzmir Fransız Kültür Merkezi'nin desteğiyle ortaklaşa düzenlenmiştir. Yine aynı şehirde 20-21 Mayıs 2008 tarihlerinde "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Tercümanlar: Antoine Galland ve Ali Ufki Bey" konulu bilimsel toplantıya katılan akademisyenlerden Frederic Hitzel, "Antoine Galland ve Ali Ufki Bey Zamanında Doğu Dilleri Öğrenimi"; Arzu Etensel İldem, "Antoine Galland'ın İlk Doğu Kütüphanesi"; Francis Richard, "Antoine Galland ve Kendisinin Yorulmak Bilmeyen Doğu Yazmaları Arayışı" konulu bildirileri dikkate değerdir. Bkz. http://ceviribilim.com. Erişim: 04.12.2009.

[195] Müjgan Cunbur, "Batıya Kaçırılan Kitaplarımız", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. VIII, (1959), s. 3-16; Arıkan, "Antoine Galland ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Kitapçılık", Haz. Z. A. Kızılyaprak, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul 2000.

[196] Bkz. Frederic Bauden, *İzmir Gezisi: Antoine Galland'ın Bir Elyazması 1678*, Çev. Erol Üyepazarcı, İzmir 2004.

Schefer'a göre kaynak olarak özel bir değer taşıyan eserde, 1672-1673 yıllarında sefarette geçirilen hayat, orada elde edilen haber ve havadisler nakledilmektedir. Ayrıca seyyah bize tetkiklerinden, bibliyografik araştırmalarından ve M. De Nointel için satın aldığı şeylerden bahsetmektedir. Fransız şarkiyatçının, İstanbul'a dair hatıralarının çalışmamız için önemi ise doğu dillerini biliyor olmasından kaynaklanır. Bu meziyeti sayesinde İstanbul'daki gayrimüslimlerle kolayca iletişim kurabilmiş, yaptığı görüşme ve konuşmalar o dönem insanının, özellikle gayrimüslim din adamlarının, içinde bulunduğu durumu gözlemlemesine ve anlatmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Jean Chardin, Joseph Grelot ve L'abbe Pecoil 1672 yılında İstanbul'da idiler. Anılarında bazen onlardan bahseden Galland'ın verdiği bilgileri diğer seyyahların notlarıyla bütünleme ya da doğrulama imkânımız olacağı kanaatindeyiz.

Seyyah Tipolojisi

İstanbul'un gayrimüslim halkına dair kayda değer malumat veren seyyahlar, bir seyyah tipolojisi altında değerlendirilebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu seyyahların ortak özellikleri böyle bir çaba için yeterli veri sağlayacaktır. Bu özellikler, onların İstanbul'da bulunma amaçları olabileceği gibi, gayrimüslim Osmanlı tebaasına bakış açıları da olabilir. Avrupalı seyyahlar söz konusu olduğunda, hemen hepsinin Hıristiyan olmalarına rağmen, bir kısmı Ortodoks Rumları acımasızca eleştirip aşağılarken, diğerleri ise onlarla ortak noktalarını görmeye çalışmış, birleşme yollarını aramışlardır. Özellikle birinci gruptakiler, kendileri ile aralarındaki dinî ve kültürel farkları vurgularken, ikinci gruptakilerin uzun uzun benzerlikleri anlatmaları oldukça anlamlıdır.

İlk olarak, seyyahların İstanbul'a gelme amaçları üzerinde duralım. XVI. ve XVII. yüzyılın koşulları göz önüne alındığında, seyahat etmenin güçlüğü ilk akla gelen husustur. Bu güçlüğe rağmen,

Avrupa coğrafyasının çeşitli noktalarından çıkıp, bazen kara bazen de deniz yoluyla İstanbul'a ulaşmak hiç kimsenin tek başına yapamayacağı kadar zahmetli, masraflı ve tehlikeli bir iştir. Bunun için seyyahlar bazen resmî görevli bir gruba iştirak ederlerdi. Bazen de işi mesleğinden dolayı seyahat etmek olan başkalarına, meselâ tüccarlara eşlik ederlerdi. Hem seyahatin güçlüğü hem de uzun süreli olması, ödenmesi gereken vergilerle birleşince, seyahat etmek herkesin teşebbüs edemeyeceği kadar zor ve masraflı bir iş olarak karşımıza çıkar. Bu sebepten, yalnız seyahate çıkanlar ya Dernschwam ve Sandy gibi aileden zengin kişiler olmuşlardır; ya da görevli olarak gönderildiklerinden seyahat masraflarını karşılayan bir kurum veya şirkete bağlı olarak bu işi başarmışlardır. Örneğin, Gerlach ve halefi Schweigger elçilik heyeti içinde görevli olduklarından, masrafları devlet tarafından karşılanmıştı. Ayrıca Sanderson gibi Levant Company adına ticaret maksadıyla seyahat edenlerin giderleri şirketleri tarafından karşılanmıştı. Geçimini ticaret yoluyla sağlayan Tavernier veya hac ibadetini yerine getirmek üzere Kutsal Topraklar'a yolculuk yapan Simeon ise bu anlamda istisnadırlar.

Bu kadar masraflı ve zahmetli olan seyahat işine yüklenen anlam ve beklentiler de o denli yüksek olmuştur. Örneğin, bu işi ciddiye alanlar, ister kendi adına, isterse devlet ya da şirket adına seyahat ediyor olsunlar, yolculuğa çıkmadan önce hazırlanmışlar, yolculuk sona erdikten sonra da kendilerinden beklenileni yerine getirerek anılarını ya da günlüklerini yayımlamışlardır. Meselâ, Thevenot kendisinden önce Doğu'ya seyahat edenlerin yazdıklarını okumuş, Galland doğu dilleri konusunda aldığı eğitimle yolculuğa hazırlanmıştır. Doğu'yu merak eden her Avrupalı seyahate çıkamazdı elbette. Bu sebepten, yani insanların Doğu hakkındaki merakını gidermek için seyyahlar, tecrübelerini, gözlemlerini yazmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bazen bunu isteyen o devletin en yetkili kişisi, örneğin İngiltere için Kral II. Charles olmuş

ve eserini yayımlayanlar, bunu krallarına ithaf etmişlerdir. Ricaut ve Smith bunlar arasında sayılabilir.

Seyyahlarımızdan Dernschwam, Simeon, Sandy, Thevenot ve Tavernier kendi hesaplarına seyahat etmişlerdir. Son iki seyyahın tüccar kimlikleri öne çıksa da Simeon hacca gitmek için, diğer ikisi de sadece gezip görme amacıyla seyahat etmişlerdir. Roe gibi devletini İstanbul'da en üst düzeyde temsil eden bir elçinin yanında Ricaut gibi daha alt düzey bir diplomat ve Galland gibi katipler, Gerlach ile Schweigger gibi elçilik heyetinde vaiz olanlar vardır. Seyyahların ülkelerinde aldıkları eğitim, onların yetenek ve ilgi alanlarının belirginleşmesinde etkili ise de İstanbul'daki görevleri çevrelerine bakışlarını etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle, görevleri sebebiyle sahip oldukları konum, onların gayrimüslimlere nereden baktığını anlamamıza yardımcı olacaktır denilebilir.

Aslında XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelmiş Avrupalı seyyahların asıl merak ettiği, doğal olarak, Türklerdir. Çünkü, dini ve milliyeti farklı olan bu insanlar, İstanbul'u almaları yetmezmiş gibi bir de Viyana'ya kadar dayanmışlardı. Bu sebepten gayrimüslimler hiçbir zaman onların ilgilerinin odağında olmamışlardır.[197] Fakat dillerine ve kültürlerine tamamen yabancısı oldukları bu toplumda, gayrimüslimler seyyahlara, bu seyahatleri esnasında, deyim yerindeyse, arkadaşlık, rehberlik ve danışmanlık yapmışlardır. Öyle ki çoğu durumda bilgi kaynağı, görüştükleri bu gayrimüslimler olmuştur. Bu arada, seyyahların sıradan gayrimüslim halkla görüşmeleri neredeyse imkansız olduğundan, onlar daha çok cemaatin önde gelen din adamları ile görüşmüşlerdir. Hatta Dernschwam bu konuda şunları kaydetmiştir:

---

[197] Gerlach, Schweigger ve Ricaut gibi seyyahhların bu noktada az rastlanır olduklarını hatırlamak gerekir. Gayrimüslim Osmanlı ahalisinin seyyahların ilgi odağında olmaması konusu üzerinde düşünmeye değerdir. Gayrimüslimlerin seyyahların gözündeki bu konumu seyyahların dindaşlarına karşı daha az önyargı beslemelerine neden olmuş olabilir.

> Halkın arasına girebilseydik, onlarla her şeyi rahatça konuşabilseydik veya onlar rahatlıkla bize gelip gitselerdi, pek çok şey görüp pek çok şey öğrenecektik. Bizim hareketlerimiz öylesine tahdit edildi ki, neredeyse kendi dilimizi unutacaktık. Pek çok kimse bize güvendiği için bizimle konuşmak isterlerdi. Bunlar muhtelif milletlere mensup kimselerdi. Fakat hiçbiri de alenen bizimle teması göze alamazdı. Bizimle konuşmak istememelerinin sebebi Türklere güvenmemekten kaynaklanıyordu.[198]

Seyyahları, hatıralarını ya da günlüklerini yazarken aktardıkları bilgilere göre de değerlendirmek mümkündür. Örneğin, Domenico gibi yıllarca Osmanlı Sarayı'nda hizmet etmiş biri, kendi tecrübelerini ve gözlemlerini yıllar sonra aktarmıştır. Oysa, Gerlach kendi gözlemlerinin yanı sıra uzun uzun verdiği bilgilerin kaynağı olarak Ortodoks Kilisesi mensuplarının isimlerini zikreder. Gerlach'ın bilgi kaynağı sık sık görüştüğü patrikhane vaizi Zigomala ve yine bir kilise görevlisi olan oğlu Theodosius'tur. Seyyah sık sık "Zigomala'nın, Theodosius'un anlattığına göre" gibi cümleler kurar. Üstelik Gerlach, dürüstlük olarak değerlendirilebilecek bu tür cümleleri sarf eden tek seyyah da değildir. Konu gayrimüslimler olmasa da Galland "şahsen camide geçen bütün bu ahvalin şahidi olmadım, fakat bunları hazır bulunan Kudüs tarikatı komiseri pederin ağzından dinledim" diyerek bilgi kaynağını belirtir.[199] Dankoff'un Evliya Çelebi için yazdığı "görsel kanıtların yanında sözlü ve yazılı bilgi ve belgelere de dayanır" ifadesi [200] kaynağımız olan pek çok seyahatname için de geçerlidir. Bunlardan Galland "Hüseyin Efendi isimli Türk tarihçisini ziyaret ettim"[201] diye

---

198 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 170.

199 Galland, *a.g.e.*, s. 96.

200 Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Leiden 2004, s. 192.

201 Babinger'e göre 1691 yılında vefat etmiş olan Hüseyin Hezarfen Avrupalı seyyahlarla görüşmüştür. Ona göre, Hüseyin Efendi'nin önemli dil bilgi-

yazar.[202] Ricaut da zaman zaman "bana verilen bilgiye göre" diye bir ifade kullanarak sadece gözlemlerine değil, kendisine anlatılanlara da itimat ederek kayda geçirdiğini ifade eder.[203]

Kullandıkları üslup bakımından, seyyahların birkaçının birbiriyle benzerlikler taşıdıklarını tespit ettik. Grelot ve Gerlach, Türk ve gayrimüslim unsurlara ait bazı özellikleri önce takdir eder, arkasından hemen olumsuz bir şekilde eleştirirler. Sanki övdükleri için pişman olmuşlar ya da övgü dolu sözler yazdıkları zaman okuyucuları tarafından eleştirileceklerini düşünmüşlerdir. Meselâ, Grelot Türk hamamlarının Müslim-gayrimüslim herkesi kabul ettiğini, çünkü bunların amacının kamu yararı, toplumun temizliği ve sağlığı için inşa edildiklerini yazar. Fakat devamında böyle hamamların, "Doğululuların hastalanmalarına yol açtığını ve seyrek giderlerse, daha az hastalanacaklarını düşünüyorum" diyerek okuyucunun kafasında olumsuz bir düşünce oluşturur.[204] Aynı yöntemle Gerlach da Türklerin yönetimi altında yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudilerin rahatından bahsettikten sonra, onlara uygulanan

lerine sahip olduğu, İbranice ve Grekçe bildiği anlaşılmaktadır. Babinger, *a.g.e.*, s. 251-252. Döneminin önemli kişilerinden olan Hüseyin Efendi Telhisü'l-beyan fi kavanin-i Ali Osman ve Tenkihu't-tevarihi'l-müluk adlı eserleri vücuda getirmiştir (Mücteba İlgürel, "Hüseyin Efendi, Hezarfen", TDV*İA*, C. 18, s. 544-545. Daha fazla bilgi için bkz. Babinger, a. g. e; İlgürel, "gös. yer."; Anhegger. www.iudergi.com/tr/index.php/turkiyat/article/viewArticle/854

[202] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 105. Seyyahların bilgi edinebilmek için belirli kişilerle görüşmeleri bize onlarla tanışık olduklarını ispat ederken Austin'in ifade ettiği gibi "Dominic'in İstanbul'daki Latin Kiliselerinden bahsetmemesi onun bu grupla temas halinde olmadığını gösterir." Austin, *a.g.e.*, s. 70.

[203] Örneğin Paul Ricaut, *An Account of the Present State of the Greek and Armenian Churches*, London 1979, s. 98.

[204] Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, Çev. Maide Selen, İstanbul 1998, s. 189.

adaletsizliğe vurgu yapar. Verdiği örnek şudur: "Bir Türk yalancı şahit, bir Hıristiyan hakkında şikayette bulunursa, Hıristiyan'ın haklı davası hiçbir değer taşımaz."[205] Schweigger'ın Türkçe tercümesini yayına hazırlayan Heidi Stein da onun dikkatini çeken bir konuda önce acımasızca eleştiride bulunduğunu sonra da takdir duygularını gizleyemediğini yazmıştır.[206]

Seyyahların gayrimüslimlere bakışını belirleyen en önemli etken, sahip oldukları kişisel ve dinsel ideolojilerin etkisinde kalmış olmalarıdır denilebilir. Örneğin, Protestan ve Katolikler arasındaki çekişmenin etkisi ile, eğer İstanbul'a gönderilen elçi Protestan ise heyetinde Protestan vaizler getiriyordu. Gerlach ve Schweigger bunlardandır. Ama elçi Katolik ise Galata'dan papaz getirtirlerdi.[207] Osmanlı Devleti nezdinde Katolik olanlara nazaran Protestan elçiler daha çok kabul görüyordu. Avrupalıların kendi çıkarlarına uygun anlaşmalar yapabilmek maksadıyla gönderdikleri Protestan elçiler ve maiyetinde bulunanlar, Ortodoksları rakip olarak değil, yandaş olarak gördüklerinden, veya görmek istediklerinden, Ortodoks Rumlarla ortak bir inanç noktasında birleşme olup olamayacağına dair araştırma yapıyorlardı. Gerlach, Schweigger, Roe, Ricaut, Smith ve hatta Sandy hep bu düşünce ile Ortodoksları değerlendirirler.[208] Bu amaç doğrultusunda Gerlach, Ausburg İnancası'nın yazılı olduğu belgeleri Ortodoks Patriği'ne teslim etmiş ve ısrarla bu konudaki fikir, görüşlerini belirtmesini istemiştir. Bulduğu her fırsatta, din adamlarıyla yaptığı tartışmalar, bize aslında "Avrupalı üstünlüğü" düşüncesine inandığını gösterir.

---

[205] Gerlach, *a.g.e.*, s. 684.

[206] Stein, a.g.m., s. 221-222.

[207] Schwob, a.g.m., s. 76.

[208] Bu noktada Müslümanların dindarlıklarını takdir eden Thevenot'un Rumlar söz konusu olduğunda acımasız bir eleştirmen olarak Ortodoksları yandaşı olarak görmediği açıktır.

Seyyahların sahip olduğu ideolojiler ile ilgili başka bir konu da onların Yahudilere karşı takındıkları tavırdır. Yahudi cemaati, XV. yüzyılın sonunda İspanya'dan ve XVI. yüzyılda da Avrupa'dan kovulduktan sonra, pek çok Avrupalının onlara düşman gözüyle baktıkları görülür. Literatüre "Anti- Semitizm"[209] olarak giren bu bakış açısını en belirgin şekilde yansıtan seyyah Dernschwam'dır.[210] Seyyah Yahudileri anlatırken şunları yazar:

> İspanya'dan gelmiş, ipten, kazıktan kurtulmuş, Yahudilikten Hıristiyanlığa geçmiş pek çok kişi İstanbul'a gelip tekrar Yahudiliğe döner. Hiç kimseden itibar görmezler. Fakirlik içinde yaşarlar ve avare avare dolaşırlar. Türkler arasında bunların Hıristiyan köleler kadar itibarı yoktur. Her türlü sahtekârlığa, dolandırıcılığa, serseriliğe başvurmaktan kendilerini alamazlar. Bunlarda ar namus yok. Bir memleketten öbür memlekete gittiklerinde üç defa din değiştirdikleri de olur. Aralarında zanaat öğrenenleri de var. İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde böylelerine rastlanır. Bunlar hayatlarını bu el zanaatlarıyla kazanırlar. Nitekim bir ciltçi var. Bu adam uzun yıllar Breslau'da kalmış, sonra iki oğlu ile buraya gelip yerleşmiş. Kızı da 1552'lerde arkadan gelip yerleşmiş.[211]

Yine Dernschwam, Yahudilerin yaşadıkları yerlerden ve âdetlerinden bahsederken:

> Çoğu harap, pis kokulu yerlerdir. Daracık sokaklarda üst üste yığılmışlardır. Bazıları denize kadar uzanır. Bu pis evlerde her yıl salgın hastalıklar zuhur eder... Bir çok batıl şeyleri ve âdetleri

---

[209] Antisemitizm: Yahudilere karşı düşmanca duygular besleyen ve Yahudilere karşı ayırt edici önlemler alınmasını isteyen görüş. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim:18.02.2011, http://tdksozluk.gov.tr

[210] Dirimtekin de Nicolas de Nicolay'ın Yahudiler "aleyhine bir çok fena şeyler" yazdığını ifade etmiştir. Feridun Dirimtekin, *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Asırda İstanbul*, İstanbul 1964, s. 62.

[211] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 153.

> öğrenirler ve perhiz ve bayramlarda tavukların nasıl öldürüleceğini keskin bıçakla derin yara açmadan ve hayvana azap vermeden kesilmesi gerektiğini anlatır dururlar... Bunlara Türkiye de fazla itibar edilmez. Toprakları, arazileri yoktur.[212]

şeklinde küçümseyici bir yaklaşım sergiler. İstanbul'da oturan Yahudileri anlatırken, bazen dünyanın bütün Yahudilerini anlatıyormuş izlenimi uyandıran genellemelerde bulunur. Örneğin, "Yahudiler pek çok kocakarı masallarına, batıl, akıl almaz garip çocuksu şeylere saplantı halinde inanırlar" şeklinde bir ifade kullanır.[213] Halbuki İngiliz seyyahlar özellikle İstanbul'daki Yahudilerle ilgilenmişlerdir.[214]

Diğer taraftan Yahudileri anlatırken onların Türklerle, bazen de Türkleri anlatırken Hıristiyanlarla kıyaslanması dikkat çeken noktalardandır: "Yahudilerin Kralı Süleyman da kadınlara karşı şimdi Türklerin yaptığı gibi davranmıştır. İşte bu rezaletler, onun kör olası hatırasının devamıdır." [215] Görülmektedir ki önyargılı değerlendirmeleri, onu sevmediği iki grup arasında benzerlik kurmaya, ikisinin de aynı seviyede "kötü" olduğunu göstermeye sevk eder. Hatta, Dernschwam, bu yaklaşımında öyle ileri gider ve öyle bir genelleme yapar ki Avrupa'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınan Yahudilerin, aslında gerçekten dinî zulme uğrayan Yahudiler olmadıklarını, memleketlerinde işledikleri suçlardan ötürü kaçmak zorunda kalmış Hıristiyanlar olduklarını iddia eder:

> Biz henüz buraya gelmeden Rumca ve Arapça bilen bir Alman İstanbul'da ölmüş. Bu zat Yahudilerin arasına düşmüş ve onların

---

[212] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 147-149.

[213] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 150.

[214] Eva Johanna Holmberg, "Esters in the Seraglio: Jewish Woman in Modern English Travel Narratives on Turkey", Haz. Anu Korhonen ve Kate Lowe, *The Trouble with Ribs: Women, Men and Gender in Early Modern Eurobe,* [Elektronik Sürüm], Helsinki 2007, s. 40.

[215] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 190.

dinini kabul etmiş. Sonradan İbranice de öğrenmiş. Herhalde Almanya'da iken bir suç işlemiş ve firar etmiş olmalı. Vaktiyle Wittenberg'de tahsil görmüş... İstanbul'da başka birini daha tanıyorum. Sık sık bana gelir, adı Samuel'dir. Craka'da bir tüccarın yanında çalışmış. Aslında Hıristiyan iken Yahudi olan bu herif de herhalde vaktiyle bir serserilik yapmış.[216]

Anti-Semitik duygular taşıyan sadece Dernschwam değildir. Farklı bir milletten olmasına rağmen Thevenot da Yahudilere karşı iyi duygular beslemeyen seyyahlardandır:

> âdetleri her yerde olduğu gibidir, yani İtalya'da olduğu kadar Türkiye'de de kalleştirler ve bütün akıllarını birkaç Hıristiyan ya da birkaç Türkü aldatmak için kanunî olmayan yoldan faiz alma veya kalleşlik yapmanın yollarını bulmak için kullanırlar. Onlar her yerde herkesçe hor görülür ve kendilerine kötü davranılır.[217]

Ottavio Bon[218] Dernschwam kadar ileri gitmese de, Yahudilerin "genellikle sahtekar ve hain olarak" tanındıklarını yazar. Buna rağmen, "yetkili ve saygın hiçbir Türk yoktur ki bir Yahudi danışmanı, işlerinin yönetiminde bir Yahudi yardımcısı olmasın" tespitinde de bulunur.[219] İngiliz seyyahların genelde Yahudiler nereye giderlerse gitsinler onlardan nefret edileceğine dair bir düşünceleri olduğunu Holmberg ifade etmiştir.[220] Son olarak, Blunt'ın da Yahudileri sevmediğini, hatta Türklerin Hıris-

---

[216] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 153-154.

[217] Thevenot, The Travels of..., s. 83.

[218] Robert Wither's ismi ile Türkçeye Cahit Kayra'nın *Büyük Efendi'nin Sarayı* adıyla tercüme ettiği seyahat notları, aslında Ottavio Bon'a aittir. Kayra, esere yazdığı önsözde bunu ayrıntılarıyla izah eder.

[219] Robert Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, Çev. Cahit Kayra, İstanbul 1996, s. 50.

[220] Holmberg, a.g.m., s. 43.

tiyanlara beslediği düşmanlığın sebebi olarak Yahudileri gördüğünü ifade etmeliyiz.[221]

Dernschwam, Thevenot ve Bon'dan farklı olarak Sanderson "Yahudi dostu" olarak adlandırabileceğimiz bir seyyahtır. Seyyah "1601 tarihinde Yahudilerin eşliğinde Kutsal Topraklara doğru yola çıktım" der.[222] Ayrıca "yolculuk yaptığım Yahudiler beni rahatsız etmemek için hiç İsa'dan bahsetmediler" diyerek onların inceliklerine vurgu yapar.[223] Kudüs'e gidip gelirken beraber seyahat ettiği Yahudilerden saygıdeğer, kibar ve cömert olarak bahseder. Hatta böyle insanları Hıristiyanların içinde görmediğini bile söyler.[224] Sanderson bir Hıristiyan olmasına rağmen, onun Yahudilerle yolculuk yapıp arkadaşlık kurması zamanın teamüllerine aykırıdır. "Kudüs'teki mabedi ziyaret etmek istediğinde onun Hıristiyan değil Yahudi olduğu"nun söylenmesi bu aykırı tavra gösterilen tepkiden kaynaklanmıştır denilebilir.[225]

İstanbul'u ziyaret eden seyyahların bir başka belirgin özellikleri, Doğu dünyasının önemli zenginlikleri arasında olan nadir yazma eser, antika madalya ve paraları kendi ülkelerine götürmek üzere büyük çaba sarf etmiş olmalarıdır. İşin kayda değer yanı, bu işi kendi başlarına yapmaktan ziyade, Galland gibi, ya yola çıkarken görevlendirilmiş olmaları ya da Roe gibi aldıkları mektuplarla ısrarla bu işe teşvik edilmiş olmalarıdır. Yalnız bu iş çok uzun süredir devam edildiğinden, neredeyse İstanbul'dan "çalınacak" doğru dürüst bir şey kalmadığını yine seyyahların ifadelerinden anlamak mümkündür. Meselâ, Roe Aralık 1624'te yazdığı mektupta, İzmir'den gelen Mr. Petty'den Lord Arundell'in kitap ve antik eserlerin temin edilmesi isteğini öğrendiğini, elyazmaları ve

---

[221] Blunt, *a.g.e.*, s. 209.

[222] Sanderson, *a.g.e.*, s. 95.

[223] Sanderson, *a.g.e.*, s. 118-119.

[224] Sanderson, *a.g.e.*, s. 124.

[225] Sanderson, *a.g.e.*, s. 107.

değeri az olan Rumca kitapların çok fazla olduğunu yazar.[226] Aynı konuda, Kont Arundell'e yazdığı mektupta Rum kiliselerinin kütüphanelerinin "sık sık ziyaret edildiği" için kötü durumda olduğunu, yazarı belli olmayan, önemsiz konularda ise pek çok kitap gördüğünü, bir kısmını aldığını fakat onların da övülmeye değer olmadığını yazar.[227] Roe, heykel, sütun ya da taştan antika eserlerin toplanmasında Mr. Marsham'a bu şehri arayıp taramasında / soymasında[228] elinden gelen tüm yardımı yaptığını yazar. Kendisine Mr. Petty'nin şahit olabileceğini ifade eder. Bu işi ne kadar ciddiye aldıkları bu konuda yaptıkları yardım konusunda kendilerine şahit göstermelerinden anlaşılabilir. Bunun yanında Roe, farklı tarihlerde Buckingam Dükü'ne yazdığı mektuplarda tedarik ettiği heykellerden, kitaplardan ve madalyalardan bahseder. Eski Rumca ve Arapça kitapların çok fazla olduğunu, altın ve gümüş madalya ve paraların eski Rum, Ermeni ve Romalı krallara ait olduğunu öğrendiğini kaydeder.

İstanbul'dan ya da Doğu'nun diğer şehirlerinden kitap "satın alan" seyyahlar arasında Sanderson da vardır: "İstanbul'a üçüncü ve son gelişimde Yahudi bir hahamdan çok eski bir kitap satın aldım. Bu kitap Musa'nın dört dilde yazılmış beş kitabı idi. Bu kitapları doktor [papaz demek istiyor] kardeşime hediye ettim. Bu kitabı Cambridge'deki tercümede kullandılar" diye yazmıştır.[229] Sanderson İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Londra'dan yazdığı mektuplarla ismini verdiği bazı kitapları istemektedir.[230] Anlaşı-

---

[226] Roe, *a.g.e.*, s. 320.

[227] Roe, *a.g.e.*, s. 334-335.

[228] Ransack: Mektubun orijinal İngilizce metninde "ransack" kelimesi kullanılmıştır.

[229] Sanderson, *a.g.e.*, s. 85.

[230] Roe, *a.g.e.*, s. 228. 11 Ağustos 1604 tarihli mektupta Sanderson'un istediği kitap John Crisostom'un Rumca yazdığı kitaptır. Bu kitabın, New Testament'ın Rumca'ya tercüme işi için seçilen kardeşine çok faydası olacağını söyler (Sanderson, "gös. yer.").

lıyor ki seyyahımız, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da, yaptığı yazışmalarla İstanbul'daki bağlantılarından faydalanarak aranan kitapları Avrupa'ya nakletmeye devam etmiştir.

Eski eser temini konusunda kendisi ile yarışılmayacak kadar önde olan seyyah Galland'dır. Seyyah anılarını yazarken hangi tarihte, hangi eseri, kaç paraya, kimden aldığını kaydeder: "Takriben iki yüz senelik, buzağı derisi üzerine gayet düzgün yazılmış bir *Tibulle, Properce* ve *Catulle* yazmasını yarım kuruşa satın aldım... Bu kitabı bir Türk'ten aldım."[231] Eserinin yine aynı sayfasında "Ekselans için *Şahidi,* Sultan İbrahim zamanında Kaptan Paşa olan Yusuf Paşa'nın Girit seferinin Türkçe hikayesini ve divan yazısıyla Bağdat'ın Sultan Murat zamanındaki son muhasarasına ait bir eseri satın aldım. Bunların hepsine bir *sekino* verdim" der. Seyyahın yazdıklarından sadece kendisinin değil, aynı zamanda büyükelçinin de eski eserler topladığını öğreniyoruz. Örneğin, büyükelçi Edirne'de iken, İstanbul'dan M. Chardin'den ve Cizvit baş rahiplerinden bir paket almıştır. Baş rahip kendisine birkaç ıstampa resim yollamıştır.[232]

Üstelik satın alıp, ülkelerine götürecekleri eserlerin temininde gayrimüslim din adamları onlara yardımcı olmaktadırlar. Bu din adamları bazen en üst düzeydeki İstanbul Patriği[233], ya da İskenderiye Patriği[234] bazen de bir papaz[235] veya bir metropolit[236] olabilmektedir.[237] Seyyahların, Avrupa'daki bağlantıları, onlar-

---

[231] Galland, *a.g.e.*, s. 32.

[232] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 70.

[233] Gerlach, *a.g.e.*, s. 344.

[234] Sanderson, *a.g.e.*, s. 223,344.

[235] Gerlach, *a.g.e.*, s. 99.

[236] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 72.

[237] Örneğin Gerlach bu konuda şunları kaydetmiştir:
protonotarius Theodosius bizi ziyarete geldiğinde Bay Crisius'un mektubunu ve buradan temin edilmesini istediği kitapların, yani *Carmina*

dan ısrarla kitap ve antika eserler toplamalarını istemişlerdir. Bu amaç için gönderilen kişilere, seyyahlar veya patrik yardımcı olmuşlardır. Özellikle, Thomas Roe'nun yazışmalarının önemli bir kısmı, bu eserlerden değerli olanlarının seçilip Avrupa'ya gönderilmesi ile ilgilidir.

Seyyahlara yardımcı olan İstanbullu gayrimüslimler, para kazandıklarını düşünürlerken, Avrupalılar bir kültür mirası olan Yakın Doğu yazmalarını resmî yollarla ülkelerine taşımışlardır. Önemli bir hazineyi kendi elleriyle başkalarına teslim edenlerin, sahip oldukları "mücevherin" kıymetinden habersiz olduklarından yine seyyahlar bahsederler. Örneğin, Roe patriğin elindeki kitapların hazine olduğundan habersiz olduğunu, patriğin manastırlar ve boş piskoposluklardan kitap topladığını ve kendisinin bunların içinden seçebildiklerini aldığını yazar.[238] Yine aynı seyyah, patriğin elinde büyük bir koleksiyon olduğunu, cahil Rumların arasında bu kitapların hiçbir zaman anlaşılamayacağını, onları kullanamayacaklarını, aslında bu kitapların Tanrının kilisesine ait olduğunu yazar. Patriğin, çoğu kitabın adını ve içeriklerini, hatta yazarlarının ününü bile bilmediğine emin olduğunu ifade eder. Bu kitapların, Rum Kilisesi'nde bulunmayan klasik yazarların yazdıklarıyla değiştirilebileceğini işaret eder. Üstelik, patriğin bunların bir kısmını İngiltere kütüphanelerine armağan etme sözü verdiğini, fakat kendisinin bu koleksiyonun tamamının bir arada tutulmasını istediğini ifade eder.[239] İyi eğitimli bir Avrupalı olan Roe, Doğu Hıristiyan kültürünün zenginliklerini

---

ve *Catalogum Vocabulorum Barbaroum*'un listesini teslim ettim. Bize beş gün zarfında adalara ve Anadolu'nun aşağılarındaki yörelere seyahat edeceğini ve yolda Patmos, Pisidya ve Casarea'daki üç eski kütüphaneyi gözden geçireceğini söyledi. Ben kendisine 1 duka verdim ve eski kitapları araştırmasını tembih ettim. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 431.)

[238] Roe, *a.g.e.*, s. 500.

[239] Roe, *a.g.e.*, s. 414.

ülkesine taşıma işini meşrulaştırmak için "cahil Rumların arasında bu kitapların hiçbir zaman anlaşılamayacağı" bahanesini ileri sürer. Herhalde vicdanen huzur bulmasına yardımcı olması içindir ki bu "mücevherleri" Rum kilisesinde bulunmayan "klasikler!" ile değiştirmeyi düşünür.

XVI. ve XVII. yüzyıl seyyahları, savaş esirleri ve kölelerin mevcut olduğu bir toplumda yaşadıklarından, başka ülkeleri gezerken, kendileri ile aynı ülkeden olan esir ya da köleleri özgürlüklerine kavuşturmayı da iş edinmişlerdir. Örneğin, Evliya Çelebi, seyahatleri boyunca 170 Müslüman'ı esaretten kurtardığını ifade eder.[240] Dernschwam da "İstanbul'da ne Hıristiyanlar, ne de Yahudiler esirleri saklamaya cesaret edemezler. Herkes kendi başından korkar, can ve mal derdindedir. Çünkü birbirlerini derhal ihbar ederler. Bunun için kaçan esire kimse sahip çıkamaz, onu koruyamaz" der, ama "aziz dostum" diye bahsettiği birinin böyle bir kişiyi kurtardığını, kendisinin de yardımcı olduğunu ilave eder:

> Aziz dostum N., R. Gleiczer'i kurtardıktan sonra onu uzun süre emin bir yere yerleştiremedi. Ancak dört hafta gizleyebildi. Sonra ayrılmak mecburiyetinde kaldı... Onu arabamla Venedik'e götürmek zorunda kaldım. Hem kendimin hem N.'nin felakete maruz kalmaması için Venediklilere rüşvet bile verdim. Zira Müslüman olduktan sonra yine Hıristiyanlığa döndüğünden mürtet ilan edilir ve derhal yakılır.[241]

Hatta, kendisi de önemli miktarda para ödeyerek beş dindaşının azat edilmesine ve ülkelerine dönmelerine vesile olduğunu söyler:

> Reinprecht Gleinczer'ı, Nürnbergli Michel Vedel vasıtası ile tanıyıp 66 *dukat* ödeyerek azat ettirdim. Ayrıca 10 *dukat* Michel'e,

[240] Dankoff, *a.g.e.*, s. 140-141.

[241] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 169.

50 *dukat* da Mr. Domenico Dalmat'a vermek suretiyle onların da gönüllerini yaptım. Her ikisi de Reinprecht'in Venedik üzerinden gitmesine yardım ettiler. Gemi, yiyecek, içecek ücreti bu iş bana 200 *dukat*a mal oldu. Ama Reinprecht 1555 yılının Mart ayında Hıristiyan alemine kavuştu... İstanbul'da Antol adında bir Macar delikanlısını kurtarmak için 7 Mart 1554'te 30 Macar altını (*florini*) ödedim. Antol, Budin'den çavuşlar nezaretinde İstanbul'a getirilmiş. 1553'te işsiz kalınca köle olmak zorunda kalmış. Babası Janusch İspan veya Diyak'tır. Annesi de Haynaschkwe civarında Baron Feldi Lesslara ait bir yerdendir. Anton'un babası verdiğim parayı sonra bana ödeyecek... Hans Schaczel'e azat edilmesi için 500 *akçe* verdim.[242]

Sandy de kaçak bir kölenin Mr. Barton'un elçi olduğu dönemde elçilikte üç gün saklandıktan sonra Hollanda'ya gitmek üzere gemiye bindirildiğini yazar.[243] Seyyahın kimi esir ya da kölelerin kurtarılması hususunda tek başına hareket edemeyeceğini düşünmek yerinde olacaktır. Ülkelerinin, Osmanlı başkentinde en üst düzey temsilcisi olan büyükelçilerin de bu olaylardan haberdar oldukları, hatta destek oldukları düşünülebilir. Örneğin, Roe kendi bütçesinden 14 İngiliz esirin kurtulmasına vesile olmuştur.[244] Hakikaten esir ya da köleler için seyyahların kendi hesaplarından bu kadar para ödeyip ödemediklerini araştırmak gerekir. Öyle anlaşılıyor ki özgürlüğüne kavuşanlar, seyyahlara daha sonra ödeme yapacakları konusunda teminat vermiş olmalıdırlar. Ancak emin olduğumuz bir nokta, "esir kurtarıcısı" sıfatı ile anılmak, ya da okuyucunun zihninde bunun uyanmasına sebep olmak seyyahların amaçlarından biridir.

Dankoff, "Evliya'nın zevk ve beğenilerinin zamanının kültürlü bireylerinden farklı olduğunu düşünmeye gerek yoktur" diye

---

[242] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 191-192,194-195.

[243] Sandy, *a.g.e.*, s. 30.

[244] Roe, *a.g.e.*, s. 435.

yazar.[245] Bu yerinde değerlendirmeden yola çıkarak, biz de madalyonun ters yüzüne bakarak, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'un ziyaretçileri gibi Türkler hakkında olumsuz düşünen pek çok Avrupalı olduğu sonucuna varabiliriz. Ortak olumsuz kanaatlerden biri, Türklerin "yıkıcı" olduğu konusudur. Meselâ, Türkler İstanbul'daki yapıları yıkmışlardır.[246] Hatta, "vaktiyle içinin çeşitli resimler ve mozaiklerle süslü olduğu söylenen patrikhane binası ve kilisesi, Türk hükümdarı tarafından yıktırılmıştır."[247] Dernschwam da Türklerin "yıkıcı" oldukları konusunda Moryson ve Heberer ile aynı kanaattedir:

> İstanbul'da bizim kaldığımız elçilik konağı, vaktiyle güzel bir kilise imiş. Ali Paşa, bu kiliseyi temelinden yıktırıp yerine bir kervansaray yaptırmış ve yanına da bir cami inşa ettirmiş. Ahırlarda kiliseden kalma eski kemerler görünüyor. Türkler eski güzel, süslü kiliseleri yıktırarak yerlerine cami ve hamamlar yaptırmışlar. Bununla beraber, eski eserlerin kalıntılarından vaktiyle buralarda neler bulunduğu anlaşılıyor. İstanbul'un bir çok yerinde harap, izbe, mağaramsı yerlerde büyük, küçük kiliseler hâlâ vardır.[248]

Ayrıca Simeon ve Canaye'nin en çok dikkatlerini çeken Arslanhane'dir. Canaye'ye göre "bir zamanlar Hıristiyanların kilisesi olan bu yerde tuhaf hayvanlar besleniyordu. Nedeni ise İsa'yı ve dinini aşağılamak."[249] Simeon'un kayıtları arasında aşağıdaki bilgiler yer alır:

---

[245] Dankoff, *a.g.e.*, s. 53,82.

[246] Fynes Moryson, *The Itinerary of Fynes Moryson in Four Volumes*, Glasgow 1908, C. II, s. 97.

[247] Heberer, *a.g.e.*, s. 311.

[248] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 197.

[249] Philip de Fresne Canaye, *Fresne Canaye Seyahatnamesi*, Haz. M. H. Hauser, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 69.

> Ayasofya'nın birkaç adım ilerisinde kubbeli muhteşem bir kilise gördük. İçeri girdiğimizde, aziz tasvirlerinin hâlâ mevcut olduğunu ve geniş bir yapı olan baş mihrabın mevcut bulunduğunu müşahede ettik. Kilisede yüksek tavanlı ayrı ayrı müteaddit hücreler vardı ki halen yırtıcı hayvanlara tahsis edilmiştir ve binaya Türkçe Arslanhane adı konulmuştur. Kilisenin ayrı ayrı kısımlarında arslan, pars, deniz kedisi, vaşak vs. gibi vahşi hayvanlar bulunuyordu. Bu manzara karşısında gözlerim yaşardı. İçimden Allah'a dua ederek dışarı çıktım. Bu kilisenin vaktiyle bir rahibeler manastırı olduğunu söylediler.[250]

Simeon'un hissettikleri anlaşılabilecek türdendir. Fakat Canaye'nin düşündüğü gibi amaç "İsa'yı ve dinini aşağılamak" olsa idi, İstanbul'daki pek çok kilisenin varlığını açıklamak mümkün olmazdı.

XVI. ve XVII. yüzyıl gibi erken bir dönemde, henüz Gibb ve Bowen'ın Müslüman medeniyetinin Batı uygarlığından etkilenerek yükseldiğini savundukları düşünceleri yayımlanmadan,[251] diğer bir deyişle Oryantalizm tam olarak ortaya çıkmadan önce, bu düşüncelerin tohumları olabilecek mahiyetteki fikirler, İstanbul'un ziyaretçileri tarafından Avrupa topraklarına serpiştirilmiştir. Yüzeysel bir okumada hiç de göze batmayacak bu fikirleri, Sandy'nin Galata ve Tophane'den bahsederken, "burada çok sayıda savaş gereçlerinin atıl olarak durduğunu, bunların çoğunun, Hıristiyan şehirlerinden veya kalelerinden olduğunun üzerindeki yazılardan anlaşıldığını" ifade ettiği yazılarında görebiliriz.[252] Böyle düşünen bir başka seyyah olan Dernschwam, dönmelere ve Yahudilere çok kızar, çünkü Türk hükümdarının başarısında onların rolü vardır:

---

[250] Simeon, *a.g.e.*, *s.* 18.

[251] Bkz. H. A. R. Gibb and H. Bowen, *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, C. I, London 1957.

[252] Sandy, *a.g.e.*, *s.* 30.

> Hırvat, Macar, Sırp, ve Slovenler gibi esir veya dönmeler olmasa yalnız Türklerin cesur oluşu hiçbir şey ifade etmez. Bundan dolayı padişah yerli Türklerin yanında esir düşmüş veya asıl dinini inkar etmiş Müslümanlığı kabul etmiş Hıristiyanları savaşa götürür. Bu herifler şeytandan daha kötü. Şaşkın serserilerdir...Hıristiyanların birlik beraberlik içinde olmasını istemezler...Yahudiler de aynı. Onlar da asla hayırlı şeyler dilemezler.[253]

Hangi amaçla İstanbul'a gelmiş olurlarsa olsunlar, seyyahların kaleme aldıkları eserler, döneminde Osmanlı, Türk ve Müslüman kültürünü Avrupa'ya tanıtan yegane kaynaklar olarak önemli bir işleve sahip olmuşlardır. Bu özellikleri göz ardı edilmeden kaynakların değeri hesaba katılmalıdır.

Seyyahların, seyahat izlenimleri, önyargıları, bakış açıları ve yazıları gibi hususlarda ortak özelliklerini tespit etmeye çalışarak bir tipoloji meydana getirmeye çalıştık. Ayrı ülke ve kültürden gelen seyyahların duygu ve düşünce farklılıkları, toplumsal köken ve eğitim çeşitliliklerine rağmen, yine de belirgin ortak noktalar taşıdıkları görülmektedir.

---

[253] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 283.

2. BÖLÜM

MEKÂN

Seyyahların Gayrimüslimlerle Buluştuğu Yerler

Bu bölüm, daha çok coğrafî, mimarî ve fizikî betimlemelerden oluşan seyyah anlatımlarından oluşturulduğu için, ayrıca uzun değerlendirmelere yer vermeyi düşünmedik. Bunun yerine anlatımın eksik kaldığı veya verilen bilginin açık olmadığı durumlarda kısa açıklamalar yapmayı uygun bulduk. Zira, gayrimüslimler hakkında seyahatnamelerde yer bulan yapı, alan veya yerleşim yeri, her yönüyle değil, seyyahın dikkatini celbeden nitelikleri ile bahse konu olmuşlardır. Bu anlatımları, çeşitli kaynaklardan zenginleştirmek ve yorumlamak, mekânları seyyahların gözüne göründüğünden ve algılandığından farklı sunmak anlamına gelecektir. Bundan kaçınmak için tasvirlerine, bazen kısa, bazen de uzun alıntılarla olabildiğince sadık kalmaya çalışılmıştır.[1] Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Dankoff bu konudaki yaklaşımımızı, "Evliya'nın kendini anlatmasına müsaade etmeye çalıştım" cümlesi çok güzel ifade eder.[2]

---

[1] Feridun Dirimtekin *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul* isimli kitabında Galata-Pera- isimli bir bölüm yazmıştır. Bu bölüm içinde, Tophane, Kasımpaşa, Adalar ve Büyükada, Hippodrome-At Meydanı ve Bedesten alt başlıkları vardır.

[2] Dankoff, *a.g.e.*, s. 7.

Galata[3]

Rumların ve Latin kökenli halkın yaşadığı Galata şehrini, vaktiyle Cenevizliler kurmuşlar ve buraya yerleşmişlerdir.[4] Galata veya Pera adını taşıyan şehir, İstanbul şehrinin karşısında, denizin öbür yakasındadır. İstanbul kentinden denizle ayrılmış bir dış mahalle durumundadır.[5] Bu yönüyle İstanbul ile Galata, Buda ile Peşte gibidir.[6] Bu eski şehre, Türkler Galata; Rumlar da Pera derler.[7] Galata semtinin Yunanca adı "Pera", daha doğrusu "Perca"dır ve anlamı "karşıya geçiştir".[8] Bir başka rivayete göre Galata ismi vaktiyle Kral Brenner komutasında buraya gelen Galyalılara, yani eski bir Alman halkına izafeten verilmiştir.[9]

---

3 Lâtifi tezkiresinin Sıfat-ı Belde-i Galata adını verdiği kısmında burası için "Mey ü mahbubda bi-bedel ve mahal-i 'ayş ü 'işretde darb-ı meseldir." yazmıştır. Bunun yanında ahalisinin genelinin Hıristiyan olduğunu ve devamlı sarhoş dolaştıklarını, buraya gelen Müslümanların ise (içki içmekten olsa gerek) perişan olduklarını yazmıştır. Lâtifi, *Evsaf-ı İstanbul*, Haz. Nermin Suner, İstanbul 1977, s. 57-58.

4 Ricaut, The History of the..., s. 159. Mantran *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* adlı eserinde Galata'nın önemine binaen "Başkentin Dış Mahalleleri; Galata" adlı bir alt bölüm hazırlamıştır. Mantran, 17. Yüzyılın.., s. 70-76.

5 Schweigger, *a.g.e.*, s. 149.

6 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 73.

7 Moryson, *a.g.e.*, s. 92. Thevenot, Galata ve Pera'yı iki ayrı bölge olarak anlatır. Onun ifadelerine göre, Pera, Galata'dan mezarlıklarla ayrılır ve sadece seçkin Rumlarla Hıristiyan elçilerin yaşadığı bir yerdir. (Thevenot, The Travels of..., s. 27.)

8 Ortaylı kelimenin menşeinin tam olarak aydınlanmamış olduğu kanaatindedir. Ortaylı, "Galata", TDV*İA*, C. 13, s. 303-307.

9 Schweigger, *a.g.e.*, s. 149; Canaye, *a.g.e.*, s. 60. George Sandy'ye göre bu isim Rumların orada sığırlarını otlatmalarından dolayı süt anlamı olan Galac'tan gelmektedir. (Sandy, *a.g.e.*, s.30) Fresne Canaye'ye göre ise Pera'nın eski adı, güzelliği ve bol incir yetişmesi nedeniyle *Sykai* (eski Yunanca'da inciler anlamına gelir) idi. Daha sonra "karşı yaka" anlamına gelen *Pera* adıyla anılmaya başlamıştır. Bu adın verilmesinin

Yunanca'da süte Galata denildiğini bildiren Evliya Çelebi ise Galata için şu bilgileri verir: "Türkçede Sütlüce derler, Rum'da Galata derler. Hepsi süt anlamındadır. Bu kasabanın otunun ve havasının letafetinden sütü halis olduğu için Sütlüce derler."[10]

Mitler'den öğrendiğimiz kadarıyla Galata ve Pera ismi XVIII. yüzyılın başlarına kadar birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. [11] Galata'nın arkasındaki tepenin üstünde yer alan Pera, Türkler tarafından Venedik balyozunun oğlundan dolayı "Beyoğlu" olarak adlandırılmıştır. XVI. asırın sonlarında İstanbul'un bir mahallesi durumunda olan Galata'nın çoğu mahallesinde, Hıristiyanlar ve diğer tebaa ile birlikte birbirine yakın yerlerde İngiltere, Fransa ve Venedik elçileri oturmaktaydı.[12]

Galata şehri, deniz kıyısından kuzeye doğru Kulekapısı'na kadar bir saat, yokuş yukarı kat kat Ceneviz keferesi yapısı kârgir binalardan oluşuyordu.[13] Başka bir anlatıma göre, Galata kentinin bir bölümü tepe üzerinde, bir bölümü de düzlükteydi.[14] Şehir surla çevrilmişti.[15] Çevresi yaklaşık olarak üç İtalyan mili[16] kadardı. Şehrin bü-

---

nedeni, İstanbul'dan Pera'ya geçmek için denizi aşma gereğidir. Kelimenin kökeni hakkında ileri sürdüğü iddia ise kelimenin kimilerinin sandığı gibi süt sözcüğünden değil, bu kenti uzunca bir süre Bren komutasında işgal eden Galyalılardan geldiği şeklindedir. (Canaye, *a.g.e.*, s. 60.)

[10] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul 2008, s. 387, 371.

[11] Mitler, a.g.m., s. 72.

[12] Moryson, *a.g.e.*, s. 92; Heberer, *a.g.e.*, s. 291; Schweigger, *a.g.e.*, s.:150; Simeon, *a.g.e.*, s. 23.

[13] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 393.

[14] Schweigger, *a.g.e.*, s. 149; Canaye, *a.g.e.*, s. 60.

[15] Evliya Çelebi, Galata Kalesi için "Fırdolayı yalın kattır, İstanbul gibi üç kat değildir. Fakat kale içinde üç kat bölme hisar duvarı vardır" ifadelerini kullanır. Söylediğine göre kalenin çevresinde on bir kapı bulunmaktadır. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 389.)

[16] 1 İtalyan Mili = 1852 m.

yüklüğüne dair bir diğer veri ise, dış mahallelerin *Pontus Euxinus* (Karadeniz) kıyısı boyunca bir Alman mili[17] kadar uzandığını bildirmektedir.[18]

Pera'nın mahalleleri, sakinleri ve uğraşları hakkında kuşatıcı bilgileri Heberer'den almaktayız. Seyyahın şehri ziyaret ettiği XVI. yüzyılın son çeyreğinde Pera kenti, surlarla üç bölüme ayrılmıştı. *Galata Kulesi* adı verilen bölümde, Cenevizlilerin soyundan gelme Hıristiyan tacirler yaşamaktaydı. *Galata Ambar* denilen bölümde ise Rumlar otururdu. Aralarında zanaatkârların da olduğu çoğu Rum, dükkân sahibi ya da lokanta işletirlerdi.[19] Bu dükkânlarda Latince, Grekçe, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Fransızca ve başka dillerde yazılmış, dinî ve dünyevî konularla ilgili pek çok kitap satılırdı.[20] Üçüncü bölümün adı *Azapkapısı* idi. Kentin tümüne egemen olan Türklerdi ve Kadı burada yaşamaktaydı. Benzer bir ayrımın varlığından Nicolas de Nicolay haber verir. Latinlerin, Rumların, Türklerin ve Yahudilerin ayrı mahallelerde yaşadıklarını söyler.[21]

---

17 1 Alman Mili = 7412 m.

18 Schweigger, *a.g.e.*, s. 149.

19 Heberer, *a.g.e.*, s. 289. Evliya Çelebi, Galata şehrinde 3.080 dükkan olduğunu yazarak dükkan sahiplerinin çoğunun Rum ve Frenk olduklarını ifade eder. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 391-392.) Robert Dankoff'un Evliya'nın verdiği rakamlarla ilgili yazdığı bölüm son derece ilginçtir. Bkz. Dankoff, *a.g.e.*, s. 154-58.

20 Seyyah (Heberer, *a.g.e.*, s. 289), bu kitaplar arasında Reformasyon'un öncüsü Martin Luther ile en yakın arkadaşı ve yoldaşı Phillip Melanchton'un yazılarını bulmuştur. Protestan/Luteran kimliğe sahip seyyah, bir Ortodoks dünyada bu yazıları gördüğüne çok şaşırmıştır. Getirmeye çalıştığı izah ise, bu kitapları tacirler ve yabancı elçilikte çalışanlar ya da buraya yolu düşen Hıristiyanların getirip buraya bırakmış olacağı şeklindedir.

21 Nicolas de Nicolay, *The Nauigations Into Turkie*, Londra 1585'ten Ayrıbasım, Amsterdam 1968, s.49.

Schweigger, şehrin kuzeyinde gemilerin barındığı bir limandan bahsederek seyyahların çizmeye çalıştığı Galata şehir planını tamamlamaktadır.[22] Evliya Çelebi limanın oldukça korunaklı olduğunu şu ifadeleriyle anlatmaktadır: "Bu Galata Limanı gayet hoş liman olduğundan sekiz rüzgârdan emindir. Kış vaktinde bin parça gemi birer demir üzere demir verip pervasız ve korkusuzca yatarlar."[23]

Kentin içinde vaktiyle Cenevizliler tarafından İtalyan tarzında yapılmış olan çok eski, yüksek taş binalar bulunuyordu. Fakat bunların 1580'lerin başında bir kısmı yıkılacak kadar harap durumdaydı.[24] Buna rağmen Pera, oldukça büyük, gösterişli ve Avrupa tarzında yapılaşmış gibi görünürdü.[25] Kentin yolları dardı; ama konutlar İstanbul'da yaşayan basit halkın evlerinden biraz daha düzgün inşa edilmişti. Semt oldukça kalabalıktı; çünkü özellikle Hıristiyan tüccarlar başta olmak üzere, bütün tüccarlar burada yaşarlardı.[26]

Seyyahlar Galata'nın nüfusuna dair de tahminlerde bulunurlar. 1610-1611'de şehirde bulunan George Sandy İstanbul'un 700.000 nüfusu olduğunu ifade eder.[27] Bunların yarısı Türk, diğer yarısı Yahudi, Hıristiyan ve genellikle Rum'dur. Fakat Pera söz konusu olunca, dörtte üçü Hıristiyan, dörtte biri Türk'tür. Pera'da hiç Yahudi yaşamaz, ama orada dükkânları vardır. Schweigger da

---

[22] Schweigger, *a.g.e.*, s.150.

[23] Evliya, *a.g.e.*, s. 395.

[24] Schweigger, *a.g.e.*, s. 149.

[25] Canaye, *a.g.e.*, s. 60.

[26] Heberer, *a.g.e.*, s. 289.

[27] Sandy, *a.g.e.*, s. 60. Koç İstanbul nüfusunun daha XVI. asrın ikinci yarısında yarım milyonun üzerinde olduğunu ve nüfus artışının XVII. asırda kesintiye uğramadan devam ettiğinin düşünüldüğünü ifade etmiştir. Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı 1300-1900", *Osmanlı*, C. IV, s. 539.

kentte, surların içinde ve dışında, oturanların çoğunun Rum olduğunu bildirerek, sayılarının birkaç bin kadar olduğu bilgisini verir.[28] Burada yaşayan Türkler ise pek azdır [29] ve Yahudilerle Rumların arasında yerleşmişlerdir. Güneydeki mahallelerde de hemen hemen hep Rumlar yaşamaktaysa da aralarında yine dağınık bir vaziyette Türkler vardır.[30] Evliya Çelebi, Galata'nın nüfusu hakkında, Murad Han Tahriri'ne atıfta bulunarak, yapılan sayıma göre 200.000 *kâfir* ve 64.000 Müslüman yaşadığı bilgisini vermektedir.[31] Bu gayrimüslim nüfus yoğunluğu sebebiyle olsa gerek, Evliya Çelebi, Kara Piri Paşa Kasabası'ndan bahsederken "burayı Yahudi, Rum ve Ermeni kefereleri istila etmişlerdir" şeklinde bir "serzenişte" bulunur.[32]

XVII. asrın başlarında Galata'da Rumların on,[33] Frenklerin on,[34] ve Ermenilerin bir olmak üzere, toplam 21 kilise vardı[35] Bunlar arasında en önemlisi ve en güzeli St. Franciscus Kilisesi idi.[36] Gerlach, diğer kiliseleri önem sırasına dizmiştir: St. Benedict, St.

---

[28] Schweigger, *a.g.e.*, s.150.

[29] Schweigger, *a.g.e.*, s. 149; Moryson, *a.g.e.*, s. 92.

[30] Schweigger, *a.g.e.*, s.150..

[31] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 391.

[32] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 373. Evliya'nın bu cümlesini Hentch'in İslam'ın ve liderlerinin Hıristiyan cemaatlere karşı gösterdikleri "hafifçe tepeden bakan, hoşgörü" yaklaşımı içinde değerlendirmek gerekir. Hentch, *a.g.e.*, s. 45.

[33] Gerlach'a göre (*a.g.e.*, s. 360) bu rakam 7-8 civarındadır. Heberer (*a.g.e.*, s. 289) ise kilise sayıları konusunda rakam vermez, sadece "pek çok" ifadesini kullanır.

[34] Thevenot, "dindar Frenklerin beş kiliseleri vardır, bunlar St. Marie, St. Francis, St. Peter, St. Benet, St. George'dur" şeklindeki ifadesiyle konuya açıklık getirmeye çalışır. (Thevenot, The Travels of..., s. 27.)

[35] Simeon, *a.g.e.*, s. 23. Göyünç'e göre XVI. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da Katoliklere ait üç, Galata'da ise dokuz kilise vardır. (Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Ankara 2005, s. 86.)

[36] Heberer, *a.g.e.*, s. 289; Gerlach, *a.g.e.*, s. 360.

Peter, St. Georg, St. Maria, St. Anna, St. Clara, St. Johann.[37] Evliya Çelebi Galata'yı anlatırken kiliselerin sayısını oldukça yüksek verir. "Yetmiş kefere kilisesi"nden biri Fransa'nın Erganon Kilisesi'dir. Bunun yakınında yer alan Venedik Kilisesi'nin göğe başını kaldırmış dört köşe bir çan kulesi vardır. Rumların 15 kilisesi vardır. Ermenilerin üç kilisesi, Yahudilerin ise iki sinagogu vardır." [38]

Sıkıntısı ve üzüntüsü olanlar için, İstanbul şehrinde ve limanında, dertlerini unutabilecekleri pek çok eğlence yerleri; açık denize nazır, geniş ve üç-dört katlı yüksek meyhaneler vardı.[39] Galata'nın meşhur *misket* ve *malmazya* gibi nefis şarapları bu meyhanelerde içilirdi.[40] Evliya Çelebi'nin meyhaneleri tasviri bir Müslüman Osmanlı aydınının bakış açısını yansıtması açısından ilgi çekicidir: "Ortahisar'da 200 meyhane vardı ve bunların her birinde beşeraltışar yüz günahkâr yiyip içer ve çalgıcılarla şarkıcıların eşliğinde öyle eğlenirler ki dil ile anlatılmaz."[41] Bu mekânlarda çeşitli leziz deniz balıkları, envâi havyarlar, tuzlu balıklar, portakal, limon, nefis zeytin ve zeytinyağı da bulunurdu. Meyhane sofralarının bu zenginliğinden de anlaşıldığı gibi "Galata o kadar bereketli bir yerdir ki İstanbul'un buradan ve Mısır'dan beslendiği, bu iki şehir olmazsa kalabalık İstanbul halkının açlıktan kırılacağı" rivayeti halk arasında söylenirdi.[42] Istakoz, midye ve sair lezzetli yiye-

---

37 Gerlach, *a.g.e.*, s. 360.

38 Evliya, *a.g.e.*, s. 391.

39 Ricaut, The History of the..., s. 159.

40 Simeon, *a.g.e.*, s. 23. Bu şarapların tadını alan George Sandy için de Galata demek Pera şarapları demekti. (Sandy, *a.g.e.*, s. 22.)

41 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 393. Evliya Çelebi'nin bu yorumuna Dankoff'un izahı şu şekildedir: "İstanbullu Sünnî bir Müslüman olarak Evliya'nın alkol kullanmadığı konusunda ısrar etmesine rağmen, dar görüşlü Kadızâdelileri yererken içki içenleri küçümsememesi dikkat edilmesi gereken bir husustur." (Dankoff, *a.g.e.*, s. 69-70.)

42 Simeon, *a.g.e.*, s. 23.

cekler de burada denizden çıkardı.[43] Deniz tarafında dünyanın en iyi balıkçıları vardı. Her iki tarafını balıkçı dükkânlarının doldurduğu sokaktaki tezgâhlarda çok miktarda balık satılırdı. Buradan her tür taze balık çok ucuza alınabilirdi.[44] Ancak, bu bolluğun aksine, Galata'da da su kıtlığı çok fazlaydı. Sorun, İstanbul'dan getirilen su ile çözülmeye çalışılıyordu. Bununla birlikte, Canaye parayla satılan bu suyun ucuz olduğunu bildiriyordu.[45]

Patrikhane

Rum Patrikhanesi[46]

Schweigger'ın yaptığı resme göre XVI. asırda Rum patrikhanesi, bir bahçenin köşesinde bulunan bir kiliseyle buna bitişik patrikhane, rahip ve metropolit dairelerinden oluşuyordu. Patrik II. Jeremias'ın[47] dairesi giriş kapısına nazaran bahçenin sol duvarına bitişikti.[48] Patriğin yaşadığı manastır, oldukça geniş olmakla beraber pek gösterişli ve sağlam bir bina değildi. Burada yaklaşık 20 kişi yaşıyordu ve bunların hepsi patriğin hizmetinde olan ve

43 Evliya Çelebi Polonyalı Simeon'un yazdıklarına paralel olarak meyhaneye gelenlerin yemeleri için Balık Pazarı Çarşısı'nda yüzlerce tür balık olduğunu; meyvelerin en iyisi, diğer yiyecek ve içeceklerin seçkinlerinin de burada bulunduğunu yazar. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 393.)

44 Thevenot, The Travels of..., s. 27.

45 Canaye, *a.g.e.*, s. 60.

46 Çalışmamızın kaynaklarının tanıtıldığı bölümde Alman seyyahlardan Gerlach ve Schweigger'in ziyaret amaçlarının Ortodoks mezhebi ile birleşmenin zeminini aramak olduğu ifade edilmişti. Bu çerçevede başta Rum Patrikhanesi ve Patriği olmak üzere Rumlar hakkındaki geniş bilgilerimizi adı geçen seyyahlara borçluyuz.

47 Schweigger'ın seyahatnamesini yayına hazırlayan Stein, o dönemde Rum Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Patrik II. Jeremias, 1572'den 1595'e kadar aralıklı olarak İstanbul'da görev yaptığını tespit etmiştir. (Stein, a.g.m., s. 238.)

48 Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 60.

kiliseye mensup Rum rahiplerdi. Patrik sokağa çıktığı zaman veya atla uzak yerlere giderken, onu korumakla görevli olan bir yeniçeri patriğe eşlik eder ve gerek ona gerekse hizmetindekilere bir zarar verilmesini önlerdi. Manastırın resmî görevlileri olan *protohermineus* (çevirmen), *protonotarius* (başkatip), iki *logotheta* (muhasip, kançılar) ve diğer görevliler, gündüzleri kendilerine ayrılan odalarda çalışırlardı. Bunların evleri de manastırın yakınlarındaydı. Manastıra, sarayla ve patrikle ilgili bazı işleri görüşmek üzere yabancı piskoposlar, metropolitler[49] geldiklerinde, Patrik onları patrikhanede kalmaya davet ederdi. Böyle ziyaretçiler olmadığı zamanlarda da başka papazları ve iyi dostlarını çağırırdı. Ayrıca patrikhaneye zaman zaman başıboş gezip sadaka toplayan yerli ve yabancı keşişler de uğrardı.[50]

Gerlach'ın ziyareti sırasında kendisine anlatılan bir rivayete göre İstanbul'un fethinden sonra patrik, kentin en ücra köşesinde bulunup eskiden rahip ve rahibeler için yapılmış bir manastıra sürülmüştür. Bu binanın, kapıdan içeri girildiğinde, geniş ve güzel bir meydanı dışında gözü okşayan hiçbir özelliği yoktur.[51] Eremya Çelebi de patrikhanenin üç defa yer değiştirdiğini yazmıştır.

> İlk yer, Büyük Konstantin zamanında inşa edilmiş olan Havariyun kilisesi idi. ...Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra kiliseyi temelinden yıktırdı ve bir cami yaptırarak ona kendi adını verdi. Patriklik makamı, Panmakariston (en mutlu) adlı kiliseye nakledildi. Fakat bu kilise de Sultan Selim zamanında Rumların elinden alındı ve makam, Fener kapısında bugün bulunduğu yere getirildi. Patrikhanenin yanında Kudüs Aydafos'u vardır. Bu avlulu ve bahçeli kilise, onların bir manastırıdır.[52]

---

49 Ortodoks Kilisesi hiyerarşisinde Patrik'ten sonra gelen ikinci makamdır.

50 Schweigger, *a.g.e.*, s.135; Gerlach, *a.g.e.*, s. 232-233.

51 Gerlach, *a.g.e.*, s. 93.

52 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 18-19. Andreasyan'ın Kömürciyan'ın eserine eklediği notlarından öğrendiğimize göre (1988:168), fetihten sonra patrik

. Schweigger Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin planını çizmiştir. Buna göre patrikhane, kilise, patriğin konutu, çalışma odaları, misafirhane, ahır ve rahip mezarlarından müteşekkildi. Manastırın kilisesi çok zarif ve eski bir yapıydı.[53] Burayı ziyaret edenlere kutsal bir sütun parçası gösterilirdi. Bir arşın (68.6 cm) boyunda ve iki arşın kalınlığında olup, aslında beyaz mermerden yapılan bu sütun parçası eskiliğinden ötürü kurşunî renkte görünüyordu. Bunun İsa'ya işkence yapılırken onun bağlandığı sütunun bir parçası olduğuna inanılırdı.[54] Bu kilisede, kralların yargıç (*praelides*) olarak katıldıkları 7. Genel Ruhaniler Meclisi'ni gösteren bir tablo vardı.[55] Dernschwam, küçük kilisede tahta tabut

---

Gennadios iki yıl Havariyun Kilisesinde kaldıktan sonra Fatih'e müracaatla makamının Pammakaristos Kilisesine nakledilmesini rica etmiştir. Böylelikle makam 1455 senesinde mezkur kiliseye nakledilmiştir. Havariyun kilisesi de yıktırılıp yerine Fatih camii yaptırılmıştır. Patriklik makamı 136 sene bu kilisede kaldıktan sonra bütün azizlerin bakiyeleri ve tasvirleri ile Fener'de ki bugünkü yere götürülmüştür. Bu nakilden sonra, Pammakaristos Kilisesi Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından camiye çevrilmiş ve Fethiye camii adını almıştır.

53 Schweigger, *a.g.e.*, s.135. Stein'ın ifadesine göre (Schweigger, *a.g.e.*, s.239), kilise, XI-XII. yüzyılda inşa edilmiş; XIII-XIV. yüzyılda genişletilmiştir. 1455-1591 arasında İstanbul Patriği'nin makamı olmuştur. Bu kilisede çok sayıda kutsal eşyadan başka, Bizans İmparatoru Alexis I. Komnenos'un (1081-1118) kabri de bulunmaktadır. 1591 yılından itibaren cami olarak (Fethiye Camii) kullanılmıştır. Domenico da (Austin, *a.g.e.*, s. 4) bu camiin önceden İstanbul Patrikliği olarak kullanıldığını ifade eder. Heberer (*a.g.e.*, s. 311) ise bu konuda sadece rivayeti aktarmakla yetinir: "Vaktiyle içinin çeşitli resimler ve mozaiklerle süslü olduğu söylenen patrikhane binası ve kilisesi Türk hükümdarı tarafından yıktırılmış. Sebebi de İstanbul patriğinin Roma'daki papaya yaranmak için yeni takvimi kabul etmesiymiş."

54 Schweigger, *a.g.e.*, s. 136; Dernschwam, *a.g.e.*, s. 197; Gerlach, *a.g.e.*, s. 152.

55 Floransa'da toplanan 8. Ruhaniler Meclisi'ni geçersiz saydıklarından 7. Meclis önemseniyordu.

içinde beyaz ketene sarılı Maria Salome'in cesedini görmüştür.[56] Kilisenin yanında bir başka yerde, yine tahta bir tabut içinde bir başka kadın cesedi bulunuyordu.[57] Bu kadına Sırplar ve Macarlar St. Pinttegk Asson derlerdi.[58] Türkler tabutun bulunduğu yerin parmaklıklı kapısını kilitledikleri için içeriye girilemiyordu.[59] Bu kilisede ve diğer kiliselerde "Bakire Meryem"in boyayla yapılmış kötü resimlerinden başka hiçbir resim yoktu, İmparator Alexi Comneni'nin mezarı da bu kilisedeydi.[60] Kabrin üzerinde çift başlı bir kartal ve Grekçe bir yazı vardı. Çevresinde bir haç ve "IC.XC." harfleri görülüyordu. İmparatorun tasviri, dört köşeli cam parçacıklarıyla (mozaik) duvara resmedilmiş veya duvarın içine yerleştirilmişti. Bu kiliseyi yaptıranın ve eşinin tasvirleri de aynı şekilde duvara resmedilmişti. Her ikisi de çok görkemli, altın ve mücevherlerle süslü elbiseler içinde gösterilmişlerdi ve tıpkı bir kral ile kraliçe görünümündeydiler.[61] Binada canlı renklerle çok güzel yeni resimler yapılmış ve eskiler de yenilenmişti. 1573-78 yıllarında İstanbul'da bulunan Gerlach, patriğin kiliseyi gayet güzel oymalarla süsletmiş ve üzerlerini altın varakla kaplatmış olduğuna şahitlik eder.[62]

---

56 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 196-197.

57 Din şehidi tapımı II. yüzyılın sonundan beri kilise tarafından uygulanıyor ve kabul ediliyordu (Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev. Ali Berktay, C. III, İstanbul 2003, s. 63).

58 Gerlach bu ikinci ismi Euphemiae olarak zikrediyor. Hatta Eflak voyvodasının oğlunun mezarının ayrı bir bölmede muhafaza edilmekte olduğunu gördüğünü yazar. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 152.)

59 Lajos, Dernschwam'ın kesin olarak yanıldığını ifade eder. Dernschwam, *a.g.e.*, s. 395. Schweigger ise St. Salome'nin yanındaki ikinci kadın olarak St. Euphemia'ı zikreder, fakat bunlardan "sahte kutsal emanetler" olarak bahseder. (Schweigger, *a.g.e.*, s.136)

60 Schweigger, *a.g.e.*, s.136; Dernschwam, *a.g.e.*, s. 196.

61 Gerlach, *a.g.e.*, s. 744-745; Schweigger, *a.g.e.*, s. 136.

62 Gerlach, *a.g.e.*, s. 191.

Gerlach, ziyareti sırasında gördüğü mekânı tüm ayrıntısı ile kaydetmiştir. Buna göre patriğin geniş toplantı odasının duvarları boyunca iskemleler dizilidir. Denize ve Galata yönüne bakan tarafta patriğin vaaz verdiği yüksekçe, tahta oymalı bir koltuk durur. Cemaatin yaşlıları ve önemli kişiler odanın kuzey tarafında otururlar. Papazların yeri ise odanın batı tarafındadır. Seyyaha ziyareti sırasında odanın güney tarafında bir yer gösterilmiştir.[63]

Seyyahın tespitlerine göre patrikhanenin kitaplığında pek çok eski ve yıpranmış kitap buluyordu. Tam takım olarak neredeyse sadece *Crisostomos*[64] mevcuttu. *Athanasio*'nun ve *Epiphanius*'un *Johannes* hakkındaki yazıları da vardı. Bunların dışında önemli kilise hocalarından hiçbirinin eseri yoktu. Sayısı 150 dolaylarında olan tüm kitaplar toz içinde bir mahzende saklanıyordu. Kimsenin de gidip onları okuduğu yoktu. Gerlach, bazı kitapları okumak için eve götürmek istemişse de patrik izin vermemiş, ancak patrikhanede okumasının sakıncası olmadığını bildirmiştir.[65]

Kilisenin harcamaları ile ilgili vaizin Gerlach'a anlattığına göre, yalnız patrikhane kiliselerinin aydınlatılması için sarf edilen yağ ve mumun maliyeti yılda 1000 *duka*yı buluyordu. Kilisedeki tüm kandiller ve mumlar, her gün sabah ve akşam, ayin yaptıkları süre zarfında saatlerce yanıyor ve kiliseyi aydınlatıyordu. Gereksinimleri olan çok miktarda yağı ve mumu Sakız, Kandiya ve Midilli adalarından ya da başka yerlerden ucuza getirtiyorlardı. Bir kısmı da kiliseye bağış olarak veriliyordu.[66]

---

63 Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

64 Ricaut'dan öğrendiğimize göre Rum kilisesinde okunan dört dua kitabından ikincisi olan *S. John Chrysostom* perhizdeki pazarları hariç yılın her günü okunur. (Ricaut, An Account of..., s. 317-317.)

65 Gerlach, *a.g.e.*, s. 600-601.

66 Gerlach, *a.g.e.*, s. 307.

Ermeni Patrikhanesi[67]

Rum patrikhanesinin tersine, Ermeni Patrikhanesi dönemin seyyahları tarafından pek bahse konu edilmemiştir. Bu da bize, Ermeni Patrikhanesinin seyyahların ilgi alanına girmemiş olduğunu gösterir. Schweigger'ın "Eski, güzel ve büyük bir Yunan kilisesi ve manastırı Ermeni patriğine tahsis edilmiştir. Burada ancak iki veya üç keşiş bulunur"[68] şeklindeki çok kısa ve genel tanıtımı dışında, yalnızca Polonyalı Simeon patrikhane hakkında bilgi verir. Ermeni kimliği ile tanıdığımız seyyah, bu yönüyle kaynaklarımız arasında oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Onun anlatımına göre:

> Sulu Manastır'da denize nazır yüksek bir mevkide Surp Georg adını taşıyan, Ermenilere ait kubbeli ve kâgir büyük bir kilise vardır. Bu kilisenin Konstantin oğlu İmparator Kostas tarafından yapılmış olduğu söylenir. Kilisenin etrafında güzel çiçek ve yemiş bahçeleri, bağlar, iyi sular, ayazmalar, yerli ve misafir ruhanî siviller için ayrı ayrı evler bulunur. Burada denize nazır yüksek bir mevkide yaldızlı ve rengârenk boyanmış çok şirin küçük bir köşk, önünde de üstü kapalı büyük bir sofa vardır. Sıcak zamanlarda burada oturanlar bir daha dışarı çıkmak istemezler. Kilisenin arka kısmında, dar ve uzun kâgir bir kemer vardır. Kemerin etrafında başta Hazreti İsa, sağ tarafında İmparator Konstantin ve solda oğlu ile beraber İmparatoriçe Helen olduğu halde, 318 patriğin resimleri bulunur. Rivayete göre, İstanbul Konsili burada toplanmış ve burası aynı zamanda Hristostomos Loannes'in sofra mahalli olmuştur. Şimdi ise Ermeni Patrikhanesi ve patriklik makamıdır.[69]

---

[67] İstanbul'daki patrikliğin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, Bursa Ermeni piskoposu Hovakim'in II. Mehmet tarafından patrik olarak atanıp İstanbul'a geldiği kesindir. Patriklik koltuğunun Ermenilerden St. Mary Peribleptos'a verildiğine dair güçlü geleneğin yanlışlığı Ermeni seyyah Polonyalı Simeon'un kayıtlarından anlaşılır. Zira o, 1608'de Surp Kevork'da patrikliğin mevcudiyetine tanık olmuştur. (Austin, *a.g.e.*, s. 80.)

[68] Schweigger, *a.g.e.*, s.137.

[69] Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 21.

Kilise[70]

İstanbul'da Ayasofya'dan başka daha pek çok gösterişli ibadethane vardır.[71] Sanderson, bunların sayıları hakkında "Hıristiyanlara ait en az 100 kilise ve Yahudilere ait pek çok sinagog vardır" demektedir.[72] Polonyalı Simeon da "yüzden fazla" diyerek bu sayıyı teyit eder. Ona göre şehrin hemen her semtinde, azizlerden kalma eşyalar bulunduran büyük veya küçük birçok kârgir kilise vardır. Ancak seyyahın konu ile ilgili bir de yorumu bulunmaktadır: "Güzel ve yüksek mevkilerde bulunanları Müslümanlar almış, beğenilmeyenler ise Rumlara bırakılmıştır."[73] Ayrıca 1668-1671

---

[70] İstanbul'daki Rum Ortodoks, Ermeni ve Latin Kiliseleri hakkında; ilk inşa tarihleri, geçirdikleri yangın ve onarımlar ile son durumları hakkında detaylı bilgi için bkz. Austin, *a.g.e.*, s. 69-72.

[71] Araştırma kaynakları seyahatnameler olan Reyhanlı seyyahların gözlemlerinin, genellikle tarihî ve siyasî olaylar üzerinde yoğunlaştığından, mimari tarihi yönünden ayrıntıya girmediklerini ifade eder. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat 1582-1599*, Ankara 1983, s. 36.

[72] Sanderson, *a.g.e.*, s. 73. Seyyahların kiliselerin sayısı konusunda verdiği malumat birbirinden çok farklıdır. Örneğin Domenico da (Austin, *a.g.e.*, s. 7) İstanbul'da yaklaşık 40 Rum kilisesi ile 4 Ermeni kilisesi, Galata'ta da 4 Latin kilisesi olduğundan bahseder. Seyyahların ziyaret tarihlerine göre farklılık göstermesi gereken bu rakamları, ortak noktada buluşturmak zordur.

[73] Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 22. Osmanlılar, fethettikleri şehirlerde fethin bir sembolü olarak şehrin en büyük kilisesini camiye çevirirlerdi. İstanbul'un fethinden sonra da şehrin sembolü durumunda olan Ayasofya Kilisesi, hâkimiyet işareti olarak camiye çevrilmiştir. Diğer mabetlerden de camiye çevrilenler olmakla birlikte, zimmîlerin ihtiyaçlarına yetecek sayıda ibadethaneye dokunulmayarak kendilerine bırakılmıştır. (Karataş, *a.g.e.*, s.133). Kös, fetihten sonra derhal sekiz kilisenin camiye çevrildiğini yazmıştır. (Karoly Kös, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Ankara 1995, s. 72) Gerlach'ın Piyale Paşa Camii önünde gördüğünü söylediği mermerden yapılma iki kulplu, büyük vaftiz taşı yine kilisenin camiye çevrildiğini düşündürür. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 187.)

yıllarında İstanbul'da bulunmuş olan Smith[74] de "şimdi Rumlara ait olan kiliseler dar ve basittirler, hiç kıymetli eşyaları da yoktur" yazmıştır. Rumların şehir surları içindeki 26 kilisesinden başka, altı tane Galata'da, iki adet Üsküdar'da, birer Kadıköy, Beşiktaş, Ortaköy, Yeniköy, Büyükdere ve Hasköy'de kiliseleri vardır.[75]

Galatalılar veya Peralılar dinî açıdan Roma (Katolik) öğretisine bağlıdırlar. XVI. asrın son çeyreğinde kentin içinde çok sayıda kiliseleri ve manastırları vardı. Bunların en önemlisi St. Franciscus Kilisesi ve manastırıdır. İkinci sırada St. Peter Kilisesi gelir; üçüncüsü "Bizim Hanımefendimiz" (Notre Dame); dördüncüsü St. Görg; beşincisi St. Benedict; altıncısı St. Anna; yedincisi St. Johann; sekizincisi St. Clara'dır. St. Franciscus, Peter ve Benedict manastırlarındaki bütün rahiplerin sayısı tahminen bir düzineye yakındır ve bu kiliselerde Latince dualar okunur.[76]

XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunan Ralamb ise Galata'da içinde "putların" olduğu 4-5 Katolik kilisesi, 2-3 Rum manastırı ve içinde putların olmadığı 3 Rum kilisesinden bahseder.

---

74 Thomas Smith'in yazdığı *An Account of the Greek Church* adlı esere Türkiye'de hiçbir kütüphanede ulaşamadık. Kitabı Avrupa'dan getirtmek bizi aştığından bu konuda da TTK'nın yardımına başvurduk fakat eserin pahalı olması sürecin uzamasına neden oldu. Umarız, bu eser de Kurumun girişimiyle Türkiye'ye getirtilir. Smith'ten aktardığımız bilgiler, *Christians Under The Ottoman Turks* adlı eseri yazan Helene Pignot'tan alınmadır. Yedi Fransız ve yedi İngiliz seyyahın notlarını konu alan Pignot, önce seyyah ve seyahatnamesi hakkında bilgi verdikten sonra seyahatnamenin bazı sayfalarını doğrudan alıntılamıştır.

75 Pignot, *a.g.e.*, s. 205, 241-242.

76 Schweigger, *a.g.e.*, s. 150. Osmanlılar bölgelerinde Roma-Katolik kilisesiyle doğrudan diplomatik ilişkiye girmediler. Bununla birlikte cemaatin işine bakan bir *cardinale-protettore* vardı. Latin cemaati yabancılara ait olan kiliselere bağlıdır ve rahipler yabancı ülke vatandaşıdır; hükümetle olan günlük işleri bir vekil vasıtasıyla görülür. Yani diğer gayrimüslimler gibi bir millet teşkilat ve işleyişi söz konusu değildir (Ortaylı, "Galata", s. 303).

Katolik kiliselerinden biri Cizvitlere, ikisi de Venediklilerle bağlantıları herkesçe bilinen Kapüsen[77] Tarikatı'na aittir.[78] Kilise hakkındaki bir rivayete göre, Kapüsenlere ait olan Saint George Kilisesi ve manastırının bir kısmı, Türk olan sahibinden 6.000 frank üzerinden anlaşma yapılarak satın alınmıştı. Cami yaptırmak isteyen Valide Sultan'a caminin yapılacağı yerde bulunan bir ev vermek zorunda kalan bu Türk'e, evine karşılık söz konusu kilise ve manastırın bir kısmı verilmişti. Yapılan anlaşma sayesinde Kapüsenler kilise ve manastırın eskiden olduğu gibi yine sahibi olmuşlardı.[79]

Galata'daki, kârgir ve kemerli çok güzel bir bina olan Surp Krikor Lasaroviç Kilisesi,[80] ataları Anili olan Kefeli Ermeni tüccarlar tarafından 1436 senesinde, Rum hakimiyeti zamanında inşa edilmişti. Kilise duvarının dibinde, Kayserili Grigor'un mezarı görülüyordu. Bu rahip 1635 senesinde öldüğü vakit, Şahin Çelebi adlı bir zat, Bayram Paşa'dan rica etmiş ve rahibi buraya defnettirmiştir.[81]

Polonyalı Simeon Katolik kiliseleri arasında St. Domenik Kilisesi'ni çok büyük binasıyla ön plana çıkarır.[82] Bunun yanında St. Francisco Kilisesi de İstanbul'un en güzel kiliselerinden biriydi

---

77 Katolik Fransisken Tarikatı'nın bir kolu.

78 Claes Ralamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk*, Çev. Ayda Arel, İstanbul 2008, s. 91.

79 Galland, *a.g.e.*, C.II, s. 68. Galata'nın neredeyse merkezinde bulunan Saint George Kilisesi, İstanbul'un fethinden önce Cenevizlilerin kiliseleri idi. 1626'da Fransa büyükelçisi M.de Cesy, bu kiliseyi *Capucin*lere (Kapüsen) verdi. Kilise 10-11 Nisan 1600 gecesi Galata'yı harap eden bir yangında mahvoldu. Yeri, bir Türk tarafından satın alınmış ve arsanın bir kısmını bina yaptırılmak üzere bir Yahudi'ye satılmıştı. Geri kalan kısım ise arsa halinde kalmıştı. Bu kilisenin yeniden inşasına ancak 1675'te başlanmış ve ilk dinî ayin 6 Aralık 1677'de yapılmıştır. Belin'den (1872:76-83) aktaran Charles Schefer (Galland, *a.g.e.*, s. 68).

80 Simeon, *a.g.e.*, s. 23.

81 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 36.

82 Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 23.

ve yanında bir de manastır buluyordu. Kilisenin giriş kapısının üzerinde çok güzel altın ve gümüş varaklı, renkli mozaik tekniğiyle sanatkârane bir biçimde yapılmış resimler vardı. Bu kilisedeki ayinler, tıpkı Roma kiliselerindeki gibi yapıldığından, tüccarların çoğu buraya gelirlerdi.[83] Galata'da Latinlere ait diğer bir kilise ise Saint Pierre Kilisesi idi.[84]

Aziz Franciscus Kilisesi'nde İtalyanca (Latince) verilen vaazlara İtalyanlarla birlikte Rumlar da gelirdi. Çünkü Galata'da hemen herkes İtalyanca bilir ya da anlardı. Hatta bazen Türkler bile gelirdi. Türkler, rahibi biraz seyreder, dinler, sonra da dışarı çıkarlardı. Matem haftası sırasında bütün Galatalılar Latin rahiplere günah çıkarmaya gelirlerdi. Papanın gönderdiği *Commissarius*, kendine verilen yetkiye dayanarak, onları bütün günahlarından arındırıp, affedilmelerini sağlardı.[85]

Gerlach, İstanbul'da gördüğü binalar arasında Ayasofya Kilisesi'nden sonra gelen en güzel yapının Ermenilere ait Aziz Georgius Kilisesi olduğunu ileri sürer. Alman seyyah, mesleği olan vaizliğin verdiği dikkatle olsa gerek kiliseyi oldukça ayrıntılı bir şekilde gözlemlemiştir. Onun ifadelerine göre, Yedikule yakınlarındaki bu kilise, kent surlarından çok uzak olmayan yüksekçe bir yerdeydi ve Marmara Denizi ile bütün adaları görüyordu. Kilisenin önündeki geniş ve güzel meydan bütün İstanbul'da az bulunan güzellikte bir yerdi. Binanın tümü büyük bir manastır görünümündeydi, çünkü çevresinde birçok ek bina vardı. Bunlardan biri olan "Refectorium" (yemek salonu) yüksek bir yerde inşa edilmişti.

> Ayin yapılan sunağın bulunduğu yer, tepesi kubbe biçiminde olan üç ayrı bölmeden oluşuyor. Ortadaki bölme yuvarlak ve biraz daha yüksekçeydi, ayin yapılan sunağa ulaşmak için üç basamak

[83] Heberer, *a.g.e.*, s. 289, 307.

[84] Galland, *a.g.e.*, s. 35.

[85] Gerlach, *a.g.e.*, s. 757.

çıkılıyor. Sunağın üzerinde Meryem ve İsa bebeğin resmi olan bir ikona ve çeşitli başka ikonalar var. Bu ikonaların önünde sekiz veya on mumlu bir şamdan duruyor ve ayin sırasında bu mumlar yakılıyor. Sunağın önündeki yere halılar serili. Ayin sırasında papaz ve ilahileri söyleyen dört çocuk, bu halının üzerinde duruyorlar. Kilisenin ayin işlemleri için ayrılan bölümünün duvarları resimlendirilmemiş, sadece önüne bir perde takılmış. Ayinden önce bu bölme, papazların giyinmesi için perde ile kapatılıyor. Kilisede Aziz Georgius'un veya başka bir azizin resmi bulunan bir veya iki eski ikonadan başka resim yok.[86] Kilisenin gerisinde bulunan ayrı bir bölme kadınlara ayrılmış.

Seyyah kiliseye girdiğinde, siyah yün başlığı ile bir papaz, ayin bölmesinin orta yerinde sunağın önünde oturmuş, mum ışığında kitaptan yüksek sesle bazı şeyler okumaktaydı. Onun önünde, kilise girişinin soluna denk gelen yerde duran koltukta ise Ermeni Patriği oturuyor, elinde gümüş kakmalı tahta asasını tutuyordu. Kiliseye girenlerin her biri 3-4 mum getirip ayin esnasında yakıyorlardı. Böylece kilisenin ayine ayrılan ön bölmesi giderek aydınlanıyordu. Zengin Ermeniler, ölecekleri zaman bu kiliseye bağışta bulunur ve her yıl Aziz Georgius Günü'nde[87] bir ziyafet verirlerdi. Ermeni cemaatinin önde gelen simaları ile bütün rahipler bu ziyafete katılırlardı.[88]

Yeşilköy'den daha ilerde Kalatarya Kilisesi ile ayazması vardı. Ağustos ayı içinde *Uruc-ı Meryem*[89] *Yortusu* gününde, şehrin Rum ve Ermenileri, kadınlarla birlikte oraya ziyarete giderlerdi.[90]

---

[86] Hıristiyanlıkta azizperestlik ve ikonalara hürmet konusunda bkz. Elliade, *a.g.e.*, s. 63-67, 71-73.

[87] Aziz Georgius dünya Hıristiyanlarının büyük azizlerindendir ve Ortodokslar tarafından her yıl 6 Mayıs Aziz Georgius Günü olarak kutlanır.

[88] Gerlach, *a.g.e.*, s. 327, 352-355

[89] 13 Ağustos günü.

[90] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 26.

Ayvansaraykapısı'nın iç tarafında Vlakherna adında bir kilise daha vardı. Bu kilisenin içinde bir de ayazma bulunuyordu. Eremya Çelebi'nin izlenimlerinden XVII. yüzyılın ikinci yarısında kilise avlusunun damının yıkılmış olduğunu ve duvarların dibine Çingenelerin yerleştiğini, kilisenin arkasında bulunan büyük kapının taşla tamamen kapatıldığını, kapının üzerinde ise Mikael'in kılıçlı bir tasvirinin oyulduğunu öğreniyoruz.[91]

Kumkapı'da üçü Rumlara, biri de *Surp Asvadzadzin Kilisesi* adını taşıyan, Ermenilere ait toplam dört kilise bulunuyordu.[92] Gerlach, buradaki Ermenilerin daha çok sayıda kilise inşa edilmesini istediklerini, ancak Türklerin buna izin vermediğini bildirmektedir.[93]

Schweigger'e göre İstanbul Rumlarının kiliseleri arasında en önemlisi patrikhane içinde olanıdır. Bu manastıra, "En Kutsal Hanımımızın Manastırı", yani Maria Anamızın, Kutsal Bakire Maria'nın manastırı anlamında "He Mone Tes Pammakaristes" adı verilir. Patrikhane Kilisesi dışında, Rumların şehir içinde başka kiliseleri de vardır. Bunların sayısı 60'ı bulur. Ama bunlar çok büyük binalar değildir; sokak içlerinde evlerin arasına sıkışmış, âdeta gözlerden gizlenmiş yapılardır. İnsanlar burada hiçbir engelle karşılaşmadan ibadetlerini yapabilirler.[94] Fakat, bun-

---

91 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 19.

92 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 3. Andreasyan bu kilisenin Ermeni Patrikhanesi Kilisesi olduğu bilgisini verir. Ona göre Ermeni cemaatinin bu merkez kilisesinin ilk inşa edildiği tarih meçhuldür. Adı ilk defa 1608'de Polonyalı Simeon'un seyahatnamesinde geçer. Patriklik makamının, Samatya'dan Kumkapı'ya nakledildiği 1641 senesinde yapılmış olduğu zannedilmişse de bu tarihten çok evvel, İstanbul'da aynı adı taşıyan bir Ermeni kilisesinin mevcut olduğuna dair bazı vesikaları yazar görmüştür. Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 80.

93 Gerlach, *a.g.e.*, s. 685.

94 Schweigger, *a.g.e.*, s. 136.

larda ne bir kilise çanı ne de "kule saati" vardı [95] Buna rağmen, Sanderson, ziyaret ettiği kiliselerin birinde çanın işlevine sahip bir düzenek görmüştür. Elçi Edward Barton'un gömülü olduğu bu kilisede, inananları ibadete çağırmak için, yerden bir buçuk yard[96] yükseklikte, yarım ayak[97] genişliğinde, bir buçuk inç[98] kalınlığında uzun, düz bir demir kullanılmaktadır.[99]

Çan kulesi inşa edilmesine izin verilmese de dindarları ibadete çağırmak için üretilen farklı çözümlere müsaade edildiği anlaşılıyor. Bu meyanda zindandaki esirlerin, Latinlerin, Rumların ve Rusların kiliselerinde ayin yapılması ihmal edilmezdi ve orada bulunanlar sesi gür bir zil veya çıngırakla çağrılırlardı.[100]

Bundan sonra hakkında bilgi verilecek olan Rum kiliselerinin bize birer tasvirini veren Gerlach, âdeta İstanbul'un kilise envanterini çıkarırcasına itinalı bir kayıt tutmuş ve kenarda köşede, hatta köylerde bulunan kiliseleri dolaşıp izlenimlerini aktarmıştır. Bu özenin sebebi malumdur. Seyahat amacına uygun olarak hakkında bilgi topladığı Rum kiliselerinin o dönemde cemaati olduğunu, ibadet ve ayinlerini serbest bir şekilde yaptıklarını, yine tuttuğu kayıtlardan anlıyoruz:

> *Hrisopeyi* adındaki kilisenin özel bölmesindeki sunağın çevresinde azizlerin tasvirleri resmedilmiştir: Aziz Gregorius, Basilius, zayıf kemikli yüzüyle Hrisostomos, Nicolaus Damascenus

---

[95] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 51,57,101,198; Schweigger, *a.g.e.*, s.38; Sanderson, *a.g.e.*, s. 74; Ricaut, An Account of the..., s. 209. Bu durumun gerekçesi, "çan çalmanın, Müslümanlar tarafından İslam'ın üstünlüğüne bir saldırı olarak görüldüğü" anlayışıdır (Karataş, *a.g.e.*, s. 124).

[96] 1 yarda = 91.44 cm.

[97] 1 ayak/kadem = 30.48 cm.

[98] 1 inç = 2.54 cm.

[99] Sanderson, *a.g.e.*, s. 74. Bu bilgi Hakluyt baskısında değil Samuel Purchas'ın baskısında mevcuttur ve William Foster tarafından not düşülmüştür. Bkz. Sanderson, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[100] Galland, *a.g.e.*, s. 80.

gibi din büyükleri ve hepsinin üzerinde iki havarisiyle birlikte İsa Efendimiz. Özel bölmenin sağ tarafındaki ahşap kaplamaların üzerinde bir eli gümüşle kaplanmış olan İsa Efendimizin bir resmi bulunur. Genelde tam orta yerde kucağında bebeği ile Meryem'in resmi vardır ve onun da sağ eli gümüşle kaplanmıştır. Bunun çevresine, böyle gümüş figürler sırma ipliklerle asılıdır. Sol tarafta ağlayan birçok kadını tasvir eden resimler vardır. Onların çevresinde de bazı adaklar asılıdır.[101] ... Burada gümüşten yapılma çeşitli insan bedeni, el, kol, ayak figürleri asılıdır.[102] Herkes hangi uzvunda bir derdi varsa onun gümüşten bir figürünü buraya adayarak Meryem'den şifa diler ve sağlığına kavuşmayı umar[103]... Rumlara ait Elpida (Umut) Kilisesi'nde sadece ayinin yapıldığı ve resimleri olmayan bir tek sunak vardır. Rumların hemen hemen bütün kiliseleri gibi, içi İsa, Meryem, Başmelek Cebrail, Mikail ile Basilius, Hrisostomos, Nazianzenius, Demetrius gibi eski din büyüklerinin resimleriyle süslüdür. Kilisenin ön bahçesinde ve değişik bölmelerinde manastır ve kiliseleri vakfedenlerin kabirleri bulunur.[104] Meryem'in resminin önünde kandiller yanar. Kilisenin içinde ve çevresinde üstü kubbeli odalar, çeşmeler, sarnıçlar yer alır[105]

---

[101] Gerlach, *a.g.e.*, s. 148.

[102] "Bedenin -"relik" denilen- kalıntılarının temin ettiği yakınlık, ezelden beri özel bir dini edimi tanımlayan şey olmuştur. Tanrı evleri reliklerle doludur; müminler bu şekilde ruhlar arasındaki bağı keşfeder. Kalbi, mevtanın veya yakınlarının seçtiği bir mekana nakletmek amacıyla bedenden ayırma adeti soylu ailelerde ve prensler arasında 1700'lü yıllara kadar yaygınlığını korumuştur." Orest Ranum, "Mahremiyet Limanları", *Özel Hayatın Tarihi 3 Rönesanstan Aydınlanma'ya,* Çev. Devrim Çetinkasap, Haz: Philippe Aries ve Georges Duby, İstanbul 2006, s. 231-290.

[103] Gerlach, *a.g.e.*, s. 813-814.

[104] Yeniden kilise inşası ve kilise tamiri Osmanlı yönetiminden alınacak izne bağlı olduğu gibi, kiliseye ait avlunun genişletilmesi de kurallara tabidir. Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebuussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 106.

[105] Gerlach, *a.g.e.*, s. 293.

Rumların kendilerine özgü, çok büyük olmayan başka kiliseleri de vardır. Bunlardan biri *Chrysopigi* diye bilinen "Altın Çeşme'nin Hanımı" Kilisesi'dir.[106]

Gerlach, bir zamanlar papazlar ve rahibeler için yapılmış olan Hrisostomos Kilisesi'nden bahseder. Onun ziyareti esnasında içinde sadece rahibeler yaşıyordu ve bunların geçimleri patrik tarafından sağlanıyordu. "Çünkü Türkler manastırın gelirine el koymuşlardı. Kilise büyük bir meydanın bir bölümünde kuruludur. Patrik burası için 5000 *duka* ödemiş ve böylece onun Türkler tarafından alınmasını ve rahibelerin açıkta kalmasını, yerine bir cami inşa edilmesini önlemişti."[107]

Kutsal Melek Köyü'ndeki Rum kilisesi Başmelek Mikail'e adanmıştı. Binanın içi İsa, Meryem, Vaftizci Yahya, onun babası, annesi, Başmelek Mikail, Aziz Georgius,[108] Aziz Demetrius ve yaşlı, çıplak bir adam olarak gösterilmiş olan Onuphrius, uzun sakallı, zayıf bedenli Basilius, sakalsız Hrisostomos ve İskenderiye patriği Athana Sius'un resimleri ile süslenmişti. Resimlerin çoğunun önünde ipek perdeler asılıydı, hatta bazılarının önünde 3-4 kat perde vardı. Gerek bu kilisede, gerekse bütün diğer Rum kiliselerinde *Lectores* ya da okuyucu adı verilen güzel erkek çocuklar İncil'den metinler okumakla görevliydiler.[109]

Pera'nın dışında, Aziz Demetrius Köyü kilisesinin kapısında Aziz Demetri ve başka azizlerin resimleri vardı. Kilisenin yakınındaki kuyular kutsal sayıldığından, tüm çevresine kandiller asılı dururdu. İster tulumbalı olsun, ister içinden kova ile veya bir çark ile su çekilsin, bu gibi kuyuların üzerinde daima beyaz mermer-

---

[106] Schweigger, *a.g.e.*, s. 150.

[107] Gerlach, *a.g.e.*, s. 293-294.

[108] Hıristiyanlık öncesi dinsel gelenekler Hıristiyan imanı ile bütünleşmiştir. Örneğin ejderha avcısı çok sayıda kahraman Aziz Georgios (Aya Yorgi) ile özdeşleşmiştir (Eliade, *a.g.e.*, s.252).

[109] Gerlach, *a.g.e.*, s. 361-362.

den yapılma yuvarlak ve içi oyuk, bir fıçının yarısını andıran bir taş bulunuyordu. Kiliseler alçak, tek katlı idi. Damları sivri olmayıp geniş ve yassı idi. Genelde kilisenin yakınında bir de okul bulunurdu ve burada erkek çocuklara *Odonicho, Mezmur, Genesi* ve başka Yunanca kitaplar okutuluyordu.[110]

İçi resimlerle süslü olan Aziz Konstantin Kilisesi oldukça eski idi. Kutsal eşyanın saklandığı bölümün önünde İsa peygamberin ve yanında Yahya peygamberin resmi vardı. Kiliseye girişin soluna denk gelen yerde Meryem ve günah çıkaran Aziz Teodoros'un tablosu görülüyordu. Kutsal eşyanın muhafaza edildiği bölümün iki kapısından biri üzerinde Meryem'in ölümünü ve çevresinde İsa'nın havarilerini tasvir eden bir resim; diğer kapısı üzerinde de Meryem'in göğe yükselişini gösteren bir resim bulunuyordu. Kilisenin kapısı üzerinde kır sakallı Aziz Athanasius ile birlikte İmparator Büyük Konstantinus ve annesi Helena'nın muhteşem imparatorluk giysileri içindeki resimleri ziyaretçileri karşılıyordu. İmparatorun ve annesinin başındaki mücevherlerle bezenmiş altın imparatorluk taçları ve üzerlerindeki işlemeli giysiler seyirciyi etkiliyordu.[111]

Gerlach'ın farklı kiliselerde gördüğü ve tarif ettiği bu resimler için Ricaut daha genel anlatımla şunları kaydetmiştir:

> Rumlar resimleri kiliselerini tezyin etmek; tarihi olduğu için ve tapınmak için kullanırlar, onların önlerinde mum yakarlar, tütsülerler, dualarına onların önünde eğilerek ve aziz heykelleri önünde haç işareti yaparak başlarlar. Kilisede bir masanın üstünde Bakire Meryem ve S. George'un resimleri vardır; kiliseye girip çıkarken öperler.[112]

Aziz Johann Manastırı'nın binası Gerlach'ın ziyareti esnasında hayvan barınağı olarak kullanılıyordu. Aziz Georgius'a adanmış

---

[110] Gerlach, *a.g.e.*, s. 364-365.

[111] Gerlach, *a.g.e.*, s. 380.

[112] Ricaut, An Account of the..., s. 321.

bir diğer Rum kilisesinde, Aziz'in bir resmi vardı. Resmin önünde çok güzel ipek mendiller asılı duruyordu. Kilisenin içi 100 kadar kadın ve çocukla doluydu. Bunların arasında en az 10 kadar Karamanlı kadın vardı.[113]

Hemen hemen tamamı Rumlardan oluşan bir köyün kilisesinin adı Ayia Paraskevi'dir [Hasköy]. Gerlach, bu küçük gösterişsiz kiliseye girdiğinde, ayin yapılan bölmenin önünde Rumlarda âdet olduğu üzere Meryem'in resmedilmiş olduğunu görmüştü. Çevresinde altın teller, gümüşten yapılma insan figürleri, kollar bacaklar vs. asılıydı. İsa'nın resminin etrafında ise hiçbir şey asılı değildi. Fakat bir köşesinde bir kadın resmi vardı ve üzerinde S. Paraszeve yazılıydı. Köyün ve kilisenin adı da buradan geliyordu. Yaşlı patrik Metrophanes'in yaşadığı ev buradaydı. Bu kadının resmi çevresinde altın teller, gümüş levhalar, tutam tutam saçlar, kol ve ayak figürleri asılıydı. Diğer Rum kiliselerinde olduğu gibi tam ortada duran bir sehpanın üstünde İsa peygamberin ölümden sonra dirilişini tasvir eden bir ikona duruyordu. Söylenene göre bu, Göğe Çıkış Yortusu'na (15 Ağustos) kadar orada kalacaktı. O yortu münasebetiyle de bu ikonanın ortaya konacağı ifade edilmişti. Pantkot Yortusu'nda gene bir başka resim onun yerine geçecek ve böyle devam edecekti. Kiliseye girenler bu ikonaları öpüyorlardı. Seyyah oradayken iki çok güzel kadın gelmişti ve birinin kucağında küçük bir çocuk vardı. Kadın çocuğu Azize Paraszeve'ye doğru uzatarak bir mum yaktırdı. Seyyah bunun sebebini sorduğunda, çocuğun hasta olduğu ve sağlığı için azizeden şefaat diledikleri cevabını almıştı.[114]

---

[113] Gerlach, *a.g.e.*, s. 525, 559. Gerlach'ın bahsettiği gün Son Yemek Ayini'nin yapıldığı gün olsa gerektir. Yoksa diğer zamanlar kadınlar kiliseye girmezler Bkz. Gerlach, *a.g.e.*, s. 19. Çok eski tablolarla süslenmiş olan bu kilisenin girişinde, parmaklıkla ayrılmış olan bir bölmeden hanımefendiler içeriyi izleyebiliyordu, sağ tarafta da ayrı bir bölme halk tabakasından olan kadınlara ayrılmıştı (Gerlach, *a.g.e.*, s. 755).

[114] Gerlach, *a.g.e.*, s. 572.

Aziz Johannis Kilisesi, Vaftizci Yahya Manastırı'na çok yakın olmakla birlikte, bu civarda Türklerin de ibadethaneleri bulunduğu için kapatılmıştı. Manastırın ön avlusunda Rum rahibelerin hücreleri vardı ve aynı zamanda bir yoksullar hastanesi olan binanın masrafları zengin Rumlar tarafından karşılanıyordu. Yönetimi bir baş rahibenin elindeydi. Bunun yanında, duaların ve ilahilerin okunması sırasında rahibelere rehberlik eden bir de papaz vardı. Civarda çok güzel bir kilise daha vardı. Eskiden bir manastır olan bu yapı, sadece yıkık duvarlar, çok güzel bir kapı ve Yahudilerin ipek işlemek, iplik bükmek ve eğirmek için atölye olarak kullandıkları suyu çekilmiş bir sarnıçtan müteşekkildi. Kilisenin önündeki geniş avlunun etrafı sundurma bir geçitle çevriliydi. Bu geçit dört köşeli altın yaldızlı cam levhalar üzerine resmedilmiş olan Eski ve Yeni Ahit'ten figürlerle ve Grekçe alt yazılarla çok güzel süslenmişti. Fakat bütün tasvirlerin yüzleri tahrip edilmişti. Geçidin duvarları renk renk mermerle kaplıydı. Ayrıca geçitte üzerlerinde peygamberlerin, havarilerin ve İsa'nın altın heykelleri yerleştirilmiş olan üç veya dört yüksek kaide vardı. Binayı inşa eden ya da yaptıran kişinin ve eşinin portresi de burada görülüyordu. Kilise ve revaklı geçit, tek bir yapı halindeydi; dört bölümden oluşan kiliseye iki büyük kapıdan geçilerek giriliyordu. Üstü örtülü birinci galerinin duvarları yarıya kadar mermerle kaplıydı. Onun üzerinde kemerlerin başladığı bölüme ve kemerlere portreler çizilmişti. Kiliseye giremeyen kadınlar bu galeride dururlardı. Kadınlar sadece "Son Yemek" ayininde kiliseye girerlerdi. Türk halılarıyla kaplı olan kilisenin sadece bir kapısı vardı. Kilisenin üç kubbesi de tamamen altın varakla ve resimlerle bezenmişti. Duvarları da zeminden kemerlerin başladığı yere kadar en güzel mermerlerle kaplanmıştı. Alçak bir kaideden kilisenin üçüncü bölmesine geçiliyordu. Burada da altın varakla süslü başka güzel resimler vardı. Öncekinden daha alçak kemerli bir geçitten dördüncü bölüme giriliyordu. Burası da bir çok küçük penceresi

bulunan, tavanı kubbeli ve resimli olmakla beraber daha karanlık bir mekandı.[115]

> [Aziz Nicolaus Kilisesi'nin olduğu yerde] Burada bir kilise olacağını kimse ummaz, çünkü her iki yanında önünde ve arkasında Rumların evleri kiliseyi tamamen gözlerden gizliyor. Kilisenin ön tarafında da tıpkı evlerde olduğu gibi kapalı bir kapı var. Rumlar diğer kiliselerini de böyle evler, binalar arasına yerleştirip âdeta gizlemişler. Küçücük kapılardan zorlukla içeri girdikten sonra asıl kiliseye ulaşılıyor. Belki Türklerin müdahalesinden korkuyorlardı. Belki de ibadethanelerini herkese uluorta sergilemek istemiyorlar.[116] Kiliselerin çoğu birer samanlığa benziyor. Tek farkları içinin resimlerle, kandillerle ve mumlarla çok güzel süslenmiş olması.

Seyyahın ziyareti sırasında kilisede dört papaz ve dört okuyucu vardır ve içeriye birçok insan girmiş ve hepsi de kapının yanlarına yüzleri kilisenin iç bölmesine dönük olarak dizilip sık sık haç işareti yapmışlardır.[117]

Kadınlar kiliseye giremediklerinden, ya patrikhanenin kilisesinde olduğu gibi dışarıda, holde kalırlar ya da sol tarafta kendilerine ayrılan bölmede dururlar. Galata'daki bir kilisede ise en

---

[115] Gerlach, *a.g.e.*, s. 733-734. Gerlach aynı yerde son Hıristiyan İmparatoru Constantinus'un Türklerin kenti işgali sırasında firar ederken attan düşüp öldüğü rivayet edilen yerin burada olduğunu ifade eder.

[116] Seyyah doğru bir noktaya temas etmiştir zira gayrimüslimlerin ayin ve ibadetlerini serbestçe yapmalarına izin verilmesine rağmen Müslümanların göreceği şekilde yapmaları hoş karşılanmamıştır. Bkz. Düzdağ, *a.g.e.*, s. 96.

[117] Gerlach, *a.g.e.*, s. 752. İstanbul'da bulunuş amacı neredeyse Gerlach ile aynı olan Thomas Smith, ondan farklı olarak gördüğü kiliseleri teker teker sayarak tarif etmek yerine, tamamının taşıdığı ortak özellikleri olan sundurma, dış kapı, orta kapı ve kilise binası, kapalı bölüm, kutsal masa, emanetler gibi alt bölümler şeklinde anlatmıştır (Pignot, *a.g.e.*, s. 206-209).

dipte, sol tarafta, yukarıda duvarın dibinde kadınların duracakları bir yer vardı. Oradaki bir parmaklıktan aşağı doğru bakınca kilisenin içi görülebiliyordu.[118]

Kilisede verilen ziyafetlerde sofra, genelde ya uzun bir masa ya da yan yana birkaç masadan oluşurdu. Bu şölen sofraları, bir cenaze vesilesiyle[119] veya bazı yortularda ya da kiliselerin adandığı azizlerin günlerinde hazırlanırdı.[120]

Rum kilisesinin ana görevlilerinden başka, daha az sayıda ve hiçbir kurala bağlı olmayan hizmetlileri de vardır. Başta, kilisenin kutsal kaplarının ve ayin gereçlerinin bakımından sorumlu kişiler olan *skeuofilakes* gelirdi; onları, ilahilerin ve mezmurların hangi tonda okunması gerektiğini bildiren, *kalonarki* izlerdi. *Tyrori* ya da kapıcılar, kilise kapılarının açılıp kapatılmasıyla ilgilenirlerdi. *Kandilafti* ise kandillerin bakımıyla uğraşırdı.[121]

Thevenot'a göre, Rum kiliseleri Protestanlarınki gibidir. Ancak *Maitre Autel*[122] kısmı, kilisenin diğer kısmından tahta bir perde ile ayrılmıştır. Burada üç kapı vardır. Bu bir *Sancta Sanctorum*[123] durumundadır; yani kabartma şeklinde olmayan aziz resimleri vardır. Rumlar kilisede diz çökmezler, fakat birer desteğe dayanırlar.[124]

---

[118] Gerlach, *a.g.e.*, s. 755.

[119] Eliade'ye göre defin günü ve her ölüm yıldönümünde mezarın yanında verilen ziyafetler putperestlerin cenaze uygulamaları ile Hıristiyanların ölüler tapımı arasında bir süreklilik olduğunu gösterir. (Eliade, *a.g.e.*, s. 63.)

[120] Gerlach, *a.g.e.*, s. 362.

[121] Grelot, *a.g.e.*, s. 150.

[122] Maitre Autel: Mihrap.

[123] Sanctum sanctorum: (Latince) En kutsal yer.

[124] Thevenot, The Travels of..., s. 82. Pedro da Rumların diz çökmediklerini yazmıştır. Pedro, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Çev. Fuat Carım, İstanbul 1995, s. 65.

Ayazma[125]

Rumların kentte ya da köyde, her yerde, birçok mucizevî çeşmesi vardır. Rum rahipler, kiliselerinin yakınlarında ister kendi uydurdukları, isterse gerçekte var olan, bazı iyi etkileri olduğuna inanılan bir kuyu bulmayı mutlaka becerirler. Örneğin, Bostancıbaşı Köşkü'nün yakınlarında, Rumların her zaman, ama özellikle "Transfiguration" Günü'nde[126] ayin düzenledikleri bir çeşme vardır.[127] İncili Köşk,[128] Sinan Paşa Köşkü ya da diğer adı Kumluca olan bu yerin altındaki ayazma da bir ziyaretgâhtır ve yortusu 6 Ağustos'a[129] tesadüf eder. Ermeniler ve bilhassa Rumlar, Sultan IV. Murat zamanına kadar (1640), davul ve zurna ile gelip burada toplanırlar ve keyif ederlerdi. Halk yer, içer ve o sakin denizde yıkanırdı. Padişah da bu esnada köşkün penceresinden kendisini göstermeden onları seyrederdi ve avuç avuç para saçtırırdı.[130]

Ayrıca, Aziz Demetrius'a adanmış olan bir kilisenin altında, kayalara oyulmuş ve tavanı tuğla ile örülmüş uzun bir mağaranın en dibinde bir ayazma vardı. Bu suyun ateşli hastalıklara karşı koruyan şifalı bir etkisi olduğuna inanılırdı. Kaynak kutsal sayıldığından, yanı başında her zaman yanan bir kandil asılı durur du ve başka kandillerin asılabilmesi için de duvarlara çiviler

---

[125] *Ayazma:* Rumların kutsal saydıkları kaynak veya pınar. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim: 22.11.2010, http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ayazma&ayn=tam

[126] İsa'nın ölümünden sonra Tabor Dağı'nda üç havarisine görünme sahnesinin canlandırıldığı bir bayram (Grelot, *a.g.e.*, s. 70).

[127] Grelot, "gös. yer."

[128] Tecelli Yortusu gününde, köşk, ziyarete gelen Rumlara Bostancıbaşı tarafından açılırdı. Bu ziyaret 1821 senesinde Yunan isyanından dolayı men edilmiştir. 1871'de ise demiryolu inşası yüzünden İncili Köşk de diğer binalarla beraber yıkılmıştır. Bugün sadece eski kemerleri kalmıştır (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 105.)

[129] Hz. İsa'nın dağda tebdil-i suret tecelli etmesinin günü.

[130] Thevenot, The Travels of..., s. 70; Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 5.

çakılmıştı. Her yıl Aziz Demetrius Günü'nde[131] buraya çok sayıda insan gelirdi. Buraya paşa eşleri de sık sık gelir ve ateşli hastalıklardan korunmak için bu sudan içerlerdi.[132]

Bu iki ayazmaya ilaveten Rumların, Azize Paraskevi'ye ithaf edilen ve yeraltında akan bir ayazmaları daha vardı. Eremya Çelebi'nin ifadesine göre, bu ziyaretgâh herkes tarafından müşahede edilen mucizelere sahne olmuştur.[133] Suyu çok tatlı olan[134] bu ayazmanın, inanarak ziyaret edenlere şifa verdiği kabul edilirdi. Eremya Çelebi'nin bildirdiğine göre, Türkler dahi bu ayazmaya kurban sunarlardı.

Bir diğer ayazma, adına "Hrisopeyi" denilen yerdeydi. Burada su kaynağı yerin altında olduğu için kaynağa 32 basamaklı bir merdivenden inilerek ulaşılırdı. Yeri gayet geniş ve etrafı duvarlarla çevrili olan ayazmanın içerisi ve dışarısı beyaz mermerle kaplanmıştı. Çeşmenin önünde beyaz mermerden bir sehpa bulunuyordu ve üstünde bir toprak çanak duruyordu. Ziyaretçiler bu çanağa çeşmenin suyundan doldurup el ve yüzlerini yıkar ve sudan içerlerdi. Yalnız Ermeniler ve Rumlar değil, Türkler de bu âdeti sürdürürlerdi. Onlar bu su ile yıkanan ve bu sudan içenlerin ateşli hastalıklardan korunduklarına inanırlardı. Tahta bir paravan ile korunan ayazmanın girişindeki Türk nöbetçiye iki *akçe* ücret ödemek gerekirdi. Vaktiyle her ayın 27'sinde buraya gelen binlerce Türk ve Hıristiyan'a bol bol şarap ikram edildiğinden onlar da sarhoş olup kavga çıkarırlardı. Hatta ölümlere bile sebep olurlardı. Bu yüzden burada yiyip içmek yasaklanmıştı.[135]

---

[131] Hıristiyanların Aziz Demetrius günü olarak kabul edip kutladıkları gün 26 Ekim'dir (Ricaut, An Account of the..., s. 152).

[132] Gerlach, *a.g.e.*, s. 202. Gerlach, kendisi oraya gitmeden birkaç gün önce, Piyale Paşa'nın oğlunun orada olduğunu ve papaza bir miktar para armağan ettiğini anlatır.

[133] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 32.

[134] Eremya Çelebi, *a.g.e.*; Grelot, *a.g.e.*, s. 63.

[135] Gerlach, *a.g.e.*, s. 327-328.

Ayasofya'nın arkasında, saray duvarının dibinde Vaftizci Yahya Kuyusu vardı. Üstü bir taşla kapatılmış ve başına bir Türk nöbetçi bırakılmıştı.[136] Kuyunun nöbetçisi, isteyen herkese madenî veya toprak kaplarla su verirdi. Yahya'nın idam edilişinin yıldönümü olan 29 Haziran günü buraya kadın erkek birçok Rum gelirdi. Kimi sudan içer, kimi de bu suyla elini yüzünü yıkardı. Hatta çocuklarını çırılçıplak soyan ve yıkayanlar vardı. Sonra duvara tutam tutam saçlar, çaput parçaları asar ve kuyunun önünde durup haç işareti yaparlardı.[137]

Eyüp'te yeraltında bir kaynak ve yanında yarım kubbeli "Ayia Fotini" adıyla bilinen küçük bir kilise vardı. 1 Mayıs'ta binlerce insan buraya gelip Philippi ve Jacobi Günü'nü[138] kutlarlardı. Türkler, Yahudiler, Rumlar ve Katolikler göz hastalıklarına iyi geldiğine inandıkları bu kaynağın suyu ile yıkanırlardı. Rumlar da duvarlara mumlar yerleştirirler, sonra da kaynağın çevresinde yiyip içerek neşeli vakit geçirirlerdi. Bu ayazmanın mucizevî etkileri ile bugünün anlamı hakkında pek çok öykü de anlatılırdı.[139]

Evliya Çelebi'nin adını vermediği, Galata'da Piri Paşa Kasabası'nda bir tatlı su kaynağı vardır ki Temmuz'da sıtmaya tutulan bir adamın üç kere bu sudan içip yıkandıktan sonra kusarsa, hastalığından kurtulacağına inanılırdı. Rumlar da mezarları çoğunlukla burada olduğundan bu ayazmayı ziyaret ederlerdi.[140]

---

[136] Gerlach'a göre bu adamın maaşını Ayasofya'nın mütevellisi ödüyordu. (Gerlach, *a.g.e.*, s., 802.)

[137] Gerlach, *a.g.e.*, "gös. yer."

[138] Ricaut Rum Kilisesi'nin kutladığı günleri yazdığı bölümde Philippi ve Jacobi Günü olarak 1 Mayıs'ı göstermez. (Ricaut, An Account of the..., s. 152-157). Onun verdiği bilgiye göre 1 Mayıs'ta Rumların herhangi bir kutlaması mevcut değildir. Sadece *S. Phillip Günü* olarak 14 Kasım gününü işaret etmiştir (Ricaut, An Account of the..., s. 153).

[139] Gerlach, *a.g.e.*, s. 783.

[140] Evliya, *a.g.e.*, s. 374.

Silivrikapısı'nın ilerisinde Balıklı Ayazması denilen bir başka Rum ayazması daha vardı. Ayazmada vuku bulan mucizevî şifalar birçok kimse tarafından nakledilmekteydi. Bunlardan birinde yarı ölü halde olan bir hasta, bu şifa verici su sayesinde hayata dönmüştü. Rivayete göre, havuzun tavanında bir demir halka asılı duruyordu ve ziyarete gelenlerin çocukları ona ip bağlayıp sallanıyorlardı.[141] Son olarak, Yenikapı civarında Ekanim-i Selase (Aya Triada) adlı bir Rum ayazmasından daha bahsedilmektedir.[142]

Mezarlık

İnanışları ve defin konusundaki kuralları nedeniyle bir mezarlık almak Yahudi cemaatinin yapması gereken ilk şeylerden biriydi.[143] Haliç'e bakan yüksek bir tepenin yakınında Yahudi mezarlığı bulunuyordu.[144] Bu mezarlık Ayvansaray'a da yakındı.[145] Buradaki Yahudi kabirleri eski pagan mezarlarına benziyordu. Bunlar zeminden yüksek, dört köşe mezarlardır ve hemen hemen hepsinin üzerinde İbranice güzel yazılarla kaplı, altı düz, üstü yuvarlak taşlar vardı. Bu mezar taşlarının birçoğu dikili değil, uzunlamasına yatırılmıştı. Bazıları mezarın genişliği ve uzunluğu boyunda, bazıları ise dikili ve üç ayrı biçimdeydi. Kimisi dört köşeli ve yukarı doğru iki ya da üç basamak halinde yükseliyordu. Bazıları ise

[141] Andreasyan, Balıklı'nın nispeten eski rağbeti haiz bir ziyaretgâh olduğunu ileri sürer. Ona göre Rumlar bilhassa paskalyaya tekaddüm eden cuma günü, kafileler halinde Balıklı Ayazması'nı ve mezarları ziyarete giderlerdi. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 183.)

[142] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 22-23.

[143] Ben-Naeh, *In the Realm of Sultans. Ottoman Jewish Society*, Kudüs 2009, s. 297.

[144] Gerlach, *a.g.e.*, s. 188.

[145] Grelot, *a.g.e.*, s. 64. Altınay, (*a.g.e.*, s. 80), 6 Şevval 990/ 3 Kasım 1582 tarihli Divan-ı Hümayun hükmüne göre "Yahudi taifesinin *mürde*lerinin (ölü) defni için merhum Sultan Bayezid Evkafı toprağından Hasköy'de vâki olan mahalde" defolunmasının buyrulduğunu kaydeder.

uzunca ve yuvarlak olup dört köşeli bir kaide üzerinde dikili duruyordu. Mezarlar öyle görkemliydi ki dört köşeli tek bir mezar taşı bile 80-90 *duka* değerindeydi.[146]

Edirnekapı'nın sağında, Patrik Sargis'in de gömülü bulunduğu Balatlı Ermenilerin mezarlığı vardı. Ermenilere ait binlerce mezarın arasında Surp Kevork, Surp Sarkis, Surp Nigoğos, Surp Asvadzadzin Kiliselerine ait ayrı ayrı bölümler vardı. Buralarda her bir kiliseye mensup cemaat üyeleri gömülüydü. Birçok mezar taşının sahibi belli değildi, fakat zenginlerin mezarları, taşlarındaki yazı ve işaretleri sayesinde belirlenebilmekteydi.[147] Burada, pek çok piskopos ve vardapet ile şehit de gömülüydü. Bunların hayatlarını anlatan ibareler, mezar taşlarına kazınmıştı. Balıklı'da son uykularını uyuyanların arasında Amidli Koca Eremya ile oğlu Mağakya Çelebi de vardı.[148]

Rum Mezarlığı da Edirnekapı'nın yakınındaydı. Burada Türklere ait bahçe ve konaklar ile Bayram Paşa'nın bostanı vardı.[149] Gerlach'ın ziyareti sırasında etrafına duvar çekilmemiş olan Rum mezarlığında bakımsız ve özensiz mezarlar da buluyordu.[150]

---

[146] Gerlach, *a.g.e.*, s. 188,573. Osmanlı yönetimi Yahudilere sadece mezar yeri tahsis etmekle kalmamış, bu mezarlığa tecavüz edenlerin cezalandırılmasını, yani mezarlığın korunmasını da görevi addetmiştir. Bkz. Altınay, *a.g.e.*, s. 80-83,85-86.

[147] Bu mezarlık Balıklı Ayazması'nın yanında bulunur. İstanbul'un en eski Ermeni mezarlığı olan Balıklı Mezarlığı'nın ne zamandan beri Ermenilere ait olduğu bilinmemektedir (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 184).

[148] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 21,24. Seyyah, bu isimleri devlet katında itibar kazanmış kişiler olarak anar. Diğer taraftan, ölüm tarihi bilinmeyen Mağakya Çelebi, altı Ermeni kilisesinin mükellef olduğu "kürek bedeli"ni kaldırtmıştır. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 187).

[149] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 21.

[150] Gerlach, *a.g.e.*, s. 572.

Meyhane[151]

İstanbul'da şarap içilen ve Hıristiyanlarla Yahudilere açıktan, Türklere ise gizliden şarap satılan pek çok meyhane vardı.[152] Örneğin, Fresne Canaye'den öğrendiğimize göre, 6 Nisan 1573'te Küçük Bayram'da [Kurban Bayramı] Türklerin sarhoş olmalarını engellemek için Mehmet Paşa, Türklere şarap satmasınlar diye Hıristiyanlara çok sıkı yasaklar getirmişti.[153] Buna rağmen "müdavimlerinin bildiği her bir *bâdehane*nin bir ismi vardı, bu erbabı için gizli değildi."[154] Sayıları ise 1500 kadardı.[155] İçki içilen

---

[151] Çolak, Müslim ve gayrimüslimler arasında şikayet mevzularından birinin de İstanbul şehri içindeki meyhanelerin varlığı olduğunu ifade etmiştir. (Çolak, *a.g.e.*, s. 100-102.)

[152] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 58.

[153] Canaye, *a.g.e.*, s. 76. İslam Dininin, içkiyi yasaklamış olmasından dolayı, II. Selim (1566-1574) gibi bazı Osmanlı Sultanları içki ve meyhaneleri yasaklayan hükümler vermişlerdir. Meselâ Altınay'ın bildirdiği, (*a.g.e.*, s. 207) 26 Zilkade 975/ 23 Mayıs 1568 tarihli hüküm şu şekildedir: "İstanbul ve Galata Kadısı'na hüküm ki, bundan akdem nice def'a ahkâm-ı şerîfe gönderilip, İstanbul ve Galata'da vaki' olan eğer meyhane ve kahvehane ve eğer tatar bozası işlenen mahallerdir külliyen ref' olunmak ferman olunmuş idi. Haliyen uslûb-i sabık üzere kema-kan meyhaneler ve kahvehaneler işleyip ve tatar bozası satılıp fısk u fücûr olduğu istima' olundu. İmdi ol emr-i şerîfim kema-kan mukarrerdir." Bu yasaklamaların ardındaki gerekçenin sadece dinî olmadığı, Evliya Çelebi'nin bazı kayıtlarından anlaşılır. Buna göre Osmanlı paşaları, yeniçerilerin meyhaneye, Ermeni evlerine ve bozahanelere giderek kendi işleri olan askerlikle ilgilenmediklerinden şikâyet ediyordu. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 193.)

[154] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 663.

[155] Austin, *a.g.e.*, s. 11. Polonyalı Simeon şehirde 80.000 dükkan ve 30.000 meyhane olduğunu yazar. (Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 23.) Oysa Austin, Dominic'in kâfir Pera dışında sadece şehirde 1500 meyhane olduğu şeklindeki kaydını abartılı bulur. Austin'in ifadesine göre şehirdeki meyhaneler neredeyse sadece Marmara'daki Rum bölgeleri olan Kumkapı ve Samatya'da, Haliç'teki Ayakapı ve Fener'dedir. (Austin, *a.g.e.*, s. 78.)

bu yerler,[156] han gibi gece yatmak üzere müşteri kabul etmezlerdi. Meyhaneleri Yahudiler ile Rumlar işletir ve iyi para kazanırlardı.[157] Türkler meyhane işletmezlerdi.[158]

Pedro[159] İstanbul'da çok iyi ve ucuz meyhanelerin bulunduğunu yazmıştır. Ona göre bunlardan birine giren kişi hemen şu sorularla muhatap olur: Beyaz mı, kırmızı mı? Beyaz derseniz Kandiye mi? Gelibolu mu? Üçüncü olarak kaç yıllık olsun?[160] Bu yazılanlardan İstanbul meyhanelerinde çok çeşitli şarapların bulunduğu anlaşılabilir.

Meyhaneler arasında müşterisi özel olanlarının da bulunduğu anlaşılıyor.[161] Bunlardan biri deniz üzerindedir ve "arif"lere mahsustur. Ancak Eremya Çelebi zamanında kapatılmıştır. Hikâyesi

---

[156] Ancak, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde meyhane açıp işletme izinleri olmasının yanında bazen Müslüman mahallelerinde de meyhane açma fırsatı bulabiliyorlardı (Eroğlu, *a.g.e.*, s. 18). Örneğin, 2 Recep 983/ 7 Ekim 1573 ve 12 Zilhicce 983/ 13 Mart 1576 (208) tarihli Divan-ı Hümayûn hükümleri, Müslüman mahalleri arasında meyhane açıldığını belirtir (Altınay, *a.g.e.*, s. 76-77).

[157] Evliya Çelebi de "meyhaneciler iyi kâr ederler" demektedir. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 663.)

[158] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 58. Gerlach da İstanbul'da Türklerin şarap satmadıkları, sadece Hıristiyan ve Yahudilerin işlettikleri yerlerde şarap içtiklerini teyit eder. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 682.) Çolak da dipnotta Müslümanlara yasak olmasına rağmen XVI. yüzyıldaki fetvalara konu olacak derecede bazı Türklerin "hamr" tükettiklerini ifade eder. (Çolak, *a.g.e.*, s. 102)

[159] İlk olarak 1964'te Fuad Carım'ın *Kanuni Devrinde İstanbul* başlığı ile Fransızcadan tercüme ederek yayımladığı bu eser daha sonra *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati 16. Yüzyılda Türklere Esir düşen Bir İspanyol'un Anıları* adı altında 1995'te yeniden basılmıştır.

[160] Pedro, *a.g.e.*, s. 174.

[161] Tekin'in ifadesine göre gayrimüslimlerin evlerini meyhaneye çevirmeleri Sultan II. Selim ve Sultan III. Murat tarafından verilen hükümlerle yasaklanmıştır. (Tekin, *a.g.e.*, s. 149.)

ise şöyledir: İstanbul papazları günün birinde yerli vardapetlerden Sağır Hovannes'i[162] kandırıp eğlenmek için meyhaneye getirmişler. Yeniçeri Ağası meyhaneyi ansızın basınca, papazlar kaçmış, vardapet ise yakalanarak dayak yemiş, meyhane de kapatılmıştır.[163]

Ev[164]

Kentin iç kısımlarındaki ibadet yerleri, hamamlar ve paşaların konakları dışında bütün evler ahşaptan, derme çatma binalardı.[165] Dirimtekin'e göre deprem halinde enkaz altında kalarak ölmemek için ahşap evler yapılmaya başlanmıştır. Basit halk tabakasından olanlara, Yahudilere ve Rumlara konutlarını taş ve kireç-

---

[162] Bu kişi, 1600-1601, 1610-1611, 1617-1621, 1629-1636 senelerinde Ermeni cemaati içinde hüküm süren kargaşalıklar esnasında dört defa İstanbul patriği olmuştur (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 70).

[163] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 2. Üçok'un "Müslüman olmayan kimseler hiçbir surette şarap ve başka içkiler içtiklerinden ötürü cezalandırılamazlar" ifadesi ile çelişen bu uygulamaya göre, Hıristiyan din adamlarının alenen içki içip sarhoş olmalarının yasaklandığı düşünülebilir. Bkz. Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", [Elektronik Sürüm], *AÜHFD*, 03, (1946), s. 125-146.

[164] Altınay'ın (*a.g.e.*, s. 24) "Cami-i şerif kurbunda kefere-i fecere olmak münasip görülmeyip Mîrî esirler cami-i şerîf kurbundan ihrac olunup Tersane-i Amire yanında esirlere mesken bina olunup..." şeklindeki ifadelerinden de anlaşıldığına göre, gayrimüslimlerin camiler civarında oturmasına (en azından kural olarak) müsaade edilmemiştir. Camiler ve evlerle ilgili kurallar sadece gayrimüslimlerle ilgili değildir. Müslüman ahalinin de camilerin pencere ve kapılarını kapatacak kadar yakına ev, kümes, ahır yapmaları yasaklanmıştır (*a.g.e.*, s. 32). Örneğin Ayasofya Camii'nin etrafındaki fazla evlerin kaldırılması (*a.g.e.*, s. 35) ve Ebu Eyyub-i Ensarî civarında Hıristiyanların sakin olmamaları (*a.g.e.*, s. 79) emredilmiştir.

[165] Mantran'ın ifadesiyle "kent göründüğünde yükselen hayranlık çığlıkları içlere girildiğinde ittifak halinde hayal kırıklığına dönüşmektedir." (Mantran, XVI. ve XVII. Yüzyılda..., s. 31.)

ten yapmaya izin verilmezdi.[166] Üstelik bunların evleri de birbirine çok yakın olduğundan sokaklar gayet dardı. Bu yüzden bir yerde yangın çıktığında büyük zararlar oluşurdu.[167] Dernschwam'ın notlarından anladığımız kadarıyla yangın çıkmaması için geceleri evlerde ışık ve ateş yakmak yasaklanmıştı. Denetim için *yeniçeri ağası* kalabalık bir ekiple şehri bizzat dolaşıp bazen bir evin penceresine gizlice çıkarak içeri bakardı. Rivayete göre bu sıkı denetimlerde iki Hıristiyan yakalanmış, burunlarına sokulan şişlere mumlar takılarak şehirde dolaştırılmışlardı. Kendilerine ayrıca dayak atılıp para cezası da verilmişti.[168]

Bir gayrimüslim evini yakından inceleme fırsatı yakalayan seyyahlarımız Gerlach ve Schweigger'dir.[169] Ermeni patriğinin evine konuk olan Gerlach, Türk evlerine benzettiği evin Marmara Denizi'ne nazır olduğunu söyler. Seyyah, halılarla ve kadife minderlerle döşenmiş bir odada kalmıştı. Odadaki sedir altın varakla süslüydü ve Türklerin evlerinde olduğu gibi üzerinde yaprak ve

---

[166] Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 6. Heberer, (*a.g.e.*, s. 306-7) halkın taş ve kireç kullanarak konut yapmasına izin verilmemesinin sebebi olarak, evlerini muhkem hale getirmelerine ve isyan çıkarmalarına engel olma amacı güdüldüğü öne sürmektedir. Ona göre halk tabakasından olanların, Yahudilerin ve Rumların silah taşımalarının yasaklanması da aynı gerekçeye dayanıyordu. Seyyahın bu söylediklerinin onun basit çıkarımlarından ibaret olduğu açıktır. Zimmî hukuku hakkında bilgi sahibi olmadığı bu çıkarımlarından anlaşılıyor.

[167] Heberer, *a.g.e.*, s. 306-307. İstanbul'da XVI. yüzyılda çıkan yangınlar hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamamıza rağmen 1574'te çıkan yangında Eski Saray'ın büyük bölümünü dahi tahrip ettiğini biliyoruz. 1633-1698 yılları arasında da şehir 21 yangın geçirmiştir (Mantran, XVI. ve XVII. Yüzyılda.., s. 33).

[168] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 164.

[169] Hassaten gayrimüslim evleri olmamakla birlikte Faroqhi'nin *Orta Halli Osmanlılar* adlı çalışması XVII. yüzyılda Ankara ve Kayseri'deki evleri ve ev sahiplerini ayrıntısıyla inceler. Daha detaylı bilgi için bkz. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, İstanbul 2009.

dal motifli işlemeleri olan minderlerle kaplıydı. Seyyah da onlar gibi bağdaş kurup oturmuştu. Kendilerine şarap ve halka biçiminde kurabiyeler ikram edilmişti.[170] Ermeni Patriğinin evine konuk olan diğer seyyah Schweigger, evdeki ısınma sistemini ilginç bulup kaydetmiştir. Kaldığı zemin kattaki odanın ısınması için odanın tam ortasına derin ve geniş bir toprak çanak gömüldüğünü, bu çanağın içine yakılacak odunların dik olarak yerleştirildiğini ve sonra da tutuşturulduğunu anlatır. Söylediğine göre tavanda dumanın çıkmasına yarayan geniş bir baca bulunuyordu. Fakat aşağıya uzanan bir boru veya tuğladan örülme bir baca uzantısı yapılmadığından ve bacanın alt kısmı tamamen açık olduğundan duman bütün odanın içine yayılıyordu.[171]

Patrikhanenin en üst kademesindeki rahibin evine de misafir olan Gerlach, tasvirini ince ayrıntılarla zenginleştirir. Seyahatnamesinde kaydettiği notlarına göre ev, taş ve ahşaptan yapılma çok güzel bir binadır. Türklerin tarzına uygun biçimde yapılmış iki güzel yüksek tavanlı odası vardır.[172] Tavanları ahşap kaplama olup yaprak, dal motifleriyle ve altın varakla süslenmiştir. Sokağa bakan tarafı biraz daha yükseltilmiş olan odada yemek yiyorlar ve uyuyorlardı. Bu evde en çok beğendiği özellikleri sıralayan seyyah, ilk başta evin kapısından doğrudan doğruya odaya girilmeyip, içeride ayrıca küçük, altın varakla süslenmiş ağaç ve dal motifli ikinci bir kapının bulunduğundan bahseder. İkinci olarak

---

[170] Gerlach, *a.g.e.*, s. 355.

[171] Schweigger, *a.g.e.*, s.137. Faroqhi XVI. ve XVII. yüzyıl Ankara ve Kayseri'sinin evlerini anlattığı kısımda evin en önemli odasının ocağı olan oda olduğunu yazmıştır. Bu odanın ismi bazen togana, bazen başoda ve tabhane olarak değişmesine rağmen en belirgin özelliği ev halkının özellikle kış aylarında bu odayı yaşam alanı olarak kullanılmasıdır. (Faroqhi, Orta Halli..., s. 84.)

[172] Evlerdeki oda sayıları değişmekle beraber XVII. yüzyıl Kayseri evleri bir tabhane (oturma odası) ve bir sofadan ibaret küçük evlerdir (Faroqhi, Orta Halli..., s. 111).

ahşap kaplama tavanların ortasındaki dal ve yapraklardan oluşan altın varaklı bir çelenk resmini beğenmiştir. Ondan sonra yanları dallarla süslü yüksek kepenkleri ve tepelerinde alçı içine gömme mavi, kırmızı, yeşil ve sarı camlar hoşuna giden özellik olmuştur. Ardından yukarıya doğru sivrilen şömineleri ve bunların çevresinin dal motifleriyle süslenmiş olmasıyla önüne güzel sırmalı dokumadan yapılma kırmızı bir perde asılmasını takdir eder. Son olarak da odanın yüksekçe olan bölümüne güzel halılar, yaygılar, kadife ya da ipekli kumaş kaplı yastıklar ile minderler serilmiş olmasının hoşuna gittiğini ifade eder. Evdekiler yaygıların üstünde Türkler gibi bağdaş kurup oturuyorlardı ve minderlere, yastıklara yaslanıyorlardı. En büyük salonda birçok tablolar ve bir de haç asılıydı. Konukların önüne geniş, yuvarlak, madenî bir sini koymuşlar, onlar da sininin çevresine halıların üzerine oturmuş, sırtlarını minderlere yaslamışlardı.[173]

[173] Gerlach, *a.g.e.*, s. 753-754.

3. BÖLÜM

İNSAN

Cemaatler, Din Adamları ve Birey[1]

Cemaatler[2]

Osmanlı ülkesinde, gayrimüslim tebaa arasında çeşitli cemaatlerin yanında, ticaret, seyahat, diplomasi gibi farklı amaçlarla dışarıdan gelmiş kişiler de bulunuyordu. Araştırmamızın sınırları dışında kalan bu kimselere *müste'min* deniliyordu.[3] Çalışmamızın odağında yer alan Rum, Ermeni, Yahudi, Karamanlı ve Çingene toplulukları hakkında bilgi verirken seyyahlar, bazen bu cemaatler arasındaki dinî veya etnik ayrıma dikkat çekmemişler, Osmanlı toplumundaki ortak konumlarına ve özelliklerine dair iz-

[1] Başlığımızdaki "birey" ifadesi günümüzde kullanılan terim anlamıyla değil kelime anlamı ile kullanılmış ve XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı İstanbul'unda yaşayan mühim gayrimüslim şahsiyetler içerisinden seyyahların bahsettikleri konu edilmiştir.

[2] Osmanlıların 17. yüzyılda kullandıkları Ermeni, Rum ve Yahudi kategorileri etnik ya da ulusal değil, dinsel kategoriler olarak değerlendirilmelidir (Marc David Baer, "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Yetkilerini Yitirmeleri", *Toplum ve Bilim*, 83, (1999), s. 203.

[3] Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler ve *müste'min*ler farklı hukuk kurallarına tâbi idiler. Örneğin, ödedikleri vergiler birbirinden farklıdır. Bkz. Karataş, *a.g.e.*, s. 206. Mitler, Galata'daki Cenevizlileri anlattığı makalesinde ticaretle uğraşan bu grubun fetihten itibaren elde ettiği ayrıcalıklardan bahsetmiştir. (Mitler, a.g.m., s. 74-76.)

lenimlerini kaydetmişlerdir. Bunun sebebi, ortak bir hukuka tâbi olan gayrimüslimlerin, Osmanlı ülkesinde toplumsal ve kültürel alanlarda benzer görünüme sahip olmalarından ileri gelir. Biz de bu bölüme kılık-kıyafetten davranış kalıplarına kadar geniş bir yelpazede sergilenen ortak özelliklerden bahsederek başlamayı uygun bulduk. Eldeki bilgiler ışığında bir cemaat tipolojisi oluşturmak iddialı bir amaç gibi gözükebilir. Ancak, seyyahların gözlemlediği bir ortak cemaat görüntüsü olduğu muhakkaktır. İlerleyen sayfalarda seyyahların çizdiği ayrı ayrı cemaat profillerine yer verilecektir. Burada Lowry'nin vurguladığı bir noktaya temas etmemiz yerinde olacaktır. Ona göre seyahatnamelerde bahsi geçen olaylar, bazen birden çok konu ile ilgili olabilmektedir. Bu durum *deja vu*[4] hissedilmesine yol açıyorsa da bu konuda okuyucuya sabır dilemekten başka yapılabilecek fazla şey bulunmadığı düşüncesindeyiz.[5]

XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'un gayrimüslim ahalisinin nüfusu hakkında, hemen bütün seyahatname yazarları bir tahminde bulunmuşlardır.[6] Şehirde gördükleri kalabalık, onları İstanbul nüfusunun takriben bir milyon kadar olduğu sonucuna götürmüştür.[7] Tüm bu rakamların bir tahminden ibaret olduğunun

---

4 *Deja vu*, "Bunu evvelden görmüştüm duygusu" olarak izah edilebilir. *Redhouse Sözlüğü*, 1982, s. 247.

5 Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa*, Çev. Serdar Alper, İstanbul 2004, s. 12.

6 Austin'e göre Dominic'teki *haraç* rakamları, bize dönemin Yahudi ve Rum nüfusu konusunda fikir verir. Fakat verginin sadece yetişkin erkeklerden ve Yahudiler söz konusu olunca, sadece İstanbul'dan; Rumlar söz konusu ise İstanbul, Pera ve Üsküdar'dan toplandığı unutulmamalıdır. Üstelik devlet yönetimindeki bazı görevlerinden dolayı kimi Yahudilerin bu vergilerden muaf tutulduğu da hesaba katılmalıdır. (Austin, *a.g.e.*, s. 79.)

7 İstanbul'un nüfusu konusunda Mantran farklı kaynakları kullanarak bir sonuca ulaşmaya çalışır. Onun itibar ettiği kaynaklar arasında yer verdiği

altını çizerek,[8] verdikleri sayıları değerlendirelim. Yapılan tahminler arasında, Sanderson XVI. yüzyılın sonunda şehirde yaşayanların sayılarını bir liste halinde vererek, "Hıristiyanların sayısının en az 200.000; şehrin içinde ve etrafındaki Yahudilerin sayısının ise en az 150.000" olduğunu ifade eder. İngiliz seyyah, İstanbul'da yaşayan Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman kadın ve çocukların sayısını 600.000 olarak kaydeder.[9] 1610-1611'de şehirde bulunan George Sandy İstanbul'un 700.000 nüfusu olduğunu ifade eder. Bunların yarısı Türk, diğer yarısı Yahudi, Hıristiyan ve genellikle Rum'dur.[10] Sandy'nin çağdaşı Simeon da XVII. yüzyılın başında "İstanbul'da 40.000 hane Yahudi, 40.000 hane Rum ve 10.000 hane Ermeni" bulunduğuna dair bir bilgiyi aktarır.[11] Kaynaklarımızdan Gerlach, nüfus sayımı konusunda, farklı bir yöntemden bahsetmektedir. Bu yöntem kısaca, mahalle kiliselerinin ortalama cemaat sayısı ile kilise sayısının çarpımından nüfusun miktarını elde etmektir. Seyyahın konu ile ilgili izahı şu şekildedir:

> İstanbul şehri çeşitli mahallelere bölünmüş ve her mahallede belli sayıda ev ve insan bulunmaktadır... Aynı şekilde Hıristiyanlar da kiliselere göre bölüştürülmüş ve her kilisenin belli bir cemaati bulunuyordu. Kiliselerin kendilerine özgü *Protopapas* denilen din adamı vardı ve o da cemaatindeki herkesi tanırdı.

Ö. Lütfi Barkan'a göre, 1520-1535 tarihlerinde İstanbul'da 46.635 Müslüman hanesi, 25.292 Hıristiyan hanesi ve 8. 070 Yahudi hanesi bulunmaktadır. Yaklaşık 80.000 hanenin %58.3'ü Müslüman'dır. Toplam nüfus ise aşağı yukarı 400.000'dir. Mantran, 17. Yüzyılın ..., s. 45-46. Osmanlı'da gayrimüslim nüfusu konusunda Doğan Yörük'ün de bir makalesi varsa da onun makalesinde genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu ve bu nüfus içinde Müslim ve gayrimüslimlerin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bkz. Yörük, a.g.m., s. 625-652.

8 Simeon, *a.g.e.*, s. 27.

9 Sanderson, *a.g.e.*, s. 83.

10 Sandy, *a.g.e.*, s. 60.

11 Simeon, *a.g.e.*, s. 23.

Yahudilerin okulları ve ibadethaneleri de böyle bölgelere ayrılmış durumdaydı. Savaş sırasında bir sayım yapılması gerektiğinde, halkın sayısı ibadethanelere göre saptanabilirdi.[12]

Mantran'ın da ifade ettiği gibi seyyahların yukarıda verdiği rakamların teyidi mümkün değildir. Fakat bize bir fikir vermesi bakımından önemlidir. Öyle ki XVII. yüzyıl söz konusu olduğunda, hiçbir resmî sayım sonucu bulunmamaktadır. Bu durumda, yabancı seyyahların verileri bulanık da olsa kısmen bu boşluğu doldurmaya adaydır. Meselâ 1640'ta Venedik balyozu Alvise Contarini, İstanbul nüfusunun bir milyonu geçtiğini yazar. Mantran bu rakamların gerçekten çok uzak olmadıklarını düşünerek, tıpkı XVI. yüzyılda olduğu gibi, XVII. yüzyılda da İstanbul'un Avrupa ve Yakın Doğu'nun en büyük kenti olduğunu kabul eder.[13]

Seyyahların gayrimüslimlerle ilgili olarak bahse konu ettikleri bir başka konu onların özgürlükleridir. İslam hukuku çerçevesi içinde "zimmet akdi"[14] kavramına uygun olarak gayrimüslimlerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır.[15] Bu çerçevede, Gerlach'ın tespiti kayda değer bir örnek teşkil eder. Seyyahın bildirdiğine göre, İstanbul'daki Hıristiyanların kendilerine ait evleri, bağları, bahçeleri vardır ve bunlar çocuklarına ya da yakın akrabalarına miras yoluyla geçebilir. Sadece her yıl emlak vergisi ve ayrıca padişaha belli miktarda bir *haraç* ödemek zorundadırlar. Seyyah bu noktada vergi ile hürriyet arasındaki bağa işaret eder: "Her yıl üzerlerine düşen haracı ödedikten sonra kendilerini özgür hissediyorlar." Ülkesi ile karşılaştırma yapması ise

---

12 Gerlach, *a.g.e.*, s. 600.

13 Mantran, 17. Yüzyılın..., s. 45-48.

14 Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Yönetimi, Pax-Ottomana*, İstanbul 2008, s. 105.; Bosworth, a.g.m.; Braude ve Lewis, *a.g.e.*, s. 5.

15 Kenanoğlu, *a.g.e.*

konuyu daha da ilgi çekici kılmaktadır: "Oysa Hıristiyan ülkelerinde ödemeler hiç bitmiyor." [16]

Mülkiyet konusunda gayrimüslim tebaaya bazı sınırlamalar getirildiğini, ancak bu uygulamaların uzun süreli olmadığını ifade eden Gerlach, örnek olarak "Rumlara ve Yahudilere bütün uşaklarını ve hizmetçilerini satmalarının emredildiğini" bildirir.[17] Seyyahların, bu tür uygulamaları özgürlüklere karşı bir tecavüz gibi algıladığı, dolayısıyla durumu anlamakta zorlandıkları görülür. Meselâ Brettenli Michael Heberer, temel uygulamalardan biri olan Yahudilerle Rumların silah taşımalarının yasaklanmış olmasını anlayamaz.[18] Bu ayrımın sınırlı alanları kapsadığı bilinmekle beraber, diğer taraftan şehirde düzeni sağlamak için zaman zaman yapılan denetlemelerde, Müslim veya gayrimüslim, bir ayrım yapılmadığı yine seyyahların notlarından anlaşılmaktadır.[19]

Osmanlı Devleti'nde *zımmî* hukuku,[20] bir taraftan gayrimüslimlerin hak ve özgürlüklerini temin ederken, diğer taraftan Müslümanları üstün konumda tutmak için, gayrimüslimlere birtakım sınırlamalar getirmiştir.[21] Gayrimüslimlerin kıyafetlerine getirilen

---

[16] Gerlach, *a.g.e.*, s. 684.

[17] Gerlach, *a.g.e.*, s. 283. 2 Cemaziyelevvel 967/ 30 Ocak 1560 tarihli Divan-ı Hümayûn hükmü bu konudadır. Bkz. Altınay, *a.g.e.*, s. 66-67.

[18] Heberer, *a.g.e.*, s. 307.

[19] Gerlach, *a.g.e.*, s. 600.

[20] Osmanlı devletinde uygulanılan zimmi hukukunun özellikle adalet ve mahkeme tercihi imtiyazı konusunda bkz. Wittmann, *a.g.e.*, s. 49-70.

[21] Örneğin, şer'î hukuka göre gayrimüslimlerin şahitliği konusundaki uygulamaları, seyyahların anlamalarını beklemek özellikle o dönem için gerçeklikten çok uzak görünüyor. Sandy, şahitlik hususunda "bir Hıristiyan ya da Yahudi'nin yemininin bir Türk'e (Müslüman'ı kastederek) karşı kabul edilmeyeceğini ve Türklerin yeminlerinin de onlara karşı ve bu grupların birbirlerine karşı yeminlerinin kabul edilmeyeceğini" ifade ederek, yanlış bilgiler aktarmıştır. (Sandy, *a.g.e.*, s. 48.) Çünkü bir zımmî

sınırlamalar[22] fermanlara konu olmuştur.[23] Ancak mahallî idarecilerin bu emirleri titizlikle denetlemediği, kadılara gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır.[24] Yazılı kurallar ile uygulama farklı olmakla birlikte, seyyahlar bizzat şahsî gözlemlerine veya kendilerine aktarılanlara dayanarak gayrimüslimlerin giyim-kuşamları konusunda malumat verirler.[25] Üstelik And'ın ifadesiyle ressam larla seyyahlar birlikte yolculuk yaptıklarından, metinler ile resimler birbirini tutuyor ve resimler anlatılanları aydınlatıyor.[26] Bunlar arasında Thevenot'un verdiği bilgiler gayrimüslimlerin kıyafetlerine yönelik sınırlamaları oldukça tatmin edici bir nitelikte tasvir eder:

---

diğer bir zımmîye tanıklık edebilir, fakat Müslüman için tanıklık yapamazdı (Ercan, Osmanlı Yönetiminde..., s. 250.

[22] Aslında bu düzenlemelerin hukukî temeli, Hz. Muhammed'in Müslümanların kılık-kıyafette diğer gruplara benzemesini yasaklamasına dayanır (Ahmet Özel, "Gayrimüslim", TDV*İA*, C. 13, (1996), s. 425.) Bu kurala göre, Yahudi ve Hıristiyanların kıyafetlerinin, Müslümanlarınkinden daha değersiz kumaşlardan olması gerekiyordu. Kıyafetler konusundaki düzenlemelerde asıl amaç, Müslim ve gayrimüslimlerin günlük yaşamda kıyafetlerinden de kolayca ayırt edilmesi yanında, Müslümanların üstün konumunun muhafaza edilmesidir. Bkz. Altınay, *a.g.e.*, s. 77-78.

[23] Örnekler için bkz. Altınay, *a.g.e.*, s. 71-73.

[24] Eroğlu, *a.g.e.*, s. 13-14.

[25] Tekin'e göre gayrimüslim kadınların metrukatı incelendiğinde giyim ve ziynet eşyaları da bulunabilir. Bunların arasında alaca fistan, ferace, kaftan, hamam gömleği, atlas kaftan, münakkaş don, dülbend, ıskarlat, kırmızı gömlek ve yelek, sim kuşak, cevheri kuşak, gümüş haç, incili saçlık, altın saç bağı, hatem-i la'l, incili boğazlık, cevherli bilezik, altın düğme, sim düğme, inci miskal, altın bilezik, zümrüt küpe, altın yüzük, altın kaftan, çember, halhal, zülüflük, bilezik zinciri, altın işlemeli kaftan ve altın enselik gibi eşyalar vardır. (Tekin, *a.g.e.*, s. 78.)

[26] And, 16. Yüzyılda..., s. 9. Akbank prestij yayınlarından olan bu eserin özellikle görsel malzeme zenginliği konusunda takdire şayan olduğunu ifade etmek gerekir.

Rumlar Türklerle aynı şekilde giyindikleri halde, hem başlıklarında hem de giysilerinde bazı renkleri kullanmaya cesaret edemezler. İster Hıristiyan, ister Yahudi, ister hükümdarın tebaası olsun, isterse olmasınlar, ne başlarına giydikleri serpuşlarda ne de elbiselerinde yeşil kullanabilirler. Eğer çok az da olsa, bir parça yeşil renk kullanan bazı Hıristiyan ya da Yahudiler bulunursa, Müslümanlar için yeşil kutsal olduğundan, onlara sopa atılır ve para cezası verilir. Hıristiyanlar beyaz bir sarık sarmaya da cesaret edemezler. Eğer bunu yapan bir Hıristiyan yakalanırsa, hükümdarın tebaası olup olmamasına bakılmadan ona ölüm cezası verilir; bu cezadan ancak Müslüman olmakla kurtulurdu. Fakat yeşilin dışında diğer bütün renkleri kullanabilirler. Kırmızı veya sarı kullanmaları da onlar için tehlikelidir, çünkü askerler bu renklere düşkündürler. Hükümdarın tebası olan Hıristiyanlar sarı pabuçlar giymeye de cesaret edemezlerdi. Sopa atılma korkusu vardı; sadece kırmızı giyerlerdi.[27]

Renk konusunda bir başka uygulama ve anlayıştan bahseden Moryson, Türklerin şeytanî/cehennemî olduğunu düşündüklerinden siyah rengi kullanmadıklarını, böylece bu rengi Hıristiyanların kullandığını yazar.[28] Ancak bu bilgiyi teyit edecek bir veriye seyahatnamelerde tesadüf edilememiştir.[29]

Müslüman ve gayrimüslimlerin giyim-kuşamlarında belirli renklerin kullanımı hususunda Gerlach'ın Sultan Süleyman ile Vezir-i azam Rüstem Paşa arasında geçtiğini aktardığı konuşma,

---

[27] Thevenot, The Travels of..., s. 81-82.

[28] Moryson, *a.g.e.*, s. IV, 225. Türklerde renklerin kullanımı ve onlara yüklenen anlam konusunda bkz. İhsan Toker, "Renk Simgeciliği ve Din", [Elektronik Sürüm], *AÜİFD*, (2009), s. 93-112.

[29] Bu konuda Moryson'un ifade ettiği ile tezat anlamda olmak üzere Albertus Bobovius şunları kaydetmiştir: "...Güzel cennetinde bu rengi [siyah] sadece kendisinin giyebileceğini ve diğerlerinden bu şekilde ayrılacağını ileri süren Muhammed, bir anlamda, siyah giyilmesini yasaklamıştır." Albertus Bobovius, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Ali Berktay, İstanbul 2009, s. 29.

gayrimüslimlerin giyim-kuşamına getirilen kısıtlamaların felsefî temelini aydınlatacak kadar derin anlamlarla yüklüdür. Rivayet şu şekildedir:

> Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'ı memleketinde sadece bir tek dine izin vermeye, özellikle de faydadan çok zarara neden olan Yahudileri ülkeden kovmaya ikna etmek istemiş.[30] Bunun üzerine Sultan Süleyman, beyaz ve sarı yapraklı bir çiçek koparmış ve paşaya bu çiçeği beğenip beğenmediğini sormuş. Paşa da beğendiğini, çünkü onu bu biçimiyle yaratanın Tanrı olduğunu söylemiş. Bu sefer Sultan Süleyman çiçeğin bütün sarı yapraklarını yolmuş ve Paşaya, çiçeği şimdi nasıl bulduğunu sormuş. Paşa da yanıt olarak çiçeğin artık bütünlüğünden yoksun ve renksiz olduğunu söylemiş. Padişah bir başka çiçek koparmış ve onun da beyaz yapraklarını yolmuş, sonra da az önceki sorusunu yinelemiş. Paşa gene aynı cevabı vermiş. O zaman padişah demiş ki: Madem çiçeklerin renkli olmalarını bir mükemmeliyet olarak kabul edip bundan hoşlanıyorsun, neden Tanrının yarattığı insanların da çeşitliliklerini kabul etmiyorsun? Bir çiçekte ne kadar çok renk olursa o kadar güzel görünür. Tıpkı bunun gibi Türkler beyaz, Müslümanlar yeşil, Rumlar mavi, Ermeniler beyaz, kırmızı, mavi veya siyah renklerin karışımı, Yahudiler de sarı renkte sarık kullanırlar. Bu renklilik nasıl hoşa gidiyorsa, Tanrı da dinlerin çeşitliliğinden hoşlanır.[31]

Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa arasında böyle bir konuşmanın geçtiğini kabul ederek bunu eserine almakla Gerlach'ın, esasında Osmanlı başkentinde tanık olduğu çeşitlilik ve "hoşgörü"ye bir izahat getirmek istediği anlaşılmaktadır.

---

[30] Gerlach'ın Yahudiler için anlattığı bu olayın farklı şekilleri, XVI. yüzyıl İstanbul'unda mevcut Hıristiyan kiliselerinin yıktırılmasını konu alan farklı kaynaklarda tekrarlanmıştır. Bilkent Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak Hasan Çolak'ın araştırması bu rivayetin zikredildiği kaynakları ve geliştiği ortamı incelemeye yöneliktir. Bkz. Çolak, *a.g.e.*, s. 52-64.

[31] Gerlach, *a.g.e.*, s. 145-146.

Renk dışında kıyafete getirilen model ve tür sınırlamaları da söz konusudur. Dernschwam'ın notlarından öğrendiğimize göre:

> Ne Rumlar, ne Yahudiler, ne Frenkler hatta ne de Türkler, yeniçerilerin elbise üstüne giydikleri yelek, *fermane* gibi kolsuz üstlük giyemezler. Giyenler yakalandıkları takdirde, dayak yerler ve para cezasına çarptırılırlardı... Aynı şekilde ne Hıristiyanlar, ne Yahudiler ne de Türkler, Almanlar veya Fransızlar tarzında uzun pantolon giyebilirdi. Onlar *gathia* yahut çoban pantolonlarına benzeyen geniş şalvar giyerlerdi.[32]

Bu ifadelerden sadece gayrimüslimlerin değil, Türklerin de giydikleri kıyafetlerde bir sınırlama olduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenlemelerde amacın, Müslüman ahalinin gayrimüslim topluluklardan üstün konumda kabul edildiğinin, dış görünüşe de yansıtılmaya çalışılması olduğu çok açıktır. Gerlach'ın ziyareti esnasında İstanbul'da halka duyurulan bir ferman meseleyi aydınlatır:

> Padişah üç gün üst üste bütün kentte tellallar aracılığı ile şu haberi saldı: Bundan böyle padişahın tebaasından olan Hıristiyanlar ve Yahudiler (yabancılar ve tüccarlar dışında) ipekli ya da ince dokumalardan yapılma elbiseler giymeyecekler, kaba kumaşlardan yapılma kıyafetler giyecekler. Zarif ayakkabılar yerine yarım *taler* değerinde kaba ayakkabılar giyecekler. Zarif, düzgün sarıklar yerine kaba sarıklar takacaklar, üstelik uzun pantolon yerine sadece çorap giyecek ve tozluk takacaklar. Eğer kolluk kuvvetleri ipek kuşak takmış bir Hıristiyan ya da Yahudi yakalarsa, o kuşağı çekip alacak ve suçluyu yargıcın önüne çıkarıp falakaya yatıracaklar. İpekli kumaştan elbise giymenin cezası olarak hem o elbise sahibinin elinden alınacak, hem onu giyen falakaya yatırılacak ve belli bir miktar para ödemek zorunda kalacaktır.[33]

---

[32] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 91.

[33] Gerlach, *a.g.e.*, s. 633-634. Seyyahın kaydettiğine göre, böyle bir emir Sultan Selim ve Süleyman zamanında da çıkarılmıştı. Bu fermanın se-

Giyim-kuşam konusunda fazla ayrıntıya girmeyen Moryson'un sarığa özel yer vermesi, seyyahın dikkatini çekmiş olmasından ileri gelir. Seyyah "Türklerin sarıklarının beyaz olduğunu, fakat Rumların, diğer Hıristiyanların ve onlara tabi olan yabancıların sarıklarının küçük bir kepin etrafına dolanmış çizgili kumaştan" olduğunu not etmiştir.[34]

Kıyafetin son parçası ayakkabıdır. Grelot doğuluların sık ayakkabı çıkarma geleneğinden bahisle, bu işe uygun ve çok temiz bir ayakkabı şekli geliştirdiklerini yazar:

> Terliği andıran bu ayakkabıya *pabuç* derler. Basit bir tabanı vardır, üstüne yüz olarak sarı, kırmızı, mor ya da siyah maroken[35] geçirilir. Genellikle Türkler ve Frenkler sarı, Ermeniler kırmızı, Rumlar mor, Yahudiler ise siyah pabuç giyerler. Ancak padişahın topraklarında yaşayan hiçbir ulus yeşil pabuç giyme özgürlüğüne sahip değildir. Bu rengi Türkiye'de oturan bir Hıristiyan'ın ayağında taşıması suçtur.[36]

Bu ifadelerinden, Türklerle aynı toplum içinde yaşayan Frenk, Ermeni, Rum ve Yahudilerin aynı tarz pabuçlar giydiği anlaşılıyor. Ancak kıyafette olduğu gibi ayakkabıda da bir renk düzenlemesi mevcuttur.[37]

Araştırma kaynağımız batılı seyyahların tümünün ve konumuz gayrimüslimlerin, sayıca çoğunun, en belirgin ortak özellik-

---

bebi ise seyyahın ziyaretinden iki hafta önce 40.000 *duka* (bir Osmanlı altını değerinde olan Venedik ya da Floransa altını) değerinde mücevherleri boynuna takarak sokağa çıkan bir Yahudi kadındı. Ayrıca Yahudi erkekleri de kadife ipek giysileriyle sokaklarda dolaşarak göze batıyorlardı.

34 Moryson, *a.g.e.*, s. 224.

35 Maroken: Fas'ta işlenen yumuşak bir çeşit keçi derisi. TDK Büyük Türkçe Sözlük. Erişim: 28.09.2010, http://tdkterim.gov.tr.

36 Grelot, *a.g.e.*, s. 200-201.

37 Yönetimin ve Müslüman toplumun kıyafet konusundaki hassasiyeti verilen fetvalardan da anlaşılabilir. Bkz. Düzdağ, *a.g.e.*, s. 89-118.

leri Hıristiyan olmalarıdır. Hıristiyanlıkta içki içilmesine müsaade edildiğinden Osmanlı Devleti de gayrimüslim tebaanın içki üretmesi, satması ve içmesi konusunda birtakım düzenlemeler yapmıştır.[38]

Örneğin, 23 Rebiyi'l-evvel 981/ 23 Temmuz 1573 tarihli Divan-ı Hümayûn hükmüne göre:

> Daha evvel keferelerin İstanbul'a şarap getirmeleri yasaklanmış ise de gizli gizli getirdikleri ve bundan da vergi alınamadığı için devlet hazinesi zarar etmiştir. Bu sebepten Yahudi ve Hıristiyanların kendileri için geceleri şarap getirmelerine, Müslümanlara satmamak ve evlerini meyhaneye çevirmemek koşulu ile izin verilmiştir.[39]

Ancak Müslüman bir toplumda seyyahların kaliteli içkiye ulaşması ve kullanması o kadar kolay bir iş değildir. Dolayısıyla içki içmek özel bir eyleme dönüştüğünden, içkiye ve içki kültürüne duyulan ilgili de o denli fazla olmaktadır. Bu durum seyyahların değerlendirmelerinden anlaşılabilir. Dernschwam, şarabın üretimine, kalitesine ve saklanma koşulları gibi pek çok farklı yönüne dikkat çekmiştir. Alman seyyahın bildirdiğine göre üzüm leri toplayıp suyundan şarap yapan Rumlar ve Yahudiler, bunları İstanbul'a veya diğer yerlere sevk ederler.[40] Dernschwam'ın, şarap üreticisi olarak Rumları ve Yahudileri zikretmesine karşılık, Moryson İstanbul'da sadece Hıristiyanların üzüm yetiştirmesine ve şarap yapmasına izin verildiğini kaydetmektedir.[41]

---

[38] Zira Kur'an-ı Kerim, İncil ile Tevrat'a inanmış olan Hıristiyan ve Yahudilerin kendi kitabındaki yasaları uygulamalarını, yaşamlarını da aynı esaslara göre tanzim etmelerini istemektedir (Kaynak, *a.g.e.*, s. 171).

[39] Altınay, *a.g.e.*, s. 74-75.

[40] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 141. Gayrimüslimlerin şarap sevk etmesi konusunda bazı düzenlemeler mevcuttu. Örneğin 15 Zilhicce 979/29 Nisan 1572 tarihli Divan-ı Hümayûn hükmüne göre "kefere taifesinin hamrlarını (şarap) tulumlarıyla şehir içinden, Müselmanların libasına dokuna dokuna alıp götürmeleri" yasaklanmıştır (Altınay, *a.g.e.*, s. 73).

[41] Moryson, *a.g.e.*, C. IV, s. 129.

Bağ bozumundan saklama koşullarına kadar şarap konusunda pek çok konuya değinen Dernschwam konu ile ilgili şu ayrıntılı bilgileri verir:

> Sonbaharda, bağbozumuna doğru Rumlar ve Yahudiler boş fıçılarını alarak üzüm bağları için önceden para dağıttıkları adalara ya da başka yerlere giderler.[42] Zira taşrada fazla fıçı bulunmaz. Bir defasında paskalya zamanı şarap çok bol oldu, fakat koyacak fıçı yoktu. Yeraltında kiler ve bodrumları da yoktu. İstanbul'da da ekseriya kiler olmadığından şarapları zemin katlarda muhafaza ederler. Böyle olunca da şarap rengini çabuk kaybeder ve tatsızlaşır. Tekrar renklendireceğiz diye şaraba boya veya şunu bunu katarlar. Bu da insanın sağlığına zarar verir. Çok defa şarabın içine kanyak karıştırırlar, şeker veya bal katarlar. Şarabın böylesi onların daha çok hoşuna gidiyor ve seve seve içiyorlar. Bu topraklı ve kalkerli şarap İstanbul'a adalardan veya başka yerlerden Rumlar ve Yahudiler tarafından getiriliyor. *Misket* şarabı[43] Galata'daki Rum ve Yahudilerde, bir de İstanbul tarafında bulunur.[44]

Seyyahın anlatımından şarap konusunda Rumlarla Yahudiler arasında ciddî bir rekabet olduğu anlaşılmaktadır: "Rumlar Yahudilerden şarap alıp içmiyorlar. Şarabı yapanın, satanın Yahudi olduğunu anlarlarsa başkasından da almıyorlar. Aynı şekilde Yahudiler de kendi yaptıklarından başka şarap içmiyorlar." Bu rekabet ortamında seyyah, bir kalite kontrolü yapmış ve en iyi ürünü

---

[42] Yine Dernschwam'dan öğrendiğimize göre tüccarlar, şarap imalatçıları Rum ve Yahudilere önceden borç para dağıtırlardı. Onlar da bu paralarla üzüm yetiştirip şarap yaparlar ve en çok içki içilen İstanbul'a sevk ederlerdi. (Dernschwam, *a.g.e.*, s. 157.)

[43] Evliya Çelebi de Galata şehrinin yiyecek ve içecekleri bahsinde "kızıl renkli, damlası bile haram çeşit çeşit misket şarabı"ndan bahseder. (*A.g.e.*, s. 394.) Farklı şarap isimleri ve çeşitleri için bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s., 666.

[44] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 142-143.

belirlemiştir: "Rumlar şaraba çok su katarlar, Yahudiler ise bunu yapmazlar. Şarabın büyük kısmını Yahudiler yapar. Birçok yerden gelen şaraplar arasında en iyisi Yahudilerinkidir." [45] İleride, Yahudi başlığı altında temas edeceğimiz mevzulardan anlaşılacağı üzere, Yahudi aleyhtarı duyguları kuvvetli bir şekilde hissedilen seyyahımızın, şarap konusunda Yahudilerin emeğini takdir etmiş olması şarabın gerçekten kaliteli olduğuna bir işarettir. Öyle ki şaraptan bahsettiği dört sayfa boyunca en iyi şarabın Yahudilerde bulunduğunu üç kez tekrar etmiştir.

Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslümanlardan oluşan halk mozaiği ile İstanbul, kısa sürede tüketiciliği ile ün kazanmıştır. Bu bağlamda en iyi erzağı, en lüks malları ve en yetenekli insanları kendine çekmiştir.[46] Bunlar arasında Dernschwam'ın dikkatini çeken ve Türklerle gayrimüslimlerin beslenmelerinde önemli bir yer tutan et, balık ve yağ bulunur. Ona göre Türkler balık pişirmesini ve ondan ne tür yemekler yapılacağını bilmezler. Balığı ekseriyetle Hıristiyan ve Yahudiler satın alırlar.[47] İstanbul'da vergisi çok yüksek olan özel bir balık pazarı vardır. Bu Pazar, Dernschmwam'ın ziyareti esnasında (1553-1555) Yahudilerin elinde bulunuyordu. *Ok-*

---

45 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 141,145.

46 Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler, 1642-1600*, İstanbul 2001, s. 30.

47 Dernschwam bir dereceye kadar haklı olabilir. Zira Evliya da balık satıcılarının dükkânlarının meyhane olan yerlerde olduğunu, çünkü neşe ve şenlik yemeği olduğunu yazar. Bunun yanında ondan öğrendiğimize göre (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 540-541) "Balık Pazarı aşçıları çeşit çeşit balıkları pak kalaylı tavalar içinde balıkların tabiatına göre kimisini tereyağıyla, kimisini *say* yağıyla, kimini *şir-i revgan* yağıyla, kimini mısır, Tekirdağı ve beziryağıyla pişirip... hizmet ederlerdi. Ayrıca Rum kefereleri perhiz oldukları günlerde, Balık Pazarı aşçıları yağsız yemeklerinden bakla, nohut çorbası, mercimek, *lülete*, *epsimana*, *ipsomisko*, yani ekmek tiridi, *ankoryasa*, yani hıyar burnusu, *kormidye*, yani soğan dolması, bu gibi yağsız Rum yemekleri pişirip satıp kâr ederlerdi."

kası[48] dört *akçe* olan susam yağını ise Türkler, bilhassa Yahudiler sarf ederler.[49] Bu konuda Evliya Çelebi'nin tespiti daha ayrıntılıdır ve Yahudilerin susam yağı kullanma konusunda gösterdikleri hassasiyeti ortaya koyar. Söylediğine göre, Yahudilerin *şîr-i revgân* (susam yağı) yedikleri için gözleme ve lokmalara *say yağı* (tereyağ) konmaması için gözlemeci ve lokmacı dükkânlarında birer Yahudi gözcü bırakırlar, eğer gözcü yoksa Yahudiler o dükkândan gözleme ve lokma yemezler.[50]

Bazı köylerde gayrimüslimlerin, domuz yetiştirdiklerini ifade eden Dernschwam, kendilerine domuz etini çoğu zaman Galata'daki veya İstanbul'daki Rumların getirdiklerini yazar.[51] Müslümanlara haram olmasına rağmen,[52] seyyahların anlatımlarından anlaşıldığına göre şarap gibi, domuz eti de Osmanlı toplumunu oluşturan gayrimüslim unsurların rahatça üretip tükettiği bir besindir.

Nüfus, kılık-kıyafet ve beslenme alışkanlıklarından başka, kaynaklar İstanbul'un gayrimüslim ahalisinin meslekleri ile ilgili bilgiler de verirler. Onların hemen her işle meşgul olduklarına, hatta Galata dolaylarında buz çukurları açıp, bu hazırladıkları buz kütlelerini sattıklarına varıncaya kadar tanıklık etmektedirler.[53] Gayrimüslimlerin ticaret ve finans ile ilgili mesleklere özel ilgi duydukları malumdur. Bu çerçevede özellikle kuyumculuktan çok para kazanan Rumlar ve Yahudiler, sarayın isteklerini karşılama

---

48 *Okka*: 1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi, *kıyye. TDK Büyük Türkçe Sözlük,* Erişim: 15.08.2010, http://tdkterim.gov.tr

49 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 174, 172.

50 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 493.

51 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 177-178.

52 Bu konudaki ayetler şunlardır: Bakara Suresi: 173; Nahl Suresi: 115; En'am Suresi: 145; Maide Suresi: 3. Bkz. http://www.kuranmeali.com/arama.asp (Erişim: 07.10.2010).

53 Schweigger, *a.g.e.*, s.141-142; Gerlach, *a.g.e.*, s. 509.

konusunda işbirliği içindedirler.[54] Bunun yanında, İstanbul'u eğlendirirken de ortak çalıştıkları söylenebilir, zira bu işi yapanların çoğu gayrimüslimlerdir.[55] Eğlence işi ile tamamen farklı bir alan olmakla birlikte, seyyahlara anlatılanlara göre, İstanbul ve Galata'daki hapishanelerin yönetimi, belli bir para karşılığında Hıristiyanlara ve Yahudilere devredilmiştir.[56] Ayrıca, balık tutma ve satma hakkı ile tuz ticareti hakkı da para karşılığında Hıristiyanlara verilmiştir.[57] Pazar içindeki bir kulübede ise padişahtan balık ticaretinin imtiyazını satın almış olan Türkler veya Yahudiler otururdu ve balık gümrüğünü tahsil ederlerdi.[58] Balık pazarının yakınlarında bulunan bir kulübeden tüm şehrin tuzu pazarlanırdı. Balıkçılık yapma hakkını satın alanlar, ister çok balık tutsunlar, ister işleri kesat gitsin, padişaha her yıl 25.000 *kron*[59] ödemek zorundaydılar.[60]

---

54 Gerlach, *a.g.e.*, s. 414, 537, 731. Topluluklar, sürekli ve karşılıklı olarak birbirlerini küçük görseler de Osmanlı'daki çeşitlilik sık sık anlaşmalar yapılmasını gerektiriyordu (Goffmann, *a.g.e.*, s. 115).

55 Mantran, 17. Yüzyılın..., s. 101.

56 Hazine malı bir gelir kaynağının belli bir ücret karşılığında kişilere satılması olan bu yönteme iltizam denir. İltizam yöntemine göre kendi nam ve hesabına vergi toplama görev ve yetkisi verilen kişiye de mültezim denir. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim: 02.11.2010, http://tdkterim.gov.tr

57 Tuz üretimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı", [Elektronik Sürüm] www.arastırmax.com/system/files/dergiler/.../3/.../184-pp-23-28 pdf

58 Bu tür işlerin gayrimüslimler arasında ekonomik rekabete yol açtığını ve farklı mezheplere mensup Hıristiyanlar arasındaki rekabet ortamında Osmanlı yönetiminin hakemlik rolü üstlendiğini görüyoruz (Goffman, *a.g.e.*, s. 18).

59 1 *kron* 50 *akçe* değerindedir.

60 Gerlach, *a.g.e.*, s. 509. Bkz. Linda Darling, Revenue- Rasing and Legitimacy Tax Collection and financial Administration in the Ottoman Empire, 1550-1660, Leiden 1996.

Özellikle deniz kenarında bulunan sayısız lokantaları Hıristiyanlar işletmektedir. Şarap ve çeşitli yemeklerin satıldığı bu mekânlara Türkler ve Hıristiyanlar gelirlerdi. Bunlardan birine uğrayan Gerlach, birçok dar masanın iki tarafına banklar yerleştirilmiş ve müşterilerin yemeklerinin küçük çanaklar içinde masaya konulmuş olduğunu tasvir eder.[61]

> Moryson gayrimüslimlerin ticaretteki canlılıklarını, Türklerin tembelliğine bağlar: "Ortadoğu'dan temin edilen baharat ve diğer ürünlerle askerî mühimmatın tedariki Yahudi ve Hıristiyanların elindedir."[62] Grelot'un "Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların ekimiyle Hıristiyanlar uğraşırlar. Türkler, bir köyde ekin ya da hasat yapacak Rum, Ermeni kalmadığında sabanın başına geçerler" şeklindeki cümleleri de Moryson'un Türklerin "tembelliği" konusunda yukarıdaki tespitini teyit eder.[63] Vratislav da Türklerin toprağı isteyerek işlemediklerini ve bu sebeple tarlalarda çalışanların hemen hepsinin Hıristiyan olduğunu yazmıştır.[64] Üç seyyahın da Türklerin ticaret ve ziraat konusundaki "umursamaz, küçümser" ya da "ilgisiz" tavırlarını tembellikten başka bir sebebe bağlayamadıkları ortadadır.

Seyyahların notlarında, esnaf kolları ile ilgili Avrupa ile kıyaslamalara da tesadüf olunmaktadır.[65] Schweigger'in eczaneler ve eczacılar konusunda yazdıkları bu konuya bir örnektir:

> Sarayda padişaha ait bir eczane var... Buradaki Türkler, Rumlar ve Yahudiler, buradaki ilaçları yararlı biçimde kullanmayı bilmi-

---

61 Gerlach, *a.g.e.*, s. 731.

62 Moryson, *a.g.e.*, s. 125.

63 Grelot, *a.g.e.*, s. 239.

64 Vratislav, *a.g.e.*, s. 34.

65 Mantran'ın "Türk esnaf loncalarını Ortaçağ'da harekete geçiren dinsel zihniyetin 17. yüzyılda hemen hemen tamamen kaybolduğu" şeklindeki ifadesini hatırlamakta fayda vardır. (Mantran, 17. Yüzyılın..., s. 343.)

yorlar. Zira Türkiye'de gerek kitaplardan, gerekse kendi deneyimlerinden ilaçların özellikleri ve etkileri hakkında bilgi edinmiş olan akıllı ve tahsilli hekimler yok.[66]

Seyyahın bu tespitini doğrulatacak bir değerlendirme, elçilik heyetinden bir Alman eczacıya aittir. Onun Schweigger'e anlattığına göre, İstanbul'daki Türk, Rum ve Yahudi eczanelerinin neredeyse hepsini gezip incelemiş, sözünü etmeye değer bir şey bulamamıştır. İstanbul'da bulunduğu süre boyunca (1668-1671) hekimlik mesleği ile meşgul olanların hemen tamamının Rumlar ve Yahudiler olduğunu ifade eden Smith, bu doktorların kimyevî ilaçlar konusunda hiçbir şey bilmediklerini kaydetmiştir.[67]

İstanbul'da yaşamanın bugün olduğu gibi, XVI. ve XVII. yüzyılda da bazı ayrıcalıkların yanında birtakım zorlukları beraberinde getirdiğini seyyahlar da fark etmişlerdir.[68] Örneğin, İstanbul ve Galata'da yaşayan Hıristiyanların çocukları devşirmeden muaf tutulmuşlardır.[69] Böyle bir durumda, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler, diğer yörelere nazaran daha ayrıcalıklı konumdadırlar, fakat kara veya deniz yoluyla gelen her şeyden, örneğin kiraz, armut, elma, odun gibi mallardan çok yüksek gümrük vergisi alındığından, İstanbul'da fiyatların çok yüksek olduğu ifade edilmektedir.[70] Yönetim merkezinde yaşamanın belki de en büyük faydası, pahalılık gibi olumsuzlukları yetkili mercilere şikâyet etme imkânının mevcut olmasıdır. Sorunlarını padişaha iletmek isteyen Türkler, Hıristiyanlar ve Yahudilerin padişah camiye giderken arzuhallerini, sonra padişaha vermek üzere, onun arkasından yürüyen, iki solağa teslim ettiklerine Gerlach şahit olmuştur.[71] Ayrıca

---

[66] Schweigger, *a.g.e.*, s. 169.

[67] Pignot, *a.g.e.*, s. 247.

[68] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mantran, 17. Yüzyılın.., s. 79-93).

[69] Gerlach, *a.g.e.*, s. 124; Dernschwam, *a.g.e.*, s. 88.

[70] Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[71] Gerlach, *a.g.e.*, s. 524.

başkent halkının şikâyetlerini dile getirmek için kullandıkları bir başka yöntem daha vardır. O da, Divan'a giderek paşaya dileklerini, ricalarını arz etmektir.[72] Divan'da "haftanın üç günü Hıristiyan, Yahudi, Türk, yabancı veya yerli halkın ticaret konusundaki anlaşmazlıklarına ait davalar görülür ve böylece herkesin hakkını elde etmesi sağlanmış olurdu."[73] Hıristiyan Rum ve Ermenilerin Büyük Divan'a ekmeğin kötülüğü hakkında bir şikâyet yazısı sunduklarını Gerlach'tan öğreniyoruz:

> Yakınlarda baş göstermiş pahalılık yüzünden *defterdar*ın Hıristiyanlara satılmak üzere, ekmekçilere dağıttığı ekmeğin kömür gibi kara olduğunu ve bu ekmeği ne insanların ne de hayvanların yiyebildiğini yazılarında bildirmişlerdi. [74] Hıristiyan gemicileri de bu ekmeği satın almaya zorlanmışlardı. Hatta gemicilerden biri, zorla 4 *duka*ya bu ekmeklerden almış, ama bunların yenilir yutulur cinsten olmadığını söyleyerek *defterdar*ın memurunun gözü önünde somunları denize atmıştı. Bu nedenle bütün Hıristiyanlar bu ekmeği satın almaya zorlanmamaları için ricada bulunmuşlardı.[75]

Gerlach'ın ifadelerine bakılırsa, olayı tüm ayrıntıları ile yaşayan bir tanıktan dinlediği sonucuna varılır. Başvurunun akıbeti konusunda o zamanda ortalıkta dolaşan rivayet şudur:

> Ekmeğin pahalı olduğu dönemde, bir somunu Müslümanlara 15-20 *mangır*a, Hıristiyanlara ise bir *akçe*ye satmışlar. Ekmek ucuzlayınca, bütün bu pideleri sadece Hıristiyanlara tükettirmek istiyorlarmış. Paşa, bu konuda onların *defterdar*a başvurmaları gerektiğini söylemiş, *defterdar* ise onlara fena halde

---

72 Gerlach, *a.g.e.*, s. 249-250.

73 Heberer, *a.g.e.*, s. 290.

74 Halbuki Evliya Çelebi, "uncular esnafı olan kefereler doğru dürüst insanlardır" ifadesini kullanmıştır. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 495)

75 Gerlach, *a.g.e.*, s. 413.

hakaret etmiş, onların ekmek yemeyi hak etmeyen köpekler olduklarını ve bu ekmeklerin onlara satılması emrini padişahın verdiğini söylemiş.[76]

Seyyahların, İstanbul'da gördüklerini kimi zaman farklı Osmanlı şehirleri ile karşılaştırmaları ilgi çekici olmaktadır. Örneğin, Polonyalı Simeon, gayrimüslimlerin İstanbul'da nispeten daha mutlu olduğunu, gösterişli kiliselere sahip bulunduklarını, ilahiler söyleyerek ayin yaptıklarını, ata ve katıra bindiklerini, yüz çilelik ve yetmiş çilelik çuha giydiklerini anlatır.[77] Oysa Anadolu'da bunların hiçbiri yoktur. Gerlach da, İstanbul'a yakın ve uzak olan yerlerde yaşayan gayrimüslimlerin birbirinden farklı muamelelerle karşılaştıklarına temas etmiştir.[78]

Seyyah İstanbul'a yakın yerlerde yaşayanların durumunun daha iyi olduğunu düşünenler arasındadır. Bu durumu şu şekilde izah eder:

> Çünkü onlar gerekirse kendilerine karşı yapılan haksızlık konusunda şikâyette bulunmak veya bazı işlerini parayla halletmek olanağına sahiptirler.[79] Bir örnek vermek gerekirse, gayrimüslim vatandaşlar zenginlik derecesine göre her yıl bir, iki, üç ya da dört *taler* vergi öderler ve artık kimse ona kötü ve çıkarcı amaçlarla yaklaşamaz... Oysa İstanbul'dan uzakta yaşayan Hıristiyanların durumu çok zordur. Çünkü köylerdeki kadı, bey,

---

[76] Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[77] Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 110. *Çile:* İpek, pamuk, yün ve her türlü iplik demeti. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim: 28.09.2010, http://tdkterim.gov.tr. Seyyahın kastettiği kıyafetlerin dikildiği kumaşın dokuma sıklığı olmalıdır.

[78] Örneğin bir önceki sayfada bahsi geçen devşirme uygulamasında.

[79] Bkz. Ronald Jenings, "Zimmis (Non- Muslims) in the Early 17th Century Otoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XXI, (1978), s. 265.

sipahi, yeniçeri gibi görevliler onlara adamlarını gönderip buğday, şarap ve daha pek çok şey vermelerini isterler. Onlar da ellerinde olanı teslim etmek zorunda kalırlar.[80]

Gayrimüslim topluluklar, özellikle kanunsuzluğun hâkim olduğu isyan zamanlarında yönetim merkezine göç etmişlerdir.[81] Gözlemcilerin izahlarından ve verdikleri örneklerden anlaşılacağı üzere İstanbul'da yaşamak, gayrimüslimler için oldukça avantajlı ve güvenlidir. Ancak İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin katlanmak zorunda kaldıkları sıkıntılar da yok değildir.[82] Meselâ, İstanbul ve Galata'da *seferli*lerin diledikleri kimselerden sebepsiz yere para isteyerek, bilhassa Hıristiyanlara karşı çok serkeşliklerde bulundukları olmuştur.[83] Her toplanma döneminde, askerlerin birliklerine katılmalarından evvel serbest kaldıkları süre zarfında bu olumsuzluğun yaşandığına dair söylentilerin varlığından ise Galland sayesinde haberdar oluyoruz.[84] Osmanlı ordusu ya da donanmasının sefere çıkışından, sadece İstanbul Hıristiyanları değil, Yahudi ya da Müslüman tebaa da olumsuz etkilenmektedir. Çünkü:

Donanma sefere çıktığında kadırgaların sayısına göre sair zamandakinden daha fazla *haraç* ödenmesi istenebiliyordu.[85]

---

[80] Gerlach, *a.g.e.*, s. 130-131.

[81] Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara 1999, s. 66; Aynı müellif, *Türkiye'nin İctimai ve İktisadi Tarihi*, İstanbul 1995, s. 318.

[82] 1650 yıllarında yaşamlarını Osmanlı başkentinde sürdürmeye çalışan tebaanın ve istediği gibi iş bulamayan askerlerin yol açtığı ve gittikçe daha tehdit edici boyutlara ulaşan hoşnutsuzluktan Goffman da bahsetmektedir. (Goffman, *a.g.e.*, s. 80.)

[83] Gerlach, *a.g.e.*, s. 130.

[84] Galland, *a.g.e.*, s. 50-51

[85] Seyyahın bahsettiği fevkalade ahval ve bilhassa harp sebebiyle tahsil olunan *avarız vergisi*'dir. Avarız konusunda bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı*

Bu durumda, kürekçilerin her biri için 20-25 *duka* ödemek zorunda kalıyorlardı.[86] Hıristiyanlar ve Yahudiler bu parayı kendi aralarında bölüşürler ve bazen fakir birine sadece 4-5 *taler* ödetirlerdi.[87]

İstanbul'da yaşayanların, adlî makamlara başvurarak adaletsiz uygulamaların üstesinden gelebiliyor olmaları, bu olumsuzlukların yerel veya merkezî yönetimler tarafından onaylanmadığı anlamına gelir. Gerlach'a göre de adaletin uygulanmasında idarenin etkinliği belirleyicidir: "*Kadı* ve *subaşı* bulunan yerlerde yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudiler, oralardaki Türklerin keyfî müdahalelerine maruz kalmadıkları için hayatlarından gayet memnunlar.[88] Hatta Hıristiyanların yönetiminde olmaktansa, Türkleri tercih ediyorlar."[89] Bunun yanında, Ricaut da yeniçerilerin içlerinden bir kısmının İstanbul kapılarında ve sokaklarında nöbet tutarak

---

Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 2004, s. 112-114); Halil Sahillioğlu, "Avarız", TDV*İA*, C. 4, (1994), s. 108-109.

[86] Üstelik vaizin oğlu Stannatig'in Gerlach'a anlattığına bakılırsa, hem Stannatig hem de babası her yıl Türk donanmasının geliştirilmesi için bazen üç, bazen iki *duka* vergi ödemek zorundaydılar. Para ödeyemeyenlerin ya bir giysisini ya da evde buldukları başka bir şeyi alıp götürürlerdi ve parayı ödeyinceye kadar ellerinde tutarlardı. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 271) Osmanlı donanmasının büyümesi ve sık sık harp zamanlarında yeni gemi yapma ve bunların mürettebatını karşılama ihtiyacı şeriat ve kanunda olmadığı halde, kürek mahkûmiyetinin XVI. yüzyıldan itibaren çok yaygın bir ceza türü olmasına neden olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", [Elektronik Sürüm], *AÜİFD*, C. XXVI, (1983), s. 646.

[87] Gerlach, *a.g.e.*, s. 131. Türkler yıllık ödemede bulunmazlardı, ama filo sefere çıkarsa onlar da kendilerine isabet eden kürek parasını (kürekçi akçesi) ödemek zorunda kalırlardı (Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer.").

[88] Merkezi hükümetin ve özellikle de güçlü bir zabıtanın varlığı, halkı devlete karşı saygılı bir tavırda tutmakta ve İstanbul'da ayaklanmalar istisnai olarak meydana gelmekteydi (Mantran, 17. Yüzyılın..., s. 113).

[89] Gerlach, *a.g.e.*, s. 468.

arkadaşlarının Hıristiyanlara, Yahudilere veya başka kimselere karşı olumsuz hareketlerini önlemeye çalıştıklarını yazar.[90] Hatta Gerlach'ın anlattığı bir vakıada, Uluç Ali, bir Yahudi'yi tokatlayan yabancıyı, Yahudi'nin şikâyeti üzerine yakalatıp hapse attırmıştır. Bir başka örnekte ise Türklere ve Hıristiyanlara kötü davranan bir *subaşı* tutuklanmıştır.[91]

Örnekleriyle aktardıkları bu adil idare tarzına rağmen, belki okuyucularının ilgisini çekmek, belki de Avrupa'nın korkulu rüyası Osmanlı Türk'ünü olumlu yönleriyle savunuyormuş izlenimi yaratmamak için seyyahlar, kendilerine anlatılan olumsuz örnek oluşturan çeşitli rivayetleri en ince ayrıntısıyla anlatmaktan da geri durmazlar:

> Bir gün Zigomala, Galata'ya uğrayıp balık almış ve oradan patrikhaneye doğru yürürken babasını da tanıdığı bir Türk ahbabı ile karşılaşmış. Adam ona torbasında ne taşıdığını sormuş ve 'din kitabınızda iki elbisesi olan, birini elbisesi olmayana vermeli' demiş ve ihtiyarın patrikhanenin önemli bir görevinde olmasına rağmen henüz onlara bir hediye vermediğini söylemiş. Zigomala adamın niyetini anlayarak balığın yarısını ona vermiş. O gidince, Türk'ün uşağı 'bre gavur' diye hakaret ettikten sonra, elinden balık torbasını kapmış. Türk'ün evine giden Zigomala, uşağının yaptığından şikâyetçi olunca, 'bizi eşkıya yerine mi koyuyorsun' diyerek onu evinden kovmuş. Zigomala başından geçenleri patriğe anlattığında, 'zorbalığa uğrayan kişi, şikâyette bulunursa, hasmıyla barışmak için ileride daha özel bir armağan vermesi gerekir demiş."[92]

---

[90] Ricaut, The History of the..., s. 367. Halbuki Gerlach yeniçerilerden bahsederken onların Türklerden bile beter olduklarını, hepsinin serseri olduğunu, Hıristiyan ve Yahudilere her türlü eziyeti ettiklerini ve evlerine girip yağma yaptıklarını yazar. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 100.)

[91] Gerlach, *a.g.e.*, s. 516, 698.

[92] Gerlach, *a.g.e.*, s. 468. Oysa "Osmanlı İmparatorluğu'nda zımmîler, zımmîlere ve Müslümanlara karşı işledikleri suçtan dolayı nasıl cezalandırılmışsa, Müslümanlar da aynı biçimde cezalandırılmıştır" (Ercan,

Hikâyeden, her durumda bir hediye verme zorunluluğun gayrimüslimlere, düzenli ödedikleri *haraç* vergisinden daha ağır geldiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da adaletin işleyişine dair Gerlach'ın adil bulmadığı bir uygulama ise "kargaşa çıktığı zaman yalnız suçlu olan kişiler değil, evdeki ve civardaki diğer Hıristiyanların da tutuklanması"dır. Çünkü "suçsuz olarak hapse atılanlar, özgürlüklerini parayla satın almak zorundaydılar."[93]

Gerlach'ın Osmanlı menzil teşkilatı ile ilgili yazdıkları, gayrimüslim tebaanın maruz kaldığı "adaletsiz muamele" rivayetlerine bir başka örnektir: "Türkiye'de çok büyük güçlüklere yol açan bir durum da posta göndermede kullanılan atların çok az oluşudur" diyen seyyah, bu sebeple bir yere haber götüren çavuşların karşılaştıkları ilk yolcunun atını elinden aldıklarını, ele geçirdikleri atla gidecekleri yere kadar gittiklerini ve atın sahibi olan adamın atını tekrar ele geçirmek için çavuşun peşinden koşmak zorunda

---

Osmanlı Yönetiminde..., s. 196). Üstelik Gerlach'ın başka bir yerde anlattıklarından, sokakta bir Türk'ün öldürüldüğü ve kâtil bulunmazsa, bütün mahalleden para toplanacağı anlaşılmaktadır. Burada herhangi bir din ayırımı söz konusu edilmemiştir. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 724.)

93 Gerlach, *a.g.e.*, s. 469. Seyyahın (Gerlach, *a.g.e.*, s. 684) bu güvensizliğine başka bir örnek olarak şu satırları alıntılanabilir: "Eğer bir Türk bir Hıristiyan hakkında şikayette bulunur ve 10-20 yalancı şahit gösterirse, şahitlerin konu hakkında hiç bilgisi olmamasına karşın, Hıristiyan'ı haksız çıkarırlar ve yıllar boyu biriktirdiklerini elinden alırlar. Çünkü bir Türk'ün karşısında bir Hıristiyan'ın tanıklığı ve haklı davası hiçbir değer taşımaz." Oysa modern araştırmalar gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalarda bile kadıya başvurduklarını, dolayısıyla adalete güvendiklerini ortaya koymaktadır. Bkz. Jenings, a.g.m., s. 225-293; Rozen, a.g.m. Aslında Gerlach da Rumların ve patrikhane görevlilerin *kadı*nın huzuruna çıktığı bir hadise anlatmıştır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 778.) Bunlara ilaveten, zımmîlerin şahitliklerinin geçerli olduğu durumları fetvalardan anlayabiliriz. Bkz. Düzdağ, *a.g.e.*, s. 90.

kaldığını yazar.[94] Ona göre böyle bir durum Türklerden çok Hıristiyanların başına gelirdi:

> Bu yüzden de Hıristiyanlar uzaktan üzerlerine doğru gelen bir çavuş gördüler mi hemen civarda gördükleri bir çalılığın veya ormanın içine dalar ve gizlenirler; bazıları da atlarını kolay kolay bulunamayacak bir yere saklarlar... Çavuş onlara her türlü eziyeti yaparak istediğini elde eder ve eğer istediğini hemen yerine getirmezler veya emrine uymakta direnç gösterirlerse, bunun acısını çok kötü bir şekilde çıkartır.[95]

Seyyahın anlattığına göre köydeki Hıristiyanlar çavuşa yiyecek, içecek ve her ne isterse vermekle yükümlüydü. Türkler ise Hıristiyanların verdiğinin yarısını verirlerdi. Örneğin Hıristiyanlar bir *duka* veriyorlarsa, Türklerden sadece yarım *duka* alınırdı. Bu rivayetin Gerlach'ın zihniyetindeki karşılığı, oldukça çarpıcı bir değerlendirme ile kendini gösterir: "Hıristiyanlar Türklere atlarını, çocuklarını, bütün bir yıl ter döküp çalışarak bağlarında bahçelerinde yetiştirdikleri ürünlerini teslim etmek ve üstelikte dayağa ve kötü muameleye katlanmak zorundadırlar." Anlatılan bu iki rivayetin de kaynağının gayrimüslimler olduğu muhakkaktır. Günümüz şehir efsanelerini andıran bu rivayetlerden çıkarılabilecek tarihî bilgi, çeşitli bahanelerle ödenen paralarla, menzil teşkilatının yükünün gayrimüslim halka ağır geldiğidir. Duydukları rahatsızlıkları bu rivayetlerdeki gibi bir kalıba dökerek dile getirmenin bir yolunu bulmuş olmaları ise dikkate şâyân bir tepki biçimidir.

---

[94] Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and social Relations as Reflected in the Responsa*, Leiden 1984, s. 96 Yahudilerin ödediği vergileri sıralarken ulaklara yemek, uyumak ve atlarını değiştirmek şeklinde ödenen vergiden daha çok güzergah üzerinde yaşayan Yahudilerin sorumlu olduklarını ifade etmiştir.

[95] Gerlach, *a.g.e.*, s. 125-126.

Adalet kavramı, vergi ile birlikte anılmış, adalette doğru çizginin vergi toplama uygulamaları ile belirleneceği anlayışı her devirde kabul görmüştür. Osmanlı ülkesinin yabancı gözlemcileri de gayrimüslimlere yüklenen vergiler konusundaki değerlendirmelerinde çoğu zaman adalet terazisine göndermelerde bulunmuşlardır. Bu çerçevede iktisadî ve ticarî hayatın temel araçlarından olan vergiler konusunda, seyahatnamelerin değerli veriler içerdikleri görülmektedir.[96] Hatta denebilir ki seyyahların gayrimüslimlerle ilgili olarak üzerinde en çok durdukları husus ödedikleri vergilerdir. Bir tüccar olan Tavernier'in eserinde iktisadî hayata dair ayrıntılı tespitlere yer verdiğini görüyoruz: "Müslümanlar dışında, hangi dinden olurlarsa olsunlar, imparatorlukta yaşayan ve on altı yaşına gelen istisnasız herkes vergi ödemek zorundadır;[97] kelle başı alınan bu vergi (*cizye*)[98] 550 eski akçedir ve ne düşer ne de artar; hep bir *kuruş* için 80

[96] Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslimlerin ödediği vergiler konusunda bkz. Ercan, Osmanlı Yönetiminde.., s. 251-273.

[97] Fynes Moryson "on beş yaşından büyük herkes"in bu vergiyi verdiğini, şayet ödeyecek parası yoksa, diğer Hıristiyanlardan topladığını, bu şekilde de toplayamaz ve ödeyemezse, padişahın kölesi olacağını yazmıştır. (Moryson, *a.g.e.*, s.17.)

[98] *Cizye* "İslam devletlerinde Hıristiyan tebaadan alınan vergilerden birinin adıdır. Cizyenin matrahı gayrimüslim tebaanın erkekleri olduğundan, bu vergi şahsî vergi mahiyetindedir." (Pakalın, *a.g.e.*, s. 297); Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnalcık, "Osmanlılarda Raiyet Rüsumu", *Belleten*, C. XXIII, 562-565; Boris Christof Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, C. VIII, (1944), s. 31. "Lügat manası arazinin hâsılatından veya çalışanların emeğinden elde edilen şey demek olan *haraç*, ıstılah olarak devletçe fertlerden alınan vergi yerine kullanılır. Şer'î lisanda biri adam başına diğeri topraktan veya hasılattan istifa olunan vergi ve hisse" olarak da tanımlanan haracın (Pakalın, *a.g.e.*, s. 734-736) halk arasında ve zaman zaman da resmî kayıtlarda cizye yerine kullanıldığı olmuştur. (İnalcık, a.g.m., "gös. yer."). Dolayısıyla seyyahlar tarafından da birbirinin yerine kullanıldığı vâkidir.

pare olarak kalır."[99] Bu konuda her yıl insan başına dört buçuk kuruşluk bir vergi olan *haracı* (*cizye*) dokuz yaşından itibaren ödemek zorunda olduklarını ifade eden Thevenot ise, Hıristiyan rahip ve din adamları ile hahamları ve kadınların bu vergiden muaf olduklarına dikkat çekmiştir.[100] Onun değerlendirmesine göre *haraç*;

> Hükümdar için büyük bir gelirdir ve sık sık yerini değiştiren bir gayrimüslim bundan muaf tutulamaz. Çünkü onlar seyahat ettikleri zaman vardıkları her yerde kendilerine *haraç* sorulur. Eğer onlar bunu bu yıl için ödemişlerse, makbuzu gösterirler ve başka yerlere gitme müsaadesi alabilirler. Bu vergiyi ödeyen hükümdarın tebaası Yahudilere karşılık, başka bir ülkeden gelen Yahudiler bundan muaftırlar ve bunu ödemek zorunda olmadıklarını göstermek için başlarında bir şapka taşırlar ve başka bir ülkenin vatandaşı olduklarını belirten, konsolostan aldıkları bir vesikaya sahiptirler.[101]

Osmanlı Devleti'nin adalet sistemine karşı zaman zaman kuşkulu yaklaşımı ile tanıdığımız Gerlach, vergi konusunda da benzer bir tavır sergiler. Yetişkin her vatandaşın yılda bir ödediğini anladığı verginin miktarını "bir *duka* veya 70 *akçe*" olarak belirtmiştir. Bunun yanında, aynı kişilerin kendilerine ait bağ,

---

[99] Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 33. Gelir düzeyine göre, *ednâ* (düşük), *evsat* (orta) ve *a'lâ* (yüksek) olarak miktarı belirlenirdi ve çoğunlukla hanelerden eşit olarak alınırdı. Miktarı ise bir altın ya da gümüş *akçe* karşılığıdır (İnalcık, *Klasik Çağ*, s. 241).

[100] Bkz. Shmuelevitz, *a.g.e.*, s. 112-127. Bu noktada Witmann'ın, Shmuelevitz'in bu çalışmasını hahambaşı Moses Capsali'nin etki ve yetkilerini abartan yayınlardan biri olarak değerlendirdiğini hatırlamakta fayda vardır. (Witmann, *a.g.e.*, s. 21.)

[101] Thevenot, The Travels of..., s. 83. Thevenot'un gayrimüslimlerle ilgili kayıtlarının sadece İstanbul'dakileri kastetmediği, genel olarak Osmanlı ülkesindeki Ermeni, Rum ve Yahudilerle ilgili olduğunu belirtmeliyiz.

bahçe, tarla ve meradan elde ettiğinin belli bir bölümünü vermek zorunda olduklarını yazar. Bunun dışında, sefer hazırlığı yapıldığında karada kazma ve denizde kürek kullanacak adamlara gereksinim olacağından, Türklerin baskı yoluyla, Hıristiyanlardan ve Yahudilerden, belli bir miktar para aldıklarını ifade eder. Ona göre uygulanan bu baskı İstanbul ve diğer bazı küçük kentlerde daha hafiftir. Ödenen vergiler konusundaki gözlemleri onu şu hatalı ve abartılı sonuca götürür: "Beylerin, sancakbeylerinin, beylerbeylerinin yönetimi altında yaşayanların durumu hepsinden kötüdür. Çünkü bu yöneticiler onların ellerinde neleri varsa alırlar, geriye ancak canlı bedenleri kalır."[102]

Gerlach'ın vergiler konusunda yaşadığı kavram karışıklığının yanında bir de bilgi eksikliği söz konusudur. Ona göre: "*tımar*, Türk ve Rum tebaanın sahip olduğu her şeyin onda birinden alınan bir vergi demektir". Oysa, Gerlach tımar yerine öşrü kastetmiştir. Çünkü, Arapça 1/10 demek olan *öşr* hububattan alınan vergi yerine kullanılmıştır. Müslümanlardan alınan *aşar*ın yerine ise gayrimüslimlerden *haraç* alınmıştır.[103] Seyyahımız, "tımar bölgesindeki Türklerden, sadece arazinin sağladığı üründen hisse alınırken, Hıristiyanların sahip oldukları her şeyden: sığır, tavuk, koyun gibi malların üzerinden de hisse alındığını" ifade

[102] Gerlach, *a.g.e.*, s. 124-125. Gerlach, Yahudilerin evlerinin 2-3 odasını çok yüksek fiyatlara, örneğin 50-60 *duka*ya kiraya vermek zorunda kalmalarını, Osmanlı yönetiminin istediği vergilere bağlar.

[103] İnalcık, Osmanlılarda..., s. 585. Pakalın (2004:I,97), bu kelimeye bir ıstılah nazariyle bakmak gerektiğini, çünkü alınan vergi miktarının onda birde kalmadığı uyarısında bulunur. (Pakalın, *a.g.e.*, s. 97.) Colin Imber de aynı konuda "eğer Müslüman yönetici toprağı fetihle alınan yerde yaşayan kafirlere bırakırsa, bunlar hükümdarın belirlemesine göre ürünün yarısına kadar çıkabilen bir oranı vergi olarak (haraç) ödemek zorundadırlar" şeklinde bir değerlendirmede bulunur. (Colin Imber, *Şeriattan Kanuna: Ebu'ssu'ud ve Osmanlılarda İslam Hukuku*, Çev. Murteza Bedir, İstanbul 2004, s. 78.)

ederek bir başka hataya yol açmaktadır. Halbuki vergilendirilen şeylerin sadece ziraî ürünler olmadığı, sahip olunan hayvanların da vergiye tâbi oldukları, üstelik bu durumun Müslüman halkı da kapsadığı açıktır.[104] Hatalı bilgilerden yola çıkan seyyahın hatalı bir sonuca varması da kaçınılmaz olmaktadır: "Bilinçli olarak onların ellerinde avuçlarında ne varsa alıyorlar, çünkü her şeylerini bırakıp köylerini terk etmelerini istiyorlar."[105] Oysa Gerlach'ın bilgi kaynağı Vaiz Zigomala'nın ona güvenilir malumat verdiği anlaşılıyor. Ondan "bir yörede yaşayan tüm insanların bir deftere kayıtlı olduğunu, bunların zenginler, orta halliler, fakirler olarak üçe ayrıldığını, zenginlerin 4-5 duka, orta hallilerin 80-100 akçe, fakirlerin ise 30-40 akçe ödemek zorunda olduklarını ve bu paranın her yıl toplandığını" öğrenmiştir:

> Verecek parası olmayanların ya elbisesi ya da evindeki eşyası alınır.[106] Haraç toplamaya gelen gaddar adam hizmetkârlarıyla birlikte tüm paraları toplayana dek o yörede 10-14 gün kalır. Köy halkı bu zaman süresince onun ve beraberindekilerin tüm gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Sonunda da ayrıca bir para armağanı yapılması gerekir. Padişaha ödenen *haraç*tan sonra sıra patriğe ödenecek *haraca* gelir. O da padişaha ödeme yapmak zorundadır.[107]

---

[104] *Resm-i kovan*, *resm-i asel* (bal vergisi) ve *resm-i ağıl* gibi Müslim ve gayrimüslim halkın birlikte ve eşit olarak ödedikleri vergiler hakkında bkz. Ercan, Osmanlı Yönetiminde..., s. 270-271.

[105] Gerlach, *a.g.e.*, s. 514. Oysa köylünün toprağı terk etmesi, vergi gelirini azaltacağından yönetimin hiç de arzu etmediği bir durumdur. Örneğin 2 Eylül 1567 tarihli Divan-ı Hümayûn hükmü Rum İli ve Anadolu'daki ahalinin İstanbul'a gelip yerleşmemelerine dairdir. Üstelik toprağını terk eden, tarlasını boş bırakıp kâr ve kesbini başka sanatta arayanlardan *çift bozan resmi* alınırdı (Altınay, *a.g.e.*, s. 205).

[106] Gerlach aynı cümleyi yine vergi toplama konusunda kullanmıştır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 271.)

[107] Gerlach, *a.g.e.*, s. 658-659.

Aslında Gerlach'ın bilgilendirilmesinde bir sorun yaşanmadığı, "hükümdarın hizmetinde olan kişilerin; eczacı, hekim, tercüman ve bunlar gibi görevlilerin, Yahudi veya Hıristiyan olsalar bile, hiçbir ödemede bulunmadıkları" bilgisine ulaşmış olmasından da anlaşılmaktadır. Fakat, o, vergi toplama işinde uygulanan yöntemin para toplamaktan çok tebaaya eziyet etmek gibi bir amaca hizmet ettiği düşüncesindedir. Onları "gaddar adamlar" olarak nitelemesi bunu gösterir.[108]

Haraç, cizye ve *kürekçi akçesi*nden başka, seyyahlarımızdan Domenico'nun temas ettiği diğer bir vergi çeşidi de seyahate çıkan kişilerce ödenen vergidir. Bu kişi Türk ise bir *asper*,[109] Hıristiyan veya Yahudi ise iki *asper* öder.[110]

Osmanlı yönetiminin, müslim ve gayrimüslim unsurlardan oluşan toplumsal örgütlenmesini bir düzen içerisinde tutmaya çalışırken, kıyafet konusunda yaptığı bazı şer'î sınırlamaların veya vergi konusundaki örfî uygulamaların seyyahlar tarafından, devletin gayrimüslimlere yönelik adaletsiz bir uygulaması olarak algılandığını belirtmiştik. Ancak, aynı seyyahların çok daha açık ifadelerinde, Osmanlı yönetiminin gayrimüslim ahaliye karşı oldukça adil bir tavır içerisinde olduğu, onların haklarını korumak için ilave tedbirler aldığı görülmektedir.[111] Diğer taraftan, toplumsal planda cemaatler arasında "birlikte yaşama" dair "kulağa hoş gelen" rivayetler de kaydedilmiştir. Örneğin Simeon: "Su kaplarını omuzlarına almış veya eşeklere yüklemiş oldukları halde gezdirerek 'Allah aşkına sebil suyu için' diye bağıran bazı kişilerin, ga-

[108] Gerlach, *a.g.e.*, s. 288.

[109] Asper: akçe, pul.

[110] Austin, *a.g.e.*, s. 12.

[111] Simeon, *a.g.e.*, s. 24. Örneğin Vratislav anılarında padişahın Yahudi ve Hıristiyan uyruklarını ayaktakımının yolsuz davranışlarına karşı korumakla görevli yeniçerileri bulunduğunu ifade etmiştir. (Vratislav, *a.g.e.*, s. 17.)

vuru ve Yahudiyi ayırt etmeksizin herkese su verdiklerini" yazar.[112] Sandy de Türklerin hayır yapmak istediklerinde Hıristiyan ve Yahudileri ayırt etmediklerini ifade etmiştir.[113] Dernschwam'ın "bir nevi misafirhane olan kervansaraylarda her yolcu, Türk, Yahudi veya Rum, yani hangi dinden olursa olsun, gelip kalabilirler" cümlesi Sandy'nin yukarıdaki genellemesine yerinde bir örnek teşkil eder.[114] Yine Dernschwam'ın verdiği bir bedesten tasvirinde şu bilgiler kayıtlıdır:

> Çarşı içindeki bütün yolların kenarlarında yüksek ve güzel tahta sekiler vardır. Dükkânın iç zeminini teşkil eden bu tahta sekilerin üzerine halılar serilmiştir. Bu halıların üzerinde de Türk usulü yüzü kadife kaplı ve altın yaldızlı işlemelerle süslenmiş minderler konmuştur. Minderlere Rum, Yahudi ve Ermeni ve diğer milletlerden olan tüccarlar otururlar, dostça sohbet edip yerler, içerler ve kendi âdetleri veçhile çalgı çalıp eğlenirler.[115]

Farklı dinden toplulukların bir araya geldiği yerler sokak, çarşı, kervansaray ve bedestenle de sınırlı değildir. Müslüman Türklerin önemli bir kurumu olan hamamlar da bu gruba dâhil edilmiştir. Grelot ve Heberer hamamlara herkesin, Türkler gibi Hıristiyanlar ve Yahudilerin de kabul edildiğini, çünkü bu yapıların kamu yararı, toplumun temizliği ve sağlığı için inşa edildiklerini yazmışlardır.[116]

---

[112] Vratislav da İstanbul sokaklarında dolaşan bazı kişilerin arkalarında taşıdıkları deri tulumlar içinde taze kaynak suyunu sırf Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmak için din ayırımı gözetmeksizin isteyenlere bir madeni tasla verdiklerini yazmıştır. (Vratislav, *a.g.e.*, s.64-65.)

[113] Sandy, *a.g.e.*, s. 45.

[114] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 59.

[115] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 130-131.

[116] Grelot, *a.g.e.*, s. 189; Heberer, *a.g.e.*, s. 292-295. Heberer, hamamlar arasında sadece kadın ve erkek hamamlarının ayrı olduğuna, bu hamamlarda tıpkı erkek hamamlarında olduğu gibi, Hıristiyan ve Türk

İstanbul'da yoğunlaşan gayrimüslim halkın Osmanlı Devleti'nin zafer kutlamalarına katıldığına seyyahlar şahitlik etmiştir. Örneğin, Sanderson'un aktardığına göre Sultan III. Mehmet'in (1595-1603) Avrupa'dan zafer kazanmış olarak dönüşünde İstanbul'da Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlar yolun her iki yanında bulunarak onu karşılamışlar ve üç gün, üç gece dükkanlar bu kutlamaya katılmak için açık kalmıştır.[117] Hatta Vratislav'ın anılarında Almanya seferine uğurlanan Sinan Paşa'nın ve ordunun İstanbul'dan uğurlanması sırasında alayın içinde olan "papazların elleri açık dualar teganni ettikleri" yazılıdır.[118] Aynı çerçevede, Osmanlı yönetimi ile gayrimüslim esnaf halkın bütünlüğünü göstermesi açısından, ordunun geçit alayına tanık olmuş seyyahların yazdıkları önemli ipuçları içerir. Sarıkçıların, terzilerin, kunduracıların ve başka esnafın alayla geçişlerine şahit olan Galland bunların yekûnunun 3000 ve hatta daha çok olup, içlerinde Türklerin az olduğunu yazar. Diğerlerinin tamamı ya Rum ya Yahudi yahut da Ermeni diyen seyyah, zırh giymiş olanların hepsinin Ermeni olduğunu belirtir.[119]

Seyyahlar, Müslümanlarla gayrimüslimlerin ortak yaşam alanları ve biçimlerine dair izlenimlerini kaydetmişlerdir. Örneğin Şehzade Mustafa'nın sünnet düğününde çoğu Rum, bir kısmı Türk ve Ermeni ve birkaçı da Musevi olan yakışıklı delikanlının beraber raksından bahsedilir.[120] Bunun yanında, Gerlach

---

kadınlarının birlikte yıkandıklarına dikkat etmiştir. Oysa Evliya Çelebi Ermenilere Samatya Hamamı, Rumlara Fenerkapısı Hamamı, Yahudilere Çufutkapısı Hamamı, Papazlara Yoroz Kalesi Hamamı'nın ayrıldığını kaydeder. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 287-290.)

[117] Sanderson, *a.g.e.*, s. 60.

[118] Vratislav, *a.g.e.*, s. 93.

[119] Galland, *a.g.e.*, s. 112. Ermenilere Türklerin elbiselerini giyme ve diledikleri sarıkları taşıma müsaadesi verilmiş olduğundan Türklerden ayırt edilmeleri zordur (Galland, *a.g.e.*, s. 112).

[120] John Covel, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, Çev. N. Özmelek, İstanbul 2009, s. 134.

İstanbul'da yaşayan Hıristiyanların bazı özel günlerde, örneğin, 27 Nisan'da Anastasis (Paskalya) Günü'nde, yortu kutladıklarına şahit olmuştur. Ayrıca Ermeniler Aziz Georgius gününde bu azize adanmış kilisede büyük bir kutlama yapmışlardır. Türkler de Aziz Georgius'a çok önem veriyorlardı. Meselâ, Galata'da bir Türk, Aziz Georgius'a adadığı bir kuzuyu kestirip etini fakirlere dağıtmıştı.[121] Diğer bir kutlama Kemaniçe'nin zaptı (1672) dolayısıyla yapılmıştır. Bu kutlamalar sırasında Galata ile İstanbul'da gece tüm dükkânlar açık kalmış, sokaklar fenerlerle süslenmiş ve minderler serilmiştir.[122]

Ancak ortak yaşamın belirli sınırlar içinde kalması gerektiği mesajı, dönemin seyyahları tarafından aktarılan hikâyelerle verilmiştir. Aynı hikâyenin iki farklı anlatımında konu ortak olmasına rağmen, yer ve zaman farklı, kahramanlar değişik cemaat üyesidir. Nihayetinde hikâyenin ana fikri ortaktır ve toplumsal mesajı çok açıktır. Hikayenin ilk versiyonunu Heberer anlatır. 1587 kışında İstanbul'da yaşanan üzücü olay şöyledir:

> Dul kalmış olan genç bir Türk kadını, bir Rum delikanlısına âşık olmuş; ona gizlice haber yollayarak yanına çağırmış ve duygularını açıklamış. Bundan böyle ikisi herkesten habersiz buluşup, nikâhsız olarak birlikte yaşamaya başlamışlar. Ancak her iki gencin de anaları babaları hayattaymış ve bu olayı öğrendiklerinde

[121] Gerlach, *a.g.e.*, s. 326-327. Müslüman Türklerle Hristiyanlar arasındaki karşılıklı dini etkileşimler konusunda bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya-Yorgi (Saint George) Kültü", *Belleten*, S. 214, (1991), s. 661-673; Hüseyin Türk, "Hatay'da Müslüman- Hıristiyan Etkileşimi: Saint George ya da Hızır Kültü", Erişim: 29.12.2010, http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/85/16_ pdf

[122] Galland, *a.g.e.*, s. 184. Galland, aktardığı izleniminin devamında Hıristiyan Rum ve Ermenilerin tabanlarına indirilecek 50 değnek tehdidi altında olduklarından bu kutlamalara katıldıklarını yazmıştır.

fena halde kızmışlar. Özellikle Türk kadının zengin ve itibarlı olan babası kızının yasa ve törelere aykırı davranışından çok rahatsız olmuş. Dul kadın Rum genciyle evlenmek istemişse de yasalar buna ancak erkeğin Müslüman olmayı kabul etmesi koşuluyla izin veriyormuş, ama Rum genci de buna razı olmamış. Dul kadının babası itibarlı bir kişi olduğundan, meseleyi devlete bir para cezası ödemekle kapatmak istemiş. Ancak dul kadına, Rum gencine bundan böyle birlikte olmamalarını, aksi halde çok büyük bir cezaya çarptırılacaklarını da bildirmişler. Ne var ki, dul kadın bir türlü Rum gencinden vazgeçememiş; bütün uyarılara rağmen, ikisi de suçüstü yakalanmışlar ve zindana atılmışlar. Dul kadının babası da artık kızını korumaktan vazgeçmiş, Rum genci ise ailesinin fakir olması sebebiyle kendini korumak imkânlarına sahip değilmiş. Türklerin dinini kabul etmemekte ısrar ettiğinden ve bundan dolayı da kadınla nikâhlanamadığından, kadının babasının rızasıyla olaya devlet el koymuş. Sonuç olarak iki sevgili zindandan çıkarılıp bir eşeğin üzerine, kadın öne, Rum genci de onun arkasına ters olarak bindirilmişler ve sıkıca bağlanmışlar. Kadının eline eşeğin yuları, Rum gencinin eline de eşeğin kuyruğu verilmiş ve bu durumda bütün kentin ana caddelerinde dolaştırılmışlar. Nihayet balık pazarının bulunduğu yerde onları kentin kapısından dışarı çıkarıp deniz kenarında kurulmuş olan bir mahkemenin karşısında eşekten indirmişler. Rum gencini tenine kadar soymuşlar (kasıklarının çevresini bir bezle örtmeyi ihmal etmediklerini de belirtmek isterim) sonra ellerini, ayaklarını bağlayıp onu bir ipe takılı olan demir bir kancaya canlı olarak asmışlar. Kanca kaburgalarını delerek vücuduna saplanmış, ama gene de hemen ölmemiş ve sevgilisine yapılanların hepsini izleyebilmiş. Türk kadını sevgilisinin çarptırıldığı bu korkunç cezayı görünce, ona dayanması, sabretmesi için seslenmiş, ama kadının fazla konuşmasına fırsat vermeden gözlerini bağlayıp denizde boğmuşlar. Sonra da cansız bedenini yakınlarına teslim etmişler. Rum genci bu olanları acılar içinde seyretmek zorunda kalmış.

Kendisi de ölmek istediği halde, henüz genç ve güçlü olan kalbinin direnci sebebiyle, bir türlü canını teslim edemiyormuş. Üstelik Rum gencini bu işkenceden kurtarmak isteyenleri engellemek için, mahkemenin kurulduğu yerde nöbetçiler bekletiliyormuş. Rum genci böyle korkunç acılar içinde üç gün boyunca yarı ölü, yarı diri, asılı durduktan sonra, bekçilerden biri onun yakınları tarafından parayla kandırılmış, hükümlünün biraz ferahlaması için ağzına bir süngerle sirke akıtmak bahanesiyle, ona zehir içirmiş ve böylece dördüncü gün Rum genci ruhunu teslim edip acılarından kurtulmuş.[123]

Gerlach'ın tarih ve yer göstererek anlattığı benzer bir hikâyenin kahramanları ise genç bir Yahudi erkeği ile bir Türk sipahinin güzel karısıdır:

1 Mayıs günü Balık Pazarı meydanında bir sipahi ile bir Yahudi'yi astılar ve sipahinin karısını denize attılar. Sebebi: genç Yahudi, bu sipahinin güzel karısıyla ilişki kurmuş ve ikisi sipahinin bilgisi ve izni ile sık sık buluşmuşlar. Kadının iyi davranmadığı bir cariyesi bunu kadıya ihbar etmiş. Yahudiler gencin asılmaması için 2.000 duka ödemeye hazır olduklarını bildirmişler. Bazı kimseler bu parayı padişahın ve paşanın eşine ödediklerini bile iddia ediyorlar. Fakat baş kadı hükmün infazı ve kendi geleneklerine göre suçluların yakılması üzerinde ısrar etmiş. Üstelik Mehmet Paşa'ya yasa kitabını gösterip eğer hüküm yasaya uygun olarak yerine getirilmezse kadılıktan istifa edeceğini bildirmiş. Buna rağmen ceza hafifletilmiş. İki erkek asılırken, kadına bunu seyrettirdikten sonra bir tekneye bindirmişler, denize açıldıktan sonra boğmuşlar ve boynuna taş bağlayarak denize atmışlar. Öğle yemeğinden sonra dışarı çıktığımda sarı sarığıyla Yahudi gencin hâlâ orada asılı olduğunu gördüm.[124]

---

[123] Heberer, *a.g.e.*, s. 212-213.

[124] Gerlach, *a.g.e.*, s. 782-783.

Bu hikâyelerle gayrimüslim genç erkeklere verilmek istenen mesaj çok açıktır: Müslüman kızlardan ve kadınlardan uzak durun. Yoksa sonunuz bu olur! Dönemin İstanbul'unda Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin hangi şartlarda evlenebileceği veya yasak aşkın toplumda nasıl algılandığı bu hikâyelerden anlaşılır.[125] Diğer taraftan verilen cezanın şiddeti ile yasağın kesinliği arasında bir paralellik kurmak da mümkündür. Açıkçası seyyahların anlattıklarının tamamen hayal ürünü olduğunu düşünmek hatalı olur, zira hikâyelerde geçen olguların bir kısmı tarihî gerçekliğe uymaktadır. Öncelikle İslam fıkhı Müslüman kadın ile gayrimüslim erkeğin evliliğine izin vermez. Bu tür bir evlilik, hikâyede geçtiği gibi, ancak erkeğin ihtida edip Müslüman olması ile mümkündür.[126] İkinci nokta işlenen bazı suçların affı için para ödenmesidir. Osmanlı kanunlarında para cezaları ilk sırayı alır.[127] Üçüncü husus bir olay da Müslüman ve gayrimüslime verilen cezanın (ölüm cezası) farklı

[125] Goffman'ın temas ettiği üzere İstanbul'daki büyükelçilerin bir görevi de sorumluluğu altındaki insanların Türkleşmesine (yani İslamiyet'i kabul etme) mani olmaktı. (Goffman, *a.g.e.*, s. 128.) Fakat seyyahların anlattıklarından da anlaşılabileceği gibi bu konuda her zaman başarılı olamamışlardır. Bunlardan biri olan Galata ticarethanesinin eski üyelerinden John Plummer, Osmanlı tebaasından biriyle evlenerek İslamiyet'i seçmiştir.

[126] Müslüman bir kadının gayrimüslim erkekle evlenmesinin haram olduğu konusunda İslam hukukçuları görüş birliği içindedir. Müslüman kadınların İslam'a girmediği sürece gayrimüslim erkeklerle evlenmelerini yasaklayan ayet Bakara/221'dir. Bkz. A. Özel, a.g.m., s. 418-427. Sadece İslam dininde değil, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da din farklılığı, bir evlenme engeli kabul edilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Şamil Dağcı, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri II (Geçici Evlenme Engelleri)" [Elektronik Sürüm]. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 137-194.

[127] *Zalimâne bid'atler* olarak görülen para cezaları hakkında bkz. Heyd, a.g.m.

uygulanmasıdır.[128] Cezanın infazından önce, suçluların mahkemeye götürülüş şekilleri de XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda kendine has bir görüntü arz etmektedir.[129]

Seyyahların Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslim ahalinin toplumsal, ekonomik, dinî ve kültürel yaşayışına dair izlenimleri ve genel değerlendirmeleri, İstanbul'un gayrimüslim halkının cemaat görüntüsünü elde etmemize imkân verir. Diğer taraftan gayrimüslimleri sömürülen zengin halk, onlardan alınan vergileri de bir "sömürü aracı" gibi gösterme gayretleri, taşıdıkları önyargıların eseridir. Ancak cemaatleri yakın planda ele aldığımızda görülecektir ki seyyahlar, Osmanlı yönetimi altında değil de kendi içinde bir topluluğa odaklandıklarında, önyargıları yönetime ve yönetici topluluğa değil de, bu defa bahse konu olan kesime yönelecektir. Peşin hükümlerin, gözlemlenen topluluğun özellikle dinî ve ahlakî niteliklerine yöneldiğini görmek, bu yargıların kaynağında dinî ve ahlakî olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Bu önyargıları metinden izale edebildiğimiz ölçüde tek tek cemaat resimlerini daha net bir şekilde görebiliriz.

Rumlar

İstanbul nüfusu içinde Türklerden sonra en kalabalık topluluk olan Rumlardan bütün seyyahlar bahsetmişlerdir. Osmanlı idaresine ilk giren topluluk olan Rumlar,[130] hem şehir coğrafyasının her yerine yayılmış [131] hem Türklerle bütünlük içinde hem de hallerinden memnun bir vaziyette günlük yaşantılarını

[128] Bkz. Üçok, a.g.m., s. 125-146; İsmail Acar, "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku, [Elektronik Sürüm], *DEÜİFD*, S. XIII-XIV, (2001), s. 53-68.

[129] Suçlunun eşek üzerine bindirilerek halkın içinde, sokaklarda dolaştırılmasında amaç teşhirdir. Bkz. Üçok, a.g.m.

[130] Braude ve Lewis, *a.g.e.*, s. 10.

[131] Austin, *a.g.e.*, s. 8, 12.

sürdürmüşlerdir.[132] Smith onların durumu için "hallerinden memnun değil, sadece razıdırlar, riske girmekten korkarlar" yazmıştır.[133] Seyyahların Rumların yaşadığı bölgeler olarak zikrettikleri yerler arasında Galata,[134] Kadıköy,[135] Kartal,[136] Üsküdar,[137] Galata'nın Eğrikapı'sı, Kireçkapı'daki surun iç tarafı, Ayakapı'nın deniz tarafı, Petrokapısı denilen kapının sahili[138] bulunur.

Görüldüğü gibi, Hıristiyan nüfusun en önemli ve kalabalık parçası olan Rumlar, İstanbul'un sahil kesimlerinde yerleşmişler, belirli ve sınırlı bir bölgesinde oturmak zorunda bırakılmamışlardır. Bazı küçük sınırlandırmalar dışında[139] padişahın bahçesinin (Aynalı Kavak) ve tersanenin çeyrek mil ötesinde bile oturabilmişlerdir.[140] Öyle ki zenginleri ve soyluları Petrokapısı sahili gibi alanlarda sıralı evleriyle özel mahalle tarzında yerleşmişlerdi.[141] Bu tür Rum evleri oldukça kıymetli olup elçilikler tarafından talep edilmekteydi. Dernschwam Fransa'nın İstanbul'daki daimî elçiliği için, bir Rum'dan 80 bin *akçe*ye bir ev satın alındığını yazar.[142] Gerlach'ın izlenimleri de Rumların yaşam tarzına dair bilgileri teyit eder mahiyettedir. Gerlach, deniz kıyısında nefis evler ve bah-

---

[132] Bu Rumların büyük çoğunluğu İstanbul'un yerlisi değildir. 1453'te İstanbul'un alınmasını izleyen çatışmalardan kurtulan Bizanslıların diğer kentlere sürüldükleri ve kentte oturmalarına izin verilen Rumların sayılarının çok az olduğu bilinmektedir. Yeni Rum iskanı başta Mora ve Ege Adalarından getirilenlerle olmuştur (Mantran, 17. Yüzyılın..., s. 53).

[133] Pignot, *a.g.e.*, s. 201.

[134] Schweigger, *a.g.e.*, s. 149; Austin, *a.g.e.*, s. 8.

[135] Canaye, *a.g.e.*, s. 65.

[136] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 207-208.

[137] Austin, *a.g.e.*, s. 12.

[138] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 18, 36.

[139] Bu konudaki sınırlamalar için bkz. Ercan, Osmanlı Yönetiminde..., s. 118.

[140] Gerlach, *a.g.e.*, s. 572.

[141] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 18.

[142] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 116.

çeler gördüğünü, burada oturan Rumların çok güzel bir hayat sürdüklerini ifade etmiştir.[143]

Seyyahlar Rumların meşgul olduğu mesleklerle ilgili de bilgi verirler. İstanbul'da ticaretten ve başka yollardan çok para kazanan pek çok zengin Rum vardır.[144] Domenico bu mesleklerden birinin darphane *mültezim*liği olduğunu, şehrin merkezindeki her çeşit gümüş ve altın paranın basıldığı darphanenin işletme hakkının Rumlara verildiğini, başka hiç kimsenin bu darphanenin işletmesini alamayacağını yazar.[145] Ayrıca onların bunu bir ayrıcalık olarak ellerinde bulundurduklarını, çünkü Rum ülkesinde altın ve gümüş madenleri olduğunu ifade eder. Yıllık 17 *cariche*'ye[146] ki-

---

143 Gerlach, *a.g.e.*, s. 599. Moryson Trablus'da iken İstanbul'dan aldığı haberler, Rumların İstanbul'un güzel yerlerinde oturduklarını işaret etmektedir. Gelen haberlere göre Rumların şehrin büyük bir bölümünü yaktıkları söylenmiş, ama kaldıkları otelin sahibi buna inanmayıp, böyle bir yalanın sadece onları başka bir yere yerleştirmek için uydurulmuş olacağını söylemiştir. (Moryson, *a.g.e.*, s. 52.)

144 Gerlach, *a.g.e.*, s. 144. Gerlach bu zenginliğin yanında Rumların ortalıkta daima yıpranmış elbiselerle dolaştığını, zirâ zengin olduklarını Türklere göstermek istemediklerini belirtir. Ona göre bunun sebebi servetlerinin ellerinden alınmasından korkmalarıdır. Burada seyyahın konuya dair yorumundaki hata hemen göze çarpmaktadır. Seyyahın "eski elbise" tamlamasını kullanmasının sebebi, gayrimüslimlere uygulanan kumaş ve kıyafet sınırlamasında aranmalıdır.

145 Austin, *a.g.e.*, s. 26. Hatta 1550-1605 tarihleri arasında İstanbul'da tespit edilen 37 mukataa mülteziminin % 50'si Müslüman, % 38,42'si Yahudi ve % 11,57'sinin de Hıristiyan olduğu görülmektedir. (Figen Taşkın'dan aktaran Tekin, *a.g.e.*, s. 134.)

146 *Cariche*: Dominic'in bu kelimeyi *carico* ile eşanlamlı olarak kullandığını düşünebiliriz. Dominic'in yazdıklarını çok geniş ve açıklayıcı notlarla yayımlayan Austin Türkçe'de *yük* anlamına gelen *carico* tabirini seyyahın devamlı kullandığını yazmıştır (Austin, *a.g.e.*, s. 76). Pakalın'a göre *yük* yüz bin akçe yerine kullanılır bir tabirdir. Eskiden bir milyon yerine on yük denirdi. (Pakalın, *a.g.e.*, s. 639.)

ralanan (iltizam) darphanede 400 kişi çalışmaktadır. Gerlach da bu darphanede çalışanların hepsinin Rum olduğunu ifade eder. Seyyahın bildirdiğine göre, mültezimin görevi sadece para basmak değil, paranın alaşımının ayarında olduğunu ve kırpık olmadığını[147] da takip etmektir. Buna teşebbüs eden suçluları cezalandırma yetkisi de vardır.[148] Bu kişi el koyduğu paranın yarısını kendisi, diğer yarısını da devlet hazinesi için muhafaza ederdi. Mültezim, sarayda yeni basılmış para kullanılması için, ayın ilk günü yeni basılmış 10.000 altın *zecchini*[149] ve 2.000 gümüş parçayı (akçe) teslim etmek zorundadır. Darphane sorumlusunun, ne zaman isterse, elinde yabancı gümüş bozuk para olanların üç gün içinde darphaneye teslim etmeleri gerektiğine dair bir bildiri yayınlama yetkisi vardı. Bir yandan topladığı paraların değerini öderken, diğer yandan toplanan bu paraları eritip ayarında yeniden basarak tedavüle sokardı. Madenlerden çıkarılan bütün altın ve gümüş üzerinde de yetkisi vardı. İhtiyacı olan altın ve gümüş gibi madeni, ocak sahipleri vermek zorundaydı. Yetkisi o kadar fazlaydı ki imparatorluğun sınırları içindeki madenlerde faaliyetlere bile son verebilirdi.[150]

---

147 Kalpazanlıkta en çok kullanılan iki yöntem, paradaki kıymetli madenin miktarını azaltmak ve kenarlarından kırparak madeninden çalmaktır.

148 Gerlach, *a.g.e.*, s. 165. Osmanlı iktisadî hayatını olumsuz etkileyen bu tür kalpazanlık fiillerinin en ziyade gayrimüslimler tarafından, özellikle de Yahudiler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Meselâ bir araştırmaya konu olan XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen 143 kalpazanlık olayının 57'si zımmî, 24'ü Yahudi ve 14'ü darphane görevlileri tarafından işlenmişti. Bkz. Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı*, C. III, s. 180-187.

149 *Zecchini*: (çoğul, tekili: zecchino) Eskiden İtalya ve Yakın Doğu'da kullanılan altın sikke.

150 Austin, *a.g.e.*, s. 26. Evliya Çelebi'ye göre (İstanbul'daki) madenin hem kalcısı hem de arıtımcısı Yahudilerken, gerçekte para basanlar Hıristiyanlardır. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 546,578.) Dominic zamanında maden

Darphane mültezimliği yanında, Rumlar genelde yabancı tüccar, elçi ve seyyahların Türklerle iletişime geçmesinde aracı rolündedirler, yani tercümanlık yaparlar.[151] Gerlach Rum tercümanların çalışma şartları ile elçilik ve yönetim arasında oynadıkları önemli role dair bilgiler verir:

> İki Rum tercüman, aslında Galata'da evleri olduğu halde, sürekli elçinin binasında kalırlar. Adları M. Dominicus ve Matthias olan bu tercümanlar Grekçe, İtalyanca ve Türkçe bilirler. İmparator her birine yılda 200 *duka* öder, ayrıca tanesi 25 *taler*[152] değerinde dört elbise verir, evlerine yiyecek ve baharat gönderilmesi dışında masrafları kendilerine ait olmak kaydıyla elçinin ahırından birer atı kullanma ve elçinin sofrasında yemek yeme hakkına sahiptirler. Her yıl padişaha sunulacak olan armağanlar saraya götürüldüğünde, özel olarak 70-80 *taler* ikramiye de alırlar. Türklerin paşa, bey ve çavuş gibi görevlileri ile halledilecek işler, hep bu tercümanlar aracılığı ile yürütülür.[153]

---

müfettişi Rum olabilir, fakat bu makam Rumların muhafazasında değildir (Austin, *a.g.e.*, s. 103).

[151] Canaye, *a.g.e.*, s. 61. Mantran'a göre bu durum hem bir ihtiyaçtan kaynaklanır hem de Rumlar gibi her iki milletin dilini konuşabilen milletlerin varlığı, onların sorunlarının çözülmesi anlamına gelir. Robert Mantran, "Foreign Merchants and the Minorities in İstanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, C. I, New York 1982, s. 131

[152] *Taler*: Avrupa'da Yeniçağ'dan itibaren kullanılan gümüş para.

[153] Gerlach, *a.g.e.*, s. 97. Bir tercümanın hayat hikayesini Gerlach aktarır: "Divan baş tercümanı olan ve Frankfurt'ta İmparator Maximilian'ın taç giyme törenine katılan İbrahim Bey, tercüman Dominic'i Soḳullu Mehmet Paşa'ya şikayet edip idam ettirmesini istemiş, çünkü Dominic Viyana'dan bazı mektuplar alıyormuş. Bizim imparatorun yolladığı bir kurye İstanbul'da yakalanmış ve doğruca Mehmet Paşa'ya gönderilmiş, elindeki belgeler incelenmiş ve mektupların arasında Dominic'e hitaben yazılmış bir mektupta İbrahim Bey hakkında aşağılayıcı bir ifade kullanılmış. Bu nedenle İbrahim Bey onun idam edilmesini istemiş. Fakat

Rumların, özellikle Galata'da oturanlarının çoğu ya dükkân sahibidir, ya da lokanta işletirler.[154] Meselâ, Evliya Çelebi İstanbul işkembecilerinin,[155] salatacılar esnafının ve Galata Bedesteni esnafının Adalar Rumları olduğunu,[156] "Rum kefereleri"nin hep balıkçı, meyhaneci ve gemici olduklarını tespit etmiştir.[157] Vratislav da "balıkçıların hemen hepsi Rum olup, balık pişirme zanaatinde de gerçekten ustaydılar" yazmıştır.[158] Aralarında zanaatkârlar da vardır, kimisi pişmiş topraktan tuğla, kiremit yapar;[159] kimisi ekmekçidir;[160] kimisi de dokumacıdır.[161] Rum dükkânlarında Latince, Grekçe, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Fransızca ve başka dillerde yazılmış, ruhanî ve dünyevî konularla ilgili pek çok kitap da satılır.[162]

Rumların inancı konusu, Ortodoks olmaları hasebiyle, seyyahların özellikle ilgilendikleri bir alandır.[163] İnanç ve ibadet tarz-

---

Paşa idam yerine onu Kefe'ye sürgüne göndermiş. Dominic orada 4 yıl kalmış. Ancak İbrahim Bey ve diğer bir tercüman ölünce Carl Rym'in ricası üzerine geri getirtilmiş ve yeniden tercümanlık görevine atanmış." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 97.)

154 Schweigger, *a.g.e.*, s.149.

155 Evliya Çelebi, bu bilginin devamında işkembenin nasıl ve hangi baharatlarla ikram edildiğini izah eder. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 526, 530.)

156 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 622.

157 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 421.

158 Vratislav, *a.g.e.*, s. 45.

159 Gerlach, *a.g.e.*, s. 572. Hâlbuki Evliya Çelebi kiremitçiler olarak Ermenilerden bahseder. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 631.)

160 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 73.

161 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 156.

162 Heberer, *a.g.e.*, s. 318, 289.

163 İstanbul'da 1573-78 yılları arasında bulunan Gerlach'tan neredeyse bir asır sonra aynı yerleri gezen Thomas Smith de (1668-1671) Ortodoks Hıristiyanlarla birleşmenin sağlanması için ufak görüş ayrılıklarının göz ardı edilerek, temel kurallar üzerinde durulması gerektiğini düşünmektedir (Pignot, *a.g.e.*, s. 200).

larında gerek birbirleriyle, gerekse Bulgarlar, Eflaklılar, Boğdanlılar ve Ruslarla[164] tam bir uyum içinde olan Rumlar hakkında ayrıntılı bilgileri bir Protestan vaizi olan Gerlach'a borçluyuz.[165] Ancak Gerlach'ın seyahat amacına uygun olarak dikkatle gözlemlediği Rum toplumu ve inancına dair önyargılar da taşıdığı bilinmektedir. Özellikle dinî hayatları konusunda seyyahın düşüncesi Rumların pek dindar olmadıkları yönündedir. Sade Rum vatandaşların ibadetleri hakkındaki "onların tapınması iki uygulamadan ibarettir: 1.Haç işareti yapmak 2. "Efendimiz bize merhamet et" (*Kirie Elison*) veya "Amîn" demek. Bunun dışında bir şey anlamıyorlar ve bilmiyorlar" cümleleri bunu ifade eder.[166] Pedro da Rumların ayin ve dualarını küçümseyerek "ağızlarından düşürmedikleri bir "Kirye Eleyson"ları vardır." yazmıştır.[167] Gerlach bu tespitini bir başka örnekle destekler: "Bir Rum ister hasta olsun, ister sağlıklı, perhiz yapması gereken çarşamba veya cuma günü et yemek gibi bir günah işlemektense ölmeyi yeğler." [168] Öyle ki perhiz döneminde et yiyemeyen Rumların, seyyahımızın balık pazarında bol miktarda gördüğü istiridye yediklerini öğreniyoruz.[169] Dinî vecibelere karşı Rumların bu ilgisizliği seyyah tarafından affedilmez kabul edilir ve hükmünü verir: "Perhizle ilgili olarak işledikleri günahlarının bağışlanması mümkün değil." Bahis günahlardan açılınca Gerlach diğer hususları da zikreder. Örneğin, bir Yahudi ile karşılıklı içki içmek, bir Rum için çok büyük bir günah sayılırdı. Ancak seyyah, bunu hiç bir Rum'un yapmadığına inanmış görünür. Diğer taraftan

[164] Ricaut, Rumların aynı mezhebe sahip oldukları Moskof Çarı'na özel bir hayranlık duyduklarını ve kiliselerinin tek kurtarıcısı olarak gördüklerini yazar. Ricaut, An Account...s. 159.

[165] Gerlach, *a.g.e.*, s. 138.

[166] Gerlach, *a.g.e.*, s. 362.

[167] Pedro, *a.g.e.*, s. 65.

[168] Gerlach, *a.g.e.*, s. 192.

[169] Gerlach, *a.g.e.*, s. 731.

Yahudi bir kadınla birlikte olmalarına izin verildiğini, fakat *sodomi*nin (oğlancılık) suç sayıldığını söyler.[170]

Gerlach Rumların inancı konusunda edindiği bilgi ve izlenimler sonucunda Katoliklerle bir karşılaştırma yapma ve genel bir değerlendirmede bulunma girişiminde bulunur:

> Hemen her bakımdan Papistlere[171] benziyorlar. Sadece kutsal Ruhun intişarı (yayılma), ekşi mayalı ekmek, cehennem ateşi ve papanın İsa'nın vekili olmadığı konuları bunun dışında kalıyor. İnsanın salt inanç sayesinde esenliğe kavuşacağını kabul etmekle beraber, saflıkları ve bilgisizlikleri yüzünden sevap işlemenin işe yarayacağını düşünüyorlar. Konsillerin ve kilise babalarının kararlarından kıl payı sapmamak azmindeler. Evliyalara dua etmeye, ölüler için niyazda bulunmaya ve diğer batıl inanışlara sıkıca sarılmakta ve muhafaza etmektedirler. Zira bunun ilhamını Tanrıdan aldığına ve dalalete sevk etmeyeceğine inanıyorlar.[172]

Bu defa toplumlar arasında kültürel açılardan bir başka karşılaştırmayı Thevenot vermektedir. Türklerle Rumları kıyaslayarak aralarında benzerlik kuran seyyah, Rumları acımasızca eleştirmekten kendini alamaz:

> Rumların âdet ve yaşama tarzları hemen hemen Türklerinki gibidir; fakat onlar daha aşağılıktır. Rumlar cimri, kalleş ve hain, homoseksüel ve çok kindar, en azından boş inançları olan kişilerdir. Türkler de onları bu şekilde tahkir ederler. Müslüman olan bir Rum'u bir Türk ile aynı seviyede görmezler. Onlar Katoliklere Türklerden daha çok düşmandırlar.[173]

---

[170] Gerlach, *a.g.e.*, s. 192. Ze'evi oğlancılığın Müslüman topluluklarda mevcudiyeti ve özellikle Osmanlı İstanbul'unda Kadızadeliler hareketi içinde nasıl eleştirildiği konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 105-115.

[171] *Papist:* Katolik.

[172] Gerlach, *a.g.e.*, s. 232.

[173] Thevenot, The Travels of..., s. 83.

Thevenot'un bu yoğun eleştiri cümleleri arasında yer alan "yaşama tarzları Türklerinki gibidir" şeklindeki tespiti Galland tarafından da paylaşılır. O kadar ki Rumların bir Türk sporu olduğu bilinen cirit oyununu oynadıklarını söyler. Verdiği ayrıntıda bildirdiğine göre cirit oynarken bir gözü çıkmış olan bir Rum köylüsünün gözünü büyükelçinin cerrahı tedavi etmiştir. Kazaya sebep olan adam ise kısas cezasına çarptırılmak istemeyerek gözün bedelini vermeyi tercih etmiştir. Bedeli ise 40.000 akça[174] olup bunun 20.000'i kadıya, 20.000 de yaralıya ödenmiştir.[175] Türkler ve Rumların diğer bir ortak özelliğinden Smith bahseder. Ondan öğrendiğimize göre her iki toplum da kötülüklerden korunmak için muska (Rumlar buna *enkolpia* demektedir) taşımaktadırlar. Muskayı boyunlarına ya da kollarına asarak kalplerine yakın bir yerde taşırlar.[176]

Seyyahların hemfikir olduğu konu Rum kadınlarının güzelliğidir. Thevenot'a göre Rum kadınları güzeldir, fakat biraz şişman ve gururludurlar.[177] Rum kadının toplumsal görünümü Heberer'in çizdiği portrede çok nettir. Gösterişli ve mağrur bulduğu Rum kadınları hakkında şöyle devam eder:

> Doğrusu Türk kadınlarıyla kıyaslanınca onların bu halini kınamak gerekiyor. Çünkü üzerlerindeki güzel ve değerli giysilerle, evde olsun, dışarıda olsun, kendilerini herkese göstermekten çekinmiyorlar. Rum kadınları, ister zengin bir tüccarın, ister orta halli bir kentlinin karısı olsun, en mütevazı olanları bile kadife, Şam kumaşı, ipek, atlas gibi değerli kumaşlardan yapılma ve sırmalı işlemelerle, çiçek desenleriyle veya düğmelerle süslenmiş elbiseler giyerler. Boyunlarına, kollarına, kulaklarına,[178] hatta saç-

[174] 40.000 *akça* 1000 *frank* eder (Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 72).

[175] Galland, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[176] Pignot, *a.g.e.*, s. 255.

[177] Thevenot, The Travels of..., s. 83.

[178] Gerlach (*a.g.e.*, s. 451) ve Schweigger'e (*a.g.e.*, s. 47) göre Rum kadınları kulaklarına altın ve değerli taşlarla süslü küpeler takarlardı. Bunun

larına bile değerli mücevherler takarlar. Ve kendilerini bu halde, yüzlerini örtmeden, göğüslerinin bir kısmını açıkta bırakmaktan bile çekinmeden, her gün kibirli, şımarık davranışlarla herkese teşhir ederler. Bazıları başlarına omuz ve sırtı kaplayan güzel beyaz şal örter. Kısacası, buradaki Rum kadınlarının gösterişe düşkün, kibirli davranışları inanılır gibi değil. Bunu düğünlerde ve başka vesilelerle de gözledim. Bazıları sahip oldukları bütün değerli eşyayı üzerlerinde taşımayı âdeta amaç edinmişler. Kocalarının buna nasıl izin verdiğine doğrusu şaştım. Çünkü erkekler yortulara, kutlamalara çoğunlukla gayet sade, gösterişsiz, siyah elbiselerle katılırlar. Rum kadınlarının bu gösteriş merakı, onların edep ve iffete rağbet edecek yerde, iffetsizliğe ve şehvete düşmelerine neden olmuştur. Bir takım kimselerde onları bu yolda teşvik etmektedirler. Anneler ve kızlar bu kötü alışkanlıkları benimsemişler, aile büyükleri ve kocalar da bunun farkında olmakla beraber, sineye çekmektedirler.[179]

Gerlach'ın Rum kadınlarının giyim-kuşamına dair yazdıkları Heberer'i destekler mahiyettedir:

> Altın, gümüş ve ipek ipliklerden dokunmuş çok değerli kumaşlardan yapılma elbiseler giyiyorlar, saçlarının arasına som altından kordonlar örüyorlar, alınlarını değerli taşlarla, göğüslerini ve boyunlarını altın ve gümüş zincirlerle süslüyorlar, kollarına altın bilezikler takıyorlar, ayaklarına da gümüş terlikler geçiriyorlar.[180]

---

yanında ayaklarına ve ayak bileklerinin üst tarafına, ayak parmaklarına, kollarının omuza yakın bölgesine, hatta burunlarına bile mücevher takıyorlardı.

[179] Heberer, *a.g.e.*, s. 296-297. Bu kadar çok eleştirinin içinde Heberer onlara öğüt vermeyi de ihmal etmez: "Aslında Rum kadınları, çocukları ve erkekleriyle birlikte başka bir devletin egemenliği altında yaşadıklarını unutmamalılar ve daha sade giyinmeliler."

[180] Gerlach, *a.g.e.*, s. 95.

Gerlach'ın kadınların ziynet eşyalarının çokluğu karşısında duyduğu şaşkınlık ona güzel bir mizah yapma imkanı verir: "Bizim imparatoriçemizin ziyneti bile onların süsü yanında sönük kalır." Güzelliklerini sergileme konusundaki cesaretlerini Heberer gibi o da eleştirir: "Rum kadınları çok serbest davranışlıdır ve cinselliklerini açıkça sergilerler."[181] "Sokakta yüzlerini örtmeyen, kendilerine bakılmasından hoşlanan" [182] güzelliklerini herkese sergilemekte bir sınır tanımayan Rum kadınlarının bu tavırlarının sadece toplumsal değil, dinî ve ailevî sonuçları beraberinde getirdiği seyyahlar tarafından bildirilmektedir.[183] Öncelikle söylenilmesi gereken, Rum kadınlarının bu davranışları sonucunda onların farklı din ve milletten sevgili ya da eş bulmalarının kaçınılmaz olacağıdır. Bu tür evliliklerde Türklerle ya da İtalyanlarla evlenirlerse patrik tarafından din dışı ilan ediliyorlardı.[184] Yine de evlilik gerçekleşir ve Türk eşlerinden çocukları olursa, oğlanlar sünnet, kızlar vaftiz ediliyordu. Gerlach, bu tür durumların yol açtığı "sorunların" patriğe çok iş çıkardığını düşünür.

Takılar arasında, Türk ve Rum kızlarının başlarına taktıkları, altın veya en azından altınla kaplanmış gümüşten yapılma ve mücevherlerle süslü taç oldukça dikkat çeker. Ailenin servetine göre 5.000 veya 6.000 *duka* değerinde olan bu tacın yanında, saçlarının içine altın teller örerek ön ve arkalarından sarkıtırlar. Gerlach'ın gözlemlediğine göre, saçlarını tek örgü halinde başlarının arkasında 20-30 *duka* değerinde altın bir örgü içine

---

[181] Gerlach, *a.g.e.*, s. 136. Seyyahın "sevgililerine yaranmak için küçük bıçakları kollarına ve göğüslerine saplarlar" şeklindeki tespiti ise oldukça ilginçtir.

[182] Canaye, *a.g.e.*, s. 60.

[183] Dirimtekin'in Nicolay'dan aktardığına göre sokağa veya hamama giden Rum kadınları düğüne giden bir kadın manzarası arz ederlerdi. (Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 58.)

[184] Gerlach, *a.g.e.*, s. 274.

yerleştirdikleri de oluyordu. Hatta altın tel o kadar yaygındır ki kaşlarının arasından bile geçirirlerdi. Takıları çok zengin olan kadınların parmakları yüzüklerle dolu, kolları dirseklerine kadar bileziklerle kaplı, terlikleri gümüş pullarla süslü ve üzerlerine mücevherler çakılı olurdu.[185]

Osmanlı toplumunda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında kültürel etkileşim konusunda kayda değer bir örnek, Rum kadınların giyim-kuşam kültürünün Türk kadınlarını nasıl etkilediğine dair Gerlach'ın izlenimleridir. Rum kadınlarının elbise, gömlek, şalvar ve oturdukları minderler konusunda Türk kadınlarına "kötü örnek" olduklarını biraz da kızarak anlatan seyyahın kayıtları şu şekildedir:

> Elbiseleri sırma işlemeli kadife, atlas, Şam kumaşı ve ipekten yapılıyor ve kenarları sırma şeritlerle pervazlanıyor. Gömlekleri taftadan veya başka ipek kumaşlardan sırma ipliklerle dikiliyor. Şalvarları mavi, kırmızı ve sarı renkte. Üzerine oturdukları minderler, yastıklar, sırma ipliklerle dokunmuş kadife ipekli kumaşlardan yapılıyor. Üzerine bastıkları zemin, güzel halılarla kaplı. Yiyecek ekmeği bile olmayan Türklerin karıları, sırma işlemeli kadife yastıkların üstünde oturuyorlar. Kadifeden, ipekten, atlastan yapılma elbiseler giyiyorlar. Kızlarının başına altın taçlar takıyorlar. Bu yaşam biçimini Türk kadınları Rumlardan öğrendiler.[186]

Türk ve Rum kadınlarının ortak kültürel özellikler taşıdığı diğer seyyahlar tarafında da müşahede edilmiştir. Bu konuda Grelot da Türk ve Rum kadınlarının "tıpkı Romalı kadınlar gibi" hamama giderken yanlarında eşyalarını beklemesi için bir yardımcı götürdüklerinden, bunun yanında yine onlar gibi süslendiklerinden söz eder. Türklerin kına dedikleri ezilip toz haline getiril-

[185] Gerlach, *a.g.e.*, s. 451.

[186] Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

miş bir bitki ile saçlarını kızıla, el ve ayak tırnaklarını kırmızıya boyadıklarını, kirpik ve kaşlarını da siyaha boyayıp şekli bozulmasın diye zamkladıklarını kaydeder.[187]

Canaye'ye göre Rum kadınları sadece güzelliklerine düşkün değil aynı zamanda evleri konusunda da oldukça titizdirler. Seyyaha göre "şatafata düşkünlüklerinin derecesi, bütün servetlerini ipekli, altın sırmalı kumaşlara ve ince işlemelere harcayacak kadardır. Evlerinde olağanüstü güzel Yunan antikaları bulundururlar. Çok parlak ve düzgün kullanırlar."[188]

Rum kadınlarının toplumsal görüntüsünü "ahlakî" boyutta sorunlu bulan seyyahların yanı sıra karşıt izlenimlere sahip görgü tanıkları da vardır. Rum kadınları hakkında genelleme yapılamayacağını gösteren bu örneklerden biri Canaye'ye aittir.[189]

Anlattığına göre Peralı genç Rum kızları, evlerinden dışarı pek çıkmazlardı. Ama evlerinin penceresinde durmayı severlerdi. Ne var ki, birilerinin kendilerini gördüğünü fark eder etmez içeri kaçarlardı. Hatta sokak kadınları bile kendilerini kolay kolay göstermezlerdi. Onlarla asla konuşulamaz ve her şey gizli kapaklı yapılırdı. Moryson da bu "iffetli" kadın imajını destekler: "Türk ve Rum kadınları dışarı çıkarken üzerlerine cübbe tarzı bir şey giyerler, yüzleri açık olarak çarşı ve pazara çıktıklarında utanırlar, fakat evde kapalı kalmaktan şikâyetçi olmazlar." Onun değerlendirmesine göre bu şekilde "dışarı çıkarken yüzleri kapalı olan Türk ve Rum kadınları," güzelliklerini daha uzun süre muhafaza ederlerdi.[190]

İstanbul'un Batılı gözlemcilerinin ilgisini çeken diğer bir husus, Rumların ödediği vergilerdir. Çoğu zaman Osmanlıların gayrimüslimleri "sömürme" aracı gibi anlattıkları vergiler, esasında gayrimüslimlerin ekonomik durumları hakkında değerli bir veridir.

---

[187] Grelot, *a.g.e.*, s. 192-193.

[188] Canaye, *a.g.e.*, s. 60.

[189] Canaye, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[190] Moryson, *a.g.e.*, C. IV, s. 228.

Ricaut'nun Türklerin onlara yüklediği en ağır şey olarak bahsettiği *haraç* yine ona göre 20 yaşına ulaşmış olanlardan yılda bir alınırdı. 15-20 yaş arası olanlar ise diğerlerinin ödediğinin yarısını öderlerdi.[191] Kadınların muaf olduğu bu vergi "yıllık her erkek başına bir *zecchino*'dur.[192] Bunun dışında Gerlach on yıl ara ile toplanan bir vergi türünden bahseder. Anlattığına göre "Çavuşbaşı takriben 10 yılda bir kez zengin Rumlara bir adam gönderir ve her birinin padişahın adına Eflak'a gidip orada belli miktarda sığır ve öküz satın almalarını, parasını ödeyerek buraya getirmelerini ve burada kıymet biçildikten sonra satmalarını buyurur."[193]

Rumlar, devlete ödedikleri vergilerin yanında kiliseye de önemli miktarda bağışta bulunurlardı. Domenico bunun miktarı hakkında "Rumlar aynı zamanda Patriklik makamı ve unvanı ile tüm kiliselerinin varlığını sürdürmek için yıllık 25 bin *zecchini* öderler" demektedir.[194] Yapılan bu bağışların halk tarafından yaygın biçimde benimsendiğine dair örnekleri bize Gerlach verir:

> Rum halkının kendilerine ait manastırları, köyleri ve bunlara bağlı tarlaları, bağları vardır ve bunların ürünleriyle geçimlerini sağlarlar. Genel bir kanıya göre, ataları bu yerleri Türklere para ödeyerek geri almışlar. Halen de çiftlik, tarla vb. emlak satın alma hakkına sahipler. Nitekim yakındaki adalarda azledilen patriğe ait manastırın yanında tarlaları, bağ ve bahçeleri bulunmaktadır. Bunun yanında, İstanbul'da bulunan patriklerinin daha rahat bir yaşam sürebilmesi için, kendi özgür istemleriyle ve hiçbir zorunlulukları olmadan bol bol para armağanları yaparlar.[195]

---

[191] Ricaut, An Account of the..., s. 21.

[192] Austin, *a.g.e.*, s. 12. Domenico Osmanlı sarayının içinde hizmet etmiş olduğundan onun "haraç" kelimesinin şer'i hukuktaki kullanımından haberdar olduğunu düşünebiliriz.

[193] Gerlach, *a.g.e.*, s. 675-676.

[194] Austin, *a.g.e.*, s. 12.

[195] Gerlach, *a.g.e.*, s. 144.

Rum halkının kiliseye yaptığı bağışları sadece vergi olarak değerlendirmenin hatalı olacağı seyyahın şu örneğinden anlaşılmaktadır:

> Aya Stefanos köyünün etrafında zengin Rumların, ruhlarının esenliği için patrikhaneye bağışladıkları üzüm bağları var. Civar köylerde de aynı nedenlerle insanların ölürken bağışladıkları, miras bıraktıkları birkaç üzüm bağı bulunuyor. Bugün bile, hâlâ bazı zengin Rumlar, günahlarının bağışlanması ve ruhlarının esenliğe kavuşması için papazlara arazilerini miras bırakıyorlar. Bazıları da İsa'nın, Meryem'in ve diğer azizlerin resimlerine bazı figürler asarak adaklarda bulunuyorlar. Günahlarının affedilmesi için ayinlere katılmak, sadaka vermek, oruç tutmak gibi usuller de geçerlidir. Kendileri ve ölmüş olan yakınları için para ile ayin yaptırmak ve dua etmekle yaşayanların ve ölenlerin günahlarının bağışlanacağına inanıyorlar. Bir ayin için en az 12 *akçe* ödemek gerekiyor.[196]

Rumların paraya düşkünlüğü konusunda seyyahların ifadelerinin, bazen tanım ve yorumdan öte eleştiriye dönüşmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Sunulan bir hizmetin veya malın dünyanın her yerinde maddî karşılığı olması doğal olmasına rağmen Gerlach'ın Rumları "paraya olan düşkünlükleri" ile resmetmesi kişisel tecrübesinin izlerini taşır:

> Rumlar kimseye bedava hizmet etmiyorlar. Her şey için hemen nakit para ödemek gerekiyor. Kitaplarının birkaç sayfası için bile yüksek bir fiyat istiyorlar. Üstelik kitabın değerinin 3-4 katı dışında aracılık yapanın emeğine karşılık da bir o kadar daha para ödemek gerekiyor. Kısacası bu insanların hepsi paragöz ve nerdeyse her harf için bile para ödememizi isteyecekler.[197]

---

[196] Gerlach, *a.g.e.*, s. 232.

[197] Gerlach, *a.g.e.*, s. 227. Gerlach Krusius'a yazdığı bir mektupta bu insanları şöyle tarif ediyor: "Ben bu insanlarda doymak bilmez bir para

Rumlar hakkında seyyahın eleştirileri uzayıp gidiyor. Rum cemaati arasında inanç konusunda bir anlaşmazlık yoksa da, yaşam biçimlerinde ve geleneklerinde büyük farklılıklar olduğunu ileri süren seyyah, İstanbul'da Türklerin egemenliği altında yaşayan Rumların en kötüleri olduğunu dile getirir:

> Onlar sadakat, doğruluk ve inanç gibi erdemlerden yoksundurlar... Dosta düşmana karşı art niyetli ve sinsi davranıyorlar, birbirlerini kandırıyorlar, birbirlerinden kuşkulanıyorlar, kıskançlık ve haset dolular, yemek içmek konusunda aşırı müsrifler, küfür ve lanet etmeye düşkünler, içkiye meraklılar ve her gün içiyorlar.[198]

Tüm bu kötü özelliklere bir ilave de Moryson'dan gelir: "Rumlar cahil insanlardır."[199] Üstelik onlar "hem tembel hem de kötü iş yaparlar. Ekmeklerini bile hak etmedikleri halde yemek ve içki de isterler. Dahası işçiye günde 15, yamağına ise günde yedi *akçe* öde-

---

hırsı olduğuna inanıyorum. Onlar biz Almanların para içinde yüzdüğünü zannediyorlar. Bana, bugüne kadar bazı dostça davranışlarda bulundular, ama sonradan anladım ki onlar dostluk değil, sadece çıkar peşindeler. Benden 10-20 *taler* koparamayacaklarını anladıkları zaman, bana önceki elçilerin cömertliğini övmeye başlıyorlar ve saygıdeğer efendimin de onlar gibi bol bol para vermesi için aracılık etmemi istiyorlar... Daha önceki elçilerden oldukça büyük yarar sağlamışlar, ama karşılında pek çok değerli kitap temin etmek için de büyük zahmetlere girmişler. Böylece Busbecq onların çabaları sayesinde birkaç sandık dolusu elyazması Grekçe kitabı buradan alıp götürebildi. Artık o değerde kitaplar kalmadığı halde hâlâ armağan bekliyorlar." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 207-208)

[198] Gerlach, *a.g.e.*, s. 372. Gerlach aynı yerde okuyucusunu Rumların edepsizliği konusunda ikna etmeye kararlıdır. Örnekler vererek yazdıklarını destekler: "Vaiz ve oğlu Theodosius arasında büyük bir düşmanlık gelişmiş. Hatta oğul babasına el kaldırmış, kayınbiraderi ile birlik olarak yaşlı kayınbabasının haberi olmadan onun evini satmaya kalkışmış."

[199] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 31-32.

mek gerekir."[200] Gerlach'ın vaizden dinledikleri bir Rum'un kendi milleti için söyleyemeyeceği türdendir: "Rum demek yalancı demekmiş. Rumlar devamlı aldatıldıkları insanların içinde yaşadıklarından başkalarına da büyük kötülükler yaparlar, sürekli birbirlerini aldatırlarmış. Yalan söylemeyi günah saymazlarmış."[201]

Schweigger'ın anlatımındaki alaycı havaya bakarak "Rumların gururlu ve soylu insanlar olduğu" şeklindeki rivayetin seyyah tarafından benimsenmediği anlaşılır. Söylediğine göre:

> Rumlar eski, soylu ailelerden geldiklerini ileri sürerek övünürler, ama bunu çok yüksek sesle söylemeleri hiç de hoş görülmez, çünkü Sultan (III.) Murad kimsenin kendisinden üstün olmasına dayanamaz; hemen onun tüylerini yolar, sonra soyluluğu ile istediği kadar övünsün diye ortaya salıverir.[202]

Gerlach gibi dikkatli bir gözlemcinin Müslüman Türkler ile gayrimüslimler arasında karşılaştırma yapması ve kültürel etkileşim alanlarına temas etmesi önemlidir. Örneğin, Türkler ve Rumlar İstanbul'daki St. Sophia Kilisesi'ni Rumca ismiyle "Ayasofya" diye adlandırırlar.[203] Yine aynı seyyahtan öğrendiğimize göre, Rumlar da Türkler gibi ölülerini yıkarlardı.[204] Üstelik, Türklerin yaz başlangıcı olarak kabul edip kutladıkları 23 Nisan'da, "Enoch

---

[200] Gerlach, *a.g.e.*, s. 459. Gerlach Rumlara haksızlık etmişe benzer, çünkü kötü iş yapma özelliğini çok genellemiştir. Zaten aradan biraz zaman geçince farklı düşünmeye başlamış ve "aralarında çok iyi taş ustaları var ve gayet güzel camiler kervansaraylar inşa ediyorlar" ifadelerini kullanmıştır. Burada hatırlatılması gereken husus, seyahatnamelerin günlük tarzında yazılmış olduğundan bir gün yaşanılanla başka günler tecrübe edilenlerin birbirinden farklı olabileceği ve dolaysıyla düşüncenin değişebileceğidir. (*A.g.e.*, s. 631)

[201] Gerlach, *a.g.e.*, s. 351.

[202] Schweigger, *a.g.e.*, s. 149.

[203] Gerlach, *a.g.e.*, s. 424.

[204] Gerlach, *a.g.e.*, s. 418

ve Elias" (Hızır ve İlyas / Hıdırellez) gününde Rumlar da Aziz Georg (Aya Yorgi) yortusunu kutlardı.[205]

Seyahatname türünün önemli bir özelliği de hikâyelerle işlenmiş anlatılar yoluyla sosyal yaşama dair ipuçları vermeleridir. Dankoff'un ifade ettiği gibi amaç hem eğitmek hem de eğlendirmek olabilir.[206] Dernschwam da kahramanları Rum mum imalatçısı, fakir Rum kadını ve Yeşil Sarıklılar[207] olan hikâyesi ile toplumsal yaşamda yönetim ile gayrimüslimler arasındaki münasebetlere ışık tutmaya çalışır:

> Bütün İstanbul'da balmumu yapıp satan bir tek Rum vardı. Yaptığı bu işinden dolayı vergi öderdi. Bu Rum'un dükkânının yanında fakir bir Rum kadını otururdu. Bu kadın şimdiki mumcudan önceki mumcuya yardım eder, mum döker ve karşılığında belirli bir para alırmış. Mumcu Rum, bu kadını böylece himaye edermiş. Hâlbuki ikinci mumcu kadına iş vermemiş, onu zor duruma düşürmüş. Kadın da bu mum ustasına birkaç söz söylemeleri için Yeşil Sarıklılara gitmiş. Bunlar kadını dinlemişler ve mumcuya haber yollamışlar. Fakat ricaları reddedilmiş. Bunun üzerine Yeşil Sarıklılar mumcuyu yakalamışlar. Mumcu kelleyi kurtarmak için 1000 florin ödemek zorunda kalmış.[208]

---

[205] Gerlach, *a.g.e.*, s. 184. Pedro da Türklerin St. Jean'a karşı saygı beslediklerini ve iyi insan olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ona göre Türkler sadece 23 Nisan'a denk gelen St. George (Hıdırellez) gününü kutlarlar. (Pedro, *a.g.e.*, s. 143.) Bu konuda A. Yaşar Ocak'ın "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Gorge) Kültü" makalesi aydınlatıcı bilgileriyle dikkate değerdir.

[206] Dankoff, *a.g.e.*, s. 153.

[207] Seyyahın da gözlemlediği üzere Osmanlı toplumunda "yeşil sarık" taşıyan kimseler mevcuttur. Bunlar Hz. Muhammed soyundan gelen *seyyid* ve *şerif*lerdir. Bkz. Rüya Kılıç, *Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005, s. 23-31.

[208] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 108.

Kılıç'ın araştırmasından öğrendiğimize göre, bu hikâyede geçen *Yeşil Sarıklılar* tiplemesiyle kastedilenin Müslüman toplumunun ileri gelen zümrelerinden seyyitler olduğu çok açıktır.[209] Hikâyeden Rumlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmede seyyit ya da şerif olan kişilerin toplumda adaleti temin etmekle görevli olup olmadıkları anlaşılamamakla beraber oynadıkları hakem rolü görülmektedir. Gayrimüslimlerin sorunlarını çözmede Türklerin / Müslümanların yardımcı olduklarına dair son hikâyeyi Gerlach anlatır:

> İki yıl önce ölmüş ve gömülmüş olup derisi ve kemikleri hâlâ bozulmamış olan bir Rum'un cesedini yaktılar. Bazı kimseler onu geceleri gördüklerini söylemişler ve bu olaydan kısa süre sonra ölmüşler. Bazıları ise onun geceleri mezarından çıkıp 15 kişiyi öldürdüğünü ileri sürüyorlarmış. Rumlar bu yüzden huzursuz olmuşlar ve bir çare bulunmasını istemişler. Türkler de adamın cesedini mezarından çıkarıp yakınışlar. Adam bir tepede, kumlu bir arazide gömülüymüş. Burada ceset daha çabuk bozulurmuş. Nitekim Arabistan çöllerinde de kumun içinde iskeletler bulunuyor. Oysa Rumlar, bir insanın ölmeden önce kutsanması halinde cesedinin 30 yıl bozulmayacağını söylüyorlar. Zira onlar ölmek üzere olan insana bir çeşit kurabiyeyi havanda dövüp toz haline getirdikten sonra yağ veya şaraba karıştırıp içirirlermiş.[210]

Ermeniler

Ermenilerin İstanbul'a ne zaman geldikleri ve nüfuslarının ne kadar olduğu tam olarak tespit edilemiyorsa da II. Mehmet'in onlara bir kilise verdiği, bir de ruhanî lider tayin ettiği bilinmektedir.[211]

---

[209] Kılıç, *a.g.e.*, s. 23.

[210] Gerlach, *a.g.e.*, s. 194.

[211] II. Mehmet'in Ermenilere ayrıcalıklar tanıyan bir berat verip vermediği kesin değildir, çünkü böyle bir berat günümüze ulaşmamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kevork Bardakjian, "The Rise of the Armenian Patriarchate of Costantinople", Haz. B. Braude ve B. Lewis,

Devlet, Ermeni toplumu ile olan ilişkilerini bu ruhanî lider vasıtasıyla yürütmüş ve onu en yüksek makam olarak kabul etmişti.[212] Bu cemaatin Osmanlıların en parlak dönemi boyunca toplumsal rolleri sınırlı kalmıştır.[213] Öyle ki aslen Ermeni asıllı bir aileye mensup olan Polonyalı Simeon, 1608 yılında bulunduğu İstanbul şehrinde "yerli Ermeni halkın ancak 80 haneden ibaret" olduğunu bildirerek bu tespiti paylaşır.[214] Fakat seyyah, XVII. yüzyıl başlarında Anadolu'da ortaya çıkan Celali İsyanlarının doğurduğu kargaşa ve zulümden dolayı ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermenilerin İstanbul'a göç ettiğini[215] ve bu sayının 40.000 haneye çıktığını kaydeder.[216]

Eserinin büyük bölümünü XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kaleme alan Eremya Çelebi de bu tarihlerde Samatya taraflarında 1000 haneden fazla Ermeni bulunduğunu, Sulu Manastır denilen muhteşem Surp Kevork Kilisesi ve Balıklı Ayazması'nın burada olduğunu ve denize nazır bahçelerle çevrili Ermeni piskoposluk makamının, önceden burada bulunduğunu yazar.[217]

Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society, C. I, New York 1982.

212 Konu hakkında bkz. Göyünç, *a.g.e.*, s. 42; Eryılmaz, ...Millet Sistemi, s. 45.

213 Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 71; Braude ve Lewis, *a.g.e.*, s. 21.

214 Simeon, *a.g.e.*, s. 15. Esasen Simeon'un tespitine göre Osmanlı ülkesinde Ermeniler dağınık olarak yaşarlardı: "Boğdan'dan İstanbul'a ve bütün Rumeli'den büyük Venedik şehrine kadar Ermeni bulunmayan tek bir şehir, tek bir köy ve çiftlik yoktur." (Simeon, *a.g.e.*, s. 15.)

215 Koç da XVII. yüzyıldaki Celali İsyanları döneminde kargaşa ve eşkiyalık ortamından uzaklaşmak isteyen ahalinin güvenli yerlere göç ettiğini yazmıştır. (Koç, a.g.m., s. 545.)

216 Simeon bunun sebebini "deniz kadar çoğalmış günahları" olarak görür. (Simeon, *a.g.e.*, s. 15.)

217 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 3. Yine onun bildirdiklerine göre, bu kilise, Sultan Süleyman tarafından Rumların elinden alınıp, Ermenilere verilmiş-

XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusu, Hıristiyan azınlıklar arasında Rumlardan sonra ikinci kalabalık topluluğu oluşturuyordu.[218] Simeon'a göre Rumlar, Ermeni düşmanıdırlar. Bunun sebebi, Türklerin İstanbul'u fethettikten sonra birçok eyaletten gelen Ermeni'yi burada yerleştirmeleri ve Rumların elinden aldıkları iki muhteşem kiliseyi onlara vermeleridir.[219]

XVI. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da bulunmuş bir Alman din adamı olan Gerlach, cemaatlerin ibadet ve uygulamaları konusunda bilgi sahibi olduğundan son derece dikkatli gözlemler yapmıştır. Bu açıdan verdiği malumatın, çağdaşı seyyahların aktardıklarından daha kıymetli olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Yine de Rumlara karşı beslediği önyargıyı hatırda tutmak önemlidir. Onun Rumlara karşı sergilediği olumsuz eleştirileri, Ermenilere yöneltmediğini görüyoruz. Ermenileri "dürüst, samimî ve sade" bulan seyyah, Ermenilerin Rumlar gibi "kibirli" olmadıklarını söyler. Onların Ortodoks olmadıklarını, Roma'daki papayı en yüksek otorite saydıklarını ve Kutsal Teslis'e inandıklarını ifade eder.[220] Ermenilerin itikadî özelliklerini anlatırken, onları hem Avrupa'daki Hıristiyanlarla hem de Rumlarla kıyaslaması, sahip olduğu geniş bilgi birikimini gösterir. Karşılaştırdığı konular arasında Ermenilerin de çocuklarını tıpkı Rumlar gibi vaftiz etmeleri, dinî ayinleri sırasında sadece şarap kullanmaları, İsa peygamberin doğumunu Avrupa'daki Hıristiyanlarla aynı tarihte

tir. Bu kilisenin tarihsel geçmişi konusunda Andreasyan'ın verdiği ayrıntılı bilgi için bkz. Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 72.

[218] Tekin, *a.g.e.*, s. 35.

[219] Simeon, *a.g.e.*, s. 105. İstanbul'un fethinden sonra padişahlar tarafından Ermeni cemaatine tahsis edilmiş iki Rum kilisesinin ilki Samatya'daki Surp Gorg (eski adı Hagia Panahagia Peribleptos), ikincisi de Balat'taki Surp Hıredagabet kiliseleridir. Andreasyan'ın notu. (Simeon, *a.g.e.*, s. 115).

[220] Gerlach, *a.g.e.*, s. 138.

kutlamamaları, 40 gün süren perhiz dönemine beş gün daha ilave etmeleri ve bunun sebebi olarak Bakire Meryem'in İsa peygamberi karnında dokuz ay ve beş gün taşımış olmasını göstermeleri gibi meseleler vardır.

Ermeni kilisesinin perhizine kitabında dört sayfalık bir bölüm ayırmış olan Ricaut'ya göre onların perhizleri dünyadaki en zor perhizdir.[221] Doğu insanları batı ve kuzey insanları ile kıyaslandığında çok az yiyip içtiklerinden perhizin ciddi sınırlandırmalarına kolaylıkla uyarlardı. Ermeniler, perhiz döneminde sadece ekmek, güzel kokulu otlar ve turp gibi bitkilerle yetinirlerdi. Et, balık, yumurta ve tereyağı yemekten kaçınırlar, fakat Rumlar gibi onlar da şarap içerlerdi.[222]

Seyyahımızın Ermenilere karşı duyduğu saygı, sohbet ettiği bazı Ermenileri tanımasıyla perçinlenmiş gibidir. "Onlarla sohbet etmek çok keyifli oluyor" diyen seyyah, bir toplantıda karşılaştığı Ermenilerin din adamı olmamalarına rağmen, dinleri hakkında geniş bilgiye sahip olmalarına çok şaşırmıştır. "Bu iyi huylu insanlardan birlikte geçirdiği birkaç saatte, burada kaldığı seneler boyunca o kurnaz, içinden pazarlıklı ve bütün afra tafralarına karşın hiçbir şey bilmeyen Rumlardan öğrendiklerinden çok daha fazla bilgi edindiğini" itiraf eder. Ayrıca Ermeni Patriğini de beğenmiştir: "Çok zarif, nazik, fakat ciddi, kibirden gösterişten uzak bir adam olan patriğin sesi gayet kuvvetli ve konuşması çok düzgündür."[223]

Gerlach'ın Rumları dine karşı ilgisiz olmakla eleştirdiği gibi, Dernschwam da hem Rumları hem de Ermenileri tenkit eder. Bu eleştirilerin altında yatan gerçek, Reformasyon dönemi Avrupalı

---

[221] Ricaut, An Account of the..., s. 415. Perhiz konusuna bir sonraki İnanç bölümünde ayrı bir başlık altında değineceğimizden burada ayrıntıya girilmemiştir.

[222] Gerlach, *a.g.e.*, s. 139.

[223] Gerlach, *a.g.e.*, s. 358.

düşüncesinde dinin önemini korumasına ve gündemdeki yerini her zaman muhafaza etmesine karşılık, Doğulu dindaşları tarafından inanç ve ibadetin aynı kıymette idrak edilmeyişi olmalıdır. Bu durumda Avrupalı nazarında Doğu Hıristiyanları pek dindar görünmez. Öyle ki Dernschwam'a göre "zahiren Hıristiyan" olan Ermeniler, gerçekte aynı Rumlar gibi tam inanmış Hıristiyan değillerdir. Üstelik papayı da sevmezler.[224]

Ermenilerin dinî inanışları konusunda Gerlach'ın verdiği bilgiler, Simeon'un kiliseler konusundaki açıklamaları ile birleşince daha da anlam kazanır. Simeon'un verdiği malumata göre İstanbul'da Ermenilere ait beş kilise vardır. Bunlardan Surp Nikoğayos, Surp Asdvadzadzin ve Surp Sarkis adını taşıyan üç kilise Langa'da (Yenikapı), biri Balat'ta, Surp Georg adını taşıyan sonuncusu ise Sulu Manastır'dadır. Balat'ta, yarısı Frenklere, yarısı da Ermenilere ait bir kilise daha vardır ki iki millet mensupları burada müşterek ayin icra ederler.[225] Gerlach da Ermenilerin Mukaddes Ekmeğin İsa'nın Vücuduna Temessül Etmesi Yortusu'nu Galata'da Latinler ve İtalyanlarla birlikte kutladıklarını söyleyerek Polonyalı Simeon'u doğrular.[226] Eremya Çelebi de Tophane'den Galata'ya girildiğinde Ermenilere ait Lusavoriç Kilisesi ile Balat'ın iç tarafında Hıreşdagabet[227] adlı kilisenin ol-

[224] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 253.

[225] Simeon, *a.g.e.*, s. 23. Seyyahın kast ettiği kilise Edirne kapısı civarında Kırım'dan gelen Frenk ve Ermenilerin müştereken kullandıkları ve bilahare 1629'da Kefeli Cami adı ile camiye çevrilmiş olan Surp Nikoğayos Kilisesidir. (Andreasyan'ın notu, Simeon, *a.g.e.*, s. 27).

[226] Gerlach, *a.g.e.*, s. 359.

[227] Balat'ta Ermenilere ait bu kilise, IV. Murat zamanında Edirne Kapısı'ndaki Surp Nigoğos Kilisesi'nin camiye çevrilmesine mukabil, 1627 senesinde Ermenilere verilmiş eski ve metruk bir Rum kilisesi idi. Kilise 1628'de padişahın iradesi ile tamir edilmiştir. Kilisenin daha sonraki yıllarda geçirdiği değişimlerle ilgili bkz. Andreasyan notu (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 170).

duğunu, fakat burada ayrı bir mahalle teşkil etmeyip dağınık bir halde 80-100 hane Ermeni'nin oturduğu bilgisini verir.[228] Ayrıca, Hasköy'de ikamet eden az miktarda Ermeni de Balat'a gider gelirlerdi.[229] Gerlach İstanbul Ermenilerinin daha çok sayıda kilise inşa edilmesini istediklerini fakat, Türklerin buna izin vermediklerini ifade eder.[230]

Şehirde keşişler hariç olmak üzere, üç piskopos, dört-beş vardapet (rahip) ve 100'den fazla papaz mevcuttu. Ermenilerin papazları yalnız bir kez evlenebilirlerdi. İkinci evlilik yapmaları yasaktı. Kutsal İncil üzerine yemin ederken "yalan yere yemin eden kişi hemen ölsün" demek onlarda âdet haline gelmişti. Seyyahlarımız özellikle Karamanlılardan bahsederken Türkçe konuşup Rumca ibadet dili kullandıkları için bunu anlamadıklarını, ayrıca pek çok cahil Rum'un da ibadet dilini anlamadıklarını eleştirirler. Fakat Ermeniler bu durumda değildir: "Bizim babamız duası, dinin esasları, on emir, son yemek ayini ve vaftiz ayinleri sırasında söylenen sözler halk dilindedir." Bir din adamı olan Gerlach'ın Ermenilere karşı beslediği saygı esasen onların dindarlığı ile yakından ilgilidir. [231]

Ekonomik hayatta Ermenilerin meslekî uğraşları arasında kuyumculuk önde gelir.[232] Hatta Galland bir Ermeni'nin sahip olduğu

---

[228] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 19, 36.

[229] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 32.

[230] Gerlach, *a.g.e.*, s. 685.

[231] Gerlach, *a.g.e.*, s. 358-359.

[232] Gerlach, *a.g.e.*, s. 358. Oysa Evliya Çelebi, Sultan Süleyman Han'a kuyumculuk işini öğreten kişinin Rum Kostanta adlı bir kefere olduğunu yazar. Demek ki kuyumculuk Ermenilerin tekelinde değildir. Zaten bu değerlendirmemize paralel olarak Evliya Çelebi "...yazması mümkün olmayan değerli eşyalar ile dükkânlarını donatıp hepsi Rum, Yahudi, Ermeni ve Müslimler..." yazar ki buradan da kuyumculuk işiyle her milletten insanın meşgul olduğu anlaşılabilir. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 574, 546.) Yine bu konuda bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 580, 581.

30 *karat*lık[233] bir elmas gördüğünü, buna kendisi 12.000 kuruş değer takdir ettiğini, aynı Ermeni'nin 70 *karat*lık bir başka elması daha olduğunu, fakat bunu padişaha gösterilmek üzere mühürlemiş bulunduğundan göremediğini ifade eder.[234] Kuyumculuktan başka, Ermeniler fırıncılık işleriyle de uğraşırlardı. Hepsi de Ermeni olan ekmekçi ustaları pazar ve cumadan başka her gün erkenden loncada hazır bulunurlardı.[235] Evliya Çelebi, İstanbul'un esnaflarını sıralarken lağımcılar esnafının çoğunlukla Kayseri Ermenileri olduğunu yazar.[236] Eremya Çelebi ise Ermenilerin sığır ve ineklerin etinden yaptığı sucuk ve pastırmanın çok leziz olduğu tespitinde bulunmuştur.[237] İstanbul'da oturan Ermenilerin önemli bir bölümünün Divriği Ermenilerinden olan çiviciler, yani *egserci*ler esnafı olduğunu yine Evliya'dan öğreniyoruz.[238] Nicolay'a göre Ermeniler bilhassa ipek, Suriye halıları ve mücevher ticareti ile geçinirlerdi. El işlerinde, küçük sanaide ve inşaatta rakipsiz ustaydılar.[239]

Ermeni kadınları tamamen Türk kadınları gibi giyinirlerdi.[240] Yüksek sınıftan olanlar yüzlerini tıpkı Türk kadınları gibi siyah

---

[233] *Karat*: Elmasın değerini belirlemede kullanılan 200 mg C a karşılık gelen birim. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim: 02.11.2010, http://tdkterim.gov.tr

[234] Galland, *a.g.e.*, s. 192.

[235] İstanbul'da fırın işleten esnafın büyük bir kısmını eskiden Ermeniler teşkil ederdi. Onlar aynı zamanda saray ile muhtelif devlet müesseselerinin ekmek müteahhitliğini yaparlardı. Ekmekçibaşılık, geçen asrın sonlarına doğru ekseriya Ermenilerin ellerinde bulunuyordu. Andreasyan'ın notu. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 165).

[236] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 475, 631.

[237] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 17, 25. Günümüzde de Kayseri denildiğinde ilk akla gelen şey pastırmadır. İyi pastırma yapma sırrının Kayseri ile mi, yoksa Ermenilerle mi ilgili olduğu araştırılmaya değer bir konudur.

[238] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 568.

[239] Nicolay, *a.g.e.*, s. 53.

[240] Koçaş (*a.g.e.*, s. 72) da bilhassa doğuda bir çok Ermeni kadınının Türkler gibi çarşaf giydiklerini yazmıştır.

bir peçe ile örterlerdi.[241] Peçenin dokumasında sırma iplikler vardı. Geniş keten şalvarların üstüne dar ipek gömlekler giyerler, başörtülerinin arka kısmı da sırma ipliklerle işlenirdi. Böyle bir başörtüsünün değeri 10-15, hatta 20 *duka*yı bulurdu. Ermeni kadınlarının başörtülerinin altında, alınlarının çevresinde, boyunlarında ve kulaklarında mücevherleri varsa da bunlar o kadar gösterişli değildi. Oğlan çocuklarının parmaklarına değerli taşlarla bezenmiş altın yüzükler takarlar, başlarına güzel sarıklar ve üzerlerine ipekli kumaştan elbiseler giydirirlerdi. Ermeni keşişleri de Türklerin gündelik kıyafetlerine benzer biçimde giyinirlerdi. Kiliseye gelince başlarındaki sarığın üstüne çuval biçiminde suda bekletilmiş keçe bir *kapuşon*[242] geçirirlerdi.[243]

Ermeni ve Türk kadınlarının giyimlerindeki benzerliğe dikkat çeken Gerlach'tan başka Tavernier da iki milletin çok ilginç bir ortak özelliğine temas etmiştir: "Türkler özellikle tavşandan nefret ediyorlar; aynı nefreti Ermenilerde de gözledim. Dişi tavşanların tıpkı kadınlar gibi 'ay hali' geçirdiklerine inandıkları için bu hayvandan tiksiniyorlar."[244] Ricaut da aynı sebebe temas ettikten sonra, onların tavşan eti yemeyi günah olarak değerlendir-

---

[241] Gerlach bu konuda birbirine tezat bilgiler verir. Daha önce (*a.g.e.*, s. 327) "tek fark peçelerinin siyah kumaştan olmayışı. Yüzlerine sadece ince bir kumaş örtmekle yetiniyorlar" demişti.

[242] *Kapuşon:* Başlıklı pelerin. *TDK Büyük Türkçe Sözlük,* Erişim: 01.11.2010, http://tdkterim.gov.tr

[243] Gerlach, *a.g.e.*, s. 568-570.

[244] Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 59. Tavernier'ın bu tespiti Alevi/Bektaşi kültürü ile ilgilidir. Seyyahın tiksintiden kastettiği hem görmek istemeyişleri hem de etinin yenmemesidir. Alevilik ve Bektaşilikte tavşan etinin yenmesinin yasak olduğu bilinmektedir. Ayı ve tavşanın görmek bile istenmeyen hayvanlardan olduğuna dair bkz. Bedri Noyan, "Bektaşilikte Dokunulmayan Hayvanlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* S. 279, (1972), s. 6438-6440. Diğer taraftan, bildiğimiz kadarıyla Anadolu'nun pek çok yöresinde köylü kadınları hamur yağlama işleminde tavşan ayağı kulla-

diklerini, hatta onun etinden Türk ve Yahudilerin domuz etinden tiksindikleri gibi tiksindiklerini ilave eder.[245]

Uzun yıllar İstanbul'da yaşadıktan sonra anılarını kaleme alan Domenico, şehirdeki halktan bahsederken Rumlar ve Ermenilerin malî durumlarını yakından ilgilendiren vergiler konusuna dikkat çeker. Ona göre Ermeniler, Rumların Patriklik için ödedikleri dışında Rumlarla aynı durumdaydılar. Ermeniler İstanbul'a bir şey ödemezler, fakat patriklerinin olduğu Antakya ve Kudüs'e öderlerdi.[246]

Göyünç Ermenileri, Avrupa'ya Türk kültürünün taşıyıcısı olarak nitelendirir: "Kültürler ticaret yolu ile veya seyahatler vasıtası ile birbiriyle kaynaşmaktadır. Türk kahvesinin Viyana'ya Ermeniler tarafından tanıtılması da ticaret yolu ile kültür alış-verişinin tipik bir örneğidir."[247] İstanbul ziyaretçilerinin Osmanlı toplumundaki Ermeni cemaati ile ilgili gözlem ve değerlendirmeleri arasında Göyünç'ün bu değerlendirmesini destekleyecek bilgiye tesadüf edilememiştir. Ancak onların, takdir görseler de Rumlar kadar Batılı gözlemcilere yakın olmadığı anlaşılmaktadır.

Yahudiler [248]

Osmanlı toplumunda iki önemli dinî gruptan biri olarak Yahudiler, sayıca Hıristiyanlardan sonra gelirlerdi.[249] Hıristiyanların

---

nırlar. Bir de avcıların başlıca hedefleri arasında özellikle tavşanın yer aldığı herkesçe malumdur.

[245] Ricaut, An Account of the..., s. 395.

[246] Austin, *a.g.e.*, s. 12, 13.

[247] Göyünç, *a.g.e.*, s. 132.

[248] Yahudilerle ilgili geniş kapsamlı çalışmalar mevcuttur fakat Baer'in (1999) "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri" başlıklı makalesi özellikle İstanbul Yahudilerinden bahsetmesi ve konuya giriş mahiyetinde Yahudilerin sahip olduğu nüfuzu özet bir şekilde anlatması bakımından kayda değerdir.

[249] Ercan, Toplu Eserler, C. II, s. 64.

İsa Peygamber'in katili olarak Yahudileri görmeleri, iki millet arasında Ortaçağ boyunca devam etmiş mücadelenin temel sebebidir. Bu yüzden Avrupa'da dinî ve siyasî baskılara uğrayan Yahudiler, daha II. Murat (1421-1451) zamanından itibaren Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardı.[250] Fakat bu düşmanlığın devamı olabilecek şekilde, Yahudilere karşı yapılan saldırılar, Osmanlı topraklarında da devam etmiş ve bu durum, hemen tamamı birbiriyle yarışan zımmî topluluklar arasındaki rekabetten kaynaklanmıştır.[251] Bu mücadelelere rağmen, İstanbul özellikle Yahudiler için önemli bir sığınak, huzurlu bir mekân, vazgeçilmez bir menzil olmuştur.[252] Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı takındığı görece farklı tutumu onlara Hıristiyanlara göre daha özgür bir ortam sunmuştur.[253] Bu "ayrıcalıklı" konumlarının diğer gayrimüslimleri kıskandırması doğal karşılanabilir. Dernschwam etkili anlatımı ile bu durumu şöyle tarif eder: "Yeryüzünde herhangi bir memleketten Yahudiler kovuldular mı doğruca Türkiye'ye gelirler, dünyada hiçbir Yahudi yoktur ki İstanbul'da bulunmamış olsun ve yine yeryüzünde hiçbir Yahudi yoktur ki onunla İstanbul'da ki Yahudiler tanışmamış olsun." Öyle ki İstanbul'a İskenderiye'den, Venedik'ten veya başka bir yerden yabancı bir gemi geldiğinde başta gelen yolcular Yahudilerdir.[254]

Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslim topluluklar arasında Yahudiler, seyyahların anlatımlarına en fazla konu olan kesimdir. Alman seyyah Dernschwam, özellikle İstanbul'da yaşayanlar olmasa da, eserinde sayfalarca Yahudileri anlatmıştır. Bunun sebebi,

---

[250] Bkz. "Yahudiler", MEB*İA*, s. 341.

[251] Lewis, İslam Dünyasında..., s. 169.

[252] XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaşayan Yahudileri konu alan ve Türkçe tercümesi de bulunan önemli bir çalışına için bkz. Ben-Naeh, In the Realm of the Sultans...

[253] Epstein, *a.g.e.*, s. 25-27.

[254] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 147,152.

Avrupa'nın pek çok ülkesinden çıkarılmış Yahudileri gerçekten merak etmiş olması ile aynı merak ve öğrenme isteğinin kendisi gibi diğer Avrupalılarda da olacağını düşünmesidir denilebilir. Diğer yandan, Dernschwam'ın Yahudileri anlatırken çok da sevecen ifadeler kullanmadığı, bazen tamamen Yahudi karşıtı duygularla eleştirilerini yönelttiği olmuştur.

Dernschwam'ın ifadesine göre Yahudiler dünyanın pek çok yerinde; İskenderiye'de, Kahire'de, Antakya'da, Halep'te ve Kudüs'te dağınık bir halde yaşarlardı. "İstanbul'da ise karınca gibi kaynarlardı ve sayıları pek çoktu." Seyyahın ulaştığı ve dayandığı vergi kayıtlarına göre, 1553'te İstanbul'da, erkek ve kadın olarak 15.035 Yahudi vardı.[255] Sayıları konusunda Dernschwam'ı destekleyen bilgileri Gerlach verir.[256] Gerlach'ın halefi olarak İstanbul'a gelen Schweigger da onların yaklaşık 20.000 kişi olduğunu yazar.[257] Gerlach, duyduklarını kaleme alarak İstanbul'da 10.000'den fazla Yahudi olduğunu ifade eder.[258] İstanbul'daki 500 kadar İspanyol ve İtalyan Yahudisini "Koca Yahudi" veya "Dük Josef (Nassi)" diye bilinen adamın buraya getirdiğini bildirir. Farklı kökene sahip İstanbul'daki çeşitli Yahudi gruplarına sahip çıkıp onlara kol kanat geren itibarlı ve zengin Yahudilerin varlığı bu örnekten anlaşılmaktadır.

Seyyahların kayıtları, İstanbul Yahudilerinin şehirdeki iskân mahallerini belirlememize yardımcı olacak niteliktedir. Buna göre İstanbul şehrinin kapılarından ilki olan Yehud (Yahudi) Kapısı'dır ki o civarda Yahudiler oturur.[259] Ayrıca Tekfur Sarayı denilen bi-

---

[255] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 147-149.

[256] Gerlach, *a.g.e.*, s. 188.

[257] Schweigger, *a.g.e.*, s.150.

[258] İstanbul'da yaşayan Yahudi topluluğunun sayısı ve kökenleri hakkında çok değerli verileri tablolar halinde sunan bir çalışma Minna Rozen'e (2002) aittir.

[259] Sanderson, *a.g.e.*, s. 80. Evliya Çelebi bu bilgiyi teyit eder, fakat kapının adı konusunda bir şerh koymayı da ihmal etmez: "Halkın dilinde 'Çu-

nanın etrafında, Ayvansarayıkapısı'nda, zenginler sahilde olmak üzere ve Galata'nın sekizinci kapısı olan Eğri sahilinde Yahudiler otururdu.[260] Bunların yanında, Hasköy'de oturan pek çok Yahudi'nin kendilerine mahsus pazarları ve çarşıları vardı[261] ve özellikle sahilde Rumlarla karışık otururlardı.[262] Evliya Çelebi de Hasköy namıyla bilinen bu beldenin kat kat bahçeli evleri olduğundan bahseder.[263] Duyduğuna göre, Valide Sultan Camii'nin inşası sebebiyle burada oturan Yahudiler Hasköy'e sürülmüş ve "yirmi cemaat" yeni gelenlerle birlikte hepsi 11.000 kişi olmuştu.[264] Yine ondan öğrendiğimiz bir rivayete göre Valide Sultan, İstanbul'un yandığı günlerde[265] Şehitkapısı ile Balıkpazarıkapısı arasında, Yahudi mahallesi içinde kalmış garip bir cami temeli görerek tamamlanmasını emretmiş ve Allah'ın emriyle bütün Yahudi evleri yanınca Yahudiler o taraftan sürülmüş, yanan evlerinin arsala-

---

fut Kapısı' derler, ancak galattır. Lakin bütün Yahudi ulusları o semtte oturduklarından 'Çufut Kapısı' derler, ama doğrusu 'Şuhud Kapısı'dır." (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 62.)

260 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 19,21,36.

261 Bir zamanlar Yahudi nüfusunun çok yoğun olduğu Hasköy, bazı Bizans kaynaklarından anlaşıldığına göre, Osmanlı devrinden evvel de Musevilerin sakin oldukları bir yerdi. Andreasyan'ın notu. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 202).

262 Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 19, 32.

263 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 374-375.

264 Kaynakları arasında Schweigger gibi seyyahların da yer aldığı İstanbul'un mimarî eserlerini konu alan bir çalışma için bkz. Kös, *a.g.e.*

265 Kastedilen yangın 1569 yılında, II. Selim'in saltanatı sırasında Yahudi mahallesinde çıkan yangındır. İstanbul'un geçirdiği yangın ve tabii afetler konusunda bkz. M. Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler," *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İnceleme Dergisi*, C. I, s. 327-349; M. Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", [Elektronik Sürüm] Atatürk Üniversitesi *SBED*, C. IV, (2).

rını Valide Sultan kendi malıyla satın almıştır.[266] İşte yangından sonra gerçekleşen bu sürgünden sonra Hasköy sanki Selanik yahut Arabistan'da Safet şehri gibi olmuş ve Yahudilerle dolmuştu.[267] Eremya Çelebi ise Yahudi nüfusunun Balatkapısı'nın dış tarafında yoğunlaştığını; burada ikamet eden Yahudilerin Hasköy, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Kuzguncuk, Üsküdar ve Çengelköy'den daha fazla olduğunu ifade eder. Yahudi yerleşim bölgeleri hakkındaki bir tespiti ise ilgi çekicidir. Ona göre Yahudiler her yerde denize yakın olmayı tercih ederler ve daima sahillerde otururlardı.[268] "Şehrin deniz kıyısı olan yerlerinde yaşarlar" şeklindeki değerlendirmesini Moryson da destekler.[269]

Mekân olarak sahilleri tercih eden Yahudilerin bir kısmının yöntem olarak da kiralama yolunu benimsedikleri seyyahların ortak anlatımlarıyla bildirdikleri ilgi çekici bir hususdur. Eremya Çe-

---

[266] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 259, 375.

[267] Austin, Dominic'in Sefardic Yahudi topluluğunun olduğu Hasköy'den hiç bahsetmemesini ilginç bulur. (Austin, *a.g.e.*, s. 121) Evliya Çelebi ise Hasköy'ü ayrıntılarıyla anlatır: "7 kiliseleri, 12 sinagog ve hahamları vardır. İki mahallede Rumlar oturur ve üç kiliseleri vardır, bir mahallede ise Ermeniler vardır, 600 dükkân bulunur. Gerçi bedesteni yoktur, ancak bütün kıymetli şeyler bol bol bulunur. 50 dükkân debbağhane, 100 meyhane ve 3 bozahane var. Fakat küpeli Yahudi'nin kokulu elma suyu ve *tiryandafile* Rum'un *misket* şarabı, harabati erenlerince meşhurdur, zira bağlarında olan misket üzümü meğer Akdeniz Boğazı'nda Bozcaada'da ola. Bu Yahudi çocuklarının terbiye ettikleri şeftalileri hoş olur. Yer yer cana yakın Rum dilberleri vardır. Bütün Yahudilerin mezarları bu Hasköy dağlarında beyaz çakıl taşı gibi yere serilmiş yatarlar. Başka yerde olmak ihtimali yoktur. Üsküdar ve Galata'dan hep bu yere getirirler. Ancak birkaç senedir hahamları izin vermiştir. Hakim izni ile başka yerde de maşatlık yaptılar. Bu Hasköy mezarlıkları yakınında 'İne Ayazma' adlı bir tatlı su vardır, mahmum-ı riba'a (bir tür sıtma) tutulan insan yedi kere içip yıkanırsa bu sıtmadan kurtulur. Rumların ziyaret yerleridir." (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 375)

[268] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 19.

[269] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

lebi, zengin Türkler tarafından yaptırılan ve şehrin on ikinci kapısı olan Ayazmakapısı civarında bulunan yalıların Yahudilere kiraya verildiğinden bahseder. Dernschwam da "Çoğu yerleştikleri mahallelerde yahut maişetlerini temin ettikleri yerlerde yabancıların evinde oturmayı tercih ederler, kira öderler" diyerek bu ikamet yöntemini yaygın olarak tercih ettiklerini doğrular.[270] Ancak verilen örneklerden bu durumun geçici olduğu, muhtemelen yeni gelenler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Hâli vakti yerinde olanların çevreye uyum sağladıktan ve işlerini yoluna koyduktan sonra kendi meskenlerine geçtikleri tahmin edilebilir.[271]

Yahudilerin sadece Türklere ait yalılarda oturmadıkları, aynı zamanda "onlara ayrılmış"[272] ve Gerlach'ın ifadesine göre, "kendi adlarıyla anılan sokakta, paşa konağı ile kıyaslanabilecek güzellikte"[273] evlerde oturduklarına dair izlenimler de söz konusudur. Çoğu taştan inşa edilmiş, yüksek ve çok odalı evlerin hemen hemen hepsinin bodrumunda demir kapılarla korunmuş mahzenler vardır. Bir yangın veya kargaşa çıktığında değerli eşyalarını koruyabilmek için buraya saklıyorlardı. Gerlach'ın Yahudilerin mal güvenliği ile İstanbul yangınları arasındaki ilişkiye dair rivayeti hayli ilgi çekicidir:

> İstanbul'da yangın çıktığı zaman Yeniçeri Ağası ve Yayabaşı denilen amiri, yeniçerileri toplayıp yangını söndürmeye giderler. Zira onlardan ve Acemioğlanlardan başkasının yangın söndürmesi

[270] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 148.

[271] Eremya Çelebi, bunlardan birini ayrıntılı olarak zikreder. Anlattığına göre içinde çok sayıda odası bulunan evlerden birinde 4-6 aile barınabiliyordu. Bu ailelerden her birine bir tek büyük oda veriliyordu ve içinde bütün aile fertleri bir arada yaşıyorlardı. Buna karşılık odanın büyüklüğüne göre 20 ile 60 *akçe* arasında kira ödüyorlardı. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 16, 17.)

[272] Schweigger, *a.g.e.*, s. 150.

[273] Gerlach, *a.g.e.*, s. 574.

yasaktır. Aslında Acemioğlanlar yangını söndürmeye değil, daha ziyade evleri soymaya giderler. Hatta onlar, eğer zengin bir Yahudi'nin yaşadığı evi gözlerine kestirirlerse, o evin yakınlarına çalı çırpı yığarlar ve zift de bulundururlar, bazen de bunları evin içine atar ve tutuştururlar. Yangın çıkınca da duvarları yıkarlar, eve girip değerli eşyayı yağmalarlar. Bu nedenle Yahudiler yerin altına demir kapılarla korunan mahzenler kazdırmışlar. Zengin Yahudiler bütün değerli eşyalarını buralara gizlerler.[274]

Mal varlıklarını korumak için aldıkları tedbirler bununla sınırlı değildir. Özellikle 200.000 veya 150.000 *duka*ya sahip pek çok Yahudi, evlerine göz kulak olmaları ve hırsızlığa meydan vermemeleri için *Yayabaşı*lara ve birkaç *Yeniçeri*ye 600-700 *duka*, hatta daha fazla ödeme yaparlardı. Zira yeniçeriler bir eve hırsız girdiğinden kuşkulanırlarsa kapıları zorla açarlardı.[275] Yangın gibi kargaşa yaratan durumlarda, Yahudilerin kendilerini çok güvende hissetmedikleri ve mallarını koruma gereği duydukları ortadadır. Benzer şekilde, padişah değişikliklerinin yapıldığı zamanlar da Yahudilerin mallarını korumak durumunda kaldıkları hassas dönemlerdi. Gerlach'ın 1574 yılında II. Selim'in ölümü üzerine yerine oğlu III. Murad'ın tahta geçişi sırasında Yahudiler arasında yaşanan telaşa dair anlattıkları "yağma" olgusunun farklı bir tezahürüdür. Yazdığına göre, eskiden beri padişahın öldüğü duyulduğunda Sipahiler, Yeniçeriler, Acemioğlanları ve bunlar gibi "serseri takımı" ortaya dökülür ve değerli eşyalara sahip olduklarını tahmin ettikleri Yahudilerin, tüccarların evlerini basar, ne bulurlarsa alıp götürürlerdi. Bu akıbete maruz kalmak istemeyen Yahudiler birkaç gün önceden evlerindeki değerli eşyalarını toprağa gömmüşler, şehrin ileri gelen zenginleri de para ve mücevherlerini Bedesten'e götürmüşlerdi.[276]

---

[274] Gerlach, *a.g.e.*, s. 570-571.

[275] Gerlach, *a.g.e.*, s. 571.

[276] Gerlach, *a.g.e.*, s. 159.

Vratislav da kentin Yahudi ve Hıristiyanlarının yağmaya uğramasından korkulduğu için III. Murad'ın ölümünün oğlu Mehmed Amasya'dan İstanbul'a gelinceye kadar halktan ve askerden gizlendiğini yazmıştır.[277]

Yine kendilerini güvende hissetmedikleri için sokağa çıkmadıkları dönem, Türklerin bayram yaptıkları üç gündür. Zira Türkler onlara rastlayınca yakalarlar ve bir veya iki akçe bayram parası aldıktan sonra salıverirlerdi.[278] Fakat seyyahların kaydettiği bu olayların fazla yaygın olmadığı, halk ya da askerler arasından bazı başıbozukların keyfi uygulamaları olduğu ve zımmî hukuku çerçevesinde koruma altına alınan can ve mal güvenliğinin tehdit edildiği durumlarda Müslüman halkın da cezalandırılması söz konusu olmuştur.[279]

Yahudi ikametgâhı olarak seyyahların verdiği son bölge ismi Eminönü'dür.[280] Eminönü'nde 100 kadar Yahudi kasap ve manavı ve iki tarafta papuççu ve kunduracı dükkânları bulunurdu. Öteki dükkanlarda rengarenk ve yaldızlı ibrikler ve kâseler satılırdı.[281]

Yahudilerin geleneksel cemaat örgütlenişi, diğer gayrimüslim milletlerden farklı olarak, hiyerarşik ve merkezî bir yapıya dayanmıyordu. İmparatorluktaki Yahudiler, birbirinden farklı tarih-

---

[277] Vratislav, *a.g.e.*, s. 128.

[278] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 159.

[279] Bkz. Ercan, Osmanlı Yönetiminde..., s. 173-247. Hüseyin Gazi Yurdaydın, "İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", [Elektronik sürüm], *AÜİFD*, 27, (1985), s. 101. Yurdaydın, Bu makalede ceza hukuku açısından Müslümanlarla zımmiler arasında hemen hemen hiçbir fark bulunmamaktadır yazmıştır. Daha detaylı açıklamalar için bkz. Yurdaydın, a.g.ın.

[280] İnciciyan, Karai Yahudi cemaatinin, gerek Eminönü ve gerek Galata sahillerine yerleşmiş bulunduklarını, Karaköy adının da bundan ileri geldiğini yazar. Andreasyan'ın notu. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 157).

[281] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 15.

sel ve kültürel kökenleri olan çok sayıda cemaatten oluşuyordu.[282] Dernschwam "Türkiye'de her milletten ve her biri ayrı dil konuşan sayısız Yahudi vardır" diyerek bu bilgiyi onaylar. "Yahudiler hangi millete mensup iseler, o milletin dilini konuşurlardı: Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce, Fransızca, Çekçe, Lehçe, Yunanca, Türkçe, Süryanice, Yeni Aramca ve diğer diller" diyerek çok dilli bir cemaatten bahsetmiştir.[283]

Aynı dinin mensupları olsalar da farklı dil konuşan, farklı tarihi tecrübeye ve kültürel kökene sahip Yahudilerin aralarında mezhep birliği de yoktu. Dernschwam'ın naklettiğine göre *İsrail* ve *Karaim* bunlardan ikisidir.[284] "İsrail mezhebine mensup olanların çoğu bilgin kimselerdir ve bu bilgin Yahudilere *rabian* (haham) adı verilir." Yahudiler hakkında genel bilgiler verirken Müslümanlarla, hatta bazen Hıristiyanlarla aralarındaki benzerliklere göndermelerde bulunarak anlatımını güçlendiren seyyah, Harun'un soyundan geldiklerini ileri süren ve kendilerine *kohen* adını veren Yahudileri Müslümanlardaki *yeşil sarıklılar*a [seyyid ve şerifler] benzetir. Baş hahamları Lemi sülalesinden geldiklerini iddia eden Yahudileri de Hıristiyanlık'taki piskopos ve pa-

---

[282] Soykan, *a.g.e.*, s. 216. Ben-Naeh, eserinin Osmanlı İmparatorluğu Kentlerinde Yahudiler adlı bölümünde İstanbul'u ve Yahudi cemaatlerini ayrı ayrı incelemiştir. Bunlar arasında belli başlı topluluklar Romaniotlar, Kendi Gelenler ve Sürgünler yer alır. (Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 86-92)

[283] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 147. Hatta Rozen 1555 yılında İstanbul'da İspanya'dan gelmiş 10 farklı cemaat olduğunu yazmıştır. (Rozen, *a.g.e.*, s. 81)

[284] Dernschwam'ın İsrail tarikatı dediği Rabbani (Talmudist) Yahudileri olmalıdır. Karailerle Rabbaniler arasındaki en önemli fark kutsal kitap konusundadır. Karailer kutsal kitap olarak sadece Tora'yı kabul ederler. Talmud'u kutsal kitap olarak görmezler. Rabbani Yahudiler ise, hem Tora'yı hem de Talmud'u kabul etmeyi dinin zorunlu bir gereği sayarlar (Eroğlu, Osmanlı Devleti'nde.., s. 86-88.

pazlara benzetir. Kıyaslama bazen inanç konularına da yönelir: "Hahamlara göre Tanrı yılda bir gün insanların uzun mu, kısa mı yaşayacağını veya öleceğini kararlaştırır, bu tıpkı Türklerin Kadir Gecesi'nde günahlarının affedileceğine inanmalarına benziyor" diyerek yine paralellik kurmaya çalışır. [285]

Karaim Yahudileri hakkında daha teferruatlı bilgi veren Dernschwam, onların diğer Yahudilerle bir arada oturmadıklarını, beraber yiyip içmediklerini söyler. Kendileri için özel olarak hayvan besleyip kendi şaraplarını ayrı imal ettiklerini ifade eden seyyah, "Karaimlerin perhizleri de diğer Yahudilerden farklıdır; diğerleri et yerken, bunlar balık yerler" yazmıştır. Ayrıca, onlardan kız alıp vermediklerini, diğer Yahudilerden daha zengin olan bu Yahudilerin çoğunun tefeci olduğunu, örneğin, bir altın *florin* için ayda bir *akçe*, ayrıca üç ayda bir faiz de aldıklarını ilave etmiştir. Yine seyyah, sadece altın ve gümüşten mamul, kıymetli mücevheratı rehin alıp borç para verdiklerini, bu rehinler bir yangın esnasında yok olup gider diye ayrıca sağlam bir kefalet de istedikleri notunu düşmüştür. Bunun yanında:

> Kanunen yasak olmasına rağmen, soydaşları Yahudilerden bile fahiş faiz alırlardı. Bunların tamamı İstanbul'da 50 veya 100 haneydi. Aileleri ile birlikte belki 200 kişiyi buluyorlardı. En iyi taş yapı evler bunlarındı. Erkek, kadın hepsi de halis ipekli elbise giyerlerdi. Kadınlar boyunlarına altın kolye, kollarına bilezik takarlardı. Ayrıca kendilerine mahsus okulları vardı.[286]

Her cemaatin temel ihtiyacı, dini kimliğin somutlaşmış ifadesi olan ibadethaneleridir. Yahudiler için sinagog hem dinî hem de içtimaî bir odak noktasıdır ve bu nitelikleriyle cemaatin en önemli kurumudur.[287] Domenico İstanbul'da Yahudilere

[285] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 108,149-151.

[286] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 150,151.

[287] Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 225.

ait 38 sinagog olduğunu ve bunların şehrin dokuz bölgesinde bulunduğunu dile getirir.[288] Dernschwam ise bu sayıyı 42 ve "belki de daha fazla" diyerek verir.[289] Gerlach'ın bildirdiğine göre İstanbul'da Büyük Yangın'dan önce Yahudilerin 44 sinagogu vardır, onun ziyareti sırasında, yani XVI. asrın son çeyreğinde ise bu sayı tahminen 30'a düşmüştür.[290] Seyyahların verdiği rakamların birbirine yakın olması, aynı zamanda sayıların gerçeğe yakınlığını da ifade eder.

Gerlach Yahudilerin dinlerinin gereklerini yerine getirmek için kurduğu okullara ya da sinagoglara belli bir miktar vergi ödeme yükümlülükleri olduğunu ifade eder. Yahudilerin bu parayı kendi aralarında paylaştıklarını, zenginlerin çok para öderken, yoksulların ise ödemediğini yazar. Hatta bazılarının geçimleri bu okullar tarafından sağlanırdı.[291] Yahudi cemaatinin toplumsal dayanışması konusunda, Dernschwam da bilgi verir. Yahudilerin farklı kültürel kökene rağmen birbirlerini arayıp bulduklarını ve cemaat halinde yaşadıklarını, kendi soydaşlarına dilencilik yaptırmadıklarını, kendi aralarında ev ev dolaşarak topladıkları paraları küçük ve basit bir sanduka içinde muhafaza ederek, gerektiğinde fakir ailelere ve hastanelere yardım ettiklerini yazar.[292]

Önyargı dolu değerlendirmelerine rağmen, yazdıklarına bakıldığında Yahudileri yakından incelediği anlaşılan Dernschwam, Yahudilerin oruçlarını Türklerinkine benzetir. Onların yılda sekiz gün perhizleri olduğunu, bu süre içinde et yemediklerini ama hahamların, daha önce sirkeye yatırılmış etin yenmesine ve piliç yemeye müsaade ettiklerini yazar. Perhiz ibadetinin mantığını kav-

[288] Austin, *a.g.e.*, s. 8.

[289] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 151.

[290] Gerlach, *a.g.e.*, s. 310.

[291] Gerlach, *a.g.e.*, s. 126.

[292] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 147, 162.

ramış olmaktan uzak görünen seyyah, bunun sebebini tavuk etinin diğer etlerden farklı bir lezzetinin olmasına bağlar.[293]

Dernschwam Yahudilerin birçok masrafı göze alarak Kudüs'e gittiklerini yazar.[294] Hatta Sanderson Yahudilerin öldükten sonra kemiklerinin Kudüs'e gönderilip orada gömüldüğünü yazar. Çünkü, seyahat ettiği gemidekilerin bilgisi olmadan, böyle birkaç kutu içinde kemik İstanbul'dan gönderilmiştir.[295] Moryson ise tam aksine Kudüs'e gitmediklerini, çünkü orada nefret ettikleri Hıristiyanların yaşadığını iddia eder.[296]

Seyyahların anlatımlarında her zaman karşılaştığımız gibi toplumlar arasında karşılaştırmalar yaparak benzerlikler ve farklılıkları göstermeye çalışmaları dua konusunda da söz konusudur. Meselâ Dernschwam:

> Tıpkı Yahudilerin bütün gün sinagogda kalarak dua edip Tanrıdan ne vakit öleceklerinin kendilerine bildirilmesini istedikleri gibi, Türkler de Büyük Bayram'dan (Ramazan Bayramı) önce özel bir gün veya geceyi (Kadir Gecesi) kutsal sayıyorlar. O gecede bütün günahlarının affedileceğine inanıyorlar.

yazmıştır.[297] Türklerin o gece uyumayıp dua ile meşgul olmalarını, Katoliklerin St. Martin Gecesi'nde "suyun şaraba dönüşeceği

---

[293] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 102, 149.

[294] Dernschwam daha o tarihlerde bütün memleketlerdeki Yahudilerin Kudüs'e gidip toplanacakları ve bir gün büyük bir devlet kuracaklarını ümit ettiklerini ilave eder. (Dernschwam , *a.g.e.*, s. 150.)

[295] Sanderson, *a.g.e.*, s. 116. Seyyah, Kudüs'ten dönüş yolculuğunda Safet'te daha önce İstanbul'dan birlikte seyahat ettiği Yahudi tüccarların lideri ile karşılaştığında, gemide böyle kemikler olduğunu neden ona söylemediğini sormuş, o da inkâr etmişti. Fakat bir dahaki sefere engellenmekten korktuğu için bu konuyu kimseye söylememesi için yalvarmıştı.

[296] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

[297] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 129.

saat veya dakikayı görmek için" uyumamalarına benzetmesi de konuya canlılık getirir.[298]

Diğer gayrimüslim toplulukları gibi, Yahudilerin giyim-kuşamı da seyyahların bahsettiği konular arasındadır. Ancak bu konuda öncelikle belirtilmesi gereken, farklı dil, köken ve tarihi tecrübeye sahip toplulukları bünyesinde barındıran Yahudi cemaatinin tek tip bir kıyafet kültürüne sahip olmadığıdır. Bu konuya dikkatimizi çeken Dernschwam, Yahudilerin konuştukları dil ile giydikleri kıyafet arasında bir bağ olduğunu düşünür:

> Her Yahudi, hangi milletin dilini konuşuyorsa o milletin kıyafetiyle gezer. Çoğu defa Türklerin, İtalyanların ve Rumların kıyafeti olan uzun elbiseler, kaftanlar giyerler. Kaftan belden kuşaklı, üstten bir ceket, altta bir etekten ibarettir. Ayrıca içe giyilen, iyi kumaştan ve ipekten giysiler de var. Türklerin kavukları beyaz, Yahudilerinki ise sarıdır.[299]

Dernschwam konuya o kadar vâkıftır ki "bazı yabancı Yahudilerin İtalyanvârî siyah bere" giydiklerini, doktor veya cerrah olanların da "kırmızı, sivri ve uzunca, külaha benzeyen bir başlık" taktıklarını söyler.[300] Moryson'un "Türkiye'de yaşayan Yahudiler kırmızı şapka giyerler"[301] diyerek kastettiği hekim ve cerrahların bu başlığı olsa gerek.

Dernschwam'ın Yahudi kadınlarının giyim tarzları hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. "Bizim Avrupa'da birçok soylu kadınların giyemeyeceği atlas, *damiska* ve kadife elbiseler, altın işlemeli bluz ve etekler giyip lüks kıyafetler [içinde gezerler]" şek-

---

[298] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 93.

[299] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 147-148.

[300] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 148. Dirimtekin'in ifadesine göre (1964:62) "1592 tarihli bir hükm-i şerif mucibince Yahudilerin o zamana kadar giydikleri kırmızı takke mora tahvil edilmişti." (Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 62.)

[301] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

lindeki sözleri onları biraz da kıskandığını gösterir. "Boyunlarında altın gerdanlığı veya kolyesi olmayan Yahudi kadın, düşünülemez. Varsa da "çok fakir" olması lazımdır. Kollarına taktıkları altın bilezikler ise zenginliğin ve zarafetin bir başka göstergesidir." yazmıştır. [302]

Yahudilerin giyim-kuşam kültürü hakkında Thevenot'un en çok vurguladığı husus kıyafetlerinde baskın olarak kullandıkları mor renktir. Söylediğine göre Türkiye'deki Yahudiler, Türkler gibi giyinirler, ancak yeşil ve beyaz elbise giymeye ve beyaz sarık takmaya cesaret edemezlerdi. Mor renkli elbiseler giyerler, fakat mecbur oldukları için tıpkı bir şapka gibi yapılmış ve aynı yükseklikte olan mor bir başlık takarlardı. Sarık bağlamak isteyenler, sarıklarını şapkalarının alt kısmına çepeçevre sararlardı. Ayrıca mor renkli ceketler ve pabuçlar giymek zorundaydılar.[303]

Yahudiler, Türklerin *haraç* dedikleri ve Yahudi erkeklerden yıllık bir *zecchino* olarak toplanan bir vergi öderlerdi. Bu vergiden muaf 300 Yahudi mevcuttu.[304] Bunun yanında, Yahudiler sinagoglarının varlığını muhafaza etmek için yıllık 3000 *zecchini* öderlerdi. Her yıl bu ödemeyi yaparken, sinagogun başı olan *Rabbi* unvanının kendi ellerinde olduğunu onaylatmış olurlardı. Buna ek olarak, ölülerini gömmek için yıllık 1.200 *zecchini* öderlerdi.[305]

---

[302] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 158. Ben-Naeh Müslümanların duyarlılıklarına saygı göstermek açısından alenen ihtişamlı kıyafet ve mücevher kullanılmasının Yahudi toplumu içinde yasaklandığını yazmıştır. (Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 181)

[303] Thevenot, The Travels of..., s. 83.

[304] Domenico'nun bahsettiği bu Yahudiler hekim, eczacı, tercüman gibi devlet hizmetinde çalışan kişilerdir. Bunun yanında Yahudilerin muaf oldukları başka vergiler de mevcuttur. Örneğin *kasap akçası* veren Yahudilerin Tekalif-i Örfiyye'den muaf tutulacaklarına dair Divan-ı Hümayun hükmü için bkz. Altınay, *a.g.e.*, s. 83-85.

[305] Austin, *a.g.e.*, s. 12. Bu noktada Dominic'in notlarını *Domnico's İstanbul* ismiile yayımlayan M. J. Austin'in çarpıcı değerlendirmesinden bah-

İnsan neslinin devamı ve sosyal yaşamın bir gereği olarak evlilik, her toplumda önem atfedilen törensel bir olaydır. Bu münasebetle Osmanlı Devleti, evlenecek olan kişilerden bir miktar vergi alırdı. "Resm-i arus" veya "resm-i gerdek" denilen bu örfî verginin oranı, Müslüman ve zımmîlere göre değişmekteydi. Zımmîlerin ödediği *resm-i arus,* Müslümanlarınkinin genellikle yarısına tekabül etmekteydi.[306] Evlenmek isteyen bir Yahudi, önce *subaşı*na müracaat etmek zorundaydı. *Subaşı* evlenmek isteyene yazılı izin verir; Yahudi buna mukabil 80 akçe öderdi. Bu para padişahın hazinesine giderdi. Bundan sonra Yahudi istediği zaman düğün yapıp karısı ile beraber yaşamaya başlar; isterse bir iki yıl kadınla bir arada yaşayıp sonra düğün yapardı.[307]

Yahudilerin ödedikleri vergilerin yüksek olduğu, bu yüzden cemaat içinde rahatsızlık uyandırdığına dair bir rivayet, vergi mevzuunda Galland'ın konuya katkısı olarak burada zikredilmelidir:

> Bir Türk ile bir Yahudi bir gün dinleri hakkında kavgaya giriştikleri sırada Yahudi ancak kendilerinin cennette bulunacaklarını temin edince [söyleyince] Türklerin ne olacaklarını Türk sorar,

---

setmeden geçemeyeceğiz. Austin bu konuda şunları yazmıştır: "Başka konularda, meselâ hipodromdaki dikili taşarlın sayısında bile dikkatsiz olan biri nasıl oluyor da vergi mevzusuna gelince bu kadar kesin rakamlar telaffuz edebiliyor. Cevabın bir bölümü basit: Devlet görevlileri vergi toplamanın en etkili ve basit yönteminin iltizam olduğunu ve bu konuda en yetenekli insanların Yahudiler olduklarını tespit etmişlerdir. Dominic zamanında vergi büroları neredeyse tümüyle Yahudilerin elindeydi. Bu yüzden Dominic'in Yahudi iş dünyasından bu bilgileri aldığı arkadaşları vardı. Fakat 20-30 yıl sonra bu bilgileri nasıl bu kadar kesin hatırlayabilmiştir? Not mu tutmuştur? Ya da İstanbul'a vasıl olması ve sarayda görevlendirilmesi arasında vergilendirmenin bir bölümünde görev almış veya simsarlık mı yapmıştır? Böylece bu rakamları zihnine kazımıştır. Merak uyandıran bir sorudur." (Austin, *a.g.e.*, s. 77)

[306] Karataş, *a.g.e.*, s. 48.

[307] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 158.

buna karşı Yahudi kendilerinin atları beklemek üzere dışarıda çadırlarda kalacaklarını söyler. Bu kavgadan haberdar olan padişah öbür dünyada para olmadığına göre Yahudilerin çadır bedelini peşin olarak vermeleri icap ettiğini büyük bir zarafetle söyler ve aynı zamanda her yıl çadır akçası namı altında ödemeye mecbur olacakları bir vergi tespit eder ki bunu Yahudiler çok ağır olan diğer vergilerle birlikte ödemektedirler.[308]

Gerlach Yahudi cemaatinin eğitim-öğretim kurumlarından Aşkenazi Yahudilerine ait olan üç okuldan birini ziyaret etmiş ve orada birlikte dua edip ilahiler söyleyen genç ve yaşlıları görmüştür:

Hepsi başlarına beyaz örtüler koymuşlar ve dört ucuna siyah veya koyu renkli bezler bağlamışlardı. İlahinin söylenişi sırasında zaman zaman oldukları yerde hep birlikte zıplıyorlardı. Kadınlar ibadethaneye giremiyorlar,[309] bunun yerine sadece onlara ait yerde durup aşağıya bakabiliyorlar. Bina dört köşeli olup yarıya kadar ahşapla kaplanmıştır. Tepede de kitapların konduğu bir raf vardır. Çepeçevre duvarlar boyunca iskemleler dizilidir, ortası ise boş ve yürünmeye müsaittir. Her tarafta kandiller asılı, çok güzel pirinç madeninden yapılma şamdan lar yerleştirilmiş ve okunmak üzere ortalığa kitaplar konmuştur. Okulda 300 kadar erkek vardı.[310]

---

[308] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 49. Shmuelevitz Yahudilerin cizyeden başka ödediği 25 çeşit vergiyi sıralamış, fakat *çadır akçesi* gibi bir vergiden bahsetmemiştir. (*a.g.e.*, s. 92-108)

[309] Blunt da Yahudilerin sinagoglarına kadınları almadıklarını ifade etmiştir. (Blunt, *a.g.e.*, s. 222.)

[310] Gerlach, *a.g.e.*, s. 757-758. Aslında dikkatli bir seyyah olan Gerlach, sinagoga yerleştirilen devekuşu yumurtaları konusunda öyle bir açıklama getirmiştir ki okuyucularını güldürmek amacıyla yazmış olabileceği akla gelir. Bir Yahudi'nin rivayetini aktarır ve der ki: "devekuşları yumurtalarının üzerine kuluçkaya yatarak yavru çıkartmaz, sadece yumurtaların karşısına geçip gözlerini sürekli onlara diker ve bu güçlü bakışın etkisiyle

"Osmanlı Yahudileri"[311] özellikle "altın dönemlerinde"[312] büyük ve orta büyüklükte kentlerin ekonomik hayatlarında önemli rol oynamışlardır.[313] Çünkü bankacılığın gelişmediği bu yıllarda para naklinin zor olmasından dolayı İstanbul, Bursa, Şam, Halep gibi büyük ticaret merkezlerinde bir bankanın şubeleri gibi çalışan sistem kurmuşlardır.[314] Nitekim seyyahlar da bunu gözden kaçırmamışlardır. Tüccar kimliği öne çıkan seyyah Tavernier padişahın beylerbeylik verdiği bütün paşaların ve genellikle göreve gelmek üzere saraydan çıkanların, göreve başlamadan önce padişaha armağanlar sunmak için gerekli paraya sahip olmadığı durumda, ödünç almaları gerektiğini, bu durumda eğer dostlarının kesesi yeterli gelmezse, Yahudilerden faizle borç aldıklarını ifade eder.[315] Seyyah bu örnekten yola çıkarak "tüm bunlar göz önüne

---

yavrular yumurtadan çıkarlarmış. Bu nedenle de Yahudiler okullarına ve ibadethanelerine devekuşu yumurtaları asarlarmış ve böylece bunları sürekli dua edenlerin gözleri önünde bulundurarak, onlara ibadet ederken dualarından başka bir şey düşünmemelerini, duaları üzerinde yoğunlaşmalarını hatırlatırlarmış. Bir süreden beri bu yumurtaların fiyatları çok artmış, çünkü Türkler iki yıldan beri onları çok miktarda satın alıyorlarmış. Camilerin ortasına, kandillerin arasına süs olarak asıyorlarmış." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 802).

311 Jacob Barnai'den aktaran Yaron Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 14.

312 Moshe- Sevilla Sharon'dan aktaran Eroğlu, *a.g.e.*, s. 127. Bazı Yahudi yazarlara göre bu dönem Kanuni Sultan Süleyman döneminden XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar sürer. Yahudiler ticarette, siyasette ve sosyal hayatta en parlak çağlarını yaşamışlardır.

313 Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 122.

314 Akdağ, Türkiye'nin İctimai..., s. 169.

315 Bu noktada Tavernier'ın "saray görevlileri % 15'e varan faizlerle Yahudilere yüksek miktarda borç para verirler" ifadesi anlamsızlaşıyor. (Tavernier, 17. Yüzyılda..., s. 104.) Modern araştırmaların ortaya koyduğu bilgiler çerçevesinde metin içinde verdiğimiz malumatı doğru olarak kabul ediyoruz. Bkz. Levy, Jews, Turks,..., s. 3-35. Ayrıca, Dernschwam'ın Yahudilerin Türklere güvenmedikleri için ne borç para ne de başka bir şey emanet alıp vermediklerini şeklindeki kaydı da gerçeğe uygun görünmemektedir. (Dernschwam, *a.g.e.*, 152)

alınırsa, imparatorluktaki paranın büyük bölümünün padişahın ve İstanbul Yahudilerinin elinde olduğu sonucuna kolayca varılır" hükmünü verir.[316]

Dernschwam'a göre "kafaları sadece ticarete ve gümrükçülüğe çalışan"[317] Yahudiler arasında her çeşit malı alıp satanlar[318] daha çok bedestende iş yaparlardı.[319] Seyyah İstanbul esnafının, Yahudi, Türk, Rum, Ermeni, dükkânların bulunduğu sokaklarda karmakarışık yerleşmiş olduklarını da ilave eder.[320] Bu noktada diğer milletler arasında en mahir ve becerikli olanların Yahudiler olduğunu vurgular. Onun yazdıklarına göre, Yahudiler arasında her çeşit zanaat sahibi insan vardır. İsteyen evinde, isteyen dükkânında veya sokaklarda zanaatını icra eder. İyi kötü bir şeyler kazanır. Üstelik, böyle çalışanlara kimse karışmaz. Çünkü, Türkiye'de büyük bir serbestlik vardır: "Zanaat sahibi ancak padişaha dükkânının kirasını öder ve vergisini verir, o kadar."[321]

---

316 Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 101-102.

317 Tavernier, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

318 Meselâ, hazinenin müsadere ettiği paşa servetleri içinde, padişahın hazinesinde tutulmaya layık görülmeyenler satışa çıkarıldığında, Yahudilerin saray kapısı önünde, ellerinde dolu keselerle nöbet tuttukları, helvacıları bekleyerek onlarla sıkı bir pazarlığa tutuştukları kaydedilmiştir (Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 104). Helvacıdan pazarlıkla helva alınması ile kese kese altın sayarak saraydan kıymetli mal alımının aynı pazarda görülmesi Yahudilerin ticaret anlayışına dair çok çarpıcı bir tasvirdir.

319 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 156. Evliya Çelebi de eski Bedesten Kapısı'nda bulunan incici esnafının, Hocapaşa semtindeki güdericiler esnafının ve Tahtakale'de, Mahmudpaşa Çarşısı'nda ve Mahmudpaşa Hanı'nda dükkanları olan aktarların Yahudi olduğunu yazar. (*a.g.e.*, s. 576,599, 608)

320 Müslüman veya gayrimüslim tüccarla zanaatkârlar aynı loncaya mensuptur; aynı haklardan yararlanmakta ve aynı çarşı ya da bedestende iş yapmaktaydılar (Eryılmaz, Millet Sistemi, s. 32; Karataş, *a.g.e.*, s. 171-184).

321 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 156.

Baer'in de işaret ettiği üzere, bazı Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nda bir gayrimüslimin gelebileceği en yüksek mevkilere getirilmişlerdir.[322] Her türlü para işleri ve zanaatla uğraşmalarının yanı sıra, seyyahların özellikle Osmanlı toplumundaki Yahudilerin yaptıkları işler arasında saydıkları meslekler vardır: sarraf, hakkak, ressam, terzi, kasap, camcı, boyacı, bezzaz, kazzaz,[323] kuyumcu, eczacı, tabip, cerrah.[324] Seyyahların Yahudilerin mesleklerini sıralarken "en çok yapılan" ya da "en çok para getiren" gibi herhangi bir sıralamaya tabi tutmadıklarını görüyoruz. Fakat biz, onların ticarî faaliyet alanı olarak, vergi toplama gibi çok para getiren hizmet alanlarında devlet ihalesi (iltizam) alma konusunda çok istekli olduklarını biliyoruz.[325] "Gümrük eminliğini ve vergi toplayıcılığı" iltizamı gibi bu tür ihaleler, XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Yahudileri, Türkleri ve Rumları arasında rekabete sebep olurdu.[326] Fakat para konusunda diğer cemaatlere kıyasla maharetleri tartışılmaz olan Yahudilerin bu yarışa önde başladıkları düşünülebilir. Örneğin seyyahlarımızdan Brettenli Michael Heberer İstanbul'dan ayrıldıktan sonra gemi kaptanının, gümrük vergisini almakla görevli olan Yahudi'ye ödeme yaptığını ifade ederek o tarihte bu iltizamın Yahudilerin elinde bulunduğuna şahitlik eder.[327]

Yahudiler, iç ticarette olduğu gibi, Osmanlı'nın dış ticaretinde de önemli rol oynuyorlardı.[328] XVI. yüzyılda Yahudi tacirler Av-

[322] Baer, a.g.m., 206.

[323] Evliya Çelebi de sanat ehli atlasçılar esnafının çoğunluğunun Yahudiler olduğunu yazar. (*a.g.e.*, s. 619.)

[324] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 156.

[325] Bkz. Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 328-361).

[326] İnalcık, Foundations of ..., s. 8.

[327] Heberer, *a.g.e.*, s. 327. Divan-ı hümayûn'a gelen şikâyetlerden gümrüklerdeki Yahudilerden tüccarların rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Altınay, *a.g.e.*, s. 181.

[328] Eroğlu, *a.g.e.*, s. 170.

rupa ve Akdeniz'de iktisadi açıdan önemli merkezlerle bağlantıları olan kimselerdi.[329] Heberer Kahire'de İstanbullu bir Yahudi meyve tüccarı ile tanışmıştır.[330]

Ticaretteki bu başarı ve neticesinde elde edilen zenginlik Yahudilere karşı beslenen "düşmanlığın" yöneltildiği bir konu olmuştur. Yaron Ben-Naeh'ın da belirttiği gibi, Yahudilere karşı Rumların, Ermenilerin ve diğer Hıristiyanların beslediği düşmanlık sadece dinî değil, ticarî nedenlerden de kaynaklanıyordu.[331] Çünkü İstanbul'da servetleri 100.000 *duka*yı aşan, kendilerine ait ev ve bahçelere sahip Yahudiler vardı ve bunlar istedikleri gibi mal alıp satabiliyorlardı.[332]

Ticaret ve para ile ilgili her türlü işle meşgul olan Yahudi erkeklerinin yanında, Osmanlı sarayı nezdinde etki ve nüfuz sahibi Yahudi kadınları da vardı.[333] Yahudi kadınlar harem çevreleriyle görüşür, saray kadınlarına ziynet eşyası, kumaşlar ve süs eşyası getirirlerdi. Harem çevreleriyle kurdukları ilişkiler sayesinde devlet işlerinde de rol oynarlardı.[334] Ottavio-Bon da şayet Haseki Sultanlar padişahtan izin alırlarsa, bazı Yahudi kadınların saraya gelip onların yanlarına girebildiklerini, bunların onlara örgü ve nakış

---

329 Baer, a.g.m., s. 207.

330 Heberer, *a.g.e.*, s. 110.

331 Ben-Naeh, In the Realm of..., s. 134. Gerlach, ziyareti esnasında duyduğu bir rekabet meselesini kaydetmiştir. Söylediğine göre bir Rum ve Yahudi'nin balıkçılık hakkını elde etmek üzere girdikleri rekabetten Yahudi, padişahın annesi ve diğer saray kadınlarını araya koyarak kendi lehine bir emirname çıkarılmasını sağlayarak kârlı çıkmıştır. Bu hakkı daha önce iki Rum'a devretmiş olan *defterdar* ise görevini aksattığı ileri sürülerek tutuklanmıştır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 527)

332 Gerlach, *a.g.e.*, s. 338-339.

333 Holmberg seyahatnamenin içeriğine göre çizilen Yahudi kadın imajının güçlü- zayıf, çirkin-güzel, aktif-pasif olabileceğini ifade etmiştir. (Holmberg, a.g.m., s. 38.)

334 Sharon, *a.g.e.*, s. 52.

yapmayı öğretmek perdesi altında makyaj yapmayı öğrettiklerini ifade eder. Bon, bu kadınların padişahın kadınları tarafından iyi karşılanıp bir şekilde kendi amaçlarına ulaşmak için onları etkileri altına aldıklarını yazar. Bu nedenle Haseki Sultanların bunları özel konularda kullandıklarını, satmak istedikleri şeyleri dışarıya gönderip satın almak istedikleri şeyleri getirttiklerini ilave eder. "Bu nedenle saraya girip çıkan Yahudi kadınları çok zengin olurlar. Çünkü getirdiklerini çok ucuza alır ve onlara pahalıya satarlar." Yahudi kadınların yaptıkları bu iş yasal olmadığından, "bu Yahudi kadınların kocalarının bu malları pazarlamaları ve servetlerini dolandırıcılıkla sağladıkları anlaşıldığı takdirde, çoğunlukla hem yaşamlarını hem de mallarını yitirirler" açıklaması da bu işin tehlikesini ifade eder.[335] Dernschwam'dan öğrendiğimize göre, esasen bu yasaklanmış bir ticaret değildir. Kaldı ki saray kadınlarının ihtiyaçlarını gidermesi için buna müsaade edilmesi de beklenir bir durumdur. Seyyah, Hurrem Sultan'ın kaldığı saraydan bahsederken kadınların kaldığı bu saraya erkek olsun, kadın olsun, diğerlerinde olduğu gibi öyle fazla girilip çıkılmadığını; ancak yaşlı ve şişman bir Yahudi kadınının bir eşeğe binmiş vaziyette her gün bu saraya girip çıktığından bahseder.[336] Holmberg'in Sandy'nin Purchas baskısından aktardığına göre Yahudi kadınları genellikle şişman, patlak gözlü, kafalarına bez bağlamış ve bol cüppeler giymişlerdir.[337] Gerlach da bir Yahudi kadının saraya sık sık gidip geldiğini ve padişahın eşine değerli

---

[335] Withers, *a.g.e.*, s. 49-50. Gerlach da Yahudi kadınlarının Türklerin saray çevrelerinde çok hoş tutulduklarını ifade eder. Fakat seyyahımıza göre bunun sebebi, onların batıl inançlar ve büyü sanatı konusunda geniş bilgiye sahip olmaları ve bildiklerini sultanlara öğretmeleridir. (*a.g.e.*, s. 141-142)

[336] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 188.

[337] Holmberg Sandy'nin çizdiği bu Yahudi kadın imajının daha önce bilinenleri değiştirecek nitelikte olduğunu ifade etmiştir. (Holmberg, a.g.m., 41-42)

taşlar götürdüğünü yazar.[338] Tavernier harem dairesine giren bu Yahudi kadınlarının, aralarında kadın kılığına girmiş erkek olmaması için *hadımağalar* tarafından sıkı denetimden geçirildiklerini yazar. Ona göre Yahudi kadınlarının harem dairesinin çok içlerine kadar girmelerine izin verilmezdi. Onlara satış yapabilecekleri bir oda ayrılmıştı ve simsarlıklarını da *hadımağalar* üstlenmişti. *Hadımağalar* her şeyi öğrenirler ve sultanların almak istedikleri her şey onların ellerinden geçerdi.[339]

Yahudilerin, hem saray çevresindeki paşaların ihtiyacı durumunda para temin etmeleri, hem kadınları sayesinde yabancı erkeklerin giremediği harem halkı ile alışveriş yapmaları hem de sahip oldukları tıbbî bilgi ve tecrübe sayesinde saray hekimi olarak saraya yakın olmaları imtiyazlı konumlardır ve diğer gayrimüslim topluluklarla aralarında rekabete yol açması doğal karşılanmalıdır.[340]

Yahudilerin saray ve hükümet çevrelerine yakın oluşu sadece ticarî sebeplere bağlı değildir. Onların ticaret ve diğer uğraşları sayesinde hem yerel hem de uluslararası etkinlikleri ile işlerinin ve müşterilerinin seçkinliği sayesinde oldukça mahrem yerlere ve kişilere ulaşabilmeleri Yahudilere tabiî olarak "danışman ve casus" nitelikleri kazandırmıştır. Blunt'ın ve Ottavio Bon'un ifade ettiği gibi, her vezir ve paşanın yanında danışmanlık için bir Yahudi bulunurdu.[341] Bunlar paşalarla ve yüksek

---

[338] Gerlach, *a.g.e.*, s. 758.

[339] Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 151-152.

[340] Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki tarihî rekabet, Osmanlı topraklarında da "kan isnadı" olarak ortaya çıkmıştır. Bu duruma 26 Eylül 1672 tarihinden birkaç gün önce denizde birkaç yerinden hançerlenmiş bir çocuk cesedi bulunduğunu söyleyen Galland da şahit olmuştur. Bilhassa *yılbaşlarının (yılbaşı) bayramı* içinde olduklarından bu cinayetten dolayı Yahudiler itham edilmiştir. (Galland, *a.g.e.*, s. 191.)

[341] Blunt, *a.g.e.*, s. 229; Withers, *a.g.e.*, s. 50. Yahudi danışmandan fikir ya da eğitim alanlar aslında sadece Türkler değildir. Ralamb'ın yazdık-

rütbeli kişilerle çok yakın ilişki içindeydiler.[342] Yaptıkları bu iş onların Dernschwam tarafından "casus" olarak suçlanmalarına neden olmuştur. "Bütün memleketlerde ve Hıristiyan âleminde ne olup biterse bundan Yahudilerin malumatı vardır. Bu sebepten onlar Hıristiyanlık aleyhine Türklerin faydalandığı büyük hain ve casuslardır."[343]

Yahudilerin Osmanlı sarayı ile en yakın ilgisi, saray hekimliği görevini ellerinde, hattâ tekellerinde bulundurmaları ile de ilgilidir.[344] Seyyahlarımızdan Dernschwam ve Gerlach padişahın hekiminin Yahudi olduğunu yazarlar.[345] Hatta Gerlach'ın ifadesine göre Dr. Salomon, Mehmed Paşa'nın o kadar gözüne

---

ları Osmanlı payitahtındaki bir Hollanda elçisinin bile yanında Yahudiler bulundurduğunu ve günün belli saatlerinde onlardan eğitim aldığını ortaya koyar. (Ralamb, *a.g.e.*, s. 52.)

342 Blunt bu danışman Yahudilerin verdiği akıl yüzünden Türklerin Hıristiyanlara düşman olduğu düşüncesindedir (*a.g.e.*, s. 229). Ottovia Bon da (Withers, *a.g.e.*, s. 50) yetkili ve saygın bütün Türklerin Yahudi danışmanları ve Yahudi yardımcıları olduğunu, Türklerin onlara güvendiklerini yazar.

343 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 152.

344 Bkz. Murphey, R., "Jewish Contributions to Ottoman Medicine, 1450-1800", Haz. Avigdor Levy, *Jews, Turks, Ottomans A Shared History*, New York 2002, s. 61-74. Bu konuda Osmanlı sarayında 1653-1700 yıllarında doktor olarak çalışan Yahudi ve Müslümanların sayısını tablo şeklinde gösteren Marc David Baer'in doktora tezi dikkate değerdir. Baer, Yahudi olup görevi sırasında Müslümanlığa dönen doktorların sayısını da vermiştir. (M. D. Baer, *Honored By The Glory of Islam: The Ottoman State, Non-Muslims, and Conversion to Islam in the Late Seventeenth Century İstanbul and Rumelia*, Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, Chicago 2001, s. 196.)

345 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 157; Gerlach, *a.g.e.*, s. 141-142,157. Gerlach sadece erkeklerin değil, Yahudi kadınların da "neredeyse bir hekim kadar sağlık konularında bilgili ve deneyimli" olduklarını, bu yüzden "saraya ve sultanların yanına sık sık girip çıktıklarını ve onlarla iyi ilişkiler yürüttüklerini, bu sayede de bazı olanaklara sahip olduklarını" yazar. (*a.g.e.*,

girmiştir ki Türkiye'de hiç gümrük ödemeden binlerce *gulden* değerinde ticaret yapabiliyordu. Eğer kendisi ticaret yapmak istemezse, başka bir kişiye bir miktar para veriyor ve kendisinin yerine ona ticaret yaptırıyordu. Bu adam Venedik elçisi ile Mehmet Paşa arasında barış sağlanıncaya kadar aracılık yapmış ve bu yüzden kendisine yüksek maaş bağlanmıştı. Dernschwam da Yahudi hekimlere gösterilen yakınlığa şahitlik eder ve buna benzer bir hikaye kaydeder: "Padişah, hekimine Yahudi mahallesinde 3-4 katlı kargir bir ev yaptırmış. Biz İstanbul'da bulunduğumuz sıralarda bu hekim öldü. Meğer oğlu da hekim imiş. Şimdi o babasının yerine *hekimbaşı* oldu."[346] Dernschwam, çoğu zaman üslubunun bir parçası haline getirdiği Yahudi karşıtlığını burada da gösterir: "Onun da vereceği müshil ilacı. Zaten başka bir şey bilmezler. Bunlar Yunan ve Latin tıbbından bir şey anlamazlar."[347] Pedro da Yahudi hekimlerin çoğuna, bu mesleğin babadan kalma olduğunu yazmıştır. Ona göre ender olsa da bu hekimler arasında Arapçayı bildiklerinden İbn-i Sina'yı okuyanlara rastlanır.[348]

Dernschwam gibi, yazdıklarında Yahudi düşmanlığı hissedilen bir başka Alman seyyahı da Schweigger'dır. Padişahın doktor-

---

s. 634.) Pedro da İstanbul'daki hekim ve eczacıların çoğunun Yahudi olduğunu yazmıştır. (Pedro, *a.g.e.*, s. 22.)

346 Kanuni Sultan Süleyman'ın doktorunun adı Mose Hamon'dur. Onun babası Josef Hamon da İspanya'dan oraya göç etmiş ve I. Selim'in doktorluğunu yapmıştır. (Önen'in notu, Dernschwam, *a.g.e.*, s. 389).

347 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 157. Evliya Çelebi, farklı bir ırk ve dinden olan birinin, örneğin bir Yahudi'nin sultan ya da önemli devlet adamlarının hizmetinde olmalarından dolayı ortaya çıkabilecek endişeleri hatırlatan bir noktaya temas etmiştir. Veziriazamlık nasip olmayan kubbe vezirlerini sıralarken Vezir Hacı Mehmed Paşa'yı yazmış ve Budin veziri iken bir Yahudi hekimin verdiği zehirli şerbet ile öldüğünü ifade etmiştir. (*a.g.e.*, s. 125.)

348 Pedro, *a.g.e.*, s. 22.

larının Yahudi olduğunu Schweigger da doğrular. Diğer taraftan onların yaptıkları işi küçümsediği çok açık ve aşağılayıcıdır: [349]

> Padişahın sağlığıyla ilgilenmek görevini üstlenmiş olan saray hekimlerinin tümü Yahudidir ve her gün sarayda boy gösterirler. Bunlar tıpkı şarlatanlar gibi temel bilgilerden ve yeteneklerden yoksun kişilerdir. Ellerinden *rhebarbarus*, *cassia* ve *clisterius*[350] alındığında bütün marifetleri tükenir. *Hacamat*[351] gibi basit ve güncel yöntemleri de kullanmalarına olanak verilmese mahvolurlar. Bu yöntemleri de her türlü hastalıkta kullanırlar. Benim görüşüme göre gerçek şudur ki Almanya'da soylu ailelerden gelme bir çok aklı başında yaşlı hanımefendi ya da görmüş geçirmiş bazı kadınlar, otlar, usareler ve buna benzer malzeme hakkında bütün bu hekimlerin toplamından daha bilgilidirler. Dolayısıyla hem hastalıkların tanınması hem de sağaltılması konusunda karar verecek yetiye sahiptirler.[352]

Hekimliğin yanında, sağlık alanında bir diğer önemli meslek dalı eczacılıktır ve Yahudiler bu işe de rağbet ederlerdi.[353] Yahudi-

---

[349] Nicolay'ın yazdığına göre 1500 senelerinde İstanbul'da hekim başı, Ammon adlı bir Yahudi idi ve hekimlik konusundaki becerileri ile meşhurdu. Dirimtekin, Nicolay ve Schweigger'ın Yahudi saray hekimleri konusunda birbiriyle çelişen malumatlar verdiğine dikkat etmiştir. (Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 67-68.)

[350] *Rhabarbarus*: İri yapraklı ve kalın saplı, komposto yapılmakta kullanılan ekşi lezzetli bir bitki. Kökü müshil olarak kullanılmaktaydı. *Cassia*: Muhtemelen *sinameki otu* diye bilinen bitki. Yaprakları müshil hazırlamak için kullanılır. *Clisterius*: Barsak yıkanması işlemi (Stein, a.g.m., s. 244).

[351] Hacamat: Vücudun herhangi bir yerini hafifçe çizip üzerine boynuz, bardak veya şişe oturtarak kan alma. *TDK Terimler Sözlüğü*, Erişim: 03.11.2010, http://tdkterim.gov.tr

[352] Schweigger, *a.g.e.*, s. 169.

[353] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 157. Seyyah, Yahudi eczacıların gayrimeşrû işlerine örnek gösterme gayretindedir: "İçki içmeleri yasak olan Türkler uyuşturucu almak istediklerinde bu eczacılar aracılığı ile *tatula* (uyuş-

ler arasında kürkçüler,[354] ayrıca İtalya'dan dokunmuş olarak gelen kumaşları satan iki *bezzaz* da vardır. Bunun yanında, İstanbul'da bir matbaaları da vardır.[355] Havaî fişek yapan bir Yahudi de bunu Şehzade Mustafa'nın düğününde sergilemiştir.[356] Hatta Gerlach'ın söylediğine göre padişah Selanik kentinden bir Yahudi müneccim getirtmiştir. Bu adam bir zamanlar İran Şahı'na yardımcı olmuş, şimdi de padişahın hocasının oğluna yıldızları okuma sanatını öğretmekteymiş.[357]

Yahudilerin Osmanlı payitahtında para kazandıran her türlü işin yanında çalgıcılık işiyle de meşgul olmaları şaşırtıcı bir durum olarak görülebilir.[358] Gerlach'ın Mehmet Paşa'nın saatçisi M. Oswald'dan öğrendiğine göre:

> Hemen her gün çok sayıda Yahudi, keman, tef gibi çalgılarıyla padişahı eğlendirirlermiş. Bazıları atlayıp zıplayarak çeşitli şaklabanlıklar yaparlarmış. Padişah da onlara sırmalı kumaşlar, para veya başka şeyler armağan edermiş. Sultan Murat müzik dinlemeyi, çeşitli gösteriler izlemeyi severmiş. Hemen her gün sarayına çalgı çalmakta usta olan Yahudiler bulup getirmelerini istermiş.[359]

---

turucu etkisi olan *şeytan elması* ya da *boruçiçeği otu*) temin ederlerdi. Fazlası zararlı ve tehlikeli olan bu otu, tanımadıklarına vermek istemeyen eczacılar olursa, yine Yahudiler devreye girer ve İstanbul'a kaçak olarak bol miktarda getirirlerdi." (*A.g.e.*, s. 80.)

354 Gerlach, *a.g.e.*, s. 791. Evliya ise Mahmudpaşa Çarşısı'ndaki Rum kürkçülerden bahseder. (*A.g.e.*, s. 596.)

355 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 156.

356 Covel, *a.g.e.*, s. 144.

357 Gerlach, *a.g.e.*, s. 678.

358 Evliya Çelebi *daire sazendeleri*ni sıralarken "Urum, Ermeni, Yahudi, Çingene" hemen her topluluktan isimler saymaktadır. Fakat o da Yahudilerin diğerlerine kıyasla daha usta ve meşhur olduklarını telaffuz eder. (*A.g.e.*, s. 648.)

359 Gerlach, *a.g.e.*, s. 438, 637.

Yahudiler sadece padişahın sarayında çalgıları ile değil, davet edildikleri yerlerde de hem çalgıları hem de yaptığı gösterilerle insanları eğlendirirlerdi. Örneğin Fransız Büyükelçi Sintzerdorff, beş Yahudi çalgıcıyı elçilik binasına çağırtmıştır ve Gerlach'ın gözlemlerine göre, "bunlardan birinin çalgısı tıpkı et doğrama tahtasına benzer ve bunu parmaklarıyla çalar. İkinci kemancı, üçüncüsü *lavtacı*dır, dördüncünün kopuzu vardır ve beşinci bir davul çalar. Bu davul bir kevgir büyüklüğünde olup üzerine saydam bir deri gerilmiştir ve sesi kaba bir homurtuya benzer." Aralarından biri atlayıp zıplayarak bazı marifetler göstermiş, daha sonra güldürücü oyunlar sergilemiştir. Söylediğine göre bu çalgıcılar 22 sefer padişahın önünde gösteri yapmışlardır.[360] Seyyahın verdiği malumat arasında en dikkate şayan olan çalgıcıların bir sürü Türkçe şarkı çalıp söyledikleri bilgisidir. Seyyah her ne kadar bir Avrupalı olarak bu müziği "gayet kaba bir köylü müziğini andırıyordu, sadece kemancının çaldıkları biraz daha hoştu" diye tarif etse de Yahudi çalgıcıların dinleyicilerinin anlayacağı başka bir dilde şarkı söylemek yerine Türkçe şarkılar söylemeleri, içinde yaşadıkları kültürden ne kadar etkilendiklerini, hatta bu kültürün bir kısmını benimsediklerini göstermesi açısından son derece önemlidir.[361]

---

[360] Gerlach, *a.g.e.*, s. 667-668. Bu gösterilerin birinde "göstericilerden birinin erkek kardeşi, atlama becerisiyle padişahın takdirini kazanmış ve padişah ona Müslüman olmasını teklif etmiş, adam da hemen razı olmuştu. Padişah ona armağan olarak iki giysi, bir at ve birkaç bin akçe vermelerini buyurmuş, ayrıca 20 *akçe* gündelik bağlandığını onaylayan bir belge düzenletmişti." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 667).

[361] Yine aynı seyyahın (Gerlach, *a.g.e.*, s. 309) Yahudilerin, padişahın yağmur duası için Eyüp'e gittiği ve tüm kentte duanın bitimine kadar dükkânların açılmasını yasakladığı gün, bütün ibadet evlerinde dindaşlarına üç gün boyunca, gökte yıldızlar belirene kadar perhiz yapmalarını ve dua etmelerini tembihlediklerini yazması, onların içinde yaşadıkları topluma uyum sağlama istek ve becerisini gösterir.

Gerlach'ın başka bir yemek sonrası dinlediği Yahudi çalgıcıların çalgıları şunlardır: bir kopuz, küçük bir keman (kemençe), kevgire benzer bir alet, üzerinde teller gerili yatay bir tahta (kanun) ve bir arp. Çalgı çalmaktan başka marifetler de sergileyen Yahudi göstericilerden biri, havaya tabaklar atarak onları tek parmağı ile yakalıyor ve fırıldak gibi döndürüyor, bazen de bu marifeti üst üste bir kaç tabakla yapıyordu. Bir kez de üzerinde yemek yenen büyük bir siniyi havaya fırlatıp yumruğu ile yakalayarak fırıl fırıl döndürdü ve bunun gibi daha pek çok hünerler göstermişti.[362] Seyyahların anlatımlarında müziğe her zaman eşlik eden bir gösterinin sergilendiği görülmektedir. Bu durumda eğlence fasıllarının müzik ve gösteriden müteşekkil olduğu sonucuna varılabilir.

Yahudilerin meşgul olduğu meslekleri sıraladıktan sonra, seyyahların onların beslenme alışkanlıklarıyla ilgili olarak ifade ettiklerine değineceğiz. Tıpkı İslam'da olduğu gibi Musevi inanışlarına göre de eti yenilecek hayvanın bazı kurallara uyularak kesilmesi gerekir.[363] Seyyahlar Yahudi inanışlarını bilmeden de olsa günlük yaşamdaki uygulamalara bakarak Yahudilerin özel kasapları olduğunu, bunların tavuğu hazır duruma getirip sattıklarını yazarlar. Bunun yanında, kasapların bu işi kendileri yapmadıklarını; bir haham bulup, tavukları onlara para vererek kestirdiklerini, kesilen tavukların tüylerinin yolunarak değil, kaynar suda haşlamak suretiyle temizlendiğini ilave ederler.[364] Yahudiler et gibi di-

---

[362] Gerlach, *a.g.e.*, s. 723-724.

[363] Evliya Çelebi, onlar için "bu mel'unlar, Müslümanın boğazladığı eti yemezler" diye yazar. (*A.g.e.*, s. 514.)

[364] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 135. "İstanbul Kadısı'na hüküm ki, ...Yahudi taifesine günde seksen koyundan ziyade koyun verilmemesini emredip buyurdum ki..." (Altınay, *a.g.e.*, s. 129) şeklindeki ferman hükmünden anlaşıldığı üzere, Yahudi kasaplara verilen koyun sayısında bir sınırlama söz konusudur ve boğazladıkları koyun ve sığırları *narh-ı ruzî*den (belirlenen günlük miktar) ziyade satmaları yasaklanmıştır (Altınay, *a.g.e.*,

ğer hayvanî gıdaları da kendi inançları doğrultusunda üretmeye itina gösterirlerdi:

> Kefe'den İstanbul'a getirilen tereyağlarını ve Tatarların inek, koyun, manda, at ve eşek sütlerini birbirine katarak yaptıkları yağları Yahudiler yemezler. Onlar, köylerde koyun ağıllarının bulunduğu yerlerden süt alırlar ve bu sütten kendileri bizzat tereyağlarını yaparlar. Bu iş için görevlendirdikleri özel ekipler vardır. Bu tarzda yapılan tereyağlar beyazdır. Yahudiler, koyun sütünden yaptıkları tereyağını kendi aralarında alıp satarlardı.[365]

Bunun yanında, koyun kuyruklarını satın alıp eritirler ve susam yağı ile karıştırarak balık vs. şeyler kızartmak için kullanırlardı. Aynı şekilde, kazın yağını da eriterek kullanırlardı. Bu yağ onların en çok sevdiği yağ olduğundan kaz yetiştirmeye çok önem verirlerdi.[366] Evliya da tıpkı Dernschwam gibi bu topluluğun yağ konusundaki hassasiyetine temas etmiş ve şu bilgileri vermiştir:

> Yahudilerin *şırlugan* yağından ve tereyağından başka bir yağ yemek ihtimali yoktur, öldürsen *say* yağı yemezler: halis yağ yemeleri için her *şırlugan* işyerlerinde birer gözcü Yahudi bulunur, ama gerçekten taze ve yumuşak yağdır, bedene güç verip vücudu pamuk gibi eder. Onun için Yahudi çocukların vücutları kulak memesi gibi yumuşak olur derler.[367]

---

s. 136). Hatta İstanbul ve Galata'da bazı kimselerin ahırlarında inekler ve davarlar besleyip Yahudi ve kefere taifesine satmaları yasaklanmıştır (Altınay, *a.g.e.*, s. 216).

[365] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 149. Evliya Çelebi tereyağcılar esnafından bahsederken "ekseriya Yahudi topluluğu tablalar ile kehribar gibi tereyağları satarlar" yazar. Benzetmedeki etkileyici ifadeye bakılırsa Osmanlı seyyahı, bu tereyağının lezzetinden haberdardır. (*A.g.e.*, s. 517.)

[366] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 150.

[367] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 555.

Yahudilerin inançları gereği olarak diğer gayrimüslim topluluklarından farklı ve sınırları belirlenmiş bir beslenme alışkanlıkları olduğu anlaşılıyor. Dernschwam, Yahudileri hiç sevmediği halde, onların mutfağına ait bir yemeği öyle tarif eder ki o yemeği yediği ve çok beğendiği anlaşılır. Kaz Ciğeri Kızartması'nın tarifi şu şekildedir:

> Bir tabaka kâğıt üzerine ciğerleri koyarlar, kağıdı ikiye katlarlar arasına kaz yağı sürerler. Yağ bir yerde toplanıp birikir. Sonra bunu sıcak, küllü, pek kuvvetli olmayan kömür ateşinin üzerine oturturlar. Bir iki defa biraz sertleşecek şekilde çevirirler. Ciğere katiyen tuz katmazlar. Sonra bir tavaya kâfi miktarda taze kaz yağı koyarlar ve ciğerleri tavaya atarlar. İki tarafını da pek kurutmadan kızartırlar. Daha sulu iken tarçın kabuğu ve kuru karanfil de koyarlar. Böylece çok lezzetli bir yemek yapılmış olur.[368]

Osmanlı tebaası olarak aynı hak ve sınırlandırmalara tâbi olan farklı inanca sahip gayrimüslim topluluklar arasındaki toplumsalticarî rekabet ve dinî münakaşadan bahsetmiştik.[369] Osmanlı yönetimi her ne kadar bu tür münakaşaların oluşmasına izin ver-

---

[368] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 162.

[369] Gerlach İstanbul'da iken, bir zamanlar İsa peygamber'e sövmüş olan bir Yahudi'nin hâlâ hapiste olduğunu, ama artık dayak yemediğini yazmıştır. Yahudiler bu adamın hayatını kurtarmak için padişahın eşi Haseki Sultan'a (Safiye) ve paşanın eşi olan hanıma (İsmihan) binlerce *duka* rüşvet vermişler. Zira paşanın karısı patriğe bir haber göndermiş ve Yahudi'nin işlediği suçun üzerinde fazla durmamasını, bu meseleyi daha ileri götürmemesini istemişti. O zamandan beri bu konuda bir daha kimsenin sesi soluğu duyulmamıştı. Bir başka rivayet şöyle diyor: "Halen yaşayan şimdiki Antakya patriği dinine karşı aşırı bağlılığı ve kalbinin temizliği yüzünden bir Yahudi ile tartışmaya girişmiş ve dini uğruna hayatını feda etmeye razı olmuş. Büyük bir toplantıda Yahudi ile din konusunda uzun uzun tartıştıktan sonra her ikisi de inançlarının doğruluğunu kanıtlamak için zehir içmişler. Yahudi kısa süre sonra zehrin etkisiyle ölmüş, patrik ise hayatta kalmış." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 634-635,138).

mese de gerilimin ortaya çıkmasında, birtakım uygulamaların da etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Dernschwam, devşirme usulünden bahsederken Türk ve Müslüman memleketlerde devşirme usulü uygulanmadığını, fakat Yahudi çocuklarının da devşirmeye tâbi tutulmadıklarını, hatta onların Hıristiyanlar gibi esir edilip satılmadıklarını yazar. Bu ayrıcalıklarından dolayı Yahudilerin Hıristiyanlarla alay ettiklerini, Budin'den getirilen Yahudilerin yalnızca haraca bağlanıp tamamen serbest bırakılmış olmalarını, olağanüstü bir lütuf sayıp onunla övündüklerini yazar.[370] Rekabeti artıran unsurlar arasında Rumların başkentte önemli konumlarda olmaları ve Yahudilerin Müslümanlarla kişisel düzeyde ilişkilerinin iyi olması da sayılabilir.[371]

Seyyahların bahsettiği bir başka konu din değiştirme konusudur. Din değiştirmenin dinî olduğu kadar, psiko-sosyolojik sebeplerinin de olduğu, seyyahlarımız tarafından verilen örnek hadiselerde açıkça kendini göstermektedir. Modern zamanlardan önce din algısı, dindarlık ve dine bağlılık çok daha katı kuralları olan olgulardır. Buna rağmen Müslüman bir toplumda yaşayan gayrimüslimler arasında İslam'ı seçenlerin varlığından haberdarız.[372] Hatta XVI. yüzyıla ait Yahudi kayıtları da dindaşlarının Müslümanlığa geçmesinden şikayet etmektedir.[373] Çoğu zaman samimî düşünceden kaynaklanmayan, farklı saiklerle gerçekleşen bu tür gelişmelere seyyahlarımızdan Dernschwam örnekler verir: "Yahudilerden herhangi biri uygunsuz bir iş yapar ve cezalandırılma durumuna düşerse ve bu arada Müslüman olursa, Yahudiler ona *busserman*[374]

---

370 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 88,152.

371 Ben-Naeh, a.g.m., s. 135,150.

372 Şu çalışma bu konuda özellikle kayda değerdir. Baer, Honored by the Glory...

373 Epstein, *a.g.e.*, s. 36.

374 *Busserman* kelimesi Müselman ya da Müslüman kelimesinin ya Yahudiler ya da seyyah tarafından yanlış işitilmiş şekli olsa gerek.

diyorlar ve artık ona bir şey yapamıyorlar." Yine onun anlattığı bir başka olayda Yahudi'nin biri silah taşıyabilmek için Müslüman olmuştur. Seyyah Yahudi'nin silahı satın aldıktan sonra onun tekrar Yahudi olduğunu yazar ki bu pek inandırıcı değildir. Zira kendisi de bir Hıristiyan olan seyyahın da silah taşıması yasaktır. Bir başka örnekte karısı ile arası açılan Yahudi Müslüman olmuştur.[375] Bu örnekler, din değiştirme olgusunu oldukça basit ele almıştır. Meselenin toplumsal planda nasıl gerçekleştiğini anlatan bir diğer örnek yine Dernschwam tarafından aktarılır: "Müslüman olan bir Yahudi'nin başında sarık vardı. Şehirde dolaştırıldı. Önünde bir hoca yürüyordu. Arkasından da pek çok kimse onu takip etmekteydi. Hoca yüksek sesle Yahudi'nin Müslümanlığı kabul ettiğini ilan ediyor, arkasındakiler de "Allah, Allah, Allah" diye bağırıyorlardı." Seyyah böyle bir merasim yapılmasının arkasındaki sebebi izah ederken önyargısını gizleyemez: "Bu dönme, ileride İslam dininden çıkar da *mürtet* olursa, herkes onu tanısın diye dolaştırıyorlar. Böyle bir durum olursa hiç merhamet edilmeden mürtet olan derhal yakılır."[376]

XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda yaşayan Yahudilerin sosyal konumu hakkında verilen bilgilerle, kahramanı Yahudi olan hikâyeler birbiriyle çelişkilidir.[377] Ermenilerin Türklere

---

375 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 154. Ercan'ın bildirdiğine göre *ihtida*nın karşıtı olan *irtidad*, Osmanlı İmparatorluğu'nda pek görülmez. Bunun sebebi, İslam hukukunda çok ağır cezasının olmasıdır.(Ercan, Osmanlı Yönetiminde.., s. 201.) Oysa Dernschwam öyle basit ifadelerle bu durumu anlatmıştır ki onun yazdıklarını okuyanlar, din değiştirmenin bir Yahudi için çok kolay ve ciddiyetten uzak bir iş olduğu hissine kapılabilir.

376 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 154.

377 Gerlach'ın notlarında Yahudilerin Hıristiyanların pişirdiği yemeği yemedikleri yazmaktadır. (*A.g.e.*, s. 561-562) Oysa yine onun anılarında Frankfurtlu Hans Hienfelder'in efendisi ve Yahudi Hayım ve bir Hıristiyan'ın birlikte yemek yediğini okuyoruz. Bu noktada konuya açıklık getiren Evliya Çelebi'ye göre Yahudiler kimseden yiyip içmezler, kimseye ka-

benzeyen yaşam tarzları ve Rumların Türkçe konuşmaları gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere toplumlar ve kültürler arası etkileşimin bir hayli yoğun olduğu bir dönemde ve ülkede, Yahudi cemaati "kendi dairesinde" nispeten "kapalı bir topluluk"[378] resmi çizer. Bu durumda hikâyeler devreye girer.[379] Tıpkı harem konusunda anlatılanlar gibi.[380] Rivayetin doğruluğu tartışmanın dışında kalmak kaydıyla, hikâyenin konusu üzerinde düşünmeye değer sosyal motifler içerir. Anlatılan hikâyelerde çizilen Yahudi portresi çoğu zaman olumsuz imaj taşır. Dernschwam kahramanı Yahudi olan bir hikayeyi şu cümlelerle okuyucuya sunar:

> Türkiye'de Yahudiler hor görüldüğü için onlar çarşıdan geçerken herkes dükkânların önüne çıkıp "*havruz havruz, havruz*"[381] diye bağırırlar. Bu çok pis kokuyu anlatan küfür, dükkândan dükkâna yayılır gider. Bundan aşağı yukarı 10 yıl önce İstanbul'da *sadaret kaymakamlığı* yapmakta olan Kostka adlı bir paşanın idaresi sırasında şöyle bir olay olur: Yahudilerin ve Türklerin bir arada yan yana dükkân ve mağazaları bulunduğu ve buralarda satış

rışmazlar. Eğer ülfet ederlerse, yapmacık aşinalık ederler. Söylediğine göre "şarabı bile başkasından alıp içmediklerinden kendilerine ait meyhaneleri vardır." (*A.g.e.*, s. 666.) Rozen, Evliya'nın bu görüşünü destekler: "İspanya Yahudileri Osmanlı kültürünü 'öteki' olarak görmüşler ve evlerinde Osmanlıca konuşmadıkları gibi, gerekli olmadıkça da onlarla iletişime geçmemişlerdir." (*A.g.e.*, s. 305.)

[378] Abdurrahman Küçük, "Dönme", TDV*İA*, C. 9, s. 519.

[379] Burada 1660 yıllarında Sabatay Sevi ve Kadızadeliler hareketi ve Vani Efendi'nin zimmilere karşı taşıdığı düşüncelerin etkisi ile özellikle Yahudi cemaatinin daha önceki yıllardaki ayrıcalıklı konumunu yitirmesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Wittmann, *Before Qadi and Grand Vizier: Intra Communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in The Plural Society of Seventeenth Century İstanbul*, Unpublished Ph. D. thesis, Harward University, 2008.

[380] Bkz. Robert Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, İstanbul 1996.

[381] *havruz*: oturak, lazımlık. *TDK Terimler Sözlüğü*, Erişim: 25.10.2010, http://tdkterim.gov.tr

yaptıkları bir sırada ihtiyar bir Yahudi havruzunu dükkânının bir köşesinde saklar dolduktan sonra onu gizlice başka bir dükkânın önüne boşaltırmış. Günün birinde komşular bunun farkına varırlar. Yahudi'yi tutup yaka paça *kadı*nın huzuruna çıkarırlar. Kadının ve paşanın huzurunda bu heriften şikâyetçi olduklarını söylerler. Kadı Yahudi'ye sopa attırır. Ayrıca para cezasına da çarptırır. Paşa da bu olay Yahudi'nin kulağına küpe olsun diye, onu bir eşeğe ters yüz bindirtip şehirde dolaştırtır. Bununla da kalmayıp Yahudi'nin boynuna pis kokular saçan bir çömlek astırıp sakalını çömleğe sokturur. Bu haliyle herifi "havruz, havruz" diye bağrışmalar arasında eşek üzerinde gezdirtir.[382]

Seyyahın olumsuz Yahudi imajı çizmede hikâyeleri ne kadar iyi kullandığı bir gerçektir. Yukarıdaki hikâyede sadece kendini düşünen ve bireysel menfaatini her şeyin üstünde gören Yahudi imajı, aşağıdaki hikâyede komplocu Yahudi imajı ile birleşir:

Aşağı yukarı 10 yıl önce bir Yahudi, minarede ezan okuyan müezzine öteden beri güttüğü kin yüzünden çok fena bir tuzak kurar. Gündüz minareye bir testi şarap götürür ve orada müezzinin gece gelmesini bekler. Müezzin yatsı ezanını okumaya gelince onu karanlıkta minarenin merdivenlerinden aşağıya doğru yuvarlar. Testiyi orada bırakır. Maksadı müezzinin şarap içip sarhoş olduğunu ve düşüp öldüğü intibaını uyandırmakmış. Gerçekten herkes öyle sanmış, kimse bu tuzağın farkına varmamış.[383]

Kimsenin anlamadığı bu komplonun seyyah farkına varmıştır! Bu da yukarıdaki silah taşımak için Müslüman olan Yahudi hikâyesindeki çelişkili anlatıma bir başka örnektir.

Yahudi hikâyeleri sadece Avrupalı ve Hıristiyan kültürü içinde yer bulmaz, aynı zamanda Müslüman toplumunda da ilgi

[382] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 157-158.

[383] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 161.

ile dinlenir. Bu yüzdendir ki Evliya Çelebi, Nalıncı Dede[384] menkıbelerine yer verir:

> ...tarihinde Unkapanı'nda çıkan büyük yangın esnasında dört tarafındaki dükkânlar tamamen yandığı halde, dükkânı tamamen tahtadan olan Dede'nin dükkânı asla zarar görmedi. Bütün halk seyrine gelip hayret içinde kaldı. Yangından sonra dükkân kıymetlendiğinden Küpeli adlı bir Yahudi aktar, bu dükkânın mütevellisinden birkaç akçe fazla kira ile anahtarını alır, Nalıncı Hüseyin Çelebi'yi dükkândan çıkarır. Mahalle halkı Yahudi girdiğinden hoşlanmadılar. Sonunda Yahudi dükkâna girip kepenkleri açayım derken kepengi zapt edemez. Kepenk Yahudi'nin başı üzerine düşünce başı ezilip ölür.[385]

Hikâyenin başkahramanı Nalıncı Dede ve onun kerameti olsa da kötü rolde yine bir Yahudi vardır ve şöhret kazanan bir dükkân, parası bol, "fırsatçı Yahudi" tarafından kiralanır.

Acaba gerçekten böyle bir olay vuku bulmuş olabilir mi? Gerçekleşmiş olsa bile, böyle bir şey anlatarak ne amaçlanmıştır? Acaba seyyah, Avrupa'da sevilmeyen, kendisinin de pek sevmediği Yahudiler üzerinden masalımsı bir hava yaratarak okuyucusunun ilgisini topluyor olabilir mi? Evliya Çelebi'nin buna benzer anlatımları ile bu hikâyeler arasında bir benzerlik kurulabilir mi? Bu gibi uzayıp giden sorulara verilecek ortak cevabı Dankoff vermektedir. "Meddah" başlığını verdiği bölümde Evliya'nın anlattığı bu tür hikayeler için Faroqhi'den bir alıntı yapar: "Anlatılan hikayenin gerçek ya da gerçek dışı olması bizi ilgilendirmez. Bu hikâyeyi Evliya uydurmuş olsa bile, anlatıcı hikâyedeki kahramanlarla aynı sosyal geçmişten gelmiştir." [386]

---

[384] İskender Pala'nın *Nalıncı Dede'nin Dükkânı* adlı makalesi için bkz. http://iskenderpala.spaces.live.com/, Erişim: 26.10.2010.

[385] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 336.

[386] Dankoff, *a.g.e.*, s. 153, 159.

Karamanlılar

Hıristiyan Türkler olarak da bilinen Karamanlılar, Türkçe konuşup Ortodoks Hıristiyan inancına sahiptirler.[387] Bu özellikleri dolayısıyla Osmanlı ülkesinin ve Türk dünyasının ilginç bir topluluğu olarak karşımıza çıkarlar. Dernschwam ve Nicolas de Nicolay İstanbul'da iken Yedikule civarında[388] yaşayan Karamanlıları gözlemleme imkanı bulmuşlardır.[389] Dernschwam "İran'a uzak olmayan Karaman diyarından gelmiş"[390] dediği bu insanlara Karamanlılar ismini verir.[391] Fakat bu topluluk kendine Karamanlı ismini uygun bulmaz ve "Anadolu Hıristiyanları", "Anadolu Ortodoks Hıristiyanları", "Grekçe'yi Bilmeyen Anadolu Hıristiyanları" veya "Anadolulular" adlarını verirler.[392] "İbadetlerini Rumca

---

387 Ortodoks Hıristiyan inancı konusunda kısa ve aydınlatıcı bilgi için bkz. Eliade, *a.g.e.*, s. 452-454. Ayrıca bkz. Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003.

388 Andreasyan, (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 70) Karamanlıların önce Yedikule civarında sakin, ayrı bir cemaat teşkil ettiklerini, eski Rum kiliselerinden olup bugün Samatya'dan Narlıkapı'ya doğru caddenin sol kenarında bulunan Hagios Konstantinos Kilisesi'nin tarihinden anlaşıldığını ileri sürer: "Bu kilisenin o zaman 'Karamanlılar Kilisesi' diye yâd edildiği eski kayıtlarda görülmektedir." Yine Andreasyan'dan öğrendiğimize göre, bu cemaate mahsus mezarlık Yedikule haricindedir. Mezarlıktan bugün bir şey kalmamıştır. Balıklı Kilisesi'nin avlusundaki döşeme taşlarının içinde, Rum harfleriyle Türkçe yazılı taşlar olması, bunların mezkûr mezarlıktan oraya nakledildiğini düşündürür (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 190).

389 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 78; Nicolay, *a.g.e.*, s. 128.

390 Karaman ili denilen bölge ve sınırları için bkz. J. H. Kramers, "Karaman", *MEBİA*, C. VI, s. 309-310.

391 Anzerlioğlu'nun dikkat çektiği üzere Karamanlılar hakkındaki bilgilere Dernschwam'dan tam bir asır önce 15. yüzyılda batı kiliselerine ait bir raporda tesadüf edilmektedir. Hatta Karamanlı isimlendirmesine 13. yüzyılda da raslandığı anlaşılmaktadır. (Anzerlioğlu, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 51, s. 179.

392 Göyünç, *a.g.e.*, s. 58.

yapmalarına rağmen, Rumcayı anlamayan"[393] Karamanlıların İstanbul'a ne zaman geldikleri konusunda seyyahlar farklı bilgiler verirler.[394] Gerlach onların Sultan Selim zamanında, yaşadıkları toprakların Osmanlılar tarafından zaptından sonra İstanbul'a geldiklerini; Eremya Çelebi ise Sultan Mehmet'in İstanbul'u zaptından sonra buraya getirtildiklerini yazar.[395]

Gerlach'a göre "Karaman sokağı"nda ya da Andreasyan'ın ifadesi ile "Karamanlılar mahallesi"nde oturanlar, Karaman bölgesinden geldikleri için sokak veya mahalleye bu isim verilmiştir.[396] "Bu sokakta çok bakımlı bahçeler içinde büyük, güzel evler vardır. Bunun dışında, Karaman denilen yerde Rumlara ve Ermenilere ait çok güzel başka binalar da vardır." Demek ki diğer gayrimüslim topluluklarda olduğu gibi Karamanlılar kendilerini toplumsal alanda ayrı bir cemaat olarak görmemişler ve Ortodoks cemaatin arasında yerleşmişlerdir.[397] Dinî açıdan da aralarında pek fark olmadığı, patriğin Karaman denilen yerde de ayin düzenlemesinden ve ayinden sonra, eğer zaman müsaitse, birlikte güzel bir ziyafet çekmenin âdet edinilmesinden anlaşılıyor.[398] Seyahatnamesinin bir başka yerinde Gerlach, Karamanlıların sadece kendi kiliselerinde ibadet etmedikleri, aynı zamanda diğer Rum kiliselerinde yapılan ayinlere de katıldıklarını bildirir. Onun tespitine göre Aziz Georgius'a adanmış Rum Kilisesi'nde 100 kadar kadın ve çocuğun arasında en az 10 kadar Karamanlı kadın bulunuyordu.[399]

---

393 Gerlach, *a.g.e.*, s. 328; Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 2.

394 Göyünç, bu topluluğun Spiros Vryonis'in ileri sürdüğü gibi mühtedî olmayıp Bizans hizmetindeki Türklerin soyundan olduğunu yazar. Bkz. Göyünç, *a.g.e.*

395 Gerlach, *a.g.e.*, s. 307; Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 2.

396 Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."; Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 71.

397 Andreasyan'a göre (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 70) Karamanlı halk, Fener'e ve Kumkapı'ya, daha sonra da şehrin diğer mıntıkalarına dağılıp oralardaki Rum kiliselerine bağlanmış ve ayrı bir cemaat halinden çıkmıştır.

398 Gerlach, *a.g.e.*, s. 381.

399 Gerlach, *a.g.e.*, s. 569-570.

Anadolu Hıristiyanlarının Aziz Konstantin adıyla Karaman'da çok güzel bir kiliseleri vardı.[400] Dernschwam bu kilisede çok kıymetli ve insan boyunda tablolar bulunduğunu haber verir. Bunlar arasında Konstantin sülalesinden bazı kimselerin ve Helena'nın antik kıyafetli ve isimleri yazılmış resimleri ve yemek salonundaki İsa'nın Son Akşam Yemeği ayinini gösteren tablo da sayılabilir.[401]

Diğer gayrimüslimler gibi vergi ile mükellef olan Karamanlılar, ticaret ve zanaat işleriyle meşguldürler. Bilhassa kuyumculukta ve işlemelerde çok mahir olan bu topluluğun dükkanları, Bedesten'in yanındadır.[402] Dernschwam'ın kuvvetli, büyük bir topluluk dediği Karamanlıların çoğunun mesleği, Gerlach'ın ifadesine göre, kuyumculuktur ve bu yüzden çok zengindirler.[403]

"Güzel, beyaz tenli, zarif kadınlar" olarak zikredilen Karamanlı kadınların hepsi çok gösterişli giyinirlerdi. Elbiseleri, sırma ipliklerle dokunmuş kumaşlardan yapılmıştı.[404] Bir ressam ilgisi ile kadınların kıyafetlerine dikkat eden Nicolay, onların elbiselerinin kadife veya ipekten olduğunu yazar.[405] Kıyafetlerinin üzerine, uzun, sivri, beyaz veya renkli bir başlık takarlardı. Bu, papanın giydiği taca benziyordu. Kadınlar gezmeye veya sokağa çıktıkları zaman bu başlığın üzerine göğüslerine kadar inen ince, tül gibi bir örtü örterlerdi.[406] Gerlach'ın bir ayin sırasında gözlemlediği bu kadın-

---

[400] Gerlach, *a.g.e.*, s. 307. Dernschwam bu kiliseden "vaktiyle güzel bir kiliseymiş, şimdi harap vaziyette" diyerek bahseder. (*a.g.e.*, s. 78.) Gerlach ile Dernschwam arasında yaklaşık 20 yıl gibi bir zamanın geçtiği göz önüne alınırsa kilisenin onarımdan geçmiş olduğu anlaşılır.

[401] Dernschwam, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[402] Nicolay, *a.g.e.*, s. 128.

[403] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 78; Gerlach, *a.g.e.*, s. 381.

[404] Gerlach, *a.g.e.*, s. 569.

[405] Nicolay, *a.g.e.*, s. 128.

[406] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 78. Nicolay, bu aksesuar konusunda "başlarına uzun ve rengarenk çiçek işlemeli bir serpuş giyerler ki bu arkalarından yere kadar uzanan büyük bir tül ile örtülüdür" ifadelerini kullanır. (Nicolas de Nicolay, *The Navigations Into Turkie*, Amsterdam 1968, s. 128.)

ların taçları yakut ve firuzelerle süslenmişti. Bir buçuk karış genişliğinde, bir küreye benzeyen, arka kısmı dövülmüş som altın dan yapılan taç ise en güzel olanıydı. Yüksek bir refah seviyesinin göstergesi olarak gözlerinin çevresini siyaha boyamışlardı. Kollarına sıra sıra altın bilezikler, kulaklarına değerli küpeler, boyunlarına değerli taşlarla süslü kolyeler takmışlardı. Seyyaha bu giyim tarzı çok abartılı gelmiş olmalı ki "sahip oldukları bütün servetlerini üstlerinde taşıyorlar, evli erkeklerin zenginliklerini eşlerinin üzerinde sergilemeleri orada gelenek haline gelmiş" yazarak vardığı sonucu dile getirir. Karamanlı kadınlar da yüzlerini örtmek için sırma iplikler'le işlenmiş, mücevherlerle bezenmiş siyah peçeler takarlarsa da, bu peçeyi kaldırırlar ve yüzleri görülebilirdi.[407] Anlaşılabileceği gibi Karamanlı kadınlar hem zenginliklerine bağlı olarak sergiledikleri gösterişli giyim tarzları hem de güzellikleri ile seyyahların o kadar dikkatini çekmiştir ki onların makyajından bile bahsetmişlerdir. Seyyahların bu topluluk konusunda en çok üzerinde durdukları konu kadınlardır denilebilir. Dış görünümlerinin tarifinin yanında, Nicolay'ın onların meşguliyetleri ile ilgili aktardıkları onları daha iyi tanımamızı sağlar:

> Karamanlı kadınlardan, bilhassa kibar aile mensupları, diğer Rum kadınları gibi hamama ve kiliseye gitmek müstesna, nadiren sokağa çıkarlar. Onlar evlerinde kapanarak vakitlerini nakış işlemekle geçirirler. Bu işlemeler Bedesten'de ve diğer pazarlarda satışa çıkarılır. Aşağı seviyede olan kadınlar ise, geçimlerini temin etmek üzere sokaklarda yumurta, piliç, peynir ve sebze satarlar. Erkekler ise diğer Rumlar gibi giyinirler.[408]

---

[407] Gerlach, *a.g.e.*, s. 570.

[408] Nicolay, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

Çingeneler[409]

Osmanlı millet sisteminde Ermeni milleti içinde teşkilatlandırılan Çingeneler,[410] Göyünç'e göre çoğunlukla Rumeli'de oturuyorlardı.[411] Blunt ise onların "Türkiye'nin her şehrinde" olduğunu yazar.[412] Seyyahlardan birkaçı onlara İstanbul'da rastlamıştır.[413] Domenico ve Blunt'ın şehrin kenar mahallelerinde yaşadıklarını bildirdikleri Çingenelerden, Eremya Çelebi "Ermeni poşalar"[414] ve "Rum çingeneler" olmak üzere iki taife olarak bahseder.[415] Eremya'ya göre, Ermeni poşalar Topkapı'nın iç ve dış taraflarında, Rum çingeneler ise Litros'da (Esenler) otururlardı. Onun ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Çingeneler olarak tanımlanan topluluğun içinde farklı etnik gruplardan gelen insanlar da vardı. Bunlar Ermeni ve Rumlardı.[416]

---

[409] Çingeneler, aslen şimdi bir kısmı Pakistan sınırları içinde kalan Orta Hindistan'dan Batı'ya doğru asırlar sürecek bir göç sonucu Avrupa ve Amerika kıtasına ulaşmışlardır. (Mustafa Armağan, "Osmanlı Barışında Çingene Olmak", *Büyük Osmanlı Projesi*, İstanbul 2008, s. 76).

[410] Soykan, *a.g.e.*, s. 214.

[411] Göyünç, *a.g.e.*, s. 88. Armağan'a göre Balkanlar çingenelerin "ikinci anayurdu" sayıldığından, Osmanlı Çingeneleri denilince Balkanların ele alınması adeti araştırmacılar arasında yaygındır. (A.g.m., s. 78-79. Balkan çingenelerini inceleyen bağımsız bir çalışma için bkz. E. Marıshiakova and V. Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Centre de Rescherches Tsiganes, 2000.

[412] Blunt, *a.g.e.*, s. 224. Wittman Eyal Ginio'nun araştırmasına dayanarak Çingenelerin zimmi statüsü içinde yer almadıklarını ifade eder. (*A.g.e.*, s. 6.)

[413] Austin, *a.g.e.*, s. 8; Blunt, *a.g.e.*, s. 225.

[414] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 21, 22. Çingenelerin farklı dillerde farklı isimlerle anıldığını yazan Gökbilgin, şark Ermenileri arasında onların "boşa" adıyla anıldıklarını ifade eder. Bkz. Tayyib Gökbilgin, "Çingeneler", MEBİA, C. III, s. 420-426.

[415] Eremya Çelebi'nin eserini notlayan ve yayımlayan Andreasyan başka bir Ermenice kaynakta da Topkapı'nın iç taraflarında Ermeni çingenelerin oturduklarının yazıldığını ifade eder. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 180.)

[416] Burada kastedilen Ermeni ve Rum Çingenesi olsa gerek. Çingene olmakla birlikte konuştukları dil ve bağlı oldukları kültürün kökeni Rum veya Ermeni'dir.

Nasıl Yahudilerden en çok Dernschwam bahsediyorsa, Çingenelerden de en çok Eremya Çelebi söz eder.[417] Meslek olarak Çingenelerin bugün de sürdürdükleri elek yapım ve satım işinin köklü bir geçmişi olduğunu Eremya Çelebi söyler. Erkeklerin elek yaptığını, yüzleri açık olarak gezen "hayâsız" Çingene kadınların da bunları satmak için sokak sokak gezdiğini haber verir.[418]

Eremya Çelebi, özellikle Rum Çingenelerin meslekleri hakkında, bugün de şahit olduğumuz gerçekleri açıklar:

> Rum çingenelerin kadınları hanende olup evlere girerler ve sokak ortasında şarkı söylerler. Bunlar meyhanelere giderek, başı sevdalılar için çalgı çalarlar ve raks ederler; öğrendikleri yeni şarkılar ve masallar okurlar.[419] Heyecana gelen sarhoşlar onların alınlarına para yapıştırırlar. Çingene kadınları bir zaman bu paralarla gani gani doyarlar.[420]

Meslekî uğraşlarının "onurlu" olup olmadığı tartışması, Çingene kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak o gün de yaşanmaktadır.[421] Kendisi bir Ermeni olan Eremya Çelebi Rumlarla münakaşaya tutuştukları vakit Çingeneler üzerinden atışarak: "Bizim poşalar ekmeklerini alın terleriyle kazanırlar; halbuki sizinkiler ellerinde dümbeleklerle meyhanelerde dolaşırlar ve zevk ticareti yaparlar" diye karşılık verdiklerini söyler.[422] Müzik ve eğlence sektöründe,

---

[417] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 3-4.

[418] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 21.

[419] 1530 tarihli "Rumeli Eyaletindeki Çingenelerin Kanunnamesi"ndeki çingene dansçılara ve eğlendiricilere aylık para cezası koyan bir madde vardır. Buna göre İstanbul, Edirne, Filibe ve Sofya çingeneleri şeriata aykırı hareket eden her bir kadın için aylık yüz akçe sabit vergi öderdi (Imber, *a.g.e.*, s. 54).

[420] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 21-22.

[421] Türk Edebiyatı tarihinde çingenelerle ilgili en önemli yapıt Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* isimli romanıdır. Bkz. Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler*, İstanbul 1997.

[422] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 22.

Çingenelerin varlığının oldukça eskiye dayandığı bu tartışma vesilesiyle anlaşılıyor. Hıristiyan ülkelerindeki gibi tembel bir hayat tarzı içinde yaşayan çingenelerin fal baktıklarını ise Smith'ten öğreniyoruz.[423]

Ancak "meslek" konusunda Çingenelerin farklı uğraşları vardır. Örneğin Vratislav, Tersane Zindanı'na getirilen bir Çingene demirciden bahseder. Bu demirci tutsakların ayaklarına pranga geçirilip perçinlenmesi işini yapmıştır.[424] Eremya Çelebi de onların çilingirlikle meşgul olduklarını ifade etmiştir:

> Kumkapı'da eskiden Kadırga Limanı olan meydan vardı. Meydan tahta kulübelerde oturan çingene çilingirlerle meskûndu; fakat Sadrazam Köprülü bu kulübeleri yıktırmış ve çingeneler başka yerlere dağılmıştır. Gece gündüz kötülük düşünerek dolaşan bir takım adamlar, çingene kadınların vasıtasıyla bazı güzel kadınları âşıklarıyla buluştururlardı. Bunu haber alan ve o civarda oturan nüfuzlu Türkler, işi sadrazama duyurdular. Sadrazam da bu çingene evlerini yıktırdığından onlar buradan uzaklaşıp kayboldular.[425]

Toplumsal örgütlenmelerini bir reisin idaresinde gerçekleştiren Çingenelerin etrafta göçebeler gibi dolaşmadıklarını, zanaat ve ticaretle uğraştıklarını, tersane civarında çadırda oturanların ise demirci olduklarını ve tersaneye lazım olan şeyleri imal ettiklerini kaynaklar ifade etmektedir.[426]

---

[423] Pignot, *a.g.e.*, s. 256.

[424] Vratislav, *a.g.e.*, s. 102,106,151

[425] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 3-4. Andreasyan, İstanbul'un çeşitli semtlerinde yaşayan Çingenelerin ahlakî durumları hakkında Hammer'den şu bilgileri aktarır: "(1695 Yılında) Çingeneler arasında hüküm süren fena adetlere karşı çok sıkı zabıta tedbirleri almak icap etmiştir. Çünkü bu ırka mensup bütün kadınlar, tarihçi Mehmet Gira'nın işaret ettiğine göre, birer günahkâr; erkekler ise birer muhabbet tellalı idiler." (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 89.)

[426] Austin, *a.g.e.*, s. 13; Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 34.

Eremya Çelebi "erkeklerinden çoğu Müslüman olmuştur" diyerek Çingenelerin dinî aidiyetlerini kaydeder.[427] Blunt da "bazıları sünnetlidir" derken Müslüman olduklarını kastetmiş olmalıdır.[428] Fakat, Gökbilgin'e göre Çingeneler bulundukları memleketin dinini kolaylıkla, fakat zahiren kabul ederler.[429] Evliya Çelebi'nin değerlendirmesi böyle bir durumu en etkili anlatan ifade olarak dikkat çeker: "Kafirler ile kızıl yumurta; Müslümanlar ile Kurban Bayramı ve Yahudiler ile Kamış Bayramları yaparlar." Bu meyanda, bir Çingene düğününü izleyen Gerlach onun Türk düğünlerine benzerliğine dikkat çeker. Oldukça sade ve gösterişsiz bulduğu gelin, Şam kumaşından bir elbise giymiş ve Türk gelinlerinde olduğu gibi, başından itibaren önünü ve arkasını kaplayarak yüzünü göstermeyen bir örtüye bürünmüştü. Gelini ortaya, kolları ve boyunları gümüş takılarla süslü olan iki kadın getirmişti.[430]

Domenico'nun ifade ettiğine göre Çingenelerin ödediği vergiler, Yahudilerin ödedikleri haracın iki katı idi. Üstelik kadınları da öderdi. Austin, Çingenelerin Yahudi ve Hıristiyanlar gibi Ehl-i kitap olmadıklarından haracın iki katını verdikleri tezini ilginç bularak bunun sebebini Osmanlıların Çingenelerden tiksinmesine bağlar.[431]

Hıristiyan Din Adamları

Her dinî inanışta, toplumun içinde yaşayan bireylerin hem dinsel yaşantılarında örnek alacakları hem de gerektiğinde danışabilecekleri, sıradan insanlardan daha bilgili ve dindar olmaları beklenen din adamlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bulundukları topluluğa rehberlik etmenin yanında din adamlarına, dindaşlarının

[427] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 3-4.

[428] Blunt, *a.g.e.*, s. 225.

[429] Gökbilgin, a.g.m., s. 422.

[430] Gerlach, *a.g.e.*, s. 542.

[431] Austin, *a.g.e.*, s. 13.

kimi dinsel törenlerini icra etmeleri için de ihtiyaç vardır.[432] Onların, peygamberlerden devraldıklarına inanılan bu tür hizmetlerinin yanında, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda önemli bir vazifeleri de cemaatlerinin liderliğini yapmak, başka bir ifadeyle Osmanlı yönetimi ile cemaatleri arasındaki münasebetleri sağlamaktı.[433] Bu görevleri onlara hem Türkler hem de kendi dindaşları arasında saygınlık ve bazı yetkiler vermekle beraber kimi sorumluluklar da yüklemekteydi. Seyyahlarımızdan Ricaut din adamlarına duyulan saygıya tanıklık eder. "Müslümanlar Tanrının hizmetinde olan kişilere yani din adamlarına saygı duyarlar. Türklerin Hıristiyanlık dininin kutsallığına ve Tanrının onların dualarını duyduğuna inandıkları açıktır. Çünkü veba ve kıtlık gibi doğal afet zamanlarında, hem Rum hem Ermeni Patriklerinden kendi cemaatlerini toplayarak bu tür afetlere karşı dua etmesi istenir."[434]

1573-1578 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan Gerlach, din adamlarının Osmanlı Devleti yöneticileri ile olan ilişkilerinden bahsetmiştir. Ona göre bu ilişki bir çıkar ilişkisidir. Çünkü:

> bazen Rum din adamları kadıya, sipahiye, ya da emretme yetkisi olan birisine çok miktarda para vererek o yörenin piskoposuna veya metropolitine bir mektup yazdırıp "falancayı yahut filancayı vaiz yap, papaz yap; oraya, buraya, din adamı gereken yerlere tayin et" diye emretmesini sağlarlar. Emri alan metropolit ise söz konusu kişi bir dua okumayı beceremese bile bunu yapmak

---

[432] Altaş'ın makalesinde din adamının yaptığı bu tür hizmetler için "dinî danışmanlık" ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Nurullah Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", Erişim: 03.12.2010, s. 327-350).

[433] Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaaya dinî, adlî, idarî ve eğitim alanında, kendi reisleri başkanlığında kurumlarını ve yasalarını düzenleme ve kullanma hakkı ile her cemaate reisini seçme yetkisini tanımıştır (Eryılmaz, Osmanlı Devletinde..., s. 38).

[434] Ricaut, An Account of the..., s. 20-21.

zorundadır. Aynı şekilde birisi belli bir yerde piskoposluğa getirilmek istiyorsa, o yörenin yöneticisi olan Türk'e çok miktarda para verir. O da metropolite, o kişiyi piskopos yapmasını buyurur. Metropolitler içinde aynı şey geçerlidir. Parası olan bir din adamı paşaya ya da Kantakuzen'e[435] birkaç yüz düka verir, o da patriğe bir mektup yazarak falancayı metropolit yap diye emreder. Patrik buna tek kelimeyle karşı çıkamaz ve kendisinden istenen şeyi yapmak zorunda kalır.[436]

Hıristiyan din adamları hiyerarşisinde en üst makamda patrik ya da (Roma Katolik kilisesi söz konusu olduğunda) papa bulunur. Seyyahların ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, patriğin emri altındaki diğer makamlara getirilecek kişilerin, örneğin metropolitlerin, patrik tarafından görevlendirilmesi gerekmektedir. Fakat bu görevlendirmeler her zaman liyakata göre yapılmamaktaydı. Bu makama gelmek isteyen kişiler keselerinin ağzını açarak elde etmek istedikleri makama ulaşabilirlerdi. Lakin, Kantakuzen gibi ailesinden zengin bir miras devralmayan kişilerin bu parayı tedarik etmeleri nasıl mümkün olabilirdi? Dikkatli bir gözlemci olan Gerlach, bu soruya da cevap bulmuştur. Ona göre, paraya çok önem veren Rum din adamları, günah çıkartarak ve bazı müminler için özel ayin yaparak para kazanıyorlardı. Esasen anlatılanlara bakıldığında, din adamlığının oldukça kazançlı bir uğraş olduğu anlaşılmaktadır:

Bir çoğu ekmek parası kazanmak için Konstantinopolis'e göçer ve burada meyhanecilik, aşçılık, fırıncılık, ticaret gibi işlerle kendisine bir geçim yolu sağlar. Eğer tehlikeli bir hastalığa yakalanırsa, papazı yanına çağırır, biriktirmiş olduğu parayı ona emanet eder, iyi olursa bu parayı iade etmesini, ölürse ruhunun

[435] Mihail Kantakuzen hakkında "Önde Gelen Gayrimüslim Şahsiyetler" bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

[436] Gerlach, *a.g.e.*, s. 131.

selameti için dua etmesini ve duanın karşılığını aldıktan sonra gerisini ailesine vermesini rica eder... Pazar ve yortu günlerinde basit halk tabakasından olan insanlar, ayinden önce kiliseye gelir ve papazdan kendileri için de Tanrıya dua etmesini isterler. Papaz, pazar veya yortu gününün duasını onların üzerine okur... Ayinin bitiminde, dilek sahibi ona birkaç akçe verir... Zigomala'nın anlattığına göre, Aziz Georgius'daki papaz Methodius, günah çıkartmaktan, özel olarak dua okumaktan, cenaze törenlerinden, vaftizlerden, nikah törenlerinden ve kutsama törenlerinden yılda 200 *duka*dan fazla kazanıyormuş. Bu arada patrik de kendine bazı menfaatler sağlamayı ihmal etmiyormuş. Bütün yeni evlenecek olanlar patrikten izin almak için ona iki-üç *duka* ödüyorlarmış. Patrik, metropolit ve piskoposları kutsarken onlar da bir miktar para öderlermiş, üstelik her yıl armağanlar verirlermiş, zeytin, limon, nar, portakal, nefis şaraplar, zeytin yağı, un ve başka erzak yollarlarmış.[437]

Gerlach'tan aktardıklarımızdan da anlaşıldığı gibi, din adamları geçimlerini temin için ya tamamen dinî işlerle meşgul olmayı bırakıp ticaretle ilgilenmeye başlarlar ya da yaptıkları dinî vazifelerin karşılığını inananlardan alırlardı. Verdikleri dinî hizmetin karşılığında alacakları paranın miktarı belli değildi. Yine de Zigomala, yılda 200 *duka* kazanan papaza imrenmektedir. Bu da, halî vakti yerinde olan inananların din adamlarından aldıkları hizmetin karşılığında oldukça cömert davrandıklarını düşünmemize sebep olmaktadır.

Gerlach'ın İstanbul'daki bilgi kaynaklarından biri de Sakızlı bir doktordur. Ziyareti sırasında ona metropolitler ve keşişler arasında kimlerin okumuş ve bilgili kişiler olduğunu, hangilerinin din bilimi ve tarih bilimi öğrenimi gördüğünü sormuş ve karşılığında "hiçbiri" cevabını almıştır. "Çünkü ne okulları ne de öğret-

[437] Gerlach, *a.g.e.*, s. 767-768.

menleri vardır."[438] Heberer de tüm yolculukları sırasında gerek o yörede, gerekse bütün Türkiye'de bir tek Hıristiyan okulu göremediğini yazar.[439] Anlaşılan, herhangi bir örgün eğitimden geçmeyen din adamlarının "bir dua okumayı beceremese bile" İstanbul Ortodoks Kilisesi bünyesinde dinî bir makama gelebilmesi "para" ile mümkün olmuştur. Gerlach, Rum din adamlarının cahilliğinden o kadar emindir ki Crisius'a[440] gönderdiği mektupta şunları dile getirir:

> Şu sıralarda Rumların sadece üç bilge din adamı var: 1. Tüm Bulgaristan'ın başpiskoposu ve aynı zamanda *ekzarhı*[441] olan Arsenius adındaki metropolit, 2. İnebahtı ve Akaranya metropoliti Damascenus, 3. Hieromonachus Mattheus. Bu papaz tüm perhiz dönemi boyunca burada vaaz vermiş ve bu yıl padişaha ödenecek olan haracı toplamaya gönderilmiştir.[442]

Din adamlarının eğitim durumu hakkında Gerlach'ın verdiği bilgiler kayda değerdir. Buna göre, İtalya'nın farklı kentlerinde üniversite eğitimi gören Rum öğrenciler söz konusudur. Hatta seyyah, bu öğrencilerden birinin patriğe gönderdiği bir mektubu görmüştür. Mektubu yazan kişi, patriği yönetimi altındaki papazların kutsal eşyaları para karşılığında satmalarını yasaklaması için uyarmaktadır.[443] Mektubun içeriğine bakılırsa, İtalya'da eğitim gören Rum öğrenciler, diğer ülkelerden gelen diplomat, bilim veya din adamlarının Doğu Kilisesi'nin sahip olduğu kutsalları para karşılığında alarak kendi ülkelerine götürdüklerinden haberdar-

[438] Gerlach, *a.g.e.*, s. 238.

[439] Heberer, *a.g.e.*, s. 97.

[440] Tübingen Üniversitesi'nde Grekçe öğretmeni Martin Crusius.

[441] *Eksarh*: Doğu kilisesinde başpapaza verilen san. *TDK Büyük Türkçe Sözlük,* Erişim: 13.12.2010, http://tdkterim.gov.tr

[442] Gerlach, *a.g.e.*, s. 233.

[443] Gerlach, *a.g.e.*, s. 238.

dır. Bu konuda patriği uyarmak zorunluluğu hissettikleri açıktır. Ne yazık ki, eski eser toplayıcılarının en önemli yardımcılarının çoğu zaman bizzat patriğin kendisi olduğunu o öğrenci bilmese de, seyyah biliyordu.

Papa, İstanbul'a adı Commissarius olan bir temsilcisini göndermiştir.[444] Bu kişi, iki pazar günü Galata'da Rumlara vaaz vermiştir. Fakat tıpkı Kardinal Umberto'nun yaptığı gibi,[445] Commissarius Rumları Tanrı tanımaz kafirler olarak itham etmiştir. Ayrıca bölünmenin önemli sebeplerinden biri olan azizlere ve Meryem'e duyulan saygıya karşı hürmetsizlik ederek onu içine mücevher yerleştirilen bir mahfazaya benzetmiş, bu mahfazanın içinde mücevheri barındırdığı sürece değerli sayılıp korunması gerektiğini, içindeki mücevher çıkarılınca artık o değerinin büyük bir kısmını kaybettiğini ifade etmiştir. Meryem'in artık diğer azizlerden bir farkı yokmuş. Bunu duyan Rumlar ve İtalyanlar bağırıp çağırmışlar, kıyameti koparmışlardır.[446] Onu padişaha şikayet edeceklerini, onun burada kalmasını istemediklerini açıklamışlardır.[447] Gerlach'ın bu kayıtlarından anlaşılan, XI. yüzyılda (1054'te) Doğu Hıristiyanlığından ayrılan Batı Hıristiyanlığının XVI. yüzyıla gelindiğinde İstanbul ile bağlantısını tamamen

---

444 Bölünme sürecindeki Roma ve İstanbul kiliselerinin bu tür girişimleri hakkında bkz. A. H. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 309-325.

445 Eroğlu'nun makalesinde konu edildiği gibi, Papa IX. Leon tarafından 1054 yılında İstanbul'a gönderilen Kardinal'in maksadı, hem dinî hem siyasî anlaşmazlıkları çözmekti. Fakat kardinalin başkanlığındaki heyet, patrik ve diğer ileri gelen din adamlarını aforoz ettiklerini belirten belgeyi Ayasofya'da ilan etmiştir (Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", [Elektronik Sürüm], *AÜİFD*, 41, s. 318).

446 Roma ile İstanbul kiliseleri arasında gelişen ayrılığın dinî yönleri konusunda bkz. Mehmet Aydın, "Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış", *AÜİFD*, S. 27, s. 123-148)

447 Gerlach, *a.g.e.*, s. 776.

kesmemiş olduğudur. Fakat her iki taraf da inançlarından en ufak bir fedakârlık yapma niyetinde olmadıklarından herhangi bir birleşme düşüncesi hasıl olmamıştır. Roma Katolik Kilisesi ve İstanbul Ortodoks Kilisesi, birbirleriyle bu denli anlaşamazken, onların dindaşlarının eğitimi konusunda birbirlerinden yardım aldıklarını düşünmek zordur. Ama iyi bir ilahiyat eğitimi almış din adamının olmadığı bir mezhepte genç din adamlarını kim eğitecektir? Bu soruya cevap bulmak güç görünmektedir. Rum din adamları genel olarak din ve tarih konusunda eğitimsiz olsalar da, patriğin emri altındaki başpiskopos ve metropolit olabilmek için bazı şartlar taşımaları gerekmekteydi. Örneğin bu kişiler *kalogeri* denilen papazlardan seçilirlerdi, çünkü bunlar kendilerini dünyevî meselelerden tamamen tecrit etmişlerdi ve tensel, cinsel zevklerden yaşam boyu uzak dururlardı.[448]

İstanbul'da yaşayan din adamları hakkında bu bilgiler verildikten sonra, şimdi de hiyerarşide yer alan kişileri yukarıdan aşağıya doğru ele alabiliriz. Zira her biri ayrı görev ve yetkiye sahip olup, aldığı eğitimden görev bölgesinin büyüklüğüne değin farklı nitelikler taşıyan makamları temsil ediyordu. Bu durumda ayrı ayrı değerlendirilmeleri uygun görülmüştür.

Patrik

Rum Patriği

İstanbul Patriği'nin Roma Piskoposu'na (Papa) göre konumu, Kadıköy Konsili'nde belirlenmiştir. Buna göre "Yeni Roma" ve "Eski Roma" piskoposları yetki yönünden eşit konuma getirilmişlerdir. Smith'in belirttiğine göre "başka patrikleri atama yetkisi olmayan

[448] Gerlach, *a.g.e.*, s. 137. *Presbyteros* denilen vaizler evlenebilirlerdi ve onlara *seculares* veya dünyevî din adamları denirdi. *Seculares*ın ikinci bir evlilik yapmaları yasaklanmıştı. Birinci eşi ölen din adamına *hieromonachi* adı verilir ve o artık evlenmezdi (Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer.").

İstanbul patriğine"[449] Anadolu ve Trakya'daki bazı bölgelerin papazlarını tayin yetkisi verilmiştir.[450] Patriğin kendisi ise metropolitler ya da piskoposlar tarafından seçilir ve sonradan sultan tarafından onaylanırdı. Zira, ne patrik ne de onun bölgesindeki piskoposlar padişahın beratı olmadan görevlerine başlayabilirlerdi.[451]

> Kalogeri papazlarından olan ve patrikliğe talip olan kişi, bu konudaki isteğini ifade eden "mektupları gönderdikten sonra, destekçisi olan 2-3 piskoposla birlikte saraya ya da kaymakama giderdi. Kapıdan girer girmez, büyük bir yaltaklanma ile kaymakamın eteğini öper; ardından padişahın kendisine karşılık olarak gönderdikleri bildirilirdi.[452]

Seçimden sonra patriğe, sultan, bir beyaz at ve bir kaftan hediye ederdi. Patrik bu beyaz atın üstüne binerek, kendi milletinden önemli kişiler ve pek çok Türk yetkilinin beraberinde patrikhaneye dönerdi.[453]

Seçiminden sonra, İstanbul Patriği'nin emri altındaki dindaşları tarafından Osmanlı Sultanı tarafından onaylanması işlemlerini hem Ricaut, hem de Grelot'tan izlemek mümkündür. Aynı olayın gelişim sürecini anlatan iki seyyah arasındaki farklılığın, taşıdıkları önyargılardan kaynaklandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Tarafsız ifadeler kullanarak yazan Ricaut'nun yanında Grelot'un seçtiği kelimeler onun önyargısına şahitlik edecek türdendir. Örneğin "etek öpmeyi"[454] yaltaklanma olarak değerlen-

---

449 Pignot, *a.g.e.*, s. 211.

450 Eroğlu, a.g.m., s. 315.

451 Ricaut, An Account of the..., s. 96, 108. Bu tür bir beratın İngilizce örneği için bkz. aynı eser, s. 109-111).

452 Grelot, *a.g.e.*, s. 140.

453 Ricaut, An Account of the..., s. 96; Grelot, *a.g.e.*, s. 140-141.

454 Halbuki teşrifat kurallarının bir gereği olan "etek öpmek"ten Avrupalı diplomatların da bilgisi olduğu muhakkaktır. Dönemin protokol kuralları hakkında bkz. Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul 2007, s. 59,77.

dirir. Bunun yanında İstanbul Patriği'ni ve onun heyetindekileri küçümsediği şu ifadelerinden anlaşılabilir:

> Onu, kilisenin zilyetliğini almaya götüren atlılar alayı, sadece bir kapıcı, iki çavuş, kâhya ya da kaymakam sekreteri birkaç yeniçeri gibi yaklaşık yarım düzine insan izler. Alay önden gider; üç dört piskoposla yanındaki birkaç keşiş de arkasından gelir. Patrik, kilisenin önüne geldiğinde kapıyı kapalı bulur. Atından iner ve vezirin ya da kaymakamın sekreteri, bu törene katılanların huzurunda ona padişah beratını yüksek sesle okur. Ardından kilisenin kapıları açılır, içeri götürülüp patriklik tahtına oturulduktan sonra, yanındakilerin eşliğinde tekrar saraya döner. Böylece, ta ki bir başka *caloyer* ya da keşiş para vermek isteyinceye kadar, makamının sessiz zilyetliğini saraya emanet eder. Bu işler bittikten sonra tüm din adamları patriğin elini öpmeye ve ona "Patrik Hazretleri" demeye gelirler.[455]

Seyyahlar, patriğin yetki ve sorumluluklarından da bahsederler. Örneğin Canaye, patrikhaneden bahsederken "bir çok ülkeye ve kiliseye hükmeden" ifadesini kullanır.[456] Onun yazıklarını doğrular mahiyette diğer seyyahlar da İstanbul patriği'nin yönetimi altında bulunanlar olarak şunları sıralarlar: Kudüs patriği, Antakya patriği ve İskenderiye patriği. Bunlar kendi bölgelerinde bulunan Rum Ortodoks kiliselerinden sorumludurlar.[457] Bunun yanında, patriğin yönetimi altında metropolitler, başpiskoposlar, piskoposlar, papazlar, vaizler, diakos namzetleri, diakos[458] ve hie-

---

[455] Grelot, *a.g.e.*, s. 140-141.

[456] Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

[457] Boğdan'da ve Rusların yaşadığı bölgelerde patriğin pek sözü geçmiyordu, ama genelde onu bir piskopos olarak tanıyorlar ve daha rahat geçinebilmesi için her üç beş yılda bir ona bir miktar vergi ödüyorlardı (Gerlach, *a.g.e.*, s. 196).

[458] *Diakos:* Diyakoz, papaz yardımcısıdır. Ayini yönetenlerle müminler arasında aracılık rolünü üstlenirdi. Önemli bir görevi de duaları yönetmesiydi ve ayine katılanlara *liturji*nin en önemli anlarını o belirtirdi (Eliade, *a.g.e.*, C. III, s. 69).

rodiakonus konumunda din görevlileri bulunur.[459] Patrik ve emri altındaki din adamları arasında belirli bir hiyerarşi bulunmasının yanında, *calogeri* adı verilen papazların patrikle sanki aynı düzeydelermiş gibi gayet serbestçe ve çekinmeden konuşuyor olmaları, Gerlach'ı şaşırtmışa benzer. Papazların bu rahatlığına rağmen, onu amirleri olarak saydıklarını hem Gerlach hem Galland'dan öğreniyoruz. Galland'ın şahit olduğu bir durumda, Fransız Elçi Nointel birlikte yemek yediği Rum rahipten Kuddas Ayini hakkındaki düşüncelerini yazmasını isteyince, bunu patriğe danıştıktan sonra yapmayı vaat etmiştir.[460] Rum rahibin kendi başına hareket etmekten sakınarak patriğin onayına ihtiyaç duyması, dikkate şayandır. Çünkü, hem hiyerarşiye gösterdiği dikkati hem de patriğe duyduğu saygıyı ifade eder. Gerlach, patriğin yanındayken Atinalı bir *hieromonachus* ziyarete gelmiş, selamlaşırlarken patriğin elini önce dudaklarına, sonra alnına götürmüştür.[461] Hatta Sanderson patrik ile manastırında ilk karşılaşmalarında öpmesi için patriğin ona elini uzattığını, onun ise kendi elini öperek onunkine dokunduğunu, patriğin bundan hoşlandığını yazar.[462] Avrupalı seyyahların "el öpmek" ve "etek öpmek"ten bahsetmeleri, Osmanlı teşrifat kurallarıyla tanıştıklarını gösterir.[463] Teşrifat kaideleri dahilinde el veya etek öpmek bir saygı ifadesidir.[464] Seyyahın Patrik ile ona bağlı bir din adamı arasında şahit olduğu el öpme vakıası, bu uygulamanın sadece Müslüman Türkler arasında değil, gayrimüslimler arasında da mevcut olduğunu gösterir.

---

[459] Gerlach, *a.g.e.*, s. 138,622; Schweigger, *a.g.e.*, s. 219.

[460] Galland, *a.g.e.*, s. 40.

[461] Gerlach, *a.g.e.*, s. 332.

[462] Sanderson, *a.g.e.*, s. 124.

[463] Gerlach, *a.g.e.*, s. 332; Grelot: 1998:140.

[464] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dündar Alikılıç, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", *Türkler*, C. IX, s. 875-886.

Hem görevi gereği hem de merakından olacak, patrikhane ve patriği sık sık ziyaret ettiğini belirten Gerlach, kilisedeki hiyerarşik düzenin sadece kâğıt üzerinde kalmadığına, günlük yaşamda da tecrübe edildiğine tanık olmuştur. Vaizin ona anlattığına göre, patrik sofradan kalktıktan sonra keşişler masaya veya minderlere otururlar ve patriğin artıklarını yerlermiş. En sonunda da mutfakta ve bahçede çalışanlar gelip karınlarını doyururlarmış.[465] Burada dikkatimizi çeken, İstanbul Kilisesi'ne bağlı din adamları arasında mevcut olan hiyerarşiye rağmen, patrikten bahçıvana herkesin aynı tür yemekten yediğidir. Avrupalı ziyaretçinin "patriğin artıkları" olarak nitelediği yemekler hakkında, diğer kilise çalışanlarının böyle düşünmediği aşikârdır. Bu arada İstanbul Patriği'nin en önemli geliri, ölen ve arkasında evlat bırakmayan piskopos, başpiskopos ve sıradan papazların miraslarının oluşturduğunu Ricaut haber verir.[466]

Patriğin yetkisi altındakiler ve onlarla olan ilişkilerinden sonra onun sorumluluklarından bahsetmemiz gerekir. Patriğin sorumlu olduğu en önemli kişi, kuşkusuz Osmanlı padişahıdır. Patriğin padişaha karşı sorumluluğu, "her yıl belli bir haraç ödemektir; bunun dışında başka bir şey, örneğin savaş vergisi ödemez" diyen Gerlach, günlüğünün ilerleyen sayfalarında patriğin her yıl Türklere, defterdara ve başkalarına en az 10.000 *duka* ödemek zorunda olduğunu kaydeder.[467] Bu konuda Galland'ın yazdıkları Gerlach'ı doğrular niteliktedir. Çünkü, seyyah makamına ait muamelenin yapılması için vezir kâhyasının patrikten

---

[465] Gerlach, *a.g.e.*, s. 369.

[466] Ricaut, An Account of the..., s. 113.

[467] Gerlach, *a.g.e.*, s. 276, 369. Seyyah, günlüğünün farklı yerlerinde patriğin beraberindekilerle defterdarı ziyarete gittiğini ve ona 100 *duka* değerinde, fildişi kakmalı, çok güzel bir koltuk armağan ettiğini, ayrıca kentin kadısına da buna benzer armağanlar göndermek zorunda olduğunu yazar. (*A.g.e.*, s. 580, 806.)

40 kese istediğini duymuştur.[468] Canaye ise patriğin padişaha her yıl 40.000 *duka* ödemesine rağmen, kendini güvende hissetmediğinden bahseder:

> Patrik bir saray yaptırmak ya da kiliseyi dekore ettirmek için masrafa girmeyi göze alamaz. Çünkü, elinde bulunan parayı Türkler hemen bir cami yaptırmak için istiyorlar (bu olay daha önce üç defa yaşanmış) ve ona kendi istedikleri yerde bir kulübe veriyorlar ve çoğunlukla bütün ayin giysilerini elinden alıyorlar.[469]

Canaye'nin ifadeleri bilgiden yoksun ve önyargı dolu görünüyor: Onun çizdiği bu tabloda, patrik zengin olmasına rağmen, Türklerin cami yaptıracak parası yoktur! Üstelik Ortodoks Hıristiyanların başı olmasına rağmen, Türkler patriğe bir kulübeyi lâyık görür. Bu Türkler o kadar fakir ve açgözlüdürler ki patriğin bütün ayin kıyafetlerine bile el koyarlar!

Seyyahların patrik ve Osmanlı yönetimi arasındaki karşılıklı sorumluluklar hakkında söylediklerine göre, patriğin bu makama gelebilmesi ya da bürokratik işlerini yaptırabilmesi için vezir ya da defterdar gibi kişilere ayrıca ödeme yapması gerekir. Bunun yanında, makamı elde ettikten sonra, patrikhane olarak padişaha yıllık bir vergi vermesi de lâzımdır. Yine seyyahlardan öğrendiğimize göre bu vergi patriğin kişisel hesabından değil, Hıristiyan vatandaşlardan toplanan paralardan ödenir. Gerlach, patriğin padişaha ödeyeceği paranın nasıl toplandığından haberdar olmuş ve bu bilgileri okuyucusu için kaydetmiştir:

> Bu iş için patriğin yardımcısı Zigomala'nın oğlu Theodosius, patrikle birlikte Makedonya ve Mora yolculuğuna çıktı. Orada bulunan Rum kiliselerini ziyaret edip her yıl padişaha ödemek zorunda olduğu 4.000 dukayı uğradığı yörelerin cemaatinden

[468] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

[469] Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

toplamak zorunda. Patrik bu paranın dışında, hem kendinin hem de patrikhanede yaşayan papazların geçimini sağlamak için gereksindiği parayı da Rum kiliselerinden topluyor. Ve aynı zamanda da şimdi yaptığı gibi onları ziyaret etmiş oluyor.[470]

Seyyahların yazdığı bir diğer ödeme kalemi, bir yere gitmek isteyen patrik ya da diğer gayrimüslimlerin paşadan izin almaları gerektiğidir. Bu izin için de bir miktar ödeme yapmaları istenmektedir.[471] Örneğin patrik Achilo'da yapılacak olan Kantakuzen'in düğününe gidememiş, zira paşa ondan 500 *duka* ödemesini istemiştir. Rivayete göre patrik de yanıt olarak: "Bu kadar çok fakir papaz ve rahibe varken ben bu parayı ödeyeceğime onların arasında bölüştürürüm. Eğer Mehmet Paşa 100 *duka* isteseydi, bu parayı ona verirdim." demiştir. Sonuç olarak patrik düğüne gitme izni alamamıştır.[472]

İstanbul Patriği'nin Osmanlı padişah ve yönetici sınıfına karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklarının yanında, kendi dindaşlarına karşı da sorumlulukları vardır. Bunlardan ilki, halkı arasındaki şikayet davalarını dinleyip çözümlemeye çalışmaktır.[473] Gerlach'ın patrikhane vaizi Zigomala'dan öğrendiğine göre:

> Patrik haftada üç gün; pazartesi, çarşamba, ve cuma günleri mahkeme oturumu düzenlermiş. Fakat bir kişinin önemli bir işi olursa, hemen Kantakuzen'e gider ve ona bir miktar para

---

[470] Gerlach, *a.g.e.*, s. 99.

[471] Seyyahların bahsettiği sadece gayrimüslimlerden alınan "yave haracı" olmalıdır. Bkz. Ercan, Osmanlı Yönetiminde..., s. 178.

[472] Gerlach, *a.g.e.*, s. 331.

[473] Yurdaydın zimmilerin kendi dinleri ile ilgili konularda bağlı bulundukları kilise, patrikhane ya da havra yetkilileri tarafından cezalandırılabileceğini ifade etmiştir. Özellikle piskopos, papaz ve öteki din adamları kendi ayinlerine aykırı bir suç işlerlerse, bunlar kendi kilise veya havra örgütleri tarafından yine kendi ayinleri üzere cezalandırıldıklarını yazmıştır. (A.g.m., s. 107.)

verip yardım istermiş. Kantakuzen de patriğe bir mektup yazarak mahkemede nasıl karar vereceğini bildirirmiş. Patrik, onun emrine karşı gelemezmiş. Aslında yargıçlar, sadece temsilen orada bulunan birer oyuncu durumundaymış. Çünkü onlar Kantakuzen'in vermiş olduğu kararın dışında bir yargıya varamazlarmış. Eğer Zigomala onlara bir şey söylerse, onu deli yerine koyarlarmış.[474]

İstanbul Kilisesi'nde hem de patriklik merkezinde görevli bir din adamı olmasına rağmen, Zigomala'nın patriğin dağıttığı adalete güvenmediği, bunun en büyük sebebi olarak da zengin ve itibarlı (!) Kantakuzen'in haklı haksız ayırmadan para veren herkesi kayıran müdahalesini gördüğü açıktır. Fakat Kantakuzen'in patriğe intikal eden her davaya müdâhil olduğunu düşünmek yersizdir. Canaye'nin ifadelerinden, Rumların hâlâ patriklerine itimat ettikleri anlaşılıyor. Çünkü o, Rumların gerek günlük sorunlarını gerekse dinle ilgili sorunlarını çözmek için tıpkı yüce bir yargıca gider gibi patriğe başvurduklarını yazar.[475] Sandy'nin karşılaştığı bir karı-koca, bu konuya güzel bir örnek teşkil eder. Seyyah Galata'ya doğru giderken bindiği teknede kendisinden başka, birbiriyle ihtilaf halinde olan Rumların bulunduğunu, bunların yanında birer arkadaşları olduğunu, hatta birinin genç bir karısı olan âmâ bir adam olduğunu, bu kadının adamla yatmayı kabul etmediği için kadını patriğe şikayet etmek maksadıyla bu yolculuğa çıktığını ifade eder.[476]

Patriğin ikinci sorumluluğu, dindaşlarının ayin ve ibadetlerine rehberlik etmektir, fakat Avrupalı misafirler patrikleri bilgisiz bulurlar. Gerlach ya da Schweigger gibi din adamı olmamasına rağmen, Dernschwam bile Rum patriklerini alelade bir papaz-

[474] Gerlach, *a.g.e.*, s. 612-613.

[475] Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

[476] Sandy, *a.g.e.*, s. 22.

dan farksız olarak değerlendirir. Ona göre, "doğru dürüst vaaz edemezler. Ancak biçare halkı kendi dilleri Rumca ile verecekleri basit vaazlar ile oyalarlar."[477] Seyyahlardan Canaye de patriğin eski Yunanca bilmediğini ifade eder.[478] Dernschwam'ın "oyalama" olarak değerlendirdiği ayinlerden patrik bazen aynı günde iki ayrı yerde yapmaktadır. Gerlach bu durumu o günün paskalya yortusundan önceki pazara denk gelmesiyle açıklar. Patrik, hem deniz sahilindeki Aziz Nicolaus Kilisesi'nde hem de Balık Pazarı'ndaki Aziz Georgius Kilisesi'nde ayin yapmıştır.[479]

Seyyahların yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla, patriğin bir diğer sorumluluğu Osmanlı başkentinde bulunan diğer ülke elçileri ile ilişkileri yürütmektir. Daha sonra üzerinde duracağımız üzere İstanbul Patriği unvanını taşıyan kişi, hemen tüm Doğu Kiliselerine liderlik yapacağından, İngiltere ve İtalya gibi devletler de elçileri vasıtasıyla onun seçimi ile yakından ilgilenmişlerdir. Gayrimüslim din adamları ile büyükelçilerin hangi durumlarda ve konularda görüştüklerine dair bilgiler seyahat yazılarında yer alır. Buna göre, bazen kutlamalarda bazen de birbirlerinden maddî-manevî yardım almak maksadıyla patrik ya da adamları ile elçi veya elçilik görevlileri devamlı iletişim halinde bulunmuşlardır. Farklı seyyahların gözlemleri görüşmelerin seyri ve içeriğinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Meselâ Fransız elçi M. De Nointel, 1673 Noel Yortusu'nu tebrik için asilzadelerinden birini patriğe göndermiştir:

> Asilzade, patrikhaneye vardığında, patrik kilisede imiş. Patrik asilzadeyi ziyafete davet edip onunla karşılıklı sıhhatine içtikten sonra, asilzadeyi başka bir odada ayrıca kabul etmiş. Öteki patrikler de odada yer almış. Büyükelçinin kendisi için her türlü

[477] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 198.

[478] Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

[479] Gerlach, *a.g.e.*, s. 316.

saadetler ve Şark Kilisesine disiplini iade edebilecek kadar kuvvet ve kudret dileğini asilzadenin söylemesi üzerine, Patrik bu kadar hayırlı bir dileğinden dolayı Ekselansa karşı gayetle minnettar olduğunu ve Allah'ın yardımıyla kiliseyi ayrılmış bulunduğu birliğe iade etmek ümidini beslediği cevabını verdirmiş. Bundan sonra kahve ile şerbet getirmişler ve patriğe yortuyu tebrik etmeye gelen bir çok Rum'un ulaşması üzerine kabul resmi nihayet bulmuş.[480]

Hem patriğin hem de elçinin temsilcisi olarak Fransız asilzadenin bu kabulden memnun ayrıldıklarını düşünmek mümkündür. Bunun yanında dikkatimizi çeken, görüşme sırasında patriğin kahve ve şerbet gibi o dönem Doğu kültürü ile özdeşleşmiş içecekleri ikram etmesidir.[481] Yine Galland'ın Fransız elçiliğinde şahit olduğu bir yemeğe Fransız elçi ve Claude adlı bir Rum rahip katılmışlardır. Anlaşılan yabancı elçiler ya da elçilik görevlileri ile görüşenler sadece patrikler değildir, rahip ve papazlar da onlarla görüşme imkanı buluyorlardı. Hatta İngiltere gibi Osmanlı topraklarına çok uzak bir coğrafyadan olan Canterbury Başpiskoposu (Nisan 1626), kendi ülkelerinin İstanbul elçisi olan Roe'ya yazarken İstanbul Patriği'ne de bir mektup yazmıştır.[482] Galland'ın İstanbul'a ulaşan Fransız elçiyi selamlatmak üzere Edirne ve Atina Metropolitlerini yolladığını yazması birbirlerine karşı saygı duyduklarını gösterir.[483] Bunun yanında, İstanbul Patriği Fransız Kra-

[480] Galland, *a.g.e.*, s. 23-24.

[481] Kahve konusunda bkz. M. Cengiz Yıldız, "Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane", *Türkler*, C. 10, s. 635-639. Meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan bir içecek olan şerbet konusunda Evliya Çelebi de bilgi verir. (Yıldız, *a.g.e.*, s. 531.)

[482] Roe, *a.g.e.*, s. 499.

[483] Galland, *a.g.e.*, s. 143. Ayrıca bu görüşmeler sırasında bireysel olarak sergilenen tavır da son derece önemlidir ve seyyahlar bunu da kayda geçirmişlerdir. Meselâ "Ekselans baştercümanını patriğe yolladı. Patrik henüz Sieur Mavrocortado işi hakkında bir hüküm vermemişti. Baştercüman,

lın Felemenk'teki[484] fütuhatını tebrik etmek üzere de elçiliğe iki metropolitini göndermiştir.[485] Bu yazışmalara hediyeleşmenin eşlik etmesi, dönemin protokol geleneğine ışık tutar:

> 20 Temmuz Çarşamba. İstanbul'a yeni gelen Patrik Dosithee, büyükelçiye hürmetlerini bildirmek üzere piskoposlarından ve rahiplerinden birini yolladı; aynı zamanda parlak incilerden ve muhtelif renkte bir çok tahtadan yapılmış büyük bir saliple Saint Sepulchre Kilisesi'nin aynı unsurları muhtevi bir modelini, birkaç tespih, iki küçük ayin atkısı, Jourdain suyu ile dolu bir küçük şişe ile bir çok küçük sabun takdim etti.[486]

Elçilerden gelen mektuplardan birini Rumcaya tercüme eden Galland, bunun "Ekselansın İskenderiye Patriği'ne bir mektubu" olduğu bilgisini verir.[487] Elçilerin sadece İstanbul Patriği ile değil, diğer patriklerle yazışmalarına bakılırsa, dinî çevrelerle ilişkilerinin canlı olduğu sonucu çıkmaktadır.

İstanbul Patriği ve yabancı ülke elçilerinin Osmanlı başkentindeki iletişimlerinde maksadın maddî-manevî yardımlaşma olduğunu ifade etmiştik. Bu yardımlaşmanın mahiyeti hakkında kayda değer bir örnek, kendisine nakledilen çetrefilli bir mevzuu patriğin büyükelçiye havale etmesidir: "Rumların patriği memurlarından iki kişiyi büyükelçiye yolladı ve ihtilaf halinde bulunan iki tarafın karar hususunu ikametgâhları Beyoğlu'nda bulunan

---

patriğin ekselans namına daha önce yapılmış ziyaretlerdeki tavrıyla tezat teşkil eden soğuk bir muamele gösterdiğini söyledi." (Galland, *a.g.e.*, s. 160).

[484] Bu günkü Hollanda, Belçika ve Kuzey doğu Fransa'ya eskiden verilen ad. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim: 17.12.2010, http://tdkterim.gov.tr/bts/

[485] Galland, *a.g.e.*, s. 169.

[486] Galland, *a.g.e.*, s. 153.

[487] Galland, *a.g.e.*, s. 162.

vekilleriyle birlikte kendisine bıraktıklarını bildirerek bir hüküm vermek lütfunda bulunmasını rica etti."[488] Bunun da ötesinde, Rum din adamlarının İstanbul Patriği'ni büyükelçilere şikayet etmeleri, elçilik makamının kilise ve cemaat üzerinde önemli bir nüfuz sahibi olduğunu gösterir:

> Naksos'un bir *başdiyakos*u ekselansı görmeye geldi ve İstanbul Patriği'nin kendisine şiddetli muameleler yapmak üzere olduğundan bahisle şikayette bulundu; hatta bu şiddetli muamelelere başladığını söyledi. Zira muavinini getirtip kendisini Hıristiyan değil, Frenk olmakla itham ederek dövdürmüş ve *başdiyakos*unu kastederek, ihtiyarı da getirmeye kadir bulunduğunu söylemişti. Rum Kilisesi'ne ancak kendisini tezlil etmek ve seleflerinin hiç birinin yapmadığı derecede onu muzdarip eylemek üzere intisap etmişe benzeyen bu adamın gazabına uğramamak için yakında hareket edecek bir gemiye kendisini bindirmesini ekselanstan rica etti. Patriğin, sultanın muzaffer olması için dualar ettirmek, kendisi için Tanrının yardımını rica etmek üzere ışık bile yaktırmak ve ayinde mukaddes ekmek havaya kaldırılırken Zat-ı şahane düşmanlarına karşı tam bir zafer temin etmek üzere arz ettiği kurbanın kabulünü duada bulunmak gibi dinsizlikler işlemesine tahammül edemediğini de ilave etti.[489]

Galland'ın bir kaydı bu noktada oldukça dikkat çekicidir: "Patrik Dionysius Büyükelçiye[490] Atinalı bazı Rumlar aleyhinde bir *aforoz*name yolladı. Ekselans bunu, bahsi geçen Rumların büyük zararlara sokmuş oldukları Brunet isimli bir gemi kaptanı hesabına istemişti."[491] Karşılıklı ilişkilerin boyutunu ortaya koyan bu kayıt, dinî yetkinin bir elçi tarafından nasıl bir yaptırım aracı

---

[488] Galland, *a.g.e.*, s. 153.

[489] Galland, *a.g.e.*, s. 158-159.

[490] Bahsi geçen büyükelçi 22 Ekim 1672'de İstanbul'a ulaşan Fransız büyükelçi M. De Nointel'dir.

[491] Galland, *a.g.e.*, s. 160.

olarak kullanılabildiğini, patriğin de buna nasıl izin verdiğini tüm açıklığı ile sergilemektedir.

Bu tür görüşmelerin, Osmanlı yöneticilerinden çekindikleri için –herhalde aleyhte duygular dile getirildiğinden ve bilgiler verildiğinden olsa gerek- bazen gizli yapıldığını seyyahların anlatımından öğreniyoruz. Elçi ile gizlice görüşmek isteyen İstanbul Patriği geceyi Beyoğlu'nda bir Rum kuyumcunun evinde geçireceği bilgisini göndermiştir.[492]

Patriğin sorumluluklarının yanında sahip olduğu yetkilerden de bahsetmeliyiz. Bunlardan en önemlisi inananlar arasında suç işleyenleri *aforoz* etme hakkıdır.[493] Seyyahlarımızdan Galland, İstanbul'da bulunduğu 1672 yılında, bu tür bir olaya şahit olmuştur. "Patrik,[494] selefinin torunu olan Antakya Patriği'ni alenen aforoz etmiş ve azletmiştir. Bunun sebebi kendisinin yalnız pek genç olması değil, kiliseye ait bulunan bazı mücevheratı zimmetine geçirmesidir."[495] Gerlach'ın işittiklerine bakılırsa, "şimdiki patrik Yeremias'tan üç önceki patrik, piskoposlukları parayla sattığı için azledilmiş ve yerine Rumların en bilgili din adamı olan Metrophanes seçilmiştir."[496] Bunlara rağmen kişileri dinden çıkarmanın her zaman hırsızlık ya da haksız kazanç durumunda uygulanmadığı, yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere, bazen bir elçinin isteği üzerine *aforozname* verildiği de olmuştur.[497]

---

[492] Galland, *a.g.e.*, s. 52, 146.

[493] Baer Victor Weissberg'den yaptığı alıntıda, Musevilikte de aforoz (Herem) olduğundan bahsetmiştir. (Baer, Honored by the..., s.237.) Fakat seyyahlarımız, Sabatay Sevi hadisesi haricinde, Yahudiler arasındaki bu uygulamadan bahsetmezler.

[494] Bu tarihte İstanbul patriği 1671'de seçilen ve 1674'te görevden ayrılan Diyonysius'tur. Schefer'ın notu. (Galland, *a.g.e.*, s. 23).

[495] Galland, *a.g.e.*, s. 207.

[496] Gerlach, *a.g.e.*, s. 142.

[497] Galland, *a.g.e.*, s. 160.

İstanbul patriğinin işlerini yürütebilmesi için diğer din adamlarından oluşan yardımcıları vardır. Sanderson, patriğin sekiz-on adamı olduğunu yazar.[498] Gerlach, patriğin yokluğunda bir metropolitin ona vekalet ettiğini ve misafir kabul ettiğini bildirir. Seyyah, patriğe vereceği belgeleri ve Tübingen'den gelen emanetleri teslim ettiği patrik vekilini "bilgili ve gösterişli bir adam" olarak tarif eder. Ona hemen şerbetli bir tatlı ve güzel bir kırmızı şarap ikram etmiştir.[499] Patriğin diğer bir yardımcısı, görevi patriğe gelen bütün mektupları teslim almak ve patriğin uygun gördüğü biçimde cevaplandırmak olan *protonotarius*tur. Bunun yanında *protonotarius* bütün toplantıların tutanağını hazırlar ve patrik adına diğer patriklerle, metropolitlerle yapılan yazışmaları yürütür.[500] Bu noktada bazı hususî durumlar olabileceği göz ardı edilmemelidir. Nitekim Kudüs'e giderken İstanbul Patriği'nden Kudüs Patriği'ne bir mektup götüren Sanderson, bu mektubun patriğin kendi el yazısı ile olduğunu ifade eder.[501] Patriğe ayin sırasında yardım eden diğer görevli *stavrofori*dir. Patriğin rahiplerinden haç taşıyanlara *stavrofori* adı verilir ve Kuddas Ayini'ni sadece bunlar düzenlerler. Bunların başlarındaki yüksek külahların üzerinde haç işareti vardır. Bu başlıklarını sadece önemli yortularda takarlardı.[502] Patrikler Son Yemek Ayini gibi bazı ayinleri başlatırlar, ancak metropolitler, papazlar ve diakoslar ayini devam ettirirlerdi.[503] Bu amaçla

---

[498] Sanderson, *a.g.e.*, s. 124.

[499] Gerlach, *a.g.e.*, s. 718.

[500] Gerlach, *a.g.e.*, s. 332. Demek ki Augsburg İnancası'na verilecek yanıtı da patriğin görüşleri doğrultusunda o hazırlamıştı. "Protonotarius kendisine yardım eden ve babası olan vaiz için, bu cevap yazısını hazırlama işinin kendilerine yüklenmiş olmasından ötürü Tübingen'deki öğretmenlerden bir armağan istememi benden rica etti." (Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer.")

[501] Sanderson, *a.g.e.*, s. 121, 124.

[502] Gerlach, *a.g.e.*, s. 430.

[503] Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

patriğin yanına çıkıp onun elini öperler, böylece ondan görevlerini yerine getirme yetkisini alırlardı.

Gerek İstanbul'u gerekse ahalisini her ayrıntısıyla gözlemleyen seyyahlar, sadece patriğin görev ve yetkileriyle değil aynı zamanda onun yaşadığı oda ve giydiği kıyafetlerle de ilgilenmişlerdir. Gördüğü her şeyi dikkatlice kaydeden keskin bir gözlemci olarak Gerlach, bir ayin öncesinde patriğin odasında gördüklerini anlattığı pasajda hiçbir ayrıntıyı atlamamıştır: "Vaiz bizi patriğin toplantı odasına götürdü. Bu geniş, dört köşe mekanın duvarları boyunca iskemleler diziliydi. Denize ve Galata yönüne bakan tarafta patriğin yer aldığı ve yargısını açıkladığı yüksekçe ve tahta oymalı koltuk duruyordu."[504] Yine başka bir vesile ile girdiği patriğin odasını şu cümlelerle tasvir eder:

> Odanın zemini Türklerde âdet olduğu üzere halılarla kaplıydı. Odada bir şömine, mor kadife ile kaplı, kol dayayacak yerleri yaldızlı aslan başları biçiminde yapılmış olan bir koltuk ve üzerinde kadife yastıkları olan bir sedir bulunuyordu. Patrik bu sedirde oturuyordu. Başucunda bir çok kitap vardı.[505]

Canaye'nin patriğin evi ile ilgili tasviri ise Gerlach'ın verdiği patrikhane tasviri ile pek uyumlu değildir. Patriğin yaşadığı evi "yoksul bir Rum manastırı idi. Patriği iyi düzenlenmemiş pis bir odada birkaç Rum ile otururken bulduk. Biz onun elini öptük, o da bizi kutsadı..." şeklinde tarif eder.[506]

Odası ve evi hakkında bu tasvirlerden sonra patriğin dış görünüşü hakkında da malumatımızı seyyahların dikkatli gözlemlerine borçluyuz. 15 Ekim 1573'te bazı mektupları sunmak üzere patriği ziyarete giden Gerlach, görüşmede dikkatle izlediği İstanbul Patriği'nin dış görünüşü hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verir:

---

[504] Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

[505] Gerlach, *a.g.e.*, s. 331-332.

[506] Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

> Patriğin üzerinde siyah uzun ve içi kürkle astarlanmış bir giysi ve başında da onların usulüne göre arkadan aşağı doğru sarkan bir keşiş külahı vardı. Fakat bu külah dış giysisine bağlı değildi. Öyle ki kapusenlerin külahları gibi ikisini de birlikte giymek gerekmiyor. Külahlar başa ayrıca geçiriliyor. Patrik iri vücutlu, uzun boylu, nazik ve sevecen bir adam. Azimli bir yüzü, uzun saçları, kızılımsı esmer bir cildi, çok uzun olmayan, geniş, kahverengi sakalı var. Elinde de beyazı daha çok olmak üzere beyazlı siyahlı bir patrik asası tutuyor.[507]

Bir başka ziyaretinde patriğin kıyafeti ile ilgili edindiği izlenimi ise şöyledir:

> Kilisede dua etmeye gidecek olan patriğin elinde gümüş asası vardı. İç giysisi koyu renk atlastandı, dış giysisi ise patriklere özgü siyah, geniş bir cüppeydi. Bunu yukarı kısmından birbirine tutturmak için her iki tarafına mavi renkte parçalar dikilmiş ve eteğinin her iki yanı kırmızı ve beyaz şeritlerle süslenmişti. Başında bir keşiş başlığı vardı.[508]

Schweigger da patriğin bir asası olduğundan bahseder, fakat gümüş olup olmadığı konusunda sessiz kalır.[509] Gerlach'ın "gümüş kaplamalı ve renkli süslemeleri vardır" diyerek tarif ettiği baston için Canaye "damla hastalığına yakalanmış olanların yürüyebilmek için kullandıkları yarım ay biçiminde gümüş bir baston" ifadelerini kullanır. Açıkçası seyyah, patriğin acziyetinden dolayı bu asayı kullanması gerekiyormuş gibi bir izlenim oluşturmaya çalışmıştır. Patrikten hoşlanmadığı her cümlesinden anla-

---

[507] Gerlach, *a.g.e.*, s. 92. Gerlach'tan bir asır sonra (1671) Galland da İstanbul patriğine bir elçi tarafından bir tezkere ve Ortodoks dininin ana düsturlarına ait yazının bir suretiyle gitmiş ve bunun hakikate mutabık olup olmadığını tasdik etmesini rica etmişti (Galland, *a.g.e.*, s. 81).

[508] Gerlach, *a.g.e.*, s. 210.

[509] Schweigger, *a.g.e.*, s. 214.

şılan Canaye patriğin giysisini anlatırken "yoksul bir Rum papazı gibi giyinmişti" değerlendirmesini yapar.[510] Canaye'nin yukarıda anlatılan patriğin evi hakkındaki tasvirini, seyyahın bu küçümseyici bakışı bağlamında değerlendirmek gerekir. Schweigger patriğin ayin yaparken çok özel bir giysiye gerek duymadığını, başında üzerinde bariz bir haç işareti olan mavi bir kep ve dizinin altına kadar uzanan atlas bir pelerin olduğunu kaydeder. Seyyah, ayrıca mavi rengin rahmet ve şefkati ifade ettiğini de yazar.[511] Canaye de patriğin bazı törenlere katılmak için sokağa çıktığında, ortasında büyük ve siyah bir kadife haç bulunan mavi damaskodan[512] bir şapka taktığını, giysisinin siyah, kenarlarda mavi damaskodan üç şerit bulunduğuna işaret eder.[513] Schweigger ve Canaye patriğin sadece başlığının mavi olduğundan bahsederken, Gerlach bu giysinin kırmızı, mavi veya başka bir renk olabileceğini ifade eder: "Üzerinde kırmızı Şam kumaşından eteğinin ucuna kadar uzanan şeritler vardır, önünde de iki toka tarafından tutturularak iki kanat şeklinde katlanan bir boyun atkısı bulunur. Başlığı arkadan omuzlarını ve önde göğsünün yarısını örter."[514]

Gerlach günlüğünde, *diakos*lar tarafından giydirilen patriğin üç kat ayin kıyafeti konusunda şu bilgileri verir:

> Bunların hepsi sırma işlemeli kadife ve ipekli kumaşlardan yapılmıştı. Her bir giysinin önünde ve arkasında gümüş ve altından yapılma, üzerinde İsa'nın resmi bulunan bir toka bulunuyordu ve patrik giyinmeden önce bu resmi öpüyordu. En dıştaki elbise tamamen sırmadan dokunmuş ve üzerine incilerle yapraklar,

[510] Gerlach, *a.g.e.*, s. 150-151; Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

[511] Schweigger, *a.g.e.*, s. 214.

[512] Teoman Tunçdoğan'ın verdiği bilgiye göre (Canaye, *a.g.e.*, s. 73) damasko Suriye bölgesinden gelen kumaş çeşididir. Osmanlı toplumunda çoğunlukla *dımışki* adıyla bilinir.

[513] Canaye, *a.g.e.*, s. 73.

[514] Gerlach, *a.g.e.*, s. 151.

şekiller işlenmiş çok süslü bir giysi idi. Bunun üzerine çok ince işlenmiş altından bir zincirin ucunda büyük ve güzel bir madalyon astılar. Kollarına da dirseklerine kadar incilerle bezenmiş bilezikler veya kolluklar taktılar.[515]

Noel Yortusu münasebetiyle gittiği patrikhanede Galland'ın İstanbul ve İskenderiye patriklerinin kıyafetleri ve aksesuarlarını içeren portreleri şöyledir:

Patriklerin elbiseleri altın ve gümüş işlenmiş pek güzel ipekten olup atkılarının uçlarında mücevher bulunuyordu ve imparatorluk mensupları gibi her birinin mertebelerini bildiren birer serpuşları vardı. Bunlardan üçü altın ve gümüş sırmalı ipekle kaplı olup üzerlerinde kavuğun kenarlarına kadar inen birbirlerine geçme şeritler bulunuyordu. Tam nihayetlerinde de mücevherli birer salip mevcuttu. Eski İstanbul Patriği Parsius ile İskenderiye Patriği Parsius'un başlarındaki serpuşlar yaldızlı gümüşten olup bunların üzerlerinde az değerli bir çok mücevherat görünüyordu. İskenderiye Patriği'nin serpuşunda yuvarlak iri bir zümrüt vardı, eğer büyüklüğü ile mütenasip düşecek diğer bütün vasıfları da haiz bulunsaydı kendisine baha biçilmezdi. Bu pek zengin ve muhteşem kıyafetten başka patrikler bir elleriyle zümrütlü ve yakutlu bir haç tutuyorlardı ki bu taşlar ve alelhusus zümrütler ince olsalardı, bunlara da baha biçilmezdi.[516]

Din adamları arasında İstanbul Patriği olma konusundaki çekişme seyyahların en çok ilgisini çeken konulardan birisidir. Öyle ki bu mücadeleden yedi farklı seyyah bahseder. Eremya Çelebi, Gerlach, Grelot, Galland, Sanderson ve Ricaut bu mücadelenin yöntem ve maliyetinden bahsederlerken, Roe daha çok bu olaya yabancı ülkelerin dahlini ispatlar mahiyette bilgiler verir. Gre-

[515] Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

[516] Galland, *a.g.e.*, s. 28-29.

lot, yaşananların aslında cemaat içi bir mesele olmadığını veya kilisenin bu süreçte yalnız başına bırakılmadığını anlatır:

> İstanbul patriklerinin Katolik Birliği'nden çekilmesinden ve patrikliği, kendini beğenmişliğin yanı sıra din sömürücülüğü nün de zapt etmesinden beri, tüm papazlar, bir öncekinin yerine geçmek için çok büyük paralar ödemek zorunda kalmışlardır. Eskiden sultanların yönetimleri altındaki herkesi kazanmak için patriklere bazı armağanlar vermesi yerine, şimdi onlardan daha fazlasını almalarının nedeni işte budur... İstanbul'da kaldığım iki yıl boyunca, başpatrik olmak isteyen iki patrikten biri, padişaha 50.000, öteki ise 60.000 *ecu* verdi. Bu paralar işi yoksulluk olan ve kendine ait hiçbir şeyi bulunmayan caloyerler için önemli miktarlardır. Ancak bu keşişlerden biri, bazen ödünç para verecek birkaç zengin tüccar bulur; sonra tasarısını en çok ödeyene patriklik unvanını sağlamayı kaçırmayan ve bir miktar avansı kabul eden başvezire açar. O da, eski patriği azleden padişah beratını verir. Bu belge eski patriğin azledildiğini ve yerine yenisinin geçirildiğini, Rumlara itaati emrederek yeni patriğin yükselmesi karşısında üstlendiği borçların ödenmesini, yoksa dayak, mallarının ellerinden alınması, kiliselerin kapatılması gibi cezalara çarptırılacaklarını bildirir. Bu emir, önce ona bağlı olan başpiskoposlara ve metropolitlere gönderilir. Onlar da papazlarından ve cemaatlerinden, yeni patriğin saldığı vergiyi isterler.[517]

Konuyu sadece para meselesine indirgeyen Grelot, Osmanlı idaresinin müdahalesini, oldukça basit bir şekilde para ile alakalandırır. Ricaut ve Gerlach'ın da katıldıkları bu para-seçim ilişkisi, hem din adamları arasında amansız bir rekabete hem de kilisenin malî durumunun bozulmasına yol açmaktadır. Ricaut, yaşanan rekabet ve yapılan dış müdahale hakkında şu bilgileri verir:

[517] Grelot, *a.g.e.*, s. 139-140.

İstanbul'daki patriklik makamı için Rum ruhbanları arasındaki rekabet, kilisede pek çok soruna yol açmıştır... Patrikler sık sık değiştirilmiş ve kilisenin borçları artmıştır. Aslında seçim piskoposlardan çok Türklerin elindedir. Biri rüşveti kullanırken, diğeri hiziple patrikliği ele geçirmeye çalışır.[518]

Gerlach'ın verdiği bilgiler, açıkçası çok daha vahimdir. Ancak saraydan gelen bir emrin geri çekilmesi için çavuşların eline 5-10 duka bahşiş sıkıştırılması pek inanılacak gibi değildir:

Vaizin anlattıklarına göre, patrik keşişlerden dolayı her gün sıkıntı çekmektedir. Çünkü, örneğin aralarından biri paşaya gidip filan yere metropolit ya da piskopos atanması karşılığında şu kadar *duka* ödeyeceğini vaat eder. Paşa ise hemen patriğe bir çavuş gönderip söz konusu keşişi piskopos veya metropolit yapmasını emreder ya da Kantakuzen'e bir mektup yazar. Bazen de keşiş bizzat ona gidip 500 veya 1000 *duka* armağan eder, çünkü atanmasını istediği piskoposluğun geliri çok yüksektir. Bu durumda Kantakuzen, patriğe bir mektup gönderip şunu şöyle yapmasını söyler. Patrik bir din görevlisini mevkiinden alıp yerine bir başkasını getirmenin kurallarına aykırı olduğunu ve bunu yapmaktansa patriklik mevkiinden vazgeçmeyi yeğleyeceğini söyleyerek çavuşun eline 15, 20, 30 *duka* sıkıştırır ve bu meseleyi çözümlenmek üzere paşaya aktarmasını rica eder. Her gün çavuşlara, defterdarlara, ve diğer bazı görevlilere böyle nedenlerden ötürü para armağanları verildiğinden sonunda kendilerine bir şey kalmaz... Bu sebeple papazlar okuyup bilgilenmek yerine kendilerini geçindirmek ve sırası gelince Türklere, Kantakuzen'e ve patrikhanedeki görevlilere rüşvet vermek ve bu sayede metropolitin ya da piskoposun yerine geçmek için gece gündüz hangi yoldan para kazanacaklarını araştırır dururlarmış.[519]

---

[518] Ricaut, An Account of the..., s. 97-98.

[519] Gerlach, *a.g.e.*, s. 370.

Eremya Çelebi, vaizin Gerlach'a anlattıklarını doğrular mahiyette Rumların altı-yedi yüz kese borç altında bulunduklarını yazar ve patriklik mevkiini birbirinin elinden kapmak için sergiledikleri çirkin hareketlere hayret eder.[520] "Çirkin hareketler" dediği, Ricaut'nun bahsettiği hizip ve rüşvettir.[521] Ricaut'nun ifadeleri de Rumlar'ın neden borçlandıklarını izaha yardımcı olur: "Önceki dönemlerde patrik değişiminde kilise sultana 10.000 *dolar*dan fazla ödeme yapmazdı. Fakat bu makam için heveslenenler çok olduğundan bu rakam 25.000 *dolar*a kadar çıkmıştır."[522] Sanderson'un kayıtları din adamlarının patriklik mevkiini ele geçirebilmek için borç para kaynaklarından birine dair malumat içerir: "Adı Madre Melete olan eski İskenderiye Patriği, elçi Barton'dan[523] para istemiş ve bu parayı İstanbul Patriği olmak için kullanmıştır."[524] Sanderson 17 Nisan 1597 tarihinde Londra'ya yazdığı mektupta yine Padre Meleta'dan bahseder. Yaşıtları Rumlar arasında bilgili, erdemli ve aziz biri olduğundan, bu göreve gelmesinin kendisi ve

---

[520] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 18-19.

[521] Eremya Çelebi ve Ricaut'dan yaklaşık bir asır önce bu tür rekabetlere şahit olmuş olan Gerlach, eski patrik Metrophanes ve onun yerine geçen Yeremias ile ilgili olarak şunları aktarmıştır: "Padişah Hasbahçe'sine gittiğinde Metrophanes ona bir arzuhal takdim edip, makamından haksız yere uzaklaştırıldığını anlatmış ve yeniden göreve getirilmesi için ricada bulunmuş. Şimdiki patrik Yeremias bunu haber alınca, kendisi de bir arzuhal hazırlayıp padişahın divanına yollamış. Bu yazısında eski patriğin, yaşlılığını ileri sürerek kendi özgür iradesiyle patriklikten istifa etmiş olduğunu ve üstelik kendisinin ona 2.000 *kron* ödediğini açıklamış. Bunun üzerine Yeremias'ın makamında kalması yeniden onaylanmış, diğerine ise artık bir girişimde bulunmaması, rahat durması için ihtar edilmiştir (Gerlach, *a.g.e.*, s. 573).

[522] Ricaut, An Account of the..., s. 107.

[523] Edward Barton İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in İstanbul'daki elçisidir. Daha fazla bilgi için bkz. Orhan Burian, "Türk İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", *AÜDTCFD*, C. IX, s. 1-40.

[524] Sanderson, *a.g.e.*, s. 126.

önde gelen diğer Rumlar tarafından uzun zamandır arzulandığını ve onun İstanbul Patriği olması için Robert Gould adlı kişinin borç verdiğini ifade eder.[525]

Seyyahların anlattıklarından İstanbul patrikliği için ciddî bir rekabet ortamı oluştuğunu, bu rekabetten galip çıkabilmek için paraya ve Kantakuzen gibi hem Osmanlı yönetiminde hem de Hıristiyan Rumları arasında hatırı sayılır kişilerin desteğine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Fakat bahsi geçen makam için İstanbul dışından müdahil olmak isteyenler de mevcuttur. Roe'nun mektupları, Cizvitlerin ve Roma'nın bu işle yakından ilgilendiklerini ortaya koyar. Ona göre Papistler, özellikle Cizvitler, patriğin düşmanıdırlar ve onun görevden ayrılmasını temin etmeye çalışırlar.[526] Roe, Roma'nın İstanbul üzerinde farklı yöntemlerle bir şeyler yapmaya çalıştığını, bunlardan birinin Roma'da eğitim almış, oranın ekmeğini yemiş genç bir Rum'un gönderilmesi olduğunu,[527] Romalıların patriğin değişmesini ve Protestanların aşağılanmasını istediklerini, Papa adına ve kiliseye yardım etmek için para toplamaya başladıklarını yazar.[528]

Roe, Canterbury Başpiskoposu'na Şubat 1622'de yazdığı mektupta, İstanbul'daki Cizvitlerin Rum patriği Cyrillus'u görevinden ederek, onun yerine Roma'ya bağlı birini patrik yapma teşebbüsünde bulunduklarını, hatta bunun üzerine Cyrillus'un ona gelerek Cizvitlerin düşmanlıklarından nasıl kaçınacağını sorduğunu, görüşmelerinin sonunda Cyrillus'un yumuşaklıkla muamele etmeye karar verdiğini yazar:

---

[525] Sanderson, *a.g.e.*, s. 168.

[526] Roe, *a.g.e.*, s. 469.

[527] Roe başka bir mektubunda bu Rumun Canacchio Rossi isimli Roma'daki Rum kolejinde okuyan kişi olduğunu ve papa ile Rum kilisesini uzlaştırma görevini üstlendiğini yazar. (Roe, *a.g.e.*, s. "gös. yer.")

[528] Roe, *a.g.e.*, s. 488, 547.

Takip eden pazar günü, dua edecek ve Cizvitlerin ismini vermeden kendisine karşı yapılanları anlatacaktı. Bu kişilere yardım eden dört keşişi aforoz edecekti, çünkü toplumun huzurunu bozanlara yardım etmişlerdi. Fakat bu yumuşak ve dinî yöntem o kurtların dişlerine uygun değildi ve daha da öfkelendiler. Patrik onların eziyetlerine fazla katlanamadı ve patriklik makamına Roma'ya bağlı, Roma'nın üstünlüğünü kabul edecek birini getirmeyi, böylece bu kilisenin bozulmasını istiyorlardı.[529]

Roe, bu konuda İngiltere'ye yazdığını ve Cyrillus'a yardım edilmesini istediğini ifade etmiş ve aldığı cevapta onun Cyrillus'a yardımlarından memnun olunduğunu öğrenmiştir:

Eylül ayında Cyrillus tekrar İstanbul'a döndü. Bütün Rumlar onu karşılamak için akın ettiler, bunu gören Edirne Piskoposu görevini rızası ile ona devretmek istemiş, fakat Cyrillus Sinod bunu kabul edinceye kadar görevi kabul etmemiştir. Lakin din adamları ve halkın isteği ile Cyrillus tekrar görevine gelmiştir. Fakat Roma'dan gelen kişi 20.000 *dolar* hazırlanmasını istiyordu... Patriğin Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul etmesi ve Calvinist doktrinleri kınaması isteniyordu. Cyrillus Rossi'den bir kopya alarak kendi inançlarını doğrulamak için bana danışacaktı. Fakat ben Cardinal'in doğrudan ona yazmadığını, dolayısıyla ciddiye almamasını ve onun vekili ile eğlenmesi konusunda onu ikna ettim. Çaresizlik Rum Kilisesi'ni güçlendirdi ve sahip olduklarını Roma'ya karşı savundular. Roma'dan gelen kişi kaçtı.[530]

Roe'nun yazışmaları İngiltere elçisi olarak bulunduğu İstanbul'daki Rum Patriği ile olan yakın ilişkileri ispatlamaktadır. Bu ilişki, borç para vermek gibi maddî bir destekten öte bir tür dayanışmadır. Çünkü patrik, Papist ve Cizvitlere karşı ondan

[529] Roe, *a.g.e.*, s. 758-759.

[530] Roe, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

akıl ve yardım istemektedir. Roe da olayın ciddiyetini fark etmiş olmalı ki kendi başına hareket etmeyip, sürekli yazıştığı Canterbury Başpiskoposu'na bu konularda nasıl davranması gerektiğini sormuştur.[531]

Ermeni Patriği

Rum Ortodoks patriklerinden sonra Ermeni patrikleri[532] hakkındaki bilgilerimizi de Ricaut, Gerlach ve Polonyalı Simeon'a borçluyuz. Patriği, koyu renk kadifeden yapılma, üzerinde sırma ipliklerle dal ve yaprak motifleri işlenmiş olan patriklik giysisi ve tiftik yününden yapılma başlığı ile tasvir eden Gerlach, Ermeni Kilisesi'ne gidip ayin izlemiş ve patrikle tanışmış bir kişi olarak şu bilgileri verir:

> Patrik çıplak ayakla bir halının üzerinde durmaktaydı, ayakkabılarını da yanına koymuştu. Papazlar da ayakkabı giymemişlerdi, ayaklarında sadece konçsuz beyaz keten çoraplar vardı. Papaz kürsüye çıkmadan patriğin elini öptü... ayinden sonra çok iyi Türkçe, Arapça ve kendi dili olan Ermenice bildiğini söylenen patrik yanımıza geldiğinde üzerinde gösterişsiz beyaz bir elbise, bol bir keten pantolon vardı, ayakları çıplaktı. O da yere yanımıza oturdu ve bize kendi dillerinde yazılmış, üzerinde altın varaklı resimler olan bir İncil gösterdi... Onlara sorular sordum.[533]

Ermenilerin çoğu, Gregoryen mezhebinden olup, kendilerine ait patrikleri vardır. Gerek din öğretisi, gerekse dinî törenleri bakımından Rumlardan farklıdırlar.[534] XVII. asrın başlangı-

---

[531] Roe, *a.g.e.*, s. 488.

[532] Bkz. A. Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", [Elektronik Sürüm], *AÜİFD*, s. 35.

[533] Gerlach, *a.g.e.*, s. 353-355.

[534] Schweigger, *a.g.e.*, s. 228.

cında İstanbul'da bulunmuş olan Simeon, dindaşı Ermeni Patriği ve onun yanındaki şakirdi için şu övgü dolu notları kaydeder:

> Ermeni patriği Grigor,[535] Kayserili bir *vardapet*ti. Son derece dindar, sert tabiatlı, faziletli, aziz ve aynı zamanda mukaddes kitaplara vakıf olan bu zat, oruç ve perhiz hususunda çok titiz olup kesinlikle et yemiyor, şarap içmiyor, her gün yalnız çorba ile yaşıyor, ancak cumartesi ve pazar günleri, yağ, peynir, balık, zeytinyağı ve yumurta yemekle perhizini bozuyordu. Büyük perhiz devresinde ise, yalnız iki günde bir defa yemek yiyordu. Bu patriğin yanında tam bir sene kaldım. Patriğin Culfalı Movses adlı bir şakirdi vardı ki çok mütevazı, faziletli bir adamdı. Günde sekiz bölüm mezmurları okumayı asla ihmal etmiyor, gece gündüz yorulmadan dua ediyor ve daima mukaddes kitapları okuyordu. İşte ben Allah'ın sevgili kulu olan bu insanların yanında kaldım.[536]

Eserini Rum ve Ermeni Patrikliği olmak üzere iki bölüme ayıran Ricaut sayesinde Ermeni patriği hakkında da bilgi sahibi olabiliyoruz. Ondan öğrendiğimize göre Ermenilerin kiliseleri dört patrik tarafından yönetilirdi. Bunlardan en önemlisi Ermenistan'daki Sebastia'dadır.[537] İstanbul ve Kudüs'teki Ermeni Patriklerinin ise sadece unvandan ibaret ve Türkleri hoşnut etmek için mevcut olduğunu ifade eden Ricaut, kilisenin malî durumu hakkında şu bilgileri verir:

> Patriklerin geçimlerini temin etmek için topraktan gelen gelirleri vardır. Bu topraklar halkın isteyerek her pazar ya da kutsal günlerde kendi güçlerine göre yaptığı az-çok bağışlardır...

---

[535] Andreasyan'ın notuna göre "bu ruhanî, 1601-1608, 1611-1621 ve 1623-1626 senelerinde, toplam yirmi yıl İstanbul Ermeni Patriği olarak görev yapmıştır" (Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. 27).

[536] Polonyalı Simeon, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[537] Ricaut, An Account of the..., s. 390-391.

> Günah çıkarma ile ekmek ve şarap ayini dışındaki diğer ayinlerden, vaftiz, evlilik ve ölü gömme törenlerinden epey para toplanır. Ne kadar para verileceği belli değildir, fakat herkesin imkanına göre ödeme yapması zorunludur... Ermeni Kilisesi arazisi içindeki topraklar mezar yeri olarak satılır ve bu yolla ruhban sınıfına gelir sağlanır.[538]

Gayrimüslim cemaatlerinin Osmanlı yönetimi ile bağlantısını sağlayan bir köprü vazifesi gören patrikler, Osmanlı devlet yönetimindeki değişikliklerden de etkilenmişlerdir. Konu hakkında Ralamb şu olayı anlatır: "Köprülü Mehmet Paşa ... İstanbul Patriğinin asılmasını emretti,[539] Kudüs Patriğini ise haftalarca hapiste tuttu." [540]

1657-1658 yıllarında İstanbul'da bulunan Ralamb ve çağdaşı olan Eremya Çelebi (d. 1637- ö. 1695) de Zindankapısı'nda hapsedilen bazı patriklerin isimlerini zikrederler. Bunlar Gazaros, Sargis, İstefan, Topal, Papaz Cehennem, Gırbo ve Deli Toros adlı kişilerdir.[541] Eremya Çelebi, patriklerin gördüğü bu muameleyi haklı bulur: "İstanbul Patrikliği yapmış bu tamahkâr adamlar yaptıklarının karşılığını burada görmüşlerdir."[542] Eremya'nın ismini verdiği kişiler, Ermeni patrikleridir ve kullandığı ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu kişiler para işleri yüzünden hapse gir-

---

[538] Ricaut, An Account of the..., s. 392-395.

[539] "Köprülü Mehmed Paşa, Eflak voyvodasına devlet aleyhinde bir mektubu tutulan ve İstanbul'daki karışıklıklarda, yeniçeri kıyafetine soktuğu Hıristiyanlar vasıtası ile Müslüman ahaliyi zarara uğratmayı itiyat edinen Rum patriğini idam ettirdi." (Gökbilgin, "Köprülüler", *MEBİA*, C. VI, s. 894).

[540] Ralamb, *a.g.e.*, s. 77.

[541] Andreasyan, müellifin bahsettiği bu kişilerin onun muasırı olduklarını ve patriklik makamını bir müddet işgal etmiş kişiler olduklarını söyledikten sonra hepsi hakkında ayrıntılı bilgi verir. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, 160-161.)

[542] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 16.

mişlerdir. Eremya Çelebi'nin İstanbul Ermenilerinin efkârını yansıttığına şüphe yoktur.

Metropolit[543]

Metropolitler patrikten sonra en yüksek makama sahip olan ruhanî kişilerdir. Bunlar Sofya, Selanik, İznik ve Şam'da bulunan metropolitliklerin başıdırlar.[544] Bunların her birinin emri altında köy kiliseleri vardır. Yetki sahalarının genişliğinden dolayı metropolit ismini alırlar. Metropolit, bir büyük şehrin ve o şehre bağlı yerleşim yerlerindeki alt birimlerin yöneticisidir.[545]

Metropolitler patrik tarafından tayin edilir. Patrik tayin ettiği metropolitlere görevleriyle ilgili bilgileri aktardıktan sonra yanlarına birer mektup vererek bölgelerindeki piskoposlara ve cemaatlere takdim eder. Onlardan beklediği kendisine itaat etmeleridir. Paşa da o bölgenin görevli Türklerine hitaben, metropolitin işini yapmasına engel olmamaları ve onu rahat bırakma-

---

543 Ortodoks kilisesindeki "metropolit" karşılığı olarak Katolik kilisesinde "piskopos" kelimesi kullanılır. Fakat Rum Ortodoks inancını anlatırken seyyahlarımızdan Gerlach (*a.g.e.*, s. 144,173,207) ve Grelot (*a.g.e.*, s. 142) birkaç yerde piskopos kelimesini kullanmışlardır.

544 "Şam piskoposu, bilgeliği, ileri derecede alçak gönüllü oluşu, ölçülü tutumu ve daha pek çok erdemleri nedeniyle çok övülmektedir. Patrik 1573 yılının 19 Ekim günü Peleponez'e gittiğinde Şam piskoposu ona vekâlet etti ve Temmuz'da geri dönünceye kadar burada kaldı. Şimdi de Achai'de Naupakt (İnebahtı) piskoposluğuna ve bütün Anadolu'nun başpiskoposluğuna atandı." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 144).

545 Schweigger, *a.g.e.*, s. 219. Aynı konuda Grelot şunları yazar: "Rum Kilisesinde patriğin ardından başpiskoposlar gelir; bunların altında da kendilerine tabi konumdaki piskoposlar vardır. Patrik gibi onlar da *kaloyer* ya da manastır üyesi olmak ve manastırda öğrendikleri kuralları daima korumak zorundadırlar; hepsi aynı şekilde yaşarlar. Yani asla et yemezler, hatta kilisede ayin yönetirler; hepsinin emrinde *regulier* ya da *seculier* papazlar bulunur." (Schweigger, *a.g.e.*, s. 142.)

larına dair bir berat verir. Böyle bir makama atanmak çok masraf gerektirir. Metropolit olmak isteyen papazın, kendisini seçtirmek için patriğe 1000 veya en az 500 *duka* vermek zorunda olduğu söylenmektedir.[546] Üstelik, paşaya da bir armağan vermesi gerekir.[547] Başka bir ifadeyle:

> Metropolit olmak isteyen bir papaz bu mevkii paşadan, defterdardan, Mihail Kantakuzen'den ve patrikhanedeki din görevlilerinden âdeta satın almak zorundadır. Zengin bir metropolit "şeytanoğlu" Mihail'e (Türkler ve Rumlar Kantakuzen'e bu adı takmışlar) 1000, sayıları çok olan papazların her birine 10, vaize 10, Sacellario'ya 10, Logotheriye 10 *duka* vermek zorundadır. Keşişler, patriğe boğaz tokluğuna 7-8 yıl hizmet ederler. Ve bu sayede ilerde metropolit olmayı umarlar.[548]

Patrikhanenin yaşlı vaizi Zigomala'nın Gerlach'a anlattıkları bu bilgileri teyit eder:

> Şimdiye kadar patrikhanenin başokuyucusu olan papaz Teophanes, patriğin ve onun vekili olan Metrophanes'in haberi olmadan defterdara bir mektup yazarak, şu sıralar davalı olan Atina Metropoliti görevden alındığında onun yerine getirilmeyi istemiş ve beş gün önce defterdarın mektubuyla birlikte görevinin başına geçmek üzere buradan ayrılmış. Bunun üzerine patriğin vekili, bu rahibi geri getirtmek için bir çavuş göndermesini paşadan rica etmiş.[549]

Haber kaynaklarından derlediği metropolit seçilmenin yolları hakkındaki bilgileri Gerlach, eserinde şu cümlelerle aktarır:

---

[546] Gerlach aynı konuda, eserinin bir başka yerinde "metropolit olmak isteyen papaz, ... yalnız patriğe bir şey vermez" diye yazar. (*A.g.e.*, s. 370.)

[547] Gerlach, *a.g.e.*, s. 544.

[548] Gerlach, *a.g.e.*, s. 370.

[549] Gerlach, *a.g.e.*, s. 744.

> Bir din adamı metropolit olmak isterse, Ahyol'a Kantakuzen'e gider ve ondan yardım istermiş. Buna karşılık da kendisine 500 *duka*, eğer işinin getirisi iyi olursa 1000 *duka* ödemeyi vaat edermiş. Kantakuzen bunun üzerine patriğe bir mektup yazarmış (zaten patrik onun kulu kölesi olduğundan ona itaat etmek zorundaymış), falancayı falan veya filan yere metropolit tayin etmesini emredermiş. Patrik de hiç tereddütsüz onun sözünü dinlermiş. Yeni metropolit, Kantakuzen'e birkaç yüz *duka*, din adamlarının her birine de 50-100 *duka* verirmiş. Kısacası, parası olan ve Kantakuzen'e bol para vaat eden herkes metropolit olabilirmiş -eşeğin teki olsa bile.[550]

Seyyah, son cümleye yaptığı ilave ile, bu durumu nasıl karşıladığını açıkça belli eder. Lakin aynı seyyahın aşağıda aktardığı bir örnek, bu düzenin her zaman aynı şekilde işlemediğini gösterir. Midilli Adası Metropolitliği'ne talip olan kişi ile halkın adayı farklıdır ve halkın istediği kişi metropolit olarak atanmıştır:

> Midilli adası halkından kalabalık bir grup patriğe gelmiş ve metropolit olarak adını verdikleri dindar bir adamın seçilmesini istemişlerdir. Oysa çok kötü tanınmış olan başka biri, padişahın maiyetindeki yetkili kişiye, kendisinin atanmasını sağlarsa, ona 500 *duka* ödemeyi vaat etmiş. Fakat bu adam, usulüne uygun olarak bu makamı önce patrikten talep etmeyip doğrudan doğruya Türklere giderek parayla satın almaya kalkıştığı, üstelik kötü tanındığı ve halk tarafından da istenmediği için, patrik onu bu göreve atamayı reddetti. Ama Türkler bazen böyle durumlarda zor kullanarak dileklerini kabul ettirdiklerinden, patrik önlem olarak söz konusu Türk'e 100 *taler* gönderdi ve böylece parayla o kötü adamın başvurularının yolunu tıkadı.[551]

---

[550] Gerlach, *a.g.e.*, s. 612.

[551] Gerlach, *a.g.e.*, s. 806-807.

Esasen ruhanilerin atanması meselesinde mevcut teamülü, "eşeğin teki olsa bile metropolit olabilir" diyerek küçümseyen Gerlach'ın şu cümleleri gerçeğe daha yakın ve makul görünmektedir:

> Bir yörenin metropolitinin ölmesi halinde o göreve talip olanlar, bu konuda yetkili olan bazı Türk görevlilerine başvururlar ve ölenin yerine atanırlarsa, kendisine belli bir miktar para armağan edeceklerine dair söz verirler. Konstantinopolis kentine yakın bir yerde olanlar, bir paşaya, defterdara vb. başvurur, o da patriğe bir mektup yazarak, falanca kişiyi... atamasını rica eder. Patrik de, önemli bir makamdaki Türkü reddetmemiş olmak için ve eğer teklif edilen kişi düzgün biri ise, bu dileği kabul eder. Ama eğer başka birini bu göreve getirmek niyetindeyse, bu teklifi kabul etmesinin kurallara aykırı olduğunu ileri sürerek özür diler. [552]

Metropolit olmak isteyen papazların başvurduğu diğer bir yöntem, hem Osmanlı yönetimi hem de Ortodoks kilisesi için saygıdeğer kişilerden, meselâ Alman elçiden tavsiye mektubu almaktır. Bu amaçla Gerlach'ı ziyarete gelen bir Rum papaz, efendisinin ona Zizikus (Kapıdağ) piskoposu olması için bir tavsiye mektubu vermesini istemiştir. Orada gelirinin yılda 200 *duka* olacağını da söylemiştir.[553] Yazdıklarından sık sık Rum Patrikhanesi'ne ve patrikhane kilisesine gittiği anlaşılan Gerlach, bir seferinde metropolit olmak için gelen Giritli bir *hieromonachus* ile karşılaşmıştır:

> Metropolit makamına getirilecek olan Giritli çok sayıda mum getirtti. Bu mumların birer tanesi önce metropolitlere, sonra patriğin önemli hizmetkârlarına, daha sonra da orada bulunan bütün papazlara ve ruhban olmayan kişilere dağıtıldı. Yeniden kiliseye girdik ve herkes kendi mumunu yaktı. Metropolit olacak

[552] Gerlach, *a.g.e.*, s. 807.

[553] Gerlach, *a.g.e.*, s. 173.

hieromonachus başpapazlık giysisi içinde takdim edildi ve patrik adına konuşan birisi onun oybirliği ile Philadelphia (Alaşehir) Metropoliti olarak seçildiğini ilan etti.[554]

Seçilmek gibi metropolitliğe atanma töreninin de çok masraflı olduğunu ifade eden Gerlach, bu rakamın bir-iki yıllık gelire denk geldiği bilgisine de sahip olmuştur:

> Metropoliti seçtikleri için patrikhanenin bütün görevlilerine de bir-iki veya daha fazla duka vermek gerekiyormuş. Törenden sonraki şölenin harcamaları da ona aitmiş. Bu şölene yüzü aşkın kişi katılmaktaymış. Zigomala'nın dediğine göre sadece ismen bir yerin metropoliti olup aslında hiç oraya gitmeyen pek çok metropolit varmış. Oysa atamaları sırasında 1-2 yıllık gelirlerini harcamaları gerekiyormuş. Metropolitlerde bazı din görevlilerini belli makamlara atadıkları zaman (diakos, vaiz, piskopos gibi) bunlardan para alıp, masraflarını kapatırlarmış. Ama bu ödenen paralar zorunlu ödeme adı altında yapılmaz, hediye veya minnet borcu olarak verilirmiş. Çünkü bu işlemler için para kabul etmek kurallara aykırıymış.[555]

Gerlach'tan öğrendiğimiz sadece metropolit olmak için ne kadar çok paraya ihtiyaç olduğu konusu değildir. O, aynı zamanda Philadelphia (Alaşehir) Metropoliti'nin patrikhanedeki görevine atanması sırasında icra edilen kutsanma törenine de tanık olmuştur. Bildirdiğine göre en önemli din adamları törene iştirak etmişlerdir:

> Bu kişiler patriğin önünden yürüdüler, arkalarından metropolitler ve *hieromonachi*[556] onları izledi. Patrik kilisenin iç bölmesinin kapısına doğru yürüdü, orada döndü ve cemaate doğru haç işareti

[554] Gerlach, *a.g.e.*, s. 605-606.

[555] Gerlach, *a.g.e.*, s. 611.

[556] Birinci eşi ölen din adamına verilen isim.

yaptı, cemaat da ona doğru eğildi. Daha sonra kilise kapısındaki yüksek koltuğuna oturdu. Metropolitler ve yapacağı *Syllitur gi*[557] sırasında kendisine yardımcı olacak din adamları onun yanına gidip elini öptüler, ondan görevlerini yapmak için izin istediler. Ruhban sınıfından olmayanlardan da birçok kişi gidip patriğin elini öptü. Din adamları ise iç bölmeye girerek özel kıyafetlerini giydiler. Üç *diakos* da patriğe sırmalı kumaştan yapılmış ve incilerle, değerli taşlarla işlenmiş özel elbisesini giydirdiler. Bu esnada birçok okuyucu çocuk, başokuyucunun yönetiminde Bakire Meryem'i öven, tüm peygamberlerin kehanetlerinde onu müjdelediklerini ve Eski Ahit'te verilen örneklerin de buna uygun olduklarını anlatan ilahiler söylüyorlardı.

Patrik giyindikten sonra iç bölmenin kapısı önünde duran altın düğmelerle süslenmiş kadife koltuğuna oturdu. Her iki yanında ayrıca üç iskemle vardı.

O sırada iç bölmeden Larissa[558] Metropoliti çıktı ve patriğin elini öptü, sonra önünde eğilip patriğin sağına oturdu. Onun arkasından Berrohen [sick][559] Metropoliti geldi ve aynı şekilde selam verdikten sonra patriğin soluna oturdu. Bunu müteakip Didimotiku [Dimetoka] Metropoliti aynı saygı gösterisinde bulundu ve Larissa Metropoliti'nin yanına oturdu. Son olarak metropolit Midias ve bir piskopos geldiler ve aynı şekilde patriğin yanına, ötekilerin arasına yerleştiler. Yere üzerinde çift başlı kartal resmi bulunan bir örtü serilmişti. İki *diakos*, yeni metropoliti iç bölmeden çıkarıp kilisenin ortasına getirdiler. Metropolit patriğe doğru eğildi, sonra elinde tuttuğu kitabından inancının temel öğretisini okudu ve kendini ismiyle şöyle tanıttı: " Philadelphia Metropolitliğine şu anda atanacak ve kutsanacak olan Gabriel'in inancı şu esaslara dayanmaktadır:" Bu girizgâhtan

---

[557] *Syllitur gi*: Beraber ayin yapma.

[558] Larissa: Yenişehir.

[559] Metinde sadece burada "h" ile yazılmıştır. Doğrusu Berroen'dir. Berroen Makedonya'dır.

sonra Konstantinopolis'in inanç öğretisini okudu. Bunun dışında yedi genel Synodorum'un yani dini meclisin [Sinod] vardığı kararları kabul ettiğini, hakikî din hocalarının öğretilerini ve kilisenin koyduğu yasaları benimsediğini belirtti. İstanbul Patriği'ne her konuda tâbi olacağını ve kendisine karşı bir girişimde bulunmayacağını vb. açıkladı; verdiği söze sadık kalacağına yemin etti. En sonunda da: "Philadelphia Metropoliti bütün bu sözleri imzasıyla onaylamaktadır," dedi. Bunun üzerine de yemin ettikten sonra, en yaşlılardan biri, onun başlığını çekip çıkardı ve başı açık olarak patriğin önüne getirdi, patriğin elini ve yanaklarını öptürdü. Arkasından diğer metropolitlerle de öpüştüler. Bir din adamı onu gene papaz başlığından tutup kilisenin ortasına getirdi ve yüksek sesle: "Tanrının lütfuyla biz aciz kullarının arasından kutsal Philadelphia kentinin metropoliti olmak üzere seçilmiş bulunuyorsun!" dedi.

Metropolitliğe atama törenleri bittikten sonra, en önemli din adamlarından sekizi özel giysileri içinde geldiler. Bunlardan biri üzerindeki gümüş levhalarda dört Evangelistin resmi olan İncil'i getirdi ve patriğe öptürdü. Diğerleri patriğin oturmakta olduğu kapının önünde başları eğik olarak durdular ve sessizce dua ettiler, sonra patriği kilisenin iç bölmesine götürdüler. Patrik oranın kapısı önünde durarak kilisenin her yönüne doğru kâh eliyle kâh içinde mum bulunan üçlü şamdanla haç işareti yaptı ve herkes ona doğru eğildi. Kilisenin iç bölmesinde, sunağın etrafında ilahiler okuyarak dolaştılar, bankların üzerine çıkıp ilahilerini tamamladılar. Kilisenin içinde ve dışında da şarkılar söyleyerek patrik Yeremias'a uzun bir ömür dilediler...[560]

İstanbul'un "en meraklı ziyaretçisi" Gerlach, metropolitlerin bazı din bilimi konuları hakkındaki görüşlerini ve isimlerini yazmalarını istemiştir. Fakat bu istek karşısında patrikhanenin vaizi gülmüş ve hiç çekinmeden onların adlarını bile doğru yazmayı

[560] Gerlach, *a.g.e.*, s. 607-609.

beceremediklerini, sadece içki içmeyi bildiklerini söylemiştir. Gerlach da vaize hak vermiş olmalı ki şu ilginç benzetmeyi yapar:

> Nitekim suratlarından ve sakallarından da birer din adamından çok içi dolu şarap tulumlarına benzedikleri belli oluyor. Özellikle Pisidya'dan[561] gelen metropolit sanki Bachus'un [şarap tanrısı] ta kendisi. Amasya'dan veya Kapadokya'dan gelmiş olan uzun ve gür sakallı metropolit de oradaydı.[562]

Metropolitlerin cahil olduğu düşüncesinde olanlar sadece patrikhane vaizi ve Gerlach değildir. Gerlach'ın Pisidya Metropoliti'nden aktardıkları onun da böyle düşünenler arasında olduğunu gösterir: "Metropolitlerin bazıları çok cahil adamlarmış ve okumaktan başka bir şey bilmezlermiş. Kendisi eskiden boyacıymış, ama metropolit olduktan sonra bu işi bırakmış." [563]

Gerlach patrikhanede gördüğü metropolitleri okuyucusuna tanıtır:

> Koltuğun yanında altı metropolit oturmaktaydı. Her biri yakışıklı adamlar olup en fazla 40 yaşlarındaydılar. Aralarında yalnızca biri 50 yaşlarındaydı ve İnebahtılı vaizin yanında oturmaktaydı. Bu adam dinî mevkileri para karşılığı sattığı için görevinden alınmıştı. Vaizin yanındaki üçüncü kişi, kızıl sakallı bir Sakızlı da aynı durumdaydı. Metropolit Rizaus dördüncü ve Amasya Metropoliti beşinciydi. Hepsi kaba yünlü kumaştan yapılma keşiş kıyafeti giymişti. En son olarak Efes Metropoliti geldi. Bu adam zayıf ve uzun boyluydu; kara sakalına kır düşmüştü ve şahin gagasına benzer bir burnu vardı. Ciddî tavırlı, elli yaşlarında bir adamdı. İçeri girerken Türklerde ve Rumlarda

[561] Pisidya: Göller bölgesini, Burdur, Isparta ve Antalya'nın kuzeybatısını kapsayan alan.

[562] Gerlach, *a.g.e.*, s. 207.

[563] Gerlach, *a.g.e.*, s. 203.

âdet olduğu üzere öne doğru eğildi; diğerleri de onu selamlamak için ayağa kalktılar.[564]

Metropolitlerden altısını aynı ortamda görme fırsatı yakalayan seyyah, ayrıca bazılarını özel olarak ziyaret etmiştir. Bunlardan biri, 40 yaşlarında, uzun siyah sakallı, keşiş kıyafeti giymiş çok nazik bir adam olan İznik Metropoliti'dir. Ziyaretine gittiklerinde, metropolit hemen misket şarabı getirtmiş, üzerine haç işareti yapıp çevredekileri de kutsadıktan sonra bir yudum almıştır. Seyyah ona İznik Kilisesi hakkında sorular sormuş, şimdiki metropolit, görevine atanıp kutsandığı sırada İtalya'dan, Cenova'dan ve başka yerlerden İznik'in ününü duyan pek çok kişinin şehri ziyarete geldiğini öğrenmiştir. Metropolit, üç kez onunla birlikte İznik'e gitmeyi teklif etmiş, ama patrik onu Eflak ve Boğdan'a gidip vergileri toplamakla görevlendirmiştir.[565]

Metropolitlerle şahsen tanışan diğer bir seyyah Galland'dır. Bu tanışma, divan baştercümanı Siyor Mavrocordatos ile Edirne Metropoliti'nin Fransız büyükelçiyi 24 Mayıs Çarşamba günü ziyarete gelmeleri sırasında vuku bulmuştur. Fakat Galland adı geçen kişilerin ziyaretlerinden umduğunu bulamamış gibidir, çünkü:

> Her ikisi de memleket işleri hakkında elçiye karşı pek ketum hareket ettiler ve bu işlerden bahsetmek hususunda o derecede çekingen davrandılar ki alâkası olmayan bir mevzu münasebetiyle Kamaniça ismini bile ağızlarına alışlarına pişman oldular. Metropolitin sırtında siyah Şam kumaşından bir hırka ve başında bir kalpak vardı.[566]

Seyyahların farklı bir bilgi kaynağı da halk arasında dolaşan rivayetlerdir. Elbette bu tür rivayetlere vâkıf olabilmek için Gerlach

[564] Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

[565] Gerlach, *a.g.e.*, s. 196.

[566] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 52.

gibi halktan insanlarla iç içe bulunmak gerekir. Gerlach, Gabriel adındaki Sakız Metropoliti'nin ve Atina Metropoliti'nin görevlerinden alındıklarını ve Kutsal Dağ'a (Aynaroz Manastırı) gönderilip sefalete mahkum edildiklerini öğrenmiştir. Ayrıca Türkler ve Rumlar arasında dolaşan rivayete göre Sakız Metropoliti'nin oğlancı olduğunu[567] ve bu yüzden patrik ve paşa tarafından azledildiğini duymuştur. Tüm bunların yanında şunları da işitmiştir:

> Bir sipahi onu bitki köklerinden başka besleneceği bir şey bulamayacağı ıssız bir adaya bırakacakmış. Fakat patrikhanedekiler buna razı olmamışlar ve şöyle demişler: 1573'te alınan karara göre metropolitlerden biri buradaki patriğe başkaldırır ve paşaya para yedirerek patriği görevinden aldırmaya kalkarsa, onu sefalete terk edeceklermiş. Fakat Kutsal Dağ'a (Aynaroz Manastırı) sürülen bu adamlara padişah gene de birer giysi ve birkaç yüz akçe armağan etmiş ve yılda 1.000 akçe maaş bağlamış.[568]

Papaz

Papaz olmak isteyen birinin, önce biraz okuma-yazma bildiğini göstermesi gerekiyordu. Hiç bilmeyenlerin bile bu göreve kabul edildiklerine bakılırsa, bir papazın okuma yazma bilmesi güzel bir nitelik sayılırdı. Bazen okuma-yazmadan fazlasını bilmeyenler, *prömatikos* (günah çıkartan papaz) tarafından sınava çekilir; ve bu ruhanî pederin onayından sonra piskoposa takdim edilirdi. Yaşantısı hakkında bilgi toplanılan kişi, hakkındaki kanaat olumlu ise, kilisede halka *aksios* okuttuktan sonra görevi alırdı.[569] Rumlarda eğer bir kişi 30 yaşını doldurmamışsa rahip olamazdı. Ha-

---

[567] Gerlach, yine aynı kişi hakkında daha önceki sayfalarda "bir takım kötü davranışlarda bulunmakla suçlanınca görevini bıraktı ve Konstantinopolis'e taşınarak keşiş oldu" diye yazar. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 203.)

[568] Gerlach, *a.g.e.*, s. 544.

[569] Grelot, *a.g.e.*, s. 163.

yatlarında ancak bir defa ve bir bakire ile evlenebilirlerdi. Rahip oldukları müddetçe hanımlarından ayrılmazlar ve hanımları ölünce bir başkasını alamazlardı. Keşişler ise asla evlenmezlerdi.[570]

Rum papazlar sadece ibadet ederler, çoğunlukla sadece İncil'den bölümler okurlar ya da mezmurları seslendirirlerdi. Başka dinî hizmetleri de yerine getirirlerdi, fakat dinî konularda vaaz veremezlerdi.[571] Yalnız Galata'da bulunan Hierotheus adındaki papaz zaman zaman vaaz verir ve bu görevi özellikle perhiz döneminde yerine getirirdi.[572] Papazların halka vaaz etmemesinin sebebi, Gerlach'a göre, okudukları metinleri anlamıyor olmalarıdır.[573]

Seyyahlarımızdan Ricaut, Grelot, Gerlach ve Smith iki türlü Rum papazı olduğunu, onların yaşam biçimlerini, kıyafet ve beslenme şekillerini, okudukları duaları ayrıntısı ile izah ederler. Ricaut'nun yazdığına göre:

> Hatiplik yapabilen ve ayinleri yönetebilen iki çeşit papaz vardır: *secular* yani laik ve dinî.[574] İlk grubun bir kez evlenmesine müsaade vardır, fakat karısı ölürse ikinci evliliğine izin verilmez. Bunlar beyaza yakın renkte bir takke giyerler... İkinci grup olan

---

570 Thevenot, The Travels of..., s. 82.

571 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 198; Gerlach, *a.g.e.*, s. 137.

572 Gerlach, *a.g.e.*, s. 137.

573 Gerlach, *a.g.e.*, s. 620.

574 Gerlach'a verilen malumata göre iki çeşit papaz vardır. *Simplicis*, basit papazlar, bunlar metropolit, piskopos vb. din görevlileridir. Asla et yemezler, ama diğer lezzetli yiyecekleri yemekten kaçınmazlar. *Epitropostis Eklisies* denen diğer din adamları ve kilise yöneticileri, kendilerini bütün dünya zevklerinden mahrum ederler, nadiren şarap içerler, sadece büyük yortularda azizler onuruna balık yerler. Genelde ekmek ve otlarla beslenirler, su içerler, belli günlerde kuru yiyecekler ve ekmekten başka pişmiş yemek yemezler. Buna "kuru öğün" adı verilir. *Horologio est* uyarınca bazı günlerde şarap ve yağlı içeceklere izin vardır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 737.)

dinî papazlar, *kaloyer*ler olarak adlandırılır. Onların geleneklerine göre işlenmemiş kumaştan, deve tüyü renginde uzun bir cüppe ve keçe ya da yünden kulaklarını kapatan bir başlık giyerler. Onların yönetimleri ve yaşam şekilleri çok çetin ve zordur; çünkü bütün hayatları boyunca etten uzak dururlar. Perhizlerde ve yortu zamanlarında ekmek ve meyve ile beslenirler; yağ ve kanlı balıklar yemeleri yasaktır. Yumurta onların şölen zamanlarında yedikleri yiyeceklerdendir. Zamanlarının çoğunu okumayla geçirirler... Bu okumalar sırasında Metagni dedikleri üç kez yere secdeyi yaparlar... Her *kaloyer* hasta olmadıkça günde 300 kez secde etmek zorundadır... Evliyaların hayatlarını da okumak zorundadırlar. Sonra dokuz ilahi söylerler; bunların altısı kutsal Meryem için, diğer üçü kilisenin adandığı keşişe ya da adına yortu kutlanan kişiye adanır.[575]

Secular ve kaloyer papazlarının yaşam biçimleri oldukça sıkı kurallara bağlanmıştır ve âdeta tecrit edilmiş bir halde yaşarlar. Yaşadıkları adalarda kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşıladığını ve oldukça zor bir perhiz uyguladıklarını Grelot'tan öğreniyoruz:

Marmara'dan İstanbul'a girişte, Türklerin Papaz Adası, Rumların Keşiş Adaları dedikleri küçük bir ada topluluğu vardır... Bu adalarda *kaloyer* keşişleri manastırlarının çevresinde kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yeşillik, sebze, üzüm ve çeşitli meyveler yetiştirirler. Ziyaretlerine gelen konuklarına sunmak için adaların yakınlarındaki sularda balık avına çıkarlar. Geleneklerine göre yasak olmasına rağmen, getirilen eti ve her türlü deniz ürününü yemekte sakınca görmezler... Aziz Basileios'un tarikatına bağlı olan bu *kaloyer*ler,[576]

---

575 Ricaut, An Account of the..., s. 203-207.

576 Aynı din adamlarını anlatırken Gerlach şu bilgileri verir: "Patrikle birlikte aynı binada yaşayan keşişlere *Calogeros* (kalogeri) deniyor. Bunların bazıları, griye çalan siyah, ama çoğunluğu tamamen siyah renkte papaz kıyafeti giyiyorlar ve başlarına da siyah papaz külahı geçiriyorlar. Bazıları da saçlarını omuzlarına kadar uzatmış. Evin içinde yaşayan di-

Athos Dağı[577] ve tüm Yunanistan'dakilerle aynı kuralları izleyip aynı tip elbiseleri giyerler. Aralarında reform yapılmasından bahseden duyulmamıştır. Eski yaşam ve giyim tarzlarını değiştirmemişlerdir. Hallerindeki perişanlığa rağmen, öğretilerindeki birlik bozulmadan korunmuştur. Son derece fakir ve münzevî bir yaşam sürdürürler. Kesinlikle et yemezler; bu sürekli perhizin dışında yılda dört Karem[578] uygularlar. Ayrıca cemaatin uygulamasını istediği oruçlara ya da arife perhizlerine de katılırlar. İster hasta ister sağlıklı, ciddî bir ihtiyaç durumunda bile tereyağı, balık ya da yumurta yemezler. Ermeniler zeytinyağını da kaldırırlar ve bu Hıristiyanlardan hiçbiri, bunlardan bağışık tutulma isteğini aklından bile geçirmez. O yüzden, ancak çok ciddî bir durum karşısında ve kiliseye vermeleri gereken yüklü bir bağış yoluyla bedelini ödedikten sonra bağışıklık kabul edilir.[579]

Hayatlarının zorluğu yeme-içme konusundaki sınırlamalardan ibaret değildir. Hergün uzun dualar okumak zorunda olan papazların evlilikleri de kısıtlanmıştır:

Regulier papazlar, hiç evlenmemişlerdir ve evlenemezler; *seculier* papazlar evlenebilirler. Ama buna kocası öldükten sonra

---

ğer Rumlar başlarına... yüksek şapkalar takıyorlar. Elbiseleri siyah, büzgüsüz ve ayakkabılarına değecek kadar uzun. Bazıları ise her zaman giydikleri siyah elbisenin üzerine mavi bir kuşak takıyorlar... *Presbyteros* denilen vaizler ise evlenebilirler ve onlara *seculares* veya dünyevî din adamları derler, fakat bunların da ikinci bir evlilik yapmaları yasaklanmıştır. Birinci eşi ölen din adamına *hieromonachi* adı verilir ve o artık evlenemez. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 92,137.)

577 Athos Adası: Yunanistan'ın kuzeyinde 60 km. uzunluğunda 10 km. genişliğinde, sonu Athos Dağı ile biten küçük bir adadır. Sadece erkeklerden oluşan bu murakebe merkezi, âdeta bir zahitler cumhuriyetidir (Aydın, a.g.m., s. 139).

578 *Karem*: Büyük perhiz. Paskalya'nın ilk gününe kadar süren ve bazı besinleri yememeyi içeren, pazarlar hariç 40 gün süren perhiz dönemi.

579 Grelot, *a.g.e.*, s. 55-56.

kadının yeniden evlenmemesi koşuluyla bir kerelik izin verilir. Ancak her iki grubun üyeleri de aynı duayı ederler. Bu dua öyle uzundur ki okuyabilmek için altı saati aşkın bir zaman harcanır. Bu bir çoğunun, ister dua külliyatını tamamlamak için lüzumlu kitapları alamadığı gerekçesiyle olsun, ister okumaya zaman ve istekleri olmadığı gerekçesiyle olsun, kendisini söz konusu duadan muaf tutmasına yol açar.[580]

İbadetleri arasında oldukça önemli bir yer tutan kitap okuma faslı, çoğu Venedik'te basılan altı civarında kitaptan takip edilirdi:

[Bu kitaplardan] Triodion denilen ilki Karem'de okunur. İkincisi olan Eukologion'da tüm vaazlar bulunur. Paraklitiki adındaki üçüncüsü, Kutsal Bakire'nin adına okunan çok sayıda dinî şiir ve ilahiyi içerir. Dördüncüsü Pentikestarion'dur. İçinde, Paskalya'dan Pentekoste'ye[581] kadar okunan dua yer alır. Mineon diye anılan beşincide, her ay okunan; Horologion'da ise, dinî kurala uygun saatleri kapsadığı için her gün okunmak zorunda olan dualar vardır.[582]

Bu denli sıkı perhizden ve yoğun ibadetten sonra Grelot onları bir melek olarak görür:

Keşişlerin kötü alışkanlıklarından olan ihtiras ve kendini beğenmişlik dışında, Caloyerler aynı meleklerinki gibi çok sade ve örnek bir yaşam sürdürürler. Bizim keşişlerimize benzerler; yoksulluk, dürüstlük ve itaat olmak üzere üç antları vardır... Bu kuralı kolaylaştırmak için asla et yemezler; sadece manastırlarına yakın tarlalarda yetiştirdikleri sebzeleri, otları ve meyveleri yiyerek yaşarlar. Denize yakın olanlar herhangi bir perhiz döneminde değillerse balık yiyebilirler. Bunun dışında, özellikle

[580] Grelot, *a.g.e.*, s. 142.

[581] *Pentekoste*: Paskalyadan sonraki yedinci günde kutlanan yortu.

[582] Grelot, *a.g.e.*, s. 142-143.

kanlı besinleri koklamaya bile cesaret edemezler. Hatta perhiz kuralları öyle sıkıdır ki Karem sırasında süt, tereyağı ya da peynirden söz etmeleri gerekiyorsa, araya sürekli "kutsal Karem'e saygı dışında" sözlerini katarlar. Perhiz döneminde halk da onlar gibi konuşur ve onları örnek alırlar.[583]

Aziz Basileos, Aziz Elia ve Aziz Marcellus gibi üç tarikatta toplanan bu keşişleri oldukça zor şartlar altında eğitmek, bir arada tutmak ve disiplini sağlamak için ceza uygulamaları söz konusudur. Ancak cezada aşırıya gidilmemesi konusunda hassas davranmayı gerektiren haller olduğunu görüyoruz:

Manastırda keşişler, başrahipler ve kıdemliler, manastıra girme andını içmişler ve diğer pederler, çömezler ve laik biraderler (tarikat üyesi olmayanlar) olmak üzere üç grupta toplanmışlardır.[584] Başrahip, *igumenos*, yani yönetici diye adlandırılır; arkhimandritisya da başpapaz unvanını pek kullanmazlar. Igumenos, özellikle iyi örgütlenmiş büyük manastırlarda çok büyük bir saygı görür. Ne var ki, birkaç kıdemlinin bulunduğu küçük manastırlarda, özellikle çok sayıda secde etmeyi ve bazen de perhiz yap-

583 Grelot, *a.g.e.*, s. 143-144.

584 Schweigger kilise hiyerarşisinde üçüncü sırada yer aldığını yazdığı papazlardan sonra *archimandriate*lerin geldiğini ve bunların bir kilisenin yöneticisi olduğunu ifade eder. Ona göre *abt* adı verilen din adamları ise manastırları yönetirler. *Clerici* denilenler ise patriğin memurlarıdır. Bunların yanı sıra *magnus interperes ve sacrae (kutsal kitabın yorumcusu)* adı verilen kişiler söz konusudur. Bunu da *megas logothesis* ile *minor logothesis* adı verilen bürokrotlar izler. Sekreterya işini *protonotarius* ve *notarius* ünvanlı bürokratlar yürütür. Bütün bu ünvanlar büyük ünvanlardır. Hiyerarşide beşinci sırada görevi kilisedeki ayin ve ibadetleri organize etmek olan görevliler *feromonarchi, monachi* ve *calogeriler* gelir. (Salomon Schweigger, "Ein newe Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem", Haz. Fuat Sezgin, *The Islamic World In Foreign Travel Accounts*, Frankfurt am Main, 1995, s. 219.)

mayı kapsayan cezalar verdiğinde, itaati sağlamakta oldukça zorlanır. Başka cezalar için başrahip ağzını açmaya bile cesaret edemez., keşişe bu cezalardan biriyle gözdağı vererek, birkaç söz savurmasına ya da yalnızca, Türk olmak için ellerini gökyüzüne kaldırmasına yol açıp dinden uzaklaştırmaya çekinir. Bunun örneklerine çok sık rastlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda birkaç Kaşi Muhammed, Papaz Mustafa, Murat Karabaş bulunmayan yer yok gibidir. Yani Rum, Suriyeli, Ermeni ve başka halklardan çok sayıda keşiş ya da papaz, cübbe ve takkesini atarak sarık giymiştir. Burada can sıkıcı bir durum söz konusudur. Bu insanlar evlenmişlerse ve küçük yaşta Hıristiyan çocukları varsa, on beşin altındakiler babalarının dinine geçmek zorundadırlar. Yaşça büyük olanların istedikleri dinde kalmalarına ve Hıristiyan anneleri, kız kardeşleriyle birlikte yaşamalarına izin verilir. O yüzden Doğu kiliselerindeki başrahipler, biraz daha hafif cezalandırılmayı insanları kaybetmekten korkarak, hem kilisede hem manastırda verilen bütün cezaların hafif olmasını ya da gönüllü çekilmesini, en azından cezalandırılan kişinin, en sertini bile kendi kendine üstlenmeyi kabul eden uysal biri olmasını isterler.[585]

Bu yapıda her papazın görevi belirlidir. Ancak çömez tabir olunan yeni keşişlerin en zor işleri üstlendikleri görülmektedir:

Ant içmişler ve diğer pederler canları istediğinde taşıdıkları giysiyi çıkartırlar. Anttan önce yaklaşık iki yıl çömezlik yapmalarına rağmen bazen manastırdan çıkıp evlerine dönerler... Ant içmişler ve diğer kıdemli keşişlerin tümü, kaldıkları sürece manastırın yararına çalışırlar. Genellikle hepsi, manastıra ait meyvelerin, buğdayın yetiştirilmesiyle, sürülerin bakımıyla uğraşırlar. Bu gibi işlerde çömezlerin yardımından yararlanırlar. Çömezlik dönemi boyunca ders vermek, meditasyon alıştırmaları yapmak ve manevi çileyi öğrenmek yerine, onları üretimde kullanırlar.

[585] Grelot, *a.g.e.*, s. 144-145.

Bu nedenle tüm Caloyerler son derece kaba ve cahildirler. Ancak en büyük manastırlarda o da hepsi hepsi ayinlerdeki ve dualarındaki birkaç Yunanca yazıyı anlayan birileri bulunur.

*Kaloyer*ler neredeyse tüm gün çalışır ve manastıra akşam döner. Yorgunluktan, uzun bir duaya ve sayısız secde yapmaya halleri kalmaz. Sonra çok hafif bir akşam yemeğiyle yetinerek ve sabah duasını bitirip şafağın kendilerini günlük işlerine çağırmasını bekleyerek, tahta masa gibi sert bir yatakta dinlenmek üzere hücrelerine giderler

Bir de bölge sorumlusu ya da ziyaretçi keşişler vardır. Eksarkhi denilen bu görevliler kendilerine bağlı manastırlara, patriğin istediği parayı almak için gelirler. Böylece zavallı *kaloyer*ler, patriklerinin sık sık bu tür ziyaretçiler göndererek sahip oldukları en iyi şeyleri alıp götürmeleri için boşuna çalışırlar. Laik biraderlerine boşuna ter döktürürler, gerek manastır gerek kendileri için bir şeyler biriktirmekte büyük güçlük çekerler. Ödemek zorunda oldukları vergilere rağmen, Türkiye'de iyi gelir getiren manastırlar ve paralı keşişler de vardır. [586]

Gerekli eğitimi aldıktan ve çalışmayı yaptıktan sonra, hiyerarşiyi düzenleyen terfi usullerine uyan papazlar bir üst göreve ve unvana kavuşurlardı:

Seculier papazlara gelince, bunların evlenebileceklerini söylemiştim.[587] Tepe tıraşı yapıldıktan ve birkaç ay kiliseye hizmet ettikten sonra, Anagnostai ya da lektörler (ikinci aşamalı papaz çömezi), yani sabah dualarını, mezmurlarını ve papazların her gün okudukları duaları okuyabilenlerin arasına kabul edilirler. Kilisede ka-

[586] Grelot, *a.g.e.*, s. 146-148.

[587] Eremya'nın "şaraba susayan Samatya papazları Bakırköy'e kadar yürüyüp susuzluklarını giderirler, bu sefih adamlar arada avaz avaz bağırarak şarkı söylerler" dediği grup *secular* papazlardan olmalıdır. (Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 26.)

pıcı, zangoç vb. gibi diğer ücretli görevliler varsa, tek işleri dua etmektir...

Çömezlik dönemi sona erince, *diyakos* isterse evlenmekte serbest bırakılır. Ancak piskoposuna, kızın yaşamını, davranışlarını ve güzelliğini soruşturabilmesi için, gelin adayının adını ve oturduğu yeri bildirmek zorundadır. Çünkü bir papazın evleneceği kadının ağırbaşlı, erdemli ve güzel olması gerekir. Eğer bu niteliklerden herhangi biri eksikse, *papadia* ya da papaz karısı olamaz... Ayrıca mahallede, papaz eşi olmaya aday birkaç güzel varsa başarılı bir seçim yapması gerekir... Kur yapmak ve evliliklerini düzenlemek için, genç papazların kilisedeki görevlerinden bir süre uzaklaşmalarına izin verilir. Çoğu kez nikahtan sonra kiliseye dönerler ve *ierodiyakos*luğa geçerler. Bu aşamada onlara diğerleri gibi papazlık yapma ve kutsama yetkisi verilir.[588]

Bu anlatılanlara ilave olarak Thevenot ve Smith Rum papaz ve rahiplerinin daima giydikleri kıyafetleri tanıtırlar. Söylediklerine göre siyah renkteki elbisenin üzerine taktıkları siyah başlıklarının çevresinde beyaz bezden bir şerit bulunur ve sırtları üzerinde asılmış olan siyah bir kumaş parçası başlığa tutturulmuştur.[589] Gerlach, Rum keşişlerinin giysilerine "Angelikon shima" adının verildiğini, "melek giysisi" anlamına gelen bu sözcüğün aslında eski bir hurafeye dayandığını ve hurafede anlatılanın da Tanrıya yöneltilen korkunç bir aşağılama olduğunu yazar:

Anlattıklarına göre, Pachomius adında çok dindar, dualarını hiç aksatmayan bir adam, Tanrıya yalvararak hayatta en doğru yolu bulması için ne yapması gerektiğini kendisine bildirmesini istemiş. Bunun üzerine ona, Rum papazlarının günümüzde giydikleri kıyafette bir melek görünmüş ve demiş ki: "Bu giysiye

[588] Grelot, *a.g.e.*, s. 148-150.

[589] Thevenot, The Travels of..., s. 82; Pignot, *a.g.e.*, s. 215.

bürünen her beden esenliğe erişecektir." İşte bu yüzden Rum papazları bu kıyafeti benimsemişler.[590]

Gerlach vaiz kıyafetlerinin ipek kumaştan sırma ile bezenmiş olduğunu da not etmiştir.[591] Thevenot, Gerlach ve Smith vaizlerin saçlarının uzun olduğu konusunda hemfikirdirler.[592] Buna ek olarak dikkatli seyyahımız Gerlach, vaizlerin başlarının bir bölümünün tamamen tıraş edilmiş olduğunu, diğer bölümlerdeki saçlarının ise uzatılıp aşağıya sarkıtılmış olduğunu ifade eder: "Keşişler ve patriğin metropolitleri, saçlarını alınlarının birkaç parmak yukarısına kadar ustura ile kazıtıyorlar. Geri kalan saçları omuzlarına kadar iniyor."[593]

Galland, kilisenin hem ruhanî ve hem dünyevî idaresinden haberdardır. Anlattıklarına göre, en küçük ruhanî idareyi 80 ailelik bir köy oluşturur. Burada ayinleri icra etmek ve son dinî merasimi yapmak üzere tek bir rahip yahut papaz vardır. Bu papazın bütün geliri üç kalemden oluşur: Her ailenin senede bir kez kendisine vermeye mecbur olduğu buğday, günah çıkarma, evlilik ve cenaze törenleri için aldığı paralar, ve bunlara ek olarak, Kurban töreni için ailelerin verdiği ekmeğin tören sırasında tüketilmeyen kısmı.[594] Bunun yanında *kaloyer*ler dışındaki *secular* papazların başlıca gelirinin halkın yaptığı "bağışlar" olduğunu yazan Ricaut şunları dile getirir:

> Böylece kutsal emanetlerin bekçileri olan bu papazlar maişetlerini temin için kilisenin emirlerini satmak zorundadırlar. Halktan kişiler kendi başlarına günah çıkaramadıkları, kendi çocuklarını

[590] Gerlach, *a.g.e.*, s. 465.

[591] Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

[592] Thevenot, The Travels of..., s. 82; Gerlach, *a.g.e.*, s. 212; Pignot, *a.g.e.*, s. 215.

[593] Gerlach, *a.g.e.*, s. 212.

[594] Galland, *a.g.e.*, s. 100.

vaftiz edemedikleri, eşlerini boşayamadıkları, birilerini aforoz edemedikleri için bu papazlara ihtiyaçları vardır.[595]

Galland ve Ricaut'tan sonra Gerlach da bu konuda bazı rakamlar verir:

> Vaiz 50 *duka* nakit para tutarında bir maaş alıyor ve başka yazı işlerinden de yaklaşık 50 *duka* kazanıyor. Patrikten de yılda 150 *taler* alıyor. Vaizin *protonotarius* olan oğlu Theodosius ise patrikten sadece 2000 *akçe* alıyormuş. Belki yazı işlerinden de 50 *taler* kadar kazanıyordur. Masrafları da aşağı yukarı aynı meblağı buluyor. Anlattığına göre her gün sofrasında sekiz kişiyi doyuruyormuş[596] ve bu yüzden de her gün bir *duka* kazanmak zorundaymış... Ayrıca da bunların patrikhanenin şanına yakışır bir biçimde giyinmesini sağlamak için onlara ipekli giysiler vermek zorundalar. Aldığı maaş pek tabi ki bu masraflara yetmiyor ve bu yüzden de yazı yazmakla, ondan bundan para dilenmekle ya da başka yollarla bu açığını kapatmaya çalışıyor.[597]

Grelot'un Rum ve Ermeni papazları hakkında "tamamının sonsuz bir cehalet içinde oldukları" şeklindeki düşüncesinin[598] Gerlach'ın bir Rum vaizinden aktardıkları ile uyuşuyor olması dikkat çekicidir: "Mevki düşkünü ve kıskanç herifler olan Rum papazlar aslında cahil eşeklerden farksızmış. Ayin için gerekli duaları okumaktan başka bir şey bilmez ve okuduklarını da anlamazlarmış."[599] Bu olumsuz nitelendirmelere rağmen Gerlach, Rum papazların kurallara çok sıkı bağlı olduklarını, ahlâken kötü davranış içinde

---

595 Ricaut, An Account of the..., s. 114.

596 Aynı kişinin doyurduğu kişi sayısı altı olarak verilmiştir (Gerlach, *a.g.e.*, s. 372).

597 Gerlach, *a.g.e.*, s. 332, 372.

598 Grelot, *a.g.e.*, s. 239.

599 Gerlach, *a.g.e.*, s. 371.

bulunanları aforoz ettiklerini[600] ifade ederek, dine bağlılıklarını göstermeye çalışır. Bu bağlamda onları papalığa bağlı rahiplerle kıyaslayarak kurallara ve düzene daha çok riayet ettikleri sonucuna ulaşır. Fakat perhiz konusunda yedikleri yiyeceklerin seçiminde ve bazı törenlerin uygulanmasında batıl inançlara fazlaca yer verdikleri konusunda da onları eleştirmeden geçemez.[601]

Seyyahların yazdıklarından, papazların ya da keşişlerin yabancı ülke temsilcileri ile görüştükleri ve bu görüşmelerde Osmanlı Devlet ve yönetimi hakkında onlara bilgi aktardıklarını öğreniyoruz. Gerlach'a inanacak olursak, Dominik adlı tercümanın keşiş olan erkek kardeşi, Alman elçiliği için yararlı olabilecek bazı bilgiler edinip elçilere aktarabilme olanağına sahipti. Fakat bir akşam elçilik binasından çıkarken yeniçeriler tarafından yakalanıp götürüldü ve bir daha kendisinden hiçbir haber alınamadı.[602] Gerek elçi gerekse elçinin adamlarıyla görüşen gayrimüslim din adamları, bu durumdan rahatsızlık duyanların varlığından da haberdardırlar: "Vaiz beni ayinlerini seyretmeye davet ettiği, kilisenin kutsal eşyalarının muhafaza edildiği mahrem yerlerine girmeme müsaade ettiği için Rumlar tarafından çok ithama uğruyormuş, onu sık sık ziyaret ettiğim için onun da Luther mezhebine geçtiğinden kuşku duyuyorlarmış."[603]

Papazlar bahsini, belki de insanlık tarihi kadar eski bir uğraş olan ve her meslekte karşılaşılabilecek dolandırıcılığa dair Gerlach'ın anlattığı "dolandırıcı papaz" vakıasını aktararak kapatalım:

> Metropolit atanma törenine katılan papazlardan biri, birkaç gün önce ortalığa bir söylenti yaymıştı. Sözde Kudüs yakınlarında

[600] Aynı seyyah papazların "cinselliklerine yenik düşerek uygunsuz davrananları aforoz" ettiklerini yazar. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 144.)

[601] Gerlach, *a.g.e.*, s. 93, 142, 144, 521.

[602] Gerlach, *a.g.e.*, s. 97-98.

[603] Gerlach, *a.g.e.*, s. 368-369.

gökten büyük bir taş düşmüş ve bu taşın üstünde bu ayın on beşinde dünyanın batacağı yazılıymış. Papaz ayrıca İskenderiye Patriği'nin yazdığı bir mektup da gösterdi. Patrik mektubunda bu mucizevî olayı doğruluyor ve tüm Hıristiyanların kendilerini Kıyamet Günü'ne hazırlamalarını yazıyormuş. Ayrıca bu mektubun bir çok kopyalarını yaptırdığını söyleyerek bunlardan birini bir *duka*ya satın alanların günahlarının bağışlanacağını da vaat ediyor. Papaz, pazar ve tatil günlerinde kiliselerin önüne yerleşiyor ve bu öyküyü anlatarak inananlardan para topluyor. Patrik bu durumu öğrenince, birini yollayıp onu çağırttı ve bütün meseleyi kökünden öğrenmek istedi. Çünkü Türkler, böyle kim olduğu bilinmeyen bir rahibin insanların kafasını karıştırmasına izin verdiği için ondan hesap sorabilirler. Patrik bu nedenle rahibe, mektupları gerçekten İskenderiye'den mi getirdiğini sordu. Papaz da bunun doğru olduğunu, ama mektupları kaybettiğini söyledi. Patrik bu sözlerden papazın bir dolandırıcı olduğunu anladı. Patrik kiliseden dönünce cemaat henüz patrikhanenin avlusundayken konutunun önündeki yükseltide durup cemaate bu adamın sözlerine inanmamalarını, onun tümüyle yalan söylediğini açıkladı. Sonra onu herkesin önünde aforoz etti. Ona inanıp para karşılığında bu mektuplardan satın alanları uyardı ve mektubu patrikhaneye getirmelerini, ödedikleri paranın iade edileceğini, getirmeyenlerin lanetleneceğini bildirdi. Papaz bu konuşmalardan öyle etkilendi ki af diledi. Sonuç olarak patrik buradaki ve Galata'daki kiliselere bu rahibin insanları dolandırdığına dair birer mektup yazdı ve halkın önünde bu mektubun okunmasını tembihledi, bu dolandırıcıdan mektup alanların onu hemen patrikhaneye getirmelerini, yoksa aforoz edileceklerini bildirdi. Kısa süre sonra çok sayıda insan gelip satın aldıkları mektupları teslim ettiler. Ve bunlar hemen orada yakıldı. Mektupları satan papaz da onlara paralarını iade etti.[604]

[604] Gerlach, *a.g.e.*, s. 809-810.

Mihail Kantakuzen

"Çok eski bir aileden gelme bir Rum olan Kantakuzenos'un" ilk adı Mihail'dir.[605] Kantakuzen hakkında Schweigger'ın bir paragrafta aktardığı gözlemlerden başka sahip olduğumuz tüm bilgileri Gerlach'a borçluyuz.[606] Bu açıdan hakkında bilgi veren tek seyyah diyebileceğimiz Gerlach, onu yanında beş-altı adamı ile birlikte yolda giderken görmüştür ve "yaşlı, yakışıklı bir adam" olarak tarif eder.[607]

Kantakuzenos, Türk hükümdarının hizmetinde olup çok yüksek bir konumdadır. Tuzun dağıtımını ve gümrük işlerini o yönetir; balıkhanelerin yönetimini vereceği Rum'u seçmek de onun görevidir.[608] Kantakuzen'in hâmisi olan Mehmed Paşa, ona padişahın kürk imalatçılığı işini de vermiştir. Bu işin geliri yılda 60.000 duka'dır. Bunun yanında O, Moskova'dan çeşitli değerli kürkler getirtir ve bunlar sonra padişaha, vezirlere, beylerbeylerine ve diğer yüksek görevlilere, harem dairesindeki saraylılara ve sultanlara verilmektedir.[609] Konstantinopolis'te Rumların en üst düzeydeki din adamı olan patrik, Kantakuzenos tarafından seçilmektedir. Kendisi iki yıl önce dindar ve dürüst bir adamı patriklik görevinden azletmiştir ve Kutsal Dağ'a (Aynaroz Manastırı)

---

[605] Gerlach, *a.g.e.*, s. 136,389. Schweigger onun için "Michael Kantakuzenus adında eski kral hanedanından olan soylu bir Yunanlı" yazar. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 79.)

[606] Donald MacGillivray Nicol'ün *The Byzantine Family of Kantakuzenos 1100-1460* adlı eseri burada zikredilmelidir. Eser maalesef 1460 yılıyla sınırlandırıldığından araştırma dönemimizi kapsamamaktadır.

[607] Gerlach, *a.g.e.*, s. 652.

[608] Gerlach, *a.g.e.*, s. 136.

[609] Gerlach, *a.g.e.*, s. 731. Aynı konuda Schweigger şu bilgileri kaydeder: "Bu kişi deniz gümrüklerini toplama işini bir bedel karşılığında (*iltizam*) üzerine almıştı. Ve aynı zamanda da saraya kürk ve değerli astarlık malzeme temin etmekteydi." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 79.)

sürgüne yollamıştır.[610] Yeni patriğin atamasını da o yapar. Bütün başpiskoposları ve piskoposları toplayarak uygun gördüğü veya beğendiği birini takdim eder ve onu patrik yapmalarını emreder. Gerlach'ın duyduğuna göre, onun eski patriği yerinden etmesinin nedeni, patriğin ona 10.000 *duka* ödünç vermemesiymiş.[611] Kantakuzen Patrikhane Kilisesi'nin yakınında oturmasına rağmen, en önemli yortularda bile kiliseye gitmez, hatta Kuddas Ayini'ni bile evindeki din adamlarına yaptırırdı. Zira evinde özel bir ibadethanesi vardı.[612] Anlaşılan, Kantakuzen Rum din adamları arasında söz sahibi ve kendinde onlara hükmetme yetkisi bulan birisidir. Fakat bu durumdan Rum halkının ve Rum din adamlarının hoşnut olduğu söylenemez. Çünkü o parasına ve itibarına çok fazla güvenir:

> Kantakuzen'in Tanrı'dan bile korkmadığını, sadece Paşa'dan çekindiğini söylüyorlar. Padişaha 300 yük *akçe* borcu olduğunu, paşalara özellikle de Mehmed Paşa'ya her yıl binlerce *duka* rüşvet vererek bugüne dek bu borcunun padişaha bildirilmemesini sağladığı, ama sonunda padişahın bunu bizzat ortaya çıkardığını ve Kantakuzen'i yakalattığını anlattılar. Kantakuzen kendi tebaasına karşı da çok haksız davranırmış, yönetimi altında birkaç yüz köy varmış ve Achilo'da görkemli bir saraya sahipmiş. Rumların anlattıklarına göre, bu mevkiinde daha uzun zaman

---

[610] Seyyahın kastettiği Athos Dağı olmalıdır. Dağın ismini vermeye gerek görmeden şu bilgileri ilave eder: "Bu dağda 100 manastır bulunur ve binlerce keşiş yaşar. Onlar kendi ellerinin emeğiyle toprağı işlerler, bağ ve bahçelerinde yetiştirdikleriyle beslenirler. Cinsel arzuların uyarılmasını önlemek için oraya genç delikanlıları ve kadınları sokmazlar. Çünkü Rumların bütün diğer halklardan çok buna eğilimi vardır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 136.)

[611] Gerlach, *a.g.e.*, s. 136-137.

[612] Gerlach aynı yerde, "vaktiyle tüm Rum eşrafının evinde özel ibadethaneleri" olduğunu ve "sadece en büyük yortularda Ayasofya'ya giderlermiş" diye yazar. (*A.g.e.*, s. 656.)

kalacak olursa, şimdiki patriği de yerinden edecek ve patrikhanedeki görevlilerin başı olan genç bir adamı kız kardeşinin oğlu olması nedeniyle patrik yapacaktı. Patriğin her yıl padişaha ve hizmetkârlarına 4000 yerine, yaklaşık 12.000 *duka* vermek zorunda olmasına da gene Kantakuzen sebep olmuş. Demek oluyor ki birbiri arkasından üç patrikle uğraşmış. Ona istedikleri bağışı vermedikleri veya veremedikleri zaman paşaya gidip azledilmelerini isteyeceğini söylermiş. Bu iki adama bir kere bir şey verilince, bunu hemen yasa haline getirirler ve her yıl tekrarlanmasını isterlermiş. Kısacası bu adam bir sülükten farksızmış ve ruhbanların mallarını gasp etmekteymiş.[613]

Anlatılanlara bakılırsa, Kantakuzen, bazı Osmanlı idarecileri ile işini rüşvetle halleden, patriklik makamı gibi dinî bir makamı haklı-haksız gözetmeden istediği parayı veren kişilere bahşeden sıra dışı, güçlü bir kişiliktir. Ancak halkın böyle bir kimseden memnun olmaması çok tabiidir. Aşağıdaki satırlar patrikhane vaizi Zigomala'nın ona dair şikayetlerini içerir:

Yaşlı vaiz Johannes Zigomala konutumuza geldi ve Kantakuzen'in zorbalıklarından yakındı. Beş yıldır hizmet ettiği Patrik Yeremias ona ödemesi gereken yıllık 200 *duka*yı ödeyemediği için, vaiz parasının ödenebileceği yerlere başvurduğunda Kantakuzen buna izin vermemiş. Kantakuzen'in kapısına vardığında, yeniçeriler onu kapıdan kovmuşlar. Kantakuzen, çok sevilen hatta kutsal sayılan Patrik Josaph'ı da, dinle ilgili işlere karışmamasını söylediği için makamından uzaklaştırmış. Onun yerine kendisine her yıl 2000, padişaha ise 4000 *duka* ödemek zorunda olan Metrophanes'i atamış. Ama Kantakuzen giderek daha fazla para isteyince Metrophanes ödeyemeyeceğini söylemiş. Bu sefer Kantakuzen onu da azletmiş ve yerine Yeremias'ı patrik yapmış... Zigomala, Kantakuzen'e karşı bir hakaretname yazmış ve onun kilisenin tüm mallarını kendi üstüne geçirdiği

[613] Gerlach, *a.g.e.*, s. 391.

ve paşayı da kendi yanına aldığı için ipe çekilmeyi, yakılmayı hak eden biri olduğunu açıklamış.[614]

Kantakuzen'in paraya olan düşkünlüğü ve "zorbalığı" o kadar meşhurdur ki "özellikle kötülük konusunda çok zekice davrandığı için Türkler ona "şeytanoğlu" adını takmışlardır.[615] Gerlach'a bakılırsa, Kantakuzen'in aslında çok parası yoktur; buna mukabil şarap, ekmek, yağ, tuz, demir vb. gibi mallara sahiptir. Eline para geçtiği ya da dostlarından ve Türklerden ödünç para aldığı zaman götürüp Mehmet Paşa'ya armağan ederdi.[616] Ancak eline geçen tüm parayı rüşvet için veya hediye olarak vermediği, yaşadığı malikânenin ihtişamından anlaşılır. Kantakuzen'in malikânesini, "mişli" ifadelerle anlatan seyyahın orayı görmediği düşünülebilir:

> Ahyolu'nda[617] muazzam bir malikânesi varmış. Duvarlarla çevrili arazide bir çok ev varmış. Bunlarda mal sahibi ve eşi, cariyeleri, oğlu ve eşi, kâhyası, vekilharcı, sekreteri, ve çok sayıda kâtibi, 100 kişiyi bulan hizmetkârları hep bir arada yaşayabiliyorlarmış. Ayrıca birçok kölesi, atı, eşeği de varmış. Ayrıca tutsak alınıp getirilmiş içoğlanları ve yanında alıkoyduğu genç kızlar da varmış. Kısacası Kantakuzen tıpkı paşalar gibi yaşamaktaymış.[618]

Gerlach, Kantakuzen kadar başka hiç kimse ile bu kadar yakından ilgilenmemiştir. Ona anlatılanlardan ve onun anlattıklarından Kantakuzen'i tanımak, hatta hayat hikayesini öğrenmek

---

[614] Gerlach 459-460.

[615] Hammer da Mişel Kantakuzen'in "Şeytanoğlu" lakabı ile bilindiğini ve zulümleriyle Rumları ezdiğini yazar. (F. Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 2005, s. 155.)

[616] Gerlach, *a.g.e.*, s. 748.

[617] Seyyah başka bir kaydında Ahyolu'nun İstanbul'dan beş günlük mesafede olduğunu ifade eder. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 745.)

[618] Gerlach, *a.g.e.*, s. 750-751.

mümkündür. Meraklı seyyah, sadece o günkü durumuyla ilgili değil, onun geçmişi hakkında da bilgi sahibidir:

> Başının belaya girmesi, geçen Haziran ayında,[619] Eflak'tan gönderilen armağanlar padişaha sunulurken başlamış. Divan'da Kantakuzen'in dayanılmaz gaddarlığı hakkında şikayetler dile getirilmiş. Mehmet Paşa Kantakuzen'e arka çıkmak için davacıları dinlemek istemediyse de Kantakuzen'in can düşmanı olan diğer paşalar ona mani olmuşlar ve meseleyi padişaha iletmişler. Bunun üzerine padişah hemen konunun araştırılmasını emretmiş ve Kantakuzen'in işlediği suçlar ortaya dökülmüş. Şimdi defterdarlar, Kantakuzen'den padişah için 100.000 kron ödemesini istiyorlar. Kantakuzen'in bir başka suçu da ölen voyvodanın eşini Eflak'tan kovmuş olmasıdır. Bu kadın şimdi Halep'te yaşıyormuş. Padişah, Manisa'da sancakbeyi iken bu kadın kızını ona armağan etmiş. Kızı hâlâ padişahın haremindeymiş ve Kantakuzen'in annesine karşı gaddarca davranışından ötürü padişaha yakınmış. Padişah, Kantakuzen davasını Mehmet Paşa'nın can düşmanı olan (Lala) Mustafa Paşa'ya devretmiş ve bu şekilde hiçbir ödün verilmeden çözümlenmesini sağlamış ...[620]

---

[619] Gerlach'ın günlüğünden bu tarihin 1575 Haziran'ı olduğu anlaşılıyor.

[620] Gerlach, *a.g.e.*, s. 407-408. Gerlach, eserinin bir başka yerinde Kantakuzen'in cezalandırılması ile ilgili olarak şu uzun anlatıyı verir: "Tatar hanı, Sultan Murat'a yazdığı bir mektupta, Eflak ve Boğdan'da yıllardır sürüp giden huzursuzluklara ve çatışmalara Kantakuzen'in sebep olduğunu...öne sürdü. Ayrıca Kantakuzen, Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Mehmet Paşa'ya bir sürü armağanlar sunarak tuz ticaretinin kendisine verilmesini sağlamış, Eflak voyvodasının eşi Mirzona'nın iki oğluyla birlikte Sultan Selim tarafından Halep'e sürdürülmesini tezgâhlamış, Eflak voyvodalığına yakın dostu Alexander'ı getirtmiş. Gene onun tezgâhlaması sonucunda da, Boğdan voyvodalığının gerçek varisi sürülmüş ve Alexander'ın kardeşi Peter, Boğdan voyvodası olmuş. Sürülen voyvodanın dostu ve Peter'in düşmanı pek çok kumandan hayatından olmuş. Ülkesinden sürülen Boğdan voyvodası, Peter'i makamından indirmek için

18 Temmuz'da bir çavuş, Mihail Kantakuzen'i ve geçenlerde evlenen oğlunu, padişahın emri üzerine tutuklayarak Yedikule Zindanlarına götürdü. Kantakuzen'in suçu tuzla amiri olarak padişaha ödemesi gereken parayı vermemiş olması imiş ... Tercümanımızın dediğine göre herkes, ister Türk, ister Hıristiyan ya da Yahudi, Kantakuzen'in tutuklanmasına sevinmiş. Çünkü o çok kişinin hakkını yemiş, canını yakmış. Kantakuzen, Eflak ve Boğdan voyvodalarına mektup yazarak onlardan binlerce *akçe* göndermelerini istiyormuş, aksi halde onları paşaya şikayet edip azlettireceğini söyleyerek tehdit ediyormuş. Piskoposlukları satıyor, metropolitlerin, patriklerin atanmasını veya azledilmesini sağlayabiliyormuş.[621]

Gerlach, onun hikayesini öyle yakından takip etmiştir ki seyahatnamesinin çeşitli yerlerinde Kantakuzen'in başına gelen olayları âdeta günü gününe kaydeder. Ancak kendisinin de bu Rum soyluya karşı iyi şeyler hissetmediği yazıları arasına sıkıştırılan yorumlardan anlaşılır. Hapse atılması meselesi üzerine "sonunda görevinden alındı ve yalnızlığa mahkum oldu" der.[622] Kantakuzen, Yedikule Zindanı'ndan Mehmet Paşa'nın yardımı sayesinde çıktıktan sonra, padişaha olan borçlarını ödemesi için kendisine sekiz yıl süre tanınmıştı. Bundan sonra ise daha mütevazı bir hayat yaşamaya başlamıştı.[623] Konunun ayrıntısını, duyduklarını yazan Gerlach'tan dinleyelim:

Boğdan'a saldırmış ve önüne geleni talan etmiş. Tatar hanı bütün bunlara sebep olan Kantakuzen'i padişaha şikayet etmiş. Padişah da buna cevap olarak memleketini ve halkını böyle bir karmaşaya sürükleyen insana göz yumamayacağını söylemiş. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 745-746.) Schweigger da Kantakuzen'in cezalandırılma sebebi olarak "Eflak'ta ve Moldavya'da çıkan bir isyandan bu adamın sorumlu olduğunu" yazar. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 79.)

621 Gerlach, *a.g.e.*, s. 389-390.

622 Gerlach, *a.g.e.*, s. 392.

623 Gerlach, *a.g.e.*, s. 745-748.

Padişah ceza olarak onu boğdurmaya karar verdiyse de paşa onu bu kararından vazgeçirmiş ve onu öldürmek bir pireyi öldürmek kadar kolay, oysa yaşarsa ona borcunu ödettirebiliriz demiş. Nitekim 55.000 *duka* ödemek zorunda kalmış.[624] Bu sebeple sanki patrikhane için para gerekiyormuş gibi patriği bütün Yunanistan'ı dolaşarak halkı sıkıştırıp bağış toplamaya yollayacakmış.[625]

Öyle anlaşılıyor ki Kantakuzen'e kesilen ceza oldukça yüklü bir miktardadır ve o da ödeme konusunda çok isteklidir. Bunun için gerekli parayı toplamak üzere her yola başvurur:

Kantakuzen'in padişaha 160.000 *taler* ödemesi gerekiyormuş. Kantakuzen, efendime (elçi) satın alması için altın ve mücevherlerle bezenmiş, bir demet siyah kırlangıç ya da balıkçıl kuşu tüyü yolladı. Ve karşılığında 200 duka istedi. Ayrıca bir zamanlar Sultan Selim'e ait olduğu söylenen çok güzel bir kumaşla kaplanmış değerli bir kürkü ve daha başka değerli eşyası Bedesten'de satılıyormuş.[626] ... Şimdi de Hıristiyanlar ve (özellikle) Yahudiler çok büyük zarardaymışlar, çünkü Hıristiyanlara binden fazla, diğerlerine ise 2-3 bin taler borcu varmış. Kısa süre önce Yahudilerden 20.000 *duka*yı aşan değerde güzel kumaşlar, atlas, Şam kumaşı, kadife, sırmalı dokumaları veresiye olarak almış ve sarayın taciri olarak saraya göndermiş. Fakat padişah bütün mal varlığına el koyduğundan şimdi bu borçlar karşılıksız kalmış. Ayrıca Kantakuzen sayesinde makamına atanan patrik de belki görevinden alınabilirmiş ve patriğin dışarıda topladığı paralara da çavuşlar tarafından el konabilirmiş. Kantakuzen'in Ahyolu'ndaki yakınları kaçmışlar, buradakiler de gizlenmişler ve hepsi büyük bir korku içindeymişler.[627]

---

624 Hammer da bu rakamı doğrulamakta ve "bu adam mahpustan ellibeşbin *duka* ödemekle kurtulabilmiştir (1577)" der. (*A.g.e.*, s. 156.)

625 Gerlach, *a.g.e.*, s. 657.

626 Gerlach, *a.g.e.*, s. 413-414.

627 Gerlach, *a.g.e.*, s. 748-749.

Seyyahların bilgi kaynaklarından birinin de halk arasında dolaşan rivayetler olduğunu ifade etmiştik. O dönemde İstanbul'da Kantakuzen'in yakalanıp cezalandırılması kamuoyunu çok meşgul etmişe benziyor. Fakat her zaman olduğu gibi bu tür rivayetlerde çok karşılaşılan "abartılar", konuyu daha ilginç hale getirmeye yarar ve neticede şehir efsaneleri ortaya çıkar. İşte bu türden bir abartı olarak değerlendirebileceğimiz şu bilginin de gerçek olmadığı dört gün sonra ortaya çıkmıştır: "10 Nisan'da yayılan bir söylentiye göre, Mihail Kantakuzen'in oğlu Andronikos, saklanmakta olduğu taş kadırgasında boğdurulmuş ve denize atılmış. Padişah Kantakuzenlerin bütün soyunu ortadan kaldırmaya kararlıymış."[628] Aslında Gerlach'ın bu bilgiyi aktarırken "söylentiye göre" ifadesini kullanması onun da buna şüphe ile yaklaştığını ya da en azından doğruluğundan emin olmadığını düşünmemize sebep olur. Nitekim gerçek ortaya çıkar ve seyyah bunu da notları arasına yerleştirir: "14 Nisan günü Andronikos Kantakuzen, babasının bütün borçlarını ödeyeceğine kefil olduktan sonra serbest bırakıldı."[629]

Gerlach'ın Kantakuzen ile ilgili olarak mevzubahis ettiği bir diğer konu onun evlatlarıdır. Bu meselede iki farklı kaydı bulunan seyyahın ilk notuna göre Kantakuzen'in bir oğlu ve evli üç kızı vardır. Kızlarının biri, Zomaram'ı satan Antoni Kantakuzen'in oğluyla evli; ikinci kızın kocası Rali ailesinin bir üyesi ve üçüncü kızı...[630] İkinci bilgi, onun ölümünden sonra kayda geçirilmiştir ve geride üç erkek evlat bıraktığı şeklindedir. İlki Andronikos olup 25 yaşındadır ve iki yıl önce zengin Rali ailesinin kızı ile evlenmişti. İkincisi Demetrius'tur ve 22 yaşındadır. Sonun-

[628] Gerlach, *a.g.e.*, s. 771.

[629] Gerlach, *a.g.e.*, s. 776.

[630] Gerlach, *a.g.e.*, s. 389. Türkis Noyan cümlenin burada kesildiği notunu düşmüştür. Öyle anlaşılıyor ki seyyah bu kız hakkında bilgi edinememiştir.

cusu ise Ioannes adını taşır ve henüz sekiz yaşındadır.[631] Hangi kayda itibar etmemiz gerektiği konusunda tereddüt söz konusudur. Ancak emin olduğumuz nokta, Kantakuzen'in seyyahımız İstanbul'da iken oğlunu evlendirdiğidir.[632] Bu evliliğin "siyasî" bir evlilik olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Zira "gelinin babası 50.000 *duka* değerinde bir çeyiz vermiş, bunun 20.000 *duka* kadarı nakit para ve geri kalanı mücevher, elbise ve taşınmaz mal halindeymiş. Damadın babası olan Mihail Kantakuzen, Eflak ve Boğdan'ın efendisi olacakmış."[633] Gelininin sahip olduğu bu "nimetlere" rağmen, Kantakuzen'in dünürüyle de iyi geçinemediğini, verdiği bir yemek sırasında, soylu bir aileden gelmediği için dünürünü onur koltuğuna oturtmaya karşı çıktığını, ama aslında dünürünün kendisinden daha zengin olmasını kıskandığını yine Gerlach'dan öğrenmekteyiz.[634]

Schweigger ve Gerlach, Kantakuzen'in ölüm tarihi olarak 3 Mart'ı kaydetmişlerdir.[635] Schweigger "Konstantinopolis'e varmamızdan kısa bir süre sonra, 3 Mart günü Sultan Murat, Michael Kantakuzenos'u Anchialous'ta –veya şimdiki adıyla Achelo'da (Ahyolu) kirişle boğdurdu" yazarken,[636] Gerlach daha ayrıntılı bir anlatımla aynı tarihi verir:

> Ali Bey, yanına birkaç kapıcı ve hizmetkâr alarak Kantakuzen'in konağına gidip onu boğmakla görevlendirilmişti. Ali Bey, ayın birinde, ikindi vakti buradan ayrılıp üç günde, yani o ayın üçünde gene ikindi vakti Ahyolu'na varmış.[637]

---

631 Gerlach, *a.g.e.*, s. 750.

632 Selanik patriği Achilo'dan, Kantakuzen'in oğlunun düğününden gelmişti (Gerlach, *a.g.e.*, s. 350).

633 Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

634 Gerlach, *a.g.e.*, s. 143.

635 Oysa Hammer 26 Ocak 1578'de asıldığını bildirir. (Hammer, *a.g.e.*, s. 156.)

636 Schweigger, *a.g.e.*, s. 79.

637 Gerlach, *a.g.e.*, s. 747.

Yukarıdaki satırların devamında Gerlach'ın yazdıkları o kadar abartıdan uzak ve gerçekçidir ki tüm yalınlığı ile padişahın tartışılamaz emrini almış bir saray çavuşunun emri yerine getirme amacını ve suçlunun idamdan tabii kaçma isteğini yansıtır. Anlatılanlar, sahnenin okuyucunun gözünde kolayca canlanmasına yardımcı olacak niteliktedir:

> Önce kapıcılarından birini Kantakuzen'in evine yollamış ve ona Ali Bey'in Boğdan'a gitmek üzere yoldayken kendini güçsüz hissettiğini ve bir süre evinde konuk olup dinlenmek ihtiyacında olduğunu Kantakuzen'e bildirmesini tembihlemiş. Eve girdikleri zaman, Kantakuzen, erkek kardeşi Konstantin ve oğlu Andronikо ile birlikte salonda oturmaktaymış. Ali Bey onu selamlamış ve görevli olarak geldiğini söylemiş. Kantakuzen daha o anda bu selamın pek de hayırlı bir anlama gelmediğini sezinlemiş. Bir aralık yapılacak bir işi olduğunu ve hemen geri geleceğini ileri sürerek dışarıya çıkmak istemiş. Fakat ona nazik bir tavırla: "Burada kalsanız daha iyi olur. Nereye gideceksiniz?" diye engel olmuşlar. Onlar böyle konuşurken Ali Bey bizzat devreye girerek "Emir padişahın, bağlayın onu!" demiş. Kapıcılar onu hemen yakalamışlar ve ellerini bağlayıp kapıya doğru götürmüşler. Ali Bey bir kez daha padişahın emri üzerine onu asması gerektiğini söylemiş. Kantakuzen papazına gitmek, günah çıkartmak ve vasiyetini yapmak için ondan izin istemiş. Ama Ali Bey "Olmaz, götürün onu!" diye emretmiş ve daha orada kapı aralığında Kantakuzen'i asmışlar. Daha sonra Ahyolu kadısına, Kantakuzen'in kadınlarını evden çıkarmasını ve içindeki 40 kişi ile birlikte evi Ali Bey Boğdan'dan dönünceye kadar muhafaza etmesini tembih etmişler. Ali Bey, Kantakuzen'in ahırındaki 16 atı da yanına almış ve padişaha, emrini yerine getirdiğini, buradan Boğdan'a gideceğini haber vermiş.[638]

[638] Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

Schweigger'ın "kirişle boğdurdu" ifadesi de asıldığı şeklinde yorumlanırsa, her iki seyyahın da onun ölüm şekli hakkında aynı bilgiyi verdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, ölümünden sonra sahip olduğu bütün mal varlığına el konduğu hususunda seyyahların yazdıkları da birbirlerini doğrular mahiyettedir.

> İnfazdan sonra ölenin bütün taşınır malları ve ev eşyaları deniz kuvvetlerinin amirali olan Uluç veya Kılıç Ali Paşa tarafından açık artırma ile satıldı. Ev eşyalarının arasında bir çok eski elyazması Yunanca kitap vardı. Bunlar çok yüksek fiyatlarla alıcı buldu... Ölenin padişaha çok borcu olduğu söyleniyordu. Geride bıraktığı malların satılmasıyla padişah alacaklarını tahsil etti.[639]

> 4 Nisan'da Kantakuzen'in Ahyolu'ndaki sarayı sadece 5.000 *duka*ya satılığa çıkarıldı. Oysa inşaatı 20.000 *duka*yı aşmıştı... Aynı zamanda eşyaları da bugün iki kadırgaya yüklenerek satılmak üzere buraya getirildi... 17 Nisan'da mallarını açık bir alanda satışa çıkardılar. Deniz kenarında, Yahudilerin kapısı'nda [Çift kapısı], padişahın Hasbahçesinin kapısının dibinde önü açık bir çadır kuruldu. Bir Hıristiyan ve bir Türk tellal yüksek sesle bağırarak satılacak eşyayı ilan etti ve en yüksek parayı teklif edene eşyayı verdiler. Satılan eşya arasında çok sayıda ipekli, kadife ve sırmalı dokumadan elbise vardı. Bir çoklarında altın, yakut ve firuze kakmalı düğmeler bulunuyordu. Olağanüstü güzel ve kıymetli samur kürkler, sırma işlemeli kırmızı ipek mintanlar, sıma işlemeli ipek perdeler, atlar, eşekler, mutfak eşyası vb. Kısacası Kantakuzen'in evinde satılmadık bir şey kalmadı. Andronikos'da sürekli Ali Ağa'nın yanında durmak ve babasına, hatta kendi karısına ait malların satılmasını seyretmek zorundaydı... Kitapları da satıldı... 3 Mayıs'ta eşyalarından en son kalanları da sattılar.[640]

---

[639] Schweigger, *a.g.e.*, s.79.

[640] Gerlach, *a.g.e.*, s. 769,776-777,784.

Özellikle Kantakuzen'in geride kalan ailesi için bu anlatılanlara şahit olmak çok acı olsa gerek. Her şeye rağmen hayat devam etmektedir ve oğlu Andronikos, babasından kalan mirasa sahip çıkmaya gayret eder. Diğer taraftan öteki alacaklıların da unutulmadığı anlaşılmaktadır:

> Andronikos Kantakuzen,[641] babasının buradaki evini 3.000 *duka* karşılığında geri aldı. Bunu Mehmet Paşa'nın yardımı ve defterdara ricada bulunması sayesinde gerçekleştirdi. Andronikos Ahyolu'ndaki malikâneyi de aynı şekilde ele geçirmeyi ümit etmektedir. Annesi henüz hizmetçilerini ve uşaklarını yanında alıkoymakta, kocasının işlerini yürüten kişi de 100.000 *duka* ile Moskova'da bulunmaktadır. Bu paradan 20.000 *duka* padişaha aittir, geri kalanının bir kısmı borçlandığı Yahudi ve Türklere ödenecek, bir kısmı da kendilerine kalacaktır...[642]

Dostları bile bu cezayı çoktan hak ettiğini söylemelerine rağmen yine de ardından "matem töreni" düzenleyenler çıkmıştır: "12 Mart'ta dostları ve akrabaları Galata'da kız kardeşinin kocası olan Rali'nin evinde kendi usullerine göre bir matem töreni düzenlediler."[643]

---

[641] Seyyahımıza (Gerlach, *a.g.e.*, s. 749-750) *protonotarius*un anlattığına göre, Ali Bey Kantakuzen'in evine gelip padişahın emrini bildirdiği zaman, oğlu Andronikos hemen oradan sıvışmış ve odasına saklanmış. Sonra da o gece oradan ayrılıp iki günlük bir yolculuktan sonra Konstantinopolis'e ulaşmış. Hemen paşaya ulaşıp babasını astıklarını haber vermiş. Paşa da gence gidip tanıdıklarının yanında gizlenmesini öğütlemiş. Aslında padişah onu da astırmaya niyetliymiş, fakat paşa onun babasının yaptıklarından haberi olmadığını söyleyerek bunu engellemiş.

[642] Gerlach, *a.g.e.*, s. 792.

[643] Gerlach, *a.g.e.*, s. 747, 749.

Gracia Nassi ve Kira[644]

Donna Gracia Nassi ve Kira kadının ortak özellikleri, ikisinin de XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşamış zengin Yahudi kadınlar olmalarıdır.[645] Haklarında seyahatnamelerde son derece sınırlı kayıtlar bulunmasının sebebi seyahat notlarını yazanların erkekler olması dolayısıyla kendi ilgi alanlarına giren mevzulardan daha çok bahsetmiş olmalarıdır.[646] Sınırlı da olsa, Donna Gracia hakkındaki malumatı Dernschwam'dan edinirken, Kira Kadın hakkındaki bilgileri Sanderson ve Vratislav'a borçluyuz. Dernschwam ilkinin İstanbul'a gelişi ve hem kendi dindaşları hem de Osmanlı yöneticileri nezdindeki itibarından bahseder. Onun gücü ve itibarı o kadar kuvvetlidir ki 1563 yılında yeni bir cemaat kurma düşüncesinde olduğunu açıklamış ve bunu gerçekleştirmiştir.[647] Josef Nassi'nin teyzesi olan Gracia Nassi önemli bir mültezim ve hayırseverdir.[648] Seyyahların verdiği bilgiler onu tanımamıza yardımcı olur:

> 1553'te yaşlı bir Portekizli kadın, kızı ve hizmetkârları ile Venedik'ten İstanbul'a geldi.[649] Bu kadının kocasının kim olduğu hususunda

---

644 Baer "kyra" kelimesinin Rumca olup "bayan" anlamına geldiğini yazar. Sultan III. Murat'ın (1574-1595) annesi Nurbanu Sultan'ın kirası Esther Handali'dir. III. Murat'ın gözdesi ve III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan'ın kirası ise Esperanza Malkhi'dir. (Baer, Honored By..., s. 199.) Burada seyyahların ölümünü anlattıkları Kira Kadın bu kişidir.

645 Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınları isimli makalesinde Mahir Aydın, 1520-1600 dönemi içinde üç Kira kadın tespit edebildiklerini ifade etmiştir. (Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınları", *Belleten*, LXV, (243), s. 625).

646 Holmberg, a.g.m., s. 36.

647 Rozen, a.g.m., s. 81-82.

648 Baer, a.g.m., s. 206.

649 Adı Donna Gracia Mendesia olup 1510 yılında Portekiz'de Benveniste *maran* ailesinin bir ferdi olarak dünyaya gelmiş ve Beatrice Hırist adıyla Nassi ailesinden zengin bir *maran* olan ve adı Francisco Mendes ola-

Yahudiler arasında çeşitli rivayetler vardır... Bu kadın kocasının ölümünden sonra, büyük bir servetle Portekiz'den Venedik'e kaçmış... Yahudiler bu kadınla çok övünürler. Ona "Seniora" diye hitap ederler. Kadın da hakikaten çok debdebeli, göz kamaştırıcı bir hayat sürüyor. Bir çok hizmetkâr ve nedimeleri var... Sözünü ettiğimiz bu bayan, aslen Yahudi'dir. Daha sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş, fakat sonradan yine Yahudiliğe dönmüş. İstanbul tarafında Yahudiler arasında oturmuyor. Galata'da lüks, bahçeli bir evde ikâmet ediyor. Bu eve her gün için *duka* altın ödüyormuş. Venedikliler onu tutuklayıp serbest bırakmak istememişler, fakat kadın padişahın doktoru ile temasa geçmiş ve bu doktorun oğluna kızını vermeye karar vermiş. Padişah Seniora ile ilgilenmiş, memlekete kabul edilmesine muvafakat etmiş ve böylece onun Venediklilerden kurtulmasını sağlamış ... [Bu kadın] deniz aşırı memleketlerle, özellikle Venedik ve İtalya ile iyi ticaret yapıyor. Baharat ve tahıl sevk ediyor. Kızını bir Portekizli veya İspanyol ile evlendirmiş... Bu delikanlı, kadının kız kardeşinin oğlu imiş. Adamın adıyla ilgili olarak Yahudiler ayrı ayrı isimler ortaya atıyorlar. [650]

Kira kadına gelince; Aydın'ın ifadesine göre "hakkında hem Avrupa ve hem de Osmanlı kaynakları tatminkâr bilgiler verirler. Öncekilerden daha hırslı ve çıkarcı olduğu anlaşılan bu kadın, siyaset ile de ilgilenmiş olduğundan, bu yönü ile de tanınmaktadır."[651]

---

rak değiştirilen biriyle evlendirilmiştir. 1568'de ölen bu kadının Reyna adında bir kızı vardı. (Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 390)

[650] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 159-160. Sözü edilen şahıs Don Josef Nasi adıyla tanınmıştır. Reyna ile yaptığı evlilik yoluyla toplumsal ve maddî durumu son derece kuvvetlenmiştir. 1567'den itibaren Naxos adasının prensiydi (Lajos'un notu, Dernschwam, *a.g.e.*, s. 390).

[651] Aydın, Osmanlı Dünyasında..., s. 630. Yahudiler ve Türklerin ilişkileri konusundaki çalışmaları ile tanınan Avram Galanti'nin Ester Kira isimli makalesinde yazar bu kadından bahseden Osmanlı kaynaklarını

Vratislav'ın anılarından anlaşıldığına göre, III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan padişahtan işittiklerini bu kadın vasıtası ile Alman elçiye bildiriyordu ve karşılığında elçiden yüklü bir para alıyordu.[652] Sanderson, "hareme hizmet eden son Yahudi Kira, Esperanza Malkhi'nin"[653] zenginliği ve ölümüne şahit olmuştur.[654] Seyyah, İstanbul'a birkaç kez geldiğinden 1600 yılındaki gelişinde konuya "bu gelişimde şahit olduğum başka bir vahşetten bahsedeceğim" diyerek başlar:

> İstanbul'da zenginliği ve itibarı ile bilinen bir Yahudi kadın evinden dışarı çıkarılarak öldürüldü. Padişah III. Mehmet, sarayın penceresinden şehrin en kalabalık yerinde ipe asılışını izledi. Cesedi yılanlı sütunla At Meydanı arasına köpekler yesin diye bırakıldı. Kadının kafası bir mızrağın ucunda şehirde dolaştırıldı. Vücudundan geriye kalan parçalar Müslümanlar, yeniçeriler ve diğerleri tarafından diğer Yahudilerin görmesi için dolaştırıldı. Bu parçalardan birinin Galata'daki evimizin önünden geçirildiğini gördüm. Kadının en büyük oğlu da ertesi gün öldürülerek annesinin cesedinin yanına bırakıldı.[655] Böylece ertesi gün hem ananın hem de oğlun kemikleri orada yakıldı. Kadının ikinci oğlu Müslüman olmayı tercih ettiğinden bu cezadan

sıralamıştır. Bunların arasında Selaniki Tarihi, Solakzade Tarihi ve Naima Tarihi yer almıştır. Onun sonu hakkındaki en detaylı ve doğru bilgi Selaniki'de yer almaktadır (Avram Galanti, "Ester Kira", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, XVI/17, (94), (1926), s. 319).

652 Vratislav, *a.g.e.*, s. 82.

653 Baer, Honored By..., s. 200.

654 Bu kadının ismini Aydın (Osmanlı Dünyasında..., s. 629) Esperanzo Malchi olarak kaydetmiştir.

655 Purchas baskısında Sanderson'un bu kadını ve oğlunu tanıdığı, hatta olaydan birkaç gün önce bu kadının oğlunun onların gemisinde olduğu ve Sanderson ve yanındaki Paul Pinder'ın bu kadının evinde buluşularak Osmanlı sultanının ve Yahudi kadının İngiliz kraliçesine iletilmek üzere elçiye bir taç gönderdiğini ifade eder. (Sanderson, *a.g.e.*, s. 85.)

kurtuldu.[656] Çok küçük olan üçüncü oğlun yaşamasına müsaade edildi.[657] Bu Sultanın annesine gözdağı vermek isteyen sipahilerin işiydi.[658] Çünkü o saraya aldığı bütün kadınları bile bu kadının eliyle alıyordu.[659]

Sanderson, 30 Mart 1600'de Londra'ya yazdığı mektubunda bu idamların Yahudilerin Saboth Günü'nde yapıldığını yazmıştır:

> Küçük Padişah diye adlandırılan Kira ve onun gururlu oğlu, halka açık bir yer olan At Meydanı'nda köpeklerin önüne atıldı. Kadının bir milyondan daha fazlasına sahip olduğu söyleniyordu. Sayısız mücevheratın yanında 500.000 kırmızı altın *duka* bulunmuştu. Şehirde ne Yahudilerin ne de Rumların iyi kumaştan yapılmış kaftan ve şakşır (pantolon) giymeyeceği ilan edildi. Fakat sanıyorum buna çok fazla dikkat edilmedi.[660]

Yine seyyahımızın mektuplarından, bu ölümün Yahudi toplumunun hafızasından uzun süre silinmediğini ve onların ticaretteki canlılıkları üzerinde etkili olduğunu anlıyoruz:

> Kira ve oğlunun ölümünden sonra, Yahudiler henüz ticarette canlanmamışlardı, belki de askerlerin yüksek oranda para almasından

---

[656] Galanti Selaniki'nin katl vakasını teferruatıyla yazması sebebiyle hikayeyi aynen nakl etmiştir. Onun naklettiği malumat da Ester Kira'nın oğlunun Müslüman olarak cezadan kurtulduğunu fakat kendisi de Müslümanlığı kabul etmesine rağmen sipahilerin gazabından kurtulamadığını ifade etmiştir. (A.g.m., s. 319-321.)

[657] Hammer kadının oğullarının üçünün de öldürüldüğünü ifade eder. (Foster'ın notu, Sanderson, *a.g.e.*, s. 86).

[658] Leslie Peirce da isyankâr sipahiler tarafından kendilerine düşük ayarlı *akçe* ödenmesinin sebebi olarak gördükleri bu kadını öldürdüklerini ifade eder. (Leslie Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York 1993, s. 243.)

[659] Sanderson, *a.g.e.*, s. 86.

[660] Sanderson, *a.g.e.*, s. 201-202.

kaynaklanıyordu... İstanbul'da hâlâ Kira Kadın ve oğlunun ölümü konuşuluyordu. Bununla birlikte Yahudiler kafalarını yeniden kaldırıp bu limandaki önemli alıcılardan oldular.[661]

Aydın'ın değerlendirmesine göre bu kadar "politik ve ekonomik Kira Kadın tipinin ilk ve son örneği olan" Malchi ve onun korkunç sonu bir daha bu kadar güçlü kadınların ortaya çıkmasını engellemiştir.[662]

Josef Nassi[663]

Josef Nassi, Osmanlı toplumunda zimmîlere tanınan haklarla, onlara yasak olan şeyler arasındaki belirsiz alanı çok başarılı bir şekilde kullanmayı başaran bir Yahudi'dir.[664] Ondan, Gerlach, Dernschwam ve Canaye bahsederler.[665] En ayrıntılı bilgiyi veren Gerlach'ın seyahatnamesinde, Don Josef'in İstanbul'a gelişi hakkında iki farklı rivayet vardır. İlk kayıt şu şekildedir:

> Vaktiyle Portekiz'den buraya gelmiş. Sevdiği kızın çok zengin olan ailesi evlenmelerine izin vermemiş. Genç kız ise Don Josef'i çok sevdiğinden, ikisi anlaşıp büyük servetlerini de yanlarına alarak kaçmışlar. Önce Venedik şehrine, oradan da Konstantinopolis'e gelmişler. Josef burada Yahudi dinine geçmiş. Daha doğrusu,

---

661 Sanderson, *a.g.e.*, s. 203-204.

662 Aydın, Osmanlı Dünyasında..., s. 632.

663 Josef Nassi, Sultan Süleyman ve Sultan Selim dönemlerinde çok önemli bir rol oynamış; Kıbrıs'ın ele geçirilmesi olayını o kışkırtmıştır (Hauser'in notu, Canaye, *a.g.e.*, s. 157).

664 Rozen, a.g.m., s. 308.

665 Baer, XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı sarayında görevli Yahudi hekimlerini anlatırken Josef Nasi'nin Müslümanlığa geçmeden sarayda en üst kademeye gelebilmesine rağmen, XVII. yüzyıldaki Yahudi hekimlerin bu seviyeye ulaşmak için Müslüman olmaları gerektiği üzerinde durmuştur. (Baer, Honored By..., s. 202.) Fakat seyyahlarımız Josef Nasi'den doktor olarak bahsetmezler.

aslında Josef doğuştan Yahudiymiş ama Portekiz kralı herkesi Hıristiyan olmaya, çocuklarını vaftiz ettirmeye ve kilisedeki ayinlere katılmaya mecbur ettiğinden, Josef de dinini inkâr etmek zorunda kalmış. Böylelerine "Moran" deniliyormuş. Bunlar evlerinde çocuklarına gizlice kendi dinlerini öğretirler, bir fırsatını bulunca o memleketten kaçarlarmış. Bu nedenle Türkiye'de pek çok Portekizli Yahudi yaşıyor. Bunlar Türkiye'ye gelir gelmez sünnet olurlarmış. Josef bir zamanlar Sultan Süleyman henüz hayatta ve oğlu Selim'in sancak beyi olduğu dönemde, genç şehzadeye borç para vermiş ve erkek kardeşine karşı mücadelesinde yardımcı olmuş. Selim tahta geçtiğinde ona bu hizmetlerine karşılık, başta Nakşa Adası olmak üzere birkaç ada armağan etmiş. Josef bu nedenle Nakşa dükü olarak imza atmakta ve sahip olduğu bu adalardan her yıl binlerce *duka* gelir sağlamaktadır.[666]

İkinci rivayet Gerlach'a tercümanı Dominic tarafından aktarılmıştır:

Bu adam erkek kardeşi ile birlikte Sultan Süleyman zamanında buraya gelmiş. Bu iki erkek kardeş, iki kız kardeşlerini, 300.000 *duka* altını ve ayrıca inciler, değerli taşlar ve mücevherlerden ibaret servetlerini de beraberlerinde getirmişler. Sultan Selim Kütahya'da iken Josef sık sık onu ziyarete gider ve ona borç para verirmiş, ayrıca mücevherler ve değerli eşya armağan edermiş... Çok sayıda yeniçeri ile hizmetkâr beslemek zorundaymış. Yeni defterdar (Kara Üveys) padişaha çok büyük bir yekun tutan şarap yüzdelerini tahsil etmek hakkını onun elinden almayı teklif etmişse de padişah bunu kabul etmemiş, babasının vasiyetine göre bu paranın Don Josef'e ömür boyu bağışlanması gerektiğini ve kendisinin de babasının vasiyetini yerine getirmeye kararlı olduğunu bildirmiş. Don Josef çocuksuzmuş ve gayet nazik, sevecen tavırlı, iyi yaşamasını bilen bir insanmış.[667]

---

[666] Gerlach, *a.g.e.*, s. 510.

[667] Gerlach, *a.g.e.*, s. 705-706.

Sevdiği kız ile evlenebilmek için İstanbul'a gelen Don Josef, Seniora'nın kız kardeşinin ve padişahın doktorunun oğludur.[668] Bu durumda, bu evliliğin ailelerin de planladığı bir evlilik olduğunu düşünmek daha akıllıca görünüyor. Gerlach'ın gelişleri hakkında Sultan Süleyman zamanını işaret etmesine rağmen, Dernschwam daha kesin bir tarih verir:

> [Don Josef Nassi] 1554 yılında, maiyetinde iyi giyimli 20'den fazla İspanyol hizmetkârı ile [İstanbul'a] gelmiş. Kendisi samur aksesuarlı kıymetli ipek elbiseler giymekte. Türk âdetlerine göre önünde onu koruyan iki yeniçeri yürüyor. Bu genç 1554 Nisan'ında kendisini sünnet ettirdi. Ve sonra yukarıda bahsettiğimiz kadının kızıyla evlendi. Gerek evlenmeden önce gerekse sonra günlerce eğlenceler yapıldı, ziyafetler verildi. Hatta Yahudilerin bana söylediğine göre Fransız sefiri Bartolomei İstanbul'dan Galata'ya geldi ve bu münasebetle de büyük törenler yapıldı...[669]

Don Josef, Sultan Süleyman zamanında aldığı, şarap gümrüğünün toplanması işi (iltizam) sayesinde toplumsal ve mali açıdan oldukça sivrilmiş olsa gerek. Zira Nakşa Adası'nın[670] "dükü" olarak atanması sahip olduğu itibarı yansıtır:

> Padişah "Koca Yahudi" diye adlandırılan birini Ege Denizi'ndeki birçok adanın yöneticiliğine dük olarak atamış.[671] Bu adaların en

---

668 Sultan Süleyman'ın doktoru Moses Hamon'dur. Oğlu Joseph Hamon ise II. Selim'in doktorudur. Diğer oğlu David Hamon, Joseph Nasi'nin özel doktorudur (Austin, *a.g.e.*, s. iii).

669 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 160.

670 Nakşa Adası, Dördüncü Haçlı Seferi'nden beri Venedik himayesindeki dukalarca yönetildi ve bu dukalığın yönetimi hemen hemen bütün Ege adalarına yayıldı. Ege adalarının ilk dukalarını çıkaran Sanudo ailesi (1207-1435) daha sonra yerini Crispolara bıraktı. Nakşa Adası'nı 1535'te Barbaros yağmaladı. Crispoların sonuncusu olan Giacomo'dan halkı o kadar nefret etti ki Türkler onu yerinden indirmekte (1566) hiçbir güçlükle karşılaşmadılar (Canaye, *a.g.e.*, s. 157-158).

671 Miquez Joseph: Don Josef Nassi (Beydilli, Önsöz, s. 142).

önemlisi Nakşa (Naksos) Adası'dır.[672] Mehmed Paşa bu adamın can düşmanı olsa da padişah ona çok itibar edermiş, hatta bu Yahudi'nin hazırlamadığı ya da kendisine sunmadığı yemeği yemezmiş. Üstelik padişahın Yahudilerin Şabbat'ını kutladığını da söylüyorlar... Efendimin [elçi] yemek sırasında anlattığına göre, imzasını "Nakşa Dükü" diye atan zengin Yahudi Don Josef (Nassi) bir zamanlar Sultan Süleyman'a her cuma günü çeşit çeşit yemekler gönderirmiş ve şimdiki padişaha da aynı şekilde yemek göndermeye devam etmek zorundaymış.[673]

Gerlach kinayeli bir şekilde "burada Yahudiler çok seviliyor ve itibar görüyorlar. Padişahın sırlarını paylaştığı en yakın dostları Dr. Beydus ve Koca Yahudi Joseph'tir. Dr. Salomon da padişahın gözde adamıdır. Diğer bazı Yahudi erkek ve kadınlar padişahın ve paşaların en gizli sorunlarını paylaşırlar" yazar.[674] Esasen seyyah padişahın Josef Nassi ve diğer Yahudilere karşı olan muhabbetini anlamlandıramamış olmalı ki, bunu padişahın "kanının karışıklığı" ile açıklamaya çalışır: "Bir rivayete göre, vaktiyle padişahın annesi erkek çocuk doğurmayı umarken kız doğurunca, onun hayal kırıklığına uğramaması için, Yahudi olan ebesi yeni doğan kızı bir Yahudi çocuğuyla değiştirmiş."[675]

Konstantinopolis'teki 500 kadar İspanyol ve İtalyan Yahudisini Koca Yahudi veya Dük Josef buraya getirmiştir. Sadece Nakşa Dükü olmayan Josef Nassi, aynı zamanda, şarap gümrüğü ve Karadeniz ve Akdeniz'den gelen diğer malların gümrüğünü de tahsil ediyordu. Bazı yeniçeriler onun adamları ile birlikte Boğaz'da do-

[672] Canaye "Nakşa dukalığının merkezi Değirmenlik'tir ve günümüzde [1573 yılı] Jean Miguez adlı bir Musevi'nin elindedir" diye yazar. (*A.g.e.*, s. 104.)

[673] Gerlach, *a.g.e.*, s. 142, 479.

[674] Gerlach, *a.g.e.*, s. 197.

[675] Gerlach, *a.g.e.*, s. 479.

laşırlar ve bir gemi geldiğinde onu denetleyerek taşıdığı mallara göre vergi veya gümrük alırlardı.[676]

Vaiz Zigomala ve Ailesi[677]

Baba ve oğul Zigomalalardan[678] bahseden seyyahlar Gerlach ve Canaye'dir. Ne yazık ki, Zigomala hakkında Canaye'nin verdiği tüm bilgi "baba ve oğul Zigomola'lar, her ikisi de Yunan dili alanında çok bilgili ve İstanbul'un Antikçağı ile çok ilgiliydiler" cümlesinden ibarettir.[679] Fakat onun seyahatnamesine bir önsöz ve notlar ekleyerek yayımlayan Hauser'in bu aile bireyleri hakkında verdiği bilgiler aydınlatıcı mahiyettedir. Gerlach ise Zigomala ailesi ile sık sık görüşmüş ve onlardan çok bahsetmiştir. Hatta pek çok hususta seyyahın başlıca bilgi kaynağı onlardır. Yine de onun vaiz hakkında önyargı dolu düşüncesi oldukça belirgin bir şekilde kayıtlarına yansır. Seyyah onun İstanbul'a gelişi ve niteliklerine dair bilgiler vererek şu tanıtıcı cümleleri yazar:

> Onu yaşlı ve yürekli Patrik Joasaph Anabolu'dan buraya getirtmiş. Yaşlı patrik onun eski ve gerçek Yunancayı bildiğini görünce, oradaki malını mülkünü bırakıp eşi ve çocukları ile birlikte Konstantinopolis'e taşınmasını teklif etmiş ve ona yılda 300 *duka* ödemeye söz vermiş... Buraya gelince en büyük kilisenin

---

676 Gerlach, *a.g.e.*, s. 188, 510.

677 Gerlach'dan başka bu kişi ve ailesinden bahseden seyyah Canaye'dir. Gerlach bu kişinin isini için "Zigomala" derken, Caneye "Zigomola" olarak kaydetmiştir. (Gerlach *a.g.e.*, s. 72.) Hangisinin doğru olduğunu tespit edemememize rağmen, Gerlach ondan defalarca bahsettiği ve biz de onun anlatımlarını aktaracağımızdan "Zigomala" demeyi daha uygun bulduk.

678 Canaye'nin seyahatnamesine önsöz ve notları yazan Hauser, baba ve oğul "başka bir deyişle Ioannes ve oğlu Theodosius ile ilgili olarak bkz. M. Em. Legrand'ın tanıtma yazısı, Paris, İmpr. Nat., 1889, gr. Folyo 8" şeklinde bir atıfta bulunur (Canaye, *a.g.e.*, s. 149).

679 Canaye, *a.g.e.*, s. 72.

(Magna Ecclesiae) vaizliğine ve sekreterliğine atanmış ve bir çok papazın öğretmenliğini de üstlenmiş. Böylece günümüzde gerçek Yunancayı biraz olsun bilen papazlar bu bilgilerini ona borçluymuşlar.[680]

Yaşlı vaizin Eski Yunanca bilgisi o denli ileridir ki vaazlarını bile bu dilde vermek istemektedir. Aslına bakılırsa onun bu konuda ödün vermek istemediği, ancak gerekli izni alamadığı anlaşılıyor:

> Ben ondan günümüzdeki Rum halkının konuştuğu dilde bir vaaz vermesini rica ettim. O ise yeni Rumca dilinde bir tek vaaz vermektense gerçek Yunanca olan eski dilde 100 vaaz hazırlamayı yeğlediğini, böylesine barbar bir dil için kafasını yormak istemediğini açıkladı. Ona halkın anlayacağı dilde vaaz vermenin, kimsenin anlayamayacağı sözler söylemekten daha yararlı olacağını açıkladım. Buna karşılık Zigomala, dinleyicilerden bir veya iki kişi anlasa bile bunun yeterli olacağını söyledi. Sonra da bana, bundan böyle başka bir dilde vaaz verme konusunu patrikle konuşmamı tavsiye etti. Başka dilde vaaz verilmemesinin sebebi, halk dilinde yazılmış din kitaplarının ve vaazlarının bulunmamasıymış.[681]

Zigomala ailesinin eğitimi o dönem İstanbul'unda dikkat çekici seviyedir. Baba ve oğul Eski Yunanca konusunda zamanın uzman kişileri olarak resmedilirler:

> Baba 1498'de Anabolu'da doğdu; öğrenimini Padova'da tamamladı ve belki de Venedik'teki Ortodoks Hagios Georgios Kilisesi'nde papaz, sonra Anabolu'da vaiz ve dinsel kararlar yazmanı oldu. 1555'te İstanbul'a yerleşerek Eski Yunanca dersleri verdi ve büyük kiliseye (Patrikhane Kilisesi) vaiz atandı. Ailesiyle birlikte

680 Gerlach, *a.g.e.*, s. 466.

681 Gerlach, *a.g.e.*, s. 512.

Pammakaristos Manastırı yakınındaki üç katlı bir evde oturdu. Patrik, Protestanlara Ortodoksluk öğretilerini anlatan metni yazmakla onu görevlendirdi. Ioannes pek çok yabancı bilginle ilişkideydi ve Yunan diliyle uğraşan Crusius onu "zarif tavırlı ve İtalyan düşüncesi alanında yetenekli biri olarak tanımladı. Gerlach ise onu açgözlü, hilekâr ve sefih bir ihtiyar olarak anlatır. [Oğlu] Theodosios, 1544'te Anabolu'da doğdu. Büyük kilisede dinsel kararlar yazmanı daha sonra yüksek rütbeli papaz; 1576'da Patrik Gerasimos onu Ege adaları ve Anadolu'da yüksek görevli olarak dolaşmaya gönderdi. İzlediği güzergâh bilinmektedir. Babası kadar bilgili değildiyse de o da Eski Yunanca ile uğraşanlarla ilişkide oldu. Gerlach ondan eski Yunanca bir el yazma aldı. Daha sonra sefalete düştü ve 1614'ten sonra öldü. Babası 1581'de ölmüştü.[682]

Hauser'in anlattıkları arasında dikkati çeken husus, Gerlach'ın baba Zigomala hakkındaki olumsuz düşüncesidir. Gerlach'ın Zigomala ile defalarca yüz yüze görüştüğünü, pek çok konu hakkında ondan bilgi aldığını seyahatnamesinden anlayabiliyoruz. Zigomala ailesinin özel hayatlarında hiç de "huzurlu ve mutlu bir aile" olmadıkları Gerlach'ın görüşmeleri sırasında edindiği izlenimlerden ortaya çıkar:

8 Ağustos'ta vaiz ve *protonotarius*, yani baba ve oğul arasında büyük bir kavga çıktı. Baba, oğlunun yalancı şahitler tutarak *kadı*ya gittiğini ve babasının evini 500 *duka*ya satın aldığını söyleyerek, bu satışı tapu ve mühürle onaylatmak istediğini duymuş. Oysa bu doğru olmadığından baba, oğlunu dolandırıcılıkla suçlamış ve evlatlıktan reddetmiş. Buna öfkelenen oğlu, babasının üzerine bir şarap testisi fırlatmış ve omzundan yaralamış. Baba pencereden komşularına seslenip yardım istemiş. Sonra da oğlunu mirasından çıkarmış ve ona karşı dava açmış.[683]

[682] Canaye, *a.g.e.*, s. 149.

[683] Gerlach, *a.g.e.*, s. 408.

Gerlach'ın verdiği bilgilerden Zigomala'nın Theodosius ve Stamatius adında iki oğlu olduğu anlaşılıyor. Baba ve oğulları arasında büyük geçimsizlik yaşandığına ve ailede kavganın eksik olmadığına Gerlach şahit olmuştur:

> Birkaç hafta önce yaşlı Zigomala ile evlerine gittiğimde, oğlu Stamatius orada gümüş teller çekmekteydi. Baba o anda onunla kavga etmeye başladı. Oğul babaya hakaret ederek ona deli, köpek ve şeytan dedi. O da buna karşılık oğluna hakaret etti. Bana onun bir katil olduğunu, şimdiye dek pek çok insan öldürdüğünü ve eğer ben olmasaydım babasını pencereden dışarı atacağını veya kafasını kıracağını söylediğini anlattı. Hizmetimdeki yeniçeriyi çağırıp onu dövdürtmemi istedi... Zigomala başnoter olan oğluyla da iyi geçinemiyor. Adalara gitmeden önce oğlu başına bir testi fırlatmıştı... Bu son kavga oğulun babasına kadınlarla eğlenmesi için para vermemesinden kaynaklanmış... Bütün bu söylenenlerin doğru olduğuna inanmak gerek, çünkü o iki sefer efendimin (elçi) sofrasında genç kız görecek olsa hemen onunla ilgili konuşmaya başlıyor... Zigomala bütün hafta evine uğramıyor, bir elçilikten diğer elçiliğe dolaşıp duruyor ve herkesten bir şeyler koparmaya bakıyor. Onun bu ziyaretlerinden kimse memnun değil. Bazen elçiliktekilerden borç alıp ödemediği için sıkıntı oluyor. Bir yandan da küçük oğlu evde vur patlasın çal oynasın sefahat içinde yaşıyormuş. Bütün bunları babasından öğrenmiş... Baba Zigomala sözünü verdiği hiçbir şeyi yerine getirmez. Parayı alır almaz verdiği sözleri unutur.[684]

Bu yazılanları okuyunca baba ve oğulları arasındaki kavgaların "sudan sebeplerle" çıkmadığı anlaşılıyor. Aile bireylerini tanıyan Gerlach'ın[685] onların dertlerini dinlediği anlaşılıyor. Buna

---

[684] Gerlach, *a.g.e.*, s. 619-620.

[685] Seyyahın Zigomala'nın oğullarını tanıdığını şu kayıttan öğreniyoruz: "Bu yemek ziyafetine Zigomala'nın iki oğlu -*protonotarius* olan Theodosius ve diğer oğlu Stamatius- da katıldılar" (Gerlach, *a.g.e.*, s. 724).

göre oğulların şikayetleri ortak noktalar içermektedir ve oldukça ciddî boyuttadır:

> Yaşlı Zigomala'nın oğlu Stamatius, babasının şehvet düşkünlüğünden ve aşırılıklarından yakındı. Bütün servetini fahişelerle sefa sürerek tükettiğini, şimdi de genç bir kadın alarak evini satmaya kalktığını, evinde yaşamakta olan eski karılarını ve oğlunu kovduğunu anlattı. Oysa bu oğul bir zamanlar ağabeyi Theodosius ile babasının arasında çıkan kavgada babasının tarafını tutmuş ve ağabeyi ile arası açılmıştı. Baba ise bu en küçük oğlunun söz dinlemeyen, asi ve inatçı bir evlat olduğundan şikayet ediyor. Babasını boğmaya kalktığı için onu evlatlıktan reddetmiş ve mirasından çıkarmış... [Büyük oğul] Theodosius ise babası ihtiyar Zigomala'nın uygunsuz davranışlarından bahsetti. Adam evi satmak istiyormuş, oysa ev artık ona ait değilmiş, çünkü Theodosius, annesinin adına babasına ve erkek kardeşi Stamatio'ya sadece arsası ve çıplak binası için 500 *duka* ödemiş. Üstelik eve 1000 *duka* masraf yapmış... Nişanlısına yüzük takalı üç yıl olmuş, ama onunla evlenip evine getiremiyormuş, çünkü babası ona hiç huzur vermiyormuş. Böyle olunca Theodosius bir yere saklanıp babasının yoluna çıkmamaya çalışıyormuş.[686]

Seyyahın oğulların verdiği bilgileri baba ile paylaştığı, bunun üzerine babanın oğlu hakkında, onun ciddi bir adam olmadığını, her sözüne inanmamak gerektiğini söylediğini öğreniyoruz.[687]

---

[686] Gerlach, *a.g.e.*, s. 543, 735. Oysa Orest Ranum bir İngiliz aristokrat ailede samimî ilişkiler varsa eğer, bu ilişkilerin ancak baba ve büyük oğul arasında geliştiğini, bunun belki Avrupa'daki bütün aristokratik çevreler için geçerli olduğunu söyler. (Orest Ranum, "Mahremiyet Limanları", Haz. Philippe Aries ve Georges Duby, *Özel Hayatın Tarihi*, C. III, Rönesanstan Aydınlanmaya, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul 2007, s. 283.)

[687] Gerlach, *a.g.e.*, s. 478.

Gerlach, Zigomala'dan sık sık bahseder, çünkü onlar arasında bir alışveriş vardır. Gerlach'ın kitap toplamasında onun aracı olduğu ve oldukça sıkı pazarlıkların yaşandığı görülüyor:

> Sık sık ondan Carl Rym'e vermiş olduğu kitaplardan bana da temin etmesini söylemem üzerine "evstratium in libr. Artis ethic" adlı kitabı bulup getirdiğini söyleyerek kitabı övmeye başladı. Onu satan Rum'un aslında 50 *duka* istediğini, ama kendisinin pazarlık ederek 30 *duka*ya, hatta 25'e alabileceğini söyledi. Ben bay Crusius'un böyle yüksek bir para ödeyemeyeceği cevabını verdim. Buna karşılık o, öyleyse fiyatının on *duka* olduğunu yazmamı istedi ve "kitap benim olsa bile, bu fiyata veremem deyip gene de şimdilik altı *duka* ödememi istedi. Ben param olmadığını söyleyince, efendimden (elçi) borç almamı önerdi. Bunu da kabul etmeyince, benden üç veya dört *duka* almadan evi terk etmeyeceğini, bu parayı da tercümanlarımızdan borç almamı söyledi. Hatta bizzat tercümanlara gidip istemeye kalkışınca, utancımdan ona üç *duka* verdim. Parayı elimden âdeta kaptı... Ben bu kitabın ona ait olduğuna eminim.[688]
>
> Benimle kitap fiyatı konusunda tıpkı bir Yahudi gibi pazarlık ediyor. Önce kitabı sahibinden alabileceği en ucuz fiyata satın alıyor, sonra da bana gelip diyor ki "falancada şöyle şöyle bir kitap gördüm, onu sana ucuza temin etmek için aracılık yapacağım. Kitap şu veya bu değerde. Onun üstüne bir miktar para ilave edip alabilirsin. Benim param olsa şu fiyata hatta daha fazlasına satın alırdım." ... Ben kitabın asıl sahibinin kim olduğunu ısrarla sormama rağmen, bana adını vermiyor. Çünkü gidip kitabı sahibinden alacağımdan, kendisinin de kazancından olacağından korkuyor. Burada geçerli olan başka bir yöntem de şu: Ellerinde değerli bir kitap varsa, onu kopya ediyorlar ve bir alıcı bulurlarsa bir eşi daha basılmamış bir kitap olarak çok yüksek fiyata satıyorlar. Kitabın orijinalini de kendilerine saklıyorlar.[689]

---

688 Gerlach, *a.g.e.*, s. 470.

689 Gerlach, *a.g.e.*, s. 618-619.

Kimi zaman sıkı bir satıcı ve kimi zaman ev sahibi konumda olan Zigomala, belki de sadece paraya ihtiyacı olduğu için elinde ne varsa satmaya çalışan bir kimse olarak resmedilir:

> Zigomala aşçımıza bir çuval unu bir *duka*ya sattı. Yarın Bacchus'un yortusunu kutlayabilmek için elinde para olması gerekiyordu. Bu adam bir şeyler satarak ya da dilenerek kendine para temin etmeye çalışıyor ve birkaç gün zarfında bu parayı bitiriyor. İçtiği şarabın sıradan sofra şarabı olması ona yetmiyor, mutlaka misket şarabı içmek istiyor. Bizden para, şarap ve et istemeye utanmıyor. Ona tütsülenmiş domuz eti ve başka yiyecekler veriyoruz, o da bize biraz safran veriyor. Onun âdeti değerli bir şeyler almayı umduğu kişilere armağanlar vermek. Ne demişler: "Do, ut des" (veresin diye veriyorum).[690]

> Geçenlerde utanmaz dilenci tavrı ile efendime bir bez parçası satmak istemiş ve bunun İsa Peygamber'in elbisesinin parçası olduğunu ileri sürmüştü. Oysa efendim böyle bir şey almak niyetinde olmadığını söyleyerek onu geri çevirmişti. Bana da iki adi mendil getirip bunların Kutsal Dağ'da bulunan bir manastırda [Aynaroz Manastırı] dokunduğunu söyleyerek onları satın almamı teklif etmişti. Ben bu mendilleri satın almadığım için bugün buluşma yerine gelmeyerek bana oyun oynadı. Bazı yazıları kopya etmeyi teklif etmesi ve bu konuda söz vermesi üzerine ona bir *duka* vermiştim, ama onun her söylediği, her yaptığı yalan, dolan.[691]

Baba Zigomala, bazen hiçbir şey vermeden de istemekten geri durmaz. Hatta bu duruma kızan sadece seyyah Gerlach değil, aynı zamanda büyükelçidir de:

> Paskalyadan önceki cumartesi yaşlı Zigomala bize geldi ve Paskalya kutlaması için efendimden beş *duka* istedi. Daha kısa

[690] Gerlach, *a.g.e.*, s. 594.

[691] Gerlach, *a.g.e.*, s. 576.

süre önce 10 *duka* verdiğinden, sadece bir duka verdi, ben de bir duka verdim. Zigomala ayrıca mutfaktan bir parça et istedi. Bize anlattığına göre Paskalya münasebetiyle patriğin paşalara, kadılara, defterdara ve diğer üst düzey memurlara kuzular, bademli tatlı ekmek[692] kırmızı yumurta ve mum armağan etmesi gerekirmiş ve bu masraflar 200 *duka*yı buluyormuş.[693]

Kâh bizden 25 *taler* veya daha fazla borç ve karşılığında bir rehin vereceğine söz verdiği halde ne bir şey getirir ne de gönderir. Kâh çok miktarda dana eti ister ve verdiğimiz zaman perhiz döneminin başlayacağını ve bundan önce karnını iyi doyurması gerektiğini söyleyerek daha fazla et vermemiz için ricada bulunur. Ayrıca da bir fıçı dolusu en leziz Bandırma şarabı karşılığında efendime çok ekşi olan kendi şarabından vermek suretiyle değiş-tokuş yapmayı teklif eder... Augsburg İnancası'na patriğin cevabını almak için patrikhaneye bir hizmetkârımızı gönderdiğim halde, bu kurnaz ihtiyar yanıt yazısını vermemişti, çünkü bu vesileyle kendine bir çıkar sağlayacağını umuyordu. İhtiyar, yazıyı efendime teslim ettikten sonra, umduğu armağanı alamayınca safran ve mühürlenmiş toprak satmaya çalıştı, fakat efendim görüşmeyi sona erdirdi... Onu biraz olsun tatmin etmek için iki Reichsthaler armağan ettim. O ise 25 *taler* borç istedi. Efendim ihtiyarın kendisini kurnazca dolandırmak istediğini fark edip kapıcılara onu bir daha içeri almamalarını tembih etti.[694]

Gerlach Rumların inançları konusunda bilgi edinmek üzere geldiğinden, Zigomala ailesi ile sohbetlerinde dinî konular üzerine konuştukları çok oluyordu. Bu sohbetler, 4. Bölüm'de anlatıldığı üzere, bize o dönem Rum Ortodoks halkının inanç ve ibadetleri konusunda önemli bir kaynak olmuştur. Diğer taraftan Zigomalalar ve batılı ziyaretçinin sohbet konuları bazen de günlük sorunlar

[692] Paskalya çöreği.

[693] Gerlach, *a.g.e.*, s. 555-556.

[694] Gerlach, *a.g.e.*, s. 462.

ve günün popüler meseleleri olmuştur. Bu sohbet konularından biri, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda hediyeleşmenin farklı türleri hakkında bilgi edinmemize yarayacak tasvirler içerir:

> Anlattığına göre, Zigomala Galata'ya uğrayıp balık almış, oradan patrikhaneye doğru yürürken babasını da tanıdığı bir Türk ahbabı ile karşılaşmış. Adam ona torbasında ne taşıdığını sormuş ve "din kitabınızda iki elbisesi olan, birini elbisesi olmayana vermeli demiş ve ihtiyarın patrikhanenin önemli bir görevinde olmasına rağmen henüz onlara bir hediye vermediğini söylemiş. Zigomala adamın niyetini anlayarak balığın yarısını ona vermiş. O gidince Türk'ün uşağı "bre gâvur" diye hakaret ettikten sonra elinden balık torbasını kapmış. Türkün evine giden Zigomala uşağının yaptığından şikâyetlenince "bizi eşkıya yerine mi koyuyorsun" diyerek, onu evinden kovmuş. Zigomala bu zorbalığı patriğe şikayet etmiş, ama o da cevap olarak demiş ki: "Türkiye'de biri diğerinin elinden zorla malını alır ve zorbalığa uğrayan kişi şikayette bulunursa, daha ilerde hasmıyla barışabilmek için ona özel bir armağan vermek zorunda kalır." Bu durumda Zigomala bize gelip, bizim tercümanlarımızdan nasıl davranması gerektiği konusunda akıl danıştı...[695]

Buraya kadar anlatılanlar, Vaiz Zigomala'nın din adamı kimliği ile uyuşmayan bilgilerle doludur. Kişiliği hakkında Gerlach'ın çizdiği portre, okuyucuyu rahatsız edecek unsurlar içermektedir. Herhangi bir dini anlatmakla görevli bir ruhbanın, özel hayatının gayr-ı ahlaki davranışlarla dolu olması kabul edilebilir bir durum değildir. Fakat vaizin iki vazgeçilmez özelliği, onun görevde kalmasında bir etken olarak da düşünülebilir. Biri, Eski Yunanca bilgisi, diğeri de her durumu paraya dönüştürebilme becerisidir.

---

[695] Gerlach, *a.g.e.*, s. 468.

Patrik Metrophanes - Patrik Yeremias

Seyyahlarımızdan Gerlach, (1573-1578) ve Roe, (1621-1628) İstanbul'da bulundukları sırada, İstanbul Rum Ortodoks patrikliği için mücadele eden Metrophanes ve Yeremias hakkında fikir sahibi olmuşlar ve edindikleri bilgileri aktarmışlardır. Aslında her iki seyyahın da öncelikli olarak ilgilendikleri kişi, eski patrik Metrophanes'dir. İki seyyahın ziyaretleri arasında 43 yıl gibi uzun bir süre olmasına rağmen, patriklik mücadelesinin devam etmiş olduğu görülmektedir. Gerlach'ın bu konuda düştüğü ilk kayıt Ekim 1573 tarihlidir:

> Bundan bir buçuk yıl önce patrik olan Metrophanes, yaşlı, bilge bir adammış. Fakat Kantakuzenlerin soyundan gelen ve Konstantinopolis'in en büyük tuz taciri olan Mihail Kantakuzen'in kıskançlığı yüzünden mevkiinden alınmış. İşte bu Kantakuzen bundan bir yıl önce Türkler için yaklaşık 60 kadırga yaptırmış ve adı geçen patriğin kendisine bu iş için 1000 *duka* borç vermemesi ya da armağan etmemesi yüzünden onu paşaya o kadar çekiştirmiş ve kötülemiş ki paşa onu azletmiş. Şimdi Metrophanes 6.000-7.000 keşişin yaşadığı Kutsal Dağ'da (Aynaroz Manastırı) kalıyormuş... Dağ, Trakya ve Makedonya arasındaki deniz geçidi (Çanakkale Boğazı) dolaylarında, Hellespont kıyısının kuzeyinde bulunuyor. Güneyinde de Dardania yani Troya [Truva] var.[696]

Gerlach, günlüğünün ilerleyen sayfalarında, eski patrik Metrophanes hakkında, dolayısıyla da Kantakuzen'in ona olan düşmanlığının sebebi hakkında daha ayrıntılı bilgi verir:

> Şimdiki patrik Yeremias'tan üç önceki patrik, piskoposlukları parayla sattığı için azledilmiş ve yerine Rumların en bilgili din adamı olan Metrophanes seçilmiş. Bu adam henüz bir keşişken

[696] Gerlach, *a.g.e.*, s. 93.

Roma'ya gitmiş ve yüreğinin bütün safiyetiyle papanın ayaklarını öpmüş. Kardinallerle yakın dostluklar kurmuş. (O zamandan beri papanın çevresinde hep Rum papazlar bulunuyor ve olayları izliyorlar.) Roma'dan döndükten sonra, önce piskopos olmuş ve yukarıda sözü geçen patrik azledildikten sonra da onun yerine getirilmiş. Ama bundan iki yıl önce, Mayıs ayında başına şöyle bir iş gelmiş: Kantakuzen, Türk hükümdarına her yıl Karadeniz'de masrafı kendine ait olmak üzere 20-30 kadırga yaptırırmış... Bu adam dünürüne, yukarıda adı geçen patriğe ve bazı dostlarına bir ziyafet vermiş ve bu ziyafet sırasında onur koltuğuna kimin oturacağına dair dünürüyle kavgaya tutuşmuş... İyi niyetli patrik, soyluluk ve onur koltuğu meselesinden çıkan bu çatışmayı yatıştırmak için araya girmiş ve tatlı sözlerle herkesi neşeli, keyifli olmaya davet etmiş. Çok geçmeden de Kantakuzen, dünürü ile uğraşmayı bırakıp öfkesini dindar patriğe yöneltmiş. Ona söverek "Frenk Uşağı" diye hakaret etmiş, onlara Rumlardan daha çok yakınlık gösterdiğini iddia ederek onu suçlamış, papanın ayaklarını öpmüş olmasını da kınamış[697] ve onu makamından indireceğine yemin etmiş. Aslında bu öfkesinin gerçek sebebi başkaymış: Yemekten önce Kantakuzen hükümdara gemi inşa edeceğini ileri sürerek patrikten para yardımı istemiş, gerekirse patrikhanede bulunan kutsanmış gümüş eşyayı satmasını önermiş. Patrik özür dileyerek bu eşyanın kendi şahsına ait olmadığını, patrikhaneye ait kutsanmış adaklar olduğunu, bunları almaya ve böyle amaçlar için kullanmaya yetkisinin olmadığını söylemiş. Kantakuzen bu dav-

[697] Gerlach, *a.g.e.*, s. 142-144. Zigomala'nın Gerlach'a anlattıkları da Metrophanes'in Kayseri metropoliti iken Roma'ya gidip papanın huzurunda Kuddas Ayini düzenlediğini doğrular. Hatta patriğin tüm Grek ve Latin kiliselerini uyumlu bir biçimde birleştirmeyi düşündüğünü ve bunun denenmesini teklif ettiğini bildirmiş, patrik bunu haber alınca onun aforoz edilmesine karar vermiş, fakat o Kantakuzen'e para yedirerek patrik olmuştur. Zigomala, Gerlach'a aforoz belgesini bile göstermiştir (Gerlach, *a.g.e.*, s. 739-740).

ranışı hükümdara karşı bir itaatsizlik olarak yorumlayarak, o dürüst adamcağızı paşaya şikayet etmiş. 3-4 gün sonra da patrik azledilmiş, yakında bulunan ve kendisine ait bağ ve bahçelerin arasında inşa ettirmiş olduğu manastıra sürülmüş. O patriğin yerine de Kantakuzen'in teklifi ile şimdiki patrik Yeremias getirilmiş. Aslında o makama getirilmesini, buna herkesten çok layık olmasına değil, Kantakuzen'in oğlu ile arkadaş olmasına borçluymuş. Nitekim kısa bir süre sonra, kocaman patrik başlığını kafasına geçirerek paşanın huzuruna çıkmış ve onun tarafından patrikliğini onaylatmış. Metrophanes ise daha sonra Kutsal Dağ'a sürülmüş.[698]

Gerlach'ın kayıtlarını okuyan kişinin Metrophanes'in Kantakuzen'in haksız-hukuksuz müdahalesi sonucunda makamından alındığını düşünmesi olağandır. Üstelik Roe da mektuplarından birinde "40.000 *dolar*ın gücü ile saygıdeğer patriğin, vezirin otoritesi dahilinde, Sinod'a danışılmadan hapsedildiğini, aslında gerçekte olmayan şeylerle suçlandığını, herkesin bu suçlamaların yalan ol-

[698] 8 Nisan 1574 tarihli Divan-ı hümayun hükmü azl olunan İstanbul patriğinin Aynoroz'a gönderilmesine dairdir:
Üsküdar kadısına hüküm ki, halen mahruse-i İstanbul'da olan kefereye patrik olan Yaramiya Südde-i Saadet'ime arz-ı hal sunup sabıkan İstanbul'da patrik olup emr ile ref' olunan Metrofan nam rahip Üsküdar'da sakin olmağla metropolitleri ve piskoposları ve sair keşişleri idlal edip fitne ve fesaddan hali olmayıp mîrîye edası lazım olan haracı edaya mani' olup emval-i mîrîye dahi bu makul patriklikden hazer eyleyip, ref' olunanlar kadimden ayin-i batınları üzere Aynoroz Manastırı'nda sakin olagelmişlerdir. Mezkûr dahi Aynoroz'a irsal olunmak lazım idiğin bildirmeğin mezkûr Metrofan nam rahip ayin-i batılları üzere Aynoroz'a irsal olunmak emredip buyurdum ki, vusul buldukda mezkûr her kanda ise izhar eyleyip asla teahhur eylemeyip mezbur çavuşuma koşub Aynoroz'a gönderip, onda ayin-i batılları üzere kadimden patriklikden ref' olunanlar sakin olduğu mahalde iskân etdire. İnad ve muhalefet ederse yazıp bildiresin. (Şeytanoğlu'nun adamına verildi) (Altınay, *a.g.e.*, s. 74)

duğunu bildiğini fakat vezire hizmet ettiklerini" yazar.[699] Seyyahın bu anlattıklarına tanık olmaktan çok duyduklarını yazdığı izlenimi doğsa da eski patriğe karşı olumlu duygular beslediği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki satırlar bu görüşü destekler:

> Metrophanes 70 yaşlarında görmüş geçirmiş bir Konstantinopolisli. Kentin dışında, limanın [Haliç] karşı yakasında, tersanenin ötesinde, padişahın bahçelerinin bulunduğu yöredeki "*Aya Paraskevi*" [Hasköy] adındaki bir köyde doğmuş. Bu nedenle de Konstantinopolis'te itibarlı pek çok dostu var ve bunlar onu, yeniden patriklik makamına talip olması için teşvik ediyorlar. Padişah, mabeyincileri aracılığıyla kendisine haber göndermiş ve bizzat gelip şikayetlerini arz etmesini bildirmiş. Metrophanes bu nedenle 13 gün önce buraya gelmiş. Bugün de şimdiki patrik Yeremias, ona "hoş geldin" demeleri ve gelişinin nedenlerini öğrenmeleri için 5-6 papazını göndermiş. Eğer kendisine karşı da şikayette bulunacaksa, sorunun iyilikle, anlaşarak halledilmesini önerecekmiş. Metrophanes padişahtan kendisine bir lütufta bulunmasını rica etmek için buraya geldiğini, fakat bunu başkalarının bilmesine gerek duymadığını, ama bir gün patrikhaneye gelip doğrudan doğruya patrikle, hiçbir aracı olmadan konuşmaya niyetli olduğunu söylemiş. Metrophanes'in kentte 2.000 kadar taraftarı ve pek çok dostu varmış ve onun patrik olduğu dönemde bunlar kendisinden çok yararlanmışlar. Bu nedenle şimdiki patrik görevinden alınma tehlikesi ile karşı karşıya. Üstelikte eski patriğin davasını padişahın Yahudi hekimleri destekliyorlarmış. Eğer padişah, patriklik makamına tekrar Metrophanes'in getirilmesini emrederse, Yeremias'ın çekilmesi gerekecekmiş.[700]

Gerlach'ın yukarıdaki kayıtları 25 Eylül 1576 tarihlidir. Seyyahın ilk cümlesi onun Metrophanes ile tanışmış olduğunu dü-

[699] Roe, *a.g.e.*, s. 146.

[700] Gerlach, *a.g.e.*, s. 428-429.

şünmemize sebep olur. Nitekim daha sonraki günlerde tuttuğu kayıtlardan onunla tanıştığını öğreniyoruz. Görüşmelerde konunun patriklik mücadelesine gelmesi esasen rekabetin ne denli kızıştığına bir delildir:

> 28 Aralık'ta tercümanımız Dominic ile eski patriği ziyarete gittik. Bizi büyük bir nezaketle karşıladı ve leziz bir misket şarabı ile birlikte şekerli, ballı tatlılar ikram etti. Çevresinde bir sürü hizmetkâr ve üç-dört papaz vardı. Onlarla birlikte geniş bir konutta oturmaktaydı. Daha önceki elçilerden Bay Augerio ve Bay Albert zamanında sık sık bizim konutumuza geldiğini, fakat Kantakuzen onu elçilere bilgi aktardığı iddiasıyla paşaya şikayet edince, düşmanlarının eline koz vermemek için bizim konutumuzdan uzak durduğunu anlattı. Gene de kütüphanesindeki bütün kitapları efendimin tetkikine sunmaya hazır olduğunu bildirdi. Konuşmalarımız sırasında patrik Yeremias'tan da söz etti, kendisi burada olduğu sürece geceleri Yeremias'ın gözüne uyku girmediğini, çünkü makamını elinden alacağından endişe ettiğini anlattı.[701] Hele bizim kendisini ziyarete gittiğimizi duyarsa, Yeremias'ın daha da huzursuz olacağını ve Metrophanes'in, imparatorun elçisini aracı olarak kullanıp eski makamının iadesini sağlamak istediğini sanacağını ileri sürdü... Ben patrikle konuşurken papazlar da bizim hizmetkârımıza patriklik makamından uzaklaştırıldıktan sonra çok masraf etmek

---

[701] Seyyah daha evvelki bir tarihte patrikhaneye gittiğinde vaizden, şimdiki patriğin bundan dolayı çok endişelendiğini dinlemiştir:
Çünkü eski patrik, Kantakuzen yüzünden haksız yere bu makamını kaybetmiş ve yerine şimdiki patrik getirilmişti. Belki de gene eski makamını geri almak girişiminde bulunuyor olabilir. Bu sebeple IV. Yeremias, din adamları, papazlar ve cemaatin ileri gelenleri ile bir toplantı düzenlemiş ve onlara şöyle demiş: "Eğer ben sizi kızdıracak kötü bir yaşam sürdürüyorsam, bana bunu söyleyin. O zaman önceki patrik lehine makamımdan ayrılayım. Ama eğer beni bu makama layık görüyorsanız ve benim burada kalmamı istiyorsanız, padişaha bir dilekçe yazıp bunu açıklayın." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 406-407).

zorunda kaldığını ve elindeki gümüş eşyayı bile satarak fakir düştüğünü açıkladılar.[702]

Eski patrik Metrophanes ile ilgili olumlu düşünceler besleyen tek kişi Gerlach değildir. Roe da "patriğin iyi bir Hıristiyan olduğunu kendi adına temin eder."[703] Roe'nun Canterbury Lord'u ile olan yazışmalarından Rum Patriği Metrophanes'in Oxford'da bulunduğu, İngiliz dili hakkında bilgili ve bu üniversitede başarılı biri olduğu yazılıdır.[704] Canterbury Lordu'na göre saf bir Calvinist olan Metrophanes, eski Rum dilinde ona mektuplar yazmıştır. Lord, bu mektuplardan onun basiretli ve dindar biri olduğunu anladığını ifade eder.[705] Canterbury başpiskoposunun Metrophanes hakkındaki olumlu düşünceleri onu eski patriğe yardım etmeye sevk etmiş görünüyor. Çünkü, 12 Ağustos 1623 tarihinde Roe'ya gönderdiği mektupta, elinden gelen yardımı yapmasını, hayatta kalmayı başarırsa bir gün tekrar iyi günlerin geleceğini, çektiği sıkıntılardan dolayı çok üzgün olduğunu, tüm kalbiyle onun kurtuluşunu temin edebilmeyi ve onu rahat ettirebilmeyi umduğunu yazmıştır.[706]

Roe'nun yazışmalarından İstanbul'daki patriklik mücadelesi ile İngilizlerin yakından ilgilendikleri anlaşılıyor. Bu noktada asıl görevi Roe üstlenmiştir, çünkü yazışmaların onun vasıtasıyla devam edeceği umulmaktadır.[707] Onun yaklaşık 120.000 *dolar* karşılığında Rum patrikliğine kavuşması için gereken yardımı yap-

[702] Gerlach, *a.g.e.*, s. 704-705.

[703] Roe, *a.g.e.*, s. 320.

[704] Hatta sonraki mektuplardan birinde Metrophanes'in Oxford'daki beş yıllık öğrencilik hayatında onun beslenmesi, kıyafetleri, kitapları ve diğer ihtiyaçları ki bunlar 300 *pound* tutuyormuş, kendisinin karşıladığını ifade etmiştir. (Roe, *a.g.e.*, s. 172.)

[705] Roe, *a.g.e.*, s. 102.

[706] Roe, *a.g.e.*, s. 171-172.

[707] Roe, *a.g.e.*, s. 102.

maktan geri durmayacağını iletmiştir, zira o "iyi bir adamdır" ve amaç her yerde zulüm yapan Romanistlerin otorite sahibi olmalarını engellemektir.[708] Bir diğer ifadeyle, patriklik yarışında taraf olanlardan biri de Roma Kilisesi'dir[709] ve İngilizlerin amacı onların sözünden çıkmayacak birinin seçilmesine engel olmaktır. Metrophanes, İngilizler için uygun bir adaydır, çünkü "onların ekmeğini yemiştir" ve onların eğitiminden geçmiştir. Romanistlerin İstanbul'da otorite sahibi olmaması için Metrophanes vasıta olacaktır. Hatta Canterbury başpiskoposu, İstanbul patrikhanesine onun aracılığı ile kitaplar göndermiştir.[710]

Bu rekabetin karara bağlanacağı yer Osmanlı Sarayı'dır. Bunun için İstanbul'da bulunan eski ve yeni patrik, son bir teşebbüsle padişah ve paşaya başvurmuşlardır:

> Padişah sarayından çıkıp sokaklardan geçtiği sırada, Metrophanes yanlısı 50 kişi ve Yeremias yanlısı 500 kişi taraf tuttukları patrik ile ilgili dilekçelerini padişaha sunmuşlar. Bugün, yani ayın yedisinde Yeremias'ın taraftarları Divan'a geldiklerinde Metrophanes'in adamları onlara davalarının Kantakuzen aleyhinde olduğunu açıklamışlar. Çünkü artık yaşlı bir adam olan Metrophanes patriklik istemiyor, sadece Kantakuzen'in kendisinden tehditlerle aldığı toplam 16.000 *duka*yı istiyormuş. Padişah bir çavuş göndererek Metrophanes'i Divan' a davet etmiş ve davasını bizzat açıklamasını istemiş. ...[711]
>
> Metrophanes bizzat paşanın yanına gitmiş, Yeremias ise papazlarını yollamış. Paşa, Metrophanes'e yasal olarak patriklik makamına getirilmek isteyip istemediğini sormuş. O ise sadece Kantakuzen'e verdiği parayı geri istediğini söyleyince Paşa: "borçlu değildin madem neden verdin? Borcun olmadığı halde

[708] Roe, *a.g.e.*, s. 213-214.

[709] Roe, *a.g.e.*, s. 146.

[710] Roe, *a.g.e.*, s. 253.

[711] Gerlach, *a.g.e.*, s. 407.

verdinse, hediye ettin demektir ve geri alamazsın" demiş. Gene de ondan bir isteği varsa, bunu *kadı*ya anlatmasını ve sorunu ona havale etmesini önermiş. Sonuç olarak da Yeremias'ın patrik olarak kalmasını onaylamış. Tahminlere göre bu 16.000 *duka*nın bir kısmını Paşa almıştır. Metrophanes bundan sonra Konstantinopolis'te kalacakmış. Oysa Yeremias herhangi bir anlaşmazlığa meydan verilmemesi için onun başka bir manastıra gönderilmesini istiyormuş.[712]

Fakat İngilizlerin desteklediği Metrophanes, 1577 yılına gelindiğinde patriklik makamına hâlâ kavuşamamıştır:

Padişah Hasbahçe'sine gittiğinde, Metrophanes ona bir arzuhal takdim edip makamından haksız yere uzaklaştırıldığını anlatmış ve yeniden göreve getirilmesi için ricada bulunmuş. Şimdiki patrik Yeremias bunu haber alınca, kendisi de bir arzuhal hazırlayıp padişahın divanına yollamış. Bu yazısında eski patriğin, yaşlılığını ileri sürerek kendi özgür iradesiyle patriklikten istifa etmiş olduğunu ve üstelik kendisinin ona 2.000 *kron* ödediğini açıklamış. Bunun üzerine Yeremias'ın makamında kalması yeniden onaylanmış; diğerine ise artık bir girişimde bulunmaması, rahat durması ihtar edilmiştir.[713]

Eski patrikten kurtulmuş olan Yeremias'ın Kantakuzen ile aralarının iyi olduğunu ve onun desteğini aldığını düşünmek yerinde olacaktır. Patriğe en yakın adamlardan biri olan patrik vaizi Zigomala da ikisi arasındaki ilişkiyi onaylar: "Yaşlı Zigomala patriğin âdeta Kantakuzen'in kölesiymiş gibi davrandığını anlatıyor. Daima ahırında üç-dört at bulundurduğunu, en az haftada bir kez Kantakuzen'in konağına gittiğini, sanki o bir kralmış gibi önünde eğildiğini söylüyor."[714] Fakat yine Gerlach'dan öğrendi-

[712] Gerlach, *a.g.e.*, s. 524.

[713] Gerlach, *a.g.e.*, s. 573.

[714] Gerlach, *a.g.e.*, s. 657.

ğimize göre şu sıralar patriğin, Mehmet Paşa'dan sonra en yüksek mevkide bulunan Piyale Paşa ile arasında bir gerginlik vardır. Sebebi ise:

> Piyale Paşa, bir süre önce patriğe bir çavuş göndererek, belli bir kişiyi, belki de paşaya 100 *duka* vaat ettiği için, metropolit yapmasını istemiş. Patrik de cevap olarak, yönetimi altındaki ruhanilerin buna razı olmadıklarını bildirmiş. Paşa bunun üzerine çavuşunu yollayarak patriğin tek başına bu teklifi kabul etmesini ve muhalif olan din adamlarını kendisine yollamasını, onları razı etmeyi başaracağını söylemiş... [715]

1578 yılı Mayıs ayında patrik Yeremias İstanbul'da değildir, çünkü 40 kişilik bir kafile ile "Batı kiliselerine"[716] vergi ve bağış toplamak üzere yola çıkmıştır.[717] Fakat aklının patriklik çekişmesinde kaldığı Gerlach'ın aşağıdaki satırlarından anlaşılıyor:

> Patrik bu ayın 20'sinde geç vakit yolculuğundan döndü. Oysa onun dün [sick][718] dönebileceğini sanıyorlardı. Burada âdet olduğu üzere, kentin en önde gelen papazları, patrikhanenin burada kalan görevlileri, Rum eşrafı bunların dışında da isteyenler büyük bir kalabalık halinde görevinden geri dönen patriği Küçük Rigium (Küçük Çekmece) denen yerde karşılarlar ve görkemli bir alay halinde patrikhaneye getirirler[di]. Patrik bunu bildiğinden ve eski patrikle olan çatışması henüz devam ettiğinden vaktinden önce dönerek bu karşılama törenini önledi. Böylece rakiplerinin kendisini padişahın ve paşanın nezdinde

---

[715] Gerlach, *a.g.e.*, s. 658.

[716] Gerlach bu kiliseleri Trakya, Makedonya, Thessalia [Selanik], Achaia [Ahaya], Peloponez [Mora], Epirus [Epir] ve diğer bazı yerler olarak kaydeder (*A.g.e.*, s. 787).

[717] Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

[718] "Dün dönebileceğini" yerine "ertesi gün döneceğini" şeklinde tercüme edilmeliydi.

"kente dönüşünde gösterişli karşılama törenleri düzenleyerek tıpkı bir hükümdarmış gibi davranıyor" sözleriyle kötülemelerine karşı önlem almış oldu.

Ben de ayın 22'sinde patriğe "hoş geldiniz" demeye gittim... Ben oradayken çok sayıda din adamı, Rum eşrafından bazı kişiler onu ziyarete ve elini öpmeye geldiler, hediyeler getirdiler. Hemen hiçbiri eli boş gelmedi, çoğu balık, ekmek ve başka şeyler getirdi. Bu ziyaretler günlerce sürdü... Patrik de yaklaşık 30 kişiden oluşan bir heyetle Mehmet Paşa'yı ziyaret ederek, ona 250 *duka* değerindeki armağanını gönderdi. Böylece onun teveccühünü kazanarak eski patriğe karşı onu korumasını umuyordu. Paşa buna karşılık olarak: "O bana armağan göndermese de ben onu severim" yanıtını vermiş.[719]

Bu mücadelenin malî boyutunun davanın sona ermesini geciktiren en önemli etken olduğunu kabul edebiliriz. Zira makama gelmek için aşılması gereken engelleri, açılması gereken kapıları para ile halletmek o dönemin başlıca yöntemidir:

Patrik, yolculuğundan döner dönmez, eski patrik Metrophanes meselesiyle uğraşmaya başladı ve Filibe metropolitini ona yollayıp, kiliseye fazla sorun yaratmamasını ve kendisini üzmemesini tembih ettirdi. Patrik Yeremias ona iki yer arasında seçim yapmak olanağı sunuyor. Bundan böyle kendisini rahat bırakmak şartıyla, ya iki metropolitliği olan ve yılda 500 *duka* alabileceği Midilli Adası'nın tümünü ya da aynı miktarda para alabileceği Melenico veya Larissa (Yenişehir) metropolitliğini teklif ediyor. Metrophanes bunlardan birini kabul etmeye razı oluyorsa da, Yeremias'ın ona vaat etmiş olduğu yıllık 300 *duka*yı ve geçmiş altı yıl için de toplam 1.800 *duka*yı ödemesi üzerinde ısrar ediyor. Oysa Yeremias ona bir ödeme yapmak istemiyor. Çünkü dediğine göre, Metrophanes ona patriklik makamını bıraktığında, kendisine Larissa metropolitliğini zaten vermiş. Fakat o bunu

[719] Gerlach, *a.g.e.*, s. 802-803.

başkalarına devretmiş. Yeremias onun bu makamı kabul etmemesine bir anlam veremediğini söylüyor. Bu sebeple de ona şu yanıtı veriyor: "Senin benden istediğin parayı veremem, çünkü o kadar param yok. Zaten o parayı sana vermek de istemiyorum; çünkü kilisenin parasını gasp etmeye hakkım yok. Sana vereceğim parayı sen daha sonra gerektiğinde Türklere yedireceksin ve yeniden kilisenin başına dert açacaksın." Yeremias, Metrophanes'e altı yılın birikmiş parasını vermek istemediğinden, o da metropolitliği kabul etmiyor.[720]

Gerlach'ın 1573 yılında Metrophanes'den "bundan bir buçuk yıl önceki patrik" diyerek bahsettiğini hesaba katarsak, patriklik mücadelesinin yedi yıldır sürdüğü anlaşılır. Çünkü yukarıdaki satırları Gerlach 30 Mayıs 1578'de patrik ile vedalaşmak üzere patrikhaneye gittiği bölümde yazmıştır. Seyyah ile yanındakilerin patrik ile vedalaşma ziyaretleri aralarındaki iletişimin ileriki yıllarda da devam edeceğine dair ipuçları içerir. Çünkü patrik ona sık sık yazmasını tembih etmiş, ona cevap yazacağını söylemiştir. Ayrıca yanında götürmesi için kançıları olan Dr. Andrae, Dr. Heerbrand, Dr. Osiander ve Bay Cricius'a toplu olarak ve ayrıca her birine de tek tek yazdığı mektupları vermiştir.[721]

Panaioti Nicoussios

Sadrazamın tercümanı olan Panaioti, Rum Kilisesi'ne bağlı bir Hıristiyan'dır.[722] Trabzon'dan göç etmiş, Sakızlı bir kürekçinin

---

[720] Gerlach, *a.g.e.*, s. 808.

[721] Gerlach, *a.g.e.*, s. 806.

[722] Ricaut, An Account of the..., s. 351. Cahit Bilim "Tercüme Odası" isimli makalesinde, Osmanlıların ilk tercümanlarının Hıristiyan olduklarını, fakat XVI. yüzyıl başlarından sonra Divan-ı Hümayun tercümanlığının Hıristiyan iken Müslüman olmuş kimselere verildiğini ve bu durumun XVI. yüzyıl ortalarına kadar sürdüğünü yazmıştır. Ayrıca, bu tarihten başlayarak, Divan-ı Hümayun'a yabancı dil bilen Osmanlı Rumlarının

oğlu olarak 1613'te İstanbul'da doğmuştur. Arapça, Türkçe, Farsça, İtalyanca ve Latince öğrenen Panayoti ayrıca felsefe, tıp, matematik ve astronomi eğitimi almıştır. Bu eğitimleri aldığı İtalya'dan döndükten sonra Avusturya kralının hizmetine girmiştir.[723] Seyyahlarımızdan Ralamb, sadrazamın da tuttuğu bu tercüman vasıtası ile Avusturya temsilcisinin istediğini gerçekleştirebileceğine güvendiğini yazar:

> Bu yüzden (çünkü bu yabanıl ve cahil insanların arasında en ince bilgi cilası bile üstün bir bilgelik olarak algılanır) Panayoti'nin her söylediği kehanet sayılıyor. Ve gene bu yüzden, Erdel, Eflak ya da Boğdan'dan ve sık sık da Saray'dan ya da çıkarına hizmet etmesi için kendisine danışan başka neresi varsa, ona oradan maaş gelmektedir. Ayırım gözetmeden herkesten para aldığı gibi, hepsine karşı da ağırlığını koyar. İtibarını artıran şeylerden biri de Latince bilen başka tercüman bulunmadığı için, Babıali'ye gelen bütün Latince mektupları sadrazamın ona çevirtmesidir.[724]

Panaioti'yi "vazgeçilmez bir tercüman" olarak resmeden Ralamb, onun sadrazam üzerinde de çok etkili olduğunu söyler:

> Sadrazam Macarların baş tercümanı olan Panayoti tarafından o kadar etki altına alınmıştır ki kendisiyle daha fazla tartışmanın faydası olmayacaktı. Kendisi adı geçen tercümanın söylediklerinden başkasını onaylamıyor ve Panayoti'nin onayladıklarından başkasını kendisine yaklaştırmıyordu; Panayoti'nin hoşlanmadıkları ise sadrazam tarafından mutlaka geri çevrileceklerinden emin olabilirler.[725]

---

alınmaya başlandığını ilave eder. Bkz. Cahit Bilim, "Tercüme Odası", [Elektronik Sürüm], *OTAM*, I, 1990.

[723] Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006, s. 57.

[724] Ralamb, *a.g.e.*, s. 50.

[725] Ralamb, *a.g.e.*, s. 100.

Evliya Çelebi'nin "Tercüman başı Panayot" diyerek ismini verdiği bu kişi aslında Ralamb tarafından "öteki *dragoman* lardan[726] üstün, bilgin, hazırcevap ve makul bir adam" olarak tanımlanır.[727] Tam adı Panayoti Nicoussios Mamonas olan bu kişinin, Orhanlu'ya göre, Fazıl Ahmed Paşa'ya Girit seferinde büyük yardımları dokunmuştur.[728] Lakin, bu sefer öncesinde de paşanın doktoru olan Panaioti, tercümanlık görevine yabancı dildeki hakimiyeti sayesinde getirilmiştir.[729]

Panaioti'nin Latince bilgisini Galland da doğrulamaktadır. Çünkü o, büyükelçinin Panaioti'ye göndermek istediği Latince mektubu kendisine yazdırdığını, bu mektubun birkaç gün önce kendisinden aynı lisanda almış oldukları bir mektuba cevap teşkil edeceğini yazmıştır.[730] Bu cümlelerden Bab-ı ali baştercümanı Panaioti ile Fransız elçinin mektuplaştıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı sarayının ve yönetimin merkezinde her şeyden haberdar olan bir devlet görevlisinin yabancı bir elçi ile yazışmasının sebep ve amacı ne idi? Ya da bu mektupların konusu ne idi? Galland'dan aktaracağımız aşağıdaki satırlar bu soruya bir nebze cevap teşkil edebilir:

> Padişahın tercümanı Sieur Panaioti'nin yeğeni gelip ekselansı selamladı ve kendisine amcasının Latince bir mektubunu, Patrik Jeremie'nin[731] Lutherienlere karşı neler yaptığı hakkında

---

[726] *Dragoman*: çevirmen. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim:06.01.2011, http://tdkterim.gov.tr/bts/

[727] Ralamb, *a.g.e.*, s. 50.

[728] Sözen'e göre Divan-ı hümayun baştercümanlığı Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1669'da kurulmuştur. (Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, İstanbul 2000, s. 46.) Bu makama getirilmesiyle de bu memuriyet başlı başına bir kalem olmuştur (Balcı, *a.g.e.*, s. 59).

[729] Balcı, *a.g.e.*, s. 58.

[730] Galland, *a.g.e.*, s. 31.

[731] Bu kişi Metrophanes ile mücadele eden patrik Yeremias'tır.

birkaç sayfalık bir vesika ve Capucin olup kendisinden Rahip Claude'a karşı Rum dininin kanaatleri hakkında malumat istemiş olan Elzear Peder'e dair Kudüs Patriği Nestorius'un 1671 Mart ayı içinde İskenderiye Patriği Paisius'a yazdığı mektupların suretlerini ihtiva eden bir izahname getirdi. Bundan başka Panaioti kralın kütüphanesine konmak üzere ekselansa dört patrik, bir çok metropolit ve kilise mensuplarının tasvibiyle Şark Kilisesi'nin yanında Latince tercümesi bulunan Rumca akaidnamesini de yollamıştı.[732]

Demek ki Panaioti hem bir gayrimüslim tebaa olarak devlete hizmet ediyor,[733] hem de Şark Kilisesi mensubu olarak Avrupa'daki dindaşlarına kendilerini anlatmak amacıyla akaidname gönderiyor. Diğer taraftan kendisi İmparatorluğun dış siyasetinde ilk memuriyet almış olan Rum olarak nitelenir. Ortodoks din adamlarının kendi aralarındaki mevzulardan, yazışmalardan haberdardır. Tüm bunlar göz önüne alındığında sarayda görevli bir gayrimüslim olarak İstanbul'daki yabancı elçiler ve gayrimüslim din adamları arasında köprü görevi yaptığı anlaşılır. Panaioti'nin sahip olduğu bu itibar ve gücü, Ricaut da doğrular.[734] Onun sayesinde Rumlar sadece onlara özel bir mezarlığın mülkiyet yetkisini veren bir hatt-ı şerif elde etmişlerdir.[735] Ayrıca Ricaut'nun yazdıklarından Panaioti'nin, saraydaki itibarını kullanarak patrik seçiminde de etkili olduğunu öğreniyoruz.[736]

---

[732] Galland, *a.g.e.*, s. 26-27.

[733] Divan-ı Hümayun Baştercümanlığa atanması, ona bazı imtiyazlar verilmesine vesile olmuştur. Örneğin sakal uzatabilir, sarık yerine kalpak giyebilir ve hizmetçileri ile birlikte ata binebilirdi. Ayrıca adamlarıyla birlikte cizyeden muaf tutulmuştur (Balcı, *a.g.e.*, s. 59).

[734] Ricaut, An Account of the..., s. 351-352.

[735] Bu hatt-ı şerifi Sultan Murat (1623-1640) vermiştir.

[736] Ricaut, An Account of the..., s. 104-105.

Mavrocordatos[737]

İlk adı Alexandre olan Mavrocordato'nun doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte,[738] bazı kaynaklarda 1636 olarak verilmiştir.[739] On iki yaşında gönderildiği İtalya'da eğitim görüp tıp tahsili almıştır.[740] İstanbul'a dönüşünde "büyük milli mektebe" profesör tayin edilmiş, fakat sonra hekimlik etmek üzere bu hizmetten ayrılmıştır. Jean Chrysoscoloros'un kızı Sultane ile evlendikten sonra ve Panaiotti'nin ölümünü müteakip Köprülü Ahmed Paşa tarafından Divan-ı hümayun baştercümanı tayin edilmiştir.[741] Seyyahlarımızdan Covel onu vezirin tercümanı olarak nitelerken, Galland hekimlik mesleğine dikkat çekmiştir.[742] Ayrıca, Baer'e göre onun sahip olduğu kariyer Ortodoks Hıristiyan tebaanın gücü ve etkisini gösteren örnek olması bakımından önemlidir.[743] Bunun yanında, Mavrocordatos, Patrik tarafından büyük- *logotetlik*[744] vazifesine memur edilmiştir.[745]

---

737 Bu isim Covel'da Mauro Cordato olarak yazılmışken, Galland ve Schefer aynı ismi Maurocordato şeklinde yazmışlardır. (Covel, *a.g.e.*, s. 175,183; Galland, *a.g.e.*, 62,153.) Biz ise Dankoff'un yazdığı şekille "Mavrocordatos" olarak yazmayı tercih ettik. (Dankoff, *a.g.e.*, s. 250.)

738 Schefer'ın notu, Galland, *a.g.e*, s. 62.

739 Örneğin P. A. Papachrist, *The Three Faces of Phanariots: An Inquiry Into The Role and Motivations of the Greek Nobility Under Ottoman Rule 1683-1821*, (1992), s. 11.

740 Covel, *a.g.e.*, s. 183.

741 Balcı'nın yazdığına göre bu göreve Mayıs 1674'te tayin edilmiştir. (Balcı, *a.g.e.*, s. 60.)

742 Covel, *a.g.e.*, s. 183; Galland, *a.g.e.*, s. 37,51. Schefer da onun baştercüman mevkiine getirilmeden önce iki yıl müddet M. de. Nointel'in hekimi olduğunu yazar. (Galland, *a.g.e.*, 63.)

743 Baer 2001:204. XVI. yüzyılda Osmanlının uluslararası diplomasisinde Yahudi doktorlar etkili iken, XVII. yüzyılda Ortodoks Hıristiyanlar etkili olmuşlardır (Baer, Honored By..., s. 204).

744 *Logothete*: gelir toplayıcı, muhasebeci.

745 Schefer'ın notu, Galland, *a.g.e.*, s. 62.

Hem Osmanlı sarayında hem de patrikhanede görevli Mavrocordatos'un yabancı elçiler ve yöneticiler tarafından da tanınması, onun dönemin siyasetinde etkili olduğuna işaret eder. Dankoff'un da ifade ettiği gibi, Phanariot soylularından Rumların İtalya'ya gidip eğitim gördükten sonra Osmanlı sarayında tercüman ya da doktor olarak görev almaları, vezir Köprülü ailesi ile tanışıklıklarını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda kimi bilimsel eserlerin tercümesi mümkün olmuştur.[746] Zaten Mavrocordatos'un kendisi de bir çok eseri ve bu bağlamda *de instrumento respirationis et circulatione sanguinis* adlı bir kitabı (Bologna, 1664) neşretmiştir.[747] Ayrıca kendisinin *Meditations* isimli bir felsefe ve *History of Hebrews* isimli bir tarih çalışması da vardır.

Mavrocordatos, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yaptığı Viyana kuşatmasının muvaffakiyetsizliği üzerine hapsedilmiş ve idam edilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen baştercümanlık mevkiine iade edilmiştir.[748] 1672-1673 yıllarında İstanbul'da bulunan Galland'ın aşağıda aktaracağımız satırları sayesinde onun sadece siyasetle değil, ticaretle de ilgilendiğini öğreniyoruz. Fakat anlaşıldığı kadarıyla işler her zaman onun istediği gibi gitmemiştir:

> Sieur Manolaki, 3.000 *kuruş*u aralarında yapılmış mukavele mucibince bunları Hıristiyan aleminde sadakatle işletmesi için Sieur Maurocortado'ya tevdi etmiş bulunuyordu. Anlaşma şartları mucibince bu para kazanç temin ettikten ve tekrar memlekete getirildikten sonra, meblağın tamamı sahibi sıfatıyla Sieur Manolaki'ye teslim edilecek ve hasıl olan kazanç miktarı üçe ayrılıp üç kısımdan biri bu anlaşma gereğince katlandığı zahmetin mükafatı olarak Sieur Maurocortado'ya ve diğer ikisi

[746] Dankoff, *a.g.e.*, s. 250.

[747] Schefer'ın notu, Galland, *a.g.e.*, s. 62.

[748] Galland, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

Manolaki'ye ait bulunacaktı. Aralarındaki bu anlaşmayı müteakip Sieur Maurocortado, bu parayı Hıristiyan alemine giden iyi bir Ceneviz gemisine yerleştirmişti. Fakat gemi korsanlar tarafından zapt edilmiş ve bu sebeple Manolaki'nin parası bu geminin bütün yükü ile beraber kaybolmuştu. Mal sahibi tam dört yıl Maurocortado'ya hiçbir şikayette bulunmamış, fakat sonra ona ait bulunan bir para eline geçince kendi yüzünden uğradığı zarara karşılık tutup bu parayı iade etmeyi reddetmişti.[749]

İşler bu şekilde karışınca taraflar patriğe başvurmuşlar, o da buna bir çözüm bulamayarak işi büyükelçiye havale etmiştir.[750] Sonuçta Sieur Manolaki tarafından emanet edilmiş olan paranın akıbetinden Sieur Maurocortado'nun mes'ul bulunmadığına karar verilmiştir.[751]

Mavrocordatos Karlofça barış görüşmelerinde kilit rol oynamıştır[752] ve Osmanlı Devleti'nden habersiz olarak İmparator Leopold'dan "Prens" unvanı almıştır. Köprülü ailesinden üç sadrazama hizmet eden Mavrocordatos, yumuşak ve mutedil bir politikanın temsilcilerinden biri olarak 1709'da ölmüştür.[753]

Sabatay Sevi[754]

Sabatay Sevi'nin adı, doğum yeri ve yılı konusunda farklı görüşler varsa da İspanyol asıllı Moralı Mordehay Sevi'nin

---

749 Galland, *a.g.e.*, s. 153.

750 Gayrimüslimler arasındaki herhangi bir sorunun mahkemeden ziyade bir hakeme başvurularak (sulh ile) çözülmesi hususunda bkz. Wittmann, *a.g.e.*, s. 224-232,237-259.

751 Galland, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

752 Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", [Elektronik Sürüm], *OTAM*, 13, s. 19

753 Balcı, *a.g.e.*, s. 62; Schefer'ın notu, Galland, *a.g.e.*, s. 62.

754 Sabatay Sevi hakkında bilgi veren Osmanlı kaynakları şunlardır: *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 431; *Tarih-i Raşid*, c. I, s. 133.

üçüncü oğlu olarak İzmir'de 1626 yılında doğduğu konunun uzmanlarınca benimsenen bir görüştür.[755] İzmir'in tanınmış hahamlarından İsak d'Alba'nın öğrencisi olan Sabatay Sevi, daha sonra zamanın en meşhur Kabalist bilginlerinden Rabbi Josef Eskapa'nın ilahiyat ve mistisizm derslerine devam etmiştir.[756] İlk evliliğini 22 yaşında gerçekleştirmiş, birkaç ay sonra biten bu evliliğin ardından İzmir'in saygın ailelerinden birinin kızıyla ikinci bir evlilik yapmıştır. Ancak bu da boşanma ile neticelenmiştir.[757]

Sabatay Sevi hakkında yapılan en kapsamlı çalışmanın yazarı ve "Kabala'nın en büyük alimlerinden olan"[758] Gershom Scholem'in[759] de ifade ettiği gibi "o hasta bir adamdır."[760] Fakat hastalığının niteliği tartışılmaya değerdir. Nöbet sıklıkları belli olmayan bir "sara" hastalığının yanı sıra, *manic-depressive* olduğunu kaynaklar ifade ederler. Düzenli aralıklarla aşırı keder, ardında da büyük sevinç nöbetlerine yakalanan Sevi, aydınlanmış bir kişi olan Gazzeli Natan'ın "herkese ruhunun gizemlerini gösterdiğini" öğrenince, iyileşme umuduyla onun yanına gitmiştir.

---

[755] Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, İstanbul 2005, s. 211-213.

[756] Küçük, *a.g.e.*, s. 214. *Kabala:* Yahudilerde, yazılı olarak konulmuş olan Tanrı kanunlarının yanında, ağızdan ağza geçen din buyruklarının, İbrani felsefesinin ve yazılarının tamamı. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim: 10.01.2011, http://tdkterim.gov.tr/bts/ Yahudi batinî mistisizminin sonucu olarak Kabala hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Eliade, *a.g.e.*, s. 190-194.

[757] Gershom Scholem, *Sabbatai Sevi The Mystical Messiah 1626-1676*, Bollingen Series XCIII, (1980), s. 124.

[758] Cengiz Şişman, "Sabatay Sevi", TDV*İA*, C. 35, s. 334.

[759] Baer, Scholem ve çalışması hakkında şu çarpıcı değerlendirmede bulunmuştur: Scholem, Sevi'nin, oluşturduğu mehdilik hareketinin Osmanlı topraklarında gerçekleştiği hariç, yaşamının her yönünün ehemmiyetini vurgulamıştır. (Honored by..., s. 287.)

[760] Scholem, *a.g.e.*, s. 125-126.

Anlaşıldığı kadarıyla onu vecd halinde gören Natan, gerçekten Mesih olduğuna onu ikna etmeyi başarmıştır.[761]

1648 ve 1666'da olmak üzere iki defa mesihliğini ilan eden Sabatay Sevi, hem bazı Yahudilerin hem de Müslümanların tepkisini çekmiştir. 1666 yılında Yahudi dünyasının her yerinden destekçi bulan Sabatay, bilinçli olarak Yahudi kutsal kurallarına uymayınca, İzmir hahamları onu aforoz etmişlerdir. [762] Şikayetlerin artması üzerine genellikle Yahudilerin kendi iç meselelerine müdahale etmeyen Osmanlı yönetimi Sabatay'ı iki defa sorguya çekmiştir.[763] Sabatay Sevi'den tek bahseden seyyah olarak Galland, onun İstanbul'daki faaliyetlerine şahitlik etmese de bir kaynaktan şu bilgileri edinmiştir:[764]

> Kendisi İstanbul'a gelince oturduğu mahallenin çorbacısından Yahudilerin gelip ziyaretleriyle kendisini rahatsız etmelerine mani olmasını rica etmiş, çorbacı da bu ricayı kabul etmiş. Yahudiliği terk ettirerek sarık sardırdıklarından 30 Türk'ün sokaklarda refakatinde yürüdükleri görülmekte olup bunların yarısı önünden yarısı arkasından yürüyormuş. Bu vaziyette kendisine tesadüf eden tüm Türkler de ona büyük hürmet gösteriyorlarmış. Kendisi pek çok kimseye ve Galata, Üsküdar ve Balat sinagoglarına ziyaretleriyle rahatsız olmayı istemediğini yazmış imiş. Aziz Mehmet Efendi'nin dualarını maiyetiyle birlikte ilk önce İbranca, sonra Türkçe söylediği ve Türklerin bunu pek iyi bilmelerine rağmen engel olmadıkları ilave edildi.[765]

---

761 Eliade, *a.g.e.*, C. III, s. 198.

762 Bu olaydan Yahudilikte de aforozun olduğunu anlıyoruz.

763 Küçük, Dönme, s. 518; Aynı müellif, Dönmeler.., s. 226-230, 253.

764 Sabatay ve taraftarlarının [İzmir'de] günden güne artan taşkınlıkları karşısında durum, İstanbul'a bildirilmiştir... Mesele bizzat Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'ya intikal ettirilmiştir. O da, meselenin aslını öğrenmek için, Sabatay'ın tahkikat evrakıyla birlikte derhal İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir (Küçük, Dönmeler..., s. 262-263).

765 Galland, *a.g.e.*, s. 171.

Ancak bir süre sonra onun Gelibolu'da hapsedildiğini görüyoruz.[766] Buradan da toplumsal düzeni bozduğu ve tahtı ele geçireceğini iddia ettiği için yargılanmak üzere derhal Edirne'ye götürülmüştür.[767] Dönemin şahitlerinden Galland'ın duydukları da bu yöndedir:

> Sabatay Sevi, hizbine mensup bazı Müslümanlarla birlikte Yahudilerin sinagoguna girmekle Yahudiler gibi dua etmiş. Keyfiyetten haberdar edilen yeniçeri ağası da yanında bulunmakta olup Yahudiliğe sokmuş olduğu birkaç Müslüman ile birlikte kendisini yakalatmış ve Edirne'ye göndertmiştir.[768]

Yargılanan Sevi, öldürülmekten kurtulmak için Musevilikten vazgeçip, İslam'ı kabul etmiştir.[769] Galland'ın onun hakkındaki bilgi kaynaklarından bir tanesi Roboly adındaki kişi ve diğeri Fransızca bilen bir Yahudi olan Sieur Mose'dir. Edirne seyahatinden henüz dönmüş olan bu Yahudi, seyyaha şu bilgileri vermiştir:

> Kendisinden kısa zaman önce bağlanmış ve ağızları tıkanmış üç kişinin Edirne'ye getirildiklerini ve bunların Sabatay Sevi'ye isnat edilen şeyler hakkında şahadette bulunduklarını öğrendim. Bu ithamlar sebebiyle Sabatay Sevi o tarihten itibaren Edirne'de mahpus bulunuyormuş ve kendisini suçlayanlarla karşılaştırılacakmış. Sabatay Sevi'yi ... bir çok şeflerle birlikte kadınlarla şarap içerken gördüklerini bu üç adam iddia ediyorlarmış. Biraderinin Sabatay'ın kurtulması için padişaha bir dilekçe verdiğini /istida takdim ettiğini bu istida üzerine şahitleri Edirne'ye götürmek emrinin geldiğini, Vani Efendi'nin bu işte çok dahli olduğunu,

---

766 Küçük "ancak hapsi, Gelibolu'da değil, Aydos'dadır (Kumkale)" diye yazar. (Küçük, Dönmeler..., s. 264.) Oysa Şişman "Çanakkale Boğazı'nda bügünkü Kilitbahir Kalesi'ne hapsedildi" yazmıştır. (Şişman, a.g.m., 334.)

767 Dankoff, *a.g.e.*, s. 247.

768 Galland, *a.g.e.*, s. 183.

769 Eliade, *a.g.e.*, C. III, s. 198; Küçük, Dönmeler..., s. 276-277.

esasen Edirne'de olan Sabatay'ın da devletin bu işten haberdar olmasından önce ve durum müsait olmasına rağmen, hapishaneden çıkmayı istememiş olduğunu Sieur Mose söylüyor.

...

Kendisini maruz bıraktıkları ithamla Yahudilerin Sabatay'a hakikaten bir oyun oynamış olduklarını, fakat bu oyunun muvaffak olmaması pek muhtemel bulunduğundan bu kadar şüpheli bir işe girmektense 4000 *kuruş* yerine 10.000 harcayarak onu öldürtmek icap ettiğine hükmettiklerini Mr. Roboly'den öğrendim. Gerek kaymakam, gerek İstanbul kadısı bu mesele ile alakalanmayı asla kabul etmediler ve ancak bostancıbaşı müdahalede bulundu.[770]

Seyyahın kaydettiklerinden de anlaşılacağı gibi, Sabatay'ın mesihlik ilanı ile hem Yahudilik hem de Osmanlı idaresi ve toplumsal düzeni tehdit edilmiştir.[771] Hatta hahamlar, Osmanlı kadılarından bu harekete bir son verilmesini rica etmişlerdir.[772] Seyyahın yukarıda "Yahudilerin Sabatay'a hakikaten bir oyun oynamış oldukları" ifadelerinden onun mutlaka cezalandırılmasını temin için ona iftira attıkları düşünülebilir.[773] Seyyahın duyduğuna bakılırsa:

Sabatay Sevi şahitlerinin Edirne'de dinlenilmelerinden ve bu şehir Yahudileri tarafından 4000 *kuruş*luk bir masrafta bulu-

---

[770] Galland, *a.g.e.*, s. 210-212.

[771] Baer'in ifadesine göre IV. Mehmet'in vakanivüsü olan Abdi Paşa, Sabatay Sevi hakkında yazan ilk çağdaş kaynaktır. Baer, onun yazdıklarını metnin içinde İngilizce olarak yazmakla kalmamış, dipnotta transkripsiyon edilmiş Osmanlı Türkçesini de aktarmıştır. (Honored By..., s. 296-297.)

[772] Küçük, Dönmeler..., s. 254.

[773] Bu konuda Küçük A. Galante'den şunları aktarıyor: "Üç adam, Sabatay'ı kadınlarla şarap içerken gördüklerini iddia etmişler, kardeşi de, Sabatay'ın kurtulması için padişaha bir istida takdim etmiş, bunun üzerine Edirne'ye götürülme emri gelmiştir ve Vani Efendi'nin de bu işte çok dahli olmuştur." (Dönmeler.., s. 273.)

nulmasından sonra, Orta Kapı denilen [yerde hapsedildiği] ve oraya hapsedilenlerin daima ölüme mahkum sayıldıkları bir hapishaneye atılmış ve Türkler Ramazan'da kan dökmemeye itina ettikleri için hakkında verilecek hüküm Ramazan'dan sonraya bırakılmış. Fakat bu vaziyete rağmen Sabatay Türk kanunu mucibince temiz ve saf olmak üzere hamama gitmek müsaadesi elde etmiş.[774]

Sabatay Sevi'nin Divan huzuruna çıkarılması hususunda farklı günler telaffuz ediliyorsa da bu tarihin 1666 yılı Eylül ayı olduğu neredeyse kesindir.[775] Pek çok yandaşı Müslümanlığı kabul etme konusunda Sabatay'ı takip etmişlerdir.[776] 1672 yılına kadar Edirne'de bulunan Sabatay, Arnavutluk'a sürülmüş ve orada 1676 yılında ölmüştür:[777]

Moyse adlı Yahudi, Sabatay Sevi'nin 30 günden beri Mora'ya sürülmüş bulunduğunu ve sadrazamın kendisini öldürtmesine ramak kalmış olup bundan idam kararını adi bir sürgüne indiren sultanın himayesi sayesinde[778] kurtulduğunu söyledi.[779]

---

774 Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 3.

775 Scholem, *a.g.e.*, s. 672; Küçük, Dönmeler..., s. 274.

776 Dankoff, *a.g.e.*, s. 248.

777 Sabatay'ın Müslüman olduktan sonra ölümüne kadar yaptıkları konusunda en ayrıntılı bilgi Scholem'de mevcuttur. Bkz. Scholem, *a.g.e.*, s. 687-930.

778 Baer, de Sevi'ye ölüm cezasından kurtulmak için din değiştirmesinin teklif edilmesinin Allah'ın affediciliğini ve onun yeryüzündeki vekili olan sultanın büyüklüğünün göstergesi anlamını taşıdığını ifade eder. (Honored By..., s. 300.) Şişman'ın ifadesine göre Sabatay'ın ölüm cezasından kurtulmasında padişahın hocası Vani Mehmed Efendi ve Padişahın annesi Turhan Sultan ile olan dostluğuna bağlanmaktadır. (A.g.m., s. 335.)

779 Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 22.

Gayrimüslimlerin Cemaat Dışı Toplumsal İmajı

XVI. ve XVII. yüzyıl İstanbul'unun gayrimüslim ahalisine dair çizmeye çalıştığımız portre, somut olarak mekân ve insan bağlamında ele alındı. Dönemin seyyah anlatımlarında oldukça geniş bir yere sahip olan gayrimüslimler, bir asrı aşan süre (120 yıl) boyunca izlendi. İstanbul'un Rum, Ermeni ve Yahudilerini, sadece "seyyahların gözüyle görmek" elbette birtakım mahzurlar içeriyor. Yine de farklı zamanlarda Osmanlı başkentinde bulunmuş ziyaretçilerin notlarından yararlanmadan, "gayrimüslimlere bakmak ve görmek" zor, hem de çok zor olurdu. Bu gerekliliktir ki seyahatnamelerinin defalarca basılmasına yol açmış ve nihayetinde geniş bir Avrupalı okuyucu kitlesi ortaya çıkmıştır.

Gayrimüslimlerin Cemaat Dışı Toplumsal İmajı başlığı altında, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da yaşayıp seyyahların gözlemlerine konu olmuş Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat ve bireylerinin ortak özelliklerini bulmaya çalışmak, bu çalışmanın amacı değildir. Ama seyyahların Avrupalı okuyucunun zihninde canlandırmaya çalıştığı, gayrimüslimlerin toplumsal konumlarına dair bir resim olduğu muhakkaktır. Biz de burada o resmi, anlatılara yansıyanlardan görerek tasvir etmeye çalışacağız. Seyahatnamelerin incelenmesinden sonra görülecektir ki Avrupalı okuyucunun zihninde canlanan ilk imaj, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin, deyimi yerindeyse "bıçak sırtında" yaşadıkları, hem canlarını hem de inançlarını koruma noktasında çok sıkıntı çektikleridir.[780] "Seyyahlar zengin olduğu halde kötü giysilerle gezen gayrimüslim

[780] Ricaut da Hıristiyanların baskı altında olduğu düşüncesindedir. Ayrıca ona göre: "Türklerin Hıristiyanları dinlerinden döndürmek ve mahvetmek suretiyle kendi güçlerini arttırmaktan başka amaçları olmadığı açıktır. Dinlerinde ısrar edenler Türklerin nezdinde bizde hayvanların sahip olduğu mertebededir, yani en aşağılık işlerde kullanılırlar. Her şekilde baskı altında tutulurlar ve ellerindeki servet ile mal otorite sahibi kimselerin yağmasına terkedilmiştir." Ricaut, *The History of the Present*

Rumları, evlerinin mahzeninde paralarını gizleyen Yahudileri anlatarak bu insanların arasında bir çeşit belirsizlik olduğuna, hatta hayatlarının tehlikede olduğuna inandıklarını ima eder."[781] Örneğin, Gerlach "Hıristiyanlar Türkiye'de sözle anlatılmayacak kadar büyük bir huzursuzluk içinde yaşıyorlar, her an kellelerinin uçurulmasından korkuyorlar. Patrik, paşanın çavuşlarından birini gördüğü anda eli ayağı tutmaz hale geliyor" diye yazar.[782]

İstanbul'un ziyaretçileri, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin Müslüman olmaları yönünde baskı gördüklerini anlatmışlardır. Seyyahların gayrimüslimlerle ilgili olarak ayrıntılarıyla anlattıkları bu "din değiştirme hikâyeleri"ni Parker ırkçılığın açık bir yansıması olarak değerlendirir.[783] Dinî baskı olarak ifade edilebilecek olan bu durum Grelot'un şu satırlarına yansır:

> Osmanlıların bir bayram günü İstanbul'da bulunuyordum ve müezzinler de bir konser veriyorlardı. Caminin yanından geçen on-on iki yaşlarında Hıristiyan Rum genci, Türklerin bu bağırmalarından hoşlanmayarak onları taklide koyuldu. Belki alay etmek istediği, belki içine atıldığı tehlikeden habersiz olduğu için söylediklerini aynı şekilde tekrarlamaya başladı. Bu, camiye gitmekte olan birkaç Müslüman tarafından duyuldu. Önce onu yakaladılar ve Türk [Müslüman] yapmak üzere tutmak istediler (bir çocuk gibi armağanla ve sevgiyle). Ama hapse attıktan sonra ağzından, Hıristiyan inancından dönmesi için söylemesini istediklerinin tam tersi cevaplardan başkası çıkmadı. Bu genç çocuk, kutsal bir soylulukla sopaların, hatta ölümün acısına katlanmayı seçti. Sonra başının kesilmesine dayandı...[784]

State of the Ottoman Empirein Three books, [Elektronik Sürüm], London 1686, s. 147-150.

781 Ben Naeh, *a.g.e.*, s. 124.

782 Gerlach, *a.g.e.*, s. 634-635.

783 Parker, *a.g.e.*, s. 24.

784 Grelot, *a.g.e.*, s. 187.

Gerlach'ın konu ile ilgili anlattığı aşağıdaki olay, en iyi ihtimalle kulaktan dolma ya da uydurma bir hikaye izlenimi uyandırmaktadır:

> Bugün Konstantinopolis'te ticaretle uğraşmakta olan Kefeli genç bir adamı yakalayıp başkadıya götürdüler ve zorla Müslüman yapmak istediler. Meğer bazı Türkler genç adamın "La ilahe illallah, Muhammeden Resulullah" dediğine tanık olmuşlar ve Müslüman olması gerektiğine karar vermişler. Oysa genç adam bu sözleri sadece başkalarından duyup tekrarladığını, Müslüman olmayı aklından geçirmediğini, Muhammed'in asıl peygamber olduğuna inanmadığını söylemiş. Ama gene de bu sözler ağzından çıktığı için adamı Müslüman yapmak istemişler. Onu adamakıllı hırpalamışlar, başına beyaz bir sarık takmaya kalkmışlar. Fakat adam ellerinden kurtulmayı başarmış ve kaçmış. İtalya'ya gittiği tahmin ediliyor. Eğer firar etmeyi başaramasaydı, herhalde onu zorla sünnet edeceklerdi.[785]

Gerlach, gayrimüslim tebaadan olan birinin zorla Müslüman yapılması için, bilinçli ya da bilinçsizce *kelime-i tevhid* veya *kelime-yi şahadet* getirmesinin yeterli olacağından bahsettikten sonra bu kişi şayet bir erkekse zorla sünnet edildiğini yazar:

> 9 Şubat'ta bir Macar çocuğu Divan'da hazır bulunanların önünde sünnet edildi. Oysa kısa bir süre önce annesinin ricaları üzerine Bay Auer, 100 *duka* ödeyerek onu azat ettirmişti. Onu satan ya da 100 *duka* karşılığında azat eden adama da 300 sopa vuruldu. Çünkü sözde o çocuk çoktan Müslüman olmak istediğini, ama efendisinin onun bu dileğine kulak asmadığını söylemiş. Bu çocuk özgürlüğüne kavuştuktan sonra, Galata'da Bay Pfister'in yanına yerleştirilmiş, fakat çavuş bunu haber alınca paşaya bildirmiş. Sonra birkaç sipahi ile çocuğun yolunu gözlemişler ve onu ansızın sokakta yakalayarak paşaya götürmüşler.

[785] Gerlach, *a.g.e.*, s. 789-790.

Paşa 100 *dukay*ı iade ederek azat belgesini almış olan bu çocuğu sünnet ettirdi.[786]

Galland'dan aktaracağımız aşağıdaki satırlarda da, bilinçsizce sarf edilen sözlerden sonra, Müslüman olduğu düşünülerek zorla sünnet edilen ve başına sarık sarılan bir Rum gencinden bahsedilmektedir. Hikâyenin birçok çelişki ile dolu olsa da dönemin İstanbul'unda gayimüslimlerin dilinde dolaştığına şüphe yoktur:

Türkler birkaç gün önce bir Rum'a kötü muamelede bulunmuşlar. Bu Rum Türkçe okumayı öğrenmiş olan bir delikanlıymış. Yakınında bulunan Türkler, buna dikkat ederek kendisine üzerinde iman-ı Muhammedî'nin yazılı olduğu bir kâğıt verip bilgisi hakkında bir delil göstermek üzere bunu okumasını istemişler. Delikanlı bunu masumiyetle yapmış, fakat hazır bulunan Türkler kendisini yakalayıp kaymakama götürerek bu delikanlının Müslüman olduğunu söylemişler. Delikanlı kendini savunmaya çalışıp din değiştirmek istemediğini anlatmaya çalışsa da kaymakam onu derhal sünnet ettirerek başına da sarık sardırmış. İslam olmak istemediğini söyleyince, tabanlarına değnek atmışlar. Fakat Hıristiyan kalmak hususunda delikanlı hep ısrar edince kaymakam onu İstanbul kadısına yollamış. Kadı meseleyi ayrıntısıyla öğrenince kabul etmek istemediği bir dine mensup olmasını anlayamadığını söylemiş. Fakat kaymakam cevaptan memnun kalmamış ve delikanlıyı kanlı çukura attırmış.[787]

Gerlach, Grelot ve Galland'dan başka, Dernschwam da zorla Müslümanlaştırılan bir kişinin sünnet edildiğine dair bir hikâye anlatır:

2 Aralık 1554 günü Türkler genç bir Rum oğlan çocuğunu bizim konağın önüne getirdiler. Çocuğun anası adamların arkasından

[786] Gerlach, *a.g.e.*, s. 120.

[787] Galland, *a.g.e.*, s. 177.

ağlayarak koşup geldi. Adamlar çocuğu hocaya götürdüler. Çocuk hakkında yalan şahadette bulundular. Ve onun İslam dinini kabul etmek istediğini iddia ettiler. İşte böyle yalancı şahitler de olsa bir Hıristiyan'ın Müslüman olmak istediği iddia edilirse, hemen sünnet ederler. Herhangi bir Türk gelip bir Hıristiyan'a benim söylediğimi tekrarla derse ve Hıristiyan ne olduğunu anlamadan söyleneni (la ilahe illallah Muhammeden Resulullah) tekrarlarsa, onu hemen kadıya götürürler. Kendisinin dua ettiğini (*kelime-i şahadet*) getirdiğini Müslüman olmak istediğini bildirirler. Bunun üzerine o Hıristiyan sünnet edilir. [788]

Seyyahların zorla Müslümanlaştırıldığını anlattıkları kişilerin çocuk ya da gençler olduğunu yazmış olmaları dikkate şayandır. Acaba okuyucunun merhamet duygusunu harekete geçirmek için mi, yoksa genç gayrimüslimlerin tecrübesiz olmaları dolayısıyla Müslüman ahali ile nasıl iletişim kuracaklarını bilemediklerine vurgu yapmak amacıyla mı böyle yazılmıştır? Galland'ın verdiği aşağıdaki örnek de bu türdendir:

18-20 yaşlarında bulunan bir genç Rum üç ay hapiste kaldıktan sonra İslam olmayı kabul etmediği için kellesi kesildi. İsa dinini ret ve inkâr etmeye kendisini mecbur etmek üzere Türkler tabanlarına birçok değnek indirmişler ve türlü eziyette bulunmuşlardı. Fakat kendisi en büyük metaneti göstermiştir.[789]

Gerlach'ın şu anlattıkları ise zorla Müslüman yapılan gayrimüslimlerin hayatına farklı bir açıdan bakmaktadır:

Rumeli defterdarının esiri iken firar edip bize sığınan Segediner, birçok Hırvat, Macar ve Rus asıllı Müslüman'ın aslında Hıristiyan dinine bağlı kaldıklarını ve sadece görünüşte Müslüman

[788] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 191. Seyyah bazı kölelerin de zorla sünnet edildiğinden, hatta isim ve tarih vererek bahseder.

[789] Galland, *a.g.e.*, s. 192.

olduklarını anlattı. Özellikle Konstantinopolis'te yaşayan birçok yaşlı Macar kadını, dinlerine çok bağlıymışlar ve ne tehditlerle ne de vaatlerle dinlerinden caydırılamıyorlarmış (Nitekim bizim çavuşun Macar olan karısı da kesinlikle Müslüman olmak istemiyor. Ama çavuş gene de onu seviyor, çünkü kadın çok güzel yemek yapıyormuş). Moskof adıyla da anılan Rusları dayakla bile dinlerinden vazgeçirmek mümkün değilmiş. Macarlar ve Hırvatlar da öyleymiş. Hatta Türklerde "Macar'dan Müslüman olmaz" diye bir atasözü bile varmış.[790]

Dikkatli ve meraklı bir gezgin olan Gerlach, Müslüman olması istenen kişiler üzerinde farklı ikna yöntemleri uygulandığından bahsetmektedir:

[Tutsak] genç delikanlılara sırmalı elbiseler gösteriyorlar, hatta giydiriyorlar ve yüksek makamlar vaat ediyorlar. Öte yandan da eğer Müslüman olmazlarsa onları döveceklerini, hırpalayacaklarını, taş nakleden kadırgalara zincirleyeceklerini ve daha bir sürü işkenceler yapacaklarını söyleyerek çeşitli tehditlerle Müslüman olmaya ikna ediyorlar.[791]

Dernschwam da Gerlach gibi Türklerin farklı ikna yöntemleri kullandıkları kanaatini taşır:

Türkler dinlerini zorla kabul ettirmede çok aşırı giderler. Hıristiyanları Müslüman yapmak için her yola başvururlar. Bir sürü laf ve sözle onları kandırırlar.[792] Hıristiyanlar ya İslamiyet'i kabul ederler yahut da mallarından mülklerinden olurlar. İki Türk bir Hıristiyanı ya da Yahudi'yi Müslüman yapmak isterse, onunla Müslümanlıktan konuşmaya başlar. Hıristiyan herhangi bir şe-

[790] Gerlach, *a.g.e.*, s. 527-528.

[791] Gerlach, *a.g.e.*, s. 643.

[792] Gerlach Müslüman olan bir kişi için "kandırıldı" ifadesini kullanmayı tercih eder: "5 Eylül'de berber M. Jansen'in çırağı, tersanede gardiyan olan yeğeni tarafından kandırıldı ve Müslüman oldu." (*A.g.e.*, s. 636.)

kilde şakadan da olsa onların istediği gibi konuşur yahut ta beyaz kavuklarını başına koyarsa onu ağızlarından hiçbir zaman düşürmedikleri *kelime-i şahadet* söylemeye mecbur ederler. Sonra onu *kadı*nın huzuruna çıkarırlar: "Biz bizzat işittik; bu Hıristiyan Müslüman olmak istiyor" derler. Hıristiyan istediği kadar "hayır, ben Müslüman olmak istemiyorum" desin. Şayet bu iki şahit, üstelik beyaz uzun sakallı kişilerse, mesele hallolmuş demektir... Onların yeminleri daima geçerlidir.[793]

Dernschwam'ın Türklerin dinlerini kabul ettirme konusunda çok aşırıya gittikleri düşüncesine gönülden inandığı şu satırlardan da anlaşılabilir:

İstanbul'da bulunduğumuz sıralarda Boğdanlı Peter Veyda'nın oğlu Konstantin, 26 Mart'ta vebaya yakalanıp öldü (Bu çocuğu babası 14 yaşındayken Müslüman olup Bursa'ya yerleşen ağabeyi ile birlikte padişaha rehine olarak göndermişti.)... Rumlar ölüyü gömmeden önce, Türkler bunu haber alıp gelirler ve Rumları evden kovarlar. Türk âdetlerine göre ölüyü sünnet ederler ve ölmeden Müslüman olmak istediğine dair iki şahit dinletirler. İslam âdeti üzere tabutu üzerine bir de sarık koyarak mezara götürürler. Bunun böyle olması gerektiğine dair müftüden fetva alırlar. Hâlbuki delikanlı sağlığında Türk kıyafetiyle değil, Boğdan kıyafetiyle gezermiş, samur bir başlığı varmış ve uşakları da Buğdan kıyafetinde imişler.[794]

Dernschwam'ın yukarıdaki satırlarında Türklerin zorla Müslüman yapmak istedikleri kişinin Hıristiyan ya da Yahudi olmasının farketmediği düşüncesi dikkate değerdir. Bu yönde bir bilgiyi Galland da verir: "Türkler 5-6 yaşlarındaki bir küçük Yahudi'yi zorla Müslüman ettiler."[795] Seyyahların buraya kadar anlattık-

[793] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 104.

[794] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 105.

[795] Galland, *a.g.e.*, s. 157.

ları zorla Müslümanlaştırılmaya dair örnekler, devletin politikasının bir sonucu değil, bireysel girişimler olmalıdır.[796] Bu şekilde düşünmemize sebep olacak anlatılar, yine seyyahlara aittir. Örneğin Ricaut, bu konuda şunları yazar:

> Türklerin hâkimiyeti altında bulunan bir sürü Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer milletlerden insanlar, Osmanlıların hayali olan şeref ve imtiyazlarından yararlanmak için kendiliklerinden din değiştirdiğinden... Hıristiyanların maruz kaldığı nefret ve baskı ile cehaletleri göz önüne alınırsa, buna hayret etmemek gerekir... Basit yaradılışta insanların başkalarından fark edilecek dış görünüşlere verdikleri önemin de bunların İslamiyet'i seçmelerinde ihmal edilmeyecek bir rolü vardır. Çünkü Türklerde kişilerin dini ve mesleği sarık biçiminden anlaşılır. İngiltere'de ve Fransa'da moda dedikleri şey için hayatlarının yarısını feda eden başkalarına hoş görünmek için gülünç kıyafetlere bürünen insanları tanıdıkça Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanların daha iyi bir yaşama imkanı elde edebilmek maksadıyla Hıristiyanlık faziletlerini terk ederek İslam elbiseleri giymelerine şaşmamak gerekir... Bu arada aydın kimseler, Hıristiyan Ermeniler ile Rumların bazı özel imtiyazlar karşılığında Hıristiyanlara özgü işaretleri takmaktan kaçınarak taklit edebildikleri kadar Türklerin kıyafetlerini giymekte nasıl büyük bir sevinç duyduklarını gururlu ve şanlı olduklarını anlamakta gerçekten zorluk

[796] Galland'ın anlattığı şu olayda da bir celladın öldürdüğü Rumun kellesini satmasının bireysel bir davranış olduğu ve Osmanlı yöneticilerin de hoş karşılamadığı açıktır: "Türklerin öldürmüş oldukları Rum oğlanının cesedi, patriğin emriyle kaldırılarak bir manastıra nakledildi. Cellat, bundan önce kelleyi alarak Rumlara 50 *sekino*ya satmıştı. Bu keyfiyeti Türkler haber alınca cellat yakalanmış ve kelleyi ne yapacağını itiraf etmesi için kendisine sopa atılmış, fakat kimsenin ismini vermemiştir." (*A.g.e.*, s. 195.) Gerlach'ın yazdığı bir başka vakıa, yine bireysel görünüyor: "29 Eylül'de bir Türk çocuğunu Hıristiyan yapmak isteyen yaşlı bir Ruma padişahın divanında 200 değnek vurulmuş." (Galland, *a.g.e.*, s. 646.)

çekeceklerdir. Şöyle ki bu elbiseler olta görevi yaparak açgözlüleri zenginlikle, muhterisleri şerefler ve ümitlerle ve zayıflarla alçakları ölüm korkusu ile İslamiyet'e kazandırmaktadır..[797]

Ricaut'nun vurguladığı Müslüman olmanın ya da Müslüman gibi görünmenin getireceği yararları fark eden Hıristiyanlar, bunlardan faydalanabilmek için kendi istekleriyle dinlerini değiştirmektedirler. Tavernier'ın bu konuda dikkatini çeken ise Cuma Namazı'na giden padişahın din değiştirenlere verdiği hediyelerdir:

> Padişah her ayın ilk cuma günü Yeni Cami'ye gitmek zorunda... Cami dönüşünde müftü sarayın kapısında kendisi at sırtında, ardında ayak takımından bir öbek Hıristiyan Rum olduğu halde (aralarına az miktarda Ermeni de karışır) padişahı bekler ve ardındaki kişilerin hak dinine dönen, ihtida eden kâfirler olduğunu söyleyerek zat-ı şahanelerinin onlara yardım etmesini ve yaşama olanağı sağlamasını istirham eder. Bu çağrı üzerine padişah 20-30 kese para verdirir. Müftü her zaman paranın büyük bölümünü kendine saklar; geri kalanı aynı amaçla sık sık gelen ama tanımazdan geldiği bu sefillere dağıttırır.[798]

Padişahın hediye vermesi gibi, Müslümanların da İslam'ı seçenlere yardımcı oldukları Gerlach'ın anlattığı bir vakıadan tespit edilebilir. Söylediğine göre Müslüman olmuş bir aileye halktan yardım toplanmaktadır:

> Kapımızın önünden karısı ve çocuğu ile birlikte yeni Müslüman olmuş bir Ermeni'nin geçtiğini gördüm. Başında onların tarzına uygun beyaz bir sarık ve bir elinde de bir ok vardı, kucağında çocuğunu taşıyordu. Karısı da Türk kadınları gibi örtünmüş, arkasından yürümekteydi. Önleri sıra yaşlı bir Türk yürüyor, elinde

[797] Ricaut, The History of the.., s. 147-150.

[798] Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 144-145.

bir tahta çanak taşıyordu. Gelen geçenden bu yeni Müslüman olmuş adam için bağışta bulunmalarını istiyordu. Oldukça bol miktarda para da toplamıştı. Arkalarından onları takip eden davul ve zurna ile birlikte kentin sokaklarını dolaştılar.[799]

Domenico da gayrimüslimlerin Müslümanlığa geçmelerini teşvik için onu Müslüman olması konusunda ikna eden kişinin mallarının yarısını, yeni Müslüman olana vermesi geleneğinden bahsetmiştir. Hatta kızlarından birini, bu kişiye eş olarak verenin mübarek olduğunun düşünüldüğünü yazar. Üstelik kızı olmayan pek çok kimse, bir kız kölesini azat edip ona bunu eş olarak verirken iyi bir çeyiz de verir:

Bütün Osmanlı büyük Türkleri bu emirin uygulanmasını görmek için kızlarını yerli bir Türk'e değil, fakat sadece ihtida etmiş Hıristiyanlara verebilirlerdi. Bunun uygulanışını görmek için Süleyman, bir Latin Hıristiyan, bir Rum ve bir Luteranın din değiştirmesine çok uğraşmıştır ve onlar farklı zamanlarda ihtida edince her birine bir kızını eş olarak vermiştir. Hatta ihtida eden kimseden bir yılda elde edilen kazancın yarısı kadar bir çeyizle.[800]

Diğer taraftan, Gerlach din değiştirme olgusunun sebeplerine yenilerini ekler:

En ipe sapa gelmeyen insanlar bile, Hıristiyanlıktan veya Musevilikten vazgeçip Müslüman olurlarsa, sözde bütün suçlarını ve günahlarını affettirebiliyorlarmış. Bu nedenle de birçok Rum, Müslüman olmayı seçmiş ve böylece boyunduruk altında ezilmektense, istediklerini yapabilmek özgürlüğüne kavuşmuşlar.[801]

...

---

[799] Gerlach, *a.g.e.*, s. 596.

[800] Austin, *a.g.e.*, s. 51-52.

[801] Gerlach, *a.g.e.*, s. 198-199.

> Yaşlı bir İspanyol, yıllar boyu tutsak kaldıktan sonra Müslüman olmaya karar verdi. Böylece itibarlı bir kişi olabileceğini umdu. Fakat bundan tek kazancı, aldığı bir *akçe* gündelik yerine iki *akçe* alması oldu. Birçok kişi aynı durumla karşılaşıyor. Dinlerini inkâr etmekle daha iyi bir yaşama kavuşacaklarını sanırlarken daha kötü bir duruma düşüyorlar.[802]

Gerlach da tıpkı Ricaut gibi Müslüman olmanın Hıristiyanlara özgürlük getireceği fikrindedir. Hatta, "Rumların Müslüman olması daha kolay. Aralarında çok iyi taş ustaları var. Ve gayet güzel camiler, kervansaraylar inşa ediyorlar" diye yazarak Müslüman Türklere hizmet sunan Hıristiyanların Müslüman olmayı daha çok tercih ettiklerine vurgu yapmıştır.[803] Aslında seyyahın anlattıklarından gayrimüslimlere Müslüman olmanın önerildiği anlaşılmaktadır:

> Efendim [elçi] akşam yemeğinde şunları anlattı. Galata'da Hıristiyan ülkelerin birinden Konstantinopolis'e gelmiş olan bir tüfek yapımcısı paşalar tarafından Divan'a davet edilip Müslüman olması önerilmiş. O ise demiş ki: "Benim Müslüman olmam veya olmamam sizi neden ilgilendiriyor? Mühim olan size sanatımla hizmet vermemdir. Ölümümden sonra ruhumun cennete mi, yoksa cehenneme mi gittiği sizin için ne fark eder? Ben ölünce, beni olduğum yerde bırakın, ya da köpeklerin önüne atın!" Bu adam 20 *akçe* gündelik alıyor.[804]

Hıristiyan tüfek ustasının Divan üyeleri huzurunda Müslüman olmasının önerildiği gibi, Grelot'un anlattıklarından bunun bir âdet olduğu anlaşılıyor: "Efendisi tarafından din değiştirmeye zorlanan köleye ender rastlanır. Mümin bir Müslüman'ın emri altındakilere günde en az üç kez Kur'an'a dönmeye ve Müslüman

[802] Gerlach, *a.g.e.*, s. 525.

[803] Gerlach, *a.g.e.*, s. 631.

[804] Gerlach, *a.g.e.*, s. 511.

olmaya davet konusunda bir sorumluluğu olmasına karşın, bunun zorla gerçekleştirildiği görülmemiştir." [805] Sinan Paşa'nın kölesi olan ve onu tedavi eden Pedro da "Paşa beni çok sevdiğinden, bir ara Türk [Müslüman] yapmak hevesine kapıldı ve kabul edersem göreceğim bütün iyilikleri saydı döktü" yazmıştır. Seyyah devamında bu teklifi kabul etmediğini ve bu yönde zorlama olmadığını ifade etmiştir.[806]

Din değiştiren gayrimüslimlerin, bazı seyyahlar tarafından hakaretlere varan değerlendirmelerle bahsedilmeleri, dinini değiştirenlerin kendi dinlerinden olması ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda Gerlach, tıpkı Tavernier gibi Müslüman olanları "en ipe sapa gelmez insanlar" diyerek aşağılama eğilimi sergiler. Ancak kendi arzusu ile Müslüman olan kişiler hakkında seyyahların kaleme aldıkları anlatıları, yapılan eleştirilerde haksızlık payı olduğunu gösterir. Covel kendi arzularıyla Müslüman olanlardan şu şekilde bahseder. Ancak meseleyi İslamiyet-Hıristiyanlık rekabeti havasında vermesi dikkat çekicidir:

> Çok olgun yaşta din değiştirerek Türk olanlar vardır. 53 yaşında olduğu söylenen yaşlı bir adamın sünnet edildiğini gördüm. Din değiştirmenin en çok görülen şekli sultan veya vezirin huzuruna çıkarak, kepini yere atmak ve sağ elini veya şahadet parmağını havaya kaldırmaktı. O zaman hemen bir memur tarafından götürülür ve diğerleriyle beraber sünnet edilirlerdi... On üç gün içinde 200 kişi din değiştirdi. Bu bizim için utanç verici bir şeydir, çünkü 200 yıl içinde bu sayıda Türkü kazanamadığımıza eminim.[807]

Covel'dan aktarılan bu paragrafta iki temel olgu söz konusudur. İlki sultan ya da vezir karşısında din değiştirme töreni icra

[805] Grelot, *a.g.e.*, s. 178.

[806] Pedro, *a.g.e.*, s. 24-30.

[807] Covel, *a.g.e.*, s. 131-132.

edilmesidir. İkincisi ise, çok sayıda kişinin istekli olarak Müslüman olmalarıdır. Galland'ın aşağıdaki anlatımında da aynı olguları görmek, meselenin doğruluk derecesini yükselten bir veri olarak kabul edilmesini kolaylaştırır:

> Padişah 9 Nisan'da Kurban Bayramı Namazı için Sultan Selim Camii'ne kadar gitti, bu camiin kapısında Rum ve Ermeni olmak üzere 11 erkek, üç kadın ve üç çocuk İslam'a kabul edilmelerini Zat-ı Şahaneden dilediler. Ve bunu erkekler başlarını açmak ve külahlarını yere atmak suretiyle yaptılar. Padişah isteklerini başını hafifçe eğmek suretiyle kabul etti. Kaldı ki bunların cümlesi çok fakir kimselerdi.[808]

Galland da tıpkı Ricaut ve Gerlach gibi din değiştirip Müslüman olanların bir çıkar uğruna bunu yaptıklarına inanıyor olmalı ki anlatısının sonuna "cümlesi çok fakir kimselerdi" diye bir ibare eklemeye kendini mecbur hissetmiştir.

Evliya'dan öğrendiğimize göre, din değiştirerek Müslüman olan kişilere devlet kademesinde görevler de verilmiştir. Örneğin, Selim Han zamanında defterdar Abdülkerim oğlu Abdülvehhap ve Abdüsselam; Yahudi iken Müslüman olup hesap ilminde benzersiz olduğundan defterdar olmuşlardır.[809] Zorla Müslümanlaştırma konusunda buraya kadar aktarılan örneklerin "şehir efsanesi" olarak değerlendirilmeleri yönünde bir engel yoktur, zira Gerlach ve Grelot istemeyenlerin dinlerini değiştirmeye zorlanmadığını yazarlar.[810] Gayrimüslimler hakkında önemli çalışmaları ile tanıdığımız Ercan da "Osmanlı tarihinin hemen hemen hiçbir döneminde, zorla İslamlaştırma yoluna gidilmediğini" açıkça belirtmektedir.[811]

---

[808] Galland, *a.g.e.*, s. 95.

[809] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 303.

[810] Gerlach, *a.g.e.*, s. 535; Grelot, *a.g.e.*, s. 178.

[811] Ercan, Osmanlı Yönetiminde..., s. 198.

Gayrimüslim imajını oluşturan parçalardan biri de aynı toplum içinde yaşayan farklı din ve mezhep mensuplarının birbirleriyle olan geçimsizlikleridir. Bu tür geçimsizliklerin yaşandığına dair modern Osmanlı tarihçilerinin de görüşleri vardır. Örneğin Karataş, konu ile ilgili "Osmanlı Devleti, tebaası olan zımmîlerin dini hayatlarını sadece Müslümanlara karşı değil, Hıristiyanları Hıristiyanlara veya Yahudileri Hıristiyanlara karşı da korumaktaydı. Çünkü zimmîlerin kendi aralarındaki problemleri ve rekabetleri Müslümanlarla olandan çok daha fazlaydı" diye yazar.[812] Gerlach'ın kaydettiği şu satırlar, bu konuda çarpıcı bir örnektir:

> Bize anlattıklarına göre, birkaç gün önce bir Hıristiyan ile bir Yahudi kavgaya tutuşmuşlar ve kavga konusu olan çeşitli meseleler yanında, İsa Peygamber ile ilgili tartışmalara da girişmişler. Yahudi, İsa Peygamber'in bir "piç" olduğu, annesinin evlilik dışı bir ilişkiden hamile kaldığını ileri sürmüş. Hıristiyan bu tartışmalar sırasında orada bulunan bazı Türkleri de tanık göstererek kadıya başvurmuş. Kadı, Yahudi'ye ceza olarak 80 değnek vurdurmuş. Ama Hıristiyan bununla da tatmin olmamış ve padişaha bir *şikayetnâme* yazmış. Padişah da Yahudi'nin yargılanmasını ve hakkında verilen hükmün yerine getirilmesini buyurmuş. Müftü farklı İslam âlimlerinin görüşlerine göre ayrı ayrı hükümlere varmış. Türkler tarafından Eysa'ya (İsa) sövenlerin, göğsü hizasına kadar toprağa gömülüp taşlanmasına veya yakılmasına, ya da ömür boyu zindana kapatılıp 40 gün boyunca her gün 80 değnek vurulmasına karar vermiş... Sonuçta Yahudi'yi sadece zindana atmakla yetinmişler. Ertesi gün kalabalık bir Hıristiyan grubu tekrar Divan'a gidip Yahudi'nin öldürülmesi için ısrar etmişler. Paşa da onlara benim ona verdiğim ceza ile ölümü her gün tadacak demiş. Bir yandan da Yahudiler paşanın evine gidip paşaya ve kazaskere dindaşlarının hayatını bağışlaması için binlerce *duka* vaat etmişler. Rüstem Paşa'nın hanımı

[812] Karataş, *a.g.e.*, s. 168.

> Sultan Hanım'a (Mihrimah) Mehmet Paşa'nın eşine (İsmihan) bol miktarda para vaat etmişler. Üstelik Yahudiler onu zindan da zehirlemesinler diye başında nöbet tutan yeniçerinin yanına dört Hıristiyan nöbetçinin verilmesini istemişler.[813]

Blunt da farklı dinlere mensup Osmanlı tebaasının birbirlerinden hoşlanmadıklarının farkına varan seyyahlardan biridir:

> Türklerin hükmü altındaki insanlar Hıristiyanlar ve Yahudilerdir. Türklerin tebaaları, Latin, Ermeni ya da Rum sayıları pek çoktur. Bunların dinsel olarak birbirlerinden farklarını incelemedim, fakat birbirlerini hiç sevmedikleri, hatta Türkleri daha çok sevdiklerini söylemeliyim.[814]

Seyyahların gayrimüslimlerin toplumsal hayattaki görünümlerine dair yazdıkları diğer bir konu cezalarla ile ilgilidir. Daha önce başka kaynaklarda rastlamadığımız bu cezalandırma şekli suçluyu yakma şeklindedir:[815]

> Sinan Paşa yine bu sıralarda zorla sünnet edilerek Müslüman edilmiş bir Rum'u da yaktırdı. Zira o Müslümanlığı kabul ettiği halde, asıl dini olan Hıristiyanlığı muhafaza ediyormuş. Rum yakılacağı sırada Paşa ona, İslamiyet'i tam olarak kabul ettiği takdirde kendisine 200 *florin* vereceğini söylemişse de köle Hıristiyan kalmakta ısrar etmiş.[816]

---

[813] Gerlach, *a.g.e.*, s. 623.

[814] Blunt, *a.g.e.*, s. 199. Sevgi ve güven farklı duygulardır, fakat Ralamb, (*a.g.e.*, s. 80) Türklerin kendi dindaşlarından çok bir Hıristiyan'a güvendiklerini ve bu yüzden en önemli görevleri mühtediler ve onların çocuklarıyla doldurduklarını yazmıştır.

[815] İslam hukukundaki suç ve cezalar konusunda bkz. İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", [Elektronik Sürüm], *AÜHFD*, 52, (1), 2003.

[816] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 99. Seyyah, aynı olayı 14 Şubat 1554'te olmuş gibi, benzer kelimelerle tekrar anlatır. (Dernschwam, *a.g.e.*, s. 154.)

Yine aynı seyyah, yakma işleminden, sanki sıradan bir cezadan söz ediyormuş gibi bahseder ve şunları ekler: "Bir Hıristiyan bir Türkü döverse veya ağır suçlarsa ya sünnet edilir veya yakılır."[817] Dernschwam gibi Domenico da bir cezalandırma usulü olarak yakmadan bahseder. Hatta ona göre "bu ceza üçüncü defa camiye abdestsiz giren kişilere de uygulanır" ya da caminin imamından izin almadan camiye giren Hıristiyan ya da Yahudi de diri diri yakılır.[818] Bilindiği kadarıyla, diğer Osmanlı tarihi kaynaklarında geçmeyen bu tür bir cezalandırma şeklinin sadece seyyahlar tarafından kaydedilmiş olması, aklımıza "Acaba hayal güçlerini mi kullandılar?" sorusunu getirmektedir. Seyahatname türündeki kaynaklarda bunun mümkün olduğu bilindiğinden, güçlü bir ihtimal olduğunu varsayıyoruz.

Bu hayalî düşünceyi bir tarafa bırakacak olursak, seyyahların gayrimüslimlerle ilgili olarak kayda geçirdikleri olaylardan anlaşılan İstanbul'da yaşayan bu gayrimüslimlerin yabancı ziyaretçilere bazen karşılığını alarak, bazen de karşılıksız olarak yardımlarda bulunduklarıdır. Örneğin Heberer, kendisi Fransız elçiliğinde kalırken, oradaki Alman seyisten, elçilik konutunun yakınlarında bulunan bir Rum'un evinde birkaç Alman asilzadesinin kaldığını, bunların Kudüs'ten geldiklerini ve buradan memleketlerine dönecekleri haberini almıştır.[819] Bunun gibi Gerlach, Schweigger ile birlikte patriğin ardı sıra Rum kiliselerini ziyaret ederlerken, gece bastırınca hava soğuduğundan yaşlı bir Rum'un evinde konuk olduklarını anlatmıştır. Hatta Rum onları evine almakta pek istekli davranmamış, Gerlach'ın bir *taler*, Bay Schweigger'ın ise 1,5 *taler* ödemesi karşılığında onları kabul etmiştir.[820] Grelot da bir Rum'dan yardım alarak Ayasofya'ya girebilmiştir:

---

817 Dernschwam, *a.g.e.*, s. 193.

818 Austin, *a.g.e.*, s. 46, 49.

819 Heberer, *a.g.e.*, s. 279.

820 Gerlach, *a.g.e.*, s. 717.

> Fırsat bulduğunda başkalarını memnun etmek isteyen, bir insandaki bütün becerikliliğe sahip bir Rum'a başvurdum. Mesleği kuyumculuktu ve işi fazla zamanını almıyordu; dostlarına hizmet için de büyük bir çaba harcıyordu. Evi Ayasofya'ya oldukça yakındı; komşu olduklarından birçok cami görevlisini tanıyabilirdi. Amacımı ona açtım, komşularından biriyle konuşacağını söyledi... Rum kararlaştırılan günde Galata'da oturduğum yere gelerek, beni alıp komşusu olan adama götürdü... Bu Rum birkaç gün sonra gelerek bana işimin hallolduğunu haber verdi.[821]

Hıristiyan tüccar ve elçilik görevlilerinin zaman zaman yasal olmayan yollara başvurarak Hıristiyan kölelerin kurtarılmasına yardım ettikleri oluyordu. Örneğin Tavernier, kaçak köle lerin Hıristiyanların evlerinde para karşılığında saklandıklarını yazar.[822] Gerlach da Galata'da bazı kimselerin kaçak köleleri 3-4 hafta evlerinde gizleyip sonra onlara farklı kıyafetler giydirerek yurt dışına çıkmalarını sağladıklarını bildirir. Ona göre "kaçak köleleri para karşılığında Ragusa'ya veya başka güvenli yerlere ulaştıranlar da vardır."[823] Yine Gerlach'ın anlattığı başka bir olayda, Fransız çevirmen firar etmiştir, çünkü gardiyanlarını öldürüp bir kuyuya atan altı köle bir süre onun evinde kaldıktan sonra kendilerine rehberlik eden üç Rum ile birlikte yeniçerilerin ellerine düşmüşlerdir.[824] Seyahatnamelerle ilgili çalışan Kumrular da Rumlardan kurulu Hıristiyan tutsakları kaçıran bir şebekeden söz eder ve Baron Wratislaw'ın anılarının da buna şahittik ettiği tespitinde bulunur.[825]

Seyyahların, Osmanlı başkentinde yaşayan gayrimüslimlerin toplumsal hayatta karşılaştıkları meselelerden biri olarak bah-

---

[821] Grelot, *a.g.e.*, s. 111-114.

[822] Tavernier, 17. Yüzyılda ..., s. 112.

[823] Gerlach, *a.g.e.*, s. 804.

[824] Gerlach, *a.g.e.*, s. 275.

[825] Kumrular, *a.g.e.*, s. 336.

settikleri zorla Müslümanlaştırma, esasen devlet politikası olarak uygulanmamıştır. Din değiştirme konusunda bireyin tercihlerinin belirleyici olduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Bunun yanında farklı dinlere mensup olan kişilerin, özellikle Hıristiyanlarla Yahudilerin birbirleriyle dostane ilişkiler içinde olmadıkları da anlatılanlar arasındadır. Bu sürtüşmenin asıl sebeplerinden birinin, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde yaşanan tarihin derinliklerindeki ayrışmalar olduğu malumdur. Osmanlı toplumunun aslî unsurlarından olan ve yüzyıllarca Müslüman Türklerle birlikte yaşayan Rumların, Yahudiler gibi "misafir" değil, "ev sahibi" gibi davrandıkları görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle yabancılara rehberlik etmek, ihtiyaçlarını karşılamak, arkadaşlık etmek ve dindaşları kölelere kaçmalarında yardımcı olmak, onların işidir. Kanaatimizce XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'da yaşamış gayrimüslimlerin en büyük toplumsal rollerinden biri de seyyahlara Osmanlı kimliğini tanıma konusunda aracı olmalarıdır denebilir. Fakat yaptıkları bu hizmetin karşılığında, seyyahlarda gözle görülür bir takdir hissi uyanmadığı gibi, onlara saygı duymadıkları da anlaşılmaktadır.

4. BÖLÜM

İNANÇ

Hıristiyanlık ve Yahudilik

İnancın Temel Esasları

XVI. ve XVII. yüzyılda gayrimüslim İstanbul ahalisinin dinî inançları, toplumsal hayata yansıdığı ölçüde seyyahların gözlemlerine dahil olmuştur. Bu bölüme konu olacak seyyah anlatımları, halkın dinî hayatındaki ayin ve ibadet gibi uygulamaya dönük esaslardır. Bu bağlamda, Yahudilik ve Hıristiyanlık inancının kutsal kitaplarında yer alan inanç esasları ve kavramları izah edilmeyecektir. Ancak, toplumu meydana getiren dinî grupların / cemaatlerin sahip olduğu inanç esasları onların toplumsal kimliğini oluşturan temel özelliklerden biri olduğundan seyyahların dikkatini çekmiş, hatta özel ilgi konusu olmuştur. Bu açıdan seyahatnamelerde kaydedilmiş olan gayrimüslim cemaatlerin dinî düşünce ve esasları arasındaki farklılık ve benzerliklere kısaca temas etmek gerekecektir. Araştırmamızın diğer bölümlerinde olduğu gibi, konunun çerçevesini seyyahların yazdıkları belirleyecektir. Üzerinde duracağımız hususlar arasında, Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerine bağlı Hıristiyanların, daha önceki dönemlerde de tartışma konusu olan meselelerden azizlere hürmet, Son Yemek ayininde kullanılan ekmeğin mahiyeti ve İsa'nın zuhuru bulunmaktadır. Bu hususlar, inancın teorik kısmına dahil gibi görünse de esasen toplumsal hayatta ayrışmanın nedeni

olduğundan, gündelik hayatta etkisi söz konusudur. Hıristiyanlıktaki bu tartışmalı konulara, kutsal yağ ve aforoz hakkında seyyahların yazdıklarını ilave ederek konuyu bitireceğiz.

Rum ve Ermeni kiliseleri konusunda müstakil bir eser vücuda getiren Ricaut, Hıristiyanlık dininin, Osmanlı topraklarında bir bulut gölgesindeymiş gibi yaşanmasına rağmen, çoğu zaman özgürce ibadet edilmesine müsaade edildiğini ifade eder.[1] Toplumsal hayatta dinî ayin ve ibadetlerin en yoğun, en kalabalık şekilde icra edildiği alan olan mabet, inanç sahiplerini gözlemlemek için seyyahların çokça rağbet ettikleri mekanların başında gelir. Seyyahların birçoğu inananların dinî bilgi ve bilinçlerini, algılayış ve hissedişlerini bu mekan özelinde görür ve anlatırlar.

Seyyahların dinin toplumsal hayata yansıyan yönlerinden evvel, cemaatlerin ve mezheplerin itikadî ve amelî farklılıklarını ortaya koymaya çalıştıkları hemen göze çarpar. Çoğunun bu yönde dile getirdiği bir değerlendirmesi mevcuttur. Meselâ, kendisi de bir din adamı olan Gerlach, İstanbul Rumlarının Hıristiyanlık âlemi içindeki yerlerini tayin etmeye çalışırken, onları inanç bakımından Papistlere benzetir ve farklılıkları dile getirerek oldukça genel bir değerlendirme yapar:

> Sadece kutsal Ruhun intişarı (yayılma), ekşi mayalı ekmek, cehennem ateşi ve papanın İsa'nın vekili olmadığı konuları bunun dışında kalıyor. İnsanın salt inanç sayesinde esenliğe kavuşacağını kabul etmekle beraber, saflıkları ve bilgisizlikleri yüzünden sevap işlemenin işe yarayacağını düşünüyorlar. Konsillerin ve kilise babalarının kararlarından kıl payı sapmamak azmindeler. Evliyalara dua etmeye, ölüler için niyazda bulunmaya ve diğer batıl inanışlara sıkıca sarılmakta ve muhafaza etmektedirler. Zira bunun ilhamını Tanrıdan aldığına ve dalalete sevk etmeyeceğine inanıyorlar.[2]

---

[1] Ricaut, An Account of the..., s. 20-21.

[2] Gerlach, *a.g.e.*, s. 232.

Gerlach'ın Rum inancına dair değerlendirmesine yakın bir tasvir Thevenot'a aittir. Rumların mezhebi konusunda yazdıkları Gerlach'ın yaptığı gibi aslında farklılıklara işaret etmekten ibarettir:

> Onların mezheplerini Roma kilisesinden ayıran başlıca nokta, onların Ruh'ul- Kudüs'ün Baba ile Oğul'dan değil, yalnız Babadan geldiğini kabul etmeleridir [3]...Onlar *pürgatuarı* [4] kabul etmezler, fakat bununla beraber kıyamet gününde olmasını istedikleri üçüncü bir yer kabul ederler ve azizlerin şimdi cennette olduklarına inanmasalar da kıyamet gününde cennete gireceklerini söylerler ve onlara Tanrı katında kendilerine şefaat etmeleri için dua ederler. Ayinde bizim her zaman yediğimiz ekmeği şarapla kutsallaştırırlar, rahipler ile diğerleri ve erkekler kadar kadın ve çocuklar, her iki cins de bir arada şaraplı ekmeği yerler.[5]

Farklılıkları anlattıktan sonra benzer noktalara temas etmeleri, seyyahların iyi birer gözlemci olduklarını ve tarafsız kalmaya çalıştıklarını gösterir. Bu meyanda, Galland, Kudüs Patriği'nin Rum Kilisesi'nin *Eucharistie*[6] sırrı ile İsa'nın hakikî huzuruyla ilgili görüşlerini yazdığı bir metinden, onların Latin Kilisesi'nin hislerine tamamen uygun şeyler anlattığı kanaatine varmıştır.[7] Bir diğer ortak nokta ise, kutsal kitap ve dinî metinler üzerinde yaşa-

---

3 Seyyah Smith de (Pignot, *a.g.e.*, s. 232) Rumların eski ve modern zamanlarda tartışma konusu yaptıkları asıl meselenin Ruh'un Oğul'dan değil, sadece Baba'dan çıktığına dair inanç olduğunu belirtir.

4 Pürgatuar: Hıristiyanlıkta günahlarından arınmak için ruhların kaldığı yer.

5 Thevenot, The Travels of..., s. 82.

6 *Eucharistie:* Ekmek ve şarap.

7 Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 28. Galland günlüğünün başka bir yerinde (1998:48-49), İsa'nın son ayinlerdeki huzuru konusunda yine Rumların Latinlerle aynı düşüncede olduklarını yazar.

nan uzlaşmadır. Hem Rumların hem Ermenilerin İncil'in tamamını kabul ettiğini bildiren Gerlach'a Zigomala şu bilgileri verir:

> Rumların en çok değer verdikleri kitap Yeni Ahitmiş. İkinci olarak Paulus'un ve diğer havarilerin mektuplarına önem verirlermiş, bundan sonra "Gregorium Theologum" ve en son da kilise hocalarının öğretileri gelirmiş. Ama kutsal kitaba inandıkları kadar, konsile katılan din adamlarına da önem verdiklerinden bütün bilgileri ve uygulamaları onların koyduğu esaslara dayanırmış.[8]

Diğer taraftan, Rumlar ve Ermeniler üçleme ile ilgili aynı görüşü paylaşırlar.[9] Ricaut'nun ifadelerine göre Doğu Kilisesi'nin kural ve emirleri şu dokuz maddeye indirgenmiştir:

1. Tanrıya dua etmek, sabah - akşam ve kilisenin kutsal festivallerinde yapılan toplu ayinlere iştirak etmek.
2. Oruç tutmak ve kilisenin yortularına katılmak.
3. Ruhani papaz ve öğreticilerine itaat ve hürmet etmek.
4. Yılda dört kez günah çıkarmak.[10]
5. Rahip sınıfının dışında kalanların, sapkın ya da onları Hıristiyan inancından ayıracak diğerlerinin kitaplarını okumamak.
6. Tüm krallara ve prenslere; onların patrik, metropolit, papaz ve tüm ruhban sınıfına; Katolik inancına sahip ölmüş tüm ruhlara ve tüm sapkınlara dua etmeyi emretmek ki belki bu hayattan ayrılmadan doğru inanca dönebilirler.

---

[8] Gerlach, *a.g.e.*, s. 355, 478. Seyyah (Gerlach, *a.g.e.*, s. 150), Rumların sadece yedi genel Ruhanî Meclis tanıdıklarını yazar. Smith (Pignot, *a.g.e.*, s. 234-235) ise, onların onayladığı bu yedi konsilin tarihleri ve kabul ettikleri kararlar açısından önemlerini kısaca izah eder.

[9] Ricaut, An Account of the..., s. 409.

[10] Smith (Pignot, *a.g.e.*, s. 221) de genel olarak yılda dört kez günah çıkarmak zorunda olduklarını yazar.

7. Genel perhizlerin yanı sıra olağanüstü durumlardaki perhizlere itaat etmek. Örneğin doğal afet durumlarında, kıtlık, savaş ve salgınlarda.
8. Ruhban sınıfı dışındakilerin ruhban sınıfının haklarına ya da imtiyazlarına saldırmamaları; mihrabın süslerini şahsi olarak ya da kötüye kullanmamak; fakirlerin kutusunu soymamak.
9. Perhiz boyunca evlilik kutlaması yapmamak ve barbar ya da kafirlerin geleneklerini taklit etmemek.[11]

Seyyahlarımız gayrimüslim ahaliyi sadece mabetlerinde gözlemlemekle kalmamış, aralarında onlarla iyi diyalog kurabilenler de olmuştur. Bunlardan biri olan Gerlach, sık sık görüştüğü patrik ve diğer din adamlarıyla inançlarla ilgili sohbet etmiştir: "İnançtan, sevap işlemekten, iyilik yapmaktan söz ettik. Sevapsız inancın makbul olup olmadığını, bir insanın sevap işlemediği halde sadece inancı sayesinde esenliğe erişip erişemeyeceğini, cehennem ateşini, mayasız ekmek konusunu, Kutsal Ruhun intikali meselesini vb. tartıştık." Fakat yine onun yazdıklarından anlaşılan bu konularda bilgi sahibi olanlar, özellikle Ermeniler söz konusu olduğunda, sadece din adamlarıdır. Çünkü ona göre "basit halktan olan Ermeniler, İncil'de yazılı olanları ve ilahileri anlayamıyorlar."[12] İnanç sahipleri hakkında yapılan bu eleştiriyi paylaşan Grelot'un anlatımı ise oldukça genellemeci bir tavırla dile getirilmiştir. Tasviri, Rumların dinî bilgisizliğine vurgu ile birlikte alay da içerir:

> Birçoğu din adına, neye inandığını ya da neye inanması gerektiğini bilmez. Onlara din derslerinden, imanın şartlarından, umuttan veya Tanrı sevgisinden asla söz edilmez. Bir papaz ara sıra kürsüye çıkarsa, bunun nedeni genellikle bir vaaz için ödenen iki *ecu*'yü kazanmaktır. Çoğu zaman bu vaazı ne kendileri ne de

[11] Ricaut, An Account of the..., s. 126-128.

[12] Gerlach, *a.g.e.*, s. 195-196,355.

cemaatleri duyarlar. Ayrıca çok hızlı anlatır ve sözü çok uzatırlar. Ama bu durum papazların büyük saygı görmelerini ve zavallı halkın vaazdan sonra birbirlerine "vaiz ne kadar da önemli şeyler söyledi" demelerini engellemez. Bazen onlardan söylenenlerin bir bölümünü anlatmalarını istediğimde vaazdan tek kelime olsun anlatabilecek birini bulamadım. Onlara "gerçekten de vaiziniz öyle büyük şeyler söyledi ki onun düzeyine erişemediğinizi çok iyi görüyorum" dedim.[13]

Özellikle batılı seyyahların dikkat ettiği meseleler arasında azizlere gösterilen saygı ilk sıralarda gelir. Ricaut'nun Rum Kilisesi'nin konu hakkındaki yaklaşımını anlamaya çalıştığı şu cümlelerde kendini gösterir: "Azizlerin şefaatini ve bizler için dua etmelerini istiyoruz. Onları Tanrı olarak kabul ettiğimizden değil, onlar Tanrının arkadaşı oldukları için onlardan istiyoruz."[14] Aslında her bir azizin o dinin yayılmasında önemli bir yeri olduğu ve hizmeti geçtiği için inananlar tarafından saygıya layık görüldüğü anlaşılmaktadır. Konu hakkında oldukça ayrıntılı yazan Gerlach'ın anlatımı bu yönde bir fikir edinmemize yardımcı olacak niteliktedir:

Yedi kez düzenlenen Sinodlara (ruhani toplantıları) katılan din hocalarından Basilius, Gregorius ve Hrisostomos konumları bakımından havarilerin mertebesinde sayılıyorlar. Gerçi ısrarla savunmuyorlar, ama Hrisostomos'u Aziz Paulus ile bir tutuyorlar. Gerek Hrisostomos, gerekse diğerlerinin Kutsal Kitap'ta yazılı olanları en iyi biçimde anladıklarını ve kitabı onların görüşleri doğrultusunda kabul edip bundan şaşmamak gerektiğine inanıyorlar. Sonuç olarak, Hrisostomos'un sözlerinden biraz olsun sapmak istemiyorlar. Üstelik Hrisostomos'un Kutsal Kitap'ın en doğru yorumlayıcısı olarak ilan edildiğini söylüyorlar... Onlar Tanrının sözlerine dayanarak azizlere dua etme, ekmeğin dönüşümü, özgür istenç gibi konularda ileri sürdüğüm

[13] Grelot, *a.g.e.*, s. 159-160.

[14] Ricaut, An Account of the..., s. 331.

olumlu ve olumsuz görüşlerin aksini kanıtlayamadıkları gibi üstelik onları onaylıyorlar. Fakat atalarının, din büyüklerinin sözlerinden ve otoritelerinden dışarı çıkmamakta diretiyorlar. Ben onlara Paulus'taki çelişkileri açıkladığım zaman, eski din adamlarının Paulus'u bizden daha iyi anladıklarını ve onların da Paulus ile aynı değerde olduklarını ileri sürüyorlar.[15]

Yukarıdaki satırlarda dikkatimizi çeken Ortodoks Rumların azizlere gösterdikleri saygı konusunda atalarından devraldıkları inanışları devam ettirmeleridir. Fakat bu geleneği devam ettirmelerine rağmen, Gerlach gibi Hıristiyanlık hakkında bilgi sahibi birine karşı fikirlerini savunamadıklarından, karşı tarafın düşüncelerini onaylıyor durumuna düşmeleridir. Örneğin, Gerlach'ın görüştüğü Protonotarius Theodosius [oğul Zigomala], ona sağında ilk manastırı kuran ve keşişleri eğitip düzene sokan Theodosius'un resmi olan bir Meryem portresi getirmiştir. Bu resim vesilesi ile azizlerden şefaat dileme konusu hakkında konuşmaya başlamışlardır. "O, bu resimleri sadece bir anı olarak muhafaza ettiklerini söyledi. Şimdiye kadar o ve babası hiç böyle konuşmamışlardı. Herhalde bizim yazılarımızı okudukça gözleri açılıyor." şeklinde yazan Gerlach, onları ikna edebileceğini düşünüyor olmalıdır. Oysa patriğin ikna olmaya hiç niyeti yoktur ve seyyahımız da bunu fark etmiştir: "Patrik benim fikrimi değiştirmeyi başaramayacağını anlayınca, bir an önce konuyu kapatmaya gayret gösterdi."[16] Meraklı ziyaretçimiz sadece patrikle değil "yaşlı vaiz" diye tanımladığı kişi (muhtemelen baba Zigomala) ile de bu konuda konuşmuştur:

Yaşlı vaizle duaların azizlere yöneltilmesi konusunu konuşmak istedim. Ama benim ileri sürdüğüm savlara yanıt veremediği için patriğin Aziz Hrisostomos'un görüşünden daha farklı bir

[15] Gerlach, *a.g.e.*, s. 226-227.

[16] Gerlach, *a.g.e.*, s. 726-727, 195-196.

görüşe sahip olmasının mümkün olamayacağını söyledi. Ben de Hrisostomos bir insan olduğu için yanılması olasıdır deyince, "o Tanrı tarafından aydınlatılmıştır ve Kutsal Kitap'ı bizden daha iyi anlamıştır, o halde onun yazdıklarına inanmalıyız" dedi... Belki de bir konsil veya din büyüklerinin bir araya geldikleri genel bir toplantı düzenleyerek bu tartışmalı konuları ele alıp neye inanılacağına karar verilmesi gerektiğini ileri sürdü.[17]

Seyyah Smith de azizlere gösterilen saygı ve Kutsal Meryem'den şefaat beklenmesini Rumların hurafeleri olarak değerlendirmiştir.[18] Ortodoksların azizlere hürmet konusundaki inançları onların ibadetlerine de yansımıştır. Gerlach'ın Aziz Georgius Kilisesi'nde Karamanlı kadınların da katıldığı ayin için yazdığı şu ifadeler bunu gösterir: "... buradaki kadınlar İsa, Meryem veya kilisenin hamisi olduğuna inandıkları azizlerin resimleri önüne kırmızı ipekliden perdeler asmayı âdet edinmişler. Kadınlar bu perdeleri de öpüyorlar ve perdenin altına başlarını sokup azizin tasviri ile konuşuyorlarmış gibi davranıyorlar." Farklı insanlarla aynı konu hakkında yaptığı konuşmalar neticesinde Gerlach şu sonuca varmıştır: "Onlar batıl inançlarından ve yanlış bilgilerinden vazgeçmek istemiyorlar, çünkü eski din adamlarının kendilerinden çok daha akıllı ve bilgili olduklarına inanıyorlar ve onların sözlerinden dışarı çıkmayı düşünmüyorlar." [19]

Seyyahlarımızın Rumların inancı ile ilgili olarak temas ettikleri diğer bir mevzu, öldükten sonra ruhun nereye gittiği meselesidir. Gerlach'ın işaret ettiğine göre Rumların inancında ölen insanların ruhu hemen göğe çıkmaz, bazıları 9 gün, bazıları ise 30 gün yer ile gök arasında uçar durur. Bu ruhların göğe çıkabilmesi için dua etmek ve sadaka dağıtmak gerekir.[20] Bundan sonra

[17] Gerlach, *a.g.e.*, s. 215.

[18] Pignot, *a.g.e.*, s. 237.

[19] Gerlach, *a.g.e.*, s. 778-779, 215.

[20] Gerlach, *a.g.e.*, s. 408.

dünyadaki yaşamını tamamlayan ruhların göçeceği üç farklı yer olduğuna inanılır:

> Dinin gereklerini yerine getirenler önce Cennet'te kendilerine ayrılmış olan belli bir yere gelirler. Ama burası henüz en yüce esenliğin mekânı değildir. Burada en mükemmel esenliğe erişmeyi beklerler. Tanrıyı inkâr eden ruhlar ise karanlık, izbe bir yere gelirler ve burada cezalandırılmayı beklerler. Üçüncü yer ise dünya ile Cennet arasındadır ve dünya üzerindeki yaşamları sırasında günahlarını bağışlatmak için gerektiği gibi itirafta bulunmamış, yeterince bağış yapmamış, dua etmemiş olan ruhlara ayrılmıştır. Burada kötü ruhlar, yeni gelenlere borçlarını ödemeleri için baskı yaparlar. Öte yandan iki iyilik meleği onları savunur. Yeryüzünde kalan akraba ve dostları, dualarla, sadakalarla onları buradan kurtarıp huzur dolu bir mekâna kavuşmalarını, bulundukları yerden daha yüksek katmanlara ulaşmalarını sağlayana kadar, ölülerin ruhları bu eziyetli yerde kalmak zorundadır.[21]

Hıristiyanlıkta farklı mezheplerin ortaya çıkması kadar ciddî bir bölünmeye yol açan mevzulardan biri olarak Hz. İsa'nın niteliği, seyyahların da bahsettikleri bir konu olmuştur. Rumların inancına göre İsa Peygamber'in doğuştan sahip olduğu nitelikler, annesi Meryem'e de bir lütuf olarak bağışlanmıştır. Seyyahımızın konuştuğu vaizin söylediğine göre bütün Rum âlimleri bu görüşü paylaşıyorlarmış. Üstelik patriğin ileri sürdüğüne göre, İsa Peygamber'in doğrudan doğruya Tanrı Baba'dan çıktığının kabul edilmesi gerekirmiş. Çünkü bizzat İsa da "Tanrı Baba'dan çıkma" sözlerini sarf etmiştir.[22] Buna göre, "üç ayrı kişiyi tek bir

---

[21] Gerlach, *a.g.e.*, s. 471. Seyyahımız bu konuyu günlüğünün ileriki sayfalarında daha ayrıntılı anlatır, fakat biz fazla teorik bilgi vermemek adına bu bilgileri metnin içine almayı uygun görmedik. Bkz. Gerlach, *a.g.e.*, s. 786-787.

[22] Gerlach, *a.g.e.*, s. 580, 196.

ilahî varlıkta birleştirirler ve Kutsal Ruh sadece Baba'dan çıkar."[23] Moryson da Rumların Kutsal Kitap'a kelime kelime anlam vermeye çalıştıklarından ayinlerde İsa'nın cismanî varlığına inandıklarını yazmıştır. [24] Fakat Rumların tıpkı azizlere gösterdikleri hürmet konusunda olduğu gibi, bu konuda da bilinçli bir "inat" içinde bulunduklarını düşünmek aşağıdaki satırları okuduktan sonra yanlış olmayacaktır. Gerlach'ın aktardığına göre vaiz şunları söylemiştir:

> Ben de tüm Rum adamlarıyla birlikte aynı yanılgıya kapılmış bulunuyorum. Bunun bir yanılgı olduğu kanıtlansa bile hiç umurumda değil. Çünkü Luther taraftarlarıyla doğru yolu tutmaktansa kendi halkımın din adamlarıyla yanılgı içinde olmayı yeğlerim... İsa Peygamber gökten inip de Kutsal Ruh'un Baba'dan ve Oğul'dan çıktığını bizzat söylese bile, Rumlar buna gene de inanmazlar.[25]

Seyyahların Rum inanç ve ibadetleri ile ilgili olarak bahsettikleri bir diğer konu Rumcada Kutsal Mesih Yağı olarak adlandırılan kutsanmış yağdır.[26] "Kutsal-Cuma günü başpiskopos ya da piskopos, Mesih Yağı'nı yapar ve kutsar; bütün bir yıl harcamaya yetecek kadar yağı takdis eder... Bu yağın içine zamk ve baharatlar ile başka şeyler ilave edilir."[27] Bunun yanında, Ricaut'nun yazdıklarından iki çeşit yağ olduğunu, bunlardan Kutsal Yağ'ın ölümcül günahlar işleyen sağlıklı insanlar için yapıldığını, diğer yağın ise saf yağ olduğunu ve bir yıl yetecek kadar yağın kutsal haftanın

---

[23] Ricaut, An Account of the..., s. 409.

[24] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 31-32.

[25] Gerlach, *a.g.e.*, s. 580, 594.

[26] Eserini iki bölüme ayıran Ricaut (1679), Rum ve Ermeni kiliselerini anlatırken konulara rakamlar verir ve birinci sır, ikinci sır gibi başlıklar koyar. Onun eserinde Rumlarla ilgili ikinci sır, Kutsal Mesih Yağı'dır. Bkz. Ricaut, *a.g.e.*, s. 171.

[27] Ricaut, An Account of the..., s. 173.

çarşambasında başpiskopos ya da piskopos tarafından kutsandığı anlaşılmaktadır.[28] Smith'in yazdıklarından ölmek üzere olan insanlara bu yağın sürüldüğünü öğreniyoruz. Bu uygulamayı havarilerin yaptıklarından öğrendiklerini ve S. James'in öğütleri doğrultusunda hasta insanlar için kiliseden papazlar çağırılarak, onun için duadan sonra Tanrı adına yağ sürüldüğünü yazmıştır. Bu son görevi ifa etmek için aslında kural olarak yedi kişinin olması gerektiği, fakat genelde üç kişinin bu işi yaptığı ve hasta kişinin alnı, kulakları ve ellerinin yağlandığını belirtmiştir. Bu işlemden sonra hasta kişinin evine de aynı yağ sürülmekte ve bu yağla duvarlara haç işareti yapılmaktadır. Bu yağ her zaman ölmek üzere olan insanlarda değil, ruhlarını şeytanın tecavüz ve ayartmalarına karşı korumak isteyen ve bunun bir çözüm olduğunu düşünen insanlar tarafından ilaç niyetine de kullanılmaktadır.[29]

Ortodoks Rum patriği ve din adamlarının seyyahlarla dinî konular hakkında konuşmalarına rağmen, inançlarının esaslarına dair herhangi bir düşünce değişikliği oluşmadığı Patrik Dionysius'un bütün rahiplere gönderdiği emirnameden anlaşılmaktadır. Bu emirnameye göre bütün rahipler İsa'nın hakikaten hazır olduğunu ve takdis merasiminde ekmekle şaraptaki intikalini, kiliselerine gelen halka bildirip öğretmeye gayret göstermelidirler.[30] Bunun yanında, cemaatlerine Tanrı'nın inanmaya eğilimli olan kişiyi esenliğe eriştirdiğini, eğilimli olmayanı ise lanetlediğini öğretmektedirler.[31]

Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi arasında belli başlı ihtilaf konularından biri de Ortodoks Kilisesi'nde mayalı, Roma

---

[28] Ricaut, An Account of the..., s. 267. Dikkat edilirse, kutsal yağın hangi gün kutsandığına dair iki farklı gün telaffuz edilmiştir.

[29] Pignot, *a.g.e.*, s. 228-229.

[30] Galland, *a.g.e.*, s. 27.

[31] Gerlach, *a.g.e.*, s. 326.

Kilisesi'nde ise mayasız ekmeğin kullanılması idi. Bu konu Gerlach ile patrik arasında mevzu bahis olmuştur:

> Patrik bizim kullandığımız ekmeğin mayalanmış mı, yoksa mayalanmamış mı olduğunu sordu. Ben cevap olarak ikisinin arası bir hamuru tercih ettiğimizi söyleyince tatmin oldu ve benimle uzun uzun "son yemek" ayini sırasında kullanılan ekmeğin ve şarabın değişimi hakkında öğretilenleri anlattı... Benimle günah çıkartma, günahın kefaretini ödeme ve günahların bağışlanması (absolution) konularını tartıştı. Papanın günahlardan arındırma tarzını gülünç bulduğunu ve kendisinin de yönetimi altındaki din adamlarına günah çıkartma karşılığında para almalarını yasakladığını açıkladı.[32]

Bunun yanında iki kilise arasında tartışma konusu olan bir başka temel mesele papazların evlenmesi hususudur. Moryson'un işaret ettiğine göre "[Doğu Kilisesinde] St. Paul papazların tek hanımın kocası olmasına izin verilmesini söylemesine rağmen, düğünden birkaç gün sonra karısı vefat eden papazın bir daha ömür boyu evlenmesine izin verilmez."[33]

Ayrıca Gerlach, Rumların inançları hakkında farklı noktalara da temas etmiştir. Örneğin onlara göre boğulmak en büyük günah ile eş tutulduğundan bundan sakınırlar. Bunun yanında, İsa'ya karşı olanlardan Mahşer Günü hesap sorulacağına inanırlar. Üstelik, gözden düşmüş olan meleklerin bulundukları öbür dünyadaki bölgede meleklerden boşalan yerleri insanlar doldurmadıkça Kıyamet Gününün gelmeyeceğine inanırlar.[34]

Ortodoks Rumlarla aynı dine inanmalarına rağmen, farklı bir mezhebe bağlı olan Ermeniler için seyyahlarımız farklı bilgiler kaydetmişlerdir. Özellikle Gerlach, onların inanç esaslarını madde-

---

[32] Gerlach, *a.g.e.*, s. 205.

[33] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 31-32.

[34] Gerlach, *a.g.e.*, s. 308, 208.

ler halinde sıralamıştır.[35] Burada sadece gözlemleriyle ilgili olarak kaydettiği bilgileri aktarılacaktır.[36] Örneğin, Son Yemek Ayini'nde İsa Peygamber'in gerçek bedeninin ve kanının varlığına, ayrıca ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüştüğüne de inanmaktadırlar. Ruhban olmayanlara ve küçük çocuklara mayalanmamış ekmek, şarap ve yağ sunarlar. Günah çıkaran ve günahlarının kefaretini ödeyenlere ise ayda bir kez verirler. Ayrıca Katoliklerin insanların günahlarından arındırılabileceğine dair olan inancını reddederler. Papa'yı Hıristiyan Kilisesi'nin başı olarak kabul etmelerine rağmen ona bir ödemede bulunmazlar.

Gerlach'ın kayıtlarına bakılırsa Ermeniler Ortodoksların çok saygı gösterdiği azizlerden Basilius, Hrisostomos ve Augustinus hakkında bir şey bilmemektedirler. Çünkü, "Ermeniler sadece Tanrıdan yardım diliyorlar ama bir yolculuğa çıkacakları zaman, kazadan beladan koruması için Aziz Georgius'a dua ediyorlar." Gerlach, onların, Rumlarda ve Katoliklerde olduğu gibi birtakım resimlere taptıklarını da görmemiştir. Ayrıca Ermeniler ve Rumlar arasındaki büyük düşmanlığın sebebini sorduğunda patrik kendisine şu cevabı vermiştir: "Başlıca sebep Rumların İsa'nın da tıpkı diğer insanlar gibi doğal gereksinimlerini yerine getirdiğine inanmalarıdır. Biz Ermeniler ise İsa'nın tamamen temiz olduğuna, yediklerinin bedeni tarafından özümsendiğine yani dışkıdan arî olduğuna inanırız." Ermeni patriği ile Rum patriği bu konuda tartışmışlardır. Ama bunun dışında, onlar da İsa'nın gerçek bir insan olduğuna, ölümün ve cehennemin acılarını gerçekten çektiğine inanırlar.[37]

Ermeni patrik ile Gerlach arasında geçen konuşmada her iki tarafın da birbiri hakkında bilgi edinmeye çalıştığını görürüz.

---

35 Gerlach, *a.g.e.*, s. 356-357.

36 Vaftiz hakkındaki gözlemleri aynı adı taşıyan başlık altında aktarılacaktır.

37 Gerlach, *a.g.e.*, s. 356-358.

Çünkü soru soran sadece seyyah değildir, patrik de misafirine kutsal Son Yemek Ayini'nde ekmek ve şarabın dışkı ile birlikte bedenlerinden çıkıp çıkmadığını, Luther yanlısı olup olmadıklarını sormuştur. Soruya soru ile karşılık veren "uyanık" seyyah da onların Luther hakkındaki fikirlerini öğrenmek istemiştir:

> Patrik onların aklı başında ve iyi insanlar olamayacağını ileri sürdü. Tercümanımız Christoph şimdi belirttikleri ilkelere inanıyorlarsa, onların da Luther yanlısı olduğunu, çünkü Luther'in öğretisinin bu ilkelere dayandığını açıkladı. Bunun üzerine hepsi güldü.[38]

Son olarak Hıristiyanlıkta, Rumların da sık sık başvurduğu bir cezalandırma yöntemi olan aforozdan bahsedeceğiz. Ricaut, ceza ile ilgili kendisine anlatılan hikaye sayesinde aforozun gücü ve geçerliliği konusunda fikir sahibi olabilmiştir.[39] Smith de Rumların ölümden daha çok aforoz edilmekten korktuklarını yazmıştır. Seyyah aynı zamanda bu korkunun onların günah işlemesine engel olduğunu düşünmektedir.[40] Galland'ın günlüğünden inananların bazen aforozla tehdit edilerek sınırlandırıldıklarını görmekteyiz: "Patriğin geçen pazar perhizden bahsederken, Latinleri kastederek zıt mezhebe mensup olanlarla hiçbir münasebette bulunmamaya ve hususiyle günah çıkartmak üzere onlara gitmemeye davet ettiğini ve hatta kendilerini aforozla tehdit ettiğini duydum."[41] Bunun yanında, Gerlach da Latin kökenli bir Fransız, İspanyol ya da İtalyan ile evlenen kadınların patrik tarafından kiliseden aforoz edildiğini yazmıştır.[42]

Öldükten sonra aforozun sık sık uygulandığını Ricaut'dan öğrenmekteyiz. Rumların kilise kanunlarına göre aforozdan sonra

---

38 Gerlach, *a.g.e.*, s. 355.

39 Ricaut, An Account of the..., s. 279-286.

40 Pignot, *a.g.e.*, s. 213, 223.

41 Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 31-32.

42 Gerlach, *a.g.e.*, s. 150, 596.

tekrar kiliseye kabul edilmesi pek kolay değildir. Fakat kalpten ve ciddî bir dönüş; düzenli ve devamlı bir kutsal yaşam ile tekrar kiliseye kabul edilebilirler. Örneğin 14 yaşın altında Müslüman olmuş biri, gözyaşlarına boğulduktan sonra 40 günlük ekmek ve su perhizinden ve sabah-akşam dualarına katıldıktan sonra kiliseye tekrar kabul edilmiştir. Fakat dininden ayrılmasının üzerinden yıllar geçmiş olan kişilerin (çoğu Rum'un kadın meselesi ya da cezadan kurtulmak maksadıyla yaptığı üzere) kiliseye tekrar kabulü daha zordur.[43]

Aforozdan başka, Ermeni Kilisesi'nde işlenilen günahlara kefaret olması için papaz tarafından kişilere, itirafından sonra, bazı cezaların verildiğini, bunların bazılarının da para cezaları olduğunu yine Ricaut'nun yazdıklarından öğreniyoruz.[44]

Seyyahların Yahudilik ve Hıristiyanlıkta inanç esasları ile ilgili olarak yazdıkları birbirleri ile karşılaştırıldığında, Yahudilik hakkında çok az bilgi kaydettikleri hemen fark edilir. Yahudilik hakkında bilgi veren tek seyyah Gerlach'tır. Onun kayıtlarına göre:

> 25-26 Ağustos'ta Yahudilere göre yeni yılın başlangıcı olan "Tişri"dir.[45] Yahudilerin inancına göre, Tanrı o gün bir kitaba o yıl boyunca herkesin başına nelerin geleceğini, kimlerin öleceğini, kimlerin karada, kimlerin denizde ya da savaşta can vereceklerini yazarmış ve buna 10 gün devam edermiş. Onuncu gün "Barış günü"dür.[46] Ve Tanrı, yazmakta olduğu kitabı bitirip mühürler. Yahudiler geçmiş yılda işledikleri günahların bağışlanması için

---

43 Ricaut, An Account of the..., s. 273-275.

44 Ricaut, An Account of the..., s. 438-439.

45 Yazar, eserinde bunu boru bayramı diye adlandırmış, çünkü İbrani takvimine göre "Roş Aşana" adı verilen yeni yılın ilk günü olan "Tişri"yi ilan etmek için "şofar" denilen boynuz biçimindeki borular çalınır (Türkis Noyan'ın notu, Gerlach, *a.g.e.*, s. 417).

46 İbranice "Yonki Pur" adı verilen "Kefaret Günü"dür. Ve o gün 27 saat oruç tutulur. Ondan önceki 10 gün kutsal günlerdir ve geçen yılın hayat

bir gün bir gece bir şey yemezler ve çıplak ayakla ibadet evine giderler. Bütün günü orada okumakla ve dua etmekle geçirirler. Tanrıya 10 gündür kitabına yazdığı geçmiş yılın günahlarını bağışlaması için yakarırlar. Sonra onu mühürlemesini dilerler. O gün ölenlerin, doğru Cennet'e gideceğine inanırlar. O günden sonra işlenen günahların eski günahlara ekleneceğini sanırlar.[47]

Augsburg İnancası

XI. yüzyılda (1054) Doğu ve Batı Hıristiyanlığının birbirlerinden ayrılmasından sonra, tefrikayı derinleştiren 1204'te IV. Haçlı Seferi sırasında Haçlı ordularının İstanbul'daki Hıristiyanlara yaptıkları büyük zulümler olmuştur.[48] Fakat tıpkı 1071'de Türklerin Anadolu'ya girmesi ile zor durumda kalan Bizans'ın çaresiz kalarak 1274'te toplanan Lyon Konsili'nde yumuşaması gibi, İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'nın yükselen gücü Osmanlı karşısında Avrupalı Hıristiyanlar –hem Protestan hem Katolikler- Doğu Kilisesi ile birleşme hayalleri kurmaya başlamışlardır. Elçilik heyetlerinde din görevlisi olan kişilerin aslî görevlerinden biri de uzlaşmayı sağlamak için karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmak olmuştur. Bu amaçla İstanbul Patriği'ne Avrupa'dan gelen mektuplar ve kitaplar iletilmiştir:

> 24 Mayıs'ta Tübingen'den Dr. Andrea'nın ve Grekçe öğretmeni bay Reusen'in gönderdiği mektupları, aynı zamanda Augsburg İnancası'nın metnini Patriğe götürüp teslim ettim. Patrik bunları dostça bir tavırla kabul etti. Ve benim yanımda hemen beşinci bölümü yüksek sesle okudu. Sonra da gözden geçirmeleri için yanındakilere devretti.[49]

---

defteri ve ölüm defteri kapanır; yeni yıl ile birlikte yeni defterler açılır (Türkis Noyan'ın notu, *a.g.e.*, s. "gös. yer.")

47 Gerlach, *a.g.e.*, s. 416-417.

48 Eroğlu, *a.g.e.*, s. 318.

49 Gerlach, *a.g.e.*, s. 195-196, 430.

Acaba Augsburg İnancası hakkındaki bilgi, seyyahların yazılarında ve Ortodoks Hıristiyanların Avrupalı dindaşlarına verdikleri cevaplarda bulunabilir mi? Aşağıdaki alıntı bu soruya olumlu cevap verilebileceğinin göstergesidir.

> ... Augsburg İnancası'na verdikleri yanıtı okudum. Yaşlı beyefendi [patrikhane vaizi Zigomala] bu metni pek az rahibin anlayabileceğini itiraf etti. Buradaki metropolitlerden hiçbiri, eski Grek dilini bilmiyormuş. Grekçe ile ilgili bütün işleri din adamı olmayan iki kişi yapıyormuş, çünkü ruhanilerden hiçbiri bu konuda yeterli bilgi sahibi değilmiş. Bu nedenle patrik, o iki kişiye cevap yazısını hazırlama görevini vermiş. Bunlar da Hrisostomos'un yapıtlarına dayanarak görüşlerini bildirmişler:
>
> 1. "Transsubstantiation", yani ekmek ve şarabın dönüşümünü Damascenus'un görüşlerine dayanarak kanıtlıyorlar.
> 2. Azizlere yakarılması ve dua edilmesi meselesini Hrisostomos'un bakış açısına göre değerlendiriyorlar. Azizlere Tanrı oldukları için değil, İsa Peygamber'in dostları ve yakınları oldukları için dua edilir ve Tanrı katında şefaat etmeleri dilenir.
> 3. Ölüler için eski din büyüklerinden ve havarilerden kalma kurallara ve geleneklere uyarak dualar okunur. Kilise uzun zamandan beri bu kuralları uygulamaya devam ettiğine göre geçerli nedenleri olmalıdır. Bu uygulamalar yerinde olmasaydı sürdürülmezdi.
> 4. İsa Peygamber Cennet'tedir. Ve her yerde olması olanaksızdır. Öyle olsa bedeninin gerçekliği ortadan kalkar.
> 5. Özgür istençle (irade-i cüz'i) ilgili olarak Hrisostomos'un fikirlerine ve 'Romalılara Mektuplar'a dayanarak bir yargıya varmak gerekir. Bunun dışında şu söylenebilir: Tanrının lütfu ve inayeti olmaksızın hiçbir başarı elde edilemez. Ve bir kere düşmüş olan kendi gayreti ile doğrulamaz. Fakat dışarıdan bir yardım gelirse, biz de destekte bulunabiliriz... İnsanlara yardım etmek amacında olan Kutsal Ruh'a karşı direnç

gösterenler de Cehennem'e malıkûm olurlar. Tanrı bu isteksiz insanları esenliğe kavuşturmayacaktır.

6. İnançlı olmak yanında hayırlı işler yapmak hakça bir davranıştır ve insanı esenliğe kavuşturur. Hayırlı işleri beraberinde getirmeyen inanç, ölüdür.[50]

Yukarıdaki alıntıda dikkat çeken hususlardan biri, Avrupalı Hıristiyanlarla Doğu Kilisesi'ne bağlı din adamları arasında bir dil sorunu olduğudur. Grekçe yazılmış Augsburg İnancası'nı anlayabilen sadece birkaç Ortodoks din adamı mevcuttur. Dolayısıyla Doğu Kilisesi mensuplarının bildikleri düşünülen dile bile hâkim olmamaları, iki mezhep arasında iletişimi zorlaştırmıştır.[51] Buna rağmen Gerlach'ın bazı ifadelerinden, kimi Ortodoksların bu konuda meraklı oldukları anlaşılmaktadır:

> Protonotarius Theodosius Hıristiyan öğretisinin özetinin bir kopyasının bende olup olmadığını sordu ve pek çok kişinin bunları okumak istediğini söyledi. Ausburg İnancası'nı güzel bir şekilde benim kütüphanemde ciltlenmiş olarak görünce, bundan bir nüsha Kantakuzen'e vermek istediğini ve bir de kendisi için istediğini söyledi. Ben de kendisine verdim... Protonotarius ona Kantakuzen'e armağan etmesi için verdiğim Augsburg İnancası'nın çok makbule geçtiğini, Kantakuzen'in onu hemen kırmızı deri ile ciltlettiğini, Theodosius'a en önemli bölümlerini Rumların konuştuğu halk diline çevirttiğini anlattı.[52]

Gerlach, bir din adamı sabrıyla, İstanbul'da görüştüğü kişilerin bu metin hakkındaki fikirlerini öğrenmeye çalışmaktadır:

---

[50] Gerlach, *a.g.e.*, s. 225-226.

[51] Eroğlu'na göre, "Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılışına sebep olan" etkenlerden birisi de aralarındaki dil farklılığıdır. Yazara göre Doğu Kiliselerinde Grekçe, Batı Kilisesi'nde ise Latincenin hâkim dil haline gelmesi, bu kilise mensuplarını birbirlerini yeterince anlayamaz duruma düşürmüştür. (*A.g.e.*, s. 316.)

[52] Gerlach, *a.g.e.*, s. 722,726-727.

24 Ağustos'ta patriğe hocalık yapan ve ona Grekçe öğreten Sakızlı hekim ile Augsburg İnancası hakkında konuştum. Hekim bu öğretiyi, İncil'in temellerine dayandığı için onayladı. "Rumların bu öğretiyi kabul etmemelerinin nedeni, Papistler gibi inatçı olmaları değil, okumamış ve bilgisiz olmalarıdır. Damascenus ve diğerlerinin öğrettiklerine körü körüne inanıyorlar ve onların her söylediğini büyük bir saygı duygusu ile kabul ediyorlar, zira bu dört bilge kişinin Kutsal Kitabı daha iyi anladıklarına hükmediyorlar" dedi.[53]

Farklı iki mezhep olmalarına ve kendilerine bağlı pek çok mensupları bulunmasına rağmen, aralarında inanç ve ibadet konusunda çok ciddi farklılıklar olmadığını aslında İstanbul patriği de itiraf etmiştir: "... Augsburg İnancası'nın içeriğindeki her şeyi doğru bulduğunu ve bunlardan hoşnut olduğunu, sadece 'son yemek' ayininde ekmek ve şarabın dönüşüm olayını reddetmemizi tasvip etmediğini söyledi" Buna rağmen araya hizip tohumları saçanlar vardır: "... Patriğin vaizinin bana anlattığına göre, Galata'daki papa yanlısı İtalyan rahipler patriğin Augsburg İnancası'nı benimseyip Tübingen'e olumlu cevap vermesini engellemeye çalışıyorlarmış."[54]

Avrupalı Hıristiyanların Ortodoks İstanbul Rum Kilisesi ile birleşme düşüncesine Katolik Kilisesi'nin merkezi olan Roma yanlılarının iyimser bakmadığı ortadadır. Buna rağmen, Patrik, Augsburg İnancası'na cevap yazısını vaiz, protonotarius ve bir papaz aracılığı ile Gerlach'ın konutuna göndermiştir. Cevap belgesi elçiye gösterildikten sonra özel bir mektupla birlikte Gerlach'ın odasında mühürlenmiştir.[55]

---

[53] Gerlach, *a.g.e.*, s. 225.

[54] Gerlach, *a.g.e.*, s. 205-206.

[55] Gerlach, *a.g.e.*, s. 340.

Ayinler ve İbadet [56]

Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin başkentteki yaşamlarını büyük bir dikkatle gözlemleyen Gerlach, ziyaretinin son yılı olan 1578 yılında "Rumların ibadetlerini yapma konusundaki büyük özgürlüklerinden söz etmek istiyorum" diyerek çarpıcı bir değerlendirme yapar. Onun bu değerlendirmesi ibadet-ayin konusuna iyi bir giriş niteliğindedir:

> Yılın 12 önemli yortu gününde, kadın, erkek, gece yarısı veya günün herhangi bir saatinde kiliseye gidip dua edebiliyor, ayine katılabiliyor, ilahiler okuyabiliyorlar. Türkler onlara hiç müdahale etmiyor ve zarar vermiyorlar. Sultan Mehmet onlara özel bir izin belgesi vermiş, böylece pazar ve bayram günlerinde gece vakti başlayan dinî ayinlerini kimsenin engellememesini sağlamış. Türklerin gece bekçileri ve kolluk kuvvetleri de bunu biliyorlar ve gecenin karanlığında ellerinde fenerleri ve kandilleriyle yollara çıkan Rumlara dokunmuyorlar. Birine zarar veren olursa onu cezaya çarptırıyorlar. Hatta perhiz döneminin ilk pazar günü patrik bütün kafirleri aforoz ettiğinde ve Türkleri de inançsız ve lanetli diye andığında Türkler bunu duyup paşaya bile şikayet etseler, kimse onlara bir sitemde bulunmuyor. Ama kilisenin dışında, Türkleri inançsızlıkla suçlayacak olsalar başlarına büyük işler açarlar.[57]

Hatta yine Gerlach'ın kayıtlarından patriğin Galata'da yaptığı ayin sırasında kilisenin kapısı önünde yeniçerilerin nöbet tuttuklarını, önemli kişilere yer açtıklarını ve halkın yarattığı kargaşayı önlemek için insanları düzene soktuklarını öğrenmekteyiz. Çünkü:

---

[56] Bkz. Mehmet Efe, "İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz", *İslam Araştırmaları*, 3, (2009), s. 17-26. Yazar, hem Hıristiyanlıkta hem de Yahudilikte yapılan günlük, haftalık ve yıllık ibadetlerden ve şekillerinden bahsederek bunları namaz ile kıyaslar.

[57] Gerlach, *a.g.e.*, s. 755.

> Kilise oldukça dardı ve cemaat çok kalabalıktı. Kilisede kadınlara ayrılan bölümün çevresinde bir parmaklık var. Kadınlar ayini bu parmaklığın gerisinden izliyorlar ve kendilerine ayrılan bu bölüme dışarıdan giriyorlar. Buradan diğer insanları görebiliyorlarsa da kilisedekiler onları açıkça göremiyorlar. Durdukları yerin zemini diğerinden biraz yüksektir.[58]

Bu özgür ortamda Ortodoks Rumlar acaba hangi ibadetleri yapıyor, ne tür ayinlere katılıyorlardı? Thevenot'un Doğu Kilisesi ayinlerinin esasının kendilerininki ile aynı olduğunu ifade ettiği ayinler[59] nelerdi? Üç kollu şamdanların *teslisi*, ikili şamdanların da Hz. İsa'nın ilahî ve beşerî tabiatını ifade ettiği bilinci içindeki inananların kiliselerde sık sık çıkardıkları *istavroz*, Avrupalıların aksine sağdan sola yapılmaktaydı. Gerlach'ın biraz da küçümseme kokan ifadeleriyle "Rumlarda sade vatandaşın tapınması iki uygulamadan ibarettir: 1. Haç işareti yapmak 2. (Kirie Elison) 'Efendimiz bize merhamet et' veya 'Amin' demek. Bunun dışında bir şey anlamıyorlar ve bilmiyorlar"dır.[60] Yazdıklarının aksine, günlüğünün ilerleyen sayfalarında, Rumların yaptığı pek çok ayini, Kuddas, Ekmek-şarap, Son Yemek, Ayak Yıkama ve bunların yanında Palmiye Günü ayini, Paskalya kutlamaları ve akşam duasını en ince ayrıntıları ile anlatmıştır.

Grelot'un "bizdeki gibi manastırlara ve kiliselerin gelirlerine göre değişir"[61] dediği ayinler hakkında Gerlach şu bilgileri verir:

> Konstantinopolis patriği yılda iki kez İsa efendimizin doğum gününde ve Paskalya Yortusu'nda ayin yapar, diğer papazlar ise pazar günleri ve azizlere adanan günlerde (ki bunların sayısı pek çoktur) ayin yaparlar. Hafta içinde azizlere adanan günle-

[58] Gerlach, *a.g.e.*, s. 298.

[59] Thevenot, The Travels of..., s. 82.

[60] Gerlach, *a.g.e.*, s. 362.

[61] Grelot, *a.g.e.*, s. 150.

rin dışında ayin yapılmaz. Ancak cemaatten biri isterse, bir testi şarap, büyük bir pasta ve 12 akçe karşılığında (bizim paramızla 26 Kreutzer değerindedir) ayin düzenlenir.[62]

Seyyahlarımızdan Ricaut sayesinde Rum Kilisesi'nde kullanılan dua kitapları, hacimleri ve ne zaman okundukları konusunda bilgi sahibi olabiliyoruz:

> [Dua kitaplarının] sayıları dört tanedir. İlki S. James'dir. Beş saat uzunluktadır, yılda bir kez, 23 Ekim'de, bu azizin yortusunda kullanılır. İkincisi S. John Chrysostom; üçüncüsü St. Basil ve dördüncüsü ulu S. Gregory'dir. İkinci kitap kutsal haftanın perşembe ve cumartesi ve perhizin pazarları hariç, yılın her günü okunur. İkinci duadan daha uzun olan St. Basil, Eylül'ün 14. günü okunur. Dördüncü dua sadece çarşamba ve cuma günleri sabah saat 11'de okunur.[63]

Bunun yanında Rumların "akşam duası"na Gerlach bizzat şahit olmuştur:

> [Patrikhanede patrikle birlikte bulunduğu bir esnada] "yaşlı keşiş geldi ve kapının önünde akşam duasını ezbere ve büyük bir süratle okudu. Dua okunması bitince, patrikle birlikte odada bulunanlar ayağa kalktılar; haç işareti yaptılar ve "Tanrım bize merhamet et" dediler. Bunu müteakip patrik ayini yapmak üzere aşağıya, kiliseye indi.[64]

Seyyahların aktardıkları ayinleri tek tek incelemeye geçmeden önce, Ortodokslarda vaaz üzerinde durmak istiyoruz. İbadetin önemli bir parçası olan ve halkın dinî açıdan eğitilmesinde son derece önemli olan vaaza XVI. ve XVII. yüzyıl İstanbul'unda ayin-

[62] Gerlach, *a.g.e.*, s. 152.

[63] Ricaut, An Account of the..., s. 317-318.

[64] Gerlach, *a.g.e.*, s. 430.

ler kadar sık rastlanmamaktadır. Örneğin, pek çok ayini ayrıntıları ile anlatan Gerlach, sadece Ayak Yıkama ve Son Yemek Ayini sonrasında verildiğini yazdığı vaazdan bahseder:

> ... Hieromonachus Mattheus sivil kıyafetiyle kürsüye çıktı. Girizgâh olarak herhangi bir metin okumadan vaaz vermeye başladı. Eski Yunanca olan bu vaaz üç çeyrek saat sürdü. Konu İsa'nın insan oluşu ve her iki tabiatın birleşmesiydi... Konuşma sırasında çok özenle seçilmiş kelimeler kullanıyor ve sevecen bir tavır sergiliyordu, ancak çok hızlı konuşuyordu. Cemaati oluşturan okumamış, basit insanların vaazı anlamaları mümkün değildi. Nitekim patrikhanenin vaizi bile vaazın eski Yunanca olması sebebiyle bir şey anlamadığını itiraf etti. Fakat papazın eski Grek dilinin bozulmuş şekli olan güncel dili bilmediğini söyledi. Vaaz sona erince, patrik dışarı çıktı ve her zamanki yerine oturarak cemaatin bağışta bulunmasını bekledi...[65]

Kuddas Ayini

Ayin hakkında ayrıntılı bilgilerimizi Gerlach'a borçluyuz:

> Mayıs ayının 12'sinde, yani İsa Efendimizin göğe çıktığı günde, ayin başlamadan önce Patrikhane kapısında oldukça büyük bir kalabalık toplandı ve müminler kilisenin iç tarafına doğru ilerleyerek kendi üzerlerine birkaç kez haç işareti yaptılar, sonra da bu kadar ibadet yeterliymiş gibi dönüp gittiler. Daha sonra patrik ibadet yerine geldi. Onun önünde elinde yanan bir mum taşıyan bir papaz yürümekteydi. İçeri giren diğer papazlar da patriğin önünden geçerken haç işareti yaptılar ve önünde eğildiler. Sonra ilk olarak bir papaz, dinî törenin yapıldığı bölümün önünde bir dua okudu ve bütün cemaat buna "Kirie Eleison", yani "Efendimiz bize merhamet et!" diyerek, bazen de sadece "Kirie!" –"Efendimiz" diye seslenerek... katıldı. İkinci olarak, kalabalık bir grup

[65] Gerlach, *a.g.e.*, s. 301.

ilahi söylemeye başladı... Ayinin üçüncü aşamasında Rumların İncil'ini bütün kilisenin içinden geçirerek patriğin önüne kadar getirdiler, orada gözlerini yere indirerek bazı dualar okudular, sonra da İncil'i patriğe uzatarak öptürdüler. İki kişi ellerinde mumlarla İncil'i taşıyan rahibin önünde kilisenin içinden geçtiler. Bütün hazır olanlar sanki yüzlerini ve gözlerini İncil'e çevirmeye layık değillermiş gibi gözlerini yere dikip saygı duruşunda bulundular. Sonunda İncil tekrar büyük bir saygıyla patrik tarafından kilisenin iç tarafındaki bölmeye taşındı. Törenin dördüncü aşamasında tekrar ilahiler okundu ve bir papaz cemaati tütsüledi. Beşinci aşamada bir din görevlisi Havariler tarihinin birinci bölümünde yazılı olan İsa'nın göğe çıkış öyküsünü kilisenin orta yerinde okudu. Yeniden ilahiler okunduktan sonra bir papaz tarafından St. Lucas'ın son bölümündeki aynı öykü okundu ve cemaat başı açık olarak büyük bir huşu içinde onu dinledi.[66] Altıncı aşamada iki papaz ellerinde mumlarla geldiler, arkalarından gelen papaz başının üstündeki çanakta kırmızı bir bezle örtülmüş olan henüz kutsanmamış ekmeği, ardından gelen de bir kadeh taşıyordu. Kilisede bulunanlar bunlar önlerinden geçirilirken yerlere kadar eğiliyor, bazıları ise kendilerini yere atıyordu... Yedinci aşamada patrik, İznik Konseyi'nde saptanan inanç bildirisini okudu. Bunun üzerine kilisenin özel bölmesini kapattılar. Ekmek ve şarap kutsandı ve bir takım dualarla birlikte belirgin ve anlaşılır bir biçimde şu sözler söylendi: "Lavete, fayete!"- "Alın-yiyin!" Sekizinci aşamada, papazlardan biri iç bölmenin önündeki perdeyi biraz çekti ve sadece başının görülebileceği duruma getirdi. Burada Konstantinopolis Patriği Yeremias, İskenderiye Patriği Sylvester, Antakya Patriği Joachim ve Kudüs Patriği Germanum için dua etti. Bunun arkasında gene tütsü yapıldı, patriğin önünde "Bizim Babamız" duası ve

[66] Cemaatin bu ayin sırasında "huşu" içinde olması dikkatimizi çekti. Zira yine aynı seyyah patriğin huzurundaki bir vaaz sırasında cemaatin çok saygısız davrandığını, konuştuklarını ve bu yüzden vaazın doğru dürüst anlaşılmadığından bahsetmiştir. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 178.)

ilahi okundu. Sonra iç bölme bir papaz tarafından açıldı, kadeh ve ekmek cemaate gösterildi. Arkasından papaz yanına iki veya üç rahibi alarak orada bulunan cemaatten isteyenleri kutsadı ve "Son Yemeğe" katılımı sağladı. Böylece Kuddas Ayini tamamlandı. Bunu müteakip patrik orada bulunan herkese tek tek bir parça kutsanmış ekmek verdi ve onlar da patriğin elini öptüler. Yanında mumları tutan birisi duruyordu. Dağıtım sırasında gene ilahiler söylendi. Sevgi ve şükran lokmasını (Cominion) her alan üzerinde göğe çıkan İsa'nın, Bakire Meryem'in ve aziz havarilerin ikonu bulunan süslenmiş kürsüye yaklaştı; ikonları öptü, iç bölmenin kapısındaki İsa'nın ve azizlerin resimlerini de öptü. En sonunda bütün cemaat kutsandı. Patrik de ayin sırasında cemaatin üzerine haç işareti yaptı ve tüm çevredekileri kutsadı. Nihayet mumları taşıyan ve onu izleyen papazlarla birlikte kiliseden çıkıp merdivenlere doğru yürüdü ve oraya gelince yeniden geriye dönüp uzaktan halkı kutsadı.[67]

Gerlach'ın her ayrıntısını büyük bir dikkatle kaleme aldığı Kuddas Ayini hakkında Grelot genel bir değerlendirmede bulunur:

Her zaman büyük bir kalabalığın hazır bulunduğu Kuddas sırasında, kimse diz çökmez. Bazı ayinler uzun olsa da, kilisede ayakta durmak, Doğu Hıristiyanları arasında görülen bir başka uygunsuzluktur. Bu amaçla sıralar, sandalyeler bulundurmazlar; kiliselerinde sadece yaklaşık 4-5 ayak uzunluğunda, sakat ya da yaşlılarımızın kullandıkları koltuk değnekleri biçiminde yapılmış bastonlar vardır. Bazı uzun süren ayinlerde, 3-4 saat ayakta durmak zorunda kalınca bu bastonlara dayanırlar. Bu şekilde durarak, ekmekle şarabın aynı kutsal kaba konduğu Kuddas'ı alırlar; birbirlerinden iğrenmezler ve kendilerinden önce aynı kaşığı kullananların hasta olabileceğini düşünmezler.[68]

---

[67] Gerlach, *a.g.e.*, s. 190-191.

[68] Grelot, *a.g.e.*, s. 165.

Gerlach, Kuddas Ayini'nin ne zaman yapıldığına dair de bilgiler vermiştir. Onun yazdığına göre:

> Ruhanî olmayanlar işledikleri bir günahtan ötürü huzursuzluk duyarlarsa, rahibe başvurup kendileri için bir Kuddas Ayini yapmasını rica eder ve bu da daha çok pazar ve yortu günlerinde yapılır. Böyle durumlarda ayin için iki ekmek, iki mum ve biraz şarap gönderilir. Bunun karşılığında papaz, bir şey talep etmez ama ayini yaptıran kişi maddî olanaklarına göre 10-20 *akçe* veya 1 *taler* bağışlar... Bağışların bir kısmı rahibe, bir kısmı da kilise yöneticisine aittir. [69]

Ekmek-Şarap Ayini

Ricaut'dan öğrendiğimize göre bu ayin, Kutsal Aşai Rabbani Ayini olarak da adlandırılır. Doğu Kilisesi'nde Komünyon (şarap ve ekmek yeme ayini) için ekmeğin haç şeklinde mühürlenmesi eski bir gelenektir. Dinî ayinden sonra kutsanmış ekmek, küçük parçalar halinde halka dağıtılır. Çoğunlukla evlerine hastalar için götürdükleri bu ekmeğe öyle saygı duyarlar ki perhiz olmadıkça onu yemezler. Mayalı buğday unundan yapılan ekmek, rahip sınıfından olmayanlara, şarab ile birlikte bir kaşık içinde papaz tarafından verilir. Ayin sırasında, Musa'nın, İlyas'ın ve diğer bütün kutsal peygamberlerin adını zikrederler.[70]

Rumların ayin sırasında ekmek ve sıcak su ile karıştırılmış şarap kullandıklarını Gerlach yazmıştır; çünkü "İsa'nın döktüğü kan da soğuk değil sıcaktı" derler. Yine aynı seyyah vasıtası ile Rumların ayinlerindeki bir uygulama hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz:

> Ayinden sonra, yani sevgi lokmasından alanlar, kürsünün önünde duran ve Simeon'un İsa bebeği öpmesini temsil eden ikonayı, Meryem'in, Joseph'in ve Hierosolimus tapınağının resmi bulunan

[69] Gerlach, *a.g.e.*, s. 737.

[70] Ricaut, An Account of the..., s. 177-178, 187, 192.

ikonaları ve diğerlerini öptüler. Rumlarda yortular ve törenler sırasında ikonaları, resimleri öpmek bir gelenektir.[71]

Smith de bir-iki yaşındaki hem kız hem erkek çocuklarına, bazen de yeni doğanlara kutsanmış ekmek ve şarap verdiklerini yazmıştır.[72]

Son Yemek Ayini

Rum Ortodoksların yaptığı ayinlerin önem sırasını bilememize rağmen, seyyahımız Gerlach'ın bu ayini uzun uzun bütün ayrıntısı ile ve birden fazla kez anlatmasından, önemli bir ayin olduğu tahmin edilebilir. Bunu, ayin öncesi yapılan hazırlıklardan da anlamak mümkündür. Gerlach'ın ve Smith'in kayıtlarına göre bu hazırlıkların ilki, özellikle kutsal haftalarda sıradan insanların ayine katılmadan önce günah çıkarmak zorunda olmalarıdır. Günahını itiraf ederse, papaz ona "bundan böyle zina işleme, hırsızlık yapma" gibi öğütlerde bulunur, günahlarından arındırır ve bunun için belli bir kefarette bulunmasını önerir. Örneğin bir-iki yıl boyunca et yememesi gibi.[73] Ayin yapacak din adamlarının yapması gereken hazırlık ise ayin yapacakları sabahtan bir gece önce kadınlarından uzak durmalarıdır. Bu hazırlıklardan sonra başlayacak olan ayinin hemen öncesini ve ayinin icrasını Gerlach'dan dinleyelim:

> Bir vaaz çömezi, kilisenin baş tarafında papazın vaaz vermesi için ayrılmış bölmenin önünde durdu, ahaliye arkasını dönerek bir dua okudu ve halk da sık sık iç geçirerek "Kirie Eleison", "Efendimiz bizlere merhamet et" sözleriyle ona katıldı. Törene biri keşiş, dördü papaz olmak üzere beş din görevlisi katılıyordu. Papazlardan biri ilahi söylemeye başladı ve başlarında öğretmenleri

[71] Gerlach, *a.g.e.*, s. 137, 282-283.

[72] Pignot, *a.g.e.*, s. 220.

[73] Gerlach, *a.g.e.*, s. 736; Pignot, *a.g.e.*, s. 219.

olduğu halde bir grup öğrenci de koro halinde onun söylediklerine yanıt verdiler. Böylece iki koro oluştu: papazlar korosu ve öğretmenle öğrencilerin korosu. Bunlar âdeta birbirlerinin söylediklerine cevap veriyorlardı. Bundan sonra erkek çocuklardan biri Corintlilere Mektup'tan bir bölüm okudu. Arkasından bütün papazlar özel giysileri içinde yerlerinden ayrıldılar ve kilisenin tam orta yerindeki bir sehpa üstünde duran ahşap bir haça doğru yürüdüler. Aralarından birisi, elinde altın bir ciltle kaplı Yeni Ahit'i taşıyordu. Haçın önünden geçerken eğilerek selam verdiler ve tekrar yerlerine döndüler. Dua ve törenin yapıldığı bölümün ahşap kaplamasının üzerinde İsa Peygamber'in resmi vardı. Ve üzerinde "her şeye kadir, her şeyi yaratan" anlamına gelen "Pandokrator" yazılıydı. Papazlar bunun önünde de eğilerek selam verdiler. İçeri girdiklerinde tekrar yalnız olarak ilahiler söylemeye başladılar. Daha sonra papaz altın ciltli Yeni Ahit'i getirdi ve halkın saygı dolu bakışları altında, daha önce sözünü ettiğim sehpanın üzerine yerleştirdi ve içinden bazı bölümler okudu. Arkasından diğer papazlar gene ilahiler söylemeye devam ettiler. Gerek ilahiler sırasında gerekse dualar okunurken bazı sözler geçtiğinde herkes istavroz çıkarıyordu. Bu arada papazlar kilisenin özel bölmesinde ayin gereği dinî merasim işlemlerini "Liturgias" sırasıyla tamamladılar. Bu esnada da sık sık haç çıkarıp eğildiler, üç dört kez tütsülediler, belli bir düzen içinde özel bölmeden dışarı çıktılar. Arkalarından ellerinde mumlar tutan iki erkek çocuk ve onların peşinden de tıpkı papaya bağlı kiliselerdeki gibi haç şekline benzeyen defne dalları taşıyan iki çocuk yürüyordu. Bir bohçaya sarılı olan ekmeği başında taşıyan bir papaz onları takip etti. Onu izleyen iki papaz da ellerinde birer kadeh getiriyorlardı. Gerçi her iki kadehte kullanılmayacaktı ama görünümün daha gösterişli olmasına yarıyordu. Son iki papaz sırmalı bir örtü taşımaktaydı. Her iki yanlarından onlara eşlik eden çocuk, ellerinde altın kaplamalı direklere takılı defne dallarından yapılma çelenkler taşıyorlardı. Bunların tepesi haç şeklindeydi ve ayna gibi parlıyordu. Kafile tekrar

kilisenin özel bölmesine girdi. Ve burası kimsenin göremeyeceği biçimde kapatıldı. En üst kademedeki papaz, yüksek sesle şu sözleri okudu: "Lavete, fayete, tuto esti to soma mu", "Alın, yiyin, bu benim bedenimdir, bu benim kanımdır!" bunun üzerine kendi aralarında "Son Yemek" ayinini yaptılar. Daha sonra yüksek sesle bir şeyler okudular; cemaate kadehi gösterdiler; cemaat de bu kadehe âdeta taparcasına büyük bir saygı gösterdi. Sonra Konstantinopolis, İskenderiye, Kudüs, Antakya patrikleri ve tüm diğer piskoposlar için dua edildi. Duaların ve ilahilerin okunmasıyla ayinler tamamlanınca, Antakya Patriği'nin hizmetinde olan bir papaz ortaya çıktı ve cemaatin bağışta bulunması konusunu içeren bir mektup okudu. En sonunda kilisedekiler teker teker gidip "Agapi", yani sevgi beslenmesi (Cominion) adını verdikleri ekmek lokmalarından aldılar ve tekrar törensel bir yürüyüşle resimlerin önünde saygı ile eğilerek onları öptüler. Ayinden ve bağışların toplanmasından sonra, ölen bir kadın için cenaze töreni yapıldı, ilahiler söylendi ve cemaat tekrar "Kirie Eleison", "Efendimiz, bize merhamet et" diye dua etti. Sonra cemaate sunulacak olan yemişler tütsülendi. Böyle törenlerde kilisenin özel bölmesinin önüne büyük çanaklara doldurulmuş çeşitli kuruyemişler, kuru üzüm, badem ve kurabiyeler konur, bir *diakos* bunları bazı sözler söyleyerek tütsüler, öğretmen ve öğrenciler de koro halinde ilahiler söylerler. Bir takım sözler söylenerek haç işareti yapıldıktan sonra, bu kutsanmış yemişler kırmızı şarap eşliğinde cemaate ikram edilir. Papazlar ayin hazırlığı sırasında ve birbirlerine "son yemek" sunduklarında, kilisenin özel bölmesini kapatırlar, fakat ilahiler söylerken ve halkın önünde dua edip tütsülerken burayı sık sık açarlar. Bu esnada kandilleri ve şamdanlara dikili mumları yakarlar. Daha sonra bir *diakos* kilisenin içinde dolaşarak cemaati tek tek tütsüler. İnsanlar da elleriyle tütsüyü kendilerine doğru yelpazelerler. Kilise görevlileri özel bölmeye girdiklerinde önce ahşap haçın önünde eğilirler. Bu haçın bir benzeri de kilisenin orta yerinde bir sehpanın üzerinde durmaktadır. Daha

sonra İsa Efendimizin resmi önünde eğilip haç işareti yaparlar. Kiliseye giren herkes, önce sehpa üzerindeki haçın önünde birkaç kez haç çıkarır, eğilir ve haçı öper; sonra İsa Efendimizin resmi önünde de eğilerek haç işareti yapar, resmi öper ve yerine oturur. Dualar ve ilahiler okunurken de bazı kelimeleri duydukları zaman, gene haç işareti yaparlar ve "Efendimiz bize merhamet et" veya "Sofia Patros" "Babamızın bilgeliği..." sözlerini birkaç kez tekrarlarlar.[74]

Meraklı gözlemci, ayinin gözlemleyebildiği kısmını kayda geçirmekten başka aklına gelen sorulara cevap aramış ve "son yemek" ayininden sonra artan ekmek parçalarını ne yaptıklarını vaize sormuştur. Vaiz onları ayinden sonra yemek caiz olmadığından yaktıklarını söylemiştir. Ayrıca, ayin bittikten sonra Galata kenti halkı patriğe bir ziyafet vermiş ve bu ziyafete iki-üç metropolit ve patriğin yardımcısı olan 12 papazla birlikte yaklaşık 60 kişi katılmıştır.[75]

Gerlach'ın yazdıklarından bu ayinin Rumlar için dini bakımdan önemli günlerde yapıldığını öğreniyoruz.[76] Örneğin, 20 Nisan Paskalya'dan önceki cuma gününe denk geldiğinden, yaşlı Rumlar "son yemek" ayini için kiliseye giderek kendilerine sunulan şarap ve ekmekten paylarına düşeni alırlar, Paskalya günü ise gençler ve kadınlar aynı törene katılırlarmış.

---

74 Gerlach, *a.g.e.*, s. 147-149, 212. Türkis Noyan'ın açıklamasına göre (*a.g.e.*, s. 149) günümüzdeki Ortodoks din adamları, aslında böyle bir uygulamanın olmadığını ileri sürerler.

75 Gerlach, *a.g.e.*, s. 301.

76 Gerlach, *a.g.e.*, s. 319-320. Dinî bakımdan önemli günlerde, meselâ Paskalya Yortusu'ndan önceki pazar günü patrik iki ayrı kilisede ayin yapmıştır (Gerlach, *a.g.e.*, s. 316). Advent döneminin (İsa'nın doğumundan önceki 4. haftanın ilk pazar günü) önemli bir gün olduğunu patriğin her pazar vereceği vaazdan anlamak mümkündür. Ayrıca her gün papazlarıyla birlikte sabah akşam kiliseye gidip *mezmur*dan ve İncil'den bölümler okunuyordu (*A.g.e.*, s. 256-257).

Ayak Yıkama Ayini

Ayak Yıkama Ayini, Paskalya'dan önceki perşembe günü, ikindiden sonra yapılırdı. İlahiler eşliğinde Hz. İsa'nın havarilerinin ayaklarını yıkaması, kilisede patrik ve papazlar tarafından canlandırılırdı. Rum halkı gibi Türklerin de çok ilgi gösterdiği bu ayine katılan Gerlach'ın gözlemleri şöyledir:

> 31 Mart günü, "Yeşil Perşembe"[77] gününe denk geldiğinden patrik *kalogeri*lerin yardımıyla soyunup beyaz bir çarşafa sarındı ve havarileri temsil eden 12 din adamının ayaklarını yıkadı. İlk önce havarilerin en saygısızı olarak bilinen ve herkesten önce ayaklarını yıkatmak isteyen Judas'tan başladı. En son Petrus'a sıra geldi, çünkü vaktiyle o ayaklarını yıkatmak istemeyerek ağlamış. Bu yortu vesilesi ile bir zamanlar İsa ve Petrus arasında onu ayaklarını yıkatmaya ikna etmek için geçen konuşmaların tekrarlanması bir gelenek olmuştur... Ayak yıkama ayini sırasında Petrus ile İsa arasındaki konuşma boyunca kadınlar ve erkekler ağlıyorlardı, fakat konuşma bittiği anda ağlamayı kestiler... Ayak yıkama ayini sona erince, herkes su kazanının ve leğenin yanına koşup mendillerini suya daldırdı. Bu izdiham içinde mendilini ıslatamayanların da bu sudan faydalanabilmesi için, mendilini ıslatmayı başaranlar, suyunu diğerlerinin mendilleri üzerinde sıkıp birkaç damlasını onlara aktardılar. Patrik tarafından dualarla kutsanan bu suyun, beden ve ruh sağlığına yararlı olduğuna, hatta bazen mucizeler yarattığına, hastaları sağlığına kavuşturduğuna inanılıyor. Birisi, diğerinin mendilini sıkıp suyu ile kendi mendilini ıslattığında ona "*Ayamos*" diyor.[78]

Ayinden sonra papazların her biri, kendi cemaatine tahsis edilen kilisede vaaz verirdi:

---

[77] *Yeşil Perşembe*: Paskalya'dan önceki perşembe günü (Noyan'ın notu, Gerlach, *a.g.e.*, s. 184).

[78] Gerlach, *a.g.e.*, s. 184,555.

> Rumların geleneklerine göre İncil'den metin okunurken ve ilahi söylenirken meşale yakılmaktadır... Gece yarısından sonra kilisenin bütün ışıkları söndürülüyor, sadece sunağın üzerinde küçük bir ışık yanar durumda bırakılıyor. Rahip 3-4 saat boyunca İsa'nın acı dolu yaşamı ve çektiği acılar hakkında vaaz veriyor. Bazıları da bu sırada dövünürler, ama Rumlar bunu pek yapmazlar.[79]

Bu ayinin Katolik ve Ortodoks mezhebine bağlı Hıristiyanlarca ortaklaşa yapılabildiğini yine seyyahımızın İstanbul'daki izlenimleri sayesinde öğreniyoruz. Çünkü o, papanın göndermiş olduğu Commissarius'un, Galata'daki Aziz Franciscus Kilisesi'nde, 12 rahibin ayaklarını yıkamasına tanık olmuştur:

> Kilisede büyük bir çanak duruyordu ve çevresine de güzel kokulu sıcak su dolu büyük ibrikler dizilmiş, yanlarına leğenler yerleştirilmişti. Ayrıca yakın bir yere Türklerin hamamlarında kullandıkları peştamallardan da üç tane konmuştu. Latinler, Rumlar ve Türkler kalabalık gruplar halinde bu töreni seyretmeye geldiler... Commissarius üzerine mavi peştamallardan birini sardı... Türklerin bu töreni seyretmelerine izin verildiyse de herhangi bir taşkınlıkta bulunmaları yasaklanmıştı.[80]

İstanbul Hıristiyanlarının yıkanarak yaptıkları başka bir ayin, kuyu başında yıkanma ve mum yakmadır. Seyyahımızın tanık olduğu bu ayin, iki saatten fazla sürmüştür. Zira oraya gelen Rumlar önce yıkanmışlar, sonra da mum yakmışlardır. Ayin bittikten sonra kilisenin dışında, arka taraftaki avluya geçilmiş, hasır yaygıların üzerine Türkler gibi bağdaş kurarak oturulmuş ve ikram edilen pilav, fasulye, ekmek yenilmiş, şarap içilmiştir. Kadınlarla çocukların bir yerde, erkekler ve gençlerin ayrı bir yerde oturduk-

[79] Gerlach, *a.g.e.*, s. 317-318.

[80] Gerlach, *a.g.e.*, s. 761.

ları yemek, yüzlerce kişi toplandığından, öğleden akşama kadar sürmüştür.[81]

4.3.5. Palmiye Günü Ayini

Gerlach'ın 22 Mart'ta kutlanıldığını söylediği "Palmiye Günü", Galland'a göre "Dal Bayramı" olarak adlandırır ve 12 Nisan'da kutlanır.[82] Bu günde Rumlar, zeytin, mersin ve palmiye dallarını[83] kilisenin özel bölmesine götürüp kutsanmak üzere sunağın üzerine yerleştirirler. 23 Mart'ta, gün doğmadan üç saat önce Rum papazları ve Rum halkı kiliseye giderek, İncil okur ve ilahiler söyleyerek dua ederler.[84] Bunların yanında, ayin sırasında, bir gün önceden kutsanmış olan dalları ortaya koyup ayin bitince, herkesin birer birer ayini yapan papazın elini öptüğünü, onun da her birine, İsa'nın Kudüs'e girdiği günün (Palmiye günü) anısına bu dallardan bir parça koparıp verdiğini ilave etmiştir. Galland şimşir, zeytin dalı ve defne bulunmadığı zaman Rumların bu ayini sarmaşıkla yaptıklarını yazmıştır.[85]

İhbar Bayramı Ayini

Bu ayini anlatırken Galland'ın "gösterdikleri hürmette, bizim gösterdiğimiz hürmete nispetle hiçbir fark yoktu" şeklindeki tespiti, seyyahların çoğu zaman yaptıkları gibi, mensubu olduğu din veya kültür ile karşılaştırma yapma gereği duymasından ileri gelir. Benzerliklere veya farklılıklara dikkat çekmesi, kuşkusuz konuyu okuyucular için daha ilginç bir hale getirmektedir. Ayinleri bütün teferruatı ile anlatan Gerlach, Paskalya kutlamaları sırasında yapılan ayinde kilisede birkaç kişinin zavallı bir adamla alay

---

81 Gerlach, *a.g.e.*, *s.* 779-780.

82 Gerlach, *a.g.e.*, *s.* 756; Galland, *a.g.e.*, *s.* 100.

83 Galland ayinde kullanılan dalların zeytin, şimşir ve defne ağacından olduğunu zikreder. (*A.g.e.*, *s.* "gös. yer.")

84 Gerlach, *a.g.e.*, *s.* 756.

85 Galland, *a.g.e.*, *s.* 100.

etmelerinden bahsetmiştir.[86] Galland ise, aksine, ayinler sırasında sergilenen hürmeti vurgulamak ihtiyacı hisseder:

> Rumlar, Mart ayının 25. günü İhbar Bayramı'nı kutlarken tesadüfen kiliselerinde bulunduğum için dualarını hürmetkâr bir eda ile okunduğunu gördüm. Önce şuna dikkat ettim ki gerek ekmeğin masadan mihraba taşındığı sırada gerek bu ekmeğin kutsanmasıyla –kendileri gibi bizimde inandığımız veçhile- İsa'nın vücudu hali dönüştüğü sırada gösterdikleri hürmette bizim gösterdiğimiz hürmete nispetle hiçbir fark yoktu. İkincisi iki erkekle birçok kadının pek sofu bir eda ile kurulan ayini icra ettiklerini gördüm. Üçüncü olarak ta ayinin sonuna doğru, kilisenin ortasında bulunan ekmek, şarap, haşlanmış pirinç ve bezelyelere yakın bir yerde ölüler için birçok dualarda bulunuldu. Bu gıdalar eski kilise âdetine uygun şekilde dağıtıldı ve özenle yenildi.[87]

Yine Gerlach'ın kayıtlarından Rum kiliselerinde bazı ayinlerden sonra kuruyemiş ve yemek ikramı yapıldığını öğreniyoruz:

> Kilisenin önünde ve arkasında belki yüzlerce erkek ve oğlan çocuğu oturuyordu... Ayinden sonra çeşit çeşit meyveler, bademler, kocaman kurutulmuş üzümler, nar taneleri ve daha başka yemişler karışık bir halde konuklara dağıtıldı. Herkes bu ikram edilenlerden bir avuç veya bir mendil dolusu aldı. Bu ikram da sona erince, yemek için kilisenin önünde hazırlanmış olan uzun sofraya oturuldu.[88]

Ermeni Kilisesinde Ayin

Gerlach, İsa'nın göğe çıkışının yıldönümü vesilesi ile Ermeni Kilisesi'nde yapılan ayini izlemiştir:

---

[86] Gerlach, *a.g.e.*, s. 764.

[87] Galland, *a.g.e.*, s. 88.

[88] Gerlach, *a.g.e.*, s. 569-570.

Patrik çıplak ayakla bir halının üzerinde durmaktaydı; ayakkabılarını da yanına koymuştu. Papazlar da ayakkabı giymemişlerdi; ayaklarında sadece konçsuz beyaz keten çoraplar vardı. Papaz kürsüye çıkmadan önce, patriğin elini öptü, sonra da kürsüye çıkacağı basamakları öptü. Ayin şöyle yapıldı:

1. Papaz kürsüde kitaptan bir bölüm okudu.
2. Patrik, papazlar ve iki keşiş, ruhanî grubundan olmayanlarla birlikte ilahiler söylediler.
3. Patrik duaya başladı ve birlikte dua ettiler.
4. Bir kilise görevlisi bir elinde çerçevesi gümüş çıngıraklarla süslü bir tütsü kabı, diğer elinde içinde tütsü malzemesi olan bir çanakla geldi. Patrik çanağın içinden istediği kadar alıp tütsü kabındaki korun üzerine serpti. Çocuk onun elini öptü. Papaz tütsüyü sunağa, patriğe ve cemaate doğru yönelterek çıngırakları çaldı.
5. Papaz tütsüden sonra, sunağın üstünde duran İncil'i alıp yavaş yavaş yukarı kaldırdı, sonra patriğe uzattı. Patrik başlığını çıkarıp İncil'i ve altındaki örtüyü öptü. Çünkü papaz İncil'i çıplak elleri ile tutmuyordu, hatta ayin giysisine bile değdirmiyordu, eli giysinin içindeydi ve onun da üzerinde temiz bir örtü vardı ve bu örtünün üzerinde İncil duruyordu.
6. Papaz İncil'i ileri ve geri hareket ettirirken, sağında ve solunda duran iki kilise görevlisi ellerinde tuttukları ve tepesinde çıngıraklar takılı gümüş bir levha bulunan asaları onun başı üzerinde sürekli sallıyorlardı ve bundan ötürü kiliseye gizemli bir ses yayılıyordu.
7. Papaz İncil'i tekrar sunağın üzerine koyunca, çocuklar ellerindeki asaları öptüler ve onları da önüne yerleştirdiler.
8. Papaz İncil'i etrafta dolaştırdı, çocuklar da çıngıraklı asalarıyla ona eşlik ederken cemaat dizlerinin üstüne çöktü, haç işareti yaptı, göğsüne vurdu ve patrikle birlikte üç kez yeri öptü.
9. Önce patrik sonra da keşiş İncil'den bölümler okudular.

10. İki koro tarafından mezmurlar okundu.
11. Üç kez arka arkaya yeri öptüler.
12. Kilise görevlileri yukarıda sunağın önünde ilahiler söylediler. Arkasından patrik de çevresindekilerle birlikte başka bir ilahi söyledi. Ayin devam ettiği sürece papazın arkasında ellerinde mumlar tutan dört çocuk durmakta, sürekli ilahiler söylemekte, papazın eteğini İncil'i ve ayin kadehini öpmekteydiler.
13. Bir papaz ayin kadehini ve ekmeği yavaşça yukarıya kaldırdı ve her yöne doğru dönerek gösterdi. Bu sırada kilise görevlisi çocuklar asalarındaki ve tütsülükteki çıngırakları çaldılar. Cemaat dizlerinin üzerine çöküp haç işareti yaptı ve göğsüne vurarak dövündü.
14. Herkes birbirinin yanağını öptü. Bir papaz da benim elimi öptü.
15. Üçüncü kez papazın üzerinde çıngıraklar çalındı.
16. Yeniden bütün cemaat tütsülendi.
17. Dördüncü kez çıngıraklar çalındı ve bütün cemaat yüzünü yere sürdü.
18. Papaz kadehi ve onun üzerinde duran ekmeği cemaate gösterdi.
19. Bu arada İsa'nın göğe çıkışını anlatan ilahiler okundu. Fakat Papistler gibi ortaya herhangi bir kutsal heykel çıkarmadılar ve zaten onlardaki gibi kutsal heykelleri de yok. Sonunda bir kilise görevlisi, patriğe çok sayıda ince pide getirdi. Patrik onları parçalara böldü. Papaz kürsüden indi, basamağın üstünde durarak İncil'i elleri üzerinde tuttu. Cemaatin üyeleri birbiri arkasından onun yanına gelerek İncil'i ve patriğin elini öptüler. Patrik her birine bir parça pide verdi, onlar da yediler. Biz sadece bağış çanağına yarım *taler* atmakla yetindik. Erkeklerden sonra kadınlar da gelip birer lokma pide aldılar. Ve tıpkı erkekler gibi haç çıkarıp eğilerek saygılarını belirtti-

ler. Ayin bittikten sonra patrik dışarıda kilisenin önünde bir koltuğa oturdu. Halk onun etrafında toplandı...[89]

Gerek Rum olsun gerek Ermeni, Hıristiyanların yaptıkları ayinleri ayrıntısı ile aktarmalarına rağmen, aynı seyyahların Yahudilerin ibadetleri konusunda son derece sınırlı ve yüzeysel denilebilecek veriler kaydettiği söylenebilir. Yahudilerin ibadetleri konusunda bilgi veren tek seyyah, meraklı gözlemci Gerlach'tır. Onun yazdıkları ise Yahudilerin günde üç kez; sabahleyin, ikindi vakti ve akşamüzeri, ibadethanelerine gittiklerinden, dualarının çok uzun sürdüğünden ve hep birlikte şarkı söyleyerek ibadet ettiklerinden ibarettir.[90]

Yortular[91]

Rumlar kiliselerine azizlerin adını veriyorlardı. Azizlerden birine adanmış olan günde, onun adını taşıyan kilisede ayin yapılıyor, sonra da kilisenin önünde bir şölen düzenleniyordu. Bu şölenin masraflarını ya kilise karşılıyor, ya da harcamalar o kilisenin cemaati arasında paylaşılıyordu.[92] Ricaut, Rumların kutladığı bu yortuların tarihlerini şu şekilde sıralar:

Rumlar, Eylül'ün 8., 14., 23. ve 26.; Ekim'in 6., 18., 23. ve 26., Kasım'ın 1., 8., 13., 14., 16., 21., 25. ve 30.; Aralık'ın 4., 5., 6., 7., 9., 12., 13., 15., 17., 20., 25. ve 26., Ocak'ın 1., 6., 11., 16., 17., 18., 22., 25., 27. ve 30., Şubat'ın 2., 16. ve 23.; Mart'ın 9. 25. ve 26.; Nisan'ın 23. ve 25.; Mayıs'ın 8. ve 10.; Haziran'ın 19., 24. ve 29.;

---

89 Gerlach, *a.g.e.*, s. 353-355.

90 Gerlach, *a.g.e.*, s. 424.

91 *Yortu*, Hz. İsa'nın yaşamını, ölümünü, dirilişini ve azizlerin yaşamlarına yansımış olan erdemlerini anmak üzere kilisenin belirlediği kutsal günler. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim: 25.01.2011 http://tdkterim.gov.tr/bts/

92 Gerlach, *a.g.e.*, s. 583.

> Temmuz'un 20., 25. ve 26.; Ağustos'un 6., 15. ve 29. günlerinde yortu kutlarlar... [Lakin] bir yılda bu kadar çok kutsal günün olması fakirler için üzücü bir durum olacağından, bu yortular azaltılmış ve tamamı sadece papaz gibi dinle yakından alakalı kişilere zorunlu kılınmıştır. Sadece Aralık ayının 7., 9. ve 15. günlerinde kutlananlar her türlü insanları kapsar.[93]

Görüldüğü üzere, Ricaut Rumların yıl boyunca hangi günlerde yortu kutladıklarını sayar ve 57 farklı güne işaret eder. Gerlach ise onların tarihlerinden ziyade, isimleri ve anlamları üzerinde durmuştur:

> Rumların yılın 12. günü önemli bir kutlamaları var. O gün kilisedeki sunağın üzerine özel olarak yapılmış bir ikona konur. Kiliseye gelenler bunu öperler, haç işareti yaparlar ve önünde eğilirler. Ayrıca ayinden sonra "son yemek" sırasında hepsi kürsüye giderler ve ikonanın üzerindeki resmi öperler. Rumların 12 yortusu vardır:
>
> 1. Evangelismos: Meryem'e bir çocuk doğuracağı müjdesinin verilmesi.
> 2. Hristogenna: İsa'nın doğumu veya kutsal gece.
> 3. İpapanti tou Kirio: Meryem Ana'nın [İsa'nın doğumundan 40 gün sonra ibadethaneye götürülüşü ve] arınması ya da ışık ayini.
> 4. Theophania: İsa'nın [Yahya Peygamber tarafından] vaftizi.
> 5. Metamofosis tu Kiriu: İsa Peygamber'in Tanrı tarafından gönderilmiş olmasının onaylanması.
> 6. To Savvato tu Lazaru: Lazari'nin İsa Peygamber tarafından ölümden uyandırılması.
> 7. Kiryaki tou Vaion: Paskalya'dan önceki pazar günü.
> 8. Stavrosis tu Kiriou: İsa Peygamber'in çarmıha çakılması.

[93] Ricaut, An Account of the..., s. 152-158.

9. Anastasis tu Hristou: Paskalya veya İsa'nın dirilişi.
10. Analipsis: [Paskalya'dan 40 gün sonra] İsa Peygamber'in [Zeytin Dağı'nda havarileri ile son kez konuşup ruhen ve bedenen] göğe yükselmesi.
11. Pentikosti: [Paskalya'dan 50 gün sonra] Kutsal Ruh'un havarilere gönderilmesi
12. Kimisistis Theotoku: Meryem Ana'nın ölümü ve göğe yükselişi.

Bütün bu yortularda aynı ayinler yapılmaktadır. İncil'den veya Havarilerin Mektupları'ndan her yortuya özgü farklı bölümler okunmaz. Bunların belli bir sırası ve düzeni vardır.[94]

Ayrıca Gerlach Rumların tüm yortularında o yortu ile ilgili ikonaya saygı gösterisinde bulunmayı görev bildiklerini belirtmiştir.[95] Grelot, Ricaut gibi yortuların hangi gün olduklarından bahsetmekten ziyade, isimleri ve toplumsal hayata yansıyışı hakkında açıklamalar yapar:

> Yunanlıların [Rumların] şenlik ve şölenlerine yıl boyunca kutlanan yortular da eklenebilir. Bu yortuların başlıcaları, genellikle Aziz Andreas, Aziz Nikola, Kırk Şehitler ve Aziz Georgius'tur. Aziz Andreas'ı halk İstanbul Kilisesi'nin kurucusu olarak kabul eder ve Proto-Patriarkhis unvanıyla anar. Bu azizi anmak için sabah kilisede ayine katılırlar; günün geri kalan kısmı ise eve ayrılmıştır. Birbirlerini ziyaret ederler ve kadınlar, ailelerine *tiganites* yedirmezlerse, Aziz Andreas Yortusu'nu kutlanmamış sayarlar. Bunlar, tavada zeytinyağıyla kızartılan gözlemeler ve lokmalardır. Aziz Nikola Yortusu'nda da aynı lokmalardan yaparlar. Ama bu kez hamura bir *temin* bir para atarlar. Ev halkından bu parayı bulan kişinin ve dolayısıyla ailenin o yılı çok mutlu geçire-

[94] Gerlach, *a.g.e.*, s. 297-298.

[95] Gerlach, *a.g.e.*, s. 760.

ceğine inanılır. Bu para özenle saklanması için bulana verilir. Ve sonra da onun şerefine kadeh kaldırılır. [96]

Ricaut ve Gerlach'tan aktardığımız yukarıdaki cümlelerden, yortu günlerinde ayin yapıldığını ve bunu bir şölenin takip ettiğini anlıyoruz. Zaten yortularda masraflı olan şey, verilen bu ziyafettir. Her ne kadar ziyafetin kendisi bir ibadet olmasa da yortunun bir parçası olarak uygulanması onun burada zikredilmesinin sebebidir. Fakat şölen, her zaman sadece yortudan sonra yapılmaz. Örneğin:

> Türkiye'nin bazı bölgelerinde, erkek çocuklar için, Türklerin her bir Hıristiyan'ın başına koydukları haraç vergisini ödemeye başladıkları on dört yaşına geldiğinde, övgüye değer bir gelenek uyarınca tüm dostlarına ziyafet çekerler. Sanki bu iyi insanlar, On İki Havari ile birlikte "*İsa adına iyiye layık olanlar aşağılandılar*" diye sevinirler. Bu şölenler kuşkusuz yaşamlarının en güzel şenlikleridir.[97]

Bunun yanında kişinin özel hayatında önemli bir yeri olan evliliğin gerçekleştiği günde de bir şölen düzenlenir:

> Evlilik akdi ve kilise töreni tamamlandıktan sonra, yeni evliler sağdıçları, akrabaları ve davetlilerle birlikte kocanın evine giderler. Burada sekiz gün süren (genellikle durumu elverişli olanlar için) bir şölen başlar. Sahip oldukları en güzel yiyecekleri yerler ve hatta bu törenden sonra daha sıkı bağlarla birbirlerine bağlanırlar. Yaşamları boyunca, doğum ve ebeveynlerinin ölümü gibi nedenlerle iki büyük yemek daha verirler.[98]

Ayrıca yortu günlerinde sadece ayin ve şölen yapılmaz. Bunun yanında, Boğaz'daki gemilerin de Yortu'nun hatırına top atışı yaptıkları görülmektedir:

---

[96] Grelot, *a.g.e.*, s. 168.

[97] Grelot, *a.g.e.*, s. 167.

[98] Grelot, *a.g.e.*, s. "gös. yer."

Venediklilere, Cenevizlilere, Fransızlara, İngilizlere ve Fransız bayrağı çeken Felemenklilere ve Livornalılara ait gemiler, Kürkçükapı'dan Tophane'ye kadar sıra ile saf saf dururlar... Yortu ve *fest* günlerinde, Paskalya'da direklere çekilen haçlı bayraklar, Hz. İsa'nın ebedî şerefine rüzgarda dalgalanır. Yortu günlerinin sabahı bütün bu gemilerden top atılır. Bu esnada deniz ve şehir, şiddetli gürlemelerin tesiriyle titrer. Toplara paçavra tıkılmış olup bu atışa kurusıkı derler. Maazallah, taş, gülle atılırsa şehir altüst olur. Ziyafet esnasında her kadeh boşaltılışta "*laviva*" diye bağırırlar ve birbiri arkasına top atarlar.[99]

Hrisopeyi Yortusu

Gerlach'tan edindiğimiz bilgilere göre, "Hrisopeyi" ismi, Meryem'e verilen bir başka addır ve Galata'da bulunan bir kilise de bu adı taşımaktadır. Bu yortu bir ayazmanın onuruna kutlanmaktadır. Muhtemelen sebebi, çeşmenin suyunun vaktiyle mucizeler yaratmış, yani pek çok hastayı sağlığına kavuşturmuş olduğu inancıdır. Fakat söylenilenlere göre insanların işledikleri günahlar yüzünden artık bu mucizeler gerçekleşmiyormuş.[100]

Paskalya Yortusu[101]

Diğer tüm Hıristiyanlarda olduğu gibi, yılın en büyük yortusu Paskalya ya da Diriliş yortusudur.[102] Gerlach'ın yazılarından, seyyahın bu yortu hakkında kilisenin vaizi vasıtası ile bilgi sahibi olduğunu anlaşılmaktadır. Çok geniş katılımlı bir kutlama ile karşılanan yortu, cemaatin de ziyadesiyle ilgisine mazhar olmaktadır:

---

[99] Eremya Çelebi, *a.g.e.*, s. 35.

[100] Gerlach, *a.g.e.*, s. 327.

[101] *Paskalya:* Hz. İsa'nın dirilişini anmak için Hıristiyanlarca kutlanan bayram. *TDK Büyük Türkçe Sözlük.* Erişim:25.01.201. http://tdkterim.gov.tr/bts/

[102] Ricaut, An Account of the..., s. 139.

Paskalya Yortusu süresince her gün sabah olmadan üç saat önce kalkarlarmış, ve 3-4 saat boyunca ayin gereği ilahiler okurlarmış. Bu arada cemaat de gelip ayine katılırmış. Paskalya'dan önceki hafta olduğu gibi, Paskalya'dan sonraki hafta da yortuya dâhilmiş. Bugünlerde en gösterişli kıyafetlerini giyerler, erkekler ve kadınlar altın ve gümüş ziynetlerini takarlarmış. Nitekim vaiz ve iki oğlu da ipekli elbiseler giymişlerdi. Anlattığına göre kutsal Paskalya günü, yaklaşık 3000 kişi sabahleyin gün doğmadan ayine gelmiş ve her biri kendine ait bir mum getirmiş. Patrik bu vesile ile vaizi "kutsal kitabın baş yorumcusu" konumuna getir [miştir]. Şayet kutsal kitapta veya eski hocaların yazılarındaki inançla ilgili ifadelerinde anlaşılmayan bir söz varsa, bunu açıklamak, bu konuyla ilgili görüşleri örnek göstererek anlaşılmasını sağlamak ve bir sonuca bağlamak onun görevi olacak [mış]... Bu görevin verilmesi sırasında patrik herhangi bir törene gerek görmeden, sadece cemaate takdim ile yetindi. Ve herkesi onun mevkiini bilmesi ve tanıması konusunda uyardı. Bundan sonra elini onun başının üstüne koyarak saçlarından bir tutam kesip Tanrı'nın onu Kutsal Ruh ile aydınlatması ve ona yardım etmesi için dua etti. Vaiz ise bu günün anısına patriğe büyük bir kalkan balığı ve bolca ekmek armağan etti.[103]

Gerlach, Ortodoks Rumların Paskalya kutlamalarına şahit olmuştur. Bu amaçla gittiği Zigomala'nın evinden ayine katılmak üzere gece yarısı birlikte patrikhaneye gitmişler ve ayine katılmışlardır. Seyyah izlenimlerini şu cümlelerle aktarır:

Çünkü papazlar, Paskalya'dan önceki akşam kiliseye gidip bütün gece ayin bitinceye kadar orada kalıyorlar, okuyarak ve ilahiler söyleyerek vakit geçiriyorlar. Okumaları belli bir düzene göre oluyor... Bütün okumaların her birinin sonunda koro halinde İsa Peygamber'in çektiği acılar ve yeniden dirilişi üzerine ilahiler okudular. Koro üyelerinden biri, önceden koronun

[103] Gerlach, *a.g.e.*, s. 324.

söyleyeceği şarkının sözlerini okuyor ve koro bunları tekrarlıyordu... Günün doğmasına bir-iki saat kala, Paskalya kutlamaları başladı, çünkü İsa Peygamber'in bu vakitte yeniden dirilip göğe çıktığına inanılıyor. Bütün gece okunanlar ve söylenenler hep İsa Peygamber'in çektiği acıları, ölümü, gömülüşü ve yeniden dirilişi üzerineydi... Paskalya kutlamaları başladığında, okunan bütün metinler ve ilahiler hep İsa Peygamber'in o mutluluk dolu dirilişi konusunu içermektedir. Paskalya kutlamaları şöyle yapıldı:

I. Patrikhanenin özel olarak bu işle görevlendirilmiş hizmetlileri etrafta dolaşıp önemli kişilere mumlar dağıttılar. Basit halktan olanların her biri kendi mumunu getirmiş bulunuyordu. İsa Peygamber'in dirilişini temsil etmek üzere bu mumlar yakıldı. Kilisede bulunan herkes, din adamları, papazlar, halktan olan erkekler, kadınlar, genç delikanlılar ve genç kızlar, nerede dururlarsa dursunlar, ellerinde bir mum tutuyorlardı.

II. Papalardan beş-altı kişi özel giysileriyle arka bölmeden çıkarak kilisenin içinden geçtiler ve kapıdan dışarı çıktılar. Orada da ellerinde mumlarla kalabalık bir halk toplanmıştı ve hep birlikte sevinç içinde "İsa yeniden dirildi" diye şarkı söylediler. Papazların önünden, ellerinde büyük mumlarla iki okuyucu yürüyordu ve onları izleyen papazların her biri elinde bir şey taşıyordu:

1. Bir papaz, Yuhanna'nın altın levhalarla kaplı İncil'ini taşımaktaydı.
2. Vaiz ... elinde küçük bir haç taşıyordu.
3. Baş okuyucu olan papaz, İsa Peygamber'in dirilişine ait bir ikona taşıyordu.
4. Dördüncü ve beşinci kişiler, birer *hieromonachi* olup, her biri bir değneğin ucunda geniş yuvarlak altın kaplama bir levha taşıyordu. Bu levhanın üzerinde altı kanatlı melek (Keribiyun) resmedilmişti.
5. Bir kilise görevlisi gümüş üzerine altın kaplamalı bir buhurdanlık taşıyordu.

Kilisenin içinde bulunanların çoğu, bunlarla birlikte dışarı çıktılar. Din adamları dışarıda İsa Peygamber'in dirilişini kutlayan şarkılar söylediler ve halk da onları dinledi. Onlar şarkı söyleyerek içeri girerlerken halk sevinç gösterileriyle coştu. Kimi yerinde zıplıyor, becerebilen elinde tuttuğu mumla bir iskemlenin üzerine çıkıyordu. Bir yandan da papazlar koro halinde "İsa Peygamber ölülerin arasından ayrıldı" şarkısını söylüyorlardı. İncil'i taşıyan papaz, kilisenin iç bölmesinin kapısında durmuş, kollarının üzerine yayılmış olan kırmızı ipek bir örtü ile İncil'i tutuyordu. Bu haliyle, sanki çıplak elle Kutsal Kitap'a dokunmak günahmış gibi bir izlenim uyandırıyordu.[104] Onun yanında durmakta olan üç-dört başka din adamı ellerinde haç tutuyorlardı. Gerek din adamları, gerekse halktan olanlar birer birer oraya gidip önce kitabı sonra da kitabı taşıyan rahibin elini ve yanaklarını öptüler ve o da karşılık olarak onları öptü. Her biri: "İsa Peygamberimiz yeniden dirildi" dedi ve karşısındaki de " O gerçekten dirildi" diye yanıt verdi. (Dediklerine göre, bu günde yolda karşılaşan tanıdık, dost ve akrabalar da öpüşerek birbirlerini kutlarlar ve biri "İsa dirildi" der ve diğeri de "O gerçekten dirildi" diye yanıtlarmış. Birbirlerine dargın veya düşman olanlar da bugünde aralarındaki kırgınlığı bir yana bırakarak birbirlerini öper, barışırlarmış.[105]) Papazlar, keşişler ve diğer din adamları kendilerine uzatılan kitabı öptükten sonra, halk kalabalığı içeri öyle bir hücum etti ki, adam geriye çekilip kilisenin iç bölmesine sığınmak ve insanlar kitabı öpebilsin diye kapıdan dışarı uzatmak zorunda kaldı... Ortalığa büyük bir kargaşa hakim oldu... Kitabı tutanın yanında durmakta olan bir papaz, elindeki çanağı gelen geçene uzatıyordu ve isteyen içine bir bağış parası atıyordu. Bundan sonra Hrisostomos'un İsa'nın diriliş hakkındaki söylevini okudular ve onlarda âdet olduğu üzere Hrisostomos Ayini başladı... Arkasından büyük tören yürüyüşüne

[104] Müslüman Türk kültüründe de abdestsiz olarak kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'e dokunulmaz. Mutlaka dokunulacaksa temiz bir bezle tutulur.

[105] Müslümanların inanışında aynı işlevi dinî bayramlar taşımaktadır.

(procession) geçtiler... Sonra kendi aralarında Son Yemek Ayini'ni uyguladılar. Sadece bugüne mahsus olarak Son Yemek Ayini'ni yaparken kilisenin özel bölmesini açık tutuyorlar. Böylece tüm cemaat töreni izleyebiliyor. İsa Peygamber'in dirilişinin anısına burası üç gün boyunca açık kalıyor. Sair zamanlarda bu işlem sırasında kapı hep kapalı durur... Ben şaraplı ekmeğin neden kilisenin içinde dağıtılmadığını sordum. Bana dediklerine göre Paskalya yortusunda sadece basit halk, gençler, kadınlar, çocuklar kiliseye gelirmiş, bu yüzden de onlara kilisenin bir köşesinde şarap ve ekmek verilirmiş. Ama Paskalya'dan önceki perşembe ve cumartesi günü yüksek kademeden insanlar gelirmiş ve onlara kilisenin orta yerinde şarap ile ekmek sunulurmuş. Demek ki burada insanlar arasında bir ayrım yapılmaktadır...[106]

Grelot, 4-5 saat süren Paskalya Ayini'nin Türklerin bulunduğu yerlerde gün doğarken bitmesi için gece yarısı ya da daha erken başladığına işaret etmiştir.[107] Gerlach, Paskalya Yortusu'nda düzenlenen gece ayinine iştirak etmiş ve bunu takiben yortunun üçüncü günü tertip edilen ziyafete davet edilmiştir:

24 Nisan Paskalya Yortusu'nun üçüncü günüydü. Vaiz, iki oğlu ve kayınbiraderleri olan iki genç tüccarla birlikte düzenlediği Paskalya ziyafetine kuzu yemeye bizi davet etti. Kuzunun içi yumurta ile doldurulmuştu, yanında ufak doğranmış tavuk etli börek, Peloponez'den gelme kiraz kurusu ve peynir ikram edildi. Herkesin önüne bir bıçak, iki tabak ve bir de peçete kondu.[108] Masa yuvarlaktı ve üzerindekilerin yere düşmesini önleyecek bir ke-

[106] Gerlach, *a.g.e.*, s. 762-766.

[107] Grelot, *a.g.e.*, s. 156.

[108] Norbert Elias'ın uygarlığın gelişme aşamaları olarak yemek ikramı, masaya konulan tabak, çatal ve bıçağın varlığı konusundaki değerlendirmelerini dikkate alırsak, Rum Ortodoks din adamlarının bu konuda ilerleme kaydetmiş oldukları kabul edilmelidir. Bkz. Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, Çev. Ender Ateşman, C. I-II, İstanbul 2000.

narı vardı. Vaiz dua ettikten sonra yemeklerin üzerine haç işareti yaptı. Masanın önünde duran bir kişi kadehlere şarap doldurdu... Şarap, Midilli'den getirtilmişti. Konstantinopolis'te bu şarap bütün diğerlerine tercih ediliyor. Birisi içki istediği zaman masadakilerin hepsine içki sunuluyor. Bunu yaparken, önce içki isteyen kişinin yanındakinden başlanıyor, çünkü herkes sırayla ve belli bir düzen içinde içiyor... Kutsal Paskalya günü vaaz verilmedi, sadece patriğin yaşındaki keşiş Matthaeo tarafından Rumların konuştuğu gündelik dilde Kuddas Ayini düzenlendi. Yemekten sonra vaiz bana Yunan müziği dinletti.[109]

Konstantini Yortusu

Gerlach bu yortu kutlamalarına iki kez, 1577 ve 1578 yıllarında şahit olmuştur. Onun kayıtlarına göre yortu, 21 Mayıs'ta Rumlar tarafından Yedikule yakınlarındaki bir kilisede kutlanmaktadır:

Ayin başlamadan önce isteyenler kilisenin içine, rahibin yanına gittiler ve başlarını açtılar, papaz başlarına İncil'i koyup ondan bir bölümü okudu, müminler ise bu arada sürekli haç işareti yaptılar, okuma bitince rahibe bir miktar para verdiler, İmparator Konstantin'in ve annesi Helena'nın resimlerini öptüler ve oradan ayrıldılar . Bundan sonra ayin başladı. Ayinden önce, ayin sırasında ve bittikten sonra da kilisenin kapısı önünde 8-10 ya da daha çok sayıda genç, birbirlerini kollarından tutarak daire halinde dans ettiler. Bir ayaklarıyla öbür ayaklarının önünden bir adım atıp, öbür ayaklarıyla geriden bir adım atarak saatlerce oynayıp durdular. Fakat çalgı çalan kimse yoktu, sadece bir kişi şarkı söylüyor, diğerleri de ona katılıyorlardı. Bu çok değişik ses dinletisini seyirciler kahkahalarla gülerek izliyorlardı. Herhalde şarkı sözleri çok eğlenceli idi. Ayin sonunda kutsanmış pirinç, badem ve çeşitli yiyecekler dağıttılar. Bir kürsünün üstünde duran bir kutunun içinde imparator Konstantin'in kol

[109] Gerlach, *a.g.e.*, s. 323, 325.

kemiğinin parçası da teşhir edilmekteydi. Müminler birer birer kürsünün önüne giderek onu öptüler. Son zamanlara kadar bu kemiği kilisenin içinde dolaştırıyorlardı fakat ayılıp bayılanlardan dolayı Türkler bu kemik parçasının ortalıkta dolaştırılmasına izin vermiyorlar.[110] Kilisenin kapısı önünde çok sayıda dilenci toplanmıştı. Badem ve şekerden yapılan tatlılar vb. satanlar da vardı. Ayinden sonra bunlardan satın alıp kilisenin ön avlusunda ve bahçesinde keyifle yediler, bazıları da aldıklarını evlerine götürdüler.[111]

Yükseliş Yortusu

Osmanlı toplumunda Hıristiyan tebaanın dinî özelliklerini gözlemleme görevi ile seyahate çıkan Gerlach'ın gezi yazıları, onun konusunu ne denli dikkatli gözlerle incelediğini anlamak için ipuçları taşır. Bu ipuçlarından biri, gayrimüslimlerin toplumsal ve dinî hayatına dair bazı konularda onun tek kaynak olma özelliğidir. Diğer seyyahların dikkatini çekmeyen veya bahse konu etmedikleri birtakım hususlar Gerlach'da en ince ayrıntısına kadar resmedilmiş olabilmektedir. Bunlardan biri de Yükseliş Yortusu'dur. Seyyah yortu hakkında şu bilgileri verir:

8 Mayıs günü İsa'nın göğe çıkışının yıldönümü olarak kabul edildiğinden, Rumlar Yedikule yakınlarında bulunan bir

[110] Gerlach, 1577 senesinde tuttuğu kayıtta aynı konuda şunları yazar: "Bir sandık veya tabut içerisine yerleştirilmiş olan büyük Constantin'in bir kemiğini ve bir parmağının derisini halka teşhir ederler. Bu tabutu omuzlarına alırlar ve sadece elleri ile dokunurlar, sonra hemen yere kapanırlar. Bazıları zıplamaya bazıları titremeye başlar. Kimi kudurmuş gibi davranırlar, kendinden geçer, rengi solar, bayılır. Böylece herkes değişik tepkiler verir. Oysa bazıları, özellikle çocuklar hiçbir tepki vermezler. Bütün bu gösteriler sadece Constantin Günü'nde yapılır. Eğer biri fazla etkilenirse, onun çok günahı olduğuna hükmedilir..." (Gerlach, *a.g.e.*, s. 583.)

[111] Gerlach, *a.g.e.*, s. 801-802.

kilisede (İpsomation)[112] büyük bir kutlama düzenlediler. Bu yortuyu kutlamalarının nedeni şudur: Doğu kiliselerinde Theopaşit tartışması diye adlandırılan bir fikir çatışması çıkmış. (Bir bakış açısına göre, Tanrının da kendi doğası gereği öldüğü ileri sürülüyormuş.) Bu tartışmada, yukarıdaki görüşü savunanlar "Tanrı kutsaldır, güçlü olan Tanrı kutsaldır, ölümsüz olan Tanrı kutsaldır" sözlerine, "Bizim için çarmıha gerilen Tanrı" sözlerini ilave etmişler. O anda, şimdi bu kilisenin bulunduğu yerde, bir oğlan yeryüzünden havalanıp gökyüzüne doğru yükselmiş. Geri geldiğinde, ona yukarıda ne gördüğünü ve ne işittiğini sorduklarında; meleklerin "Tanrı kutsaldır" diye şarkı söylediklerini duyduğunu söylemiş. "Bizim çarmıha gerilen" sözleri kutsal meleklerin şarkılarında geçmediğine göre, bunlar gereksiz bulunmuş ve tartışma sona ermiş; bu iddiayı ileri sürenler de kâfir ilan edilmiş. Yortu münasebetiyle sadece mutad Kuddas Ayini yapılmakta, özel törenlere yer verilmemektedir.[113]

Vaftiz Yortusu

Yine sadece Gerlach'ın bahsettiği bir yortu olarak Vaftiz yortusu hakkında maalesef onun yazdıkları da son derece sınırlıdır. Gerlach'ın üzerinde durduğu nokta yortunun kendisinden ziyade bu yortuda kullanılan kutsanmış sudur. Bu konuda İsa Peygamber'in insanlara görünmesinin yıldönümü sayılan Vaftiz Yortusu münasebetiyle tertip edilen törenlerde kutsanan suyun herkes tarafından kaplara doldurularak evlerine götürüldüğünü yazan Gerlach, ayrıca ateşli hastalıklardan korunmak maksadıyla da bu su ile yıkandıklarını veya "Son Yemek"ten bir lokma almaya kendisini layık görmeyenlerin bu sudan içtiklerini bildirir. Bu kutsanmış suyun bir başka kullanım alanı ise, daha önce bir Yahudi'nin

[112] Günümüzdeki Samatya semti (Noyan'ın notu, Gerlach, *a.g.e.*, s. 787).

[113] Gerlach, *a.g.e.*, s. 786.

oturduğu evde oturmak ya da o evi satın almak isteyen Rumlar tarafından o evin kutsanması için serpilmesidir.[114]

Meryem'in Göğe Çıkışı Yortusu

15 Ağustos'ta kutlanan Meryem'in Göğe Çıkışı Yortusu, Gerlach'a göre Rumların en büyük ve en önemli yortusudur. Meryem'in göğe çıkmasının kutlandığı bu yortuyu, seyyahımız iki ayrı tarihte izleme imkânı bulmuştur: 1575 ve 1577. Seyyah, 1577'deki kaydında Rumların üç ayrı yerde bu yortuyu kutladıklarını yazmıştır: 1. Heybeli Ada'daki Kutsal Meryem Ana Manastırı'nda, 2. Aya Stefanos Köyü yakınlarında, 3. Karadeniz kıyısında Castania adındaki yerde.[115] Kendisi de bir papaz olan Covel, aynı günü yortu günü olarak işaret etmiş, fakat o, kadın ve erkeklerin ayrı kiliselere gittiklerini yazmıştır. O gün, ekmek ve şarabın takdisi ayini yapıldığını, papazın takdis duasını okuduktan sonra ekmeği yükseğe kaldırdığını ve insanların da ona taptıklarını ilave etmiştir. Sonra patrik vaaz vermiştir. Ayinden sonra papaz, içinde otsu bitkiler veya misket limonu, biberiye gibi yeşil bir bitki olan bir kap kutsal su ve bir tabak ekmek ile gelmiştir. Erkekler önde, kadınlar arkada, sıra ile buraya yanaşıp patriğin verdiği bir parça ekmeği almıştır. Patrik aynı zamanda öpmeleri için haçı uzatmış, yüzlerini yıkayanlar akçelerini bırakarak ayrılmışlardır. Her şey bittikten sonra kilise kapısına içinde kabuksuz beyaz badem ve üzümle süslenmiş haşlanmış buğday olan bir kap getirilmiş ve isteyenler ölülerin ruhu için bir Pater Noster (rabbin duası) ve Ave (Meryem'e selam duası) okuduktan sonra ondan tatmışlardır.[116]

"Erkek-kadın binlerce Rum buraya akın ettiler" diyerek, geniş bir katılımla yortunun kutlandığını bildiren Gerlach, ayinden sonra tertip edilen şölen hakkında ayrıntılı bir tasvir verir:

---

[114] Gerlach, *a.g.e.*, s. 767.

[115] Gerlach, *a.g.e.*, s. 209, 622.

[116] Covel, *a.g.e.*, s. 77.

15 Ağustos günü [1575] ... Patrikhaneye gittik. Patrikhanenin vaizi, bizi patriğin evine götürdü. Orada bir şölen için çok uzun bir masanın hazırlanmış olduğunu gördük. Masanın her iki kenarı boyunca gök mavisi ve kırmızı ipliklerle karışık olarak dokunmuş bir örtü seriliydi. Sofraya oturanlar, yemek sırasında giysilerini lekelememek için bununla üstlerini örtüyorlardı. Masaya kurşun veya kalay madeninden yapılma tuzluklar konulmuştu. Yemek odasının karşı tarafındaki bir odada da buradakine benzer tarzda, ama daha küçük bir masa hazırlanmıştı. Bunun diğerlerinden tek farkı, tuzlukların gümüşten olmasıydı. Sofranın çevresini dolanan geniş ve alçak bir sedirin üzerine halılar örtülmüş ve duvarın önüne altın, gümüş ipliklerle dokunmuş yastıklar konmuştu. Bu sofrada patrik, metropolitlerle ve ruhanî sınıfından olmayan önemli kişilerle birlikte Türkler gibi oturacaklar, daha doğrusu yastıklara yaslanacaklardı. Sofranın yakınındaki masanın üzerine bir fıçı şarap ve çok sayıda tahta içki kupaları yerleştirilmişti. Masanın başında duran iki papaz, şarabı kutsarmış gibi durmadan haç işareti yapıyor ve dualar mırıldanıyorlardı. Vaize bu adamların ne yaptıklarını sordum. Bana görevleri icabı ilahi okuduklarını söyledi. Yakında başlayacak olan ziyafet sırasında içilecek şarabı kutsuyorlarmış. Onlarda âdet olduğu üzere, patrik, metropolit ya da diğer önemli bir kişi şarap içtiğinde etrafta bulunanlar başlıklarını çıkararak alçak sesle dua eder ve hayırlı temennilerde bulunarak içkisini kutsarlarmış.[117]

Aziz Demetrius Yortusu

Rumlar, 26 Ekim'de Aziz Demetrius Yortusu'nu kutlarlar. Halk bu azizin adını taşıyan yere giderek, içki içip sarhoş olur; sarhoş olmayan, yani kendini coşkuya kaptırmayan kişiye yabancı gözüyle bakılırdı. Seyyahın içki içip sarhoş olunmasını tasvip etmediğini, hatta onları küçümsediğini şu cümlelerden anlıyoruz:

[117] Gerlach, *a.g.e.*, s. 209, 622.

"Rumlar bütün yortularını böyle kutluyorlar: Erkekler içki içerek, kadınlar da giyinip süslenerek ve anlamadıkları duaları okuyup ayin yaparak..."[118]

Noel Yortusu

Galland farklı mezheplerden olan Fransız sefiri ve İstanbul Patriği'nin Noel Yortusu münasebetiyle birbirlerini tebrik ettiklerini söyler.[119] Bunun yanında, elçi Rumların 4 Şubat'ta kutladıkları Noel Yortusu merasimini görmek üzere seher vaktinde Patrikhane kilisesine gitmiştir. Ayini patrik yönetmiştir. Kilisede patrikten başka, dini kıyafetleriyle 18- 20 tane büyük rütbeli rahip de vardır. Patrikler mumları yanan, bir kısmı gümüş ve bir kısmı yaldızlı gümüş kollu şamdanlar tutmaktadırlar. Evvelce Boğdan[120] prensi olup Raab Muharebesi'nden sonra azledilmiş bulunan Gregorasque da kilisededir.[121] Dinî dualar okunulduktan sonra, halk Rumcası ile vaaz edilmiştir. İsa Peygamber'in doğumunu Rum takvimine göre kutlayan Venedik harp gemileri tayfalarının ekserisi bu mezhebe mensup bulunduğu için sabah olurken top atmışlardır.[122]

Pasque Yortusu

Bu yortu hakkında bilgi veren tek seyyah Galland'dır.[123] Rumların 17 Nisan'da kutladıklarını yazdığı bu yortuda, ayine sabahtan

---

[118] Gerlach, *a.g.e.*, s. 659-660.

[119] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 3.

[120] Galland'ın günlüğünü yayınlayan Schefer "Boğdan sözü Eflak sözü ile değiştirilmelidir" notunu düşmüştür.

[121] Schefer bu kişinin baş tercüman Panaioti'nin mahareti sayesinde tekrar padişahın teveccühünü kazandığını ve görevine tekrar getirildiğini dipnotta izah etmiştir (Galland, *a.g.e.*, s. 24).

[122] Galland, *a.g.e.*, s. 28-29, 102.

[123] Seyyahın bu yortunun kutlanmasına Edirne'de şahit olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

bir saat önce başlanmış ve duayı okumadan önce iki tören yapılmıştır. Birincisinde mezarlar üzerinde ateşler yakılmış, ikincisinde de şu ayet söylenmiştir: "İsa ölüm ızdırabı çektikten sonra, ölüler arasında tekrar can buldu". Yortuya katılan erkeklerin temiz giyinmiş olmaları, hele kadınların kürklü hırkaları, işlemeli başlıkları, gümüş kemerleri ve saten ceketleri seyyahın dikkatini celbetmiştir. Seyyah ayrıca kadınların bu tür günlerdeki eğlencelerinin bilhassa asma salıncakta sallanmak olduğunu yazmıştır [124]

Yine Galland'ın Pasque Yortusu hakkında tuttuğu bir kayıt, bu tür yortuların masrafları konusunda bir fikir verebilir. Seyyah, Metropolit'in Pasque Yortusu için Edirne'den gelip gelmeyeceğini sormuş, gelmeyeceği, fakat bu münasebetle hakkı bulunan 20.000 yumurta ile dört yüz kuzuyu almak üzere buraya [İstanbul] *baş diyakozu*nu gönderdiğini öğrenmiştir.[125]

Kutsal Paraskeve Yortusu

Sadece Gerlach'ın kayıtlarında hakkında bilgiler bulduğumuz bu yortunun diğer yortulardan belki de en önemli farkı bir "azize" onuruna kutlanıyor olmasıdır. Seyyahın kayıtlarına göre, 26 Temmuz'da, Galata dışında, padişahın bahçesinin yakınında bulunan ve bu azize ile aynı adı taşıyan köyde kutlanmaktadır:

> Köyün yakınındaki dağda bulunan ayazmaya ulaşmak için bir dehlizden geçerek dağın içine giriliyor. Bu ayazma kutsal sayılmakta ve büyük itibar görmektedir... Bu kaynağın suyunu ya içerler ya da başlarını yıkarlar, bazen de evlerine taşırlar. Kaynağın bulunduğu mağaranın dışında birçok mum yakılmakta ve duvarlara sırma iplikler asılmaktadır. Ayrıca yakında bulunan bir

[124] Salıncakta sallanma gayrimüslimlere ve bayanlara has bir eğlence tarzı değildir. Zira XVIII. yüzyıl eğlencelerini anlatan minyatürlerde Müslümanların da bu şekilde eğlendikleri görülebilir. Bkz. S. Eyice, M. Sözen ve M. Belge, *İstanbul*, İstanbul 1993, s. 142-143.

[125] Galland, *a.g.e.*, s. 99.

kulübede ziyaretçiler oturup dinlenebiliyorlar. Buraya binlerce ziyaretçi gelir, aralarında Rumlar da vardır, Türkler de; kadınlar da, erkekler de. Köyün kilisesi de bu azizenin ismini taşır. Ve içeride Azize Paraskeve'nin resmi bulunur. Çevresinde çok sayıda mumlar yakılır. Azizenin yakınında keşişler, din adanıları dururlar. Ziyaretçiler birer birer onların yanlarına gidip başlarından sarıklarını çıkarırlar ve günahlarını itiraf ederler. Sonra başlarını din adamlarına doğru uzatırlar. Din adamı başına bir kitap koyarak içinden bir şeyler okur ve günahlarının affedilmesi için Tanrıya dua eder. Ziyaretçi din adamına 6-10 veya 20 *akçe* armağan eder. Papazlar böyle bir günde çok para toplarlar. Rum kadınları da kiliseye gelirler. Ama onların amacı, kadifeden ve ipekten yapılmış elbiselerini, altın ve gümüş ziynet eşyalarını başkalarına göstermektir. Kilisenin önünde bir sürü dilenci yerlere oturmuş, sadaka bekler. Ayinden sonra kilisenin içinde ve dışında yemekler yenir, içkiler içilir.[126]

Aziz Nicolay Bayramı ve Azize Paraskeve Yortusu sırasında ortak olarak yapılan ibadet halkın para karşılığında günah çıkarmasıdır. Bunun yanında, Kutsal Paraskeve Yortusu bir ayazmada kutlanması ve ayazmanın suyunun evlere taşınması bakımından Vaftiz Yortusu'na da benzemektedir.[127] Diğer yortularda olduğu gibi bu yortuda da ayin ve ayinden sonra yemek ve içki vardır. Yalnız burada seyyahın dikkatini, kilisenin önünde oturmuş sadaka bekleyen dilenciler çekmiştir.

Kırk Şehitler Yortusu

Bu yortu hakkında, gezi yazılarından faydalandığımız Grelot oldukça genel açıklamalarla konuya temas eder. Onu şaşırtan hususlardan biri, Kırk Şehitler'in bir Ermeni kenti olan Sivas'ta

[126] Gerlach, *a.g.e.*, s. 613.

[127] Bkz. Vaftiz Yortusu Bölümü. Bu yortuda ayin sırasında kutsanan su evlere götürülmekteydi.

can vermelerine rağmen, Ermenilere antipati ile bakan Rumların bu günde neden bu kadar eğlendikleridir. Seyyah, bu yortunun Karem'e rastladığını yazmıştır. Ayrıca bu günde tıpkı Paskalya Yortularındaki gibi, eğlenceler yapmak isteyen İstanbulluların Okmeydanı'na gitmek zorunda olduklarını ifade etmiştir. Son olarak, Rumların yortuları hakkında bir değerlendirme yaparak "özetle Yunanlıların [Rumların] yortuları kilisede duadan çok, şölen ve dansla geçer" notunu düşmüştür.[128]

Pantkot Yortusu

İstanbul'da bulunduğu beş yıl süresinde ilki 1576'da, ikincisi 1577 yılında olmak üzere iki kez bu yortuya iştirak etmiş olan Gerlach, ilkinde Peralıların düzenledikleri tören yürüyüşünü izlemiştir. Seyyah Türkler, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar ve İtalyanların büyük bir kalabalık halinde töreni seyretmeye koştuklarını, hatta Türklerin, Hıristiyanların Tanrılarını böyle sokak sokak dolaştırmalarıyla alay ettiklerini yazmıştır:

> Özellikle de kilisedeki resimler hakkında çok kötü şeyler söylediler. Çünkü kiliselerde sadece azizlerin değil, başkalarının da resimleri sergilenmekte; ayinlerin yapıldığı sunakların önüne Fransız, İspanyol, Felemenk ve İtalyan tarzı giysiler içinde bazı kimselerin ve en kötüsü çıplak kadınların resimleri yerleştirilmektedir. Bu durum Yahudileri ve Türkleri çok kızdırmaktadır. Yürüyüş sırasında dört kişi Tanrının resmini, dört kişi de semanın resmini, diğerleri de büyük mumlar taşıyorlar ve bir grupta ilahiler söylüyordu. Kiliselerin kapılarına yeniçeriler dikilmiş, bunlar Türklerin içeri girip kınayıcı ve aşağılayıcı konuşmalarını orada da sürdürmelerini önlemekle görevlendirilmişlerdi. Ama gene de bunu engelleyemediler. Bazıları içeri dalıp orada yüksek sesle konuşup bağırdılar, güldüler. Bir Hı-

[128] Grelot, *a.g.e.*, s. 169.

ristiyan kiliseye girmek istediğinde yeniçerilere para vermek zorundaydı.[129]

Gerlach üç gün sürdüğünü yazdığı ikinci Pantkot Yortusu münasebetiyle Patrikhane Kilisesi'ne gitmiş ve patriğin özel kıyafetini giyerek, din bilgini Gregorij'in Kutsal Ruh hakkındaki söylevini okumasını dinlemiştir:

> O okurken, dinleyenler dizleri üzerine çöktüler; bazıları yüzlerini yere sürdü, bazıları dizleri ve elleri üzerine yattı. Fakat insanların bu vaziyette kalmamaları için patrik okuduklarını bölümlere ayırdı ve bir bölümün okunması bittiğinde, bir başkası farklı bir bölüme geçti veya bir ilahi söylendi. O zaman cemaat ayağa kalktı, patrik okumaya başlayınca gene herkes yere çöktü. Dediklerine göre, Pantkot gününe kadar tüm sene boyunca dizlerini kırıp yere çömelmiyorlarmış. Sadece patrik vaazı okurken bu hareketi yapıyorlarmış... Patrik okumasını bitirdikten sonra, kilisenin içinde dolaştı; önü sıra iki okuyucu ve dört din adamı yürüyor ve cemaate doğru buhurdanlığı savuruyordu. Herkes buhurdanlıktan çıkan tütsüyü âdeta kendine doğru yelpazeliyor ve içine çekiyordu. Fildişi kakmalı güzel koltuk iki kez tütsülendi.[130]

Ölülerin Yadı Bayramı

Rumların 4 Haziran'da kutladıkları Ölülerin Yadı Bayramı hakkında da sadece Galland'da kayıtlar bulunmaktadır. Bu kutlamalar esnasında, günümüz insanına oldukça farklı gelebilecek bir merasim yapılmaktadır. Bu merasim mezardaki cesetlerin çıkarılıp kutsanmasıdır ki seyyah, bir dürüstlük göstergesi olarak bu merasime şahit olmadığı notunu da düşmüştür:

---

[129] Gerlach, *a.g.e.*, s. 374.

[130] Gerlach, *a.g.e.*, s. 308, 589.

Bu kutlama esnasında sene içinde gömülmüş ölüleri topraktan çıkardılar ve cesetleri çürümüş bularak kemikleri çukurun bir köşesine topladılar, üzerlerine çiçekler attılar, çiçeklerle donattıkları kafataslarını yaldızladılar ve bunların üzerinde ellerini şarapla yıkayarak kemikleri tekrar toprakla örttüler. Fakat üç yıl önce gömülmüş bulunup vücudu çürümemiş lakin simsiyah kesilmiş olan bir kadın naşı buldular. Bu çürümeyişin kendisinin aforozlanmış olmasına bir delil olduğunu söyleyerek, bu ceset için aynı merasimi yapmadılar. Bundan başka tüm kilise ekmekle, sütle pişirilmiş pirinçle, süt mamulâtıyla, bölük bölük hazırlanmış çiçeklerle, asma ve güllerle süslü olan buğday kümeleriyle doluydu. Her yemeğe mahsus olarak şarap dolu bir şişe ve içmek için bir bardak vardı. Dinî merasim son bulunca, her yemek tabağının yanında mumlar yakıldı ve rahip gelerek bunları birçok sureler, mezamir ve nutuklarla takdis etti. Bu son töreni seyrettim, ama kemiklere mahsus merasimi görmedim. Sade üzerleri pek yeni örtülmüş mezarlar gördüm.[131]

Aziz Nicolay Bayramı

Gerlach'ın İstanbul'da teşrif ettiği Rum Ortodokslarının dinî gün ve kutlamalarından biri de Aziz Nicolay Bayramı'dır. Bir belgesel film çeken kameraman edasıyla izlediği kutlama merasimi hakkında, yakılan mumlar, okunan dualar, günah çıkarma ve kiliseye bağışta bulunma ortak motifleriyle anlattığı tören şu şekilde icra edilmişti:

6 Aralık'ta Patrikhane'ye gidip Rumların Aziz Nicolay Bayramı'nı kutlama töreninde hazır bulunduk. Patriğin özel cüppesi ve elinde asası ile kiliseye gelişini seyrettik. Patriğin önünde elinde uzun bir mum taşıyan hizmetkârı yürüyordu, bir çok papaz ve cemaat mensubu da onlara katıldılar. Kiliseye girince iki kişi ayin sırasında dua okuyacak olan rahibin yanına gelip kendilerini

[131] Galland, *a.g.e.*, s. 141.

kutsamasını ve günahlarından arındırmasını isteyerek bir miktar akçe ödediler. Papaz, özel bölmenin kapısının girişinde sırayla her ikisinin başlarının arka kısmına enselerine doğru İncil'i yerleştirdi ve hem onların hem de İncil'in üzerine dua okudu, bu arada onlarda durmadan göğüslerinin üzerine haç işareti yapıyorlardı. Papaz onlara bazı sorular sordu ve onlar başlarını eğerek yanıt verdiler. Böylece papaz onları günahlarından arındırmış oldu ve onlarda bir miktar para ödeyerek kiliseden çıktılar. Demek ki cemaat papaz tarafından kutsanma ve günahlarından arındırılma karşılığında para ödemek yani bu haklarını satın almak zorundadır. Bu görevini tamamlayan papaz, âdet olduğu üzere bir dua okuyarak ayini başlattı...[132]

Ayazmos Kutlaması

Ağustos'un ilk gününde patrikhaneye giden Gerlach, Rumların bir çardak altında Yedi Makabe'nin ve İsa'nın Çarmıhı'nın anısına bir kutlama yaptıklarına şahit olmuştur. "Ayazmos" adını verdikleri bu kutlama sırasında, patrik bir ağacın altında koltuğuna oturmuş, papazlar da ilahi söylemişlerdir. Tören bitince, herkes gidip patriğin sol elinde tuttuğu gümüş haçı öpmüş, patrik de sağ elindeki bir demet defne dalını, bir çanaktaki suya batırıp insanların üstüne serpmiştir.[133]

Aziz Georgius Kutlaması

Ermenilerin kutladığı en önemli günlerden biri Aziz Georgius Günü'dür. Türklerin de Aziz Georgius'a çok önem verdiğini bildiren Gerlach, o gün aynı adı taşıyan kilisede büyük bir kutlama yapıldığını söyler ve izlenimlerini aktarır:

Bugün kilisenin önüne yerleştirdikleri uzun bir masaya bir şölen sofrası hazırlamışlar ve her iki yanına banklar koymuşlar. Başka

[132] Gerlach, *a.g.e.*, s. 155.

[133] Gerlach, *a.g.e.*, s. 401.

büyük bir binanın içinde de sofralar hazırlamışlar. Burada da çok güzel resimler gördüm... Burası kent surlarından çok uzak olmayan yüksekçe bir yer ve Marmara Denizi ile bütün adalar görülebiliyor. Kilisenin önünde geniş güzel bir meydan var. Bütün Konstantinopolis'te az bulunan güzellikte bir yer, binanın tümü büyük bir manastır görünümünde, çünkü çevresinde birçok ek bina da var. Zengin Ermeniler ölecekleri zaman bu kiliseye bağışta bulunuyorlar ve her yıl Aziz Georgius Günü'nde böyle bir ziyafet verilmesini sağlıyorlar. Ermenilerin önemli kişileri ve bütün rahipleri bu ziyafete katılıyor.[134]

Seyyahın 23 Nisan 1577 tarihinde kaydettiği bilgilerden, Türklerin Hıdrellez adını verdikleri gün ile Ermenilerin Aziz Georgius Yortusu'nun aynı güne denk geldiği anlaşılmaktadır.[135] Azizin adıyla anılan manastırın, her yıl orada ayin ve kutlama yapılmasına izin vermesi için padişaha çok para ödediği de yazılıdır. Seyyah, o gün gerçekleştirilen dinî ayine iştirak etmiştir. Ayinden sonra yemeğe davet edilen seyyah, yemeğe erkeklerle beraber kadınların da katıldıklarını yazar:

Çoğunluk kilisenin önünde yere yayılan örtülerin üzerine oturdu, biz de uzun bir masanın etrafına yerleştik. Sofraya yeşil sebze ile pişirilmiş pirinç yemeği, haşlanmış et ve kurutulmuş sucuk getirdiler. Ayrıca söğüş et, peksimet, peynir ve başka yiyecekler de vardı. Herkes birbiri arkasından sırayla şaraptan içti. Şarabı bir testi içinde ikram etmek üzere getiren papaz, önce seramik bir kâseye doldurup patriğe, üzerine haç işareti yaparak kutsaması için uzatıyordu. Ve ilk olarak şarabı ikram eden kişi

[134] Gerlach, *a.g.e.*, s. 326-327.

[135] Gerlach, *a.g.e.*, s. 565-566. Bu konuda A. Yaşar Ocak'ın *Belleten*'de yayımlanmış olan "XIII-XV. yüzyıllarda Anadolu'da Türk- Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint George) Kültü" isimli makalesi (araştırma konusu yaptığımız dönem farklı olsada) zikredilmelidir. Bkz. Ocak, a.g.m.

şaraptan tadıyor, sonra piskoposa veriyor ve kâse böylece elden ele dolaşıyordu. Piskopostan sonra şarap kâsesini alanlar içmeden önce piskoposa bakıyorlar ve ona uzatacakmış gibi yapıyorlar, piskopos da haç işareti yaparak şarabı kutsuyordu... Yemekten önce piskopos dua etti. Yemekten sonra herkes ayağa kalktı. Piskopos ise yerinde kaldı ve şükran ilahisini okudu... Şarap içmek isteyen, piskoposun elini öptükten sonra şarabını yudumladı.[136]

Haç Yortusu

Rumların kutladığı pek çok yortu ve bayramı teferruatı ile kaydeden Vaiz Gerlach, Ermenilerin yortularından da bahseder. Bunlardan biri Kutsal Haç Yortusu'dur:

> 11-12 Eylül'de Ermenilerin Kutsal Haç yortuları Galata'daki St. Franciscus yakınlarında kutlandı. Kudüs'ten gelmiş olan bir metropolit, Kuddas ayini yaptı ve bir vaaz verdi. Ayin sırasında tıpkı Papistler gibi giyinmiş ve takılar takmıştı. Ayinler de papistlerinkine benziyordu. Papanın kiliselerinde yapıldığı gibi kâseyi yukarıya kaldırıyordu. Ayinden sonra çok sayıda koyun kurban edildi. Koyunların etini fakirlere dağıtıyor, sonra da kendi aralarında bir şölen düzenliyorlar. Bu bayram iki gün sürdü... İsa'nın doğumunu ve Üç Kutsal Kral Bayramını aynı günde kutluyorlar ve [bu kutlamalar] Rumların (Ortodoks) mezhebinden ziyade Roma-Katolik mezhebini andırıyor. [Ermeniler] Rumların "Son Yemek" ayinlerine de katılıyorlar ama Rumlar onların hiçbir ayinlerine gitmiyorlar.[137]

Haç yortusunun konumuz açısından ehemmiyeti Ermenilerin kutladığı bir yortu olmasından kaynaklanır. Bunun yanında seyyahtan aktardığımız yukarıdaki satırlarda özellikle dikkatimizi çeken

[136] Gerlach, *a.g.e.*, s. 567.

[137] Gerlach, *a.g.e.*, s. 229.

Ermenilerin, Rumların bazı ayinlerine iştirak etmelerine rağmen Rumların, Ermenilerin hiçbir ayinine katılmadıkları hususudur. Acaba seyyahların Rumlardan bahsederken "gururlu, kendini beğenmiş" sıfatları bu tür durumlarda kullanılabilir mi?

Purim Kutlaması

Rumlar ve Ermenilerden başka seyyahların bahsettiği diğer bir gayrimüslim topluluk olan Yahudi cemaatinin kutladığı kutsal günler de vardır. Onlar 7-8 Mart'ta Hıristiyanların Paskalyalarına benzeyen "Purim'i" kutlarlar [138] ve bu vesileyle Ester'in öyküsü temsil edilir. Gerlach da iki kişi ile birlikte Yahudilerin bu oyununu seyretmeye gitmiştir, ancak kutlamalara iştirak edememiştir.[139] Dolayısıyla konu hakkında bir seyyah anlatımı maalesef bize ulaşmamıştır.

Çardak (Kamış) Bayramı

Yine Yahudi cemaatinin bayramlarından biri olan bu bayramın, Dernschwam Eylül ayında kutlandığını söylemiştir.[140] "Kamış Bayramı" için Gerlach 10 Eylül tarihini verir ve adına "Çardak Bayramı" der. Sabah erkenden sinagoga gittiğini yazan Gerlach, Yahudilerin evlerinin damlarına defne dallarından ve başka yeşilliklerden çardaklar yaptıklarını ve çevresini halılarla kapattıklarını ilave eder.

> Burada oturup yemek yiyorlar içerde hep bir ağızdan "hosa hosa" diye şarkı söylüyorlar[dı]. Başlarını ve omuzlarını kaplayan beyaz örtülere bürünmüşlerdi. Şarkı söylerken de bir taraftan her

---

[138] Purim Yahudi takviminde Şubat ve Mart aylarının bir bölümüne rastlayan "Azar" ayında kutlanır ve Ester'in Yahudileri Perslerin katliamdan kurtarışının öyküsü bir oyunla temsil edilir. (Türkis Noyan'ın notu, Gerlach, *a.g.e.*, s. 123).

[139] Gerlach, *a.g.e.*, s. 123.

[140] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 159.

iki yana doğru sallanıyorlardı. İçlerinden biri "10 Emir"i iki altın kaplama asanın arasında elinde tutuyordu. On emir, parşömen kağıdı üzerine yazılıdır ve her okulda bundan 10 veya 20 tane bir kutu içinde muhafaza edilir. Kutsal yazıyı mahfazasının içinden çıkarmak isteyen bu hakkı para ile satın almak zorundadır. Zira bu hakka sahip olmak onların gözünde büyük bir onurdur ve onu ancak en çok parayı ödeyen kişi elde edebilir.[141]

Dernschwam'ın bu izlenimlere ilave olarak söyledikleri şu cümlelerle sınırlıdır: "200 kadar tabak ve kâseye meyve ve diğer mevsim ürünlerini doldururlar. Aynı zamana rastlayan bir günde sabahın erken saatlerinde havralara dolup Tanrının kendilerine ne zaman öleceklerini bildirmesini beklerler."[142]

Hamursuz Bayramı

Günlüğünde iki ayrı yerde Yahudilerin bu kutlamasından söz eden Gerlach, ilkinde "Pessah" (Hamursuz) Bayramı olarak isim kaydetmiş, tarih vermemiş, ikinci kaydında ise kutlamanın ismini vermeden 22 Mayıs'ta kutlandığını yazmıştır. Seyyahın yazdıklarından iki farklı yılda bu kutlamaya iştirak ettiği anlaşılmaktadır:

Onlar orada kâh ayakta duruyor, kâh birbirinin üzerinden atlıyor, kâh gene yerlerine oturuyorlar, bir yandan da hep bir arada ilahiler söylüyorlardı. Aralarında bir kişi de onları yönetiyordu. Sarıklarının üzerine beyaz örtüler örtmüşler ve ucuna sarı-kırmızı-kahverengi dört tane bez parçası iliştirmişlerdi. Birisi, parşömen kağıdı üzerine yazılmış ve iki çubuğa tutturulmuş olan Musa'nın beş kitabını mahfazasından çıkarıp cemaate gösterdi ve herkes kitabın önünde eğildi...[143]

---

[141] Gerlach, *a.g.e.*, s. 423.

[142] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 159.

[143] Gerlach, *a.g.e.*, s. 583.

Bu tür ayinleri en ince ayrıntısıyla kaydeden seyyahın, Hamursuz Bayramı hakkında verdiği bilgiler oldukça sathîdir. Öyle anlaşılıyor ki Gerlach, Yahudi cemaatine karşı kayıtsız kalmıştır. Yoksa seyyahımız, görmediği olaylar hakkında kulaktan dolma ya da hayalî bilgiler veren bir yazar değildir. Eserinin geneline bakıldığında Rumlara gösterdiği ilgi ve dikkati başka hiçbir cemaate göstermediği anlaşılır. Seyyahın daha önce iştirak ettiği bu kutlama sırasında uygulanan gelenekten "garip" diyerek bahsetmesi de esasen bir geçiştirme gibidir:

> Parşömen üstüne yazılı "on emir" yazısını saklı bulunduğu bir sandığın içinden çıkartmak büyük bir şeref sayılıyor ve bunu yapacak kişinin de o hakkı satın alması gerekiyor. Bu ayrıcalıklı hakkın fiyatını olabildiğince yükseltiyorlar ve en çok parayı ödeyen kişiye "on emir"i mahfazasından çıkartma iznini veriyorlar.[144]

Perhiz [145]

Müslümanların oruç ibadetine karşılık gelen Hıristiyan inancındaki perhiz, Smith'e göre doğudaki Hıristiyanların dinlerini muhafaza etmelerinin en önemli sebebidir. Zira kiliseler perhiz ve festivallere özenle riayet ederler.[146] Seyyahlarımızdan Gerlach, Ricaut, Thevenot ve Grelot'un perhiz konusunda anlattıkları birbirlerini tamamlar mahiyettedir. Perhizlerin en önemli özelliği, et ve hayvansal gıdaların tüketiminin kısıtlanması ile cinsel arzuların bastırılmasıdır. Elias, etin bulunmaması nedeniyle değil, dinî gerekçelerle etten imtina edildiğini, bir diğer ifade ile, ye-

---

[144] Gerlach, *a.g.e.*, s. 197.

[145] Efe'nin ifade ettiğine göre kilise yılı normal yıldan farklıdır. Bu sebepten bazı ibadetlerin günü sabit olup bazılarının ki her yıl yeniden tespit edilir. Kilise yılında genellikle dört devre bulunur. Advent devri, Noel devri, Büyük Paskalya hazırlığı ve Paskalya devri. (Efe, a.g.m., s. 24.)

[146] Pignot, *a.g.e.*, s. 203.

mek yemenin küçümsenmesi ve sınırlanması nedeniyle et yenmediğini yazmıştır.[147] Seyyahların Rum ve Ermeni cemaatlerine ait perhizlerden ayrı ayrı bahsetmiş olmaları sebebiyle biz de burada aynı yöntemi takip ederek önce Rumların, sonra Ermenilerin perhizlerinden söz edeceğiz.[148] Rumların dediklerine göre nefislerine hâkim olmak, aşırı cinselliğe yönelmemek için perhiz yaparlarmış. Genelde her yortudan önce bir veya birkaç gün süren bir perhiz dönemleri vardır.[149]

Rumların perhizi konusunda seyyahların hem fikir olduğu husus, bir yıl içinde dört önemli perhiz dönemi olduğudur.[150] Grelot perhizlerin sayısı konusunda herhangi bir rakam vermeden, onun yerine "Caloyerler gibi diğer Doğu Hıristiyanlarının da uyguladığı çok sayıda Karem ve oruçla, yılın yaklaşık üçte birlik bir dilimi kıt kanaat geçer" diyerek, bir yılda neredeyse dört ay perhizde olduklarını ifade eder.[151] Bütün perhizler Rumların eski takvimine göre düzenlenmiştir.[152]

Gerlach'a göre ilk perhiz dönemi "İsa'nın doğumu vesilesi ile 40 gün sürer, ama bazıları sadece 20 gün perhiz yaparlar."[153] The-

---

147 Elias, *a.g.e.*, s. 215.

148 Aslında Koluman'dan öğrendiğimize göre Yahudilikte de perhiz mevcuttur ve Kashrut Yahudi gıda rejimini belirleyen kanunlar bütünüdür. (Ahmet Koluman, "Dinler ve Gıda İlkelden Semaviye", [Elektronik Sürüm], Uludağ Ün. J. Fac. Vet. Med., 28 (1), s. 28. Fakat seyyahlarımız bu konudan bahsetmemişlerdir.

149 Gerlach, *a.g.e.*, s. 296.

150 Gerlach, *a.g.e.*, s. 400; Thevenot, The Travels of..., s. 82; Ricaut, An Account of the..., s. 129.

151 Grelot, *a.g.e.*, s. 56-57.

152 Thevenot, The Travels of..., s. 82. "Onlar haftanın günleri için Hıristiyanlıktan önceki dönemlerde kullanılan adları kullanmazlar. Örneğin: "Feria 1,2,3" gibi; yani "pazardan sonraki birinci, ikinci, üçüncü gün" gibi ifadeler kullanırlar" (Gerlach, *a.g.e.*, s. 296).

153 Gerlach, *a.g.e.*, s. 700.

venot ise Paskalya'dan altı hafta önce başladığını ve Paskalya'ya kadar devam ettiğini söyler.[154] Aynı perhiz için Ricaut da Kasım ayının 15. günü başladığını ve her türlü balık yemelerine izin verildiğini bildirir.[155]

İkincisi, Paskalya'dan önceki büyük perhizdir.[156] Katoliklerinki ile aynı tarihe rastlayan bu perhiz daha sıkıdır.[157] Saint- Pierre ve Saint- Paul Bayramı'ndan önce başlayıp bayrama kadar süren bu perhiz on beş günlük bir dönemi kapsar.[158]

Ricaut'nun "Kutsal Havariler Perhizi" dediği üçüncü perhiz,[159] Gerlach'a göre havarilere adanmıştır.[160] Bu perhiz, Thevenot'un yazdığına göre, 1 Ağustos'la başlar ve 15 gün devam eder.[161] Ricaut ise şu bilgileri verir:

> "Bu perhiz o kadar sıkı bir perhizdir ki *kaloyer*lere (keşişler) ve diğer bazı kişilere, örneğin kadınlara, yağ bile yasaktır. Sadece 6 Ağustos hariçtir. Çünkü o gün Transfiguration Kurtarıcıları anısına olan festival vardır ve o gün balık ve yağ yemelerine izin verilir. Ama ertesi gün yine sıkı perhizlerine dönerler."[162]

---

154 Thevenot, The Travels of..., s. 82.

155 Ricaut, An Account of the..., s. 129-130.

156 Ricaut, An Account of the..., s. 129.

157 Gerlach, *a.g.e.*, s. 700.

158 Thevenot, The Travels of..., s. 82.

159 Ricaut, An Account of the..., s. 129.

160 Gerlach, *a.g.e.*, s. 700.

161 Thevenot, The Travels of..., s. 82. Oysa Gerlach "Ağustos ayının birinci gününden beri Rumlar oruç tutmaya başladılar. Bakire Meryem'in anısına balık ve et yemiyorlar ve bunu ayın on beşine kadar sürdürüyorlar" yazarak daha sonra verdiği bilgi ile ters düşen bir bilgi kaydetmiştir. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 208, 700.) Bu durumda Thevenot'un ve Gerlach'ın 1 Ağustos'ta başladığını ifade ettikleri perhizin adı konusunda bir karışıklık mevcuttur.

162 Ricaut, An Account of the..., s. 130.

Bakire Meryem'e adanmış olan dördüncü perhiz [163] Avent'in ilk pazar günü başlar ve Noel'e kadar devam eder.[164] İlk sırada bahsedilen perhize "Büyük Perhiz" denir. Büyük Perhiz'in yanı sıra, bazı küçük perhizler de vardır. Meselâ, Ağustos'un 28. günü, 1 Eylül'de başlayıp 14 Eylül'de biten Kutsal Haç Perhizi bunlardandır. Bu sonuncuya sadece *kaloyer*ler ve manastır yaşamını tercih edenlerle riyazete girenler ve din adamları uyarlar.[165]

Thevenot, perhizlerde uygulanan gıda sınırlamaları hakkında şu bilgileri verir:

> Son üç perhiz boyunca, onlar balık ve zeytinyağı yerler, fakat büyük perhiz esnasında ne balık ne de zeytinyağı veya kanı olan başka herhangi bir şey yemezler, fakat sadece sebzeler, kabuklu deniz hayvanları ve *œppia* adını verdikleri, kanı mürekkep gibi siyah olan balığı yerler. Babequius'un Rumların hiçbir zaman istiridye yemediğini söylemesi gerçeğe uygun değildir, çünkü onlar perhizde hemen hemen başka hiçbir şey yemezler, diğer zamanlarda ise çok balık yiyen kişilerdir.[166]

Bu sayılan perhizlerde sadece et değil, tereyağı, peynir vb. hayvansal gıdaların tüketilmesine izin verilmez. Ayrıca pullu ve kanlı balıkların yenmesi de yasaktır. Sadece ıstakoz, yengeç ve istiridye gibi su kabuklularının yenmesine izin vardır. Hatta diğer sıradan perhizlerde ve her hafta uyulan çarşamba ve cuma perhizlerinde sadece etten sakınmaları gerekir. Paskalyadan önceki haftalık perhizlerde her çeşit süt ve süt ürünleri, yumurta ve her çeşit balık yemelerine müsaade edilmiştir.[167] Kısacası, Rumlar altı

---

[163] Gerlach, *a.g.e.*, s. 700.

[164] Ricaut dördüncü perhizin Ağustos'un birinci günü başlayıp 15. gününe kadar devam ettiğini yazmıştır (An Account of the..., s. 130).

[165] Ricaut, An Account of the..., s. 130.

[166] Thevenot, The Travels of..., s. 82.

[167] Ricaut, An Account of the..., s. 132,134-135. Perhizde tüketilen gıdalar konusunda İstanbul Patriği olan Cyrillus ve Kudüs Ermeni Patriği ara-

hafta süren perhiz dönemi sırasında yumurta, tereyağı ve bünyesinde kan olan balıkları yemeyip sadece istiridye ve kansız balıkları, keza toprakta yetişen turp vb. bitkileri yemekle yetinirler.[168] Bunlara ilaveten Theodosius'un seyyaha anlattığına göre:

> ...perhiz dönemi boyunca günde sadece bir kez ve sadece ekmekle biraz katık yerlermiş ve çok az içki içerlermiş. Cumartesi, pazar günleri biraz daha iyi yemekler yeseler de sadece et ve balık dışındaki yiyeceklere izin varmış; örneğin baklagiller, ot cinsinden sebzeler, kuru üzüm, badem, güneşte kurutulmuş ve tuzlanmış balıklar veya tuzlanmış balık yumurtası (havyarion) çiğ ve pişmiş istiridye, bazı midyeler ve kanı olmayan balıklar.[169]

Seyyahlardan özellikle Ricaut, bu perhizlerin ne denli sıkı bir şekilde uygulandığından bahseder:

> Perhizi isteyerek bozmak ya da kurallarına riayet etmemek zina yapmak ya da komşunun mallarına saldırmak kadar kötü bir günah olarak değerlendirilir. Eğitim ve gelenekleri perhizler konusunda bu fikre sahip olmalarına, Hıristiyanlığın perhizsiz olamayacağı inancına sahip olmalarına neden olmuştur... Kuralları o kadar katıdır ki ihtiyaç durumunda birinin perhizden muaf olma ihtimali yoktur. Kilisenin zevk verici şeylerden uzak durmak için verdiği emirin yanında patriğin et yenmesine izin verme yetki ve otoritesi yoktur. Farz edin, bir kişi ölecek hasta ve et ya da yumurta ile iyileşebilecek; bu durumda bunları yiyip günah işlemesindense ölmesinin daha iyi olduğunu söylüyorlar. [170]

---

sında geçen diyalogu Ricaut "hoş" olarak nitelendirmiştir. Buna göre, Kudüs Ermeni Patriği kilisesinin dindarlığının Rum kilisesinden daha ileri düzeyde olduğunu ispat etmek için onların perhizinde sadece et ve balıktan men edilmediklerini hatta fasulye ve bezelye bile yemediklerini ifade etmiştir.

[168] Gerlach, *a.g.e.*, s. 138.

[169] Gerlach, *a.g.e.*, s. 735-736.

[170] Ricaut, An Account of the..., s. 132, 134-135, 137.

Gerlach'ın perhizin sıkı kuralları ile ilgili olarak tuttuğu kayıtlar Ricaut'yu doğrular:

> Bütün perhiz dönemi sırasında gerek sağlamlar, gerekse hastalar, yaşlılar ve gençler et ve et türünden yiyecekler yemezler; çarşamba ve cuma günleri şarap da içmezler. Sadece yaşlılar, hastalar, lohusalar bu kuralın dışındadır... Perhizin kurallarına ve dinle ilgili törelere büyük bir titizlikle uyarlar ve bunların dışına çıkanları şiddetle cezalandırırlar. Günahkâr kişi, kollarının altına kadar bir çukura gömülür ve oradan gelip geçenlerden bağışlanmasını dileyerek günahının kefaretini öder. Bazen de kilisenin kapısında durup içeri girenlerden dualarında ona da yer vermeleri ve günahlarını bağışlatmaları için yalvarır... Çarşamba ve cuma günleri et yerlerse, büyük bir günah işlemiş sayılırlar. Örneğin bu günlerde bizim eve konuk olarak geldiklerinde onlara balık ikram edilirse, kesinlikle yemezler. Nasıl diğer zamanlarda, çarşamba ve cuma et yemek günahsa, bu seferde balık yemek yanlış kabul ediliyor.[171]

Neredeyse yılın üçte birini perhizle geçiren Rumların sıkı beslenme kuralları, onları değişik arayışlara itmiştir. Örneğin, şarap, rakı yasaksa, bu eksiklik kahve, şerbet ve diğer içeceklerle giderilmiş; sofralarına balık koymak istemeyenler, istiridye, midye gibi deniz kabuklularıyla, havyarla, balık sütüyle sofralarını donatmışlardır. Salçalarına tereyağı ya da zeytinyağı katmak istemeyen Ermeniler ise badem, antepfıstığı, ceviz ve çeşitli kuru meyvelerin yağını kullanmışlardır. Ateşte erittikleri bu yağın tadı mükemmeldir. "Bununla birlikte, Karem kurallarını sıkı sıkıya izleyenler bile, et perhizi ile orucu birbirine karıştırırlar. Oruç süresince et, balık, yumurta, tereyağı, zeytinyağı dışında, öğün aralarında bir şeyler yemenin günah olduğunu hiç düşünmezler."[172]

---

[171] Gerlach, *a.g.e.*, s. 296, 138, 730.

[172] Grelot, *a.g.e.*, s. 56-57.

Gerlach, Rumların perhiz dönemlerine hazırlandıklarından bahseder. Belki de bu hazırlıklar, perhiz kurallarının bu kadar sıkı uygulanmasından kaynaklanmaktadır:

> Rumlar perhiz döneminden önceki haftalarda sürekli et yerler... 10 Şubat'ta Rumlar bol bol yiyip içiyorlar ve perhiz zamanında gün boyu acıkmamak için karınlarını tıka basa dolduruyorlar. 11 Şubat'ta perhiz dönemi başlıyor... Perhiz döneminden iki pazar öncesinden itibaren haftanın her günü et yemeye başlarlar, çünkü ilerde çarşamba ve cuma günleri et yerlerse büyük bir günah işlemiş sayılırlar... Nihayet perhiz döneminin son pazar günü, hiçbir Rum boş mideyle dolaşmaz, önlerindeki perhiz günlerine hazırlık olarak Paskalya'dan önce tıka basa son kez et yerler. [173]

Müslümanların sadece oruç tuttukları Ramazan ayı boyunca kıldıkları "Teravih Namazı" gibi, Hıristiyan Rumların da perhiz döneminde yaptıkları ibadetleri vardır. Örneğin, Gerlach'ın yazdıklarından Rumların bütün perhiz dönemi boyunca her gün güneş doğmadan üç saat önce kalkarak, mumlarını yakıp Kutsal Üçlü, İsa ve Meryem için mutat olan mezmurları, ilahileri okuduklarını öğreniyoruz.[174] Buna ilave olarak, akşamları da geceden bir saat önce aynı ibadeti tekrarlamaktadırlar. Günahlarının kefaretini ödeme ve arınma işareti olarak sık sık haç işareti yapmaktadırlar. Ayrıca:

> Perhiz döneminde patrik her gün bir kilisede Kuddas Ayini düzenler ve fakir rahibeler için bağış toplar. Perhiz döneminden önce de 3-4 kez vaaz verir... Bütün perhiz dönemi boyunca her çarşamba, cuma ve pazar günleri Kuddas Ayini düzenlenmektedir. Ayin sırasında beyaz ve kırmızı şarap, ekmek olarak da çokça mayalanmış ekmek kullanılır. Mayasız ekmeği ekmekten saymıyorlar ve tam anlamıyla ekmek olarak kabul etmiyorlar...

[173] Gerlach, *a.g.e.*, s. 288, 525, 730.

[174] Gerlach, *a.g.e.*, s. 307.

Onların iddialarına göre mayalı ekmeğin içine tuz da katmalıymış, ancak o zaman mükemmel bir ekmek olabilirmiş. Böylece İsa peygamber bütün kişiliği ile yani hem gerçek tanrı, hem insan olarak temsil edilebilirmiş.[175]

Seyyahların Hıristiyanların perhiz kurallarına dair açıklamaları sırasında, Rumların ve Ermenilerin perhiz uygulamalarını karşılaştırdıklarını görüyoruz. Ricaut, Ermenilerin perhizi için: "Onların perhizleri dünyadaki en zor perhizdir, çünkü doğu insanları, batı ve kuzey insanları ile kıyaslandığında çok az yiyip içerler. Bunun içindir ki perhizin ciddî sınırlandırmalarına kolaylıkla uyarlar. Hatta şölen/yortu zamanlarında bile bizim kadar rahat yiyip içemezler" diye yazar.[176] Ayrıca Thevenot da Ermenilerin perhizini Rumlarınkinden çok daha sert bulur: "Çünkü onlar, perhizleri sırasında kesinlikle hiçbir balık türünü, ne kabukluları, ne de istiridyeyi yemezler; şarap içmezler, sadece ekmek, su, sebzeler ile yaşarlar."[177]

Ermenilerin büyük perhizi, tıpkı Rumlarınki gibi Paskalya'dan öncedir. Bu durumda Rumlar ve Ermeniler aynı zamanda perhize başlarlar. Büyük Perhiz'in başlama zamanında çoğunun boğazından üç-dört gün boyunca hiçbir şey geçmez. Bu perhizlerini Paskalya günü sabah yapılan ayine kadar bozmazlar. Büyük Perhiz günlerinde öğleden sonra saat üçe kadar yiyip içmezler. Bu perhizde, kanlı balık, kabuklu deniz hayvanları, zeytinyağı yemezler; zeytinyağının sadece tortu ve telvesini ya da susam yağı yiyebilirler.[178] Büyük perhizleri sırasında yumurta, tereyağı ve balık dahi yemeyen Rumlar, bunları kutsal haftalar boyunca yemekten kaçınmayan Ermenileri kafir sayarlar.[179] Perhiz döneminde

[175] Gerlach, *a.g.e.*, s. 296-297.

[176] Ricaut, An Account of the..., s. 415.

[177] Thevenot, The Travels of..., s. 82.

[178] Ricaut, An Account of the..., s. 416.

[179] Gerlach, *a.g.e.*, s. 138.

yenilmesi serbest ve yasak olan yiyeceklerden başka Ricaut "Ermeniler bu riyazet zamanlarında eşleriyle birlikte olmayı günah sayarlar" yazmıştır.[180]

Bağış Toplama

Ricaut, Grelot, Galland ve Gerlach'ın kayıtlarında İstanbul kiliselerinde nasıl bağış toplandığı konusu da işlenmiştir. Bu noktada merak edilen konu, dinî maksatlarla yapılan bu bağışların kurallara uygun, yasal yöntemlerle mi, yoksa cemaatin inançları "sömürülerek" mi yapıldığıdır. Hemen söylemek gerekirse, seyyahların yazılarından her iki şekilde de bağış toplandığı görülmektedir.

Yasal yöntemlerle toplanan bağışlar, cemaatinin yaşadığı yerlere gönderilen kişiler vasıtası ile toplanırdı. Bu kişilerin hangi sıklıkla bağış toplamaya çıktıkları konusunda Gerlach'ın iki farklı kaydı vardır. İlkinde seyyah, her beş yılda bir toplanması gereken bağışların, para kıtlığı ya da daha sık para tahsil etme hırsı yüzünden dört yılda bir toplandığını yazmıştır.[181] İkinci kaydında bu süre bir yıl daha kısalarak üç yıla düşmüştür:

> Örneğin, bu yıl, yani 1578 yılında patrik 40 kişilik bir kafile halinde ve bir sürü atla (çünkü beraberinde bir çok ev eşyası da götürmek zorunda) yola çıkmış bulunuyor. Gideceği kiliselere "Batı Kiliseleri" adını veriyorlar. Bunlar Trakya, Makedonya, Thessalia (Selanik), Achaia (Ahaya), Peloponez (Mora), Epirus (Epir) ve diğer bazı yerlerdir. Patrik önümüzdeki yıl, 1579 yılında vergi tahsildarlarını Pontus sahillerindeki ülkelere yollayacak. Bunlar Bulgaristan, Myra, Sırbistan, Daçya, Eflak, Boğdan ve Karadeniz'e kıyısı olan Avrupa ve Asya'daki bütün yerleri dolaşacaklar. 80 yılında ise Konstantinopolis'ten Antalya'ya ka-

[180] Ricaut, An Account of the..., s. 416-417.

[181] Gerlach, *a.g.e.*, s. 745, 787.

dar tüm adalara gidecekler. Bu yolculuk sırasında Anadolu'daki Bursa, Zizikus, Smyrna (İzmir), Ephesos (Efes) vb. gibi yerlere uğrayacaklar... Metropolitler gerek patriğe gerekse onun yönetiminde olan önemli kişilere değerli armağanlar yapmak ve onlara yaranmak, getirildikleri makamları sağlamlamak isterler. Bazen cemaati çok sıkıştırırlar. Bu şikayet konusu olursa patrik ondan şikayetçi ise, bu bahaneyle onu azledebilir. Ama kendisi hoşnutsa cemaatle onun arasını düzeltir.[182]

Cemaatten toplanan paraların harcandığı en önemli kalem padişaha ödenecek vergidir. Gerlach, 1573 ve 1576 yıllarında bu paraların toplanması için patriğin yardımcısı Zigomala'nın oğlu Theodosius'un bu işle görevlendirildiği kaydını düşmüştür. İlk seyahatte Theodosius patrikle birliktedir ve onunla birlikte Makedonya ve Mora yolculuğuna çıkmıştır:

Orada bulunan Rum kiliselerini ziyaret edip her yıl padişaha ödemek zorunda olduğu 4.000 *duka*yı, uğradığı yörelerin cemaatinden toplamakla görevlidir. Patrik bu paranın dışında, hem kendinin hem de patrikhanede yaşayan papazların geçimini sağlamak için gereksindiği parayı da Rum kiliselerinden topluyor. Ve aynı zamanda da şimdi yaptığı gibi onları ziyaret etmiş oluyor.[183]

Yukarıdaki kayıttan anlaşıldığına göre, cemaatten toplanan paralardan patriğin ve papazların geçimi de temin edilmektedir. Aşağıdaki satırlar da bağış toplama yolculuğu öncesi yapılan hazırlıklar hakkındadır:

Bağış toplayanlar, daha önce paşaya başvurup izin istiyorlar ve pasaport alıyorlar. Sonra da yolculuk sırasında kendilerine refakat edecek yeniçerileri bekliyorlar. Karayoluyla yolculuk yaparlarsa,

[182] Gerlach, *a.g.e.*, s. 787-788.

[183] Gerlach, *a.g.e.*, s. 99.

gittikleri yerlerdeki metropolitler kendilerine tahsis edilen bölge içinde, masrafları kendilerine ait olmak üzere, yolculara at temin etmek zorundalar. Bağış toplamaya gidenler, beraberlerinde genellikle 10 kadar yardımcı bulundururlar ve bunları çeşitli yerlere gönderirler... Protonotarius Theodosius'u ziyarete gittiğimde bana patriğin adalardaki ve Anadolu'daki metropolitlere hitaben yazdığı ve kendisini oradaki bağışları toplamaya yetkili kılan belgeyi gösterdi.[184]

Hem patrik tarafından görevlendirilen hem de paşadan izin alan görevli, hangi yolla paraları toplamaktaydı? Her cemaat üyesinin kapısını çalması zor olacağından bu konuda ona yardımcıları destek olmaktaydı:

Yaptığı iş, bütün adalara uğrayıp oradaki metropolitlere ve piskoposlara atla giderek vergi toplamaktı. Metropolitler ve piskoposlar da her evden, ailenin maddî durumuna göre 20-30 *akçe* alıyorlar ve bu vergiyi topladıktan sonra parayı almaya gelene ayrıca adanın zenginlik durumuna veya toplanan vergilerin miktarına göre 10-12 *duka* armağan ediyorlar. Metropolitler bu arada kendilerine de bir pay ayırmayı unutmuyorlar.[185]

Görevini yerine getirerek bağışları toplayan din adamları, "bu yolculuktan döndükten sonra, bir ay süre ile hücrelerine çekilirler ve yaptıkları yolculukta işledikleri günahlarını düşünüp dinlenirler."[186]

Bağış toplama konusunun giriş kısmında, bu işin iki şekilde yapıldığını, ikincisinin biraz da inananların dinî duygularını sömürme şeklinde olduğunu ifade etmiştik. Bu ikinci yöntem konusunda Grelot ayrıntılı malumat kaydetmiştir. Ona göre Rum

[184] Gerlach, *a.g.e.*, s. 430, 435.

[185] Gerlach, *a.g.e.*, s. 653.

[186] Ricaut, An Account of the..., s. 212.

kilisesinde yer etmiş bazı sapmalar ortadan kaldırılacağı yere, hoşgörülerle cemaatlerinin sevgisini ve bahşişini kazanma yoluna gidilmiştir. Yılda iki kez yapılan *Polikirion* ayini bu duruma açık bir kanıttır. Bu iki güne çok değer veren Rumların hepsi kiliseye gider. O günlerde papazlar gelenlerin kendilerinden bir mum satın alması usulünü başlatmışlardır. Gerçekte 3-4 *sou* eden bir muma, her biri 8-10 *sou* ödemek zorunda kalırlar.[187] Bunun yanında:

> Rumların arasında *stragides* denilen işaretli ekmekler ise, papazların cemaatten para sızdırmakta yararlandıkları bir başka kurnazlıktır. Cemaat kiliseye her aile başına bir ekmek getirir. Çömezlerle *diyakoslar*, ekmeği küçük parçalara bölerler, sonra papaz tarafından kutsanarak dağıtılır. Bu bütün yortularda ve pazar ayinlerinde tekrarlanır. Ama halktan kutsanmaları karşılığında istedikleri bağışı Karem'in ilk pazar gününde alırlar. Kutsanmak için her aile, kiliseye kendi pişirdiği, ortası yuvarlak, uçlarına baklava şekli verilmiş haç biçiminde küçük bir ekmek götürür. Papazlar, ekmekleri kutsadıktan sonra ... İsa'nın kutsal adının yazıldığı parçaları beş kişiye dağıtırlar. Bunun sıradan günlerde kutsanan ekmekten farklı olduğunu söyleyerek halkı her parça için 5 *aspre* ödemeye zorlarlar. Tüm bu küçük dayatmalara ve Rum papazların daha fazlasını çekmek için halkın üstüne yıktıkları böyle uygulamalara rağmen, bu zavallı Hıristiyanlar, emirlerini büyük bir bağlılıkla yerine getirirler ve istediklerini verirler.[188]

Galland ve Gerlach'ın yazdıklarından, uydurdukları yöntemlerle bağış toplamaya çalışan din adamlarının, Hıristiyan yabancı elçileri de para kaynağı olarak görerek onlara mum satmaya çalıştıkları görülmektedir.[189] Örneğin, Gerlach şu cümleleri yazar: "Saygıdeğer efendime [elçiye] kentin bütün manastırlarından ve

[187] Grelot, *a.g.e.*, s. 157.

[188] Grelot, *a.g.e.*, s. 158-159.

[189] Galland, *a.g.e.*, s. 47; Gerlach, *a.g.e.*, s. 119.

kiliselerinden bir çok mum getirdiler ve bunlardan her birinin belli bir azizin sunağında kutsandığını söylediler. Biz de her mum için bir *duka* ödemek zorunda kaldık." Ayrıca yine Gerlach'ın başka bir kaydından bazı kutsal günlerde mum satmadan da bağış alındığı anlaşılmaktadır:

> 21 Aralık'ta iki Galatalı keşiş saygıdeğer efendimden [elçiden] bağış almak üzere bize geldiler, âdet olduğu üzere, İsa'nın doğum günü olan "kutsal geceye" (Noel) yakın onlara bir *duka*, "Işık Kutsaması"nda[190] da 2-3 *duka* verilir. Paskalya'da Sakızlı başpapaz Antoni'ye 6 *taler* ve diğer yortularda da 1-2 *duka* verilir.[191]

Son olarak, bağış toplamakla tam aksi bir eylem olan sadaka dağıtılması mevzuundan bahsetmek istiyoruz. Çünkü seyyahın kaydettiği bu ibadeti de görmezden gelmemek gerektiğini düşünüyoruz. Her ne kadar kendisi görmemiş, ona anlatılmış da olsa, her cumartesi ikindi kahvaltısından sonra patrikhaneye pek çok yoksul insanın geldiği ve ayinden sonra Patrikhane görevlilerinden birinin onların her birine bir *akçe* sadaka verdiği rivayet edilmiştir. Ayrıca, pazarları ve diğer yortu günlerinde patrik, kilisedeki koltuğunda otururken, elini öpmeye gittiklerinde de gene her birine birer *akçe* verildiği ilave edilmiştir.[192]

Törenler

Dinî ya da içtimaî amaçlarla tören tertip etmek ve bunlara katılmak cemaat üyesi olmanın belirleyici unsurlarından biridir. Bu tür etkinlikler, bazen kişilerin bazen de olayların anlam ve önemlerini güçlendirmek için hazırlanır. XVI. ve XVII. yüzyıl

[190] Henüz 40 günlük bebek olan İsa'nın mabede götürülüşünün tasvir edilmesine adanan yortu günü. O gün mum ve lambalarla alay yapılır. Katolikler 2 Şubat'ta kutlarlar. Türkis Noyan'ın notu, Gerlach, *a.g.e.*, s. 259.

[191] Gerlach, *a.g.e.*, s. 259.

[192] Gerlach, *a.g.e.*, s. 524.

İstanbul'unun gayrimüslim cemaatleri söz konusu olduğunda, en kalabalık topluluğu oluşturan Rumların yaptığı törenlerin en genel özelliği, Gerlach'a göre, belirli bir miktar para karşılığında yapılıyor olmalarıdır.[193] Bu tören tanımının içinde ayinler, vaftiz, kutsama, nişan, düğün ve cenaze törenleri sayılabilir. Grelot'un ifadelerine göre Rumların yedi dinî töreni vardır, ama işi çabuk bitirmek için bunları üçer üçer yerine getirirler: vaftiz, konfirmasyon ve Kuddas, günah çıkarma, yağ sürme ve evlilik töreni.[194]

Aslında bir ibadet şekli olarak karşımıza çıkan ayinden müstakil bir başlık altında bahsettiğimiz için, burada, bireyin dinî ve içtimaî hayatında yer alan önemli törenlerden vaftiz, kutsanma, evlilik ve cenaze törenini sırası ile ele alacağız.

Vaftiz

Vaftiz hakkında, belki de en iyi bilinen şey, onun İlk Günah'ın yol açtığı kirlenmişliği temizlemek amacıyla yapılıyor olmasıdır. Bu amacının yanında, onun çocuğun sosyalleşme töreni olduğunu ifade edenler de vardır. Bu amaçla tören bitiminde, perdeler çekildikten sonra sunağa bırakılan "göbek bağı," çocuğun bedenini kuvvetlendirmek, raşitizmi ve topallığı önlemek içindir. [195]

Ricaut'nun kayıtlarına göre, suya üç kez batırılma yoluyla ilk günahtan temizlenmek anlamına gelen vaftizde papaz, her bir batırmada "Baba adına, amin; Oğul adına, amin ve Kutsal Ruh adına, amin" der.[196] Rum kilisesinin kuralları gereği, vaftizin mutlaka suya üç kez batırılarak yapılması şarttır:

---

[193] Gerlach, *a.g.e.*, s. 596.

[194] Grelot, *a.g.e.*, s. 160.

[195] J. Gelis, "Çocuğun Bireyselleşmesi", *Özel Hayatın Tarihi, Rönesanstan Aydınlanma'ya,* C. III, Çev. Devrim Çetinkasap, Haz: Philippe Aries ve Georges Duby, İstanbul 2006, s. 342.

[196] Schweigger da çocuğun su göğsünün üstüne çıkıncaya kadar üç kez suya batırıldığını ve her seferinde "Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edi-

> Vaftizdeki bu üç daldırış bir Hıristiyan'ın yaşam, ölüm ve yeniden dirilişini ifade eder. İlk daldırış günahkar adamı gömmek, ikincisi yeni bir varlık olarak canlanmasını, üçüncüsü de ebedî hayat için mükemmelliğe ulaşması demektir... Vaftizden önce papaz şeytanı çıkarmak için çocuğa üç kez üfler, sonra suya haç işareti yaparak yağ döker... Vaftizden hemen önce papaz çocuğu vaftiz babasından alır ve alnına, göğsüne yağ ile haç işareti yapar.[197]

Grelot'a göre vaftizin pekiştirilmesi için *konfirmasyon*, maddî ve manevî anlamda İsa'nın eti, kanı, ruhu ve kutsallığını kabul için de Kuddas yapılır. Genellikle bebeğe, doğumu izleyen kırk gün içinde şarap ve ekmek verilir, ama süre, ebeveynin isteğine, bebeğin durumuna göre daha geç ya da erken olabilir.[198] Konu hakkında Gerlach, "Rumların, çocukları 3-4 yaşlarına geldiğinde, vaftiz töreninden sonra, onlara "Son Yemek" ayini uyarınca şarap ve ekmek verirler. Çocuklar çoğu kez bunu hemen tükürürler. Bunun üzerine papaz onları kilisenin iç bölmesine götürüp döver" şeklinde bir kayıt düşmüştür. Seyyahın bir başka kaydına göre ise bu törenin zamanını Rumlar çocuklarının mumlarını kendileri taşıyabildikleri zamana göre ayarlarlar. Vaftiz töreni sırasında şu sözler söylenir: "Tanrının kulu olan bu çocuk Kutsal Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz ediliyor." Vaftiz töreni ya evde ya da kilisede düzenlenir. Vaftiz edilecek çocuğa, önce kutsanmış yağ sürülür, sonra başından aşağıya bütün vücuduna kutsanmış ılık su dökülür.[199] Schweigger, vaftizden sonra çocuğun vücuduna sürülen kutsal yağın (chrisam) kutsal vaftizle eş değerde

---

yorum" dendiğini yazmıştır. Ayrıca vaftiz sırasında sarf edilen ifadelerin İsa'nın havarilerinden kalma olduğunu ilave etmiştir. (Ein newe Reysbeschreibung..., s. 217).

[197] Ricaut, An Account of the..., s. 163-168.

[198] Grelot, *a.g.e.*, s. 160.

[199] Gerlach, *a.g.e.*, s. 296, 272, 137, 596.

etki yaptığının düşünüldüğünü yazmıştır. Bu yağ ya da merhemi sürmekteki maksat, İsa'nın duyduğu acıları dindirmek, onun manevi mertebelere ulaşmasını sağlamak, ayrıca çocuğun ileride bir papaz olmasını temin etmektir.[200]

Seyyahlarımızdan Grelot ve Gerlach'ın anlatımlarından vaftiz törenine iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre:

> Bebek vaftiz edilecek duruma geldiğinde, erkekse bir vaftiz babası, kızsa bir vaftiz annesi seçilir; bazen vaftiz annesiyle yetinildiği de olur. Kiliseye getirilir, ... suya batırarak ya da vaftiz kurnalarına batırıldıktan sonra, vaftiz babası bebeği, *altar*ın büyük kapısına kadar kollarının üstünde taşır ve burada papaza verir... *Konfirmasyon* olduğunu ileri sürdükleri işlemi yağ sürme gibi yaparlar. Bebeğin başını, boynunu, karnını, koltuk altlarını, ellerini, dirseklerini, bacaklarını ve ayaklarını yağlarlar. Üstüne sekiz gün boyunca çıkartılmayacak beyaz bir vaftiz gömleğiyle gerekli eşyaları giydirirler. Süre dolunca, vaftiz babası ve vaftiz annesi, kirlenmiş kundak bezleri ve diğer çamaşırlarını yıkamak üzere bebeği tekrar kiliseye getirirler.[201]

Aziz Georgius Kilisesi'nde yapılan bir vaftiz törenini başından sonuna izleyen Gerlach daha ayrıntılı bir tasvir sunar:

> Çocuğun büyükbabası olan papaz, gündelik kıyafetini giymiş ve boynuna kırmızı bir atkı takmış, kilisenin kapısı önünde durmaktaydı. Yanında duran yaşlı bir kadın, çocuğu taşıyordu. Onun dışında başka kadın yoktu; çocuğun babası da orada değildi. Papaz çocuğun üzerine doğru bazı dualar okudu, sonunda çocuğun üzerindeki örtüyü kaldırdı ve sanki çocuğun üstündeki şeytanı nefesiyle silip süpürecekmiş gibi yüzüne doğru üfledi. Arkasından bazı sözler söyleyerek bunları üç kez tekrarladı. Çocuğu kilisenin içine götürüp vaftiz babası olan genç ve zengin bir

[200] Schweigger, *a.g.e.*, s. 217.

[201] Grelot, *a.g.e.*, s. 160-161.

adamın kollarına teslim ettiler. O sırada bir çok mum ve kandil yakıldı. Papaz, yeniden bazı dualar okudu. Öbür papaz, vaftiz kurnasının içine su doldurup kutsadı, bazı dualar okuyarak üzerine parmaklarıyla üç kez haç işareti yaptı. Suyun içine haç işareti yapmadan önce her seferinde bir kez üzerine üfledi. Ayrıca suya yağ da ilave etti. Ve onun üzerine de üç kez bazı sözler söyleyerek haç işareti yaptı. Vaftiz suyu böylece hazırlandıktan sonra papaz 20 günlük çocuğu çıplak olarak hemen hemen karın hizasına kadar üç kez suya daldırdı ve daha vaftiz kurnasının içinde iken başından üç kez su döktü ve şunları söyledi: "İsa'nın bu hizmetkârını Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz ediyor ve Saphira adını veriyorum." Bunun üzerine çocuğu sudan çıkardı ve alnına, her iki yanağına, çenesinin altına yağ sürerek haç işareti yaptı. Bir yandan da bazı sözler söyledi. Sonra üzerine Chrisam'ı sürdü ve üstünde Chrisam bulunan bir tahta çubukla çocuğun alnına, yanaklarına, dudaklarına, karnına, el ve ayaklarına birer haç işareti yaptı. Artık vaftiz işlemi sona erdiğinden çocuğun üstünü örttüler. Papaz çocuğun vaftiz babasının boynuna geniş bir kırmızı atkı bağladı ve bunun altına da beyaz bir önlük taktı, bir yastığa yatırılmış olan çocuğu vaftiz babasının boynuna astılar. Ve kırmızı atkıyı da üstüne örttüler. Adamın her iki eline de birer büyük mum verdiler. Çocuğun üstüne sırmalı kumaştan iki çocuk giysisi ve aynı kumaştan bir başlık koydular. Her üç parçanın değeri 16 *duka*dan fazlaydı. Papaz çocuğu çaprazlama hareketlerle tütsüledi. Ve vaftiz baba çocukla beraber her dört yöne doğru üçer kez döndü ve papaz her seferinde bir şeyler söyledi. Sonunda birisi çocukla birlikte vaftiz babayı havaya kaldırdı ve diğerleri bağırarak onlara şerbet ya da su ikram etmesini istediler. Bu tören sırasında rahibin her dua okuyuşunda ve kilisenin iç bölmesine doğru eğilişinde kilisenin içindeki cemaat, erkekler ve oğlan çocukları "Tanrın bize merhamet et" diye yüksek sesle yakardılar.[202]

[202] Gerlach, *a.g.e.*, s. 673-674.

Dikkatli bir okuyucu, bu tasvir sayesinde bütün töreni ve sahneyi gözünde canlandırabilir. Gerlach, Grelot'tan farklı olarak vaftiz töreninden sonra verilen yemeğe de davet edilmiştir:

> Duvarlar boyunca çepeçevre alçak ve dar masalar yerleştirilmişti ve üç din adamıyla konuklar bu masaların başına oturmuşlardı. Ayrıca üç çalgıcı da getirtilmişti; biri arp, ikincisi keman ve bir oğlan çocuğu da kevgire benzer bir alet çalıyordu; bir yandan da şarkı söylüyorlardı. Bize sebze, et ve hem beyaz hem sarı renkte pirinç yemeği getirdiler, ayrıca sofrada kızarmış sucuk, yumurta ile doldurulmuş lahana, kızarmış ve haşlanmış tavuk, nar, elma, kestane ve peynir de vardı. Yanında kırmızı ve beyaz şarap içiliyordu. Tatlılar içeri getirildiğinde çocuğun büyükbabası olan din adamı ve yanındaki iki adam ayağa kalktılar ve diğerlerine tatlı ikram ettiler. Ayrıca altın kaplama bir kupa ile şarap sundular. Hepsi birbirinin elini sıktı ve papaz her birini iki yanağından öptü. Daha sonra odada bulunan herkese şarap ikram edildi. Papaz sırasıyla bütün konukların önüne gitti. Onlar da üçer üçer ayağa kalkıp rahibe ellerini uzattılar; o da onları yanaklarından öptü. Bunun üzerine herkes yeni vaftiz edilmiş olan çocuğun sağlığı ve uzun ömürlü olması şerefine kadeh kaldırdı. Ziyafet sabaha kadar sürdü, ancak ortalık ağarınca yatmaya gidildi... Bu vaftiz töreni her birimize bir *taler*e mal oldu. Çalgıcılara yarın *taler*, yeniçeriye 10 *akçe*, çocuğun babası olan Sinan'a da yatacak yer için bir *taler* verdik... Çocukların vaftiz kutlamaları üç gün, düğünler ise çoğunlukla sekiz gün sürüyor, çünkü akşamları bir araya gelip eğleniyorlar... Bu sırada Türklerden kendilerine baskı yapılmasın diye yeniçeri ağasına gidip bir yeniçeriyi kendilerini korumakla görevlendirilmesini rica ediyorlar.[203]

Ermenilerin vaftiz törenini anlatan Ricaut, onların da yeni doğanların vaftizini ilk günahın temizlenmesi için gerekli gör-

[203] Gerlach, *a.g.e.*, s. 674-675.

düklerini ifade eder: "Bu uygulamada papaz, bebeği ellerinden ve ayaklarından tutar ve üç kez suya daldırır. Vaftizden sonra alnı, gözleri, kulakları, göğsü, avuç içleri ve ayaklarını yağlama işlemine geçilir..."[204] Ayrıca Ermenilerin çocuklarını vaftiz ettirmek için iki-üç yaşına kadar beklemedikleri Gerlach'ın şu ifadelerinden anlaşılır: "Doğumdan sonra 10, 20, 30 veya 40 gün sonra vaftiz ediyorlar. Erkek çocukları için ayrı, kız çocukları için ayrı vaftiz kurnaları var. Çünkü dediklerine göre aynı kurnada vaftiz edilenler kardeş sayılırlarmış ve ilerde evlenmeleri caiz değilmiş."[205]

Kutsama

Hıristiyan tebaayı anlatan seyyahlar, ayin ve törenlerinden bahsederken zaman zaman "takdis" ya da "kutsama" şeklinde adlandırmalarda bulunurlar. Kutsama bir olayın kutlanması ve onaylanması amacıyla yapıldığı gibi, su ya da şarap gibi içeceklerin kutsanmasında olduğu gibi başka ayinlerde kullanılacak malzemenin kutsallaştırılması amacını da taşıyabiliyordu. Örneğin, Gerlach, Mehmed Paşa'nın erkek kardeşinin oğlunun (Adelfopes) Bulgaristan'ın başpiskoposluğuna getirilmesi vesilesi ile yapılan kutsama töreninden bahsetmiştir. Bunun yanında seyyahımız patriğin 8-10 yaşlarındaki üç oğlan çocuğunun okuyuculuk ve çömezlik görevi için kutsandığına da şahit olmuştur:

> Çocuklar önce patriğin önünde yerlere kadar eğildiler ve elini öptüler. Patrik de onların boynuna beyaz bir havlu astı. Bir papaz bu havludan tutarak çocukları kilisenin iç bölmesine götürdü. Çocuklar orada İsa Efendimiz ve Bakire Meryem'in resmi önünde yerlere kapandılar ve resimleri öptüler. Papaz gene havluyu tutarak onları patriğin önüne götürdü ve havluyu üzerlerinden aldı. Patrik önce çocukların başları üzerinde birkaç kez haç işareti yaptı ve bir yandan da sessizce

[204] Ricaut, An Account of the..., s. 432.

[205] Gerlach, *a.g.e.*, s. 568.

bazı sözler mırıldandı. Bundan sonra küçük bir makasla başlarının önünden arkasından ve çaprazlama her iki yanından birer tutam saç kesti, sonra çocuklara birer papaz kıyafeti giydirdi. Patrik yeniden başları üzerinde birkaç kez haç işareti yaptı, başlarına bir kitap koydu ve içinden sessizce bir şeyler okudu. Bunu müteakip çocuklara da bu kitaptan birkaç satır okutuldu. Bellerine bir kuşak bağlandı ve böylece *diakos* (papaz yardımcısı) oldular.[206]

Yine aynı seyyah 1575 yılı, 1 Ocak'ta, geceye bir saat kala Rumların suyu kutsadıkları notunu düşmüştür. Bu tören sırasında "Kutsal Babamız adına" diye dualar ederek gümüşten veya tahtadan yapılma bir haçı üç kez suya daldırdıklarını ve Aziz Demetrius'un koyduğu kural uyarınca, o gün et yemediklerini ilave etmiştir.[207] Ayrıca, 25 Aralık Aziz İsa'ya adanan gün olduğu için, Rumlar kiliselerindeki kutsanmış suyu kaşıkla dağıtmışlardır:

Bu su, İsa'nın dünyaya geldiği ya da vaftiz edildiği gün olarak kabul edilen "bilgeler gününde" patrik ya da piskopos tarafından kutsanır. Kutsanmış olan suyun hiçbir zaman kokuşmadığını söylüyorlar. Kutsama sırasında suyun üzerine pek çok dualar okurlar, kutsal ruhun bu suya inmesini ve bütün gücünü bu suya aktarmasını, suyun hastaların bedenine şifa, sağlamların ruhuna huzur ve esenlik vermesini dilerler. Bu suyun dağıtılması kutsal "son yemek" ayini yerine geçer. Aziz İsa gününde günah çıkarıp arınmış olanlara bu sudan verilir. Daha önce rahibe gidip günahlarını itiraf edenler bu sudan hak ederler ve onlara ekmeksiz olarak bu sudan kaşıkla içirilir. Yolculuğa çıkanlar, yanlarına bu suyu alırlar ve hastalara kutsal "son yemek" niyetine bu sudan verilir. Arıza vaftiz

[206] Gerlach, *a.g.e.*, s. 149,176-177. Seyyah daha sonraki bir tarihte iki erkek çocuğunun okuyucu yani "Anagnostis" olarak kutsandıklarını anlatmıştır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 211-212.)

[207] Gerlach, *a.g.e.*, s. 165.

sırasında bu su kullanılmaz. Kilisede kutsal eşyaların saklandığı yerde saklanır.[208]

Doğu Hıristiyanlarının, özellikle de Ermenilerin sudan başka yağı da kutsadıklarını Grelot'tan öğreniyoruz:

> Gerek güzel bir koku vermek, gerekse çok büyük bir kazanda yıllarca saklamak için, bir sürü kokulu ot ve ilaçla kaynatılır. Pişirmek için de kutsanmış odunlar, daha önceden kilisede kullanılıp da bu amaçla bir köşeye konmuş eski resimler, yıpranmış süsler, yırtılmış ya da silikleşmiş kitaplar gibi eşyalar ve kiliselerin diğer mobilyaları yakılır. Buna, hazırlayıcılarının halk arasında gurur kaynağı olan seçkinliği de eklenir. Çünkü *miron*, tören giysilerine bürünmüş patrik ve en az üç metropolit tarafından yapılıp kutsanabilir. Bileşimi dualarla, neredeyse aralıksız bir şekilde Paskalya arifesindeki ikindi duasından, bu değerli yağın saklanmak üzere büyük bir tekneye boşaltıldığı Kutsal perşembeye kadar karıştırılarak hazırlarlar.[209]

Hatta Ermenilerin büyük değer verdiği bu yağ, bir süre önce büyük bir davaya yol açmıştır. Ermeni patriklerinin Eçmiyazdin, Türklerin de Üç Kilise diye adlandırdıkları manastır, yağın hazırlanmasında bir zamanlar "tekel" durumundaydı, ancak bu yetkisini daha sonraları paylaşmak zorunda kalmıştı:

> *Miron* denilen bu kutsal yağı her zaman patrik hazırlardı ve zaman zaman da Ermenistan, İran ve Türkiye'de ki piskoposlarına gönderirdi. Çünkü bu din adamlarının *miron* yapma yetkileri yoktu; yetki sadece ona aitti. Ancak yaklaşık 10 yıl önce, şimdi Ermenilerin katolikosu, yani başpatriği, o sırada ise Kudüs Ermeni piskoposu olan Vartabied Yakub onun *miron*unu istemedi ve hemen İstanbul başvezirinden bir yetki alarak Türkiye'deki

[208] Gerlach, *a.g.e.*, s. 477-478.

[209] Grelot, *a.g.e.*, s. 162.

> Ermenilere yıllarca yetecek kadar bu kutsal yağdan aldı. Yeni Kudüs *miron*u, Ermeniler arasında çok büyük bir ayrılığa yol açtı. Şimdi Türkiye'dekiler eski biraderlerinden ayrılmışlardır. Ve padişahın buyruğu ile Kudüs piskoposu tarafından hazırlanan *miron*u alırlar.[210]

Kutsal yağın yapımına ve önemine işaret eden Grelot, sadece kimin yapacağına dair çıkan sorundan bahsetmekle kalmamış, aynı zamanda bu yağın nerelerde ve nasıl kullanılacağını da anlatmıştır. Onun ifadelerine göre

> Vaftiz ve Konfirmasyon'larda kullanılan bu yağ, Latinlerdeki gibi Yunanlılarda da [Rumlar] bir kişiye bir daha kesinlikle sürülmez. Ancak *eukoleon*, yani kutsanmış ve okunmuş yağ dedikleri bir başka yağ daha vardır. Bu sık sık, ama sağlıklı kişilere sürülür; can çekişenlere asla uygulanmaz. Günah çıkartıp Kuddas Ayini'nden geçmiş kişilerin, yalnız alınlarına ve ellerine sürülür. İşlem gerçekleştirilirken, papaz 122. Mezmur'un yedinci ayetinin sonunu[211] okur...[212]

Evlenme

Grelot nikah ve evlilik töreninin aşağı yukarı aynı zamanda uygulandığını söyler.[213] Bu tören bireyin hem özel yaşamı hem dinî inancı hem de toplumsal işlevi açısından önem taşımaktadır. Evlilik bir erkek ve bir kız, ayrıca her ikisinin de ailelerini ilgilendirdiğinden törenin niteliklerini belirleyen etkenler de bu kişiler olmaktadır. Smith'den öğrendiğimize göre, her türlü gizli nikah kesinlikle yasaktır. Bu sebepten nikâh şahitlerin huzurunda yapılır ve bir papazın önünde onaylanır.[214]

---

[210] Grelot, *a.g.e.*, s. 161-162.

[211] "Engel ortadan kalktı, biz kurtulduk"

[212] Grelot, *a.g.e.*, s. 163.

[213] Grelot, *a.g.e.*, s. 160.

[214] Pignot, *a.g.e.*, s. 225.

Gelin adayları evlenmeden önce kimseye gösterilmezler, hatta evlendikten sonra da uzun süre saklı tutulurlardı. Akrabalarını görmelerine izin verilmez, görülmek korkusu ile kiliseye dahi gitmezlerdi.[215] Gerlach'ın yazdığına göre kız çocukları 12-13 yaşına geldiğinde evlendirilirler. [216] Grelot da "genç bir erkek ya da kız evlenme çağına geldiğinde, yani on üçünü geçtiğinde" ifadesini kullanarak Gerlach'ı doğrulamaktadır.[217] Ayrıca Smith, aynı yerde ebeveynlerinin rızası olmadan evlenenlerin evliliklerinin geçersiz sayıldığını, başka bir deyişle zinadan farkı olmadığını yazmıştır. Diğer taraftan aynı kişiyi, vaftiz babası edinmiş gençlerin birbirleri ile evlenmelerinin yasak olduğunu vurgulamıştır.[218] Galland'ın düğün töreninden önceki güne dair Beyoğlu ahalisi arasında yaygın olduğunu yazdığı âdet çok ilginçtir:

> Bütün geceyi kızın bir divan üzerinde hareketsiz geçirmesi bir âdettir. Bu duruşta o derecede mutlak bir hareketsizlik şarttır ki eğer kız başını sağa yahut sola doğru kımıldatacak olursa, etrafında bulunan yaşlı kadıncağızlar bu kararsızlığı fena bir alamet sayarak başı büyük bir dikkatle eski durumuna getirirler.[219]

Ricaut, Ermenilerin evlilik zamanı olarak genellikle pazartesi sabahı ya da öğle tatili öncesini tercih ettiklerini, üç-dört gün süren şölene pazar gecesi başlandığını ve gelin ile damadın gerdeğe girmesine çarşamba gecesi ya da perşembe sabahına kadar izin verilmediğini yazar.[220]

Galland ve Thevenot, Rumların evlendiği zaman bir rahibin huzuruna çıktıkları, diğer bir ifadeyle dinî tören yapıldığı konu-

---

[215] Thevenot, The Travels of..., s. 82.

[216] Gerlach, *a.g.e.*, s. 272. Schweigger da "evlilik yaşı 14'tür" yazmıştır. (Ein newe Reyssbeschreibung..., s. 225.)

[217] Grelot, *a.g.e.*, s. 166.

[218] Pignot, *a.g.e.*, s. 227.

[219] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 28.

[220] Ricaut, An Account of the..., s. 441.

sunda hemfikirdirler. Fakat Gerlach nikahın resmen onaylanma işleminin kilisede olduğu gibi evde de yapılabildiğini bildirir.[221] Ayrıca, Thevenot evlenecek kişilerin birer vaftiz babası ve vaftiz annesi edinerek, onlara işlenmiş birkaç mendil hediye ettiklerini, vaftiz babası ve annesinin tören sırasında papazın önünde zevc ve zevce ile birlikte bulunduklarını yazmıştır. Bunlara ilaveten şu ayrıntıyı verir:

> Papaz bazı duaları söylediği zaman vaftiz babası ve annesi evlilerin başı üzerine birbirine geçmiş, altın yaldız gibi parlayan yapraklardan bir taç [222] ve üstlerinde de bir örtü tutarlar, bahsedilen dualardan sonra, evli çift el ele tutuşarak defalarca dönerler, bu sırada vaftiz babası ve annesi onları arkalarından tutar, sonra bir bardak şarap verilir, damat bundan biraz içer, sonra gelin de bunu aynen yapar, sonra da ondan kalanı rahibe verirler, o da bunu neşe ile içer, daha sonra da "kocası karısının bakireliğini de böyle kırabilsin" diyerek bardak kırılır.[223]

Smith, kiliseye evlenmek için giden çiftlerin orta kapı önünde ayakta durduklarını, papazın onların başları üzerine haç işareti yaptığını, ellerine yanan mumları verdiğini, onlarla birlikte kilisenin içine doğru ilerlediğini; orada daha önceden kutsanmış biri gümüş, diğeri altından iki yüzük ortaya çıkardığını, bunlardan altın olanını erkeğe, gümüş olanını ise kadına verdiğini yazmıştır. Bunun ardından, sağdıç, çiftlerin parmaklarından yüzükleri çıkarıp değiştirir ve papaz onların ellerini birleştirir.[224]

---

[221] Gerlach, *a.g.e.*, s. 296.

[222] Smith de (Pignot, *a.g.e.*, s. 226) evlenenlerin hangi durumda olurlarsa olsunlar, daha çok zeytin dallarından yapılmış ve beyaz ipekli bir kumaşa dikilmiş taç taktıklarını yazmıştır. Ona göre bu düğünde yapılan dini törenin asli unsurudur.

[223] Thevenot, The Travels of..., s. 83.

[224] Pignot, *a.g.e.*, s. 225.

Galland'ın "Bu Beyoğlu ahalisinin izdivaç merasimi kilisede değil, fakat evde yapıldığından orada bir kuru ayin yapılır" şeklindeki yorumu, kilisede yapılan ayine ehemmiyet verilmediği sonucunu çıkarmamıza yol açar. Onun yazdıklarında dikkatimizi çeken gelinin sergilediği utangaç tavırdır:

> İzdivaç merasimine başlandığı zaman gelin, "evet" demekten katiyen çekinir. Muvafakatini, ancak en yakın hısımlarının kendisine zorla yaptırdıkları bir baş sallamasıyla bildirir... Evlilik akdi ve kilise töreni tamamlandıktan sonra, yeni evliler sağdıçları, akrabaları ve davetlilerle birlikte kocanın evine giderler. Burada sekiz gün süren (genellikle durumu elverişli olanlar için) bir şölen başlar; sahip oldukları en güzel yiyecekleri yerler ve hatta bu törenden sonra daha sıkı bağlarla birbirlerine bağlanırlar.[225]

Gerlach, İstanbul düğünlerinden pek farklı olmadığını düşündüğü Anadolu Rumlarının bir evlilik törenini şu cümlelerle aktarır:

> Bir Rum evlenmek istediği zaman damat ve gelin her biri kendi sağdıçlarını yanlarına alıp birkaç yakınları ile kiliseye giderler, orada önce yere diz çökerler, kilisede bulunan subaşıya 1 *duka*, patriğe en az 18 *akçe*, papaza da birkaç *akçe* öderler. Sonra damat ve gelin kilisenin kutsal eşyalarının saklandığı bölüme götürülür. Her iki sağdıç da yanlarında durur, ellerine birer mum verilir, tütsüler yakılır, Tanrının emirleri okunur, evlenecek çiftin her biri ötekine yüzüğünü verir ve elele tutuşurlar. (Papazın sorusu üzerine eğer birbirleriyle evlenmeyi istediklerini açıklarlarsa) Papaz ellerini bir bezle bağlayarak 'Tanrı Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına' âdet olan sözleri söyler. Bunun üzerine evlenecek olan çift tarafından, papazın önünde, öldüklerinde eşlerine

[225] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 28-29. Grelot Rumların yaşamları boyunca doğum ve ebeveynlerin ölümü gibi iki nedenle daha böyle büyük yemek verdiklerini ifade etmiştir (*A.g.e.*, s. 167).

bırakacakları mal ve para bildirilir. Bu arada kilisenin önünde gençler, yaşlılar, içki içerler ve elele tutuşarak bir sıra olup dans ederler. İçlerinden biri elinde küçük bir bayrak tutarak dans edenlere öncülük eder. Bu bayrak sonradan düğün evinin üzerine takılır. Rumların kullandıkları müzik aletleri Türklerinki gibi vurmalı ve nefesli çalgılardır. Evlenen çift kiliseden çıkarken üzerlerine bir örtü örtülür. Gelinin başına mücevherlerle bezenmiş çok güzel altın bir taç takılır. Bütün gece boyunca yemekler yenir, içkiler içilir. Bu ilk gecede gelin ve damat bir araya gelmezler. Anadolu Rumlarının düğünleri bu şekilde olur ama Konstantinopolis'te yaşayanlar düğün törenlerinde İtalyanlardan da bazı âdetler devralmış olabilirler. Bunların şehirde düzenledikleri düğünler sadece bir gün sürer, şehir dışındaki düğünler ise iki veya üç gün devam eder.[226]

Gerlach'dan yaptığımız yukarıdaki alıntıda dikkatimizi çeken ilk husus, gelin ve damadın yanına aldıkları "sağdıç"lardır. Türk kültüründe de hâlâ mevcut olan bu geleneğin Thevenot'un "vaftiz annesi ve vaftiz babası" dediği kişilerle ya da İslamî gelenekteki "nikah şahidi" ile aynı işleve sahip olduğu düşünülebilir. Dikkatimizi çeken ikinci husus ise, evlenecek çiftlerin oradaki görevlilere ödedikleri paradır. Bu konuda Domenico da evlenen kızlardan vergi alındığını;[227] eğer kız Türk ise bir *zecchino*nun üçte ikisini ödediğini, eğer Yahudi ise bir *zecchino,* Hıristiyan Rum ise bir buçuk *zecchino*[228] ödediğini

[226] Gerlach, *a.g.e.*, s. 271-272.

[227] Ercan da resm-i gerdek, resm-i arus veya arusiye diye adlandırılan verginin gerdek resmi olduğunu ve bazen ala, evsat, edna sınıflarına, bazen de kız ve dul diye ikiye ayrıldığını, kimi zaman ise herkesten eşit olarak alındığını yazmıştır. (Osmanlı Yönetiminde..., s. 270.)

[228] Dominic'te Para: 1 venedik zecchino=3,5 gr altın; 1 scudo=3,2 gr altın; 1 carico=Türkçe yük= 100.000 akçe =1,800 scudi. Dominic'te geçen rakamlar çoğunlukla altın cinsinden olmasına rağmen dönemin yaygın olan para birimi gümüş akçe olduğundan, o zamanın tam olarak eşitlerini tespit etmek imkansızdır. Kesin olan tek şey 1584'te Murat'ın akçe-

yazar.[229] Aynı konuda Grelot da "düğün günü papazın karşısında evlilik akdi yapıldıktan sonra, erkeğin *kadı*ya gittiğini, adını ve adresini bildirdiği kızla evlenme iznini almak üzere bir *ecu* ödediğini" bildirir.[230]

Dönemin seyyahları arasında Canaye, Peralı zengin bir tüccarın evde yapılan düğün törenine katılmış ve izlenimlerini eserinde kaydetmiştir:

> Peralı çok varlıklı bir tüccarın, kendisine eş olarak gene aynı yerden çok varlıklı ve güzel bir kızı seçen Scudi'nin düğününü anlatacağım. Töreni görmeye gittim. Evin kapısında evi korumakla görevli birkaç yeniçeri duruyordu. Bütün kadınlar bir odada toplanmıştı. Söz konusu odada hem kadınlar hem de erkekler için sedirler bulunuyordu. Kadınlar bir sürü gibi bir araya toplanmıştı; erkeklerse odanın başka bir köşesindeydi. Bu Peralılar yeni evlilerin bulunduğu tahtın etrafında, konuşmadan, gülmeden tıpkı diğer kadınların da yaptığı gibi gözlerini sağa sola çevirmeden oturuyorlar, ama bir Yunan arpından dökülen nağmeleri büyük bir saygıyla dinliyorlardı. Genç gelin, tıpkı Çin kraliçeleri gibi, başında bir taç, altın bir tahtta oturuyordu. İncileri, yakutları ve mücevherleri gözlerimi öylesine kamaştırdı ki kızların güzelliğinin farkına zar zor varabildim. Gelinin ellerini göğsünün altında tutturduğu bir mendilin altına gizlediğini, koyu kırmızı, Ragusa kadınlarınınki gibi pilili bir elbisesi olduğunu anımsıyorum... Passemezzonun (eski bir dans havası) başlamasından hemen önce, reçeller, çok güzel şaraplar ve bol bol şekerleme getirildi; bol bol yenilip içildikten sonra güvey, kadınlar ordusunun arasından geçerek gelinin oturduğu kerevete doğru yürüdü ve gelinin yanına oturdu. Birdenbire her ikisinin üstüne kıpkırmızı bir örtü yayıldı; damat kısa süre sonra

nin değerini düşürmüş olmasıdır: 450 akçe 100 dirhem gümüş ederken 800 akçe 100 dirhem gümüşe eşit olmuştur (Austin, *a.g.e.*, s. 76).

[229] Austin, *a.g.e.*, s. 12.

[230] Grelot, *a.g.e.*, s. 166.

ayağa kalkıp gidip erkeklerin yanına oturdu. Gelinin annesi ya da teyzesi, akrabaların ya da dostların getirdiği armağanları gümüş bir tepsiye yerleştirerek kabul ettiler. Gelinin babası gelinin elini tutarak dansı başlattı. Ardından bir çok akraba da yeğenlerini ve tanıdıklarını alarak dansa kalktılar.[231]

Canaye'nin bu izlenimlerini tamamlayan, bir ölçü de teyit eden bir başka gelin tasviri de Schweigger tarafından kaydedilmiştir:

> Kafasının üstünde değerli taşlarla süslenmiş altından yaldızlı bir taç, boynunda da bir altın gerdanlık ve kollarında bilezik, kulaklarında sallanan küpeler. Gelin o kadar süslü giyinmişti ki Grek Helena'dan bile daha güzeldi... Üzerinde oldukça güzel bir elbise vardı. Kanaatimce üstündeki takıların değeri 300 *duka* civarındadır. Onlarda, fakir olsun zengin olsun düğünlerde takı takmak bir gelenektir.[232]

Grelot evlilik törenlerinde dinî işlemin özü bakımından aynı olmakla birlikte, merasimin icrası bakımından bölgelere göre değişiklikler gösterdiğini ifade eder.[233] Ayrıca Grelot ve Ricaut, Rum ve Ermeni kiliselerine göre kişilerin kaç kez evlenebileceklerinden bahsederler. Smith'e göre eski zamanlardan kalma bir katılıkla, bir kişinin iki seferden fazla evlenmesine iyi bakılmaz. Üçüncü kez evlilik ise kilisenin kurallarına göre yasaklanmıştır.[234] Grelot'a göre, bir kişi en çok üç kez evlenebilir. Üçüncü evliliğini yapmış bir adam toplumda alay konusu olur.[235] Ricaut'nun "dördüncü evliliğin yasa dışı ilan edilerek yasaklandığını" yazması, Grelot'u doğrular. Bunun yanında Ricaut Ermenilerden bahsederken "ruhban sınıfından olmayanların iki kez evlenmesine izin

---

[231] Canaye, *a.g.e.*, s. 75-76.

[232] Schweigger, *a.g.e.*, s. 225.

[233] Grelot, *a.g.e.*, s. 166.

[234] Pignot, *a.g.e.*, s. 226.

[235] Grelot, *a.g.e.*, s. 166-167.

verilir, fakat üçüncü evlilik tiksindirici olarak görülür ve zina kadar büyük bir günah sayılır" şeklinde yazar. Buna rağmen, aynı seyyah, "bir adamın eşini boşayıp başka bir kadınla evlenmesinin kolay olduğunu" da ekler.[236]

Grelot evlilik kararını, ailelerin gençlere danışmaksızın aldığını ve aralarında anlaştığını bildirir.[237] Bunun yanında, evlenecek çiftler arasında denklik arandığı Ricaut'nun şu ifadelerinden anlaşılır: "Bir dul ancak kendisi gibi bir dul ile; bir bakire de bir bakire ile evlenebilir."[238]

Tüm bunların yanında, İslam inancında "mehir"[239], olarak bilinen bir miktar paranın erkek tarafından evleneceği kıza ödendiğine ve bu konuda iki taraf arasında önceden bir akit yapıldığına dair Grelot'ta bir kayıt bulunmaktadır. Onun yazdıklarına göre yapılan bu sözleşmede "erkeğin nişanlısına elli gümüş *ecu*den fazlasını veremeyeceği" yazılıdır. Ancak "erkek hiçbir zorlama olmadan bu miktarı artırmakta serbest bırakılmıştır. Bu hüküm bir başkasının daha çok vereceği ümidiyle kızların ilk taliplerini reddetmelerini önleme amacını taşır."[240] Bundan başka, Türk kültüründe "yüz görümlüğü" olarak bilenen ve damadın evlendiği kıza, gerdek gecesinde ödediği ya da ödemeyi vaat ettiği paraya benzer bir paradan Galland bahsetmiştir:

> İzdivacın gerçekleşmesine gelince. Zevcenin "donunu çözmeye" razı olmasından önce, zevc ona bir hediye verir yahut bunu vaat eder. Bu hediyeye İtalyanlar *dormitura* ve bu âdete daha dikkatle riayet eden Rumlar arasında χαμιοιχά denir. Bu âdete Türkler arasında gayet kuvvetle riayet edilir.[241]

---

[236] Ricaut, An Account of the..., s. 308, 440.

[237] Grelot, *a.g.e.*, s. 166.

[238] Ricaut, An Account of the..., s. 440-441.

[239] Bu konuda bkz. Halil Cin, "İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme", [Elektronik Sürüm], *AÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları*, 1974.

[240] Grelot, *a.g.e.*, s. 166.

[241] Galland, *a.g.e.*, C. II, s. 28.

Gerlach sadece evlilik töreni ve ayinden bahsetmekle kalmaz, kurulan bu birlikteliğin hangi durumda sonlandırıldığına da temas eder: "Evlilik dışı ilişki ve evli bir kadının kocasının izni olmaksızın adı kötüye çıkmış yerlere gitmesi ve orada birkaç gün kalması boşanma nedeni sayılmaktadır."[242] Smith de Rumlar arasında boşanmanın yaygın olduğunu, zina suçundan başka memnuniyetsiz kişilerin ya da karısından bıkmış adamların eşlerini boşayabildiklerini yazar.[243] Grelot ise ölüm ile gerçekleşen ayrılma sonunda kadının "dulluk geliri olarak, ölen kocanın evde bıraktığı eşyaların dörtte birini aldığını; kendi giysileri ile doğulların tüm mobilyasını oluşturan birkaç yastık, halı ve sofa süsü dışında döşeme eşyası götürmediklerini" söyler.[244]

Cenaze

Seyyahların anlatımlarından ölmek üzere olan kişiye din adamlarınca yapılan ayinden kişinin gömülmesine, cenazenin yıkanmasından ölen kişinin anısına belli aralıklarla yapılan anma törenlerine kadar pek çok konu hakkında bilgi sahibi oluyoruz. İlk olarak Gerlach'ın şahit olmadığı, fakat duyarak bilgi edindiği anlaşılan kayıtlarından Arnavut asıllı Gregorius'a Rum papazların ölmeden önce Kuddas Ayini yaptıklarını, bu ayin sırasında ona şarapla birlikte kaşıkla bir toz içirmiş olduklarını ve üzerine haç işareti yapıp bir dua okuduktan hemen sonra adamın son nefesini verdiğini öğreniyoruz. Bir Rum öldüğü zaman, yakınlarını kaybetmiş olanların acısını paylaşmak ve teselli etmek için komşuları, dostları cenaze evine giderlerdi. Cenaze töreni sırasında "I. Thess. 4" metni okunmuş ve mevta kabrine yerleştirildikten sonra herkes üzerine bir avuç toprak atmıştır.[245]

---

[242] Gerlach, *a.g.e.*, s. 296.

[243] Pignot, *a.g.e.*, s. 227.

[244] Grelot, *a.g.e.*, s. 167.

[245] Gerlach, *a.g.e.*, s. 183, 680.

Ölmek üzere olan kişiye ve aynı kişinin vefatından hemen sonra Kuddas Ayini düzenlendiği anlaşılmaktadır. Gerlach'ın ifadesine göre "Kuddas Ayini, ölenlerin günahlarının bağışlanması için Tanrıya adanan kansız bir kurbandır ve karşılığında din adamlarına 12-15-20 *akçe* ödenir."[246] Hatta ölen zenginse ayini bizzat patrik yapmaktadır:[247]

> Scarlacus adındaki zengin bir Rum vefat ettiğinde, onun günahlarının Tanrı tarafından bağışlanması için Kuddas ayini düzenlenmiş. Ölenin varisleri patriğe 50 *duka* veya daha fazlasını bağışlamışlar. Çok görkemli olan cenaze töreni vesilesi ile kilisede patrik ve papazlara büyük saygı gösterilerinde bulunularak bir ziyafet düzenlenmiş ve sadakalar toplanmış.[248]

Bu anlatımda seyyahın XVII. yüzyıldaki bir Rum'un cenazesinden "gösterişli" ya da "görkemli" diyerek bahsetmesi, seyyah için merasime katılanların kalabalıklığı, ziyafet sofrasının zenginliği anlaşılmalıdır. İhtişam aynı zamanda yapılan masrafların fazlalığına işaret eder. Açıkçası hem seyyah hem de cemaat için bu tören, diğerlerine nazaran farklı birtakım özellikler taşımaktaydı. Seyyah işte böyle bir töreni izleme fırsatı yakalamış ve gözlemlerini aktarmıştır:

> Rumların çok gösterişli bir cenaze törenine şahit olduk. Duyduğumuza göre Kantakuzen ailesinden birinin cenaze töreniymiş. Patrik bizzat özel giysisi içinde bu törene katıldı. Her iki yanında da eteklerini tutan din görevlileri yürüyordu. Böyle bir cenaze töreni için patriğe 25 *taler* veya daha fazla para ödenir. Subaşı

---

246 Gerlach, *a.g.e.*, s. 471.

247 "Ermeni cemaatinde ölen eğer dokuz yaşından küçük çocuksa ailesi sekiz gün dua etmeleri için birkaç papaz görevlendirir. Bu süre boyunca yedikleri et ve yemeğin masrafını bu aile öder. Dokuzuncu gün ölenin ruhu için ayin yapılır "(Ricaut, An Account of the..., s. 444).

248 Gerlach, *a.g.e.*, s. 464-465.

da cenazenin şehirde defnedilmesine izin verdiği için dolgun bir para ikramiyesi alır. Cenaze törenine katılmak üzere ağlayan kadınlar tutulur; bunlar yüzlerini tırmalayıp, saçlarını yolarlar. Erkekler de göğüslerini yumruklayarak dövünürler. Eğer bir kadının kocası ölürse, kadın yeniden evleninceye kadar sarı bir örtüye sarınır. Bunu hiç yıkamaz ve üzerinde paralanıncaya kadar kullanır, sonra bir yenisini alıp onu kullanır. Kocasının öldüğü günün haftasında da bütün gün akşama kadar ağlar. Cenaze törenlerinde pek çok sadaka dağıtılır. Böylece zenginler için bir cenaze töreninin harcamaları papazlara ve Türk görevlilere ödenen paralarla 100 *duka*yı bulur. Tabutun içi sırmalı giysiler, örtüler, mücevherler, inciler, ipek kumaşlarla görkemli bir biçimde süslenir. Kadınlara en değerli ziynetleri takılır, erkeklere altın teller ve sırma ipliklerle süslü mavi bir sarık giydirilir ve tabut herkesin görebileceği şekilde açık olarak teşhir edilir.[249]

Kantakuzen ailesi İstanbul'da zenginliği ve itibarı ile tanınan bir aile olduğuna göre, ölene yapılan cenaze töreninin gösteriş ölçüleri ölenin zenginliği ile doğru orantılıdır denilebilir. Zaten seyyahın yukarıdaki alıntının ilerleyen satırlarında yapılan harcama kalemlerinden bahsetmesi de bu törenin masraflarını ifade eder. Üstelik cenaze töreninde vaizlerin yanı sıra fakirlere de çoğu kez 30-40 *duka* dağıtılmaktadır. Zira seyyah ölenin tabutta teşhirini anlatırken "burada gösterişe, süslemelere, boyun, kol ve kulaklara takılan mücevherlere, incilere aşırı para harcanıyor" diyerek bu durumu izaha çalışmıştır. Bunun yanında, Gerlach günlüğünün bir başka yerinde Rumların bir yakınları öldüğü zaman aşırı bir tepki gösterdikleri değerlendirmesinde bulunmuştur:

> Kadınlar saçlarını yoluyor, göğüslerini dövüyor, yüzlerini, yanaklarını tırmalıyor, feryat ediyorlar. Yahudilerin yaptığı gibi bazı kadınlara para verip onları ölünün arkasından ağlamakla

[249] Gerlach, *a.g.e.*, s. 182.

görevlendiriyorlar. Cenaze töreninden sonra da acılarını unutmak ve birbirlerini avutmak için bir şölen düzenliyorlar.[250]

Gerlach'ın gözlemleme fırsatı bulduğu bir başka cenaze töreni, kilisede yapılmıştır. Tören sırasında yiyecek ve içecek ikramı, merasimin şölen eşliğinde olduğu gibi "tuhaf" sayılabilecek bir çıkarıma imkan verir:

> 6 Haziran 1574 Pazar günü kutsal Teslis Yortusu'ydu. O gün Galata'da Kutsal Meryem'e adanmış olan "Panagia" Kilisesi'nde iki papaz birlikte cenaze töreni düzenlemekteydi. Tören sırasında çeşit çeşit taze meyveler, dualar ilahiler ve tütsülerle kutsandı. Sonra da bu kutsanan taze meyveler, kuru üzümler, bademler, ve çeşit çeşit kuruyemişlerle birlikte kilisede hazır bulunanlara dağıtıldı. Ayrıca herkese simitler, çörekler ve nefis bir şarap ikram edildi.[251]

Gerlach 13-14 yaşlarında, henüz 14 aylık evli olan genç bir kadının cenazesinin önce kiliseye, ardından mezarlığa götürülmesine şahit olmuştur. Ölenin genç yaşta olması, cenaze merasimine ayrı bir hüzün katmıştır. Ağıt yakıcıların dövünmesi ve halkın ağlayışları arasında kiliseye yönelen cenaze alayı tasviri oldukça dikkat çekici ayrıntılar içerir:

> En güzel sırmalı elbiseleri içinde bir tabuta yatırılmıştı. Başı altınlarla mücevherlerle süslenmişti, yanında Türk kadınlarının ve çocuklarının da başlarına geçirdikleri sırmalı kumaştan yapılma bir başlık ("Capellidium") ve başının kenarında geniş, değerli taşlarla işlenmiş bir şerit duruyordu. Ellerine altın teller sarılmıştı, üzerine de ipek bir örtü yayılmıştı.[252] Cenaze evinden

---

[250] Gerlach, *a.g.e.*, s. 471, 596, 233.

[251] Gerlach, *a.g.e.*, s. 140.

[252] Ölen erkekse başına sırmalı tellerle, zincirlerle, değerli taşlarla süslü güzel bir sarık konularak, tabutun üstüne de ölenin güzel elbiseleri yerleş-

çıkarılırken onu gören herkes ağlamaya başladı. Cenazeyi doğru kiliseye götürmediler; bir çok sokaktan geçirerek olabildiğince insanın onu görüp acımasını sağladılar. Ayrıca ölen için ağlamak, dövünmek, saçlarını yolmak, yüzünü gözünü tırmalamak ağıtlar yakmakla görevlendirilen bir çok kadın tutulmuştu.[253] Din adamları da yüksek sesle ağlıyorlar, yakınıyorlardı. Cenaze alayının önünden ve arkasından yürüyenlerin ellerine mumlar verilmişti. Tabutun önünden yürüyen bazı kişiler tıpkı düğünlerde de olduğu gibi kırmızı, yeşil, sarı vb. renkli mumlardan yapılmış bir figür, güller ve çiçekler taşıyorlardı.[254] 12 din adamı özel giysileri içinde ilahiler söyleyerek sokaklardan geçirilen tabuta kiliseye kadar refakat ettiler. Tabutun her iki yanında yürüyen ikişer kişi, ellerinde kırmızı mendiller, elmalar, karanfiller ve çeşitli süslemeler asılı dallar taşıyor ve âdeta ölüyü gölgelemeye çalışıyorlardı. Cenazenin önünden ve arkasından büyük bir kalabalık yürüyordu. Nihayet kiliseye varıldı. Tabut mekanın orta yerine kondu. Her iki yanına ve ayak uçlarına da büyük mumlar dikilip yakıldı. Tabutun başucunda ölenin dul kalmış genç kocası duruyor, sık sık ağlayarak ölüyü öpüyordu. Babası da durmadan gidip kızını öpüyordu. Ölünün göğsü üzerine, yortusu henüz kutlanan Aziz Peter ve Paul'ün ikonası yerleştirildi.[255] Okuyucular altışar kişilik iki grup halinde birbiri arkasından ilahiler söylediler. Bu oldukça uzun sürdü. Birisi ölüyü başucundan ve ayak ucundan olmak üzere 2-3 kez tütsüledi, sunağı ve cema-

---

tirilir (Gerlach, *a.g.e.*, s. 680).

253 Seyyah bu kadınların bazen Yahudi kadınlar arasından tutulduğunu ifade etmiştir (Gerlach, *a.g.e.*, s. 680).

254 Aynı seyyah tabutun arkasından yürüyecek olan ölenin eşi ve arkadaşlarının kadife ve atlastan yapılma en güzel elbiselerini giydiklerini, başlarına incilerle işlenmiş başlıklarını geçirdiklerini, ellerine de altın yüzüklerini taktıklarını yazmıştır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer.")

255 Seyyah zenginlerin ölünün her iki eli arasına gül suyu doldurulmuş gümüş bir şişe ve yanına da bir mum koyduklarını yazmıştır (Gerlach, *a.g.e.*, s. "gös. yer.")

ati de tütsüledi. Ve Tanrının ölenin günahlarını bağışlaması ve ebedî hayata kavuşturması için dua etti. Din adamlarından biri de ortalıkta dolaşıyor ve herkesi tütsülüyor, o geçerken herkes önüne eğiliyordu. İlahi okunması bitince, kadın ve erkek herkes ölünün yanına gitti. Erkekler sarıklarını çıkardılar, herkes haç işareti yaparak ölünün göğsündeki ikonayı, ardından ölünün altın ve mücevherlerle süslenmiş olan alnından öptü. Bu tören sona erince cenazeyi kiliseden çıkarıp kentin dışındaki mezarlığa taşıdılar.[256] Rumlar kimseyi kentin ve kilisenin içinde gömmezler. Din adamları mezara kadar ilahiler söylediler. Bunun karşılığında kendilerine para ödenir: patriğe de bir miktar para verilir. Cenaze töreninden sonra bir şölen düzenlenir. Böylece cenaze törenleri de düğünler gibi oldukça büyük harcamalara neden oluyor.[257]

Rumların ölenin ardından yerine getirdikleri vazifelerden biri de ölümün üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı günü ile üç, altı ve on ikinci ayında yaptıkları anma törenleridir. Bu törenlere katılanlara kilisede kutsanmış olan kuru yemişler dağıtılır. Papazlar bu kutsama, dua, ilahi okuma ve tütsüleme gibi dinî hizmetler için para alırlar.[258] Ricaut da ölenin huzuru için dokuzuncu ve kırkıncı günde, altıncı ay sonunda ve bir yılın sonunda dua edilerek, duaya katılanlara kaynatılmış buğday, pirinç, şarap ve kurutulmuş meyve sunulduğunu yazar.[259] Ayrıca, onun ifadesine göre, Rumlar bunu özellikle Perhiz öncesi cumaya denk getirirler.[260]

---

[256] Seyyah mezarlığa varıldığında kadınların mezarın uzağında oturduklarını, erkeklerin ise daha yakına gittiklerini yazmıştır. (Gerlach, *a.g.e.*, s. 681).

[257] Gerlach, *a.g.e.*, s. 595-596.

[258] Gerlach, *a.g.e.*, s. 148.

[259] Ricaut, An Account of the..., s. 293. Ricaut Ermenilerden bahsederken "hali vakti yerinde ve dindar olanların ölen yakınlarının anısına yılda bir masraftan kaçmayarak bu harcamayı yaptıklarını" yazmıştır. (Ricaut, An Account of the..., s. 444.)

[260] Ricaut, An Account of the..., s. 298.

Son olarak, Yahudilerin cenaze törenlerinden bahsedeceğiz. Gerlach'ın kayıtlarına göre, "Yahudiler de bir cenazeleri olduğu zaman tabutun arkasından ağlayarak, ağıtlar düzerek yürüyecek olan kadınlar tutarlar. Bu kadınlar ölüye: "Neden öldün? Yeterince paran vardı. Gençtin, güzeldin, daha nice yıllar yaşayabilirdin" diye sitem ederler." Anlaşılıyor ki ölenin ardından ağlayıp ağıt yakmak üzere birilerini para karşılığı tutmak, Rum ve Yahudilerde ortak kültürel öğedir. Seyyahın özellikle şu cümlesi kayda değerdir: "Yahudiler her yıl ölen yakınlarının kemiklerini Kudüs'e taşırlar ve orada gömerler. Çünkü orada gömülü olanların bedeninin çürümediğine, kurtlar tarafından yenmediğine inanırlar."[261] Sanderson Yahudilerin öldükten sonra kemiklerinin Kudüs'e gönderilip orada gömüldüğünü doğrular. Onun tespitlerine göre seyahat ettiği gemide, kimsenin bilgisi olmadan böyle birkaç kutu içinde kemik İstanbul'dan gönderilmiştir.[262] Moryson ise tam aksine, Kudüs'e gitmediklerini, çünkü orada nefret ettikleri Hıristiyanların yaşadığını iddia eder.[263]

Kuşkusuz böyle bir iş fazladan masraf ve işbirliği yapacak kişiler gerektirecektir. Fakat Yahudilerin parasının bol olduğu ve paraları olmayan cemaat üyelerine zengin cemaat üyelerinin destek olduğu düşünüldüğünde, istedikleri hizmeti para karşılığında almakta pek zorlanmayacakları anlaşılabilir.

Gerlach bir Yahudi'nin cenaze törenini de izlemiştir: "Zengin bir Yahudi'nin tek oğlu öldü. Babası İbranî geleneğine uygun olarak üzerine kül renginde, kaba yünden dokunmuş çuval

---

[261] Gerlach, *a.g.e.*, s. 681.

[262] Sanderson, *a.g.e.*, s. 116. Seyyah, Kudüs'ten dönüş yolculuğunda Safet'te daha önce İstanbul'dan birlikte seyahat ettiği Yahudi tüccarların lideri ile karşılaştığında, gemide böyle kemikler olduğunu neden ona söylemediğini sormuş; o da inkâr etmişti. Fakat bir dahaki sefere engellenmekten korktuğu için bu konuyu kimseye söylememesi için yalvarmıştı.

[263] Moryson, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

biçiminde, kol yerinde iki deliği olan ve boyu dizlerinin altına kadar uzanan bir giysi geçirdi."[264] Bu noktada Yahudilerin, Rumlardan ayrıldığı görülür. Çünkü Rumlarda tören sırasında ölenin akrabaları en güzel kumaşlardan yapılma kıyafetler giyerler. Cemaat olarak zenginlikleri bilinmesine, hatta seyyahın izlediği cenaze töreni sahibinin zenginliğine rağmen "kaba yünden dokunmuş, çuval biçiminde" bir kıyafet giyilmesi Yahudi tasavvufu "Kabbala" ile ilgili olmalıdır.[265]

[264] Gerlach, *a.g.e.*, s. 338-339.

[265] Bkz. Küçük, Dönmeler..., s. 135.

Sonuç

Seyyahların anlatımlarına göre, İstanbul'da yaşayan gayrimüslim ahalinin durumunu ortaya koymak amacıyla başlanılan bu araştırma, temelde seyahatnamelere dayandırılmıştır. Gerek konunun zaman ve mekân sınırının çizilmesinde, gerekse kapsamının belirlenmesinde, en önemli etken seyahatnameler olmuştur. Mekan olarak seyyahların en sık uğradığı şehirlerden biri ve barındırdığı yoğun gayrimüslim nüfus sebebiyle İstanbul; zaman olarak ise, 1553-1673 dönemi seçildi.

Seyahatnamelerin, sahip oldukları verinin kıymetinin takdir edilmemesi bilimsel yayınlarda kaynak türü olarak henüz yeterince kullanılmıyor olmasından kaynaklanır. Bu sebeple, giriş bölümünde seyahatnameler ve Osmanlı sosyal tarih araştırmalarında kullanımından bahsedildi. Seyahatnamelerin birincil kaynak olarak en mühim özellikleri kitaplarda yazılanları tekrarlamak yerine ziyaretçinin gözlemlerine dayanıyor olmasıdır. Seyyahların geldiği ülkelerdeki siyasi, sosyal ve ekonomik durum onların İstanbul ve gayrimüslimlere bakışlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu sebeple seyyahın özgeçmişi, sahip olduğu bilgi birikimi, aldığı eğitim, seyahat amacı ve görevi, başka bir ifadeyle asıl ilgi alanları tespit edildi. Bunun yanında, gayrimüslimler konusunda bir literatür değerlendirmesi denemesi yapılarak, dönemin çağdaş ve inceleme eserlerinde gayrimüslimlerle ilgili bilinenler ortaya konuldu.

İstanbul'un gayrimüslim ahalisi konusunda seyahatnamelerde sunulan veriler değerlendirilirken seyahatnamelerin birbiri ile ve modern Osmanlı sosyal tarih araştırmalarında elde edilen bilgilerle kıyaslanması usulü tercih edilmiştir. Bu amaçla özellikle gayrimüslimlerle ilgili seyyah anlatımları, özgün olduğundan zaman zaman uzun alıntılar halinde aktarılmıştır. Hatta bazen seyyah, Osmanlı tebaası hakkında kulaktan dolma ya da uydurma hikayeleri dahi aktarmıştır. Biz de bu tür rivayetleri, seyyah ve gayrimüslim halkın duygu ve düşünce dünyasını anlamak ve göstermek için çalışmamıza dahil ettik. Araştırmamız süresince kullandığımız yaklaşık 30 seyahatname içinden asıl kaynağımız olan 12 seyahatnamede İstanbul'un gayrimüslim ahalisi hakkında yazılan hiçbir malumat gözardı edilmemiş, tamamı değerlendirmeye alınmıştır. Sonuçta, XVI. ve XVII. yüzyılda sayıları tam olarak tespit edilemese de İstanbul nüfusu içinde önemli bir yekun teşkil eden Rum, Ermeni, Yahudi, Karamanlı ve Çingeneleri, seyyahların gözünden ve dilinden aktardık. "Avrupa biliminin Türkiye'yi seyahatnameler olmadan uzaktan tanıyamayacağı" hükmüne vardık.[1] Bir sosyal tarih çalışması olarak araştırmamız tarih bilimi için olduğu kadar sosyolojik açıdan da önem arz etmektedir. Örneğin evlilik töreni anlatılırken o dönemdeki Rum kadın ve genç kızları hakkında fikirler ortaya konulmuştur.

Seyyahların arasında, özellikle elçilik Protestan rahiplerinin amacı okuyucuya Rum kilisesini, ayinlerini ve inançlarını tanıtmaktır. Çünkü mezhep farklılıklarının önemli olmadığı vurgulanarak Hıristiyanlar arasında tekrar birleşmenin olması istenmektedir. Bu bağlamda, seyyahların en sık bahsettiği cemaat olarak Ortodoks Rumlar, dinî ilimler konusundaki bilgisizliklerine rağmen inançlarına ve âdetlerine olan bağlılıkları ile öne çıkmışlardır. Buna

[1] Harald Heppner, "Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, s. 114.

rağmen, Müslümanlar dahi dindarlıkları için takdir edilmesine rağmen Rumlar söz konusu olunca Thevenot, Gerlach ve Dernschwam gibi kimi seyyahlar tarafından çok sıkı eleştirilmişlerdir. Bunun nedeni, Reformasyon dönemi Avrupalı düşüncesinde dinin önemini korumasına ve gündemdeki yerini her zaman muhafaza etmesine karşılık, Doğu Hıristiyanları tarafından inanç ve ibadetin aynı kıymette idrak edilmeyişi olmalıdır. Bu durumda Avrupalı nazarında Doğu Hıristiyanları pek dindar görünmez. Seyyahlar onları hakkında çok fazla kitabî bilgi sahibi olmadıkları inançlarını, atalarından gördükleri şekliyle devam ettirmekte ısrar eden bir topluluk olarak anlatmışlardır. Ricaut gibi "aydın seyyahlar" onları imparatorluklarının devamı yerine dinlerinin devamını tercih etmiş insanlar olarak tanıtmışlardır.[2] Seyyahlar cemaatlerin ibadet dillerine de dikkat etmişlerdir. Özellikle Karamanlılardan bahsederken Türkçe konuşup Rumca ibadet dili kullandıkları için bunu anlamadıklarını, ayrıca pek çok cahil Rum'un da ibadet dilini anlamadıklarını eleştirirler. Fakat Ermeniler bu durumda değildir, onlarda pek çok dua ve ayin halk dilinde yapılır. Seyyahların fiziksel olarak Türklere çok benzettikleri Ermenilerin hallerinden şikayetçi olmamalarına ziyaretçiler bir anlam verememişlerdir.

Gayrimüslimlerin ticaret ve finans ile ilgili mesleklerle özellikle ilgilendikleri, bu çerçevede özellikle kuyumculuktan çok para kazanan Rumlar ve Yahudilerin, sarayın isteklerini karşılama konusunda işbirliği içinde oldukları, bunun yanında, İstanbul'u eğlendirirken de ortak çalıştıkları ortaya çıkmıştır. "Zahiren Hıristiyan" olarak tanımlanmış Ermeniler, nüfus olarak Rumlardan daha az sayıdadırlar ve üstelik papayı da sevmezler.[3] Ticaretin yanında zanaatta, inşaat ve fırıncılıkta da iddialı olan Ermenilerin yaptığı leziz sucuk ve pastırmalar o dönem de meşhurdur. Ermeniler, Gregoryen Hıristiyan olmalarına rağmen Müslüman olmaya

---

[2] Pignot, *a.g.e.*, s. 163.

[3] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 253.

en yatkın insanlar olarak ya da potansiyel Müslüman olarak değerlendirilir. Hatta Rum kadınlarının sokaklarda yüzleri açık gezdiği ifade edilmişken Ermeni kadınlarının tamamen Türk kadınları gibi giyindikleri, üstelik üst sınıftan olanların yüzlerini siyah bir peçe ile örttükleri gözlemlenmiştir. Avrupalı seyyahlarca Rumlarla kıyaslanınca görece daha fazla takdir edilen Ermeni cemaati, bu yabancılara Rumlar kadar yakın bulunmamışlardır. Yahudiler ise, belki de "kapalı bir cemaat" olmaları hasebiyle, sadece birkaç seyyahın notlarında mevzubahis edilmişlerdir. Yaşamak için İstanbul'da genelde deniz kıyısını tercih eden Yahudiler, Osmanlı sarayında hekim olarak çalışmış, ayrıca mültezim olarak devlete hizmet etmişlerdir. Diğer bir deyişle, içinde yaşadıkları devletle "can ve mal" konusunda işbirliği yapmışlardır. Seyyahların verdiği sınırlı ve anti-semitic duygularla kaleme alınan bilgilere göre, Yahudilerin Osmanlı ülkesi ve yönetiminde gördükleri "imtiyazlı" muamele kıskanılmıştır denilebilir.

Osmanlı toplumunun aslî unsurlarından olan ve yüzyıllarca Müslüman Türklerle birlikte yaşayan Rumların, Yahudiler gibi "misafir" değil, "ev sahibi" gibi davrandıkları görülmektedir. Yahudilerle Hıristiyanlar arasında mevcut olan "kıskançlık" tan başka, aynı dinden olmalarına rağmen Ermeni ve Rumlar da birbirlerine çok dost değillerdi. Seyyahlar onların sadece dış görünüşlerini değil ayin ve ibadet tarzlarındaki farklılıkları da vurgulamışlardır. Örneğin, Büyük perhizleri sırasında yumurta, tereyağı ve balık dahi yemeyen Rumlar, bunları kutsal haftalar boyunca yemekten kaçınmayan Ermenileri kâfir sayacak kadar ileri giderler.[4] Halbuki, Ricaut ve Thevenot Ermenilerin perhizini Rumlarınkine göre daha sert bulmuşlardır.[5]

Cemaatler arasında aynı şehirde birlikte yaşamanın kaçınılmaz sonuçlarından olacak tarzda benzerlikler hasıl olmuştur.

---

[4] Gerlach, *a.g.e.*, s. 138.

[5] Ricaut, An Account of the..., s. 415; Thevenot, The Travels of..., s. 82.

Farklılıkların yanında, seyyahlar bu benzerlikleri de görmezden gelmemişlerdir. Örneğin, ayazma denilen mekanlar Rum, Ermeni ve Türklerin ateşli hastalıklara şifa olduğuna inanılarak ortaklaşa kullanılmışlardır. Diğer bir ortak davranış olarak Türkler ve Rumların ölülerini yıkamadan gömmedikleri izlenmiştir. Ayrıca ölenin ardından ağlayıp ağıt yakmak üzere birilerini para karşılığı tutmak, Rum ve Yahudilerde ortak kültürel öğedir. Bunun yanında, evliliğin gerçekleşmesi için de Türkler ve Rumlar arasında geline "yüz görümlüğü" verilmesi âdetine riayet edilir.[6] Üstelik Rumlar da tıpkı Türkler gibi evliyalara dua etmeye, ölüler için niyazda bulunmaya son derece dikkat ederler. Çünkü bunun ilhamını Tanrıdan aldığına ve dalalete sevk etmeyeceğine inanırlar. Seyyah bu benzerliklere dikkat edince kararını vermişe benzer: Rumların âdet ve yaşama tarzları hemen hemen Türklerinki gibidir, fakat onlar Katoliklere Türklerden daha çok düşmandırlar.[7] Yahudilerin, yağmur duasına iştirak etmeleri, onların içinde yaşadıkları topluma uyum sağlama istek ve becerisini gösterir. Yahudi çalgıcıların İstanbul'daki yabancı elçilikte dinleyicilere anlayacağı başka bir dille şarkı söylemek yerine Türkçe şarkılar söylemeleri, içinde yaşadıkları kültürden ne kadar etkilendiklerini, hatta bu kültürün bir kısmını benimsediklerini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Seyyahların izlenimleri ve genel değerlendirmeleri, İstanbul'un gayrimüslim halkının cemaat görüntüsünü elde etmemize imkân verir. Diğer taraftan gayrimüslimleri sömürülen halk gibi gösterme gayretleri, taşıdıkları önyargıların eseridir. Ancak cemaatlere daha yakından baktığımızda seyyahların önyargıları yönetime ve yönetici topluluğa değil de, bu defa bahse konu olan kesime yönelmiştir. Peşin hükümlerin, gözlemlenen topluluğun özellikle dinî ve ahlakî niteliklerine yöneldiğini görmek, bu yargıların kaynağında

---

6 Gerlach, *a.g.e.*, s. 309.

7 Thevenot, The Travels of..., s. 83.

dinî ve ahlakî olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Bu önyargıları metinden izale edebildiğimiz ölçüde araştırmamız amacına ulaşmıştır. Dikkat edilmesi gereken husus, önyargılarla dolu olan seyyah anlatımlarının, arşiv kaynaklarına dayalı modern tarih araştırma sonuçları ile çelişmemesidir. "Osmanlı İstanbul'unun başarısı dini ve etnik toleransta saklıdır" anlayışına katılmamak mümkün değildir.[8]

Araştırmamız sonucunda, gayrimüslimlerin seyyahlara ve dolayısıyla Avrupa'ya Osmanlı kültürünün tanıtılmasında oynadıkları kilit rol ortaya çıkarılmıştır. Gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişilerle birebir görüşme imkanı olmayan seyyahlar, gayrimüslim cemaatlerin reisleri din adamları ya da kilise görevlileriyle görüşmüşler, onların bilgi ve tecrübelerini dinlemişler ve bunları eserlerine geçirmişlerdir. Ayrıca, ellerindeki hazine kıymetinde eserlerin değerinden habersiz olan gayrimüslimler aracılığı ile "eski kitapları" satın alarak Avrupa'ya nakletmişlerdir. Doğu Hıristiyanlığının kültürel mirası, en başta bu yolla Batı'ya taşınmıştır. Heppner konu hakkında şu yorumda bulunur: "Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan seyahatnamelerin sistematik bir araştırması yapılsaydı, doğu ve batı ülkelerinin kültür alışverişi sorusuna pek çok cevap verebilirdi."[9] Yazılı kültürün taşınma şekli ve yoğunluğu, diğer alanlara teşmil edildiğinde mesele daha iyi anlaşılacaktır. Görülecektir ki kılık-kıyafetten, bitki türlerine; felsefi metinlerden askerî tekniklere kadar pek çok alanda bu alışveriş gerçekleşmiş ve Batı'nın modern çağlara taşınmasına katkıda bulunmuştur. Bunun yanında Yerasimos'un da dikkat çektiği gibi "Doğu despotizmi" fikri ve bunun sonucu olarak Batı'nın üstünlüğü düşünceleri XVI. ve XVII. yüzyıl seyyahlarının yazdıkları üzerinde yükselmiştir.[10]

---

[8] Parker, *a.g.e.*, s. 24.

[9] Heppner, a.g.m., s. 107.

[10] Yerasimos, a.g.m., s. 33.

Kaynakça

A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels. Erişim: 10.02.2011, http://books.google.com

Acar, İsmail, "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku" [Elektronik Sürüm]. *DEÜİFD.* XIII-XIV, (2001), s. 53-68.

Acun, Fatma, "Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* 1, (2005), s. 27-50.

----------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002.* Ankara 2005, II, s. 1403-1411.

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", *Türkler*, Ankara 2002, C. I, s. 910-915.

Akbulut, İlhan, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", [Elektronik Sürüm]. *AÜHFDergisi.* 52 (1), 2003. s. 167-181.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İctimai ve İktisadi Tarihi*, İstanbul 1995.

----------, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara 1999.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Yönetimi, Pax-Otomana*, İstanbul 2008.

Akpınar, Turgut, "Galland, Antoine", TDV*İA*, C. XIII, s. 337-338.

Alikılıç, Dündar, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 875-886.

Altaş, Nurullah, "Dinî Danışmanlığın Teorik Temelleri", Erişim: 03.12.2010, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/751/9613.pdf

Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara 1987.

And, Metin, *Gönlü Yüce Türk, Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler*, Ankara 1958.

----------, *16. Yüzyılda İstanbul Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul 1993.

----------, "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam", Haz. Halil İnalcık ve Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara 2004.

Anderson, Sonia, *An Engish Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1668*, Oxford 1989.

Andrea, B., "Review of James Ellison, George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the Seventeenth Century", *Early Modern Literary Studies*. 9.3 (12), 2004, s. 1-4.

Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003.

----------, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (51), 2009, s. 171-187.

Arıkan, Zeki, "Avrupa'da Türk İmgesi", *Osmanlı*, C. IX, Ankara 1999, s. 81-93.

----------, "Antoine Galland ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Kitapçılık", Haz. Z. A. Kızılyaprak, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, s. 164-181, İstanbul 2000

Armağan, Mustafa, "Osmanlı Barışında Çingene Olmak", *Büyük Osmanlı Projesi*, İstanbul 2008.

Austin, Michael John Lester, *Domenico's İstanbul*, Warminster 2001.

Aydın, Aslıhan, Seyahatnameler Belgesel Oluyor. [Elektronik Sürüm] http://zaman. com.tr (2005)

Aydın, Mehmet, "Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihî Bir Bakış" *AÜİFD*, 27,1985, s. 123-148.

Aydın, Mahir, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınları", *Belleten*. LXV (243), 2001, s. 623-635.

Babinger, Franz, "Giriş", *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1992.

----------, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992.

Baer, Marc David, "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Yetkilerini Yitirmeleri", *Toplum ve Bilim*, S. 83, (1999), s. 202-222.

----------, *Honored By The Glory of Islam: The Ottoman State, Non-Muslims, and Conversion to Islam in The Late Seventeenth Century İstanbul and Rumelia*. Doktora Tezi, The Chicago University, Chicago 2001.

----------, *IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2010.

Balcı, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Âli Tercüme Odası*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2006.

Bardakjian, Kework B., "The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople", Haz. B. Braude and B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society* I-II, New York 1982, s. 89-100.

Barkan, Ömer Lütfi, "Öşür", MEB*İA*. C. IX, s. 482-488.

Bauden, Frederic, *İzmir Gezisi: Antoine Galland'ın Bir Elyazması 1678*, Çev. Erol Üyepazarcı, İzmir 2004.

Baysun, Cavid, "Evliya Çelebi", MEB*İA*, C. IV, s. 400-412.

Beller, E. A. *The Mission of Sir Thomas Roe to the Conference at Hamburg, 1638-1640*, London 1926.

Bengü, Selçuk ve Çolakoğlu, Emine, "Dünya Basınında Türkiye İmajı: Güney Kore Örneği", *Selçuk İletişim Dergisi*. 4 (1), 2005, s. 141-148.

Ben-Naeh, Yaron, "Honor and its Meaning Among the Ottoman Jews", *Jewish Social Studies*, 11(2), 2005, s. 19-50.

----------, *In the Realm of Sultans: Ottoman Jewish Society*, Kudüs 2006, [Türkçe Tercüme: Ben-Naeh, Y, *Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri*, Çev. Nita Özkatalan, İstanbul 2006].

———————, *Jews in the Realm of the Sultans, Ottoman Jewish Society in the Seveenteenth Century*, Tübingen 2008.
Berridge, G. B., *Notes on the Origins of the Diplomatic Corps: Constantinople in the 1620s*, Netherlands Institute of International Relations, 2004.
Beydilli, Kemal, "Stephan Gerlach'ın Ruznamesin'de İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs - 1 Haziran 1988, Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 83-103.
----------, "Önsöz" *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, I-II, Haz. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007.
Bilgin, Nuri, *İçerik Analizi*, Ankara 2006.
Bilim, Cahit, "Tercüme Odası", [Elektronik Sürüm], *OTAM*, C. I, (1990), s. 29-43.
Blunt, Henry, *A Voyage Into the Levant*, London 1650.
Bobovius, Albertus, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Ali Berktay, İstanbul 2009.
Borromeo, Elisabetta, *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman: 1600-1644*, I-II, Paris 2007.
Bosworth, C. E., "The Concept of Dhimma in Early Islam", Haz. B. Braude and.
B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*. I-II, New York 1982, s. 37-51.
Bournoutian, G., "*Simeon of Poland*", Erişim: 11.11.2009, www.ottomanhistorians.com
Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara 1996.
Braude, Benjamin, "Foundation Myths of the Millet System", Haz. Braude, B. ve Lewis, B., *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, C. I, New York 1982, s. 69-74.
----------, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Haz. Kemal Çiçek, Ankara 2001, s. 315-332.
Braude, Benjamin ve Lewis, Bernard, (Haz.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, I-II, New York 1982.

Brown, M., *Itinerant Ambassador: The Life of Sir Thomas Roe*, Lexington 1970.

Burian, Orhan, "Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *AÜDTCF Dergisi*, C. IX (1-2), s. 1-40.

----------, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, C. XV (58), s. 223-245.

Burke, Peter, *Fransız Tarih Devrimi, Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Ankara 2006.

Busbecq, Ogier Ghislain De., *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul 2005.

Canaye, Philippe, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, Haz. M. H. Hauser, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

Cezar, Mustafa, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri Dergisi* C. I, (1963), s. 327-349.

Cin, Halil, "İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme", [Elektronik Sürüm], *AÜHFY*, Ankara 1974.

Cook, Michael, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1630*, London 1972.

Covel, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, Çev. N. Özmelek, İstanbul 2009.

Cumbur, Müjgan, "Batıya Kaçırılan Kitaplarımız", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. VIII (1), 1959, s. 3-16.

Çiğdemoğlu, Sema, "Ortaçağ, XVI., XVII., XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış", *Milli Kültür*, 54, (1986), s. 46-54.

Çolak, Hasan, *Co-Existence and Conflict Between Muslims and Non-Muslims in the 16th Century Ottoman İstanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent University, Ankara 2008.

Dağcı, Şamil, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri II (Geçici Evlenme Engelleri)", [Elektronik Sürüm], *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2000), s. 137-194.

Dankoff, Robert, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Celebi*, Leiden 2004.

Darling, Linda, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Financial Administration in the Ottoman Empire, 1550-1660*, Leiden 1996.

Davis, Richard Beale, "America in George Sandys' Ovid", *The William and Mary Quarterly*, C. 4 (3), (1947), s. 297-304.

----------, *George Sandys, Poet-Adventurer: A Study in Anglo-American Culture in the Seventeenth Century*, London 1955.

Davison, Roderic, "Türkiye'nin Batı'daki Tarihsel İmajı", *Tarih ve Toplum*, 19/109, (1993), s. 34-38.

Delilbaşı, Melek, "Osmanlı-Bizans İlişkileri", *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 122-132.

Demirağ, Yelda, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", [Elektronik Sürüm], *OTAM*, 13, (2002), s. 15-34.

Demirtaş, Mehmet, "XVI. yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", [Elektronik Sürüm], *Atatürk Üniversitesi SBED*, IV (2), (2004), s. 37-50.

Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1992.

Dirimtekin, Feridun, *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Asırda İstanbul*, İstanbul 1964.

Düzdağ, Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972.

Ebersolt, Jean, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, Çev. İlhan Arda, İstanbul 1999.

Efe, Mehmet, "İlahî Dinlerde İbadet ve Namaz", *İslam Araştırmaları*, 3, (2009), s. 17-26.

Eliade, Mircae, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. II*, Çev. Ali Berktay, İstanbul 2003.

Elias, Norbert, *Uygarlık Süreci*, Çev. Ender Ateşman, I-II, İstanbul 2000.

Ellison, James, *George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the 17th Century*, Cambridge 2002.

Emecen, Feridun, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine", *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 15-32.
Epstein, Marc Allan, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg 1980.
Ercan, Yavuz, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V, (1967), s. 411-429.
----------, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, C. XLVII (188), (1983-84), s. 1119-1149.
----------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", *Belleten*, C. LV (213), (1991), s. 371-391.
----------, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Haz. Kemal Çiçek, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s. 333-354.
----------, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001.
----------, *Toplu Eserler*, C. I-III, Ankara 2007.
Eroğlu, Ahmet Hikmet, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış. [Elektronik Sürüm] *AÜİFD*, 41, (1990), s. 309-325.
Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara 2000.
Ertuğ, Nejdet, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hamalları*, İstanbul 2008.
Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul 1990.
----------, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992.
Etensel İldem, Arzu, *Doğu'ya Yolculuk: 19. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Yapıtlarında Karşılaştırmalı Türk-Yunan İmgesi*, İstanbul 2000.
Evin, Ahmet, Ö., "1600-1750 Arası Batılıların Türkiye Görüşlerinde Olan Değişim", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri – Metin – Tartışmalar*, Ankara 1975.
Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 2008.

Eyice, Semavi, "Dernschwam de Hradiczin Hans", TDV*İA*, C. IX, s. 182-183.
————, "İstanbul/Tarihi Eserler", MEB*İA*, C. V/2, s. 1214/137-144.
----------, Metin Sözen ve Murat Belge, *İstanbul*, İstanbul 1993.
Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999.
————, "Önsöz, Michael Heberer'in Anıları veya Kadırgalardan Kurtulmak", *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2003.
----------, *Orta Halli Osmanlılar*, İstanbul 2009.
Filizok, Rıza, "Edebî Analiz Nedir?", Erişim: 11.11.2009, http:egeedebiyat.org.
Foster, William, (Haz.) "Introduction", *The Travels Of John Sanderson in the Levant*, London 1931, s. IX-XLI.
Frazee, Charles A., *Catholisc and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, London 1983.
Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*. I-II, Haz. Charles Schefer, Çev. Nahit Sırrı Örik, Ankara 1998.
Galanti, Avram, "Ester Kira", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, XVI/17 (94), (1926). s. 318-324.
Gellis, John, "Çocuğun Bireyselleşmesi", Haz. Philippe Aries ve Georges Duby, *Özel Hayatın Tarihi, III, Rönesanstan Aydınlanma'ya*, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul 2007, s. 339-359.
Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*. I-II, Haz. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007.
Gibb, H. A. R. and Bowen, H., *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*. I., London 1957.
Goffman, Daniel, "Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century", *New Perspectives on Turkey*, 11, (1994). s. 135-158.
————————, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler, 1642-1660*, İstanbul 2001.
Gökbilgin, Tayyip, "Çingeneler", *MEBİA*, C. III, s. 420-426.
————————, "Köprülüler", *MEBİA*, C. VI, s. 892-897.

Gökçe, Orhan, *İçerik Analizi*, Ankara 2006.
Göllner, Carl, *"Die Europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts"*, *Turcica* –Çev. Doğan Gün, 16. Yüzyılda Avrupa'da Türkler ile İlgili Yayınlar, C. I (1501-1550), Bucuresti-Berlin; C. II (1551-1600), (1994), s. 4-13.
Göyünç, Nejat, "Salomon Schweigger ve Seyahatnâmesi", *Tarih Dergisi*, C. XIII (17-18), (1963), s. 119-140.
----------, "16. Yüzyılda Avrupa'da Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri* Eskişehir 1987, s. 91-96.
----------, "16. Yüzyılda Avrupa'da Türkler ile İlgili Yayınlar", *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), 19, (1999), s. 313-319.
----------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", *Türkler* C. X, Ankara 2002, s. 233-247.
----------, *Türkler ve Ermeniler*, Ankara 2005.
Grelot, John, *İstanbul Seyahatnamesi*, Çev. Maide Selen, İstanbul 1998.
Gurney, John, "Della Valle, Pietro", Erişim:15.12.2010, www.iranica.com
Gündüz, Tufan, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, İstanbul 2007.
Hammer, F. Von, *Osmanlı Tarihi*. İstanbul 2005.
Hanna, Nelly, *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, İstanbul 2006.
Harborne, William, "The Presents Made to the Grand Signor and Others the Chief of His Court by the English Ambassador in Constantinople", Haz. Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, Glasgow 1905.
Hasluck, Frederic William, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929.
Haynes, John, *The Humanist as Traveler: George Sandy's Relation of a Journey begun an. Dom. 1610*, Fairleigh 1986.
Heberer, Michael, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, Çev. T. Noyan, İstanbul 2003.
Hentch, Thierry, Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı, Çev. Aysel Bora, İstanbul 1996.

Heppner, Harold, "Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987, s. 107-114.

Heyd, Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", [Elektronik Sürüm], *AÜİFD*, C. XXVI, (1983), s. 646.

Holmberg, E. J. "Esthers in the Seraglio: Jewish Women in Modern English Travel Narratives on Turkey", Haz. Anu Korhonen and Kate Lowe, *The Trouble with Ribs: Women, Men and Gender in Early Modern Europe* [Eletronik Sürüm]. (34-56). Helsinki 2007.

I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, Eskişehir 1987.

Irwin, Robert, *Oryantalistler ve Düşmanları*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2008.

Imber, Colin, *Şeriattan Kanuna: Ebu'ssu'ud ve Osmanlıda İslam Hukuku*, Çev.Murteza Bedir, İstanbul 2004.

İlgürel, Mücteba, "Hüseyin Efendi, Hezarfen", TDV*İA*, C. 18, s. 544-546.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜDTCF Dergisi*, C. 1/2, (1943), s. 89-96.

----------, "Osmanlılarda Raiyet Rüsumu", *Belleten*, C. XXIII, S. 92, (1959), s. 575-610.

----------, "Ottoman Archival Materrials on Millets", Haz. B. Braude and B. Lewis *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*. I-II, New York 1982.

----------, "The Status of the Grek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, 21-23, (1991). s. 415-436.

----------, "Foundations of Ottoman Jewish Cooperation", Haz. Avigdor Levy, *Jews, Turks, Ottomans A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, New York 2002, s. 3-14.

----------, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Derleyen. Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara 2005.

----------, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul 2006.

----------, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Muhafazakar Düşünce*, 7, s. 11-20.

İnce, Ayalp Talun, "Hans Dernschwam'ın İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü'ndeki Türk İmajı Üzerine Bir Deneme", *Türkbilig*, 15, (2008), s. 110-125.

Jenings, Ronald, "Zimmis (Non- Mulims) in the Early 17th Century Ottoman Judicial Records - The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, v. XXI (III), (1978). s. 225-293.

Jenkinson, Antony, "The Maner of the Entring of Soliman the Great Turke with His Army into Alepo in Syria, anno 1553", Haz. Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voiages, Traffigues and Discoveries of the English Nation*, C. V, Glasgow 1904, s. 105-108,

Jorga, Nicole, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

Karakoç, İrfan, "Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe'de Yayınlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Osmanlı*, C. IX, Ankara 1999, s. 94-99.

Karataş, Ali İhsan, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı - Bursa Örneği*, İstanbul 2009.

Kaygılı, Orhan Cemal, *Çingeneler*, İstanbul 1997.

Kaynak, Mahir, *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dan Gözlemler*, İstanbul 2007.

Kenanoğlu, Macit, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak Ruhani İltizam Sistemi", *Divan İlmi Araştırmalar*, 14/1, (2003), s. 67-84.

----------, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

----------, "İstanbul'da Birlikte Yaşamanın Hukuki Temelleri (1453-1856)", Haz. Ş. K. Akar, *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, İstanbul 2004, s. 62-65.

Kılıç, Muharrem, "Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Feteva-yi Ali Efendi Örneklemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 13, (2009), s. 63-82.

Kılıç, Orhan, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı*, C. III, Ankara 1999, s. 180-187.

Kılıç, Rüya, *Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.

Koç, Yunus, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 535-550.

Koçaş, Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul 1990.

Koluman, Ahmet, "Dinler ve Gıda İlkelden Semaviye", *Uludağ Ün. J. Fac. Vet. Med.* 28. 1, (2009), [Eletronik Sürüm] s. 25-32.

Konukçu, Enver, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıka'dan Ermeniler", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 326-333.

Korkusuz, M. Şefik, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, İstanbul 2003.

Kömürciyan, Eremya Çelebi, *XVII. Asırda İstanbul*, Haz. Kevork Pamukçiyan, Notlar: Hrand Andreasyan, İstanbul 1988.

Kös, Karoly, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Ankara 1995.

Kramers, J. H., "Karaman", *MEBİA*, C. VI, s. 309-310.

Kuban, Doğan, *İstanbul, An Urban History*, İstanbul 1996.

Kumrular, Özlem, *Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu*, İstanbul 2008.

----------, (Haz.), *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul 2008.

----------, *Dönmeler Tarihi*, İstanbul 2005.

----------, "Dönme", TDV*İA*, C. 9, s. 518-520.

----------, "Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", [Elektronik Sürüm], *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (1996), s. 117-154.

Küçük, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 208-216.

Lâtifi, *Evsâf-ı İstanbul*, Haz. Nermin Suner, İstanbul 1977.

Levy, Avigdor, (Haz.) *Jews, Turks, Ottomans A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, New York 2002.

Lewis, Bernard, "Doğuya Giden Bazı İngiliz Seyyahları", Çev. E. Erdim ve S. Özbaran, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, (1984), s. 245-264.

----------, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. B. S. Şener, Ankara 1996.
----------, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. Nimet Yıldırım, İstanbul 2000.
----------, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, İstanbul 2009.
Lowry, Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa*, Çev. Serdar Alper, İstanbul 2004.
Luther, Usha. M., *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya), 1550's to 1850's, A Methodological Study*, Ankara 1989.
Maclean, Gerald, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul 2005.
Mantran, Robert, "Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Christians and Jews in th Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, C. I., s. 127-137, New York 1982.
----------, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. M. Ali Kılıçbay, E. Özcan, C. I-II, Ankara 1990.
----------, *XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1991.
Marushiakova, E., Popov, V., *Gypsies in the Ottoman Empire*, Centre de Rescherches Tsiganes, 2000.
McCarty, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.
Mitler, Louis, "The Genoese in Galata 1453-1682", [Elektronik Sürüm], *Middle East Studies*, 10, (1979), s. 71-91.
Moran Berna, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
Moryson, Fynes, *The Itinerary of Fynes Moryson in Four Volumes*, Glasgow, 1907-1908.
Mowat, R. B., *The Mission of Sir Thomas Roe to Vienna, 1641-42*, Oxford 1910.

Murphey, Rhoads, "Jewish Contributions to Ottoman Medicine, 1450-1800", Haz. Avigdor Levy, *Jews, Turks, Ottomans A Shared History,* New York 2002, s. 61-74.
Nicol, Donal M., *The Byzantine Family of Kantakuzenos 1100-1460,* Washington DC 1968.
Nicolay de Nicolas, *The Nauigations Into Turkie. Reprint of London 1585,* Amsterdam 1968.
Noyan, Bedri, "Bektaşîlikte Dokunulmayan Hayvanlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 279, (1972), s. 6438-6440.
Ocak, Ahmet Yaşar, "Paul Ricaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVII (1-2), (1989), s. 233-244.
———————, "XIII- XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint George) Kültü", *Belleten*, (214), (1991), s. 661-673.
----------, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara 1992.
Ortaylı, İlber, "Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXVII (4), (1972), s. 135-159.
———————, "16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Tarih ve Toplum.* C. I (2), (1984), s. 26-31.
----------, "Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnemeler" *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987, s. 115-129.
----------, "Galata", TDV*İA*, C. 13, s. 303-307.
----------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler,* C. X, Ankara 2002, s. 216-220.
———————, *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2006.
Önen, Yaşar, "On altıncı Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi* (Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı), C. I (4), (1969), s.1-23.
———————, "Önsöz", *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1992.
Özbaran, Salih, *Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007.

Özel, Ahmet, "Gayrimüslim", TDV*İA*. C. 13, s. 418-427.
Özel, Oktay, "Modern Osmanlı Tarihyazımında Klasik Dönem: Bir Eleştirel Değerlendirme", *Tarih ve Toplum*, 4, (2006), s. 273-294.
P. Nerses Akinian (Haz.), *Das Armeniers Simeon aus Polen Reisebechreibung Anlagen und Kolofone, Zusamenfassung in deutscher Sprache*, Wien 1936.
Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, İstanbul 2004.
Palmer, Veronica, Alan Palmer, *Who's Who in Shekaspeare's England*, Palgrave 1999.
Panaite, Viorel, "İslami Gelenek ve Osmanlı Milletler Hukuku", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 261-268.
Pantazopoulos, N. J., *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Thessaloniki 1967.
Papachrist, P. A., *The Three Faces of Phanariots: An Inquiry Into The Role and Motivations of The Greek Nobility Under Ottoman Rule 1683-1821*, 1992.
Papadopoullos, T. H., *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People Under Turkish Domination*, Brussels 1952.
Parker, Kenneth, (Haz.), *Early Modern Tales of Orient A Critical Anthology*, London and Newyork 1999.
Pedro, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Çev. Fuat Carım, İstanbul 1995.
Pierce, Leslie, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York 1993.
Pignot, Helen, *Christians under the Ottoman Turks*, New Jersey 2009.
Polonyalı Simeon, *Polonyalı bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, Çev. Hrand Andreasyan, İstanbul 2007.
Prasad, R. C., *Early English Travelers in India: A study in the travel literature of the Elizabethan and Jacobean periods with particular reference to India*, 1980.
Qusterhout, R., "A Sixteenth-Century Visitor to the Chora", *Dumbarton Oaks Papers*, 39, (1985), s. 117-124.

Ralamb, Claes, *İstanbul'a Bir Yolculuk*, Çev. Ayda Arel, İstanbul 2008.
Ranum, Orest, "Mahremiyet Limanları", Haz. Philippe Aries ve Georges Duby *Özel Hayatın Tarihi, III, Rönesanstan Aydınlanma'ya*, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul 2006, s. 231-290.
Redhouse, *Redhouse Sözlüğü*, (10 bs.), İstanbul 1982.
Reyhanlı, Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat 1582-1599*, Ankara 1983.
----------, "Nicolas De Nicolay'ın Türkiye Seyahatnamesi ve Desenleri", *Erdem*, C. V, S.14, (1989), s. 571-616.
Ricaut, Paul, *An Acoount of the Present State of the Greek and Armenian Churches*, London 1679.
----------, *The History of thePresent State of The Ottoman Empire in Three Books*, [Elektronik Sürüm], London 1686.
Roe, Thomas, *The Negotiations of Thomas Roe*, London 1740.
Rozen, Minna, "A History of Jewish Community in İstanbul The Formative Years, 1453-1566", Haz. Suraiya Faroqhi ve Halil İnalcık, *The Ottoman Empire and Its Heritage*, Leiden 2002.
Runciman, Stephan, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople From the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, London 1968.
Sahillioğlu, Halil, "Avarız", TDV*İA*, C. IV, s. 108-109.
Said, Edward, *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İstanbul 1998.
Sanderson, John, *The Travels Of John Sanderson in the Levant*, Haz. Sir William Foster, London 1931.
Sandy, George, *Sandys Travels, Containing an History of the Original and Present State of the Turkish Empire: Their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts of Justice, and Commerce*, London 1670.
Sandy- Wuncsch, J, *What Have They Done to the Bible?: A History of Modern Biblical Interpretation*, Collegeville 2005.
Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul 2007.
Scholem, Gershom, *Sabbatai Sevi The Mystical Messiah 1626-1676*, Bollingen Series XCIII, 1980.
Schweigger, Salomon, "Ein newe Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem", Haz. Fuat Sezgin,

The Islamıc World In Foreign Travel Accounts, Frankfurt am Main 1995.

———————, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Çev. Türkis Noyan, Haz. Heidi Stein, İstanbul 2004.

Schwob, Anton, "15. ve 16. Yüzyıllarda Almanca Seyahatnamelerde ve Sefaretnamelerde İstanbul", *Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Çev. Zeki Cemil Arda, Eskişehir 1987, s. 61-81.

Sharon, Moshe Sevilla, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1992.

Shaw, Stanford, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, London 1991.

----------, "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 307-321.

Shmuelevitz, Aryeh, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and*

Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa. Leiden 1984.

Soykan, Tankut, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler: Klasik Dönem Osmanlı Hukuku*, İstanbul 1999.

Sözen, Zeynep, *Fenerli Beyler 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, İstanbul 2000.

Speake, Jennifer, (Haz.), *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, [Elektronik Sürüm], London 2003.

Spuler, Bertold, "1739 Belgrad Barış Antlaşması'na kadar Avusturya Devleti Tarafından İstanbul'a Gönderilen Elçiler", Çev. A. İ. Savaş, (Yayımlanmamış Çeviri), ["Die europaische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad 1739". *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. sayı: 2 (1936), s. 313-342].

Stein, Heidi, "Önsöz-Sonsöz", *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Haz. Heidi Stein, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2004.

Strachan, Michael, *Sir Thomas Roe 1581-1644: A Life*, Salisbury, 1989.

----------, *Thomas Roe. Literature of Travel and Exploration*, Haz. Jennifer Speake, New York 2003, s. 1018-1019.

Sundeen, Gleen, "Thevenot the Tourist: A Frenchman Abroad in the Ottoman Empire", Haz. G. J. Ames ve R. S. Love, *Distant Lands and Diverse Cultures: The French Experience in Asia, 1600-1700,* Connecticut 2003, s. 1-19.

Sürgevil, Sabri, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", *Türkler,* C. 10, Ankara 2002, s. 251-260.

Şahin, Gürsoy, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı,* İstanbul 2007.

Şahin, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye,* İstanbul 1980.

Şişman, Cengiz, "Sabatay Sevi", TDV*İA,* C. 35, s.334-335.

Tavernier Seyahatnamesi, Haz. Stephane Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006.

Tavernier, Jean Bapiste, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat,* Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul 1980.

----------, *Les six voyages en Turquie & en Perse, II, İntroductionet notes de Stephane Yerasimos,* Paris 1981.

----------, *Topkapı Sarayında Yaşam,* Çev. Perran Üstündağ, İstanbul 1984.

----------, *17. yüzyılda Topkapı Sarayı,* Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2007.

Tayanç, Muin M., "Türkiye İle İlgili Seyahatnameler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 57, (1972), s. 42-48.

----------, Türkiye İle İlgili Seyahatnameler II. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 58, (1972), s. 39-42.

Tekin, Rahmi, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği),* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

Thevenot, Jean De, *1655-1656'da İstanbul ve Türkiye,* Çev. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul 1939.

----------, *1655-1656'da Türkiye,* Çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978.

----------, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant,* Haz. Fuat Sezgin, *The Islamic World in Foreign Travel Accounts 45,* Frankfurt am Main 1995.

----------, *Thevenot Seyahatnamesi,* Haz. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktay, İstanbul 2009.

Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985.
Toker, İhsan, "Renk Simgeciliği ve Din", [Elektronk Sürüm], *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50 (2), (2009), s. 93-112.
Toruk, Ferruh, "Alman Seyyah Hans Dernschwam'ın Gözüyle XVI. Yüzyılda Ankara", *Erdem*, 52, (2008), s. 231-244.
Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997.
Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim:18.02.2011, http://tdkterim.gov.tr/bts/
----------, *Terimler Sözlüğü*. Erişim: 03.11.2010, http://tdkterim.gov.tr
Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Tebliğler ve Panel Konuşmaları, İzmir 1983.
Türk, Hüseyin, (t.y.). "Hatay'da Müslüman - Hıristiyan Etkileşimi: Saint George ya da Hızır Kültü", Erişim: 29.12.2010, http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/85/16_.pdf.
Uğur, Yunus, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırması Literatür Dergisi*, C. I, S. 1, (2003), s. 305-344.
Usta, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon 1999.
Üçel-Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul 2003.
Üçok, Coşkun, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", [Elektronik Sürüm], *AÜHFD*, 03, (1946), s. 125-146.
Vratislav, Venceslas, *Baron Vratislav'ın Anıları XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, Çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul 1998.
Withers, Robert, *Büyük Efendinin Sarayı*, Çev. Cahit Kayra, İstanbul 1996.
Wittmann, Richard, *Before Qadi and Grand Vizier: Intra Communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in The Plural Society of Seventeenth Century İstanbul*. Doktora Tezi. Harward Üniversitesi, 2008.
Yahudiler, MEB*İA*, C. XIII, s. 339-342.

Yerasimos, Stephane, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman XIVe-XVIe Siecles*, Ankara 1991.

----------, Giriş. *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006.

Yıldız, M. Cengiz, "Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane". *Türkler*, C. 10, Ankara 2002. s. 635–639

Yörük, Doğan, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", [Elektronik Sürüm], *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, (2007), s. 625-652.

Yurdaydın, Hüseyin G. "İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", [Elektronik Sürüm], *AÜİFD*, 27, (1985), s. 97-110.

Ze'evi, Droe, *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk 1500-1900*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2008.

EKLER

EK 1:
İstanbul'la İlgili Batılılara Ait Seyahatnameler Bibliyografyası

"Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)" başlıklı araştırmamız, seyahatnamelere dayalı bir "imaj çalışması"dır. Elbette böyle bir araştırmaya öncelikle söz konusu dönemdeki seyyahlar ve eserlerinin tespiti ile başlamak gerekiyor. Zira hayli fazla sayıda olan seyahatname edebiyatı içinden kullanacaklarımızı belirlemeden önce bütünü görmenin bir zorunluluk olduğuna inanıyoruz. Buna göre inceleme dönemimizde (1553-1673) Batılı ülkelerden İstanbul'a gelmiş toplam 170 seyyah belirlendi. Hemen belirtelim ki bu sayı kesinlikle değişmezlik iddiası taşımıyor.

Batılı gezginlerin isim ve eserlerinin tespit edilmesinde seyahatnameler hakkında çalışan yerli ve yabancı tarihçilerin mevcut bibliyografya denemelerini kullandık. İlk olarak, Semavi Eyice'nin *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "İstanbul (Tarihi Eserler)" başlıklı makalesinde verdiği kaynakça buna örnektir.[1] Bunun yanında Robert Mantran *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* isimli kitabının sonunda "Avrupalıların Seyahatnameleri" başlığı altında bir bibliyografya vermiştir.[2]

---

[1] Bkz. Eyice, İstanbul, s. 1214/134-140. Eyice, burada Fetih'ten 1899 yılına kadar İstanbul'u ziyaret eden seyyahların yazdığı seyahatnameleri İstanbul'a geliş tarihlerine göre sıralamıştır. "Muhakkak ki tam değildir" dediği bibliyografyada bizim araştırma dönemimizle ilgili 74 seyyah kaydetmiştir.

[2] Bkz. Mantran, 17. Yüzyılın..., s.257-263. "Avrupalıların Seyahatnameleri" başlığı altında seyahatnamelerin mümkün olduğu kadar tam bir listesini

Her iki araştırmacının da adı geçen çalışmaları bize yol gösterici olmuştur. Bilhassa seyahatname araştırmaları ile tanınan Stephane Yerasimos'un *Les Voyageurs dans l'Empire Otoman, XIVe-XVIe Siecles* isimli bibliyografik eseri 16. yüzyılda İstanbul'da bulunmuş seyyahları belirlemek için vazgeçilmez bir kaynaktır.[3] Çünkü Yerasimos bu monografide seyyahların isimlerini ve Osmanlı ülkesinde bulundukları süreyi vermekle kalmamış, seyyahın uğradığı yerleşim yerlerini de günbegün kaydetmiştir. Böylece seyyahın izlediği yolu ve İstanbul'da bulunduğu süreyi ve gezdiği yerleri öğrenmek mümkün olmuştur. Ayrıca yazar, bazı seyyahların kısa özgeçmişlerini verdikten sonra, eserinin yazma, tercüme ve farklı baskılarını kayda geçirir. Elisabetta Borromeo, *Voyageurs Occidentaux Dans l'Empire Otoman (1600-1644)* adlı araştırmasında Yerasimos ile aynı yöntemi izler. Bu açıdan eseri Yerasimos'un çalışmasının bir devamı mahiyetindedir.[4] Borromeo'nun araştırması da 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunmuş Batılı seyyahların belirlenmesi konusunda çalışmamıza ışık tutmuştur. Son olarak adı geçen araştırmacıların tespit ettiği seyyah ve seyahatnameler, *National Hellenic Research Foundation* tarafından oluşturulan PANDEKTIS Projesi'nin dijital arşivindeki verilerle karşılaştırılarak doğrulanmıştır.[5] Farklı ülke, dil, dönem, konu, kaynak çeşidi ve bağımsız belge araması yapabilme imkânı sunan bu arşiv sayesinde bibliyografyamızın güncel olması sağlanmıştır.

Kaynakçamızın oluşturulmasında izlediğimiz yöntem ve yaptığımız tercihlerden bahsetmek çalışmamızın amacının daha iyi anlaşılması için gereklidir. Hemen hatırlatalım ki konumuz Batılı seyyahları

---

verdiğini ifade eden Mantran, kaydettiği eserlerde 17. yüzyıl seyyahlarına atıflar bulduğunu da belirtir. Mantran'ın bibliyografyasında 17. yüzyıl için toplam 130 eser kaydedilmiştir.

3 Bkz. Yerasimos, Les Voyageurs....

4 Bkz. Borremeo, Voyageurs occidentaux....

5 Bkz. Erişim: 01.03.2010, http://pandektis.ekt.gr (National Hellenic Research Foundation; PANDEKTIS: A Digital Thesaurus of Primary Sources for Greek History and Culture; Travel Literature on Southeast Europe and the Eastern Mediterranean 15th-19th Centuries).

esas aldığından Arap ülkeleri ya da Rusya'dan İstanbul'a gelen seyyahlar kapsam dışı bırakılmıştır. Bununla birlikte kaynakların isimsiz veya anonim olarak zikrettiği seyahatnameler de kaynakçaya dâhil edilmemiştir. Bu tercihler dışında Yerasimos ve Borromeo'nun ortak yöntemi izlenerek önce seyyahın ismi, ardından İstanbul'da bulunduğu yıl/yıllar verildi. Seyyahın Osmanlı başkentinde kaldığı sürenin tespit edilemediği durumlarda ise, Osmanlı ülkesinde bulunduğu zaman dilimi parantez içinde gösterilmiştir. Bir defadan fazla İstanbul'u ziyaret etmiş olan seyyahları da verdiğimiz iki ayrı yıldan izlemek mümkündür. Künyelerde yer alan "yazma" ibaresi, arşivlerde bulunan ve henüz yayımlanmamış olan seyahatnameleri nitelemek için kullanılmıştır. Bibliyografyayı oluştururken seyahatnamelerin *yazma, baskı* ve *tercüme*leri arasında tercihlerde bulunuldu. Yerasimos ve Borromeo, eserlerinde seyahatnamelerin bu üç türünü verirken, biz önceliği baskılara ayırmayı uygun gördük. Çeşitli baskılar içinden Türkçe tercümeleri öncelikli olarak kaydettik. Bundan sonra İngilizce ilk sırada olmak üzere, yaygın Batı dillerindeki tercümeleri listemize dâhil ettik. Bu tür tercihlerde bulunulmasının sebebi, kaynaklara erişim ve kullanım imkânının göz önünde bulundurulmasıdır.

Bibliyografyadaki seyahatnamelerin edebî niteliklerinin farklı olduğu burada ifade edilmelidir. 1553-1673 döneminde batılı seyyahlara ait 170 seyahatnamenin 32'si yazma halindedir. Ayrıca bu künyelere dikkatli bakıldığında bir kısmının günlük veya seyahate dair hatıra, bazılarının ise mektup olarak kaleme alındığı anlaşılacaktır. Seyahat notlarından 27'si *relazione*dur. *Bailo* adı verilen Venedik elçilerinin görev sürelerinin bitiminde Senato'ya sundukları kapsamlı raporlar olan *relazione*lar yazıldıkları dönemde yayımlanmak amacıyla hazırlanmamışlardı. Fakat XIX. yüzyıl tarihçilerinin bu nüshalara verdikleri önem sayesinde bugün matbu *relazione*lar bulunabilir.[6] Künyesini verdiğimiz *relazione*lardan ise sadece bir kısmı yayımlanmıştır.

[6] Faroqhi, Osmanlı Tarihi..., s. 181.

Bu araştırma ile İstanbul'da bulunan yabancı gözlemcilerin bir taraftan sayısını tespit ederken, diğer taraftan milliyetleri ve meslekleri konusunda da fikir sahibi olduk. Elde edilen toplam sayı ve bu sayının yıllara göre dağılımı, ilgili dönemde seyahat trafiğini izlememize yardımcı olmuştur. Seyyahların İstanbul'da bulundukları süreyi değil de başkente geliş tarihlerini gösteren bir grafik ile bulgularımızı yorumlamaya çalıştık (bkz. Tablo-1). Buna göre 1573-1583 ve 1583-1593 dönemlerinde önemli bir seyahat yoğunluğu gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin gücünün Avrupa'da en yoğun hissedildiği Viyana Kuşatması öncesi ve sonrasına denk gelen bu seyahat trafiğinin uluslararası ilişkilerden oldukça etkilendiği gayet açıktır. Diğer taraftan seyyahların milliyetleri, hem kültürler ve toplumlar arası iletişim kanallarının işleyişine hem de uluslararası ilişkilerin çeşitliliği ve yoğunluğu hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân vermiştir. İtalyan, Fransız, Alman ve İngiliz seyyahların ziyaret sıklığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik ilişkilerine paralellik arz eder (bkz. Tablo-2 ve Tablo-3). Çoğu zaman birbiriyle bağlantılı olan seyahat amacı ile seyyahın mesleği, İstanbul'un gezginlerinin ait oldukları sosyal ve kültürel çevrelere dair önemli ipuçları verir. Buna göre meslek grupları arasında elçiler ile elçilik heyetinde yer alan resmi görevliler ile diplomatlar ilk sırada gelmektedir. Sadece seyahat amacıyla İstanbul'a gelen gezginler, soylular ve din adanıları bunları izler. Sayıları az da olsa sanatçı, hekim, tüccar, bilim adamı ve esir kimliği ile seyahat eden Batılılar da bibliyografyamızda yer almaktadır.

Sonuç olarak kaynakçada adı geçen seyyahlar, Avrupa'nın farklı devlet ve milletlerine mensup olsalar da ortak noktaları, İstanbul'u ziyaret etmiş olmalarıdır. Doktora çalışmasının sınırlı zaman ve çerçevesi, bibliyografyada yer alan bütün kaynakların kullanımına imkân vermiyor. Dolayısıyla, onar yıllık dönemler içerisinden birer bazen ikişer seyahatname belirleyerek konumuz üzerinde çalıştık.

1453-1699 Döneminde İstanbul'u Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri

Nicola SAGUNDINO (1453, 1461): *Oratio Nicolai Sagundini edita in Urbe Neapoli ad Serenissimum principem et novissimum regem Alphonsum*, 1496.

Konstantin Mihailovic d'OSTROVICA (1455-1463): *Hjstoria neb Kroynka Turecka, od neyakeho Raca neb Bosnaka* ..., Leitomysl, 1565.

Varsonov (1456, 1451-2): "Izvoloniem ottsa i pospecheniem sına i covercheniem svya tagho Doukha...", *Pravoslavii Palestinskii Sbornik*, Tome XV, 1986.

Jörg de Nürnberg (1460-1480): *Geschicht von der Türckey*, Memmingen, 1482.

Benedetto DEI (1463): *Della Decima e delle altre gavezze della moneta e della Mecatura de'Fiorentini fino al Secolo XVI. Parte Terza: Della mercatura de'Fiorentini*, Cilt II, Lucca 1765, s. 235-280.

Georges de Trebizonde (1465-6): "Martyrium eatissimi Martyris Andreae de Chio qui <constantinopoli obitt, ..." J. P. *Migne Patrologia Graeco-latina*, Cilt 161, Paris, 1866.

Anthoni CHARCON (1468): "De statu Turgkeye" basım yeri ve yılı yok.

Filippo BUONACCORSI (1469, 1479)

P. Callinachi experientis de bello Turcis inferend, Oratio gravissima, ac tam temporibus convenientissima. ..., Haganoe, 1533.

Giovan-Maria ANGIOLELLO (1470): A. Capparozzo, *di G. M. Angiolell e di un suo manoscritto inedito*, Vicenza, 1881.

Ioannis (Janus) LASCARIS (1491): K. K. Müler, "Neue

Mittheilungen über Janos Lascaris und die Mediceische Bibliothek" *Centralblatt für Bibliothek-wesen*, Leibzig, 1884, s. 323-412.

Wolf von ZÜLNHART (1496): Rein hold Röhricht, Heinrich Meisner, *Deutsche Pilgerreisem nach dem Heiligen Landen*, Berlin, 1880. s. 308-314.

Alvise SAGUNDINO (1496, 1497): "Relation fate per Alvixe Sagundino secretario di la illustrissima Signoria, ritornato da Constantinopoli", Marino Sanuto, *I diarii*, Cilt I, 1879.

Bonsignore BENSIGNORI, Bernardo MICHELOZZI (1497): Eve Borsook, "The travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bensignori in the Levant", Journal of the Wamburg and Courtauld Institutes, Cilt 36, London, 1973, s. 145-197.

Arnold von HARFF (1499): *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf*, Köln, 1860

Andrea ZANCHANI (1499): Marino Sanudo, I diarii, Cilt II, col. 699-705.

Thedoro Spandugino CANTACUSINO (1499-1509): *La genealogie du Grant Turc*, Paris 1556.

Giovanantonio MENAVINO (1501-1514): *I cinque libri della legge, religione, et vita de Turchi et della corte et d'alcune guerre del Gran Turco: di Giovanantonio Menavino Genovese da Vultri. ...*, Firenze, 1551.

Gian Jacopo CAROLDO (1503): Relazione autografa di Constantinopoli", Yazma, Marino Sanudo, I diarii, Cilt V, col. 449-468.

Felix PENTANCIC (1513): *De Itineribus in Turciam libellus Felice Petantio Cancelario Segniae Autore*, Vienna Austriae, 1522.

Alivise MOCENIGO (1517): Eugenio Alberi (ed.), *Relazione delgi Ambasciatori Veneti al senato..*, Seri III, Cilt III, Firenze, 1856, s. 50-55.

Toma CONARINI (1519-1522): Mektuplar, Marino Sanudo, *I diarii.*

Marco MINIO (1521-2, 1527): *Relazione di Constantinopoli di Messer Marco Minio Patrizio Veneto*, Anno MDXXI, Venezia 1845.

Francesco BERNADO (1530-1): "Relatio Viri Nobilis Sr. Francisci Bernardo Qui fuit Consul Damas Die VI Martii DMXXV",

Venezia, Archivio di tato, Relazioni, B.61, Cilt II.

Pietro ZENO (1523, 1526, 1531): "Itinerario di Pietro Zeno, oratore a Constantinopoli nel MDXXIII", Rinaldo Furin, *Diarii e diaristi veneziani*, Venezia, 1881, s. 104-136.

Pietro BRAGADIN, (1524-1526): Eugenio Alberi (ed.), *Relazione delgi Ambasciatori Veneti al senato..*, Seri III, Cilt III, Firenze, 1856, s. 99-112.

Bartholomaeus GEORGIEVITS (1526-1538): *De Turcarum ritu et caeremoniis...*, Antverpiae, 1544.

Hieronymus LASKI (1540-1): Eudoxio de Hurmuzaki, *Documenti privitore la Istoria Romanilor*, Cilt II, s. 38-67.

Tranquillo ANDREIS (1527-1534, 1542): "Tranquilli Andronici Dalmatiae raguriensis de rubis in Hungaria gestis ab llistrissimo et Magnifico Ludovico Gritti deque ius obitu epistola", *Törtenelmi Tar*, Budapest, 1903, s. 202-225.

Johann HOBERDANECZ (1528-9): "Bericht Iohann Hoberdanecz's an König Ferdinand I.", *Anton von Gevay Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhaltnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte ...*, Cilt II, Wien, 1840, s. 1-28.

Luigi RONCINOTTO (1529): *El viazo de Colocut per Alvise de Zuan*, **Venezia, 1539**

Toma MOCENIGO (1530): Mektuplar, Marino Sanudo, *I diarii*, Cilt LIII, LIV.

Benedict CURIPESCHITZ (1530-1531): *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel,1530 [von] Benedict Curipeschit*, Bochum 1983.

Jan OCZIESKI (1531): N. Iorga, *Studii cu privine la Istoria Rominilor*, Cilt XXIII, Bucureşti, 1913, s. 7-10

Jacomo VEDOVA (1531-3): "Lettera di Jacomo Vedova ..." Yazma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Q.II.43 f.507-511.

Frencesco DELLA VALLE (1531-1534): "Narrazione di Francesco Della Valle Padovano ...", *Magyar Törtenelmi*, Cilt III, Pest, 1857, s. 3-119.

Vespasien de ZARA (1533-4): Anton von Gevay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhaltnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte ...*, Wien 1839, s. 104-123.

Gjuro HUS (1533-6): "Descriptio peregrinationis Georgii Husztii", *Starine*, Cilt XIII, Zagreb, 1881, s. 1-38.

Corneille Duplicius de SCHEPPER (1533-4): "Missions diplomatiques de Corneille Duplicius de Schepper ...", *Memoires de l'Academie Royale des Sciences*, Cilt XXX, Bruxelles, 1857.

Pieter Coeck van ALOST (1533): *Les moeurs et fachons de faire de Turcz avecq les regions y appartenents ...*, Antwerpen, 1553.

Benedetto RAMBERTI (1534): *Libri tre delle cose de Turci. Nel primo si descrive il viaggio da Venetia à Constantinopoli, con gli nomi de luoghi antichi et moderni; nel secondo la Porta, cioe la corte de Soltan Soleymano, Signor de Turchi; nel terzo il modo del reggere il stato et imperio suo*, Vinegia, 1539.

Guillaıne POSTEL (1535-7, 1549-1550): *De la Republique des Turcs: et là où l' occasion s'offrera, des moeurs & loy de tous Muhamadistes ...*, Piotiers, 1552.

Alvise GRITTI (1537): *Questo sie uno libro fu trovato dapoi la morte dil Signore Aluixe Gritti fiol del Principe di Venetia el qual degiara totto il governo dil Gran Turco et tutta la spesa che il Gran Turcho a sotto di lui codi in pace como di guerra, et il numero de le persone ...*, Milano, 1537.

Frontz von SPRINZRTEIN (1537): "Bericht des Reiherrn Frantz von Sprinztein an önig Ferdinand I. Wien October 1537", Anton von Gevay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhaltnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte ...*, Cilt VIII, Wien 1842, s. 9-28.

Christophe RICHER (1537): *Des Coutumes et manières de vivre de Turcs, faict premièrement en Latin par Cristophle Richer, vallet de chambre du Roy très Chretien, Fraçou premier de ce nom et secretaire de son chancellier: & depuis par iceluy Richer traduict en langue Françoise dedie audit Roy treschreiten*, Paris, 1540.

Bertrand de la BORDERIE (1537-8): *Discours du voyage de Constantinople envoye dudit lieu a une Damoyselle de France,* Lyon, 1542.

Paulus RUBIGALUS (1537): *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani,* Wittembergae, 1592.

Jean de VEGA (1537-8): "Relazione di Giacommo Vernagalli Pisano ritornato de Constantinopoli", Yazma, Archivo di Stato, B. 4, 6f.

Luigi BASSONO (1537-1540): *I Costumi, et i Modi particolari de la vita de Turchi descritti da M. Luigi Bassano da Zara,* Roma, 1545.

Luigi ZAMBERTI (1539): "Relazione di Zamberti Luigi Segretario di Lorenzo Gritti ritornato da Constantinopoli", Yazma, Archivo di Stato, B.4, 3f.

Antoine GEUFFROY (1542): *Estat de la court du Grant Turc, l'orde de sa gendarmerie, & de ses finances avec un brief discours de leurs conquestes depuis le premier de ceste race,* Anvers, 1542.

Jérôme MAURAND (1544) *Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople. Texte italien publié pour la première fois avec une Introduction et une traduction par Léon Dorez,* Paris, 1901.

Hugone FAVOLIO (1545-6): *Hodoeporici Byzantini Libri III,* Lovanii, 1563.

Pierre BELON (1547-9): *Les observation de plusieurs singularitez et choses mémorables, trouvées en Grèce, Asie, Iudée, Egypte, Arabie, & autres pays estranges, redigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans,* Paris, 1553.

Jacques GASSOT (1547-1549): *Le Discours du Voyage De Venise A Constantinople, contenant la querele du Grand Seigneur contre le Sophi: avec elegante description de plusieurs lieux & Citez de la Grèce et chose admirables en icelle..,* Paris, 1606.

Alvise REINER (1556): "Viri nobilis Aloysii Rhenerii bayli Constantinopolis, recitenti in credentia et silentio imposito in executionem legum illustrissimi consilii X. Die 7 januari MDL m.v." Yazma, Venise,

Archivio di Stato, Relazioni B. 61, cilt I, f 95v-121v.

Pierre GILLES (1547-1551): *Petri Gylii de Topografia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri quatuor,* Lugduni, 1561-2.

Jean CHESNEAU (1553-1555): *Le voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant,* Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfrang Goethe University, 1995.

Hans DERNSCHWAM (1553-1555): *Franz Babinger, Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555) nach der Urschrift Fugger-archiv hereausgegeben und erläutert von F.Babinger,* München-Leipzig, 1923.

Ogier Ghislain de BUSBECQ (1555-1562): *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislenio Busbequii, & c. D. ad Solimannum Turcarum Imperatorem C. M. oratore confecta/ Eiusden Busbequii De acie contra Turcam instruenda consilium,* Antverpiae, 1582.

Melchior LORICHS (1555-1559): *Dess Weitberühmbten Kunstreichen und Wolerfahrnen herrn Melchior Lorichs Flensburgensis...,* Hamburg 1626.

Wolfgang MÜNTZER (1556-1559): *Reyssbeschreibung dess Gestrengen und Vesten herrn Wolfgang Müntzers von Babenberg, Ritters etc. Von Venedig auss nach Jerusalem, Damascum und Constantinople und dann wider nacher Venedig...* Nürnberg, 1624.

Michael ČERNOVIČ (1556-1563, 1564-1565): (Relation du 20 fevrier 1564), Yazma, Vienne, Haus-,Hof- und Staats Archiv, Turcica 18/2, fol.150-155.

Erasm OTWINOVSKI (1557): "Wypisanie drogi tureckiej, gdym tam z poslem wielkim wielmożnym panem Andrzejem Bzickim, kasztelanem chelmskim, od krola Zyagmunta Augusta poslanym roku panskiego 1557 jezdzil", Podróże i poselstwa polskie do Turcyi a mianowicie: Podroz E. Otwinowskiego 1557, Jedrzeja Taranowskiego komornika j.k.m. 1569, i Poseltstwo Piotra Zborowskiego, 1568, J. I. Kraszewski (ed.), Krakowie 1860, s. 7-40.

Melchior von SEYTLITZ (1558-1559): *Zwo Reisen zum heiligen Grab...* Basel, 1576.

Gründtliche Beschreibung der Wallfahrt nach dem heyligen land der Gestrengen Edlen und Ehrnvesten Melchior von Seydlitz ..., Görlitz, 1580.

Gaspare ERIZZO (1558): "Viaggio de Venezia a Constantinopoli e relazione dell'Impero Ottomano attribuito a Gaspare Erizzo che accompagna il bailo Marino Cavalli", Yazma, Venise, Biblioteca Nazionale Marciana, It. VI.105, 55f.

Viaggio PER TERRA.. (1558): "Viaggio per terra da Dolcigno a Constantinopoli con le miglia italiane et altri avvertimenti e note", *Relazioni degli Ambassiatori Veneti al Senato raccolte, annotate ed edite de Eugenio Alberi*, Eugenio Alberi (ed.), seri III, cilt I, Firenze, 1840, s. 297-298.

Marino CAVALLI (1558-1560, 1567): *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Eugenio Alberi (ed.)*, seri III, cilt. I, Firenze, 1840, p. 271-296.

Thomas HOLZHAIMER (1560-1561?): "Narratio de bello contra Mauros Tripolitanos in Africa 1559 et 1560 gesto ...", Yazma, Vienne Nationalbibliothek, Cod. Vindobonensis Palatinus 8911, 171f.

Francesco di SMERALDO (1563): "Memoria del viaggio fatto Francesco di Smeraldo...", Yazma, London, British Library, Sloane 2742, 11f.

Paulus de PALYNA (1563-1564): Yazma, Haus-, Holf – und Staats Archiv, Turcica, 18/1, s.19-22.

Daniel MEURL (1564-1565, 1567, 1568, 1570): "Raiss von Comorn biss gehn Constantinopel wie sie Daniel Meurl, mit Herrn Schernowitz".Yazma, Nürnberg, Stadtarchivi Archiv von Praun, No. 149, 21f.

Jacob von BETZEK (1564-1565, 1572, 1573): *Gesandtschaftsreise nach Ungarn und in die Türkei in jahre 1564-1565*, München, 1979.

Eduardo de PROVSIONALI (1564): (Rapport a l'empenur Maximilien II, date du 25/11/1567) Yazma, Vienne, Haus-, Hof – und Staats Archiv, Turcica,23/3, s 105-113.

Chevalier de BONNET (1565-1566): *Recueil chrestien ou sont une prophétie de Ste Brigide Royne d'Escone: Promettant au Roy, et aux Chrestiens, par sa Majesté: une grande prosperité, et élevation: Et conseillant et enseignant, la sienne première spirituelle*, Paris 1611.

Petrus VILLINGER (1565-1568): *Bilgerfahrt und Beschreibung Bilgerfahrt und Beschreibung der Hierusolomitanischen Reiss in das Heyling land unnd deren Provintzen Palestine wie es zu jetziger zeit bescheffen, wz noch an Antiquiteten, an allen und jeden H. Oertern sonsten zusehen*, Constantz am Bodensee, 1603.

Moysen ALMOSNINO (1566-1567): *Extremos y Grandezas de Constantinopla compuesto por Moysen Almosnino Hebreo Traducio por Iacob Cansino Vassalo de su Majestad catolica, Interprete suyo, y lengua en la Plaças de Oran*, Madrid 1638.

Anton WRANCIC (1567-1568): "Verancsics ès Teuffen utazàsuk Pozsonytól Konstantinàpolyig", *Monumenta Hungariae Historica*, seri Scriptores, cilt VI, Pest, 1860, s. 78-82.

Marcantonio PIGAFETTA (1567-1568): *Itinerario di Marc'Antonio Pigafetta gentil'huomo vicentino*, Vicenza, Londra, 1585.

Maximus STADLER (1567-1568): *(Journal de Constantinople)*, Yazma, Nürnberg, Stadtarchiv, Archiv von Praun, No. 151, 5f.

Vincent le BLANC (1567, 1568-?, 1579): *The World Surveyed ... or the Famous voyages and travailes of Vincent le Blanc*, London 1660.

Ludwig VON RAUTER (1568-1569): *Reinhod Röchrich, Henrich Meisner, Deutsche Pilgrerreisen nach dem Heilige Lande*, Berlin 1880, s. 430-445.

DIARIO... (1568-1574): " Diario del Maestro di casa di M. Antonio Barbaro in Constantinopoli", Yazma, Venezia, Archivio di Stato, Relazioni, Constantinopoli, B, 4, 20f.

Stephan PRAUN, Thobias TRÖTSCHER (1569): " Auff adii 20 Jennar im Jar 1569 Sein wier in Gottes namen von Wien aus auff Canstantinopel durch Ungarian, Serviam, Dardaniam,

Thraciam Verruckht.. ",Yazma, Nürnberg, Stadtarchiv von Praun, No 153,154,155,156,157, 2f.

Luigi GRAZIANI (1570 civarı): Antonius Maria Gratiani, *Antonii Mariae Gratiani a Burgo S. Sepulcri Episcopi Amerini de scriptis invita Minerva ad Aloysium Fratrem libri XX.* Nunc primum aditi cum adnotationibus Hieroymi Lagomarsini a Soc. Jesu, cilt I, Florentiae, 1744.

Jacques de BRACLE (1570): " Memoire du voyage de Constantinople faict par Jacques de Bracle escuier Sr de Bassecourt et (ecrit) de sa main en l'an 1570 ", Yazma, Bruxelles, Archives generales du Royaume, Fonds Lalaing 692, (2 ex.) 8f.

Paul Hannibal von ECKERSDORFF (1570-1571): "Reise nach Constantinoplel von Wien auch Bartholomei und Pauli Hannibals on Eckersdorff gebrüder, Ao 1570 22 Junii", Yazma, Dresden, Sächsische Landesbibliothek, R. 160, f.216-220.

Hans van den BRANDEN (1570-1574): P. Matkovic, "Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vietka", *Rad Jugoslavenske Akademije*, cilt CXII, s. 157-199.

John COVEL (1570-1579): *Early Voyages and Travels in the Levant*, ed. Teodore Bent, London, 1843.

Jacopo RAGAZZONI (1571): *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Eugenio Alberi (ed.), seri 3, cilt 2, Firenze 1844, s. 77-102.

Vincenzo degli ALESSANDRI (1571?-1572, 1588): "Narrative of the most noble Vincentio Alessandri, ambassador to the king of Persia from the most illustrious Republic of Venice", *Narrative of Italian Travels in the 15th and 16th Centuries*, London, 1873.

Lambert WYTS (1572): *Iter factum e Belgio-Gallice. Voyages de Lambert Wyts en Turquie*, Yazma, Vienne, Österreichische Nationalbibliotek, Codex Vindobonessis Palatinus, 3325, 218f.

Edward WEBBE (1572-1588): *The Rare and most wonderful thinges which Edward Webbe an English borne, hath seene and passed in his roublesome travailes, in the cities of Jarusalem,*

Dammasco, Bethelem and Galely: and in the lands of Jewrie, Egipt, Grecia, Russia, and in the land of Prester John. Wherein is set forth his extreame laverie ustained very years together, in the Gallies and wars of the Great Turk against the lands of Persia, Tartaria Spaine anPortugall, with the manner of his releasement and comming into Englande in May last, London 1590.

Philippe du FRESNE-CANAYE (1573): *Le Voyage du Levant. Publie et annote par M. H. Hauser (1573)*, Paris, 1897.

Iacobus PALEOLOGUS (1573): *Nicolaus Reusner, Operis Collectanei Turcarum Liber... Francofurti ad Moenumi*,1599, cilt. XI, s.142-152.

Andrea BADOERO (1573-1574): Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Eugenio Alberio (ed.), seri 3, cilt.1, Firenze,1840 s. 347-368

Costantino GARZONI (1573-1574): *Relazione di Turco fatta l'anno 1574*, Yazma, Bologna, Biblioteca Universitaria, No 1117, cilt III, f. 177-269.

Stephan GERLACH (1573-1578): *Stephan Gerlachs dess Aeltern Tage-buch der von zween gharwürdigsten ...*, Franckfurth am Mayn, 1674.

Pierre LESCALOPIER (1574): "Le voyage de Pierre Lecalopier, parisien", *Revue d'Histoire diplomatique*, cilt XXXV (1921), No: 1, p. 21-55.

Domenico HIEROSOLIMITANO (1574-1595): "Relatione della Gran Citta di Costantinopoli dove si tratta di tutta la forma della citta, Colline, Vali, Fortezze, Porti, Piazzi "..., Yazma, London, British Library, Harleian Manuscripts, No 3408, f. 84-141.

Jaime LOSADA (1575): "Relacion del viaje que ha hecho Jayme Losada a Consantinopla por orden del Duque de Terranova", Yazma, Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod.Barberini Latini, 3559, f. 66-70.

Bonifacio ANSELMI (1575? – 1576?): *Relazione*, Yazma, Venezia, Archivio di Stato, Relazioni Constntinopoli B.4, 4f.

DIARIO ... (1575-1576): *Diario del viaggio de Venezia a Canstantinopoli fatto da M. Jacopo*

Soranzo, ambasciatore straordinario della serenessima repubblica di Venezia al Sultano Murad III in compagnio di M. Giovanni Correr Bailo alla Porta Otomana descritto da anonimo che fu al seguito del Soranzo MDLXXV, Venezia, 1856, 63p.

Carlo RANZO (1575-576): *Relatione di Carlo Ranzo gentil'homo di Vercelli d'un viaggio fatto da Venetia in Constantinopoli. Ritornato, che fu della Battaglia Navale assia curioso per i molti accidenti occorsi, ove si possono imparare strategemme di Guerra, humori d'Huomini, e diversita di genti e di Paesi*, Torino, 1616.

Theodose ZYGOMALAS (1576-1577): "Itineraire de Thedoso Zygomalas", *Notice biographique sur Jean t Theodose Zgomalas*, Emile Legrand (ed.), Paris, 1889.

Salomon SCHWEIGGER (1577-1581): *Eine newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, darum die Gelegenheit, derselben Länder, Städt, Flecken, Gebew, etc, der innwohnenten Völcker Art, Sitten, Gebreuch, Trachten, Religion, und Gottesdienst ...*, Nürnberg, 1608.

Simeon KABASILAS (1578): "Lettre de Simeon Kabasilas d'Arta a Martin Kraus", *Athenes au XV', XVI' et XVII' siecles*, L. De Laborde, cilt I, Paris, 1854, s. 58-59.

Wenceslas BUDOWITZ (1578?-1580): "Wenceslai Budowizii Magistri Aulae Caesarei apud Turcarum Imp. Legati literae", *Oratio de Statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Boemia etc...*, David Chytraeus (ed.), Francoforti, 1573, s. 44-57.

William HARBORNE (1578-1581) (1583-1588): "The Voyage of the Susan of London to Constantinople", *The Second Volume of the Principal Navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation made by sea or over land, to the South and South-east parts of the world.., Richard Hakluyt (ed.), London, 1599, s.165 184.*

Giovanni Thomaso MINADOI (1578-1585?): *The history of the wares between the Tyrkes and the Persians ... by John Thomas Minadoi and tr.*

English by Abraham Hartwell, London, 1595.

Johann LOEWENKLAU (1578): *Annales sultanorum Othmanidarum*, Frankfurt, 1596.

Hans Jacob BREUNING (1579): *Orientalische Reyss Des Edlen Unnd Besten Hans Jacob Breuning von und zu Buochenbach, so er selbander in der Türcken, under dess Türckischen sultans jurisdiction und Gebiet...*, Strasburg, 1612.

Carlier de PINON (1579): *Voyage en Orient publie avec des notes histoiques et geographiques par E. Blochet*, Paris, 1920.

Henricus PORSIUS (1579-1581): "Iter Byzantinum Henrici Porsii" *Historia belli Persici, gesti inter Murathem III. Turcarum, et Mehemetem Hodabende, Persarum regem ...*, Francofurti, 1583.

Gerolamo ARSENGO (1580-1581): Visite delle chiese di Costantinopoli, Yazma, Archivio Segreto Vaticano, Fodo Pio 107, f. 107-112.

Pietro CEDULINI (1580-1581): *"Visite delle chiese di Costantinopoli"*, Yazma, Archivio Segreto Vaticano, Fodo Pio No.107.

Paolo CONTARINI (1580-1583): *Diario del viaggio de Venezia a Constantinopoli di M. Paolo Contarini che ndava bailo per la Repubblica Veneta alla Prota Otomana nel 1580 ora per la prima volta pubblicato*, Venezia, 1856.

Domenico IROSOLOMITANO (1580-1592): *Relatione della Gran Citta di Constantinopoli*, Yazma, Londra, British Museum, Harlcy 3408, fol. 83-141.

François de BILLERBECK (1581-1582): *Most rare and straunge discourses of Amurathe the Turkish Emperor that now is: Of his personna and howe is governed: with the warres between him and the Persians and also of the Tartars and the Moscovites: of the peace concluded between king Philip and the Great Turke: the Turkish triumph lately had at Constantinople exibited to the Great Turke*, London 1585.

Jean PALERNE (1581-1582): *Peregrinations du S. Iean Pelerne, Foresien, secretaire de Francois de Valois Duc d'Anjou et d'Alençon etc. Où est traicté*

de plusieurs singularités, et antiquités remarquées ès provinces d'Egypte, Arabie deserte et pierreuse, Terre Saincte, Surie, Natoli ..., Lyon, 1606.

Tommaso de VESTI (1581-1583): *"Visite delle chiese di Constantinopoli"*, Yazma, Archivio Segreto Vaticano, Fondo Pio, No 107, f. 117v-118v.

Franco SIVORI (1581-1585): "MDLXXXX. Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 par andar in Vallachia", Ştefan Pascu, *Petru Cercel si tara romaneasca la sfarsitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, s. 134-277.

Georges LEBELSKI (1582): "La delaration des jeux et spectacles representez à Constantinople en la solennité de la circoncision de Sultan Mahumeti, fils d'Amurath troisieme de ce nom", *Briefve Historie de la guerre de Perse faite l'an mil cinq cens septante huit et autres suyuans, ... Le tout traduit nouvellement de Latin en François, Paris, 1583.*

Maffeo VENIER (1582?): "Relazionne", *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Eugenio Alberi (ed.), seri III cilt. II, Firenze, 1844, s.295-319.*

Nicolaus HAUNOLT (1582-1586): "Verzeichnuss der Hochzeitlichen Fest, die der Ibrahim Vezier Bassa, mit desz Türkischen Kaysers altern Tochter, Huma Kissi genannt, im Monat May, dess 1586 Jars zu Constantinopol gehalten", *Newe Chronica Türckisher Nation von Türcken selbs beschrieben*, Hans Lewenklau von Amelbeuren (ed.), Franckfurt am Mayn, 1595, s. 468-514, 532-535.

Livio CELINI (1582-1583): "Relazone e diario del viaggio di Jacopo Soranzo ambasciatgore della repubblica di Venezia per il ritaglio di Mehemet figliuolo di Amurat imperatore dei Turchi, l'anno 1581", *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato..*, Eugenio Alberi (ed.), seri III cilt. II, Firenze, 1844, s. 209-253

Triphon KOROBEINIKOV (1582-1583) (1593-1594): *Puteshestvie vv Yerusalim, Egipet i kv Sinaiskoi gor vv 1583 godu Triphona Korobemikova, St. Petersbourg, 1783.*

Gianfrancesco MOROSINI (1582-1585): *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato.. Eugenio Alberi (ed.), seri III, cilt III Girenze, 1585, s. 251-322.*

Martin GRÜNEWEG (1582-1583): "Marten Grünewegs, oder wie er hernachmals, da er sich in den Münchsorden begeben, Yazma, Gdansk, Bibliotheque de l'Academie Polonaise, No 1300,971f.

Wolf Andreas von STEINACH (1583): "Beschreibung oder Verzaichnus des Wegs, der Stat, Orth und Fleckhen von Stainach aus dem Enstall im lande Styer auf Constantinopel zue, wie ichs, Wolf Andre von Stainach, Anno 1583 ...", "Wolf Andre von Steinach Edelknabenfahrt nach Constantinopel (1583)", *Steiermarkische Geschichtsblatter*, Anne II, no 4, Otobre-Decembre 1881, s.193-234.

Levyn RYM (1583-1585): "Levini Rijm Iter Constantinopolitanum lingua Belgica. Reyse van Weenen in Hoosteryc Te Constantinopels in Thracyen Hoofstat varden turchsen Kayser", S. De Vriendt, *Reyse van Bruussele uyt Brabant te Constantinopels im Thracyen en Reyse van Weenen in Hoosteryc te onstantinopels in Thracyen. Twee Reisjournaals uit de Jaren 1570-1585*, Gent, 1971.

Giulio MANCINELLI (1583-1586): "Historia della vocatione e peregrinatione del N.P. della Compagnia di Giesu con un comendio di vita spirituale ridotto in orationi et meditationi et versi", Yazma, Roma, Bibliotheca Nazionale Centrale Vittorio Emmanuele II, Ms. Gesuitici, No 7.

John SANDERSON (1584-1602): *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, Sir William Foster, (ed.) London: Hakluyt Society, 1931.

Maxime MARGOUNIOS (1584): Giovanni Lami, *Deliciae eruditorum seu veterum Anekdhoton opusclorum collectanea*, cilt VII, Florentiae 1739, cilt VIII, Florentiae, 1740.

Melchior BESOLT (1584-1585 ?): "Des Wolgebornen Herrn Hainrichs Herrn von Lichtenstein, von Nicolspurg, u.Röm.Keys.Maiest.Abgesandten, u.Reyss auff Canstantinopeol, im 1584 Jar, beschrieben durch Melchior Besolt", *Jahrbuch des Historischen Vereins*

für das Fürstentum Leichtenstein, Vaduz 1925, s. 46-75.

Georg Christoph FERNBERGER (1584-1592): "Peregrinatio montis Synai et Terrae Sanctae cum itineribus Babylonico, PErsico et Indico confecta breviterque descripta anno 1593", Yazma, Österrichische Nationalbibliothek, Vienne, Codex Vindobonensis PalatinusNo 15434, 117f.

Iakovos MILOITIS (1584): *Parnossos,* Athenes, cilt VI, 1882, s. 632-642.

Henry AUSTELL (1585): "The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa over land, and s oto Constantinople and from thence by Moldovia, Polonia, Silesia and Germania to Hamburg etc.", Richard Hakluyt, *The second volume of the principal voyages, traffiques and discoveries of the English nation made by sea or over land, to the South and Southeast parts of the world ...*, London, 1599, s. 194-198.

Jacques BONGARS (1585): "Tagebuch seiner Reise von Wien nach Konstantinopel im Jar 1585", Hermann Hagen, *Jacobus Bongarsius, Ein Beitrag zur Geschishte der gelehrten des 16-17 Jahrhunderts*, Bern, 1874, s. 62-72.

François de PAVIE (1585-1586): "Relations de François de Pavie, signeur deForquevauls d'un sein voyage fait en l'an 1585 aux teres du Turc et aux divers lieux de l'Europe", Yazma, Paris, Bibliotheque Nationale, Français, N.A.No 6277.

MichaelHEBERER VONBRETTEN (1585-1588): *Aegyptiaca servitus...*, Heydelberg, 1610.

Karl NÜTZEL (1586-1587): Anton Ernstberger, "Die Reise des Nürnberger Patriziens Karl Nützel von Sündersbühl ins Heiliege Land, 1586", *Archiv für Kulturgeschichte*, cilt 46, 1964, s. 298-96.

Savary de LANCÔME (1586-1592): *Relation di Constantinopoli del 1594 di monsignor di Lancomo ambasciatore al Turco per la Corona di Francia*, Yazma, Madrid, Biblioteca Nacional, No 1012, f. 474-501.

Jacob Fürer von HAIMENDORFF (1587): "Jacob Fürer von Haimendorff Constantinopolitanische Reise.1587." *Reis Beschreibung in Egypten,*

Arabien, Palastinam, Syrien, etc. mit beyfugter landtafel vnd dertselben Erklarung, Sambt kurtzen Anhang Jacob Furers von Haimendorff, seins Bruders: Constantinopolitaniscsher Reise, Christoph Furers von Haimendorf (ed.), Nürnberg, 1646, s. 361-384.

Gorgonio GALEAZZI (1587): Lodovico Arrivabene, *Dialogo delle cose più illustri di Terra Santa il qual contiene l'ultimo viaggio solito à farsi de' Pellegrini; ove si mostra la grandezza del Tempio di Salomone e del Santo Sepolcro del Signore con quello della Gloriosa Vergine...*, Vereno, 1592.

Giovan Francesco ALCAROTTI (1587-1588): *Del viaggio di Terra Santa. Da Venetia, à Tripoli, di Soria per Mare, & di la per terra à Gierusalemme, per la Citta di Damasco e per le Prouin tie dell' Iturea, Galilea Superiore et Inferiore, Samaria, et Giudea, col ritorno in Christianità, per via di Costantinopoli...*, Novara, 1596.

Hans Ludwig von LICHTENSTEIN (1587-1588): *Grosse Reisen und Begebenheiten der Hern Wolf Christoph von Rotenhan, Herrn Hannss Ludwig von Lichtenstein, Herrn Christoph von Wallenfelss, Herrn Hanns Ludwig von Münster nach Italien, Rhodus, Cypern, Türkey, besonders Constantinopel, nach Asien, Syrien, ...*, München 1902.

Reinhold LUBENAU (1587-1588): *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Königsberg: Thomas & Oppermann, 1912.

Hans BREISSINGER (1587-1589): "In dem namen Gottes das Almechtigen im 1568 zog ich das erste mal in das landt zue hungeren. Dern Haus Österreich zu dinen wegen Beschitzung Das Christlichen glauben In eine vornem vestung und Bass das Neÿheissl oder Vywar auff ungerisch genant", Yazma, Dresden, Sachssche Landesbibliothek, f. 171c, 16f.

Samuel KIECHEL (1587-1589): *Die Reisen des Samuel Kiechel aus drei handschriften herausgegeben von Dr. K.D. Haszler*, Stuttgart, 1866.

Govanni MORO (1587-1590): "Relazione di Giovanni Moro bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1590", *Relazioni degli Ambassiatori Veneti*

al Senato durante il secolo decimosesto, Eugenio Alberi (ed.), seri III, cilt III, Firenze, 1856, s. 323-380.

Johann Christoph TAYFEL (1587-1591): *Il viaggio del Molto illustre signor Giovanni Christophoro Taifel, Barone in Gundersdorff Austriaco, fatto di Constantinopoli verso Levante*, Vienna, 1598.

Jacob ULLFELD (1588-1589): "Jacob Ullfeldtz Danmarickis Rigens Cancelers Reigser", Yazma, Copenhague, Kongelige Bibliotek, Ms. Thott, 1294, 40, 17f.

FOX (1589): "Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox his servant", *Camden Miscellancy*, cilt XVII (Camden Third series, Vol. LXIV), London, 1940.

Diego GALAN (1589-1600): *Cautiverio y Trobajos de Diego Galan, Natural de Consuegra y vecino de Toledo 1589 a 1600*, Madrid, 1913.

Paolo GIORGI (1590-1600): " Copia d'un discorso fatto dal s Paolo Giorgio gentilhuomo Ragugeo al Ser Principe di Transilvania sotto il di 10 Gennaio 1595,..." *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium Vicinorumque populorum deprompta e tabulariis et bibliotecas italicis*, Vicentio Macuscev (ed.), Varsovia, 1874.

Lorenzo BERNARDO (1591): "Relazione dell'Impero Ottomano di Lorenzo Bernardo, 1592", *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato raccolte, annotate ed edite de Eugenio Alberi*, Eugenio Alberi (ed.), seri III, cilt II, Firenze, 1844, s. 321-426.

G. CAVAZZA (1591): *Viaggio a Constantinopoli di Sier Lorenzo Bernardo per l'arresto del bailo Girolamo Lippomano Cav., 1591, Aprile*, Venezia, 1886.

Jan SOMMER (1591-1592): *Beschrijvinge van een Zee ende landt Reyse naer de Levante Als Italien, Candyen, Cypres, Egypten, Rhodes, Archipelago, Turkyen* ..., Amsterdam, 1649, 38ff.

Bartolomeo di CASTEL DURANTE (1591-1594 ?): Yazma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Urbinati Latini, No 409, f. 66-89.

Matteo ZANE (1591-1594): "Relazione di Matteo Zane bailo a Constantinopoli letta in

Pregadi l'anno 1594", *Relazioni degli Ambassiatori Veneti al Senato raccolte, annotate ed edite de Eugenio Alberi*, Eugenio Alberi (ed.), seri III, cilt III, Firenze, 1856, s. 381-444.

Friedrich SEIDEL (1591-1596): *Denckwuerdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte/ welche ehmals auf Roem. Kaeys. Maj Rudolphi II hohen: Befehl Herr Fridrich [sic] von Krekwitz/Sr. Maj. Reichs-Hof-Rath/Verrichtet/nebst ausfuerlichem Bericht/was hierbey so wohl mit dem Herrn Oratore ...*, Görlitz, 1711.

Wenceslas Wratislaw von MITROWITZ (1591-1596): *Anılar, 16. Yüzyıl İmparatorluğundan Çizgiler*, çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul: Karacan Yayınları, 1981.

Richard WRAG (1593-1595): "A description of a Voiage to Constantinople and Syria begun the 21 of March 1593 and ended the 9 of August 1595 wherein is shrewed the order of delivering the Second Present by Master Edward Barton her maiesties Ambassador which was sent from her Maiestie to Sultan Murat Can Emperor of Turkie", *The second volume of the principal voyages, traffiques and discoveries of the English nation made by sea or over land, to the South and Southeast parts of the world ...*, Richard Hakluyt (ed.), London, 1599, s. 303-307.

Marco VENIERO (1593-1597): "Relazione di Costantinopoli, 1593. ...", Yazma, Bologna, Biblioteca Universitaria, No 1992 (24), f. 172-187.

Thomas GLOVER (1593 ? - 1604) (1607-1611): "The journey of Edward Barton esquire, her Majesties ambassador with the Grand Signior otherwise called the great Turke in Constantinople Sultan Mahumet Chan. Written by Sir Thomas Glover then secretarie to the Ambassador, and since employed in that Honorable Function by his Maiestie to Sultan Achmet. ...", *Hakluytus Posthumus or Purchas hi Pilgrimes ..*, Samuel Purchas, (ed.), London, 1625, s. 1354-1360.

Leonardo DONA (1595-1596): "Dello itinerario della mia ambascieria di Constantiopoli libreto primo Contiene il viaggio per mare con due galere da Venezia

al Boru dentro dell'arcipelago l'anno 1595", Venise, Bibliotteca Correr, Fondo Dona della Rose, No 23, fol 1r-52v.

Fynes MORYSON (1596-1597): *An Itinerary containing his Ten Yeeres Travell Trough the Twelve Dominious of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmark, Poland, Italy, Turky, France, England, Scotland and Ireland. ...*, London, 1617.

Henry LELLO (1597 Civarı - 1607): "A Brieff noate or Rembrance of sich Bassaes and Chieff vicereied that governed under the Greate Turke duringe my imployment there with him as Queene Elizabeths and kinge Iames there Ambassador and the causes of there deathes and deprivemnts as it happened.", Orhan Burian, *The Report of Lello third English Ambassador to the Sublime Porte: Babıali Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Ankara: DTCF, 1952.

Joris van der DOES (1597-1598): *Georgii Dousae de Itinere suo Constantinopolitano Epistola ...*, Lugdunum Batavae, 1599.

Giuseppe ROSACCIO (1598): *Viagio da Venetia a Constantinopoli per Mare e per Terra, insieme quello di Terra Santa Da Gioseppe Rosaccio con brevitta descritto...*, Venetia, 1598.

Humphrey CONISBY (1599): "A circumstantial account of the person, family, court, forces, revenues, dominations and of Mahomet III, Ottoman Emperor", Yazma, British Library, Cotton Ms. Nero B. XI/4D, 16ff.

Thomas DALLAM (1599): *The diary of Master Thomas Dallam 1599-1600*, London, 1893.

Vincenzo GRADENIGO (1599-1600): "Il viaggio di Vincenzo Gradenigo Bailo da Venezia a Constantinopoli, 1599" *Scritti storici in mempria di Giovanni Montiolo*, Venezia, 1913. s.43-70

John MILDENHALL (1599-1600): The Travailes of John Mildenhall into the Indies and Countryes of Persia of the Great Mogor or Mogoll written by himselfe in two letters following", *Hakluyts Posthumus or Purchas his Pilgrimes, Samuel Purchas (ed.), London, 1625, cilt I s. 114-116.*

William BIDDULPH (1600-1611?): *The Travels of certaine Englishmen into Africa, Asia, Troy, Bythinia, Thracia, and the Black Sea, and into Syria, Cilicia, Pisidia, Mesopotamia, Damascus, Canaan, Galile, Samaria, Iudea, Palestina, Ierusalem, Iericho and to the Red Sea, and to sundry other places;...*, London, 1609.

Agostino NANI (1600-1602): "Relazione di Constantinopoli del Bailo Agostino Nani 1600-1603", *Le Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneziani nel secolo decimosettimo*, Barozzi, Nicol-Berchet, Guglielmo (ed.), Venezia, 1871-72.

John SMITH (1602): *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith*, New York, 1930.

Francesco CONTARINI (1602): "Legazioni a Constantinopoli dei baili Francesco Contarini ed Ottaviano Bon e dell'ambasciatore Giovanni Mocenigo 1602-1608", *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneziani nel secolo decimosettimo*, Barozzi, Nicolo - Berchet, Guglielmo (ed.), Venezia, 1871.

François ARNAUD (1602-1605): *Voiage en Levant et en Jerusalem. Voyage faict par moy, François Arnaud, Cap. ne du Gallion de Monseigneur de Brèves, Ambassadeur pour le Roy tres chrestien à la porte du Grand Seigneur en l'année 1602*, Paris, 1909.

Thomas SHERLEY (1603, 1606): *The three Brothers or the Travels and adventures of sir Antony, Sir Robert & Sir Thomas Sherley in Persia, Russia, Turkey, Spain, etc with portraits*, London, 1825.

Henri de BEAUVAU (1604-1605): *Relation Journaliere du voyage de Levant faict et descrit par Messire Henry de Beavvav Baron dudit liev, Et de Manonuille, Seigneur de Fleuuille*, Toul, 1608.

Julien BORDIER (1604-1607, 1610): "Relation d'un voyage en Orient par Julien Bordier, ecuyer de Jean Gontaut", *Baron de Salignac, ambassadeur a Constantinople, 1604-1612*, Chrysanthos Philippides, 1935, s. 85-158.

Ottoviano BON (1604-1608): *Descrizione del Serraglio del Gransignore fatta dal Bailo Ottaviano Bon. Massime essenziali dell' Impero Ottomano notate dal Bailo Ottoviano Bon...*, London, 1653.

Johann WILD (1605-1606, 1611): *Reysbeschreibung eines gefangenen Christen anno 1604*, Stuttgart: Steingrüben, 1964.

Fean de GONTAUT-BIRON (1605-1610): *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron Baron de Salignac 1605 à 1610. Voyage à Constantinople. Séjour en Turquie. Relation inédite précédée de la vie du Baron de Salignac par le Comte Théodore de Gontaut Biron*, Paris, 1888-1889.

Nicolaus SCHMIDT (1605-1611): *Seer Aenmerkelyke Reys-Beschryving na Constantinopolen en Egypten, en Gedaan in't Jaar 1605, en vervolgens, door Nicolaus Schmidt, Waar in van fijne veelvoudige Togten en seldsame ontmoetingen door de Egeische Zee; van de Eylanden in deselve gelegen...*, Leyden, 1707.

Octavio SAPIENCIA (1606-1616): *Nuevo tralado de Turquia con una escripcion del sitio y ciudad de Constantinopla*, Madrid, 1622.

Maximilian BRANDTSTETTER (1608): *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, Karl Nehring (ed.), Munchen: R. Oldenbourg, 1983.

POLONYALI SIMEON (1608-1618): P. Nerses Akinian (Ed.), *Das Armeniers Simeon aus Polen Reisebechreibung Anlagen und Kolofone, Zusamenfassung in deutscher Sprache*, Wien, Mechitarist Pres, 1936.

Philippe Prévost de BEAULIEU-PERSAC (1608-1610, 1627): *Mémoires de Philippe Prévost de Beaulieu-Persac, capitaine de vaisseau (1608-1610 et 1627)*, Paris: Renouard, H. Laurens, Successeur, 1913.

Tommaso ALBERTI (1609-1621): *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)*, yay. A Bacchi della Lega, Bologna, 1889.

George SANDYS (1610-1611): *Sandy's Travels, Containing an History of the Original and*

Present State of the Turkish Empire: Their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts of Justice, and Commerce..., London: Rob. Cravel, 1670.

William LITHGOW (1610-1611): *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the most famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica...*, Glasgow, 1906.

Simone CONARINI (1612): "Relazione del N.U. Simon Contarini Cav. ritornato Bailo di Constantinopoli l'anno 1612", *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneziani nel secolo decimosettimo*, Barozzi, Nicol - Berchet, Guglielmo (ed.), Venezia, 1871.

Pietro della VALLE (1614-1615): *Les Fameux Voyages de Pietro della Valle gentil-homme Romain, surnommé L' illustre Voyageur, avec un denombrement exact de tout ce qu' il a veu de plus curieux & remarquable qui se voient dans la Turquie, la Perse, & les Indes Orientales...*, Paris, 1662.

Thomas CORYATES (1614): "Master Thomas Coryates Travels to, and Observations in Constantinople and Other Places in the Way Thither", *Purchas His Pilgrimes*, Samuel Purchas (ed.), 4 cilt, 1625; reprinted as Hakluytus Posthumus, 20 vols, 1905-1907.

Le P. Louis GRANGIER (1615-1616): *Lettres envoyees dv Levant, par le Pere Louys Grangier, au Reuerend Pere Claude Aquauiua, General de la Compagnie de Iesus. Escrites à Moqui en Mingrelie, le deuxiesme iour de Mars de ceste anne mil six cens quinze...*, Paris, 1616.

Adam Wenner von CRAILSHEIM (1616-1617): *Ein gantz new Reysebuch von Prag auss biss gen Constantinopel...*, Nürnberg, 1622.

Deshayes de COURMENIN (1621): *Voiage de Levant fait par le commandement du Roy en l' année 1621*, Paris, 1624.

Sir Thomas ROE (1621-1628): *Negotiations in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*, London, 1740.

Louis GEDOYN (1624): *Journal et Correspondence de Gedoyn "Le Turk"*, yay. A. Boppe, Paris, 1909.

De STOCHOVE, Gilles FERMANEL, Robert FAUVEL (1630-1632): *Voyage d'Italie et du Levant*, Paris, 1664.

Robert FAUVEL (1630-1632): *Observations Curieuses Sur Le Voyage Du Levant*, Rouen, 1688.

Vincent STOCHOVE (1630-1633): *Voyage du Levant*, Bruxelles, 1662.

Giovanni CAPPELLO (1630-1633): "Relazione di Constantinopoli del Bailo Giovanni Cappello 1634", Barozzi*Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneziani nel secolo decimosettimo*, Nicol-Berchet, Guglielmo (ed.) Venezia, 1871-72.

Jean-Baptiste TAVERNIER (1631-1663): *Les six voyages de Jean-Baptiste Tavernier, Chevalier Baron d' Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, Pendant l' espace de quarante ans, & par toutes les routes que l' on peut tenir, accompagnez d' observations particulieres ...*, Paris, 1681.

Henry BLUNT (1634): *A Voyage into the Levant, A Brief Relation of a Journey Lately Performed by Master Henry Blunt*, London: Anrew Crooks, 1650.

Nicolas DU LOIR (1639-1641): *Les Voyages du Sieur Du Loir, contenu en plusieurs lettres écrites du Levant, avec plusieurs particularitez qui n'ont point encore esté remarquées touchant la Grèce, et la domination du Grand Seigneur, la religion & les moeurs de ses sujets. Ensemble de ce qui se passa à la mort du Sultan Mourat dans le serrail, les cérémonies de ses funérailles ; et celles de l'avènement à l'Empire de Sultan Hibraim son frère, qui luy succéda. Avec la relation du siège de Babylone fait en 1639, par Sultan Mourat*, Paris, 1634.

George de LA CHAPELLE (1641): *Recuel de divers portraits des principales dames de la Porte du Grand Turc*, Paris: Antoine Estienne & le Blond, 1648.

De MONCONYS (1645-1649): *Journal des voyages de monsieur de Monconys, Conseiller du Roy en ses Conseils d'Estat et Privé, et Lieutenant Criminel au Siege Presidial de Lyon,* cilt I-III, Lyon, 1665-1666.

Chevalier d'ARVIEUX (1653-1672): *Memoires du Chevalier d'Arvieux, envoyé extraordinaire du Roy à la Porte, Consul d'Alep, d'Alger, de Tripoli, & autres Echelles du Levant. Contenant Ses Voyages à Constantinople, dans l'Asie, la Syrie, la Palestine, l'Egypte, & la Barbarie ...,* Paris.

François LA BOULLAYE - LE GOUZ (1653): *Les Voyages et observations du sieur de Boulaye le Gouz Gentil-Homme Augevin, où sont décrites les Religions, Governemens, (et) situations des Estats (et) Royaume d'Italie, Grèce, Natolie, Syrie, Perse, Palestine, Karamenie, Kaldée, Assyrie, grand Mogol...,* Paris 1657.

Jean THEVENOT (1655-1656): *Relation d'un voyage fait au Levant dans laquelle il est curieusement traité des états sujets au Grand Seigneur, des Moeurs, Religions, Forces, Gouvernemens, Politiques, Langues, et coûtumes des habitans de ce grand Empire...,* Paris, 1664.

Cleas RALAMB (1657-1658): *Kort Beskriffning om thet som then constantinopolitaniske ...,* Stockholm, 1679.

M. QUICLET (1658): *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre. Enrichis d'Annotations,* Paris, 1667.

François BLONDEL (1658): *Relation d'un voyage de Berlin à Constantinople par François Blondel sieur des Croisettes et de Gallardon (novembre-décembre 1658) par M.Ch. Lucas délégué de la Société Centrale des Architectes Français,* Paris, 1900.

Paul RYCAUT (1661'den Sonra): *The present State of the Ottoman Empire. Containing the Maxims of the Turkish ~Politie, The most material Points of the Mahomet Religion, Their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries...,* London, 1666.

The Present State of the Greek and Armenian Churches, anno Christi, 1678, London, 1679.

Henry HOWARD (1664-1665): *John Burbury, A relation of a journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councellor of State to his Imperial Majesty*, London, 1671.

Robert de DREUX (1665-1669): *Voyage en Turquie et en Grèce du R.P. Robert de Dreux, aumônier de l'ambassadeur de France (1665-1669)*, yay. Hubert Pernot, Paris, 1925.

POULLET (1666 ?): *Nouvelles Relations du Levant, qui contiennent diverses remarques fort curieuses, non encore observées, touchant la religion, les mœurs et la politique de plusieurs peuples, avec une exacte description de l'empire turc en Europe, et plusieurs choses curieuses remarquées pendant huit années de séjour... Par le sieur Poullet*, Paris: Billaine, 1667.

Thomas SMITH (1668-1671): *An Account of the Greek Church, as to Its Doctrine and Rites of Worhip: with Several Historicall Remarks interspersed, relating thereunto. To which is added, An Account of the State of the Greek Church, under Cyrillus Lucaris Patriarch of Constantinople*, London, 1680.

Jean CHARDIN (1671-1672): *The Travels of Sir John Chardin into Persia and the East Indies*, London, 1686.

William Joseph GRELOT (1671): *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, Enrichie de plans levez par l'Auteur sur les lieux, & des Figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette Ville. Presentée au Roy*, Paris, 1680.

Antoine GALLAND (1672-1673): *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople (1672-1673)*, Paris, 1881.

George WHELER (1675): *A journey into Greece, by George Wheler Esq, In Company of Dr. Spon of Lyons*, London, 1682.

Cornelis de BRUYN (1678-9): *Voyage au Levant, c'est à dire Dans les Principaux endroits de l'Asie Mineure Dans les Isles de Chio, de Rhodes, de Chypre &c. De Même que Dans les plus Considerables Villes d'Egypte,*

de Syrie, Et de la Terre Sainte; Enrichi de plus de Deux Cens Taille, Delft, 1700.

Giovanni Battista DONADO (1680-4): *Viaggi a Constantinopoli di Gio.* Venezia, 1688.

Comte de GUILLERAGUES – M. de GIRARDIN (1680-5): *Amassades de M. Guilleragues et de M. de Girardin aupres du Grand Seigneur*, Le Mercure, 1687.

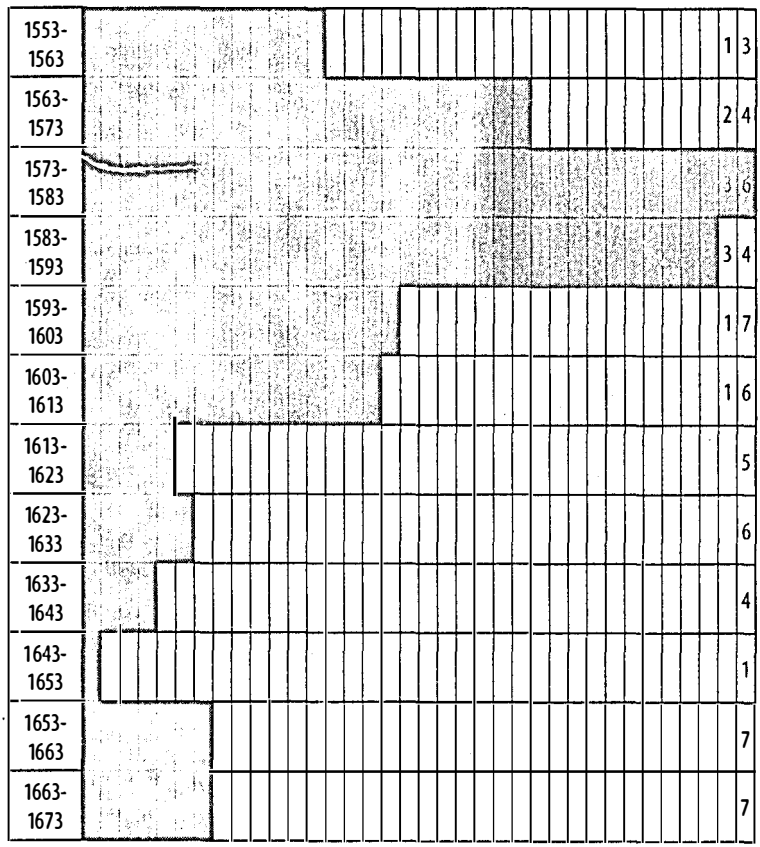
Giovanni BENAGLIA (1679-1680): *Relatione del viaggio Fatto a Constantinopoli, e ritorno in Germania, Dell' Illustrissimo Signor Conte Alberto Caprata, Gentilhuomo della Camera Dell'Imperatore E da Esso mandato come Internuntio Straordinario, e Plenipotentiario per trattare la continuat,* Bologna, 1685.

Battista de BURGO (1678-1683): *Viaggio di cinque anni In Asia, Africa, & Europa del Turco di D. Gio. Battista de Burgo Abbate Clarense, e Vicario Apostolico per gli Sommi Pontefici Clemente X., & Innocenzo XI. nel Regno sempre Cattolico d'Irlanda...*, Milano, 1686.

Paul LUCAS (1699-1703): *Voyage du sieur Paul Lucas au Levant*, Le Haye, 1705.

TABLOLAR

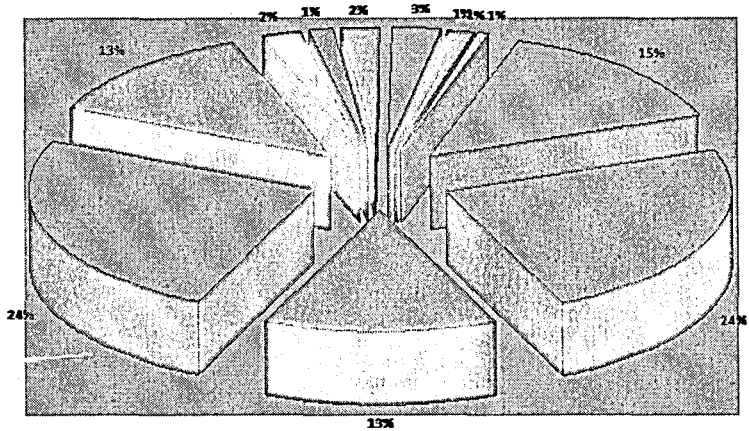
Tablo 1:
Yıllara Göre Seyahatler
(1553-1673)

Tablo 2:
Seyyahların Milliyetleri
(1553-1673)

Fransız	41
Alman	23
İtalyan	43
İngiliz	22
İspanyol	4
Rum-Yunan	2
Leh	4
Avusturyalı	5
İsveçli	1
Hollandalı	1
İskoç	1
Tespit edilemeyen	23
Toplam	170

Tablo 3:
Seyyahların Milliyetlere Göre Dağılımı
(1553-1673)

Fransız	Alman	İtalyan	İngiliz
İspanyol	Rum-Yunan	Leh	Avusturyalı
İsveçli	Hollandalı	İskoç	Tespit Edilemeyen

Dizin

A

Acemioğlanlar 231
Achaia (Ahaya) 460
Achilo 280, 323, 330
adak 147
Adelfopes 470
Adriyatik Denizi 84
aforoz 104, 404
aforoz etme hakkı 286
aforozname 285, 286
Afrika 102
Afyon 81
Ağıt yakıcı 484
Ahidnameler 58
Ahmet Bostancı 52
aile 79, 209, 231, 236, 264, 342, 344, 463, 482, 483
aile arması 79
Akademische Druck und Verlagsanstalt Graz 73
akçe 78, 123, 155, 178, 179, 190, 192, 193, 202, 203, 214, 215, 231, 233, 235, 240, 252, 260, 266, 271, 309, 319, 323, 327, 337, 383, 412, 416, 443, 447, 462, 464, 469, 476, 477, 482
Akdeniz dünyası 38
aktar 260
Ali Ağa 332
Ali Bey 102, 330, 331, 333
Ali İhsan Karataş 52, 53
Ali Özgökmen 52
Ali Paşa 124, 332
Allah 38, 125, 193, 229, 257, 283, 298, 372
Alman din adamı 220

[*] Bu dizine kitabımızın asıl kaynağını teşkil eden ve İstanbul'un Seyyahları bölümünde tanıttığımız seyyahların isimlerini dahil etmedik.

Alman elçiliği 320
Alman heyeti 64
Alman seyis 388
Alman seyyah 16, 33, 143, 227
Alman seyyahlar 42
Alman tüfek ustası 64
Almanca 14, 25, 42, 43, 71, 73, 82, 95, 99, 130, 205, 234
altar 467
altı kanatlı melek (Keribiyun) 433
altın bilezik 209
altın ciltli 418
Altın Çeşme'nin Hanımı Kilisesi 148
altın heykeller 151
altın para 202
altın tel 150
altın varak 151, 162
altın ve gümüş madenleri 202
Alvise Contarini 168
Amasya 63, 64, 81, 233, 307
Amasya Metropoliti 307
Amazon 87
Amerika 24, 26, 83, 85, 265
Amidli Koca Eremya 158
Anabolu 342, 343
Anadolu 27, 29, 48, 53, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 83, 121, 183, 192, 196, 217, 219, 225, 261, 263, 275, 300, 344, 406, 448, 461, 462, 476, 477
Anadolu Hıristiyanları 261, 263
Anagnostai 316
Analipsis 429
Anastasis (Paskalya) Günü 196
Anastasis tu Hristou 429
Andreasyan 81, 82, 83, 135, 145, 157, 220, 222, 224, 229, 233, 261, 262, 265, 267, 298, 299
Androniko 331
Andronikos 329, 332, 333
Angelikon shima 317
Ankara 15, 16, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 47, 48, 52, 53, 56, 57, 58, 62, 63, 65, 67, 81, 92, 103, 132, 140, 162, 163, 184, 199, 261, 335, 362, 537
anma törenleri 486
Annales Okulu 15, 26
Antakya patriği 255, 276
Antakya Patriği Joachim 414
antepfıstığı 457
Anti- Semitizm 115
antik eser 118
antika madalya 118
antikçağ 75
Anton Fugger 63
Arap ülkeleri 517
Arapça 98, 106, 116, 119, 191, 297, 362
aristokrat 34, 346
arkhimandritisya 314

armağan 121, 155, 186, 215, 251, 252, 278, 287, 293, 301, 303, 309, 325, 326, 339, 349, 350, 351, 360, 408, 432, 443, 462
arp 253, 469
Arsenius 272
Arslanhane 124, 125
arşiv belgeleri 47
Arzu Etensel İldem 42, 108
arzuhal 181, 358
asa 144
Asilzade 282
askeri gezi 31
askerî mühimmat 180
asper 193
astronomi 98, 362
Asya 90, 102, 460
aşar 191
aşçılık 270
Âşıkpaşazade 32
aşırma bilgi 41
Aşkenazi Yahudileri 241
At Meydanı 127, 336, 337
ateşli hastalık 155
Athanasio 138
Athos Dağı 103, 312, 323
Atilla 38
atlas 21, 170, 208, 211, 238, 290, 328
Augsburg İnancası 13, 68, 287, 349, 406, 407, 408, 409
avantaj 184
Ave (Meryem'e selam duası) 439
Avrupa 16, 18, 23, 25, 26, 27, 31, 34, 38, 39, 57, 60, 64, 68, 75, 78, 80, 85, 88, 90, 92, 101, 102, 104, 106, 107, 110, 115, 116, 120, 125, 126, 131, 141, 168, 180, 186, 195, 204, 220, 226, 227, 228, 238, 245, 260, 265, 335, 346, 364, 406, 460, 490, 494, 518
Avrupalı okuyucu 373
Avusturya elçisi 19, 33
Avusturya İmparatoru 67
Avusturya temsilcisi 362
Aya Stefanos köyü 214
Ayak Yıkama Ayini 421
Ayakapı 159, 201
ayakkabı 174, 297, 425
ayakkabı çıkarma geleneği 174
ayaklanmalar 79
Ayalp Talun İnce 66
Ayasofya 125, 140, 143, 156, 161, 216, 273, 323, 388, 389
ayazma 13, 145, 154, 155, 442, 493
Ayazmos Kutlaması 447
Ayia Fotini 156
Ayia Paraskevi 150
ayin 13, 104, 138, 142, 143, 144, 146, 150, 152, 153, 154, 183, 206, 214, 222, 262, 263, 270, 279, 281, 284, 287, 288, 290, 297, 300, 305, 314, 353, 391, 392, 398, 410, 411, 413, 414, 416, 417, 418, 420, 422, 423,

425, 426, 427, 430, 432, 436, 441, 443, 446, 448, 470, 476, 481, 482, 491, 492
ayin atkısı 284
ayin gereçleri 153
ayin giysileri 279
ayin kadehi 426
ayin ve ibadet 391
Aynalı Kavak 201
Aynaroz Manastırı 309, 322, 348, 351
Ayvansaray 157
Ayvansaraykapısı 145
Azapkapısı 130
azat 122, 375, 382
Aziz Athanasius 149
Aziz Basileios'un tarikatı 311
Aziz Basileos 314
Aziz Demetrius 148
Aziz Demetrius Günü 155
Aziz Demetrius Köyü 148
Aziz Demetrius Yortusu 440
Aziz Elia 314
Aziz Franciscus Kilisesi 143, 422
Aziz Georg (Aya Yorgi) yortusu 217
Aziz Georgius 143, 144, 148, 149, 196, 262, 271, 282, 398, 403, 429, 447, 448, 467
Aziz Georgius Günü 144
Aziz Georgius Kilisesi 143, 282, 398, 467
Aziz Gregorius 146
Aziz Johann Manastırı 149
Aziz Johannis Kilisesi 151
Aziz Konstantin Kilisesi 149
Aziz Marcellus 314
Aziz Mehmet Efendi 369
Aziz Nicolaus Kilisesi 152, 282
Aziz Nicolay Bayramı 443, 446
Aziz Teodoros 149
azize 196, 442
Azize Paraskeve Yortusu 443
Azize Paraszeve 150
azizlerden şefaat dileme 397
azizlere gösterilen saygı 396, 398
azizlere hürmet 391, 398

B

Baba ile Oğul 393
Babaeski 64
Bab-ı ali baştercümanı Panaioti 363
Babinger 62, 63, 64, 65, 66, 67, 112, 335, 524
Bachus 307
badem 419, 436, 439, 456, 457
Bağ bozumu 176
Bağdad 34
bağış parası 434
Bağış Toplama 460
bağışıklık 312
bağışlar 318, 416, 460
baharat 180, 204

bahşiş 293
Bailo 517, 529, 537, 538, 539, 540, 541
bakire 310, 480
Bakire Meryem 137, 149, 221, 305, 415, 454, 455, 470
baklagiller 456
bal 176, 192
Balat 220, 222, 369
Balatlı Ermenilerin mezarlığı 158
balık 134, 177, 179, 186, 197, 205, 206, 221, 235, 254, 298, 310, 311, 313, 350, 360, 454, 455, 456, 457, 459, 492
balık avı 311
balık gümrüğü 179
balık pazarı 177
balık pişirme 177
balık ticareti 179
balık tutma ve satma hakkı 179
balıkçı 134, 205
Balıklı Ayazması 157, 158, 219
Balıkpazarıkapısı 229
balmumu 217
balyoslar 76
Bandırma şarabı 349
barbar 36, 37, 343, 395
Barbar Türkler 37
Barış günü 405
Baron Wratislaw 389
Barthelemy d'Herbelot 97, 106
Basilius 146, 148, 396, 403
Basra 98
baston 289
Baş haham 234
baş kadı 198
başdiyakos 285
başkatip 135
Başmelek Cebrail 147
başpatrik 292
başpiskopos 83, 323
Başrahip 314
Batı kiliseleri 359, 460
batıl inanış 207
Bay Auer 375
Bay Pfister 375
bayram parası 233
Bayram Paşa 142, 158
bedesten 194, 232
Belgrad 64, 67, 74
Beller 90
Benedict 141, 521
berat 218, 301
beslenme alışkanlıkları 253
beslenme şekilleri 310
Beşiktaş 141, 230
bey 183, 204
beylerbeylik 242
Beyoğlu 64, 129, 284, 286, 474, 476
bezzaz 244, 251
Bibliotheque Nationale 107, 108, 533
Biddulph 37
bilgeler günü 471
bilim adamı 518

Binbir Gece Masalları 104, 106, 107
Bizans kronikleri 36
Bizim Hanımefendimiz 141
Bodleian Library 89
Boğdanlı Peter Veyda 379
Boğdanlılar 206
boğulmak 402
Bohemya 62
Bostancıbaşı Köşkü 154
boşanma 368, 481
boyacı 244
Brancepeth Kalesi 79
Braude ve Lewis 51, 168, 200, 219
Brettenli Michael Heberer 21, 169, 244
British Museum 80, 530
Brunet 285
Brux 62
Buckingam Dükü 119
Budapeşte 74, 92
Budin 63, 64, 123, 249, 256
buğday 184, 318, 416, 439, 446, 486
buhurdanlık 445
Bulgarca 69
Bulgarlar 206
Burian 35, 80, 81, 294, 537
Bursa 52, 53, 97, 139, 166, 242, 379, 461
buz çukurları 178
Büyük Bayram 237
büyük- logotetlik 365
Büyük Perhiz 455, 459
Büyük Yangın 236
Büyükdere 141

C

calogeri 277
Caloyerler 313, 316, 453
Calvin 67
camcı 244
Camden Society Miscellany 90
cami 124, 135, 136, 148, 161, 229, 279, 389
camiye çevrilen kiliseler 58
Canterbury başpiskoposu 357
Canterbury Lord 356
cariche 202
cariye 198
Carl Göllner 23
Carl Rym 205, 347
cassia 250
cehalet 319
cehennem 207, 392, 395
cehennem ateşi 392
Celali İsyanları 219
cemaat tipolojisi 166
cenaze evi 481
cenaze töreni 419, 482, 484, 488
cenaze törenleri 271, 318, 465, 486
Cenevizliler 128, 131
cerrah 238, 244
ceviz 457
ceza 199

cezalandırma 203, 387, 388, 404
Cezayir limanları 89
Chardin 41, 109, 120, 543
Charles Schefer 103, 105, 108, 142
chrisam 466
cirit 208
Cizvit 120
cizye 59, 189, 193
clisterius 250
College de France 106
Cominion 415, 419
Commissarius 143, 273, 422
Confessio Augustana 68
Corintlilere Mektup 418
Crusius 67, 272, 344, 347
Cuma Namazı 381
cübbe 212, 315

Ç

çadır 241
çadır akçası 241
çalgıcılar 133
çalgıcılık 251
çan çalma yasağı 58
çan kulesi 133
Çanakkale Boğazı 100, 351, 370
çardak 447
Çardak (Kamış) Bayramı 450
çavuş 188, 204, 276, 293, 301, 327, 357, 359, 375, 378
Çekçe 234
çelenk 164
Çemberlitaş 67
Çengelköy 230
çeşme 147
çevirmen 135, 363, 389
Çıfıt kapısı 332
çıkar ilişkisi 269
çıngırak 146
çıngıraklar 425
çilingirlik 267
çingene(ler) 12, 13, 145, 165, 251, 265, 266, 267, 268, 490
Çingene kadınları 266
Çingenelerin ödediği vergiler 268
çivit 77
Çorum 63
çömez 314, 315
çömezlik 315, 470
Çömezlik dönemi 315, 317
çuha 183

D

Dal Bayramı 423
Dallam 35, 44, 78, 537
Damascenus 272, 407, 409
damat ve gelin 476
damiska 238
Danimarka 88
darphane 203
darphane mültezimliği 202
David Ungnad 19, 69
davul ve zurna 154, 382
dayak 161, 162, 173, 255, 292

dayanışma 296
defne dalları 418
defterdar 182
deja vu 166
Deli Toros 299
Delos 84
Demetrius 147, 148, 154, 155, 329, 440, 471
demirci 267
deniz balıkları 133
deniz kabukluları 457
denizaşırı seyahat 87
deprem 161
devlet hazinesi 175, 203
devşirme 181
devşirme usulü 256
dış ticaret 244
diakos (papaz yardımcısı) 471
Didimotiku [Dimetoka] Metropoliti 305
dil sorunu 408
dilencilik 236
din 111
din adamı 74, 92, 167, 220, 221, 223, 269, 272, 277, 281, 286, 302, 306, 322, 350, 351, 360, 392, 407, 408, 434, 445, 469, 485
din değiştirme 256, 374, 382, 384
din değiştirme hikayeleri 374
din değiştirme töreni 384
din görevlisi 406, 414, 417
dindar 81, 83, 86, 98, 132, 206, 222, 268, 298, 302, 317, 322, 352, 356, 486, 491
Dinî baskı 374
diplomat 34, 102, 111, 272
diplomatik görev 31
Diriliş yortusu 431
Divan 157, 160, 169, 175, 182, 192, 204, 239, 244, 326, 353, 357, 361, 363, 364, 365, 372, 375, 383, 386
Divan-ı hümayun baştercümanı 365
Divriği Ermenileri 224
diyakos 317
Diyarbakır 81
doğal afet 269, 395
Doğu despotizmi 96, 494
doğu dilleri 109
Doğu dünyası 118
Doğu Hindistan 77, 106
Doğu Hindistan Şirketi 106
Doğu Kilisesi 272, 394, 406, 408, 411, 416
Doğu yazmaları 105
Doğubilim araştırmaları 75
doktor 75
dolandırıcı 320, 321
dolandırıcılık 246
Dominik 320
domuz 178, 226, 348
domuz eti 178
Don Josef 335, 338, 339, 340, 341
donanma 184

Donna Gracia Nassi 334
dormitura 480
dönme 125
Dr. Friedrich Dobel 64
Dr. Salomon 248, 341
dragoman 363
dua 206
dua etmek 394, 398
dua kitapları 412
dua metinleri 104
duka 138
dukat 122
dul 197, 477, 480, 485
Dul kadın 197
düğün 240, 465, 474, 477, 478

E

ebedî hayat 466
eczacı 74, 181, 193, 239, 244
eczacılık 250
eczaneler 180
Eçmiyazdin 472
Edirne 64, 67, 74, 92, 120, 222, 266, 283, 296, 308, 370, 371, 372, 441, 442
Edirne Metropoliti 308
Edirne Piskoposu 296
Edirnekapı 158
Edward Barton 77, 146, 294, 536
Edwin Sandy 83
Efes Metropoliti 307
Eflaklılar 206
Ege 49, 82, 97, 108, 201, 340, 344
Ege adaları 97
egserciler esnafı 224
Eğlence 179
Ehl-i kitap 268
Ekanim-i Selase (Aya Triada) 157
ekmeğin kötülüğü 182
ekmek 177, 182, 183, 221, 224, 270, 285, 299, 310, 311, 325, 349, 360, 395, 403, 404, 405, 407, 409, 415, 416, 419, 420, 422, 424, 432, 435, 439, 458, 459, 463, 466
ekmek parası 270
ekmek ve şarabın takdisi ayini 439
Ekmek ve şarap 414
ekmek ve şarap ayini 299, 416
ekmekçi ustaları 224
Eksarkhi 316
ekşi mayalı ekmek 207, 392
el öpmek 277
Elçi Edward Barton 146
Elçi Hanı 67
elçiliği 88, 89, 90, 201, 320
elçilik görevlileri 389
elçilik heyeti 47, 70, 72, 110, 181
elek yapım ve satım işi 266
Elisabetta Borromeo 516
Elpida (Umut) Kilisesi 147
elyazma 64

Emil Jacops 76
Eminönü 233
emirname 401
emlak satın alma hakkı 213
emlak vergisi 168
Enis Batur 29
enkolpia 208
"Enoch ve Elias" (Hızır ve İlyas / Hıdırellez) 217
Epiphanius 138
Epirus (Epir) 460
Erdel 63, 362
Eremya Çelebi 29, 47, 135, 142, 144, 145, 154, 155, 157, 158, 160, 161, 201, 219, 222, 223, 224, 229, 230, 231, 233, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 291, 294, 299, 316, 431
Eremya Çelebi Kömürciyan 47
Erganon Kilisesi 133
Ermeni 12, 13, 47, 52, 56, 58, 81, 83, 104, 119, 132, 139, 140, 142, 144, 145, 158, 159, 161, 162, 165, 167, 174, 177, 180, 190, 194, 195, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 243, 251, 265, 266, 269, 297, 298, 299, 315, 319, 373, 380, 381, 385, 387, 392, 400, 403, 405, 424, 427, 443, 453, 455, 472, 479, 482, 490, 492, 493
Ermeni asıllı 219
Ermeni kadınları 224
Ermeni kilisesi 81, 104
Ermeni Patriği 221
Ermeni patriği Grigor 298
Ermeni Patrikhanesi 139
Ermeni patrikleri 299
Ermeni poşalar 265
Ermeni Sorunu 52, 56
Ermenice 81, 82, 265, 297
erzak 271
Erzurum 21, 56, 92
esaret 31, 122
Esenler 265
esir 73, 122, 123, 126, 256, 518
Eski eser 120
eski Grek dili 407
Eski ve Yeni Ahit 151
eski yazma yağmacısı 98
Eski Yunanca 282, 343
esnaf kolları 180
Esperanza Malkhi 334, 336
Essex 87
eşeğin kuyruğu 197
eşek 197
et 63, 94, 95, 99, 106, 177, 206, 235, 236, 252, 253, 269, 298, 300, 310, 312, 313, 348, 349, 366, 411, 412, 413, 417, 448, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 468, 469, 471, 482, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 538, 539, 541, 542, 543, 544
et yemek 206, 457

etek öpmek 275, 277
Eucharistie 393
Eukologion 313
Evangelismos 428
Evangelist 306
evlenme 13, 104, 199, 474, 478
Evlenme 199, 473, 480
evlenme izni 478
evlilik 104, 199, 210, 223, 240, 274, 299, 312, 318, 330, 335, 340, 368, 386, 395, 465, 473, 474, 476, 478, 479, 480, 481, 490
Evlilik 430, 473, 476, 481
Evlilik akdi 430, 476, 478
Evlilik dışı ilişki 481
evlilik töreni 465
Evliya Çelebi 22, 29, 40, 41, 60, 62, 83, 95, 112, 122, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 156, 159, 160, 176, 177, 178, 182, 195, 203, 205, 223, 224, 228, 229, 230, 243, 244, 249, 251, 253, 254, 257, 260, 268, 283, 363, 385
Evliyalar 207
Eyüp 156, 252

F

fahiş faiz 235
faiz 117, 235
fakir Rum kadını 217
fal 267
falaka 173
Farsça 43, 98, 362
fasulye 422, 456
Fazıl Ahmed Paşa 363
Felemenk 284, 444
felsefe 362, 366
ferman 159, 173, 253
fermane 173
Ferruh Toruk 66, 67
fiçı 176, 349, 440
fırıncılık 224, 270
fidye 64
Filibe 74, 92, 266, 360
Filistin 84
filolog 82
firar 117, 152, 375, 377, 389
firuze 264, 332
Floransa 88, 136, 174
florini 123
Foster 79, 80, 146, 337, 532
frank 142, 208
Frankfurt 69, 100, 204, 314, 524, 530
Fransa 18, 84, 88, 92, 94, 97, 104, 107, 129, 133, 142, 201, 284, 380
Fransız 24, 25, 26, 33, 34, 39, 47, 79, 89, 91, 92, 98, 104, 106, 107, 108, 109, 141, 252, 277, 282, 283, 285, 308, 340, 363, 388, 389, 404, 431, 441, 444, 518, 546
Fransız Büyükelçi Sintzerdorff 252
Fransız çevirmen 389

Fransız Elçi 79
Fransız tüccar 39
Frauenkirche 73
Frederic Bauden 108
Frenk 130, 174, 222, 285, 352
Frenkler 222
Fugger ailesi 64

G

G. Bournoutian 81, 82
Galata 12, 54, 59, 100, 114, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 138, 140, 141, 142, 143, 152, 156, 159, 165, 176, 178, 181, 184, 186, 196, 199, 201, 204, 205, 222, 229, 230, 233, 254, 273, 281, 288, 310, 321, 333, 335, 336, 340, 350, 369, 375, 383, 389, 409, 410, 420, 422, 431, 442, 449, 484
Galata Ambar 130
Galata Bedesteni esnafı 205
Galata Kulesi 130
Galata Limanı 131
Galata'nın Eğrikapı'sı 201
Galata'nın nüfusu 131
Galyalılar 128
gayrimüslim esnaf 195
Gayrimüslimlerin kıyafetleri 169
Gazaros 299
Gazzeli Natan 368
Gebze 63
gece ayini 435
gece bekçileri 410
Gelibolu 84, 100, 160, 370
gelin 268, 317, 474, 475, 476, 477, 478, 479
gelin adayı 317
gemici 205
genel tarih 54, 107
Genesi 149
Gerald Maclean 25, 30, 46
Gershom Scholem 368
Gevheri Mülük 76
Gırbo 299
Gibb ve Bowen 60, 125
Girit 72, 85, 120, 363
Girit seferi 120
giyim-kuşam 174, 209
giyim-kuşam kültürü 239
gizli nikah 473
göbek bağı 465
Göğe Çıkış Yortusu 150
gözlemeci 178, 184
grafik 518
gravür 74, 100
Graz 72, 73
Gregoryen mezhebi 297
Grek dili 68
Grek Helena 479
Grekçe 69, 113, 130, 137, 151, 204, 205, 215, 261, 272, 406, 407, 408, 409
gulden 249
gümrük vergisi 181
gümüş levha 150
gümüş terlik 209
gümüş zincirler 209

günah 206, 434
günah çıkarma 143, 299, 318, 446, 465
günah çıkarmak 271, 394, 417
günahın kefaretini ödeme 402
günahlara kefaret 405
günahların bağışlanması (absolution) 402
günlük 15, 17, 19, 65, 69, 80, 110, 141, 170, 200, 216, 253, 278, 281, 316, 325, 333, 349, 405, 410, 454, 464, 468, 517

H

hac 31, 35, 81, 96, 110
hacamat 250
haç işareti 149, 152, 156, 287, 290, 304, 306, 308, 401, 412, 413, 419, 425, 426, 428, 436, 440, 447, 448, 458, 466, 468, 470, 475, 481, 486
Haç Yortusu 449
Haçlı Seferleri 38
hadımağalar 247
Hafız Ahmet Paşa 79
haham 234, 253
hahamlar 371
hahamları 190, 230, 234, 369
Haigerloch 71
hakkak 244
Hakluyt Society yayınları 80
Halep 78, 80, 81, 92, 95, 97, 99, 228, 242, 326
halı 162
Haliç 157, 159, 354
Halil Paşa 79
halk dili 223
halk Rumcası 105, 441
Hamburg 88, 90, 524, 533
Hamursuz Bayramı 451, 452
hanende 266
hapishane 179
haraç 166, 168, 184, 187, 189, 190, 191, 213, 239, 278, 430
haram 176, 178, 199
harem dairesi 247
Harun 234
Haseki Sultanlar 245
Hasköy 54, 141, 150, 157, 223, 229, 230, 354
hastane 236
hatıra 517
Hatiplik 310
hatt-ı şerif 364
Havaî fişek 251
havariler 151, 396, 401
Havariler tarihi 414
Havariyun kilisesi 135, 136
havyar 133, 457
hayırsever 334
hayvansal gıda 452
Hazreti İsa 139
Hector 78
hediye verme 187
Heidelberg Üniversitesi 76
Heinrich Kiepert 65
hekim 181
hekimbaşı 249
hekimlik mesleği 181

Helena 149, 263, 436, 479
Hentch 19, 35, 37, 38, 98, 102, 103, 106, 132
Hercules 77
Heybeli Ada 439
Hıreşdagabet 222
Hırvat 126, 377
hieromonachi 274, 304, 312, 433
Hieromonachus Mattheus 272, 413
Hieronymus Balbi 63
Hierotheus 310
Hindistan seyahatleri 91
Hint-Türk İmparatoru Cihangir 88
hiyeroglif 84
Hollanda 77, 88, 92, 97, 123, 248, 284
Hollandalılar 77
Holmberg 116, 117, 245, 246, 334
Horologion 313
hoşgörü 51, 60, 86, 132, 172
Hrisopeyi 146, 155, 431
Hrisopeyi Yortusu 431
Hrisostomos 146, 148, 396, 397, 403, 407, 434
Hrisostomos Kilisesi 148
Hristogenna 428
Hristostomos Loannes 139
hukuk tarihi 54
hurafe 317
Hurrem Sultan 246
hümanizm 36, 67
Hüseyin Efendi 112

I

I. Elizabeth 87, 294
I. Ferdinand 63
I. Fransuva (François) 18
I. James 88
I. Şah Abbas 35
Igumenos 314
II catechesimo 73
II. Charles 102, 103, 110
II. Dünya savaşı 82
II. Jeremias 69, 134
II. Maximilian 67
II. Mehmet'in Hahambaşı 58
II. Rudolf 71
III. Ferdinand 88, 92
III. Mehmet 77, 78, 195, 334, 336
III. Murat 21, 75, 77, 160, 334
Ioannes 330, 342, 344
Irak 99
ısınma sistemi 163
ıstakoz 133, 455
ıstampa resim 120
Işık Kutsaması 464
IV. Haçlı Seferi 406

İ

ibadet 13, 58, 146, 161, 205, 220, 223, 242, 252, 262, 310, 391, 392, 406, 409, 410, 413, 427, 430, 443, 465, 491, 492
ibadet özgürlükleri 58

ibadethane 152, 235
İbn Battuta 22
İbn-i Sina 249
İbranca 369
İbranî geleneği 487
İbranice 105, 113, 117, 157, 405
iç ticaret 244
İçerik Çözümlemesi 48
içki 128, 133, 159, 161, 175, 176, 206, 215, 307, 436, 440, 443, 456, 477
içki içmek 175, 206
içki kupaları 440
idam 331
ideoloji 114
igumenos 314
ihtida 199, 381, 382
ikona 144, 150, 428, 433
iktisadî hayat 189
ilaç 80, 180, 401
ilaç tarifleri 80
ilahi 311, 414, 417, 422, 426, 440, 445, 447, 486
ilahiyat 64, 68, 71, 274, 368
ilahiyat doktoru 68
ilahiyat kitapları 64
İlber Ortaylı 18, 29, 49, 52
ilişkili analiz 49, 50
İllirya 84
imaj 38
imaj çalışması 51, 515
iman-ı Muhammedî 376
İmparator Alexi Comneni 137
İmparator Konstantin 139, 436
İmparator Kostas 139
İmparator Leopold 367
İmparatoriçe Helen 139
İmparatoru I. Ferdinand 63
inanç esasları 391, 405
inanç ve ibadet 222
inceleme eserleri 52
İncil 75, 79, 148, 175, 223, 297, 306, 310, 394, 395, 409, 414, 420, 422, 423, 425, 426, 429, 433, 434, 436, 447
İncili Köşk 154
inç 146
infaz 198, 332
İngiliz elçi 77
İngiliz esir 123
İngiliz kolonisi 85
İngiliz seyyahlar 42, 116
İngiltere 18, 76, 77, 78, 83, 84, 88, 92, 97, 102, 103, 110, 121, 129, 282, 283, 294, 296, 380
İngiltere Kraliçesi 78
inşaat 224
İpapanti tou Kirio 428
ipek 21, 148, 150, 151, 173, 174, 208, 209, 211, 224, 225, 318, 332, 340, 434, 483, 484
ipek kuşak 173
ipekli 164, 173, 211, 212, 225, 235, 290, 319, 332, 432, 475
ipekli elbiseler 319, 432
ipekli kumaş 173

İpsomation 438
irade-i cüz'i 407
İran barış heyeti 64
İran seyahati 99
İran Şahı 251
İsa 84, 118, 124, 125, 136, 139, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 207, 214, 220, 222, 227, 255, 263, 290, 348, 377, 386, 391, 392, 393, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 407, 411, 413, 416, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 437, 438, 441, 442, 447, 449, 453, 458, 459, 463, 464, 466, 468, 470, 471
İsa bebeği 144
İsa peygamber 149, 221 386, 399, 433, 434
İsa'nın Mezarı 84
İsa'nın Son Akşam Yemeği ayini 263
İsa'nın zuhuru 391
İsak d'Alba 368
İsenbike Togan 29
İsfahan 92, 93, 98
İskenderiye 77, 97, 120, 148, 227, 228, 276, 284, 291, 294, 321, 364, 414, 419
İskenderiye Patriği 276, 291, 321
İskenderiye patriği Athana Sius 148
İskenderiye Patriği Paisius 364
İskenderiye Patriği Sylvester 414
İskenderun 92, 95
İslam fıkhı 199
İslam hukuku 58
İslamiyet 199, 378, 380, 384, 387
İsmihan 255, 387
İspanya 18, 87, 115, 234, 249, 258
İspanyol 32, 160, 228, 335, 340, 341, 367, 383, 404, 444, 546
İspanyol atasözü 32
İspanyolca 130, 205, 234
İsrail 234
İsrail mezhebi 234
İstanbul Konsili 139
İstanbul nüfusu 168
İstanbul Ortodoks Kilisesi 33, 272, 274
İstanbul Patriği 79, 91, 120, 136, 274, 275, 278, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 294, 306, 406, 441, 455
İstanbul Patrikhanesi 89
istavroz 411, 418
İstefan 299
istiridye 206, 455, 456, 457
İsviçre 88, 92, 93
isyan 79, 162, 184
işçi 215
işkembeci 205

İtalyan 18, 25, 75, 129, 131, 228, 341, 344, 404, 409, 444, 518, 546
İtalyan Cumhuriyetleri 18
İtalyan rahipler 409
İtalyanca 43, 73, 81, 82, 95, 130, 143, 204, 205, 234, 362
izdivaç merasimi 476
İzmir 28, 29, 56, 81, 84, 93, 97, 103, 106, 107, 108, 118, 368, 369, 461
İzmir depremi 106
İzmir hahamları 369
İzmit 81
İznik 63, 300, 308, 414
İznik Konseyi 414
İznik Metropoliti 308

J

Jacop Spon 107
Joachim Freiherr von Sintzerdorf 71
Johannes Belsius 65
Johannes Zonaras Codex 64
Jonathan Haynes 86
Josef Nassi 334, 338, 340, 341
Jourdain suyu 284

K

kabuklu deniz hayvanları 455, 459
kaçak köle 389
kadeh 414, 418, 430, 431, 469
kadı 183, 198
Kadıköy 141, 201, 274
Kadıköy Konsili 274
kadırga 351, 352
Kadırga Limanı 267
kadife elbiseler 238
kadife minder 162
kadife yastık 288
Kadir Gecesi 235, 237
Kaftan 238
kâgir 139
Kahire 21, 80, 84, 97, 228, 245
kahve 101, 283, 457
Kalatarya Kilisesi 144
kalogeri 274, 311
Kalogeri papazları 275
kalonarki 153
kaloyerler 454
kalpak 308, 364
Kamaniça 308
Kamış Bayramları 268
Kanca 197
kandil 138
Kandilafti 153
Kandiya (Kandiye) 138, 160
kanlı balık 459
Kantakuzen davası 326
Kantakuzen'in düğünü 280
Kantakuzen'in kadınları 331
Kantakuzenos 322, 330
Kanuni Sultan Süleyman 62, 242, 249
kanunnameleri 47
kanyak 176

Kapadokya 307
kapıcı 276, 317, 330
kapitülasyonlar 105
Kapüsen Tarikatı 142
Kapüsenler 142
Kara Piri Paşa Kasabası 132
Kara Üveys 339
Karadeniz 130, 341, 352, 439, 460
Karaim 234, 235
Karaim Yahudileri 235
Karaman sokağı 262
Karamanlı kadın 150, 262
Karamanlı kadınlar 263
Karamanlılar mahallesi 262
karat 224
Kardinal Umberto 273
Karem 312, 313, 314, 444, 453, 457, 463
kârgir bina 129
Karlofça barış görüşmeleri 367
Kars 93
kasap 233, 239, 244
Kaşi Muhammed 315
Kayseri 53, 81, 162, 163, 183, 224, 352
Kaz Ciğeri Kızartması 255
kaz yağı 255
kazzaz 244
kefalet 235
kefaret 417
Kefe 81, 205, 254
Kefeli 142, 222, 375
kefil 329
kelime-i tevhid 375
kelime-yi şahadet 375
Kemal Beydilli 43, 67, 70
keman 251, 253, 469
kemancı 252
kemik 237
kervan ticareti 39
kervansaray 124, 194
kestane 469
keşiş 223
Keşiş Adaları 311
keşiş başlığı 289
keşiş kıyafeti 307, 308
keşiş külahı 289
keşiş Matthaeo 436
keşişler 135, 271, 278, 314, 316, 434, 443, 454
Kıbrıs 78, 84, 85, 338
Kılıç Ali Paşa 332
kılık-kıyafet 166
kına 211
Kırk Şehitler 429, 443
Kırmızı 171
kırmızı şarap 419
kısas cezası 208
kıtlık 269, 395
Kıyamet Günü 321, 402
kızıl yumurta 268
kilise babaları 207
kilise töreni 430, 476
Kimisistis Theotoku 429
Kira 334, 335, 337, 338
Kireçkapı 201
Kiryaki tou Vaion 428
kitabe 65, 105

kocakarı masalları 116
kohen 234
kokulu otlar 221
Kolombiya Gazetecilik Okulu 47
Komünyon (şarap ve ekmek yeme ayini) 416
konfirmasyon 465, 466, 467, 473
Konstantin 135, 139, 149, 263, 331, 379, 436, 519
Konstantini Yortusu 436
Konstantinopolis 31, 73, 270, 303, 306, 309, 322, 330, 333, 338, 341, 342, 351, 354, 358, 375, 378, 383, 411, 414, 419, 436, 448, 460, 477
Konstantinopolis Patriği Yeremias 414
Kopenhag 93
koro 418, 426, 432, 434
köle 115
Köprülü Ahmed Paşa 365
kron 179, 294, 326, 358
kubbe 151
Kuddas 277, 287, 323, 352, 411, 413, 415, 416, 436, 438, 449, 458, 465, 466, 473, 481, 482
Kuddas Ayini 277, 287, 323, 352, 413, 415, 416, 436, 438, 458, 473, 481, 482
Kudüs 31, 72, 73, 74, 79, 80, 81, 97, 105, 112, 118, 135, 157, 226, 228, 237, 276, 287, 298, 299, 320, 364, 388, 393, 414, 419, 423, 449, 455, 472, 487
Kudüs Patriği 276 287, 393
Kudüs Patriği Germanum 414
Kudüs Patriği Nestorius 364
Kudüslü Katolik 75
Kulekapısı 129
Kumkapı 145, 159, 262, 267
Kur'an tercümesi 106
Kur'an-ı Kerim 73, 175, 434
kurabiye 163, 419
Kurban Bayramı 159, 268, 385
Kurban Bayramı Namazı 385
Kurban töreni 318
kuru üzüm 419, 456
Kuruçeşme 230
kuruyemiş 419
kutlama 196, 431, 438, 446, 447, 448, 452
Kutsal Aşai Rabbani Ayini 416
Kutsal Bakire Maria'nın manastırı 145
Kutsal Dağ 309, 322, 348, 351, 353
kutsal emanetler 318
Kutsal Haç Perhizi 455
Kutsal Haç Yortusu 449
Kutsal Havariler Perhizi 454
kutsal kap 153
kutsal kitap 391
Kutsal Melek Köyü 148
Kutsal Meryem Ana Manastırı 439
Kutsal Mesih Yağı 400

Kutsal Paraskeve Yortusu 442, 443
Kutsal perşembe 472
Kutsal Roma Germen İmparatoru 71
Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu 18
Kutsal Ruh 207
Kutsal Teslis Yortusu 484
Kutsal Topraklar 34, 110
kutsal yağ 392, 466
kutsama törenleri 271
kutsanmış ekmek 104, 415, 416, 417
kutsanmış su 438
kutsanmış yağ 400
kuyumcu 244
kuyumculuk 178, 223
Kuzey İtalya 84
Kuzguncuk 230
Küçük Rigium (Küçük Çekmece) 359
kürekçi akçesi 193
kürekçiler 185
kürk 328
kürk imalatçılığı 322
kürkçüler 251

L

L'abbe Pecoil 109
lağımcılar esnafı 224
lahana 469
Landsdowne yazmaları 80
Langa 222
Larissa (Yenişehir) metropolitliği 360
Larissa Metropoliti 305
Latin Kilisesi 393
Latin rahipler 143
Latince 33, 70, 105, 130, 141, 143, 153, 205, 362, 363, 408
lavtacı 252
Lectores 148
Lehçe 82, 234
Lehistan 88, 89, 92
Leipzig Üniversitesi 63
Lemberg 81, 82
Lemi sülalesi 234
Lemnos 84
Lesbos 84
Levant Company 78, 79, 89, 110
Litros 265
Little Defence of London 84
Liturgias 418
Livorno 97
Logotheri 301
logotheta 135
lokanta 180
lokma 178
lokmacı dükkânları 178
lonca 224
Londra 76, 79, 87, 88, 90, 100, 103, 119, 130, 294, 337, 526, 530
Lord Arundell 118
Lord Clarendon 103
Lord Winchelsea 102, 103
Lowry 166

Luteran öğreti 68
Luther mezhebi 320
Lvov 81, 82
Lyon Konsili 406

M

M. De Nointel 105, 109, 282, 285
M. Dominicus 204
M. Oswald 251
maaş 249, 309, 319, 362
mabet 392
Macar kraliyet sarayı 63
Macarca 69
Macaristan 18, 63, 78, 92
madalya 107
Magdalene College 87
Mağakya Çelebi 158
mahallî idareciler 170
Mahşer Günü 402
mahzen 232
Maitre Autel 153
Makedonya 279, 305, 351, 359, 460, 461
makyaj 264
Malatya 81
malmazya 133
Malta 85, 97
Manastır 136
manav 233
mangır 182
manic-depressive 368
Mantran 20, 24, 58, 128, 161, 162, 166, 168, 179, 180, 181, 185, 201, 204, 515
manzara 74, 125
Maraş 81
Marc David Baer 53, 165, 248
Marcheville 94
Maria Salome 137
Marmara 20, 52, 82, 143, 159, 162, 311, 448
Marmara Denizi 143
maroken 174
Marsilya 92
Martin Calthorpe 76
Martin Kraus 67, 71, 529
Martin Luther 67, 130
matbaa 251
Matem haftası 143
matem töreni 333
Matthias 204
Mavrocordatos 365, 366, 367
mayalanmamış ekmek 403
mayalanmış ekmek 458
meditasyon (Meditations) 315, 366
mehir 480
Mehmet Paşa 159, 198, 204, 249, 251, 280, 299, 325, 326, 327, 333, 359, 360, 387
Melchisedech Thevenot 96
melek 313, 317, 433
melek giysisi 317
menzil teşkilatı 187
merasim 257, 418, 445, 446
mersin 423

Meryem portresi 397
Meryem'in Göğe Çıkışı Yortusu 439
Meryem'in göğe yükselişi 149
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 366
mesaj 199
Mesih 369, 400
meskukat sözlüğü 107
meslek 46, 250, 267, 518
Metamofosis tu Kiriu 428
Metamorphoses 85
Metropolit 135, 300, 301, 303, 305, 307, 308, 320, 442
metropolit Midias 305
Metropolit Rizaus 307
metropolitler 270
metropolitliğe atanma töreni 304
meyhane 133, 159, 160, 161, 177, 230
meyhaneci 205
meyhanecilik 270
mezar yeri 158, 299
Mezarlık 157
mezhep birliği 234
Mezmur 149, 473
Mısır 81, 84, 97, 99, 133
Michael Kantakuzenos 330
Midilli 84, 138, 302, 360, 436
Midilli Adası 302, 360
Midilli Adası Metropolitliği 302
midye 133, 457
Mihail Kantakuzen 270, 301, 322, 327, 329, 330, 351
Mihail Kantakuzen'in oğlu Andronikos 329
mihrab 125
Mihrimah 387
145
Mikail (Mikael) 145, 147, 148
Millet Sistemi 51, 52, 54, 56, 58, 219, 243
milliyet 111
minare 259
minder 163
Mineon 313
miras 168, 214, 270
miron 472
misket 133, 176, 230, 308, 348, 355, 439
Misket şarabı 176
mistisizm 368
Mitler 59, 129, 165
Modern Ermenice 82
Mohaç 18
monografi 50, 108
Mordehay Sevi 367
Moskof 206, 378
Moskova 93, 322, 333
Mowat 90
mozaik 124
Mr. Marsham 119
Mr. Petty 118, 119
mucizevî olay 321
Muhammed 84, 170, 171, 217, 375
muhasip 63, 135

Mukaddes Ekmeğin İsa'nın Vücuduna Temessül Etmesi Yortusu 222
mum 138
Murad Han Tahriri 132
Musa'nın beş kitabı 451
Musevi inanışları 253
muska 208
Muş 81
mücevher ticareti 224
müftü 381
mümin 436
müneccim 251
münzevî 312
mürtet 122, 257
Müslüman 13, 17, 51, 54, 55, 56, 82, 83, 103, 122, 125, 126, 132, 133, 160, 161, 167, 169, 171, 173, 174, 175, 184, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 199, 202, 207, 216, 218, 233, 240, 243, 252, 256, 259, 268, 277, 299, 336, 337, 338, 361, 370, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 390, 405, 434, 491, 492
müste'min 165
müzik aletleri 477
Müzik ve eğlence 266

N

nakit para 214, 319, 330
Naksos 285, 341
Nakşa Adası 339, 340
Nakşa dükü 339, 340
Nalıncı Dede 260
Nalıncı Hüseyin Çelebi 260
Napoli 84, 85
National Hellenic Research Foundation 516
Nazianzenius 147
Nicolaus Damascenus 146
nikah törenleri 271
nikah ve evlilik töreni 473
Nil 84
Niş 64
Noel 282, 291, 441, 452, 455, 464
Noel Yortusu 282, 291, 441
Notre Dame 141
nüfus sayımı 167
Nürnberg 73, 519, 524, 525, 526, 527, 529, 534, 540

O

Odonicho 149
Ofen (Budin) 63
oğlancı 309
oğlancılık 207
ok 381
okka 178
olağanüstü elçi 88
On emir 223, 452
Onuphrius 148
org 48, 49, 68, 78, 85, 97, 99
Orta Kapı 372
ortak veri 40
Ortaköy 141, 230

Ortodoks cemaati 262
Ortodoks Hıristiyan tebaa 365
Ortodoks Kilisesi 33, 67, 69, 112, 134, 135, 401
Ortodoks Patriği 114
Ortodoks Rum patriği 401
Ortodoks Rumlar 19, 411, 490
oruç tutmak 214
Oryantalizm 39, 125
Osijek 64
Osmanlı Devleti 21, 51, 52, 60, 89, 107, 114, 169, 175, 179, 190, 195, 203, 220, 240, 269, 362, 367, 386, 518
Osmanlı gelenekleri 75
Osmanlı idaresi 200, 292, 324
Osmanlı ordusu 184
Osmanlı Sarayı 12, 112, 245, 248, 357
Osmanlı seyyahı 41
Osmanlı Sultanı 275
Osmanlı şehirleri 53, 183
Osmanlı tarihi 20, 22, 26, 39, 47, 102, 388
Osmanlı tebaası 11, 12, 165, 255, 410, 490
Osmanlı teşrifat kuralları 277
Osmanlı ülkesi 165, 261
Osmanlı-Avusturya ilişkileri 33
Ovid 85
Oxford 52, 77, 83, 87, 88, 90, 102, 356

Ö

Ölülerin Yadı Bayramı 445
ölüm cezası 171, 199
önyargı 30, 34, 54, 61, 101, 111, 279, 342
öpmek 426
örfi uygulamalar 193
özel ayin 270

P

pabuç 174
Pachomius 317
Padişah III. Mehmet 336
padişahın doktoru 335
Padova 343
Padre Meleta 294
pahalılık 181, 182
palmiye dalları 423
Palmiye Günü 411, 423
Pammakaristos Manastırı 344
Panagia Kilisesi 484
Panaioti Nicoussios 361
PANDEKTIS 516
Pandokrator 418
Pantkot Yortusu 150, 444, 445
papa 207, 270, 295, 409
papadia 317
Papaz Adası 311
Papaz Cehennem 299
Papaz Mustafa 315
papazların evlenmesi 402
papazların geçimini sağlamak 280, 461

Papist 207
para armağanı 192
para cezası 162, 171, 197, 266
Paraklitiki 313
pare 190
Paris 91, 92, 93, 95, 96, 99, 100, 105, 106, 108, 342, 519, 520, 522, 523, 526, 528, 529, 530, 531, 533, 538, 539, 540, 541, 542, 543
Paskalya kutlamaları 411, 423, 433
Paskalya kutlaması 348
Paskalya Yortusu 431
paskalya zamanı 176
Pasque Yortusu 441, 442
paşa 247
paşa konağı 231
Pater Noster (rabbin duası) 439
patriğin konutu 136
Patrik 68, 71, 134, 135, 148, 158, 270, 271, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 293, 296, 297, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 321, 324, 342, 344, 351, 352, 359, 360, 363, 365, 374, 397, 401, 402, 404, 406, 409, 415, 421, 425, 426, 432, 439, 445, 460, 461, 470, 482
patrik asası 289
Patrik Dionysius 285, 401
Patrik Dosithee 284
Patrik II. Jeremias 134
Patrik Josaph 324
Patrik Metrophanes 150, 294, 351, 356, 360
Patrik Sargis 158
patrikhane binası 124, 136
peçe 225, 492
Pedro 153, 160, 206, 217, 249, 384
peksimet 448
Peloponez (Mora) 460
Pentikestarion 313
Pentikosti 429
Pera 64, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 148, 159, 166
perhiz 104, 116, 177, 206, 221, 252, 272, 298, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 349, 410, 416, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459
Pessah 451
Peter 26, 101, 141, 326, 379, 485
Petrokapısı 201
Petrus Gillius 87
peynir 264, 298, 435, 448, 455, 469
Philadelphia (Alaşehir) 304
Philadelphia (Alaşehir) Metropoliti 304
Philippi ve Jacobi Günü 156
pide 182, 426
Pierre Belon 87, 523
Pietro Della Vella 34
Pignot 86, 87, 101, 102, 103, 104, 141, 152, 181, 201, 205, 208,

267, 275, 317, 318, 393, 394, 398, 401, 404, 417, 452, 473, 474, 475, 479, 481, 491
pilav 422
piliç 236, 264
piramitler 77
Piri Paşa Kasabası 156
Pisidya 121, 307
Pisidya Metropoliti 307
piskopos 135, 158, 223, 234, 270, 276, 278, 280, 293, 300, 304, 305, 310, 352, 400, 449, 471
Piskopos Henry King 39
Polikirion ayini 463
Polonya 18, 81, 102
Pontus Euxinus 130
Portekiz 18, 25, 334, 335, 338
Portekizce 234
Portekizli kadın 334
posta 187
praelides 136
Prens Charles 84
Pressburg 63
Protestan 19, 33, 37, 71, 91, 94, 101, 114, 130, 206, 391, 406, 490
Protestan din adamı 37
Protestan öğretisi 37
Protestan Reformu 71
Protestan vaiz 33
Protestanlar 68, 72
protohermineus 135
protonotarius 120, 135, 287, 314, 319, 344, 345, 409
Protonotarius Theodosius 397
Protopapas 167
Proto-Patriarkhis 429
prömatikos (günah çıkartan papaz) 309
Purchas His Pilgrimes 44, 80, 540
Purim Kutlaması 450
put 141

R

R. Gleiczer 122
Raab Muharebesi 441
Rabbi Josef Eskapa 368
rabian 234
Ragusa 389, 478, 533
rahibe 148
rahibeler manastırı 125
rahip mezarları 136
rakı 457
raks 266
Rali ailesi 329
Ramazan Bayramı 237
Ranke 26, 76
Raphael du Mans 92
raşitizm 465
Refectorium 143
Reformasyon 67, 130, 221, 491
Regensburg 88, 92
Regulier papazlar 312
rehberlik 71, 111, 151, 268, 281, 389, 390

rekabet 176, 179, 245, 247, 255, 292, 293, 295
relazione 517
Renk 171, 173
resimleri öpmek 417
Resm-i arus 240
resm-i gerdek 240, 477
resmî görev 110
ressam 170, 244, 263
Reşat Ekrem Koçu 100
Revan 41, 92
rhebarbarus 250
riyazet 455, 460
Roma 18, 31, 63, 64, 71, 81, 84, 85, 91, 97, 136, 141, 143, 220, 270, 273, 274, 295, 296, 352, 357, 393, 401, 409, 449, 523, 532
Roma Katolik Kilisesi 274
Roma kitabeleri 63
Roma Piskoposu 274
Romanist 357
Romence 82
Rönesans 36
ruh 398
Ruh'ul- Kudüs 393
ruhanî lider 218
Ruhban olmayanlar 403
Ruhban sınıfı 395
Rum(lar) 11, 12, 13, 17, 19, 21, 28, 53, 74, 79, 87, 89, 91, 101, 103, 104, 105, 109, 114, 116, 119, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 187, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 229, 230, 238, 243, 244, 245, 248, 251, 256, 258, 261, 262, 264, 265, 266, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 307, 309, 310, 311, 312, 315, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 327, 334, 337, 343, 347, 349, 351, 352, 356, 359, 360, 361, 364, 366, 373, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 416, 417, 420, 421, 422, 423, 424, 427, 428, 429, 432, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 465, 466,

471, 473, 474, 476, 477, 479, 480, 481, 482, 483, 486, 487, 488, 490, 491, 492, 493
Rum âlimleri 399
Rum çingeneler 265
Rum delikanlısı 196
Rum din adamları 269, 270, 274, 323
Rum evleri 201
Rum inanç ve ibadetleri 400
Rum kadın 104, 490
Rum kadınları 21, 208, 209, 210, 212, 264, 443
Rum kadınlarının giyim-kuşamı 21
Rum kadınlarının güzelliği 208
Rum kızları 212
Rum Kilisesi 104
Rum kuyumcu 286
Rum Mezarlığı 158
Rum mum imalatçısı 217
Rum öğrenciler 272
Rum papazlar 319
Rum Patriği 79, 274, 296, 356
Rum Patrikhanesi 134, 303
Rum rahip 135
Rumca 116, 119, 216, 223, 261, 282, 334, 343, 364, 491
Rumca kitaplar 119
Rumeli defterdarı 377
Rumların evleri 152
Rumların inancı 205, 207, 398
Rumların ödediği vergiler 212
Rumların yaşam tarzı 201
Rusça 82
Ruslar 206
Rüstem Paşa 172, 386

S

S. Gregory 412
S. James 401, 412
S. John Chrysostom 138, 412
S. Paraszeve 150
Sabatay Sevi 258, 286, 367, 368, 369, 370, 371, 372
Sabatay'ın mesihlik ilanı 371
sabun 284
Sacellario 301
sadaka dağıtmak 398
sadaka vermek 214
sadaret kaymakamlığı 258
Safet 230, 237, 487
Safevî sarayı 92
Safiye Sultan 334, 336
safran 348, 349
sağdıç 430
Sağır Hovannes 161
Saint George Kilisesi 142
Saint- Paul Bayramı 454
Saint Pierre Kilisesi 143
Saint Sepulchre Kilisesi 284
Sakaoğlu 93, 95
Sakız 84, 138, 309
Sakız Metropoliti 309
Sakızlı 271, 307, 361, 409, 464

Sakızlı hekim 409
salatacılar esnafı 205
salgın 395
salgın hastalık 115
Salih Özbaran 46
Samatya 145, 159, 195, 219, 220, 261, 316, 438
Samuel Gerlach 68, 69
samur kürkler 332
sanatçı 518
sancakbeyi 326
Sancta Sanctorum 153
sanduka 236
Sandys-Wunsch 85
"sara" hastalığı 368
saray 156, 224, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 279, 331
saray hekimliği 248
Sargis 299
sarı pabuç 171
sarmaşık 423
sarnıç 147, 151
sarraf 244
savaş esirleri 122
savaş vergisi 278
say yağı 178, 254
Sayda 79
sebze 264, 311, 448, 469
secde 311
secde etmek 311
secular 310, 316, 318
seculier papazlar 300, 312
sedir 162, 288
sefaret 109
sefer 172, 191, 252, 324, 345, 363
seferliler 184
sekino 120
Selanik 230, 251, 300, 330, 359, 460
Senato 517, 525, 527, 528, 531, 532, 535, 536, 538, 540, 541
Seniora 335, 340
serpuş 171
Sevgi ve şükran lokması 415
sığır ve öküz 213
sırma iplikler 225, 442
Sırp 126
Sicilya 84, 85
Sicilya adaları 85
Sieur Manolaki 366, 367
Sieur Mose 370, 371
sikke 107, 203
silah taşıma 169
Silivri 64
Silivrikapısı 157
sinagog 133, 140, 230, 235
Sinan Paşa 154, 195, 384, 387
Sinan Paşa Köşkü 154
sini 164
Sinod 68, 296, 306, 353
sipahi 184, 198, 309, 375
sipahiler 79
sirke 236
Sivas 443
siyasi tarih 44
Siyor Mavrocordatos 308
skeuofilakes 153
Sloven 126

Smolensk 93
sodomi 207
sofra 440
Sofya 64, 74, 92, 266, 300
sokak kadınları 212
som altın 264
somun 182
Son Yemek Ayini 150, 151, 223, 287, 403, 404, 413, 417, 435
Sonbahar 176
söğüş et 448
sömürge 83, 86
St. Anna 133, 141
St. Basil 412
St. Benedict 132, 141
St. Clara 133, 141
St. Domenik Kilisesi 142
St. Francisco Kilisesi 142
St. Franciscus 132, 141, 449
St. Franciscus Kilisesi 132, 141
St. Georg 133
St. Görg 141
St. Johann 133, 141
St. Lucas 414
St. Maria 133
St. Martin Gecesi 237
St. Mary Hall 83
St. Paul okulu 76
St. Peter 132, 133, 141
St. Peter Kilisesi 141
St. Pinttegk Asson 137
St. Sophia Kilisesi 216
stavrofori 287
Stavrosis tu Kiriou 428
Stefanos Yerasimos 23, 91, 100
Stockholm 93, 542
Strachan 87, 88, 89, 90
stragides 463
subaşı 185, 240
sucuk 224, 448, 469, 491
sucuk ve pastırma 224
suçluyu yakma 387
Sultan IV. Murat 154
Sultan İbrahim 120
Sultan Mehmet 135, 262, 410
Sultan Murat 120, 251, 326, 330, 364, 536
Sultan Mustafa 106
Sultan Selim 135, 173, 262, 326, 328, 338, 339, 385
Sultan Selim Camii 385
Sultan Selim zamanı 262
Sultan Süleyman 63, 171, 172, 219, 223, 326, 338, 339, 340, 341
Sulu Manastır 139, 219, 222
Sulz 71
sunak 147
Sundeen 97, 98, 99, 100, 101
Surp Asdvadzadzin 222
Surp Asvadzadzin Kilisesi 145
Surp Georg 139, 222
Surp Kevork Kilisesi 219
Surp Krikor Lasaroviç Kilisesi 142
Surp Nikoğayos 222
Surp Sarkis 158, 222
susam yağı 178, 254, 459

Süleyman'ın tapınağı 84
sünnet 195, 210, 339, 340, 375, 376, 377, 379, 384, 387, 388
Süryanice 234
süt ve süt ürünleri 455
Sylliturgi 305

Ş

Şabbat 341
Şah II. Abbas 92
Şah Süleyman 92
Şahin Çelebi 142
Şam kumaşı 208
şamdan 144, 241
şapka 190, 238, 239, 290
şarabın üretimi 175
şarap 155, 159, 160, 161, 163, 175, 176, 178, 184, 220, 221, 259, 287, 298, 299, 307, 310, 325, 339, 340, 341, 344, 348, 370, 371, 393, 403, 411, 412, 414, 416, 417, 419, 420, 422, 424, 435, 436, 440, 446, 449, 457, 458, 459, 466, 469, 470, 475, 484, 486
şarap gümrüğü 341
şarap tanrısı 307
şarap üreticisi 175
Şark Kilisesi 364
şefaat 150, 393, 397, 398, 407
şehir planı 74
Şehitkapısı 229
Şehzade Mustafa'nın sünnet düğünü 195
şeker 176
şenlik 177, 429
şer'î sınırlamalar 193
Şer'iyye Sicilleri 20, 52
şerbet 249, 283, 457, 468
şeytanoğlu 301, 325
şırlugan yağı 254
şikâyet 159, 181
şikayetnâme 386
şimşir 423
şîr-i revgân 178
şölen 153, 311, 427, 430, 439, 440, 444, 447, 449, 459, 476, 484, 486
şölen sofraları 153
şömine 164, 288
şövalyelik unvanı 87

T

tabip 244
taç 92, 204, 210, 264, 336, 475, 477, 478, 479
takdis merasimi 401
takı 210
takı takmak 479
taler 173, 183, 185, 204, 215, 302, 319, 328, 349, 388, 416, 426, 464, 469, 482
Tanrı 16, 37, 38, 68, 147, 172, 194, 235, 273, 368, 393, 395, 396, 398, 399, 401, 405, 407, 408, 428, 432, 438, 465, 476, 482
Tanrı Baba 399

Tanrı sevgisi 395
Tanzimat 57, 58
tarikat 314
taş ustaları 216, 383
tavsiye mektubu 79, 303
tavuk 116
Tebriz 92, 93, 98
tecavüz 158, 169, 401
tefeci 235
tellal 173, 332
Teoman Tunçdoğan 32, 91, 93, 124, 290
Teravih Namazı 458
tercüman 193, 204, 239, 362, 366, 441
tercümanlık 204, 205, 363
tereyağ 178, 221, 312, 314, 455, 457, 459, 492
tersane 201
terzi 244
tespih 284
Theodosius 112, 120, 215, 279, 319, 342, 345, 346, 397, 408, 456, 461, 462
Theopaşit tartışması 438
Theophania 428
Thessalia (Selanik) 460
Thomas Glover 80, 84, 536
tıbbî bilgi 247
tıbir 81
tıp 17, 362, 365
tıraş 318
tiganites 429
Timur 38
Tişri 405
To Savvato tu Lazaru 428
Tokat 81, 92, 93
Topal 299
Tophane 125, 127, 222, 431
toprakların ekimi 180
tozluk 173
töre 197
tören 13, 318, 434, 442, 444, 446, 464, 465, 468, 471, 472, 473, 474, 482, 486, 488
Trablus 72, 77, 202
"Transfiguration" Günü 154
Trakya 275, 351, 359, 460
Transsubstantiation 407
Triodion 313
TRT 29
Truva 88, 351
Tunus 89, 97
tuz ticareti 179
tuzlanmış balık yumurtası (havyarion) 456
Tübingen 59, 68, 71, 272, 287, 406, 409
Tübingen Üniversitesi 68
tüccar 34, 39, 76, 96, 98, 101, 111, 189, 204, 292, 389, 518
Türk evleri 162
Türk halıları 151
Türk hamamları 113
Türk imajı 36
Türk kadını 196
Türk kadınları 211, 224, 381, 492
Türk kanunu 372
Türkiye 15, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 34, 35, 36, 37, 38, 44,

45, 48, 57, 61, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 77, 80, 81, 86, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 115, 116, 117, 141, 174, 181, 184, 187, 227, 234, 238, 239, 242, 243, 249, 258, 265, 272, 316, 339, 350, 374, 430, 472, 490
Türklerin kavukları 238
Türklerin örf ve âdetleri 100
Türklerin tembelliği 180
tütsü 414
Tyrori 153

U

Uruc-ı Meryem Yortusu 144
Usha M. Luther 28
ustura 318
uzun pantolon 173

Ü

Üç Kilise 472
Üç kollu şamdan 411
Üç Kutsal Kral Bayramı 449
Üsküdar 20, 100, 141, 166, 201, 230, 353, 369
üzüm 175
üzüm bağları 176, 214
üzüm yetiştirme 175

V

V. Karl (Şarlken) 18
vaaz 138, 272, 273, 282, 310, 343, 395, 412, 413, 414, 417, 421, 422, 436, 439, 441, 449, 458
vaaz çömezi 417
vaftiz 13, 104, 140, 210, 220, 223, 299, 319, 339, 465, 466, 467, 469, 471, 474, 475, 477
vaftiz annesi 467, 475
vaftiz ayinleri 223
vaftiz babası 467, 475, 477
vaftiz gömleği 467
vaftiz kurnası 468
Vaftiz suyu 468
Vaftizci Yahya 148, 151, 156
Vaftizci Yahya Kuyusu 156
Vaftizci Yahya Manastırı 151
Vaiz Johannes Zigomala 324
vaizlerin saçları 318
Valide Sultan 142, 229
Valide Sultan Camii 229
Vani Efendi 258, 370, 371
vardapet 158, 161, 223, 298
vardapet (rahip) 223
Vatikan 89
veba 379
Venedik 72, 76, 78, 81, 84, 85, 88, 122, 123, 129, 133, 168, 174, 219, 227, 249, 313, 334, 338, 340, 343, 441, 517
Venedik balyozu 129
Venedik elçisi 249
Venedik Kilisesi 133
vergi 110, 168, 175, 179, 183, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 213,

214, 217, 228, 236, 239, 240, 241, 244, 263, 266, 276, 279, 342, 359, 460, 462, 477
vergi toplama 189
Veysel Usta 45
vezir 247, 278, 279, 366, 384
Vezir-i azam Rüstem Paşa 171
Vignau 35
Virginia 83, 85
Virginia Company 85
Viyana 63, 64, 66, 72, 74, 82, 88, 111, 204, 226, 366, 518
Viyana Kongresi 88
Viyana Kuşatması 518
Viyana Üniversitesi 63
Vlakherna 145
von Ungnad 67, 71
voyvoda 326
Vratislav 16, 180, 193, 194, 195, 205, 233, 267, 334, 336

W

William Baffin 88
William Harborne 44, 77
Wittenberg 65, 68, 69, 71, 117
Wittenberg Dükalığı 71
Wittenberg Yüksekokulu 65

X

XVI. Louis 93
XVI. ve XVII. yüzyıl 59, 122, 125, 163, 200, 257, 373, 412, 464, 494
XVI. yüzyıl Osmanlı toplumu 269

Y

yağ 138, 177, 218, 254, 298, 311, 325, 392, 400, 403, 454, 465, 466, 467, 468, 472, 473
yağ sürme 465, 467
yağma 233
Yahudi(ler) 12, 13, 17, 19, 28, 37, 52, 53, 56, 57, 60, 65, 75, 79, 81, 84, 86, 89, 91, 101, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 140, 142, 151, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 202, 203, 206, 207, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 266, 268, 286, 327, 328, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 347, 354, 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 378, 379, 380, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 405, 410, 427, 438, 444, 450, 451,

452, 453, 477, 483, 485, 487, 488, 490, 491, 492, 493
Yahudi cemaati 12, 115, 238, 258
Yahudi dostu 118
Yahudi düşmanlığı 249
Yahudi erkeği 198
Yahudi kadınları 245
Yahudi Kira 334, 336
Yahudi mahallesi 229
Yahudi meyve tüccarı 245
Yahudi mezarlığı 157
Yahudi tacirler 244
Yahudilerin okulları 168
Yahudilerin oruçları 236
Yahudilerin Saboth Günü 337
Yahya peygamber 149
Yakındoğu 105, 106, 107, 121
yakut 264, 332
yalan şahadet 377
yalancı şahit 114, 187
yangın 140, 162, 229, 231, 235, 260
yard 146
yardımlaşma 284
yargıç 136
yasa 197, 198, 324, 479
yastık 164
Yaşar Önen 36, 42, 62, 64, 65, 66
Yavuz Ercan 51, 55
Yayabaşı 232
yazma 23, 42, 50, 64, 76, 80, 82, 98, 107, 108, 118, 309, 344, 516, 517
yazma eser 118
Yedi Makabe 447
Yedikule 143, 261, 327, 436, 437
Yedikule Zindanları 327
yelek 170, 173
yemek salonu 143
yemiş 424
yengeç 455
Yeni Ahit 85, 151, 418
Yeni Aramca 234
Yeni Cami 381
yeniçeri 101, 135, 162, 184, 276, 299, 339, 340, 370, 469, 478
Yeniçeri Ağası 161, 231
yeniçeriler 232, 320, 324, 336, 341, 444
Yenikapı 157, 222
Yeniköy 141
yeşil pabuç 174
Yeşil Perşembe 421
Yeşil Sarıklılar 217, 218
Yeşilköy 144
yılanlı sütun 336
yıldönümü 156, 424, 437, 438
yiyecek ve içecek ikramı 484
York 58, 83, 86, 204, 219, 248, 337, 538
yortu 104, 150, 196, 271, 311, 313, 410, 416, 421, 428, 429, 430, 431, 436, 437, 438, 439, 441, 443, 449, 459, 464
Yuhanna 433

yumurta 221, 264, 268, 298, 312, 349, 435, 442, 455, 456, 457, 459, 469, 492
Yunan antikaları 212
Yunan dili 67, 342
Yunan kilisesi 139
Yunan klasikleri 63
Yunan müziği 436
Yunanca 68, 71, 105, 128, 149, 234, 282, 316, 332, 342, 343, 350, 413
Yusuf Paşa 120
Yükseliş Yortusu 437
yün 144, 183
yüz görümlüğü 480, 493

Z

zafer kutlamaları 195
Zakinthos 84
Zamotsa 81
zanaat 115
zanaatkârlar 205, 243
zangoç 317
Ze'evi 17, 103, 207
zecchini 203, 213, 239
zengin Rum 202
zeytin 133, 271, 423, 475
Zeytin Dağı 429
zeytinyağı 133, 298, 455, 457, 459
zımmi 57
zımmî hukuku 169, 233
Zigomala 112, 186, 192, 271, 279, 280, 281, 301, 304, 324, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 358, 394, 397, 407, 432, 461
zimmet akdi 168
zina 417, 456, 480, 481
zina yapmak 456
ziraî ürünler 192
ziyafet 144, 262, 352, 420, 430, 440, 448, 482
ziynet eşyaları 210
ziynet eşyası 245
Zizikus (Kapıdağ) 303